

LIDOVÁ ČÍTANKA MORAVSKÁ.

▣ USPOŘÁDAL ▣
FRANTIŠEK BÍLÝ.

František Bílý
VYDALA

MORAVSKO-SLEZSKÁ BESEDA V PRAZE.

ODKAZ
PROF. J. B. BÍLÝ
UNIVERZITA MASARYKOVY
V BRNĚ

NAKLADATEL EMIL ŠOLC V TELČI NA MORAVĚ.

PŘEDMLUVA.

Popud vydání lidovou historickou čítanku moravskou dal † Fr. Vahalík, nadšený pracovník národní, a to ve schůzi výboru Moravskoslezské Besedy dne 22. ledna r. 1901, vyloživ již před tím na členských schůzích důležitost a význam podobné knihy. Moravskoslezská Beseda po mnohém uvážování vzala úkol ten na sebe a svěřila provedení jeho komisi, v níž zasedali pp.: red. Bílý, škol. rada Slavík, prof. Kabelík, red. Cejnek, prof. dr. Honl, doc. dr. Výmola, a inž. Rotnágl. Po četných poradách této komise upuštěno bylo od původní myšlenky — vydání čítanku historickou — a rozšířen obsah její tak, jak dnes čtenářstvu ji podáváme.

PROF. dr. IVAN HONL.

MORAVSKÉ VLASTI.

Slunečko jitřní oblívá jemně
plamenem teplým víc a víc
širé Tvé nivy, Moravská země,
a duše jemu spějí vstříc.

Plameny ty i do duší kanou,
ke květu nutí, ke zrání
v tatranských výškách, zelenou Hanou —
plameny sebepoznání.

Jediná Ty jsi ve světě celém,
nejkrašší kvítí z Tvých je luk
nejsladším kanouc medovým pelem,
nejdražší Tvé je písně zvuk.

V chaloupek Tvojich útulné skrejši
nejteplej vždy, i v zkouškách zlých,
a k sobě shodou nejvěrnější
jest ruka ruce synů Tvých.

Ale i rána nejhlouběj raní
synovskou rukou zařatá.
Častěj než láska byla Tvou daní,
jíž byla's nejmíň bohata.

Z minula v dnešek dávné dny kynou
nad mohyl travná klenutí,
a vidíš pády vlastní jen vinou
rozpiatých k letu perutí.

Snad proto zchudla's na velká chtění,
děvčice skromná s kytičkou,
v bláhových rájů vnořena snění
s nahnutou k řadru hlavičkou.

Českého juna výbojných ramen
družice pouze lyrická —
zatím týž v žilách bouří Ti plamen
a tatáž síla nadlidská!

Shoď masku dívčí, placáček s hrdla,
k rovnému v roveň jako muž!
Ke stejné práci dlaň Tvoje ztvrdla,
za jedním cílem vzhůru juž!

Slováckým tempem zadupej sobě,
kloboukem zatoč do vzduchu,
českému bratru ruce dej obě,
povýskni s ním, vpřed, ejchuchu!

To cena Tvoje z pradávných věků,
a to Tvůj úkol zítřejší,
na pevné paty stoupneš si z kleku
a hlavu hrdě do vejší —

Junáci dva spojenou rukou
na vrata budoucnosti tlukou,
za život národu jednoho jdou,
a vrata se jim otevrou.

FR. S. PROCHÁZKA.

OBRÁZKY Z PRAVĚKU MORAVSKÉHO.

NACHTL KAREL JAROSLAV MAŠKA.

1. ÚVOD.

Dávnověk naší vlasti jest zahalen temnou rouškou. Dochované zprávy písemné nazdvihují závoj ten pramalounko ještě o době asi před tisícem roků, neboť jsme tu odkázáni jenom na skrovnou snůšku kusých, namnoze strannických poznámek cizích zpravodajů. Prameny toho druhu jsou tím skoupější a nespoléhlivější, čím hlouběji jdeme nazpět do minulosti, scvrkajíce se na několik nejasných jmen, ptámě-li se toliko po obyvatelstvu moravském před dalším tisícem roků; o tehdejších kulturních poměrech na Moravě zanechávají nás již v úplné temnotě.

A přece tu žil již četný lid, jenž měl vzdělanost zcela svoji a to poměrně dosti vyspělou, a žil tu netoliko přede dvěma, třemi tisíci roků, nýbrž ještě mnohem dříve, v dobách od nás nesmírně vzdálených, neboť přítomnost prvních praobyvatelů moravských nutno posunouti o mnoho desetitisíc ne-li o statisíce roků nazpět do šeré minulosti.

Tato nezměřitelná doba bez dokladů písemných nazývá se dobou předdějinnou neboli pravěkou; výmluvnými pak prameny našich vědomostí o pravěké vzdělanosti neb aspoň o tom, že tu člověk žil, jsou hmotné pozůstatky jeho živobytí: různé výrobky a jiné doklady jeho činnosti, jakož i pevné zbytky jeho těla, jež všecky dohromady, byvše po tisíce roků uloženy v lůně matky země, osvětlují nám nyní dějiny pravěké vzdělanosti mnohdy jasněji a přesněji, než psané prameny leckteré doby historické.

2. ROZDĚLENÍ DOBY PRAVĚKÉ.

Abychom ohromný prostor časový, jenž přísluší pravěku, poněkud mohli přehlédnouti, dlužno celý pravěk, t. j. dobu sahající od prvního objevení se člověka na povrchu zemském až do časů, psanými doklady aspoň v podstatě úplně objasně-

ných — u nás na Moravě tedy asi do rozšíření křesťanství — rozdělití na několik částí.

Pohledme za tím účelem na pravěký vývoj vzdělanosti lidské vůbec!

V nejdávnějších dobách člověk odkázán byl pouze na své ruce. Chtěje získati za tím neb oním účelem pomůcky, na př. nástroje, zbraně, nepřestal na tom, aby jen zdvihl příhodný kámen neb ulomil větev se stromu, nýbrž upravil si kámen nebo kus dřeva rozbitím, rozštípením pro svou potřebu. Vyzkoušev vhodnou surovinu, dovedl křemen, obzvláště pazourek, sekem i rázem účelně otlouci, tlakem oštípati a kromě dřeva také tento kámen a jiné nerosty, kosti, parohy a zuby zvířecí upravití řezáním, hlazením, broušením a vrtáním. Velmi záhy, poznav náhodou netoliko zhoubný, nýbrž také blahodárny účinek ohně, dovedl jej po delší dobu udržovati, znovu rozžhati a dle potřeby využítkovati jeho vlastností ve svůj prospěch.

S touto zásobou kulturních prvků vystačil po dlouhou dobu, byl však také s to, aby za příznivých okolností rychle se vyšinul na stupeň vyšší a vyšší. Z potulného lovce stal se pastýř, jež dovedl ochočovati některá divoká zvířata, vyráběti hliněné nádoby. Pastýř kočovný vospěl v zemědělce s pevným sídlem. Poznáv pak kovy: zlato, měď a cín a směšeninu obou posledních — bronz neboli spěž, pravěký člověk dospěl již pozoruhodně vzdělanosti, jež dovršena byla všestranným upotřebením železa.

Tak asi se dál zhruba vývoj kulturní. Za různých podmínek životních byl arci v různých zemích rozdílný. Protože pak posuzujeme stupeň vzdělanosti té které doby podle dochovaných památek hmotných, jest vedle měřítka geologického nejlepším dělídlem pravěku látka, ze které výrobky lidské byly zpracovávány, a způsob, jakým byly hotoveny.

Podle toho rozeznáváme čtvero podstatně rozdílných údobí pravěkých, z nichž nejstarší zajisté trvalo nejdéle, kdežto každé mladší bylo zároveň i kratší.

1. Údobí eolithické neboli prvokamenné, kdy člověk v prvotním stavu svého vývoje používal vedle přirozených nástrojův a zbraní také již kamenných výrobků přitloukaných, nahodilého, bezděčného utváření; co do útvaru zemského, sahají tyto počátky kulturní do tak zvané doby třetihorní a nejsou dosud zbytky člověčími doloženy.
2. Údobí palaeolithické neboli starokamenné, s kamennými výrobky úmyslného již utváření, které bylo prováděno otloukáním a odštěpováním, výjimečně také přibrušováním; geologicky zabírá celou dobu ledovou

neboli diluviální, t. j. dobu starších náplavů a nazývá se proto také údobím diluviálním.

3. Údobí neolithické neboli novokamenné, s kamennými sekyrami klínovitými, nejprve jen přitloukanými, později částečně nebo na celém povrchu broušenými; zove se také mladší dobou kamennou.
4. Údobí kovů s výrobky nejprve měděnými, potom bronzovými a posléz také železnými.

Údobí tato, z nichž každé se rozpadá zase na několik oddílů, nejsou časem přesně omezena a také postup kultury nebyl ve všech zemích stejný ani současný. Vytkli jsme tu pro každé údobí toliko význačný způsob zpracování hlavní suroviny. Ale rozumí se, že člověk v tom kterém údobí nepřestával na jednom z těchto způsobů, hotově své výrobky. Využítkoval podle okolností a potřeby zděděných zkušeností, používaje leckdy také materiálu dřívějšího, t. j. ve starších dobách obvyklého. Nalézáme na př. z doby novokamenné vedle kamenných výrobků krásně broušených také kamenné nástroje a zbraně přitloukané a máme toho četné doklady z doby kovové, že s předměty bronzovými nebo dokonce železnými ještě se vyskytují výrobky kamenné.

3. DOBA LEDOVÁ.

Jakkoli pravěké památky moravské sahají stářím svým hlouběji do šeré minulosti než nejstarší nálezy ve kterékoli zemi okolní, nedosahují přece prvních počátků člověčenstva; ani výrobků prvokamenných, jaké nutno již uznati v západní Evropě a v Egyptě, na Moravě nemáme. Ojedinelé nálezy valounů pazourkových nebo rohovcových, toliko částečně oštípaných, jež známe ze severovýchodní Moravy z poříčí oderského, nejsou dosti přesvědčivé. Kameny ty nutno pokládati za nahodilé tvary přirozené.

Za to Morava vyniká nade všechny země středoevropské úžasným přímo bohatstvím a vzácností nálezů z následujícího údobí starokamenného, kdy člověk již dovedl trvanlivé surovině křemenné dáti účelný tvar, ač se spokojoval s počátku často ještě s úlomky nahodilými.

Pro lepší porozumění všimněme si nejprve nastalých změn podnebných v našich krajinách za posledních převratů geologických.

Asi před millionem roků, kdy Morava naposled byla z velké části pokryta mořem, počalo se z příčin neznámých měniti posavadní jednotvárné tropické podnebí krajin středoevropských

nenáhlým ochlazováním povrchu zemského od točny k rovníku. Ochlazení zvolna pokračovalo a utvořivší se pásmo ledové v obvodu severní točny nabývalo většího a většího rozsahu. Znenáhla se usazoval v severní a částečně pak i ve střední Evropě věčný sníh, nejprve na temenech nejvyšších hor, potom na jejich úbočích a na nižších pohořích, až konečně pevná kůra ledová pokrývala velikou část nynější Evropy. Tou dobou sahalo severní zalednění až mezi 50. a 49. stupeň severní šířky, tedy až do našich krajin, rozprostírajíc se od severní točny až k ústí Temže a Rýnu, k severnímu úpatí Harcu a Durynského lesa, Sudet a Karpat, jižně od Kyjeva téměř až k Charkovu. Stejnou dobou zaujímal ledovec celých nebetyčných Alp rovněž nesmírný prostor a kromě toho byla i jiná horstva evropská, na př. Pyreneje, Šumava, Tatry a Kavkaz ledovci pokryta, takže zbýval v Evropě kromě jižních krajin toliko úzký pruh země ledu prosté mezi oběma hlavními pásy ledovými, totiž severním a alpským. A na tyto krajiny byl toho času omezen veškeren život ve střední Evropě, ač nezanikl-li v některé části úplně dočasným spojením obou pásů ledových.

Změnami podnebnými nabývala zároveň i květena každé oné krajiny jiného a jiného rázu; starší, závislá na větším teple, posouvala se znenáhla do krajin teplejších, ustupujíc květeně nové, jež zatím v obvodu ledovců byla vznikla.

Týmž způsobem a těmitéž směry nastaly změny stěhováním živočišstva, neboť jeho bytí rovněž jest podmíněno poměry podnebnými a souvisí s květenou v té které krajině rostoucí.

Člověk té doby v Evropě byl lovcem a živobytí jeho záviselo na hojnosti zvěře. Kam táhla zvěř, tam se ubíral také člověk, neznaje obtíží, překonáváje veškery překážky snadněji ještě než prchající zvěř.

Ale odkud to vše víme? namítne mnohý. — Země naše chová v lůně svém četné a jasné toho důkazy. Poznáváme to zejména z rozličných usazenin, jež nyní tvoří hory, z nánosů štěrku, písku a hlíny, jež naše nížiny pokrývají a jeskyně vyplňují.

Ve mnohých takových útvarech přírodních zachovaly se nám rozličné zbytky dřívějších rostlin nebo zvířat, jež mluví řečí mnohdy srozumitelnější než zprávy psané. Nalézají-li se na příklad v cihlářské hlíně u Přerova zbytky tura pížmového, lišky lední, soba a jiných zvířat, jež nyní obývají jen na nejbzdálenějším severu, tu nelze nám leč připustiti, že podobné asi poměry podnebné, za jakých zvířata ona nyní žijí v severní Sibíři anebo v Grónsku, kdysi byly také u nás.

Obsahuje-li nános v poříčí Odry na četných místech od Moravské Ostravy jižně až k Bělotínu u Hranic horniny, jichž bychom marně hledali v pohořích sousedních, které však úplně se shodují s kamením horstva čudského nebo švédského, soudíme zajisté správně, že tyto „bludné balvany“ nějakým přirozeným způsobem zaneseny byly z dalekého severu až k nám na Moravu.

Takovými a jinými ještě doklady, zejména však zevrubnými studii staronáplavných útvarů v Alpách a severním Německu, jest někdejší zalednění evropské bezpečně dokázáno. Podle usazenin ledovců, tak zvaných morén, soudíme, že ledovec evropské nebyly vždy stejného rozsahu a téže mohutnosti, nýbrž že v tomto nesmírně obsáhlém období ledovém leckdy nastala značná obleva, z kteréžto příčiny zalednění v mnohých krajinách ustupovalo a časem konečně naprosto zmizelo, poskytujíc za příznivých okolností rostlinstvu místa k rychlému rozvoji. Ze pak i příslušné zvířectvo se dostavilo, jest samozřejmo.

Tento ústup ledovců nebyl však nepřetržitý, neboť ledovec několikrát zase rostly a se šířily, ale posléze moc jejich byla nadobro zlomena, načež nastaly v podnebí poměry nynějším podobné.

Zkoumatelé alpských ledovců rozeznávají vedle několika menších záchvěvů aspoň čtvero zřejmě vyznačených postupů zalednění a tedy čtvero velikých dob ledových, totiž kromě nejdalšího postupu ledovců neboli hlavní doby ledové ještě trojí značný vzrůst ledovců, z nichž jeden předcházel nejrozsáhlejší zalednění, dva pak je následovaly. Důsledkem toho mluvíme tedy o době předledové, o čtyřech dobách ledových, o třech dobách meziledových, mezi tyto vsutých, a o době poledové.

Tohoto rozřídění lze použití rovněž pro zalednění severoevropské, jímž také naše vlast, byť i jen skrovnou měrou, přímo byla dotčena. Nutno však poznamenati, že první zalednění, obmezujíc se na Skandinávii, nemělo asi značnějšího vlivu na přírodní poměry moravské.

Na základě posavadních výzkumů domníváme se totiž, že ledovec skandinávský toliko ve svém největším rozsahu, tedy v druhé době ledové, sahal až do Moravy, vyplniv poříčí oderské cípem asi 45 km dlouhým až k předělu hranickému, kdežto ostatní země aspoň v krátké době letní byla ledu prostá. Vlivy následující mírné doby meziledové jakož i nových postupů ledovců v třetí a čtvrté době ledové sledovati lze v uloženinách jeskyní moravských i mimo ně.

4. STARŠÍ DOBA DILUVIÁLNÍ.

Z prvních dvou dob ledových nebo dokonce z doby předledové u nás ani v okolních zemích není dokladů na to, že by tu byl žil člověk. Soudíme, že v druhé době ledové pronikavým ochlazením a přímým sousedstvím ohromných spoust ledových, jež zároveň aspoň 40. část Moravy pokrývaly, utlučen byl v naší vlasti téměř veškeren život.

O ničivém vlivu severního ledovce nabudeme jasnějšího názoru, uvážíme-li, že vnitrozemský tento plášť ledový, dosahuje průměrné mohutnosti 1000 m (ve Švédsku a Norsku přes 2000 m, na Moravě několik set metrů) a rozlohy přes 6 milionů čtverečných kilometrů, t. j. 2 třetiny celé pevniny evropské, zaujímal asi 70 milionů krychlových kilometrů ledu.

Teprve dlouho po tomto zalednění, když se byla již dostavila značná obleva a ledovec skandinávský nadobro již byl ustoupil z Moravy, když zhoubné následky této nejmohutnější doby ledové vydatným teplem již úplně byly pominuly a rostlinstvo i živočišstvo se opět zmožlo, objevil se na Moravě ponejprv člověk.

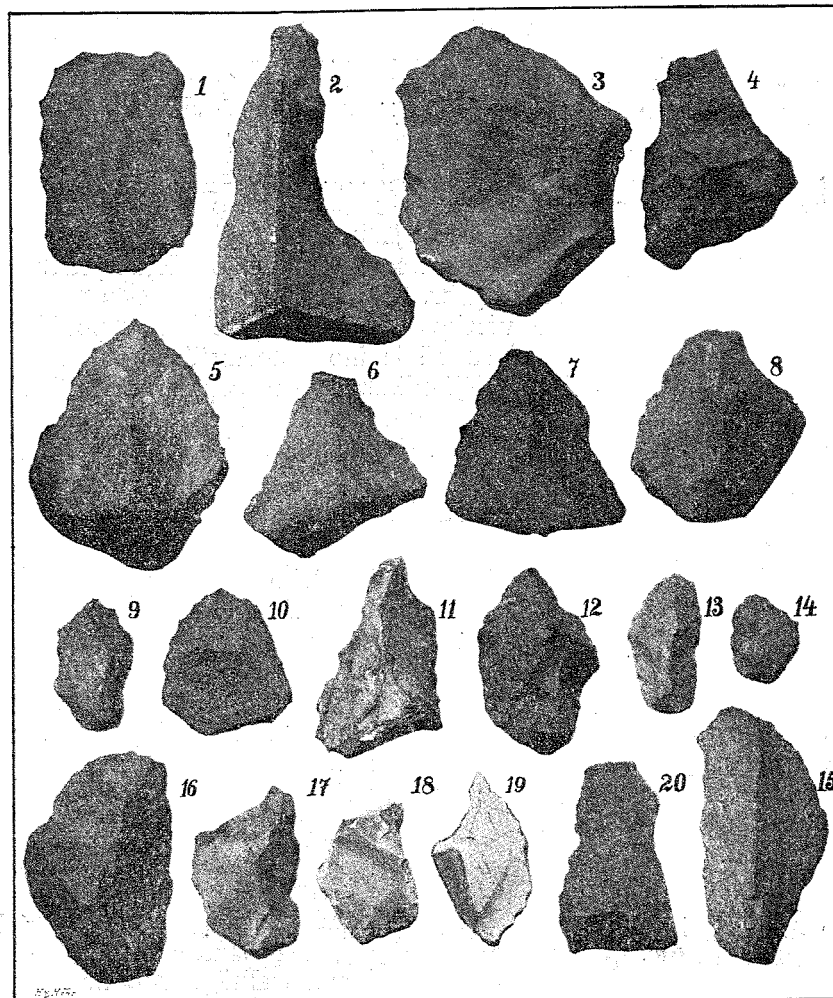
Nezvratné doklady své přítomnosti zanechal jmenovitě ve spodních vrstvách jeskyní štramberských, v Šipce a Čertově důře, ležících v území druhdy zaledněném.

Na sklonku této druhé doby meziledové nějaká potulná tlupa lovců, zavítavši z dalekého jihu nebo západu až k nivám moravským, bohatým rozličnou zvěří, našla vítaný útulek v děrách hory Kotůče u Štramberka, v severovýchodní Moravě, odkud jí snadno bylo podnikati lovecké vycházky do blízkého i dalekého okolí. Počtem nebyla hojná.

Mužové honili tu ve zbytečných rozsáhlých druhdy hvozďů, na tučných lučinách a strmých stráních okolního horstva zejména tura, jelena, koně, mamuta, nosorožce, vepře a bobra, při čemž často se také vítězně utkávali v boji s četnými šelmami, krajinou pobíhajícími, jako byli: jeskynní medvěd, lev, hyena, levhart, vlk, divoký pes a j. Vzácnější kořisti byli jim sob, divoká ovce, kamzík, kozorožec, pižmoň, lední liška a rosomák. Se zálibou honili mláďata, zejména medvědí.

Jak zřejmo, zvěřena štramberská byla směsí druhů, milujících podnebí teplé neb aspoň mírné, a zvířata horských i severních. Právě proto klademe tu pobyt člověka na skloněk dlouhou trvající druhé doby meziledové. Zástupcové severní zvěřeny jsou již význačnými hlasateli nového postupu ledovců, podnebí studeného a vlhkého.

Vydatných zbraní na lov těchto namnoze obrovských zvířat anebo lýtých šelem člověk neměl. Dřevěný kyj s přivázaným kamenem byl bezpochyby jeho svalnaté paži jedinou podporou. Neznal ani oštěpu, ani sekery v našem smyslu.

Obr. 1. Kamenné výrobky ze starší doby diluviální z jeskyně Šipky u Štramberka. (1/2 skut. vel.) Sběrka Maškova v Telči.

Kořist svou odvážný lovec zavlékal do svého úkrytu, aby si připravil na rozdělaném tam ohni, jehož známost přinesl již s sebou ze své pravlasti, chutnější pečeni. Oheň udržoval arci také proto, aby se při něm ohřival a osušoval, čehož mu, ježto

kromě přehozené kůže zvířecí jiného oděvu neměl, za drsného podnebí nastávající nové doby ledové často již bylo třeba. Pochutnával si také na tuku dutých kostí, jež za tím účelem přerážel nebo po délce štípal.

Všecka snaha jeho nesla se právě za uhájením života a proto nalézáme v Šipce a Čertově důře kolem ohnisek toliko hojně kostí zvířecích a výrobky kamenné hlavně pro domácí potřebu.

Tyto nástroje a zbraně urobena jsou téměř vesměs z místního nepoddajného křemence, výjimkou z pazourku neb rohovce. Majíce tvar nahodilý, nepravidelný, jeví na okraji zpracování tak nepatrné, že pozorovatel teprve po důkladném ohledání a srovnávání nabývá pevného přesvědčení o jejich umělém původu. Poněkud ustálené tvary jsou: třístěnný, tlustý hrot neboli klín zděli toliko 3 cm — 8 cm, podlouhlé, obyčejně jednostranné škrabadlo a nožík. (Obr. 1.)

Přítloukány jsou všechny výrobky pouze na vypouklé straně, majíce na opačné straně jedinou plochu štěpnou. Neurčitým tvarem svým přivádějí odborníky do rozpaků, neboť jen částečně se shodují s francouzskými výrobky rázu moustierského a belgickými rázu mesvinského, připomínajíce takto tvary eolithů.

Umělých výrobků kostěných prvotní obyvatel moravský nehotovil, spokojuje se nahodilými úlomky kostí, parohů, klů mamutích a medvědích.

Nejvzácnějším a přímým dokladem jeho přítomnosti v Šipce jest úlomek dolejší čelisti, jež náležela dítěti asi desítiletému. Vyniká neobyčejnou mohutností celé kosti, zejména však tloušťkou spodní plochy, naprostým nedostatkem brady, šikmou polohou přední stěny i řezáků, neobyčejným tvarem zadní stěny a zubů. Studium této čelisti zabývali se přední učenci evropské. Jsouc dosud nejstarším známým pozůstatkem člověkem v našem mocnářství, čelist šipecká náleží zároveň k nejstarším sanicím člověkem vůbec a jeví rázovité znaky prvního dosud známého plemena lidského.

Člověk tohoto plemena, vědecky *homo primigenius*, t. j. člověk prvotní zvaný, byl prostředně veliký, postavy nemotorné, svalnaté. Hlavu měl podlouhlou, čelo nízké, nazad ubíhající s mohutně vyvinutými oblouky nadočnými, chrup neobyčejně silný. Zadní stoličky přesahovaly velikostí stoličky přednější. Člověku tehdejšímu bylo při trhání a rozměňování hrubé stravy mnoho a usilovně kousati, proto zuby jeho byly vesměs značných rozměrů a otíraly se mnohem rychleji než za našich dob.

Těmuž plemenu přináležejí dolejší čelist dospělého člověka, náhodou nalezená r. 1905 v jeskyni „Švédův stůl“ zvané u Ochoze.

5. STŘEDNÍ DOBA DILUVIÁLNÍ.

Drsnost třetí doby ledové přinutila četnou zvěř a první obyvatel moravské opustiti zemi a vyhledati si pro pobyt krajiny příhodnějších, teplejších.

Blízkostí skandinávského ledovce severní Německo a do jisté míry i Morava opět byly zpustošeny. Krajina nabyta rázu sibiřské tundry. „Na holých stráních a rozsáhlých šterkovištech plazil se leda sobí lišejník, nepatrná křoviska rozestýlala po zemi své křivolaké větve, mezi ně vtrousil se nizounký modřín nebo plazivá bříza.“ Jenom na místech, kde se zachytila prst poněkud silnější, mohlo se rozvíjeti bujnější rostlinstvo. Jedinými a to namnoze jen dočasnými obyvateli nehostinné krajiny byli lumíci, zajíc sněžný, pižmoň, sob, lední liška, rosomák, lasička, hranoštaj, husa, kachna, labuť, sova sněžná, sněhule, krkavec a několik jiných ještě ptáků.

Teprve po novém ústupu ledovců stálé vichřice zavály rovinu a některé svahy údolní prachem z nastalých usazenin, čímž výhradně aneb za různého spolupůsobení hojných tehdy vod vznikaly spraše a hlíny, na nichž snadno se pak uchytila rozmanitá květena. Nastala doba stepí a travnatých pastvin, z nichž brzo se vynořily jednotlivé háje, kteréžto v příhodnějších krajínách pojily se v rozsáhlejší lesy. Bujné rostlinstvo poskytovalo opět dostatečné potraviny dostavivší se zvířeně, z níž zejména huňatý mamut a rychlonohý stepní kuň se rozšířili měrou nebyvalou, prohánějíce se v celých stádech širými lučinami moravskými. Zato však jeskynní medvěd a jiná starodiluvialní zvířata nedovedla se přizpůsobiti novým poměrům a znenáhla vymírala, ustupující druhům novým.

Není pochybnosti, že také brzo zavítal na Moravu opět člověk, přilákán byv bohatou kořistí loveckou. Známe již několik zajímavých stanic lidských z této střední doby diluvialní, jež stáří i obsahem svým se doplňují, na př. z Jaroslavic, ze středních vrstev jeskyní Šipky a Čertovy důry ve Štramberku, z Předmostí a Brna. Stanice tyto náležejí ke dlouhé řadě lidských bydlíšť, jež se táhnou od Dunaje Dolními Rakousy a Moravou až do Ruska ke Kyjevu, ba snad až do Sibíře.

Nade všechny vyniká bohatostí a důležitostí nálezů tábořiště lovců mamutích v Předmostí u Přerova. Náleží k nejpřednější celého světa. Kolem osamělé vyčnívající skály vápencové, jmenovitě na straně západní a jižní, objeveny v cihlářské hlíně ve hloubce 2 m — 4 m zbytky rozsáhlého tábora s mohutnými ohnisky, přechetnými kostmi zvířecími, tu i onde také lidskými a vzácnými výrobky umělými.

Ráz zvířeny předmostské jest převážnou většinou pastevní, jinak severní i lesní. Přibližně — dle počtu vykopaných kostí a zubů — zastoupeni jsou ze ssavců: mamut, lední liška, vlk, sob, kuň, zajíc sněžný, rosomák, medvěd obecný, lev, pižmoň, nosorožec, los, lumík páskovaný, zubr, tur, bobr, liška obecná a kozorožec. I ptáci vyskytují se tu dosti hojně, zejména sněhule a krkavec.

Přímo obrovské jest množství zbytků mamutích, obsahující veškerý materiál kosterný. Pouze stoliček z čelistí vypadlých vykopáno tam více než 2000, klů celých, zpřerážených a rozštípaných několik set, ostatních kostí na tisíce. Jest to nejbohatší nález evropský.

Dlouhé kosti končetin všech větších zvířat — mamuta, nosorožce a lva nevyjímajíc — jsou téměř vesměs zpřerázeny, lebky býložravců rozbity. Vzácné jsou zachovalé lebky šelem: lva, rosomáka, vlka, lední lišky.

Rovněž veliké jest množství výrobků lidských. Přitloukaných výrobků kamenných nalezeno v Předmostí více než 30.000, přirozených, avšak upotřebených kladiv, koulí a hladidel, valounů to z blízkého řečiště Bečvy aneb úlomků vápencových ze sousedního skaliska, mnoho set.

Kostěných výrobků jest poměrně málo, parohových ještě méně; hojnější a zajímavější svým zpracováním jsou předměty z mamutí slonoviny. Vedle různých ozdob z třetihorních lastur, břidlice, provrtaných nebo nařezaných zubů vynikají vzácné rytby a řezby, zejména velmi primitivní napodobeniny lidské postavy z kostí mamutích, první to umělecké pokusy tvůrčího ducha lidského.

Nejdůležitějším a jediným nálezem svého druhu na světě jest hromadný hrob diluviální. Chráněn jsa pokrovem z kamenů vápencových, po stranách pak lopatkami a čelistmi mamutími, obsahoval 15 úplně zachovalých koster a jednotlivé zbytky aspoň 5 jiných osob. Celkem náležely 8 dospělým a 12 mladistvým i dětským osobám oběho pohlaví. Bezpochyby živelní pohromou zahynula tu celá rodina a byla přeživšími soukmenovci na tábořišti pochována. Jest to nejstarší úmyslně upravený hrob lidský.

Kromě předmostského tábořiště uvádíme ještě důležitý nález ze žlutnice brněnské. Nepatrné stopy přítomnosti diluviálního člověka stanoveny tu na několika místech. Skutečné tábořiště, někde na blízku bezpochyby se nacházející, nebylo dosud nalezeno. Na třídě Františka Josefa však objeven ve hloubce 4 m hrob dospělého muže s milodary a hojnou výzdobou. Kostí lidské, jakož i na blízku ležící zbytky mamutí, nosorožčí a koň-

ské byly červeně zbarveny. Vedle leželo asi 600 kelnatek, rourovitých to lastur třetihorních, kotouče řezané z kamene i zubů mamutích, hladidlo z parohu sobího a figurka lidská řezaná ze slonoviny. Kostra lidská i přídavky shodují se celkem s nálezy předmostskými, jevíce ráz o málo jen mladší.

Patrný jest pokrok člověka této střední části údobí starokamenného. Změnila se celá příroda; nebyl jí nedotčen ani člověk. Uplynulo zajisté mnohé tisíciletí, než z člověka prvotního vyvinul se tvor dokonalosti předmostské. Nestalo se tak na půdě moravské, nýbrž v oblasti jiné, dosud nezjištěné.

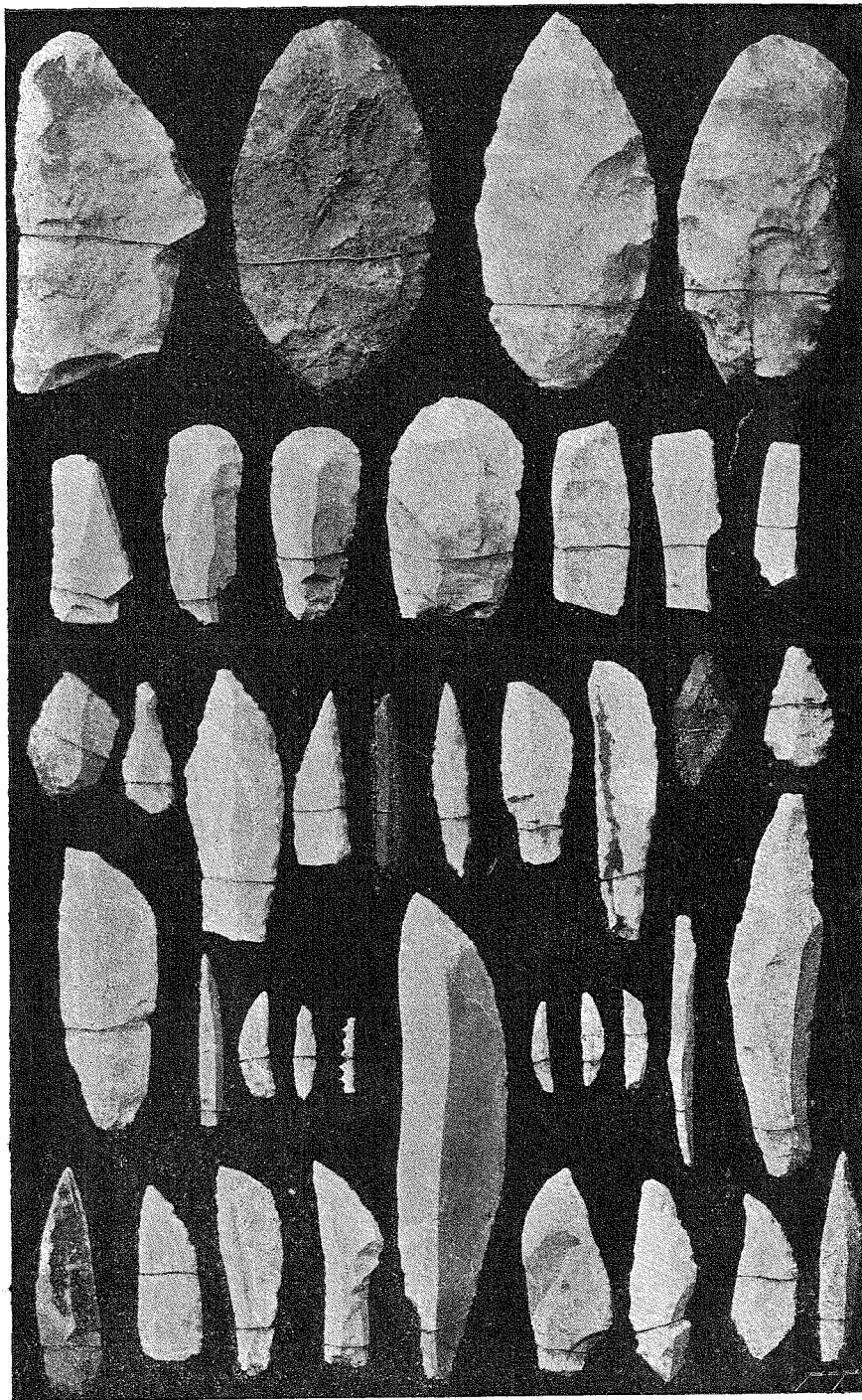
Na Moravu zavítal tento člověk, jehož vědecký název jest *homo priscus*, t. j. člověk starodobý, opět jako kočovný lovec, nikoli však jen v nejužším svazku rodinném, nýbrž v četnějších již společnostech, obohacen novými vědomostmi, vyzbrojen novými zkušenostmi. Nevyhledával toliko jeskyni pro svůj příbytek, nýbrž tábořil většinou pod širým nebem.

Nespokojil se již výrobky tvaru nahodilého, nýbrž hotovil obratnějšími zpracováními pazourku, rohovce, jaspisu, křišťálu, ba i obsidiánu rozmanité, účelně přizpůsobené nástroje a zbraně, jmenovitě různě utvářená škrabadla, nožičky, hroty, dýky, vrtáčky a pilky. Ve zpracování kamene dosáhl největší dokonalosti zejména tvary listu vavřínového, jež na celém povrchu jeví oštípání velmi pečlivé. (Obr. 2.)

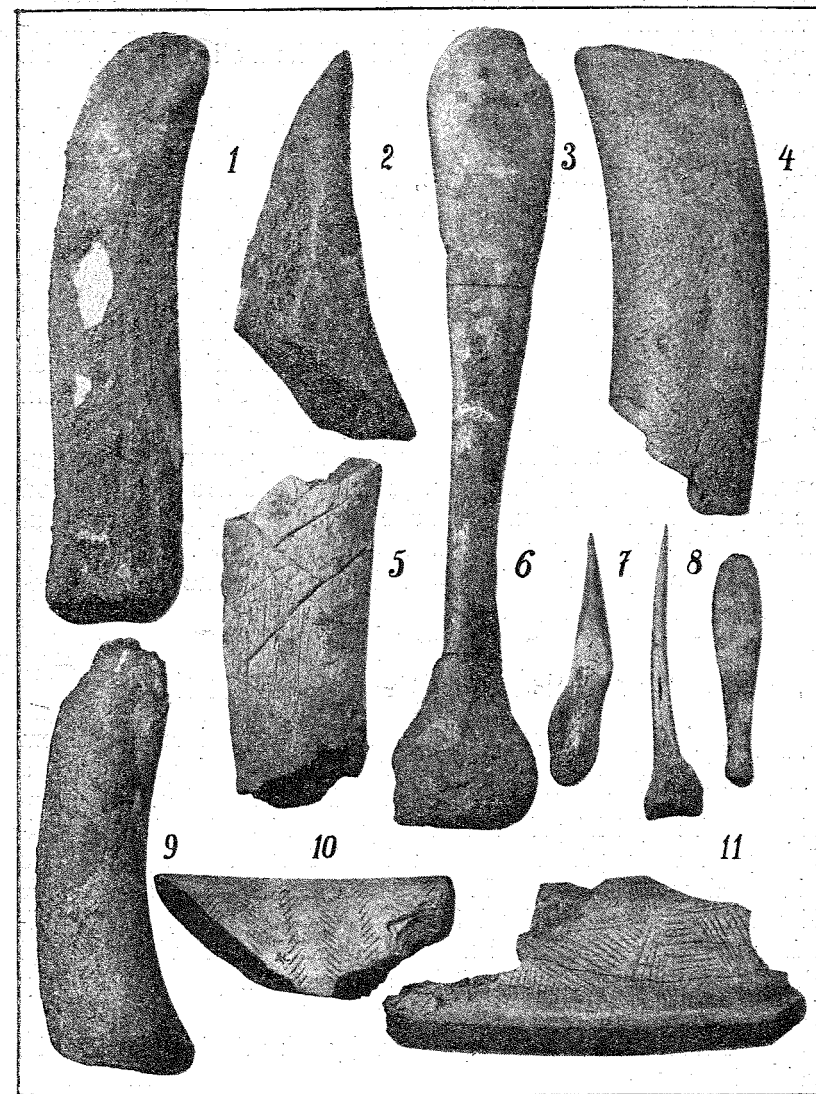
Význačným výrobkem jsou zbraně házečí, jmenovitě ostře přihrocené oštěpy, dále pak škrabadla, na jednom nebo obou koncích jemným odštěpováním zakulacená nebo také vydutá, rydla příční hranou opatřená a pazourková šidla. Poprvé se vyskytují částečně přibroušená hladidla z pískovce.

Vedle kamene člověk začal používat k výrobě nástrojův a zbraní též slonoviny, kosti a parohů, jež dovedl v Předmostí již výhodně řezati, vrtati, hladiti, částečně i brousiti a na povrchu jednoduchými čárkami nebo i složitějšími rytými kresbami zdobiti. (Obr. 3.) Vrcholem této počínající umělecké tvorby jsou vyřezávané lidské postavy. Člověk odíval se dosud zvířecími kůže, dovedl je však řádně vydělávati, uměle spínati a šlachami sešívatí. Krásnil své tělo barevným malováním, nařezanými nebo provrtanými zuby zvířecími, kaménky a lasturami, jmenovitě rourovitými kelnatkami. Měl jakési pojmy náboženské. Uctívaje zemřelé, pochovával je poblíže svých příbytků.

Živil se hlavně masem ulovené zvěře, již se uměl důmyslným způsobem zmocňovati, vháněje ji na skalnaté srázy — v Předmostí bezpochyby přímo u tábořiště — aneb chytaje ji do jam, pastí a ok, kdež ji pak kameny neb kyji snadno již dobíjel. Mnohá zvířata bezpochyby chytal také lasem, zručně

Obr. 2. Kamenné výrobky ze střední doby diluviální z Předmostí.
($\frac{1}{2}$ skut. vel.) Sbíрка Maškova v Telči.

Obr. 3. Výrobky kostěné a parohové ze střední doby diluviální z Předmostí. ($\frac{1}{2}$ skut. vel.). Sbíрка Maškova v Telči. 1. Hladidlo z parohu losího. 2. Hrot z kosti mamutí. 3. Lopatkový nástroj z hnátu mamutího. 4. Hladidlo ze žebra mamutího. 5., 10. a 11. Zdobená žebra mamutího. 6. Šídlo. 7. Jehlice. 8. Hladítko. 9. Hladidlo z parohu sobího na celém povrchu čárkami zdobené.

metaným. Za nedostatku dříví topil dutými a porovatými kostmi zvířecími, zejména mamutími. Sobích parohů užíval jen skrovnou měrou, hlavně na zhotovování hladidel, nikoli však na výrobu šidel nebo šípů. Luku ještě neznal.

Postavy byl více než prostřední, ba vysoké a pružné, byť i plecí neméně mohutných než dávný předchůdce jeho štramberský. Vynikal netoliko důvtipem, nýbrž i tělesnou silou. Lebku měl většinou sice také úzkou a dlouhou s hrbolky nadočnými značně vyčnívajícími, ale čelo bylo vyšší, strmější. Silný chrup nebyl tou měrou šikmý jako u člověka prvotního; na dolejší čelisti zřídka patrně již vyvinutý hrbolok bradní. Kostí holenní byly zvláštním způsobem života neobyčejně sploštělé, platykne-mické. Není pochybnosti, že měl již článkovanou řeč. Člověk tehdejší nebyl už rázu jednotného, nýbrž jeví stopy skřížení s plemenem krátkolebým neznámého původu. —

Po stránce umělecké shodují se nálezy moravské s francouzskou kulturou solutrskou, jevíce v Předmostí již přechod ke stupni ještě mladšímu, jenž zove se magdalénský. S tím souhlasí také ráz zvířeny, značnou měrou již severní.

Z toho plyne, že přítomnost člověka na tomto tábořišti položiti dlužno na počátek čtvrté doby ledové.

6. MLADŠÍ DOBA DILUVIÁLNÍ.

Novým postupem ledovců, trvalým chladem a suchem chřadly také na Moravě znenáhla lesy, mizely bujné lučiny a řídla také stáda mamutův a jiných zvířat pastevních. Není pochybnosti, že jakési příznivé poměry časové aneb místní usnadňovaly člověku předmostskému houfně lapati a zabíjeti tato obrovská zvířata, a rovněž jest více než pravděpodobno, že člověk stálým pronásledováním podstatně přispěl k jejich konečnému u nás vyhubení, jež nastalo během této čtvrté a poslední doby ledové. Poměrně nejdéle se udržel z pastevní zvířeny ještě kůň.

Ač nové ochlazení nebylo povahy tak prudké jako v době zalednění předcházejícího, nezbývalo přece člověku než opět následovati ubíhající zvěře a uchýliti se s ní do krajín teplejších, pravděpodobně aspoň v době zimní. Některé okolnosti nasvědčují však tomu, že člověk neopustil Moravy nadobro, nýbrž že aspoň z části tu setrval po celou čtvrtou dobu ledovou, vyhledávaje útulku v jeskyních, ve výklencích skalních, pod převislými skalními střechami a na jiných chráněných místech. Najisto však po konečném ústupu ledovců četné tlupy lovců docházely na Moravu, kde jim kynula již zase vydatná kořist.

Rozmnožil se totiž mezitím sob tak hojně, že vedle sněžného zajíce, lední lišky a sněhule stal se význačným zvířetem těchto dob a podržel svou převahu v lovecké zvířeně až do časů, kdy podnebí po některých dodatečných záchvěvech chladnějších trvale se oteplilo a nastaly poměry podobné nynějším.

Z různých časů této poslední doby ledové a částečně také z následující pak doby poledové člověk zanechal na Moravě přehojné doklady své přítomnosti a činnosti. Zbytky takové jeví se téměř ve všech jeskyních po celé zemi roztroušených, jakož i na několika místech v hořejších vrstvách žlutnice. Morava vyniká také v tomto případě netoliko počtem stanic, nýbrž i množstvím a vzácností nalezených předmětů nad okolní země, jsouc částečně zastíněna toliko Francií, Belgií a Švýcarskem.

Přední místo mezi jeskyněmi zaujímají Kůlna u Sloupa, Kostelík u Mokré, Balcárka u Ostrova, Býčí skála u Josefova a jeskyně Žitného u Křtin význačnými výrobky, jeskyně u Mladče pak hlavně zbytky lidskými. Jeskyně štramberské Šipka a Čertova díra, jejichž hořejší vrstvy diluviální nutno sem zařaditi, nabyly důležitosti přesným geologickým uložením těchto vrstev: Ostatní naleziště jsou podřízeného významu.

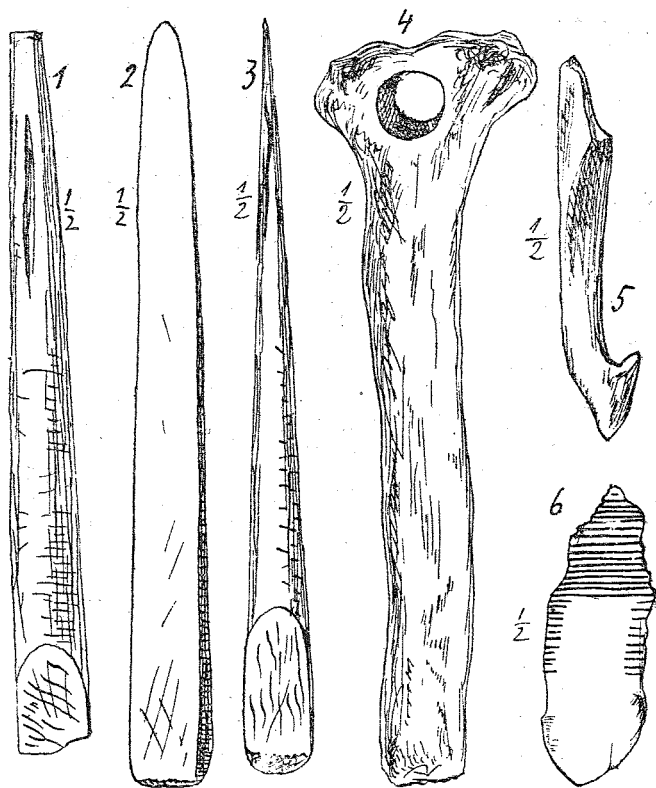
Kromě ohnisk a soudobých zbytků zvířecích objeveny v těchto stanicích diluviálního člověka opět různé výrobky z kamene, kostí a sobích parohů, jiného však namnoze rázu a v jinakém poměru než z dob předcházejících, ač tu přímé souvislosti po leckteré stránce upřítí nelze.

Pokrok kultury jest všude zřejmý, byť i celková úroveň umělecká za nepříznivých poměrů podnebních byla se snížila.

Právě ve zpracování kamene nutno uznati jakýsi úpadek. Není tu dřívější rozmanitosti tvarů, ani z pravidla tak jemného a dokonalého provedení. Ač člověk vedle obyčejného pazourku rád používal vzhlednější a vzácnější látky, na př. achatu, chalcedonu, jaspisu a křišťálu, jež na dalekých svých pochůzkách sbíral a do svého bydliště přinášel, nejhojnějšími tvary jsou přece jen malé nožik, často s tupě přítlučeným hřbetem, vrtáček a vedle nich škrabadlo, obyčejně toliko na jednom konci oštipané. Novým zjevem jest úhledný hrot šípů, neboť člověk se honosí, bezpochyby teprve ke konci období, novou vymožeností: lukem.

Ustupují-li do pozadí výrobky kamenné, množí se tu broušené výrobky z kostí a parohů sobích. Byltě sob člověku té doby vším. Jeho masem, krví a tukem člověk se živil, jeho koží se odíval a kryl svoje stany, z jeho střev a šlach dělal si nití na sešívání oděvu a tětivy na luky, z jeho kostí a parohů hotovil své nástroje a zbraně. (Obr. 4.)

Z kosti dovedl vyrobti kromě obyčejných hladidel a šidel i tenounké jehly s vybroušeným úškem, hroty oštěpův a šípův s krevní rýhou, jakož i udice. Hojnější ještě měrou zpracovával na všechny své potřeby sobí parohy, vyřezáváje z nich s nemalou obratností také ozubené harpuny na chytání ryb a tak zvané „velitelské hole“ neboli spinadla na kožené své pláště. Porůznu se vyskytují také hlazené předměty ze slonoviny mamutů bezpochyby již úplně vyhynulých. (Obr. 5.)

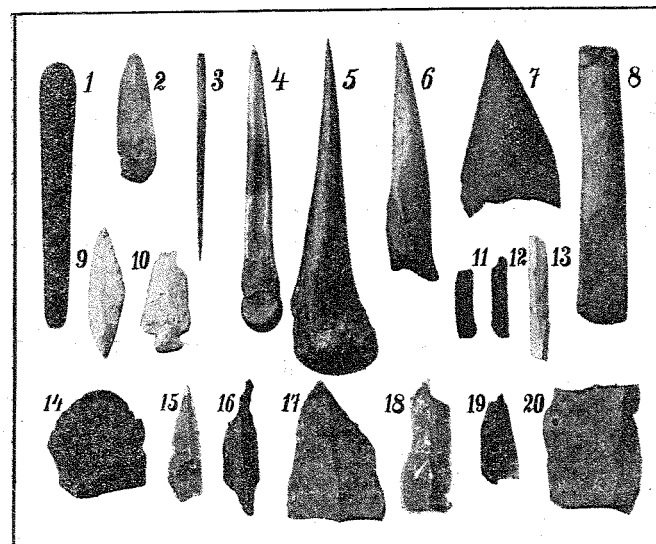

Obr. 4. Výrobky kostěné a parohové z mladší doby diluviální z jeskyně Kůlny u Sloupa. ($\frac{1}{2}$ skut. vel.) 1., 2. a 3. Kostěná kopí. 4. Spinadlo z parohu sobího. — (Dle Kniesy). — 5. Kostěná udice. 6. Zdobená kůstka. (Dle Kříže).

Ozdobné předměty shodují se namnoze s předmostskými. Jednoduché rytby na kosti a parohu shledáváme dosti často. Pozoruhodny jsou ryby z Kostelíku, řezané z koňských čelistí a doplněné rytinami. Skutečně uměleckých řezb a rytin, jaké

jsou známy z jižní Francie, aneb maleb na stěnách jeskynních na Moravě není. Při těkavém životě loveckém scházel člověku k umělecké tvorbě dostatečný klid.

Člověk této doby byl bezpochyby téhož rázu jako člověk předmostský. Důležitý nález hrobu dvou mužův a dítěte, jenž se stal roku 1904 v zabořeném výklenku skalním u Mladče nedaleko Litovle, potvrzuje tento úsudek a jest opětným dokladem, že pohřbívání mrtvých na bydlišti neb aspoň blízko něho bylo pravidlem aspoň u diluviálního člověka, jenž žil ve společnostech. —

Obr. 5. Pazourkové a kostěné výrobky z mladší doby diluviální. ($\frac{1}{2}$ skut. vel.). Sběrka Maškova v Telči. 1. Břidlicové hladítko. 2. a 7. Kostěný hrot šípu. 3. Jehlice s dírkou. 4.—6. Šidla. 8. Rukojeť z parohu sobího. 9. a 10. Pazourkové šípky. 11.—13. Nožičky s přitloukaným hřbetem. 14. a 20. Škrabadla. 15., 16., 18. a 19. Vrtáčky. 17. Rydlo. — (4. a 8. z Kůlny, 9. a 10. z Čertovy důry, 11. a 13. ze Šipky, ostatní z Kostelíka).

Ke konci doby diluviální nastalo podnebí mírné a vlhké, sob a ostatní zvířata chlad milující přinucena ustupovati z Moravy do severnějších krajin. Za těmito zvířaty táhl i člověk. Zdali veškeren moravský lid opustil zemi, nelze určitě říci; tolik však je jisto, že sob zmizel nadobro z našich krajin. Jeho odchodem se končí údobí diluviální, jež trvalo asi do 6. tisíciletí před Kristem. Zbytků sobích z nánosů mladších, t. j. alluviálních, na Moravě neznáme.

7. ÚDOBÍ NOVOKAMENNÉ.

Změnou podnebí v době poledové šířily se po krátkém trvání stepi opět značnou měrou lesy a s nimi i význačná lesní zvířata: jelen, srnec, divoké prase, medvěd obecný a j. Mohli bychom předpokládati, že na příhodných místech, jmenovitě v jeskyních nalezneme současně zbytky vymírajícího soba a dostavivšího se jelena, aneb že se vyskytnou bydliště lidská, v nichž by vedle pozůstatků rázu starokamenného objevily se výrobky z jeleních parohův a kostí, podobné výrobkům ze zbytkův sobích. Není toho ani onoho. Veškery posavadní nálezy potvrzují domněnku, že jelen se objevil na Moravě teprve po vyhynutí soba; výrobky z parohů jeleních, pocházející z dob mnohem mladších, liší se podstatně od diluviálních předmětů z parohů sobích.

O přítomnosti jelena na rozhraní doby diluviální a alluviální svědčí toliko skrovné zbytky tohoto zvířete v hořejších vrstvách Čertovy díry, kde se vyskytlo kromě zbytků medvěda obecného také několik jemně štípaných šipek pazourkových.

Z toho všeho plyne, že na Moravě koncem doby diluviální nebylo vyvinutého stupně kulturního, jenž by byl vyznačen jelenem a jaký jest stanoven na př. ve Francii kulturou campignskou a v Dánsku hromadami odpadkovými. Usuzujeme proto, že moravští lovci sobů dovedli se snad jen v nepatrném zlomku přizpůsobiti novým poměrům a konečně vyhynuli, anebo že cizokrajní lovci toliko výjimečně zabloudili do severovýchodních končin naší země, dále však nevníkli. Morava zůstala bezpochyby neobydlena. Nastal jako v třetí době ledové zase tak zvaný hiát, t. j. mezera v osídlení země, mezera v domorodém vývoji kulturním.

Za ne dlouhou poměrně dobu však dostavil se k nám nový lid s novou kulturou. Byl již majetníkem ochočených zvířat: psa, skotu, ovce, kozy a prasete, uměl vyráběti hliněné nádoby a tkáti, pěstoval poněkud i obilí a přinesl s sebou kromě luku a šípů také plochou klínovitou sekyru s rovným ostřím. Nebyla z pazourku, nýbrž z měkké nějaké horniny, byla však na celém povrchu hlazena. Jinak užíval podobných nástrojův a zbraní jako člověk v poslední době starokamenné.

Lid ten nevpadl hromadně do země, nýbrž přicházel v malých hloučcích ze sousedních krajín, vyhledáváje na úrodných nížinách moravských příhodných pastvin pro svůj dobytek a zaujal teprve po delší době jižní a střední část Moravy.

Kdežto o příslušnosti diluviálního obyvatelstva nevíme zholo ničeho, mnohé okolnosti nasvědčují tomu, že nový lid mo-

ravský přináležel k velikému plemenu nerozvětvených ještě Arijův, našich to přímých praotcův evropských, již setrvali na Moravě ve stejných celkem poměrech asi 3000 roků, neznajíce totiž kovů.

Vnitřní jejich život kulturní přes veškeru zdánlivou jednotvárnost nejeví ztrnulosti, nýbrž vyvíjí se nepřetržitě, což nejlépe sledovati lze na výrobcích hliněných, jež od nynějška zůstávají hlavním znakem té které kultury a dle nichž také celé období se dělí na několik dosti význačných oddílů. Podotknuto budiž, že nádoby již vynikají poměrně bohatou výzdobou, jež právě postupem doby se měnila. (Obr. 6.)

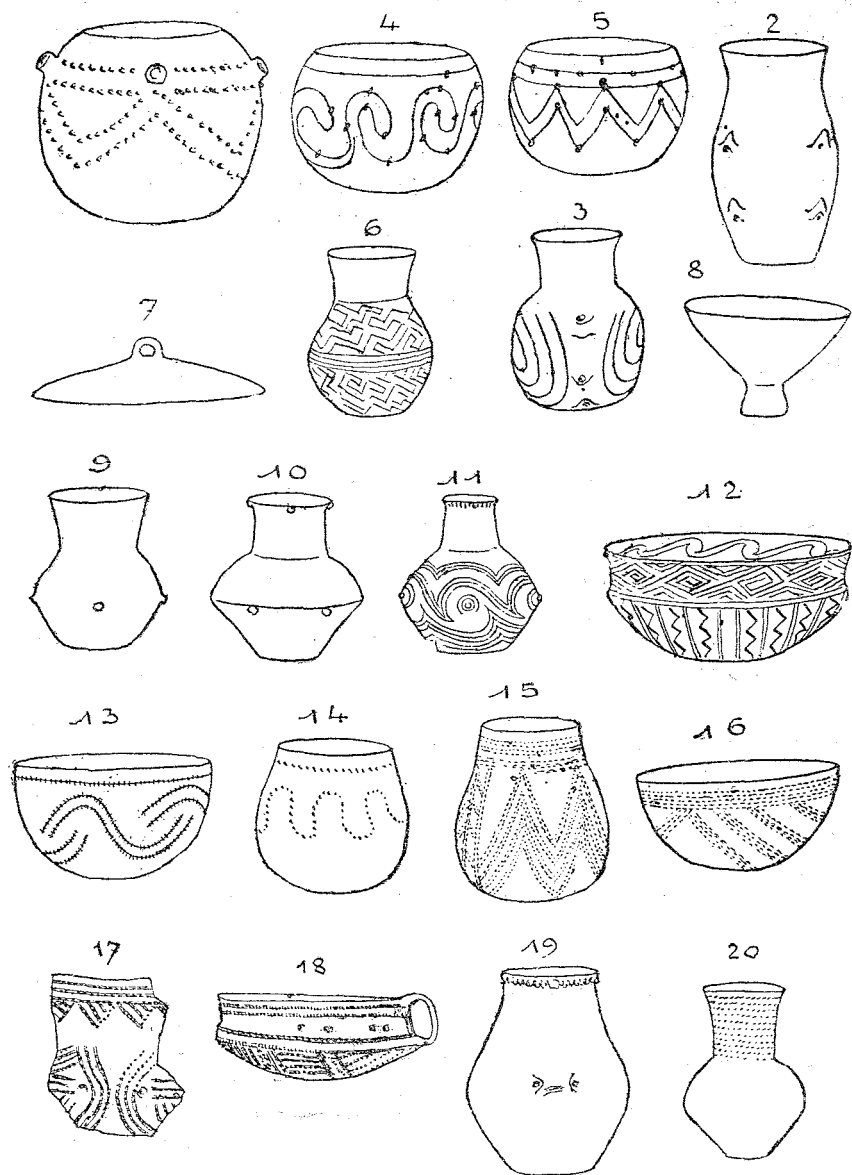
Zbytky obydlí tehdejšího člověka jsou tak zvané popelovité neboli kulturní jámy, tvaru kotlovitého nebo dížovitého, na rovinách neb snadno přístupných svazích hromadně se vyskytující, a to buď rozsáhlejší jámy příbytkové (1.5 m — 4 m široké a 1 m — 2 m hluboké) se stopami okrouhlých chatrčí z proutí spletených a hlinou omazaných, jež nad jámu vyčnívaly, anebo skrovnější jámy odpadkové. U mnohých rozeznati lze vchod i spojovací chodby k sousedním jamám, výklenky a stupně. Vrstvy popelovité, jež se mnohdy na blízkou jam nacházejí, dlužno pokládati za zbytky letních bytů.

Obsahem těchto příbytkových jam a vrstev kulturních jest tmavá popelovitá hlína, promíchaná uhlím, kusy vypálené mazanice, dále pak hojně zbytky roztržštěných kostí divokých a domácích zvířat a ještě hojnější střepiny hliněných nádob, kamenné nástroje, hlazené, celé i porouchané, nedokončené kusy i pouhá surovina, výrobky pazourkové s jádry i odpadky, nástroje a zbraně kostěné i parohové, brousky, ruční mlýnky s drtidly, hliněné jehly, škeble, závěsky a barvivo. Také jednotlivé kosti lidské se tu mnohdy nacházejí.

Nalezené zbytky zvířecí dokazují, že člověk vedle chovu dobytka po celou dobu pilně honil zvěř, zejména jelena, srnce, kance, zuba, tura, medvěda, rysa a bobra; lovil také ryby. V nejstarších sídlištích mají zbytky divokých zvířat ještě převahu a teprve pozdější nálezy vyznačují se důrazněji domácími zvířaty.

Maso, hlavní svou potravu posavadní, člověk k požívání nejen na rožni pekl, nýbrž bezpochyby také vařil. Obilí: pšenici, ječmen a proso roztíral na pískovcových nebo svorových deskách kulatým kamenem na mouku, z níž pekl chléb. Z mléka vyráběl tvaroh a sýr. Oděv hotovil si nejen z kožešiny, nýbrž také ze tkaných látek vlněných a lněných.

Pazourek, rohovec, jaspis a křišťál přitloukal a oštěpoval ještě obratněji než člověk údobí starokamenného, hotově nožičky, pilky, škrabadla, vrtáky, dýky, hroty šípův a oštěpův.

Obr. 6. Hliněné nádoby z údobí novokamenného. (Dle Červinky).

Ostatní kameny brousil na sekyry, dláta, motyky, škrabadla, hladidla, mlaty a koule. Výrobky takové vyskytují se často i jednotlivě na polích poblíže osad pravěkých. Lid je nazývá hromovými kameny a přisuzuje jim zázračnou moc. — Za nejstarší hlazené nástroje pokládají se podlouhlá klínovitá škrabadla na vydělávání kůže. Připomínají svým tvarem některá škrabadla diluviální. Význačným a nejhodnějším nástrojem jest sekyra. Na Moravě nalezeno jich přes 3000, mnohé arci pocházejí z dob mladších. Jsou jako téměř všechny ostatní výrobky kamenné zhotoveny z hornin domácích, toliko 9 jadeitových sekyrek jest původu cizího, alpského nebo asijského, asi tolikéž pazourkových sekyr pochází z baltického pobřeží. (Obr. 7.)

Z kostí a parohů jeleních nebo srnčích člověk robil šidla, škrabadla, hladidla, dlátka, kladiva, šipky a udice. (Obr. 8.)

Z hlíny hnětl vedle rozmanitých nádob pro domácí potřebu i náboženské obřady také lžíce s držadly plnými aneb provrtanými pro násadku, přesleny, komolé jehlany a kužely, figurky lidské i zvířecí a j. v.

Užíval barviva na malování nádob, nepochybně také oděvu a snad i těla. Zdobil se výrobky z kamene, lastur, hlíny, kostí a zubů.

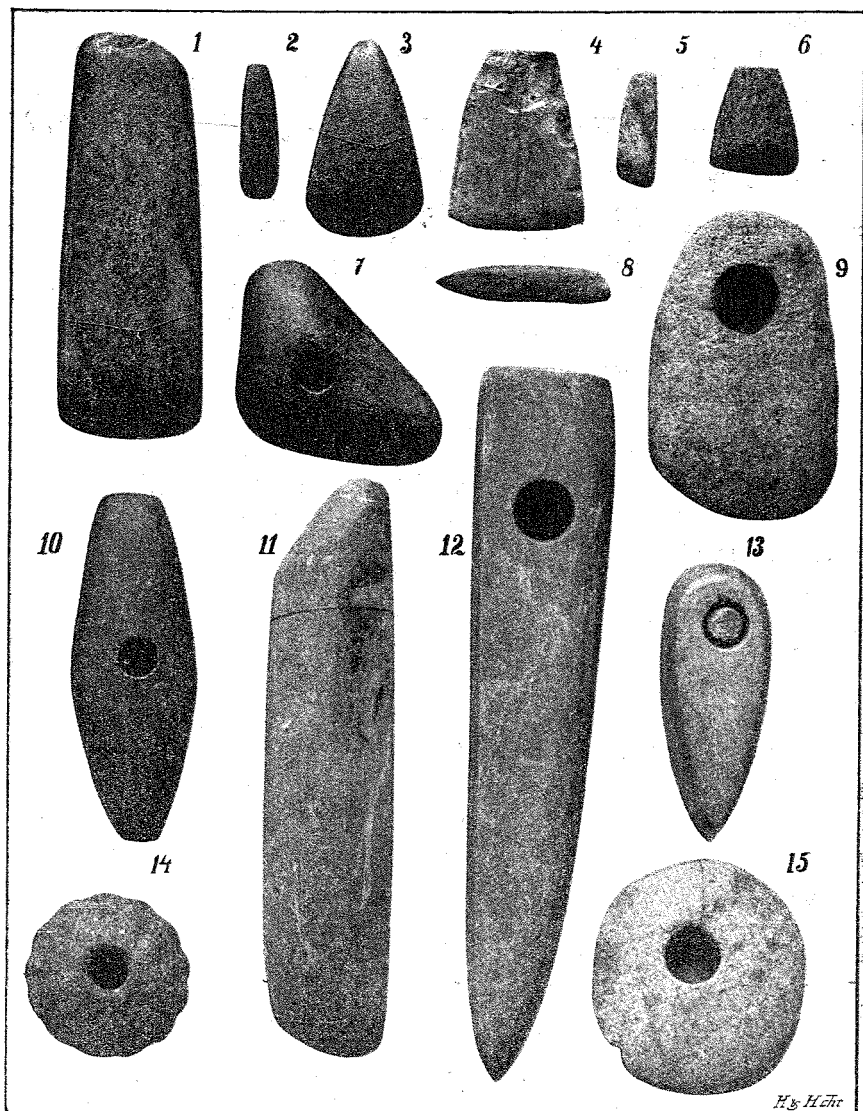
Pohřebiště čistě neolithického na Moravě nedostatkem řádného zkoumání neznáme. Objeveny jen některé jednotlivé hroby, na př. plochý hrob na Veverské ulici v Brně se sedícími kostrami muže a ženy, u nichž stály nádoby, hadcový mlat a kostěné spinadlo šatů.

Za to jest známa celá řada hrobů kosterných i žárových s poháry zvoncovými z doby již přechodní, kdy člověk počal se seznamovati s kovy.

Pokud ze skrovných nálezů můžeme souditi, člověk neolithický byl postavy prostřední, lebky podlouhlé. Pochovával své mrtvé bezpochyby ve svých chyších; obřadně pohřbíval je teprve na sklonku doby ve skrčené poloze aneb je, patrně po vzoru cizím, spaloval a nad hrobem pahorky, „mohyly“ zvané, nanášel. Náhrobků nebo jiných pomníků a hrobů kamenných, jaké nalézáme z této doby v západní Evropě, na Moravě není.

Člověk v údobí novokamenném nebyl už kočovným lovcem, nýbrž pastevcem a zemědělcem. Nebydlel zpravidla v jeskyních, nýbrž zakládal osady s chyšemi zpola podzemními na mírných svazích nedaleko vody, neopevňoval jich však ani příkopy ani náspy.

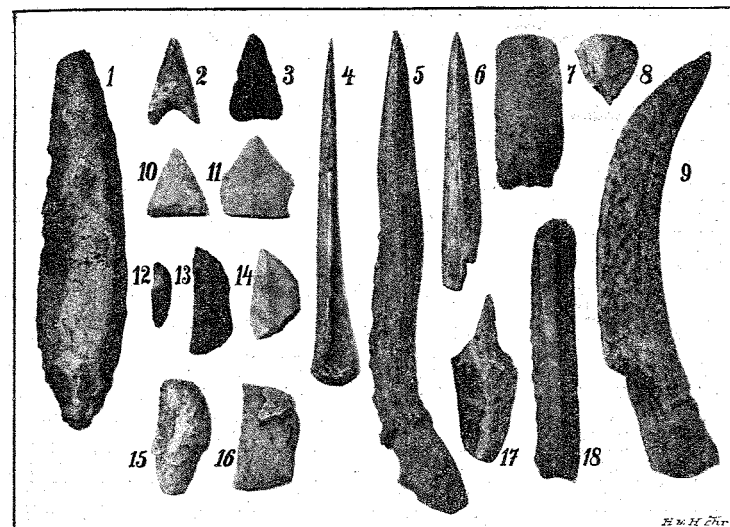
Byl v obchodním styku se sousedními kmeny, jak svědčí dovážené pazourkové sekyrky, dýky a oštěpy, jadeitové sekyrky, obsidián, lasturové ozdoby, zvoncové nádoby a na konci období

Obr. 7. Broušené výrobky kamenné. ($\frac{1}{3}$ skut. vel.). Sběrka Maškova v Telči. 1. Sekyra z Tvořihrazu. 2. Dlátko ze Slatiny u Hrotovic. 3. Jadeitová sekyra z Tvarožné Lhoty. 4. Pazourková sekyra z Myslujovic. 5. Dlátko z Nové Vsi. 6. Sekyra z Morkůvek. 7. Mlat z Němetic. 8. Dlátko z Rudlice. 9. Motyka z Otaslavic. 10. Mlat ze Sodoměřic. 11. Škrabadlo z Tišnova. 12. Škrabadlo provrtané z Přeskače. 13. Mlat s čípkem z Rudlice. 14. Koule z Němetic. 15. Provrtaný kotouč z Němčiček u Znojma.

také okrasy kovové. Pozoruhodný u nás nedostatek jantaru nasvědčuje, že obchodní dráhy k jantaronosným břehům Baltického moře vedly v těch dobách mimo Moravu.

Údobí novokamenné trvalo u nás asi do začátku druhého tisíciletí před Kr.

Obr. 8. Výrobky z údobí novokamenného. ($\frac{1}{2}$ skut. vel.). Sběrka Maškova v Telči. 1. Pazourková dýka z Křepic. 2., 3., 10. a 11. Pazourkové šipky z Křepic. 4. a 6. Kostěná šidla z Horákova a Obřan. 5. Šidlo z parohu srnčího z Oslavan. 7. a 8. Škrabadla z Ivančic a Křepic. 9. Hladidlo z parohu jeleního z Obřan. 12. Obsidiánový nožík z Oslavan. 13. a 14. Nožíky s přihrocenými konci z Obřan a Křepic. 15. a 16. Pilky z Křepic. 17. Vrták z Obřan. 18. Nožík z Horákova.

8. DOBA BRONZOVÁ.

Jednotlivé předměty kovové, jmenovitě šperky zlaté, měděné a bronzové, přicházely již záhy z východních a jižních zemí do rukou neolithického obyvatelstva moravského, aniž měly značný vliv na dávnou kulturu domácí. Teprve když čilejším obchodem také zbraně a nástroje kovové hojnější měrou v zemi se šířily, nastala v celém žití pronikavější změna, a tento čas dlužno pokládati za počátek doby kovové. Do přechodní doby klademe také porůznu se vyskytující předměty měděné, hlavně sekyry a dláta, jež majíce původ svůj v Uhrách, tvarem namnoze s výrobky kamennými se shodují. Ojedinelé nálezy tyto však

nás nikterak neopravňují uznávati na Moravě po zakončení údobí novokamenného ještě zvláštní dobu měděnou, jaká jest na př. pro Uhry nebo Sedmíhradsko četnými nálezy prokázána. Celkem zjištěno u nás pouze asi 60 výrobků měděných z 25 míst.

Za to se hojně vyskytují předměty bronzové, převážnou většinou z ciziny přinesené, a to buď jednotlivě nebo v malém počtu na sídlištích a ve hrobech anebo hromadně na místech nahodilých. Těmito nálezy kovovými, jakož i odchylnými tvary nádob hliněných jest doba bronzu dosti přesně vyznačena.

Bronz neboli spěš, bezpochyby babylonský vynález, jest slitina asi 9 dílů mědi s 1 dílem cínu a hodí se lépe k slévání nežli čistá měď. Snadné zpracování a zlatožlutá barva zajistily mu více než tisíciletou nadvládu v kultuře pravěké, na jejíž zbytky ještě dnes pohlížíme s údivem.

Z bronzu se hotovily nástroje a zbraně, jako: sekyry různých tvarů, dláta, nože, srpy, dýky, meče, hroty na kopí a šípy, šidla, jehly; anebo šperky: nákrčníky, náušnice, náramky, jehlice, spony, knoflíky, pasy, řetízky, kroužky, trubičky a j. v. (Obr. 9.)

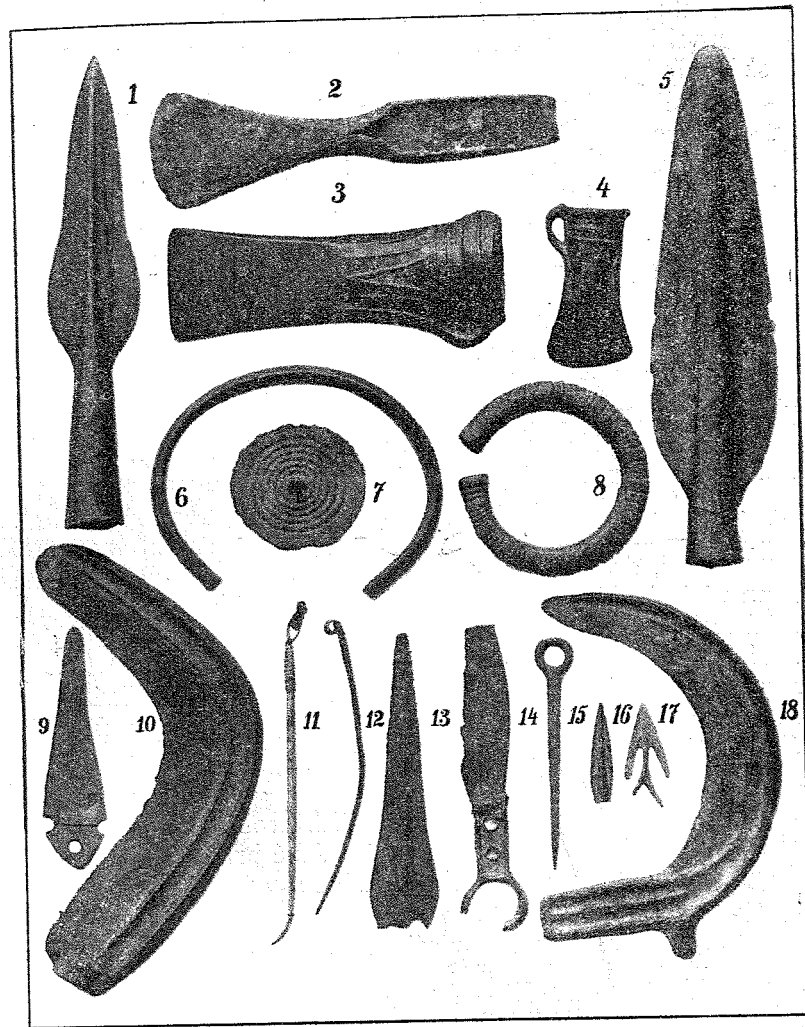
Podle tvarů těchto předmětů bronzových rozeznáváme starší dobu bronzovou, jež souvisí s hroby kosternými, od doby mladší, význačné téměř výhradně hroby žárovými. Také keramika, t. j. souhrn hliněných výrobků těchto dvou dob patrně se liší od sebe.

Mezi doklady kultury doby bronzové vynikají zejména hromadné nálezy bronzův, obsahující větší počet předmětů stejných aneb i různých, úplně zachovalých aneb také opotřebovaných a rozlámaných, jež úmyslně byly do země uloženy. Většinou byly to asi sklady potulných obchodníků, již z rozličných příčin část nebo veškeré své zboží na bezpečném místě ukryli a již ho nevyzdvihli. Úmysl zakopati rodinný poklad aneb význam obětní v jednotlivých případech také jest pravděpodoben.

Nejbohatší takový nález stal se r. 1903 v Drslavicích u Uher. Brodu. Vážil 25 kg a obsahoval téměř veškeré kovové potřeby člověka doby bronzové počtem mnoha set, z velké části arci úmyslně polámané a zprohýbané a takto ku přelití připravené. Málo jen skrovnější nález z r. 1899 ze sídliště u Přestavlk nedaleko Přerova předčí jej však co do zachovalosti předmětů.

Z ostatních asi 50 objevených takových „pokladův“ obsahoval nález ve Slatěnicích kromě jiných předmětů také drobnůstky ze smíšeniny stříbrné, nález v Sazovicích pak několik předmětů převahou cínových. —

Sídliště doby bronzové shoduje se v podstatě obsahem svým s příbytkem člověka údobí novokamenného, jen že mnohé předměty jsou rázu jiného a k výrobkům kamenným a kostě-

Obr. 9. Bronzové výrobky. ($\frac{1}{2}$ skut. vel.). Sbíрка Maškova v Telči. 1. a 5. Kopí z Budova a Opatovic. 2. Sekyra se schůdkem z Líšně. 3. a 4. Sekyry s dutinou a úškem z Klentnic a Otaslavic. 6. a 8. Náramky z Tišnova a Tulešic. 9. a 13. Dýky z Křepic a Plavče. 10. a 18. Srpy z Brankovic a Jaroměřic (u Jevička). 11. a 12. Jehlice z Dol. Dubňan a Křepic. 14. Nůž z Vedrovic. 15. Šídlo z Křepic. 16. a 17. Šípka ze Štramberka a Křepic.

ným přistupují jednotlivé bronzy. Kromě jam příbytkových a odpadkových vyskytují se také mocné vrstvy popelovité, podobného obsahu jako kulturní jámy. Jimi jsou označena mimo letní sídla asi také místa, kde se konaly společenské schůzky a náboženské obřady.

Do této doby klademe také vznik prvních hradisk na Moravě, opevněných to sídlišť obyčejně na osamělých horách, náhorních rovinách neb ostrozích při stoku dvojích vod. Podle potřeby byla hradiska obehnaná náspy a příkopy, mnohdy i několikanásobnými. Mnohá byla útočištěm obyvatelstvu celého kraje, jiná opět střediskem náboženským a obchodním. Sem náležejí na př. Řena u Ivančic, Staré Zámky u Líšně, Hradisko u Křepic na Krumlovsku, Leskoun u Olbramovic, Obrova noha u Otaslavic a Palavské vrchy.

Hroby jsou ploché, buď kosterné nebo žárové, anebo mohyly, t. j. nanesené pahorky s pohřby většinou žárovými. Vyskytují se vesměs v přímém sousedství stejnodobých sídlišť, a to buď hromadně v nepravidelných řadách nebo jednotlivě.

Kosterné hroby vyznačeny jsou skrčenou polohou kostry. Nebožtík položen byl s koleny přitáženými k prsům, jako by spal, do jámy prosté nebo kameny obložené, obyčejně na pravý bok, hlavou k západu. Do hrobu kladeny milodary, jež záležely zpravidla v bronzových špercích a jídle ve hliněných nádobách rázu neolithického nebo novějšího. (Obr. 10.) Někdy se vyskytují také nástroje nebo zbraně kamenné, kostěné a kovové, jakož i mořské lastury. Význačné jsou kroužky z podvojněho drátku stočené, spirálovité náramky a jehlice šavlovitě zahnuté, jejichž tupý konec je roztepán a otočen.

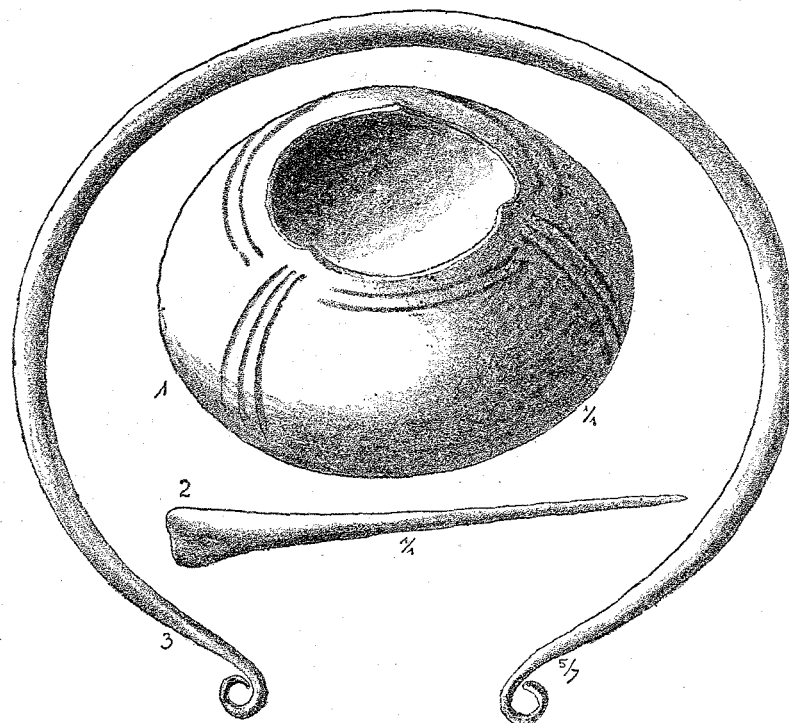
Hliněné nádoby toliko z nejstarších hrobů shodují se s nádobami neolithickými, ostatní jsou svérázné hrnce veliké i malé, misky, koflíky, pohárky povrchu lesklého s nepatrnými okrasami: pupíky, růžky, dolíčky a p.

Hroby „skrčků“ zjištěny asi na 40 místech ve střední a jižní Moravě, většina jich jest však prozkoumána nedostatečně. Nejlépe prozkoumané pohřebiště oblekovické u Znojma s 25 hroby poskytlo hojně milodarů měděných. U mnohých koster milodarů vůbec nebylo.

Mohyly z doby bronzové jsou na Moravě vzácné a zprávy o jich prokopání kusé. Ze 17 mohyl u Borotic na Znojmsku prozkoumána asi před 50 roky jedna; obsahovala 2 sedící kostry s bronzovými náramky, klíšťkami a úhlednými nádobami. — Na blízku vyskytly se ploché hroby s keramikou rázu starší doby bronzové a bezpochyby skrčenými kostrami. Vyloupená mohyla u Těšetic na Olomoucku, „Královský kopec“ zvaná,

obsahovala dva chodbou spojené hroby; v jednom nebylo ničeho, v druhém nalezena kromě úlomku lidské lebky krásná bronzová sekyra s úškem, rázu tedy již mladšího.

Mohyly s pláštěm kamenným, na způsob jihočeských a bavorských, nejsou na Moravě známy.

Obr. 10. Z hrobu se skrčkem u Trboušan. 1. Nádobka. 2. Bronzové šidlo. 3. Bronz. nákrčník. (Dle Červinky).

Žárové hroby ploché, jež tvoří zpravidla rozsáhlá pohřebiště, „popelnice“ zvaná, obsahují kromě vlastní popelnice se zbytky spálené mrtvoly obyčejně ještě jiné nádoby, do nichž byly uloženy pokrmy. Milodary bronzové, často žarem porušené a zohýbané, jsou většinou chudé a jeví celkem ráz mladší než bronzy z hrobů kosterných. Jsou to šperky a nástroje, jako nožíky, jehlice s dvojkruželovitou hlavicí; náramky se spirálovitými konci, brejlovité spirály, válečkové prsteny se spirálami, šipky a j.

Nádoby hliněné nejsou stejného rázu. Dlužno rozeznávat pohřebiště se starším poněkud rázem lužickým (Kožušany,

Mostkovice, Všetuly) a pohřebiště s rázem slezským, najisto mladším prvního (Bohuslavice, Krumsín, Obřany, Mohelnice, Tršice), ač na některých polích popelnicových se vyskytují nádoby rázu obojího (Domažlice).

Ráz neboli typ lužický vyznačen je zejména popelnicemi tvaru dvojitého kužele komolého a nádobami břichatými s vytahlým hrdlem. Prosté ozdoby jsou toliko na zevnější straně a záležitější hlavně v měkkých žlábcích svislých neb obloukovitých a v soustředných polokruzích kolem vyčnívajícího pupíku. (Obr. 11.)

Nádoby typu slezského vynikají rozmanitostí tvarů i ozdoby, jakož i téměř napořád nátěrem tuhovým. Uvádíme tu baňaté, ale poměrně nízké popelnice s ohnutým krajem, šálečky s vyžlabeným hrdélkem a nad okraj vystupujícím uchem, červené „květináče“ s malými úsky a pupíky, dvojité nádoby, osudíčka a štěrchátka. Ryté ozdoby přímočaré aneb kruhové vyskytují se také na vnitřní stěně a na dně. Často jsou seřaděny v trojúhelníky a jiné měřické obrazce. (Obr. 12.)

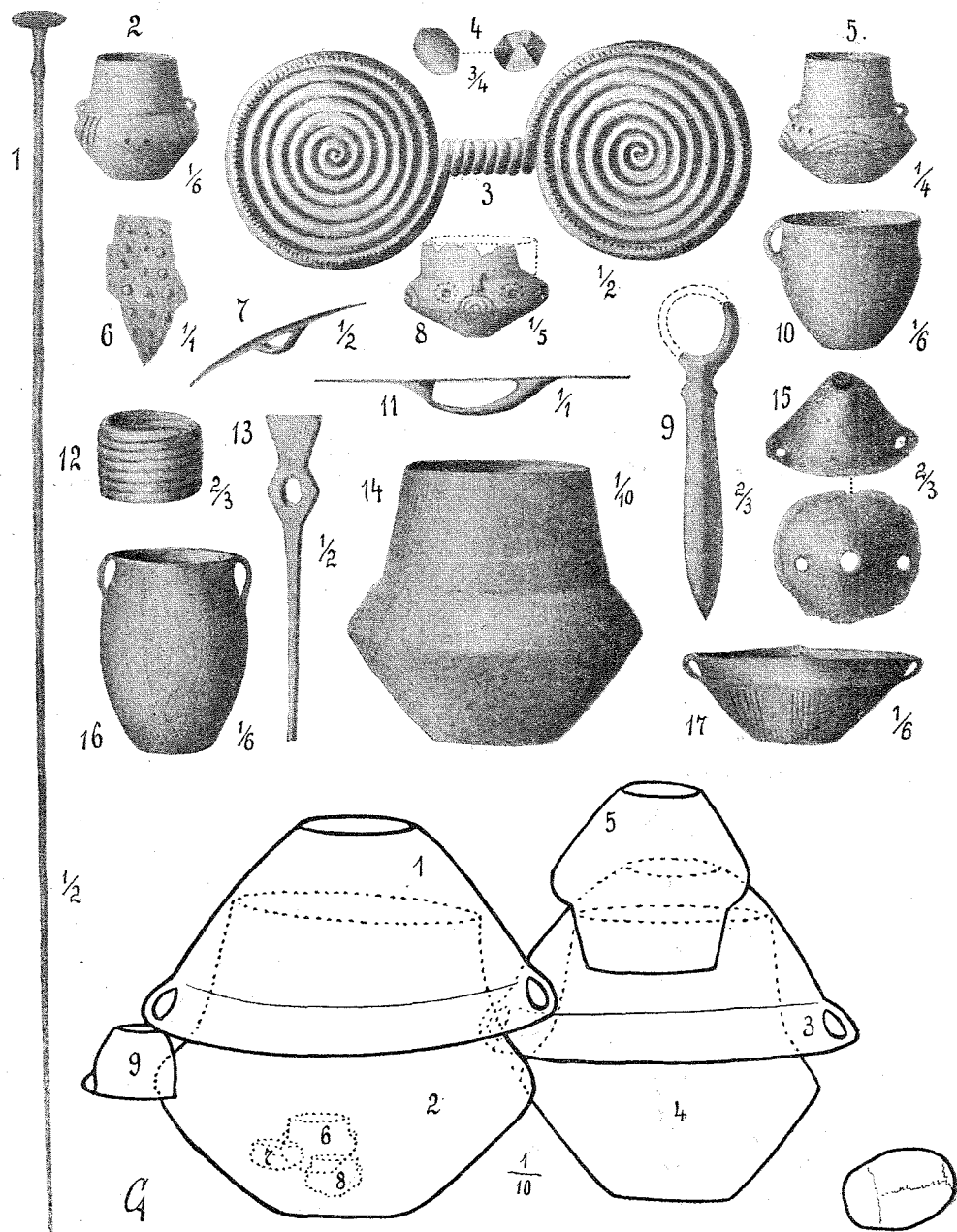
K nejmladšímu stupni kultury slezské počítati dlužno nádoby pomalované, jež však podstatně se liší od malované keramiky neolithické.

Zvoncovité poháry, jež se na Moravě dosti často, a to v plochých hrobech kosterných, jakož i v mohylách žárových a sídlišť vyskytují, dlužno zařaditi na počátek doby bronzové. —

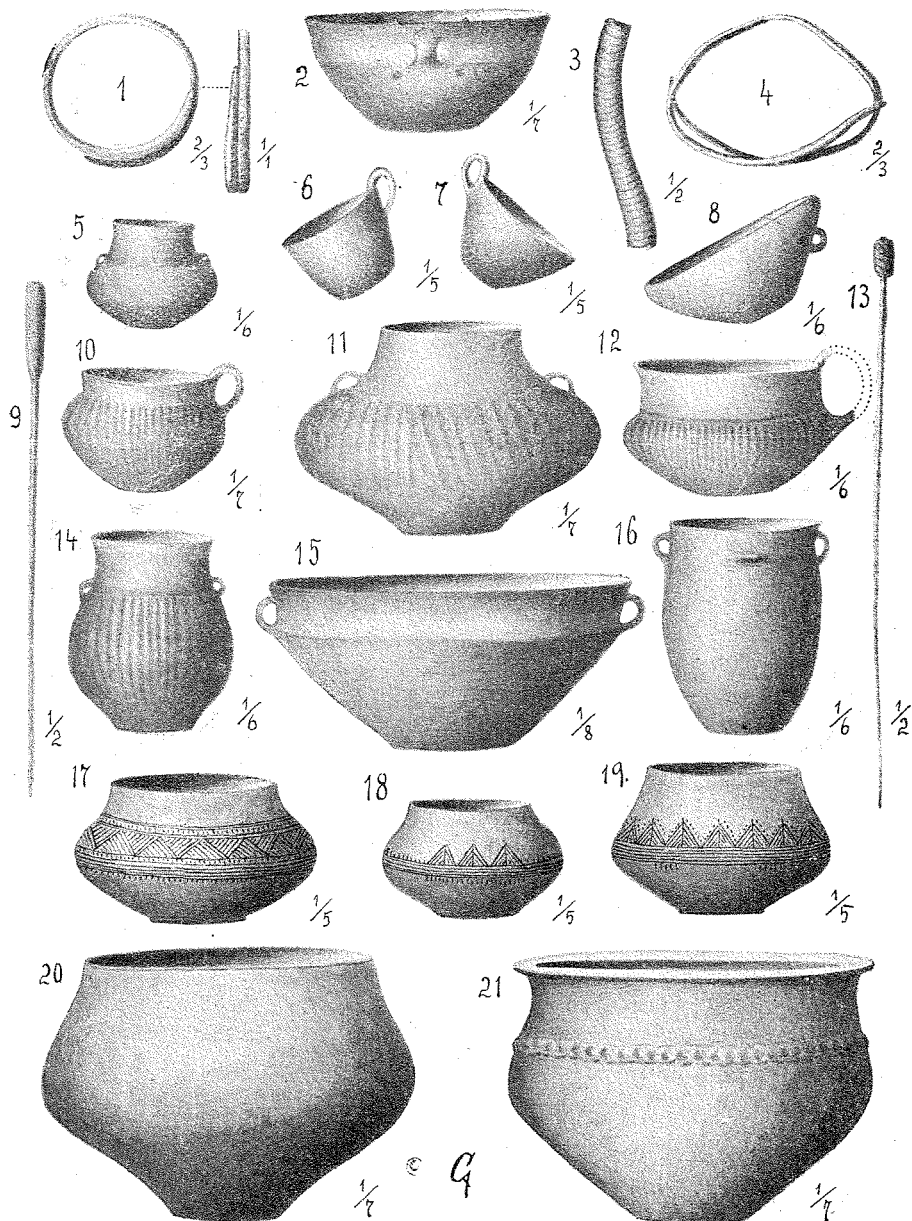
Shrneme-li vše, co povědomo o člověku doby bronzové na Moravě, usuzujeme, že celkem žil jako předchůdce jeho neolithický, s tím toliko rozdílem, že znal a dovedl i sám zpracovati zlato, měď a bronz, používaje výrobků kovových hojně na svou ozdobu, domácí potřebu i v boji s nepřitelem.

Kulturní vývoj tehdejší obráží se nejjasněji v keramice. Stále rostoucímu vlivu zemí sousedních, jenž jmenovitě od jihu se valil mohutnou vlnou, padla za obět keramika neolithická, nahrazena jsouc svéráznou keramikou příslušných hrobů se skrčenými kostrami a stejnodobých sídlišť, jež nesouvisí s osadami neolithickými, ježto tyto už před tím byly vzaly za své a to náhle, bez přechodu. — Kde vzniklo toto pokolení skrčků, jakými oklikami se dostalo na Moravu a jaké národnosti bylo ve skupině rozštěpených již Arijův, nelze dnes ještě určitě říci.

Víme však bezpečně, že brzy po příchodu skrčků vnikl na Moravu z opačné strany, od severu, mnohem silnější proud kulturní, jehož význačnou známkou jest obřadné spalování mrtvol a velká pohřebiště popelnicová. Tato kultura lužická, doplňující

Obr. 11. Ze žárového hrobu rázu lužického u Hrubčic. 1. a 13. Jehlice. 2., 5. a 8. Osudí. 3. Břejlová ozdoba. 4., 7., 11. a 15. Bronzové knoflíčky. 9. Závěsek. 10. a 16. Hrnce. 12. Spirálový prsten. 14. Popelnice. 17. Mísa. — Pohled na hrob. (Dle Gottwalda).

Obr. 12. Nálezy ze žárového pohřebiště u Kostelce (u Prostějova). Přejchod z rázu lužického do slezského. 1. a 4. Náramky. 2., 8. a 15. Mísy. 3. Trubička. 5., 11., 12., 17. a 21. Popelnice. 6., 7. a 10. Šálečky. 14. a 16. Hrnce. 9. a 13. Jehlice. (Dle Gottwalda).

se stejnorodou, jenže poněkud mladší kulturou slezskou, nabyla konečně převahy v celé zemi. S kulturou lužickoslezskou přišel na Moravu nový četný lid, jež bychom se zřetelem k oblasti hrobů popelnicových a celému obsahu hrobův a sídlišť nejspíše ztotožnili se Slovy, kteří nikdy už země naší neopustili.

Pokud ž dosavadních záznamův o tělesných vlastnostech tehdejšího obyvatelstva moravského souditi lze, člověk starší doby bronzové byl vzrůstu nevelikého. Lebku měl opět podlouhlou, tvaru vejčitého, čelo široké, obličej dlouhý a úzký. Všecky kosti svědčí o plemeni tělesnou námahou otužilém, silném a svalnatém. Holenní kosti měl silně sploštělé.

Ve hrobech skrčků jest lebka mnohdy násilně od těla oddělena aneb také část temena seříznuta. Souvisí to snad s pojmy náboženskými, jež se také jeví v obřadném pohřbívání. Nebožtíku kladeny do hrobu netoliko milodary, nýbrž také nádoby s jídlem i nápojem.

Způsob pohřbívati mrtvoly ve skrčené poloze udržel se tu a tam ještě dlouho, což vysvětlujeme okolností, že pokolení skrčků se nevstěhovalo úplně, nýbrž aspoň z části setrvalo na Moravě, splynuvši do jisté míry s obyvatelstvem slovanským.

Zachovalých zbytků lidu polí žárových neznáme.

Doba bronzová trvala na Moravě asi do 6. století před Kr.

9. DOBA ŽELEZNÁ.

A) KULTURA HALLSTATTSKÁ.

Rozkvětem kultury slezské, jež opanovala Moravu i všechny okolní země, počíná se doba železa, v níž vedle kovových výrobků bronzových se vyskytují nejprve zbraně a nástroje, znenáhla pak i šperky železné, podobou i slohem svým přizpůsobené vzorům bronzovým. Meče a dýky objevují se již s pochvou, nože s vypouklým břitem nebo v podobě sekáčů, sekyry s laloky; šipky bronzové bývají ploché nebo trojboké, hroty na kopí obyčejně ze železa. Zajímavé svým tvarem a výzdobou jsou z bronzu tepané nádoby: vědra, kotly, mísy, jakož i přilbice a j. Význačný jest ornament figurální, skládající se z řad postav zvířecích, hlavně ptáků s dlouhým zobákem. Šperk je nejvíce z bronzu, někdy ze zlata, jantaru nebo skla. Typické jsou sponky brejlovité a lodičkovité, náramky s vroubky a uzlíky nebo duté a rýsované. Nádobí hlíněné jest zpravidla natřeno tuhou nebo červeně a žlutě pomalováno a také uvnitř zdobeno. Hroby jsou většinou žárové s popelnicí v zemi mělce uloženou. Výjimku činí mohyly. V kosterných hrobech jest mrtvola natažena.

Tato nová kultura, v níž všeobecně se šíří zvyk užívání železa vedle hojného ještě bronzu a jež vyniká továrnickou výrobou i uměleckým vkusem, zove se podle velikého a dosud nejlépe prozkoumaného pohřebiště v Hallstattu v Horních Rakousích, jež pochází z doby 800—500 před Kr., kulturou hallstattskou.

K nám vnikla od jihu a rozšířila se rychle po značné části země obchodními cestami podél řek: Moravy, Dyje, Svratky a Svitavy.

Do nejstarší této doby železné náleží značná část hromadných nálezů bronzových a sahají tam četná sídliště a hradiska, jakož i popelnicová pole. Rovněž tam zařaditi dlužno kolové stavby z Olomouce a Nákla, jakož i znamenitý nález v Býčí skále. Ten obsahuje vzácné a neobyčejně četné výrobky bronzové; zlaté prsteny, závitkové náramky a spony do vlasů; jantarové a skleněné korálky, lignitový náramek, závěsky kostěné a kamenné, hliněné nádoby a zbytky vozu bronzem a železem kovaného; mimo to pak železné sekyry, nože, dýky a hroty kopí; dále pak spálené obilí, látky vlněné, složenou přízi, košatiny a rohožky, sříznutou lebku lidskou a více než 40 téměř vesměs ženských koster, v neladu nakupených. Z téže jeskyně pochází i bronzový býček s trojhrannými deštičkami železnými. V předšíni objevena železářská dílna.

Z nálezů hrobových uvádíme ještě velikou mohylu, „Hlásnice“ zvanou, u Horákova, jež pod kamenným obložím obsahovala kromě žárového hrobu s popelnicí a četnými bronzami, zlatým prstenem, jantarovou perlou, železným sekáčem a kopím také nataženou lidskou kostru bez přídavků. —

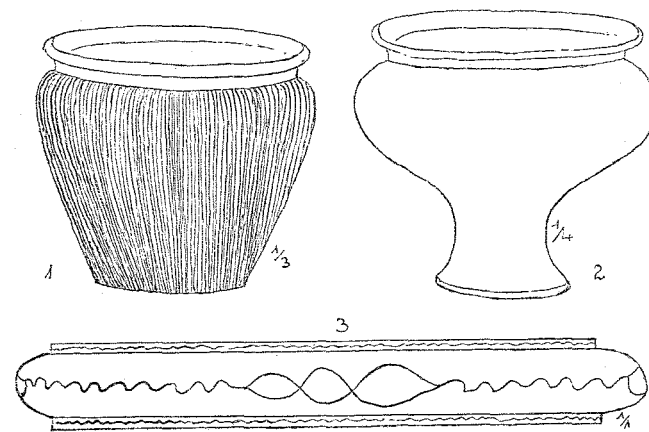
S kulturou hallstattskou nepřišel na Moravu nový lid. Mírumilovné obyvatelstvo slovanské, udržujíc čilé styky se všemi národy okolními, jmenovitě podunajskými, dospělo značné vzdělanosti a patrného blahobytu.

Hallstattská kultura ovládala Moravu až do 1. století před Kristem.

B) KULTURA GALLSKÁ.

V první době železné železo nenabylo ještě úplného panství, neboť užívalo se doposud četných bronzových nástrojů a zbraní vedle železných. Teprve na začátku posledního století před Kr. nastává na Moravě úplný převrat novým kulturním proudem od západu, jež vytrysknuv až v daleké Gallii (nynější Francii), rychle se šířil po celé střední Evropě.

Vyspělá tato doba železná značí se tím, že železo získalo již naprosté převahy nad bronzem, jež značnou měrou vytlačilo také z ozdobnictví. Význačné jsou dlouhé železné meče, hroty kopí tvaru listového s tulejí, sekyry s dutinou pro topírko, nůžky na způsob ovčáckých, nože s rovným hřbetem nebo větší sekáče, koňská udidla, ostruhy, bronzové i železné sponky s perovitým závitkem z jednoho kusu drátu zhotovené, bronzové náramky perlovité s paličkovými konci, s polokoulemi z drátu osmičkovitě spleteného, skleněné a lignitové; bronzové i železné řetízky, jemně vykované mince zlaté, stříbrné i bronzové, napodobeniny to řeckomakedonské i římské. Nádoby hliněné, dělané už na kruhu hrnčířském, jest tvaru vázovitého bez tuhového náteru, s ozdobou poměrně chudou nebo žádnou. (Obr. 13.)

Obr. 13. Nálezy galské z kosterných hrobů u Psohlávek (u Mikulova). 1. Nádoba z hlíny tuhové. 2. Nádoba z hlíny plavené, na kruhu točená. 3. Skleněný náramek. (Dle Červinky).

Hroby jsou většinou kosterné s tělem na znak položeným, ale také žárové, vždy s hojnými milodary. Nálezy galské kultury jsou roztroušeny po celé téměř Moravě, ale celkem jsou přece nečetné. Známe asi 20 jednotlivých hrobů kosterných, několik hrobů žárových a 5 sídlišť. Přídavky rázu galského vyskytují se na mnoha polích popelnicových, jichž nádoby však nejsou robeny na kruhu hrnčířském.

Na sídlišťích nalézáme význačné předměty galské kultury ještě s keramikou starší a hojnými výrobky kostěnými i kamennými

Náhly zjev kultury galské vysvětlujeme vpádem cizího lidu válečného, jenž nepatrnou toliko měrou splynul s obyvatelstvem moravským. Odchylný ráz tělesný dokazují galské hroby u Dobročovic, Hlubokých Mašůvek a Žerotic s kostrami krátkých lebek.

Trvání kultury galské posunuje se až do konce 1. století po Kr., čímž vstupujeme na půdu částečně již historickou.

C) KULTURA ŘÍMSKÁ.

Vzhledem k blízkosti provincií římských mohli bychom na Moravě očekávat hojně památek rázu římského z II.—V. století. Ve skutečnosti jsou právě tak vzácné a namnoze neurčité, jako záznamy dějinné o našich krajinách. Četné jsou toliko mince, jež značí obchodní cesty Moravou k jantaronosným pobřežím baltickým. Z několika sídlišť, z nichž však žádné dosud nebylo soustavně prozkoumáno, známe kromě střepin z červené hlíny, t. zv. terra sigillata, některé šperky bronzové a železné, korály jantarové a skleněné, železné nástroje a zbraně: nože, nůžky, srpy, sekyry, dvojbřitné meče, hroty oštěpův a šípův, ostruhy, puklice štítové a j. Skleněné nádoby nalezeny jen ve Znojmě. Střepiny nádob na kruhu točených, z hlíny s tuhou smíšenou, s massivním okrajem a hustými svišlými rýhami, jaké se střepinami rázu římského objeveny byly na „Ostrově“ u Hrubčic a několika jiných místech, náležejí do této doby, neznačí-li starší poněkud vývoj kultury galské.

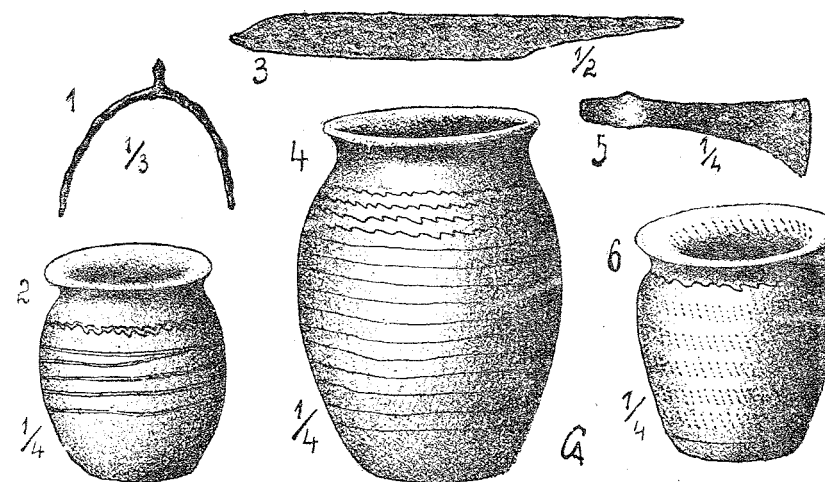
Stejnodobé asi jsou zajímavé hroby žárové u Hrubčic s popelnicemi dvojího rázu, s jedněmi totiž na kruhu točenými, jež zdobené jsou vlnovkou, s jinými pak pouze rukou hnětenými. Přiložené milodary: sponky bronzové, stříbrné a železné, korály skleněné, železné nástroje a zbraně jeví částečně ještě ráz galský. Také kosterné hroby u Měnína obsahovaly kromě náramků z hladkého plechu, kotlíku bronzového, závěsného ucha s lidskou hlavičkou a dvou vázovitých nádob bronzovou sponu galskou nejmladšího rázu.

Ježto některá popelnicová pole se starší keramikou, na př. u Vrchoslavic, poskytla také bronzových spon římských, jichž stáří mincemi do II. století po Kr. jest stanoveno, soudíme, že slovanské obyvatelstvo moravské setrvalo při dávném svém způsobu pohřbívání a jen velmi pozvolna si osvojovalo kulturní vymoženosti provincií římských, s nimiž živě obchodovalo a přátelsky se stýkalo.

Nemůže býti zejména pochybnosti, že keramika těchto provincií měla přímý vliv na vývoj domácí keramiky moravské na kruhu točené a vlnovkou zdobené, ježto v podstatě obojí ráz se úplně shoduje.

D) KULTURA HRADIŠTNÍ.

Doba V. až XII. století po Kr. jest vyznačena nádobami zpravidla bezuchými a na kruhu točenými, štíhlými nebo baňatými, s krajem nejčastěji vyvaleným, jejichž ozdoba se skládá z vlnic jednoduchých anebo mnohonásobných, jednoduchým rydlem nebo ozubeným nástrojem provedených. Kromě vlnice vyskytují se pásmové kruhy, řady vrypů, taktéž vidlicí způsobených, šikmé rýhy, vypouklé pasy a j. Na dnech bývají v pokročilé době vytlačeny různé značky: kříže, kola, muří nohy a j. v. Ráz tento se vyvinul v II. a III. stol. po Kr. v provinciích římských a odtud brzo se rozšířil na Moravu, jakož i do ostatních zemí severně od Dunaje, zatlačiv dosavadní keramiku domácí. Až do XII. století nestala se s ním žádná význačná změna, toliko že nádoby z novější doby mají okraj značně vyhrnutý a ozubem pro pokličku opatřený; teprve v XIII. a následujících stoletích nabývá keramika hradištní jiné poněkud podoby co do látky, způsobu zpracování, tvaru i ozdob. (Obr. 14.)

Obr. 14. Nálezy rázu hradištného z řadových hrobů u Držovic. 1. Ostruha. 2., 4. a 6. Hliněné nádoby na kruhu točené. 3. Železný nůž. 5. Železná sekyra.

Nádoby a střepiny rázu hradištního vyskytují se u nás na četných sídlišťích, na př. u Domčic (žárové jámy), Hodonic, Řezovic, Zbejšova a j.; na hradišťích, jako jsou: Staré Zámky u Líšně, Hradisko u Rokytne, Hradišťe nad Znojmem a j. a také ve hrobech kosterných. Tento obřad pohřební nabýval znenáhla převahy a ujal se po zavedení křesťanství docela. Kostry leží na znaku, obyčejně v pravidelných řadách, majíce u sebe bronzové nebo zlaté náušnice, bronzové, stříbrné nebo zlaté záušnice s esovitě roztepaným koncem, skleněné korály, kostěné hřebínky, železné nože, hroty, válečné sekyry, hliněné nádoby a dřevěná kovaná věděrka. K nejstarším toho druhu náležejí ploché hroby na „Golgotě“ u Strážnice s římskými korály a v Rebešovicích s okrasami bronzovými, korály jantarovými a skleněnými. Mladší jest bohaté pohřebiště předmostské bez nádob, sahající dle denárů Břetislava I. až do XII. století. U Kvasic, Jarohňovic, Rudimova a j. vyskytly se mohyly s kostrami.

10. DĚSLOV.

Pravěké výzkumy, jež na Moravě se konaly teprve v posledních čtyřiceti letech a to většinou jen nahodile a nesoustavně, objasnily již po mnohé stránce temnou minulost naší vlasti, přispívající zároveň k poznání vývoje kultury evropské, ba i všelidské.

Zasahující na jedné straně do geologie, ve které nelze přesnými čísly stanoviti stáří nějakého nálezu, nýbrž kde jest se nám spokojiti toliko rozpoznáním, co starší jest a co mladší, obeznámily nás nejprve se zvláštním, naprosto odchylným plemenem lidským, jehož tělesné vlastnosti u žádného národa se již nevyskytují. Prvotní tento člověk jevil však již jakýsi pokrok ze stavu ještě nižšího, nutno tedy předpokládati existenci člověka v dobách ještě starších se skrovnější ještě zásobou poznatků kulturních a konečně člověka doby bezkulturní. Na Moravě ho arci nebylo a také v ostatní Evropě nenalezeny dosud stopy jeho přítomnosti. Shoda nejstarších výrobků lidských v Evropě, severní a východní Africe, přední Asii a Indii nutí nás hledati kolébku člověčenstva a zřídlo prvotní kultury lidské v dalekém východě. Každým způsobem jest doba pobytu člověka na povrchu zemském a také na Moravě proti dosavadním představám ohromná a vývoj jeho duševní i tělesný nepopíratelný, také doklady moravskými nade vši pochybnost zjištěny.

Ve třech od sebe vzdálených dobách za podstatně různých okolností přitáhl člověk palaeolithický na Moravu: nejprve v ma-

lém toliko hloučku, později v četnějších již skupinách, bezpochyby z různých končin evropských. Každý jeho pobyt, podmíněn jsa zvláštními poměry podnebnými, vyznačen byl jinou zvířenou a zároveň i jiným rázem výrobků vůbec a zbraní loveckých zvláště. Význačným zvířetem nejstarší doby byl na Moravě jeskynní medvěd, v dobách pozdějších mamut a kuň, na konci diluvia pak sob. Prvotní umělá zbraň byla hlavně bodná a sečná, dle zachovaných památek výhradně kamenná; potom následovala zbraň házečí rovněž z kamene, avšak také již ze slonoviny nebo kosti, kdežto ke konci diluvia nabyla při výrobě vrhací zbraně naprosté převahy sobí parohovina a zaveden též šíp.

Spojitosť osídlení obmezuje se toliko na střední a mladší dobu diluviální. Vystřídala nebo křížovala se tu aspoň dvě plemena lidská, jež nadobro pak zemi opustila. Nepřetržitý vývoj dál se na cizí půdě. —

Liduprázdnou zemi moravskou zaujala čeleď arijská a to nejprve lid s kulturou neolithickou, později pak pokolení skrčků, které ještě v době bronzové, asi v první polovici posledního tisíciletí před Kr., ustoupiti musilo přívalu slovanskému se samostatnou již kulturou, jejíž hlavním příznakem jsou žárové hroby s popelnicemi rázu lužickoslezského. Tento způsob pohřbívání mrtvých s keramikou nenáhle se měnící zachoval se u nás nepřetržitě až do doby kultury římsko-provinciální a vyvinuvši se z ní kultury hradištní a vzal úplně za své teprve zavedením křesťanství.

Správným jest zajisté úsudek, že z původních těchto Praslomanů vyvíjel se průběhem doby také na Moravě národ český, jehož kulturní svéráznosti nedovedly utlumiti ani jednotlivé vlny galské, germánské a mongolské, které našimi zeměmi opět a opět se valily. Trvale se neusadil v pravěku již žádný jiný národ na Moravě. Jmenovitě o nějakém osídlení Moravy kmeny německými pravěké výzkumy důsledně mlčí. Proto odmítáme mylné tvrzení dějepisců, dle něhož prý němečtí Markomané a Kvádi až do r. 451 po Kr. v krajinách našich byli usazeni a po jejichž odchodu teprve vnikl prý český kmen Moravanů se skrovnou kulturou hradištnou do naší vlasti.

Nikoli v 5. nebo 6. století po Kr., nýbrž aspoň tisíc roků před tím přišli naši slomanští předkové na Moravu. Přišli jako četný a vyspělý národ zemědělců, jenž, jsa v čilém obchodním i náboženském styku s okolními kmeny, slyšel bohatstvím i důvtipem a dovedl v čas potřeby i vítěznou zbraní zabezpečiti si svá sídla, obhájeti svou novou vlast.

Potomkové jeho přes veškery četné nájezdy nepřátel a několikrát pohromy, jež hrozily jim úplnou zkázou neb rozvratem

společenským, obdivuhodnou houževnatostí uhájili svého bytí, svérázností národní a především své řeči do dnešního dne. Slovanskou pílí a láskou, slovanskou obětivostí a krví posvěcena jest každá hrouda naší milé Moravěnky, a proto jest i naší povinností, abychom kráčeli ve šlepějích svých praotců hájíce zděděných statků kulturních i hmotných. Bedlivě jest nám proto také všimati si každé památky z minulosti moravské, ať bližší, ať vzdálenější, a čerpati z dějin i pravěku poučení a odvahu.

ZEMĚPISNÝ RÁZ DNEŠNÍ MORAVY.

POPISUJE ŘED. JOS. KLVAŇA.

Naše milá vlast rozkládá se mezi 32°47'58" a 36°12'57" východně od ostrova Ferra a mezi 48°40'20" a 50°14'16" severně od rovníka. Tvarem podobá se poněkud trojlaločnému listu, jehož hlavní hrot jest na severu, nad Starým Městem.

Na severu sousedí s Kladskem, Slezskem rakouským a při Ostravě i s pruským, na východ s Uhrami, na jih s Dolními Rakousy a na západ s královstvím českým.

Pro svoji rozlohu od východu na západ vyjde slunce nejvýchodnějšímu místu moravskému o 13 minut a 39 sekund dříve než nejzápadnějšímu a pro polohu od severu k jihu trvá nejdelší den na nejsevernějším bodě Moravy 16 hod. 11 min. 20 sek., na nejjižnějším pouze 15 hod. 56 min. a 20 sek. Noci ovšem jsou k tomu doplňkem a v zimě mají ony tutéž délku.

K moři jaderskému, na jih, jest od nás nejbliže: z Brna přímou čarou asi 450 km. Dále již jest moře Baltické na severu, asi 550 km; ještě vzdálenějším jest moře Severní, totiž 750 km. Nejvíce vzdálen jest od nás oceán atlantický, neboť k průlivu lamancheskému mezi Francií a Anglií jest na 1100 km, ke vlastnímu oceánu na západě Francie ještě dále. Na východ nelze vůbec o blízkosti moře mluvit, protože nesmírná říše ruská odděluje Moravu tisíci a tisíci kilometrů od oceánu Tichého.

Tím ovšem jest Morava krajem vnitrozemským a podnebí její jest více suché než vlhké. Pouze v horách jsou nápadnější, větší srážky dešťové; nižiny, hlavně na jihu Moravy,

mají dešťů poměrně málo. Morava rozkládá se, jak známo, ve středním mírném zeměpásu. A protože jest skorem z polovice nížinou neb nízkou pahorkatinou, k tomu na jihu teplým větrům otevřená, na severu pak i na východě horami studených větrů chráněná, má teplejší celkem podnebí než sousední kraje stejné severní polohy, totiž nežli Čechy a Uhry; o tom svědčí také výborná a hojná vína jihomoravská. Průměrná roční teplota jižních krajů jest 9° C, severních asi 6° C, ve vyšších polohách i menší.

Co do plochy Morava měří bez t. zv. enkláv,^{*)} t. j. obvodů k ní náležitých, ale Slezskem uzavřených a také co do státní správy Slezsku podřízených 22.222 km čtverečných. S enklávami — Osoblažskem, okolím Litultovic a Životic, okolím Vlastoviček, Butovic a Slatiny, se Suchými Lazcemi a Hadrunkem — 22.510 čtver. kilometrů.

Obyvatelstva Morava má po roce 1902 na 2,479.000 duší, s enklávami na 2,522.000. Z těch jest 71.4% Čechů, 27.9% Němců a 0.7% jiných národností, hlavně Poláků.

PŘÍRODNÍ VÝVOJ MORAVY.

Než nabyla nynějšího svého útvaru povrchového, Morava musila — ovšem v dobách pradávných — mnoho změn podstoupiti.

Z vod mořských, které Moravu původně — jako vůbec celou zeměkouli — pokrývaly, vynořila se jako pevnina část její nejsevernější a západní, tato ve spojení s jihočeskou pevninou, ona současně s Krkonošemi. A z té doby jsou horniny prahorních břidlic, rul a svorů a shluky žul na západě a severu Moravy, jimž říkáme útvary p r a h o r n í.

Později vyzvedla se z mořských vod další její část na východ, nynější vysočina Dražanská a nižší Sudety č. t. zv. Jeseník nižší. Jejich slepence, drobovité, t. j. z ostrohranných zrněk složené pískovce a pak vápence, jeskyněmi bohaté, počítáme k t. zv. vrstvám d e v ó n s k ý m a k a m e n o u h e l n ý m.

Na konec vynikla nad moře nejspíš celá ostatní Morava, a vápence j u r s k é h o útvaru a pískovce k ř í d o v é, až za východní hranice moravské svými zbytky sahající, nám to do svědčují. Ale tyto dvojí usazeniny podlehy zase nejdříve zkáze,

^{*)} Obvody tyto vznikly tím, že r. 1318 Jan Lucemburský udělil Opavsko Mikulášovi, synu Přemysla II. Otakara, jako knížectví, oddělené od Moravy. Ale statky biskupství olomuckého, pokud na Opavsku byly, zůstaly na dále při něm a tedy při Moravě, a udržely se tak až do dneška. A to jsou právě ony enklávy čili obvody moravské, uzavřené územím slezským.

rozpadly se, anebo byly novými vodami mořskými pokryty. A z těchto vod vznikly vrstvy starších třetihor, pokrývající jako pískovce a slepence celou jihovýchodní Moravu. Do proláklín v nich a severnějších vrstvách, později povstalých a dnes nynější nížiny moravské zaujímajících, vnikly vody nejposlednějšího moře u nás se rozkládavšího, jeden čas i s mořem Středozezemním, pak s mořem Černým, na konec s mořem ruským spojeného! A z těch vod usadily se jíly a písky mladších třetihor i s hnědým uhlím kolem Kyjova a Hodonína. Později pokryty jsou po většině staršími a mladšími naplaveninami čtvrtihorními, tvořícími viditelný povrch země skorem na všech pluhem vzdělaných místech.

Různé vlivy vniterné i zevní měnily zvolna povrch vlastní naší. Především vrášení se celé země následkem stahování se chladnutím. Tím zajisté způsobováno někdy vynořování Moravy nad moře a jindy ponořování její pod hladinu vod slavných a tím změnila se velikost i tvar celkový. Na pevnině hotové rušivá činnost vod sladkých, potoků a řek, větravá působnost vzduchu, ba i vítr a rostlinstvo svými kořeny pozvolna po statisíce a statisíce let povrch naší vlastní měnily, až nabyl nynějšího svého tvaru nijak stálého, než ustavičně se měnícího.

A zase jiné vlivy způsobovaly, hlavně pozvolným chladnutím celé země, že u nás vznikl takový život rostlinný a následkem toho i živočišný, který vidíme nyní, nastoupiv na místo rostlinstva původně tropického a zvířectva dávno vyhynulého!

Nyní v rostlinstvu a zvířectvu působí drobnější změny již jen člověk, který mnohou rostlinu a mnohé zvíře ve svůj prospěch odjinud přivádí, pěstuje i rozšiřuje a leckterou rostlinu a leckteré zvíře zase vyhubil, protože jemu překážela, nebo příliš dobrou byla.

A) POVRCH MORAVY.

Jak dříve uvedeno, vlast naše jest z poloviny skorem nížina a pahorkatina, ostatek vysočina, která povrchem a útvarem se jen na severu a východu stává pravou hornatinou a málo kde se zvedá nad hranici lesů.

Celkem dobře lze vyznačiti na Moravě tyto hornaté nebo pahorkovité shluky: Západo-moravskou vysočinu, Svitavsko-Jevíčskou plošinu, vysočinu Dražanskou, Vysoký a Nízký Jeseník, moravské Bezkydy se sopečným předhořím na severu, Karpaty Moravské, Hříběcí hory s výběžky na jihozápad a samotatný vápencový tlum hor Pálavských. Nížiny jsou při řekách Odře, Moravě a Dyji a dolních tocích Jihlavy a Svatky.

1. VYSOČINA ZÁPADOMORAVSKÁ.

Západomoravská vysočina jest částí prahorní vysočiny českomoravské.

Rozkládá se od hranic českých přibližně až k čáře tažené od Znojma k Brnu a Kunštátu a jest složena většinou z rul a svorů, mezi Třebíčem a Velkým Meziříčím, dále západně od čáry Batelov-Telč-Slavonice ze žuly, na konec pak ze zajímavého syeniticko-žulového valu, od Hostěradic přes Brno až k Boskovicím sahajícího.

Místy se vysočina ta zvedá až na 800 m vysoko (Javořice 835, Žákova hora 809, Devět skal u Nov. Města 837), ale nevytváří leda vlnitý povrch, nad nějž vrchy nenápadně se zvedají. Místy jsou do povrchu ovšem řeky i potoky hluboko zaryty a to je největší půvab kraje celého. V proláklínách vlnitého povrchu, vyplněných hlavně v severní části jílovitými, vodu nepropouštějícími zvětraninami, utvořilo se na sta vodních nádržek, jež nyní jako rybníky a rybníčky jsou a v budoucnosti zajisté ještě více budou člověku k užitku, neboť lidé přijdou ku přesvědčení, že rybníky dnes mnohem více výtěžku přinášejí než řepná pole.

Většina vysočiny západomoravské pokryta jest půdou dosti chladnou, na níž se dobře daří žito a len, v nejvyšších polohách ovšem jen oves a brambory a lesy jehličnaté. Na nejvyšších místech, kolem Žákovy hory jest i kus pralesa, jehož se sekera dosud netknula, a jsou tam i rozsáhlá rašelíniska. V nižších polohách, které jsou teplejší, máme lesy listnaté, na polích daří se i pšenice. Kolem Ivančic pěstuje se i chřest, milovný tepla a kolem Znojma výběrné víno a proslavené znojemské okurky. Ale tu jest již přechod do roviny podyjské.

Od nejstarších dob slyne kraj západomoravský svým bohatstvím nerostným. Nejslavnějším místem hornickým, od válek husitských zašlým, jest či byla ve středověku Jihlava, kdež postupem času z místních hornických zvyklostí vyvinulo se hornické právo, k němuž až z Němec chodívalo se o naučení a rozsudky. V Jihlavě dolovaly se hlavně stříbrné a stříbro obsahující olovené rudy. U Borovce jsou rudy měděné, u Cizkrajova zbytky dávných zlatých dolů, u Domašova zašlé doby stříbrné, u Javorku rudy měděné, u Tišnova rovněž a stopy zlata. Třešť má pozůstatky dolů stříbrných. Dolů na rudy železné, většinou opuštěných, je tu velké množství. Rovněž tuha na mnohých místech se najde a u Velkého a Malého Trestného a při Rovečíně se i doluje. Síra nalézá se u Velkého Trestného, hlína porcelánová ko-

lem Znojma. Mramor láme se u Nedvědice, žula šedá s velkými bílými živci u Vel. Meziříčí. Nejdůležitější jest ovšem uhlí kamenné, jež se dobývá kolem Rosic, Oslavan a Zbejšova.

To vše a vody stálé s velkým často spádem způsobilo, že na západní Moravě různý průmysl značně se rozvinul a v hlavním městě Moravy jako by se nejvíce soustřeďoval.

2. PLOŠINA SVITAVSKO-JEVÍČSKÁ.

Zcela jiného rázu jest plošina svitavsko-jevíčská neboli třebová, mezi Sázavou a východní čarou, určenou asi Boskovicemi, Jevíčkem, Trnávku a Rychnovem. Podkladem jejím jsou hlavně červené vrstvy útvaru permského, který za pradávných dob, po době útvaru kamenouhelného, u nás se uložil v úzkém pruhu od Znojma, k Tišnovu, Letovicím a Třebové, nejspíše z velké řeky do českých jezer v Podkrkonoší tekoucí. Na něm leží dva shluky vrstev křídových, pískovců, jílu a opuk a sice západní kolem Svitav, rozrytý říčkou Svitavou a východní bělsko-rychnovský užší a nižší. Výšky dosahují obě části nejvýše 660 m (Rohová) a 649 m (Mladějovský les). Na mnohých místech jsou v nižších částech usazeniny mladších třetihor. Na plošině svitavsko-jevíčské daří se rovněž výborně žito a len, ale dozrávají pro otevřenost krajiny k severu často i později než ve vyšších ještě polohách oddílu předešlého. Rybníků tu skorem není, neboť pískovce i opuky vodu propouštějí. Jen kde křídové jíly jsou blízko, způsobují vznik rybníků na př. u Opatova, juž na českém území. Lesům, jehličnatým po většině, tu a tam listnatým, daří se výborně, zvláště na půdě z útvaru permského. V místech křídových pískovců jsou časté lesy borové.

Nerostní bohatství jest nepatrné. Pouze uhlí, ve vrstvách křídových se málo vyskytující, dolovalo se půl stoletím ještě čileji pro místní potřebu, třeba se nevyznačovalo dobrou jakostí na několika místech: u Boskovic, Letovic, Mor. Třebové, Útěchova, Valchova a j. Nyní dobývá se uhlí pouze u Mladějova tuším, Bořitova a Nové Vsi při Mor. Třebové a v Krhově u Boskovic. Z kyzů s uhlem nečistým často se naskytujících vyráběl se za dávných dob, dokud výroba se vyplácela, kamenec (v Boskovicích, Černé Hoře, Oboře, Lysicích) a rudy železné tu a tam se kopaly.

Vše juž zaniklo pro nepatrný výtěžek!

Za to rozvinulo se v době poslední dobývání plastických ohnivzdorných jílu z křídového útvaru u Březiny, Velkých Opatovic, Janúšova a jinde, jichž velké množství se vyváží na šamotové zboží do Vítkovic a pruského Slezska. Kolem Svitavy řeky jest průmysl tkalcovský a hedbávnický.

3. VYSOČINA DRAHANSKÁ.

Vysočina tato, která se rozkládá mezi střední Svitavou (Boskovice-Brno), Třebovkou, moravním údolem a proláklinou vyškovsko-brněnskou, jest co do rázu asi uprostřed mezi západomoravskou a svitavskou částí. Skládá se většinou ze drob, t. j. z pískovců o hranatých zrnkách a z břidlic. Pouze místy jsou v ní, hlavně mezi Sloupem a Lišní, u Kladek, Mladče a u Čelechovic vyvinuty vápence, což ovšem má velký vliv a nápadný, nejen na ráz kraje, ale i na rostlinstvo. Vrstvy vysočiny drahanské patří v severozápadní a západní části devónu, ve východní usazeninám moře doby kamenouhelné t. zv. kulimu. Na východních svazích třetihorám i čtvrtihorám.

Droby jsou zvláště. Ale vlny jejich i vložených břidlic jsou větší než v západomoravské vysočině a proto jsou i hřbety výšin větší a údolí širší. Nejvyšší místa jsou Babáč 713 m, Drahanský kopec 656 m, Dzbel 604 m, Proklest 573 m. Rybníků a vůbec větších vod jest tu celkem málo a v kraji vápencovitém, hlavně mezi Sloupem a Lišní se potoky a říčky často i v rozsedlinách skal ztrácejí (Punkva), vyhlodávající pod zemí památné jeskyně a začasté i velké prohlubně. Sřítí-li se strop jeskyní nebo prohlubní, vznikají ony malebné žlaby, jak je známe mezi Sloupem a Blanskem a doliny i propasti (Macoča). Tento vápencovitý oddíl vysočiny drahanské jest vůbec od ostatních útvarů moravských odchylný, připomínaje svými dolinami (závršky), norami, jeskyněmi a propastmi Kras, třeba by vápence krasové byly mnohem mladšími než vápence devónska u Křtin a Sloupu, Kladek, Mladče a u Čelechovské kaple. Přes to je název „Moravský Kras“ pro zajímavé území to dosti případný, případnější než jméno „mor. Švýcarsko“, jehož dříve užíváno. Od Krasu vlastního liší se Kras náš i bujnou vegetací svojí, což má příčinu i v tom, že má vápence zdejší poněkud více živých látek, ale hlavně v tom, že není vydán ani dlouhotrvajícímu úpalu letnímu beze všech přšek, ani tak prudkým větrům jako Kras a vůbec vápence jižních krajín. Proto pokrývají jej krásné listnaté lesy a ovšem i jehličnaté a pole jsou dosti úrodná. Také půdu vápenitou

miluje mnohá zajímavá rostlina a tu se proto vyskytuje. I drobová a břidlicová část vysočiny Dražanské jest úrodná, lesy a polemi pokrytá, třeba i podnebí bylo tu chladnější, než v sousedním údolí Moravy.

Bohatství nerostní není v této části skorem žádná. Pískovce a vápence zpracují se kamenicky. U Rudic dobývali druhdy výbornou rudu železnou hnědel, jež byla podkladem prvním pro hutě blanenské a adamovské, kde nyní zpracovává se, jako všude u nás ruda cizozemská. Nad rudami rudickými uloženy jsou bílé vrstvy jílovité (bíliny), jichž ještě do nedávna a to ve směsi s plastickými jíly cizími se užívalo k výrobě výborné majoliky olomučanské. Ostatní průmysl soustřeďuje se, jak uvedeno, kolem bystrých vod Svitavy (hedvábnictví, plátnictví, soukenictví a dřevařství) a v městě Prostějově (tkalcovství a krejčovství).

K Sudetám tvoří z Dražanské vysočiny přechod kraj, severně od Třebůvky se rozkládající, kolem Mohelnice a Loštice až po říčku Sázavu. Skládá se z břidličnatých útvarů, blízkých prahorním, a ze svorů a v Joklové hoře dosahuje výše 602 m. Všude jinde jest nižší a povahou neliší se od vysočiny Dražanské, leda že povrch jest trochu více zvlněn. V okolí Mohelnice, Měrova a Svínova vyskytuje se tuha, které se u posledního z míst a u Zavadilky dobývalo.

4. VYSOKÝ JESENÍK.

Pravý horský ráz má pásmo vysokých Sudet č. Vysokého Jeseníka na sev. Moravě.

Dva jeho oddíly, špiklický kolem Sněžky Špiklické (také Králickým Sněžníkem zvaný) a pradědský kolem Praděda, zvedají se místy nad výši 1300—1400 m, tedy nad hranici lesů. Skládají se z vrstev prahorních, rul, svorů, někde i ze žul, hojně, hlavně v jižních částech, z měkkých břidlic prahorních, t. zv. fylitů. A do těch vryly vody Moravy, Branné a Děsný, svá hluboká, místy přehluboká a zajímavá koryta. Tím výše pak zdají se zvedati lysá temena nejvyšších vrchů: Sněžky (1422 m), Praděda (1490 m), Koprnicka (1424 m) a ostatních zdejších velikánů. Mezi pásmem pradědským a skupinou Sněžky jest sedlo Ramzovské nebo Ostruženské ve výši 759 m, jímž vede silnice i železnice. Na svahu Sněžky vyvěrá ve výši 1275 m řeka Morava. Mohutné výběžky i od Sněžky i od pásma pradědského sklánějí se na jih ke stoku Moravy a Děsné, ano až k říčce Sázavě. I pěknou skupinu kolem skalnatého Bradla (601 m) nad Unčovem mohli bychom

připojiti k výběžkům vysokého Jeseníku. Většina vys. Jeseníka jest pokryta krásnými vysokými lesy. Jen ke hranici lesů stávají se stromy zakrslými a odumřelými, kůry pozbavenými, vybílenými, působí jako řady mrtvol. Na nejvyšších temenech jsou travnaté pláne a rašeliniska. Kleč č. kosodřevina, tato ozdoba Krkonoš, tu podivuhodným způsobem scházela a teprv dobou novější lesnicky zasázena byla na západních svazích Pradědu, aby se hranice lesů, vichry značně snížená, o něco zvýšiti mohla.

Celá řada alpských rostlin, na horách zdejších rostoucích, připomíná nám doby, kdy trvalo ve střední Evropě období ledové. Rašeliniska, jež patrně ještě z období toho v Jeseníku se udržela, mají hlavně na slezské straně (u Rejvíslu) velký rozsah a na Moravě, na př. poblíž Sobotína, čile se zužitkovávala (Fichtling).

Na horských lukách daří se dobře dobytku, který místy i salašnický se přes leto pěstuje. Na polích poloh nižších roste krásný len, jež podkladem jest zdejšímu starodávnému plátnictví, kteréhož střediskem jest město Šumperk. Dále pěstuje se tu oves na chléb, brambory, ve středních a nižších polohách žito. V lesích jest plno zvěře a jeleni tu dorůstají neobyčejné velikosti, protože nejsou uzavřeni v oborách. Tetřev jest tu hojný a krkavec tu tuším jedině na Moravě se zdržuje. Ve vodách jest hojně krásných pstruhů.

Nerostné bohatství jest značné, jakkoli již mnoho bývalých dolů jest opuštěno, protože se nevyplácely, hlavně doly na rudu železnou (Hostyz, Aloisov, Raškov, Ruda, Staré Město, Hynčina, Janovice a j. v.). Také doly na kyz železný u Petříkova při Goldštýně zašly. O bývalém výskytu zlata vyprávějí nám pouze místní jména, hl. Goldštýn. Průmysl železářský se však udržel a nejen hutě sobotínské, ale různé menší hamry při horských potocích oživují údolí. O tkalcovství již byla zmínka učiněna.

U Vel. Lošina vyvěrají léčivé sirkové prameny 27° C teplé, u nichž již před staletími byly lázně. Dnes jsou tu nejvíce navštěvované koupele sirkové na Moravě.

5. NÍZKÝ JESENÍK.

Nižší jihovýchodní část moravských Sudet neboli nízký Jeseník má již jiný ráz, zrovna jako návrší mezi říčkou Sázavou a Třebovkou (nejsevernější část vysočiny Dražanské), k nimž přechod tvoří skupina Bradla, u Vysokého Jeseníku uvedená.

V severní části Nízkého Jeseníku, která skládá se z břidlic přechodných neurčitého stáří, udržuje se jaksi ještě hornatý vzhled kraje, plný pěkných vrchů a půvabných horských údolí, a pěkným vodopádem u Řešné, 21 m vysokým. K jihu a jihovýchodu však mizí ráz horský a kraj mění se v náhorní pláň, složenou z drob a břidlic barvy modravé nebo šedavé, stáří devónského a kamenouhelného, jako vysočina Dražanská. Místy vloženy jsou pruhy zvětralých hornin diabasových (zelenokamenů). Jen tu a tam vody hlouběji zarytými koryty vnáší do kraje trochu změny. Koryta jsou zpravidla lesy vyplněna, kdežto na návrších jsou pole. U Dvorce vypíná se čedičová homole Velkého Roudna do výše 780 m. K jihovýchodu lesy se množí a celý Malý Jeseník spadá pěknými zalesněnými svahy do údolí Bečvy mezi Lipníkem a Hranicemi, nad nimiž k severu (u Běloutína) se stýká se západními výběžky Karpat, geologicky ovšem i na levý břeh Bečvy přecházejí.

Pole horská, často jen starodávným „hákem“ vzdělávaná, střídají se v Nízkém Jeseníku s lesy, hlavně jehličnatými. Bukový les, druhdy rozšířený, poněkud mizí a severní vítr, který volně může se po pláních, vysoko položených, prohánět, udržuje vegetaci o tři, čtyři neděle oproti vegetaci v nížinách při Moravě a Bečvě. Pšenice tu skorem neužiješ, žito a začasté i oves pouze poskytují mouky na chléb. Za to daří se výborně brambory a len. Dobytkářství jest značné a stále se zlepšuje.

Za dávných dob byl Malý Jeseník, hlavně v severnější své části, pln ryžoven na zlato a pln dolů na železo. Názvy Braunseifen, Goldseifen, Goldwäscher a p. zpříma na ryžování zlata poukazují. Železné rudy dolovaly se do nedávna u Ondřejova, Berouna, Křišťanovic a Čabové, Janovic a j. I leštěnců stříbrnosných se dobývalo u Staré Vsi, Bernhau a Pohore u Fulneku. Dnes vše opuštěno a jen malé hamry zůstaly v horských údolích. Za to čím dál tím více rozšiřují se doly na pokryvačské černomodré břidlice u Střelné nedaleko Libavé a lomy na ni u Staré Vsi. Též kolem Podhoří u Lipníka začínají je lámat. Na mnoha místech vyvěrají prameny železité a u Ondřejova a Domašova silné kyselky, obsahující volnou kyselinu uhličitou. Ondřejovská kyselka se daleko široko rozváží, kyselina uhličitá u Domašova se schytává, tlakem tekutou činí a prodává se na „sodovou vodu“ a do pivních tlakostrojů pro hostince.

6. MORAVSKÉ BEZKYDY SE SOPEČNÝM PŘEDHOŘÍM.

Jihovýchodní konec Nízkého Jeseníku přechází, jak uvedeno již dříve, u Běloutína a to nepozorovaně v pahorkatinu, která je západní částí Bezkyd moravských, jež na východ, nad Val. Meziříčí se zvedají ve vysoký hřbet památného radhošského pásma.

Tu, mezi Běloutínem a Hranicemi, jest hlavní rozvodí mezi mořem Baltickým a mořem Černým a to neobyčejně nízko, ve výši sotva 300 m. Tudy také byla od pradávna průchodná brána národů severních na jih a jižních na sever. Juž v dobách předhistorických chodilo se tudy od moře Jaderského k Baltickému pro jantar.

Vlastní Bezkydy začínají teprv až v průsmyku Domoradském, jímž dráha od Val. Meziříčí k Hodslavicím se táhne. V kupách pne se pásmo jejich výš a výš až do Velkého Javorníka (919 m), načež za sedlem Rožnovským (600 m) zvedá se v Radhošt (1130 m), Kněhyni (1257 m), osamělý Smrk (1282 m) atd. Měkké černé břidlice staršího útvaru křídového, jimž tu „šplíže“ říkají, byly příčinou, že vznikla velká kotlina frenštátská a že od hlavních hor oddělila se pěkná skupina Ondřejníka (965 m), která tak jako celé vysoké Bezkydy i ostrý jehlan Lysé (1323 m) na Slezsku skládá se z tvrdých pískovců rovněž staršího útvaru křídového, nad uvedenými břidlicemi uložených.

Zajímavé předhoří Bezkyd na severozápad a sever, k Novému Jičínu, Příboru a Paskovu má mnoho pěkných vrchů z téhož pískovce a pískovce mladšího, ale hlavní zvláštností jeho jsou sterá místa, v nichž v době křídové žhavá láva z malých jíců vytékala a ztuhla v horniny, jimž dnes těšinity (strakaté), palackyty (šedo zelené) nebo pikrity (černé) říkáme.

U Štramberka vypíná se pěkný vápencový útes Kotouče, který pro pěkný a čistý vápenec (z doby jurské) pomalu odvezen bude na přísadu rudám do železáren vítkovských a do různých cukrovarů na saturaci cukru. Železárnám vítkovským, jakož i frydlantským byly základem prvním železné rudy (ocelky), které se za starých dob z uvedených černých břidlic, šplíží, na mnoha místech (Veřovice, Kozlovice, Lhotka a j.) primitivním způsobem dobývaly. Nyní i ony jsou nahrazeny rudami cizozemskými a topení dřevěným uhlím v hutích koksem a uhlím kamenným. Ale obrovské lesy, které pokrývají temena zdejších vrchů přec leckdes na nepřístupných místech pálí se v milířích na uhlí dřevěné, jež se pak v okolních krajích rozváží.

Lesy na horách jsou většinou jehličnaté; ale listnaté nescházejí. Za starých dob ovšem více byly rozšířeny. Temena nejvyšších vrchů jsou holá a pokryta travou nebo hustým kožíškem borůvek, jimž tu „hafery“ říkají. V místech travnatých dosud salašnický přes leto pobývají ovce a sýr jejich prodává se po kraji, žinčice (syrovátka) pak jako léčivý nápoj v rožnovských lázních choré plíce hojí.

Sopečné horniny v předhoří svými zvětraninami velice půdu zúrodnují, obsahující hojně draselnatých, sodnatých a fosforečných součástí. Daří se tu také všechny možné druhy obilín a zelenin. Břidlice „šplíže“ pak jsou podkladem lukám bujným, na nichž žíví se hojná stáda překrásného zdejšího skotu, jímž Morava chlubití se může — skotu kravařského.

Poznamenatí dlužno, že v lesích hor, hlavně kolem Hukvaldu, Frydlantu, na Smrku a Kněhyni žije tetřev i tetřívka, že z Uher přechází sem dobou poslední častěji rys, někdy i vlk. Ve vodách horských žije pstruh a v Odře, Ostravici i Lubině naskytne se i úhoř.

Bystře vody zdejšího kraje, drahami velmi přístupného, zavdaly příčinu k vyvinutému průmyslu tkalcovskému, klobučnickému (Nov. Jičín), železářskému i dřevařskému. Láce kamenného uhlí z nedaleké Ostravy a dřeva z blízkých lesů ovšem také k tomu spolupůsobila.

7. KARPATY MORAVSKÉ A HORY HŘÍBĚCÍ.

Od Dolní Bečvy na jih se počínají Karpaty moravské, které i s výběžky svými zabírají celou další východní Moravu až po Strážnici, a za Napajedly i na západ za Moravu přestupují v t. zv. Hříběcích č. Maršových horách. Výběžky těchto pak zase na sever šíří se k proláklíně vyškovsko-brněnské, na západ po Svatku, na jih po Dyji.

Stavivem Karpat těchto jsou většinou žlutavé slepence a pískovce starších třetihor, někde tvrdší a proto vyšší vrchy tvořící, jinde měkčí, již snesené a proto nižší. Při hranicích uherských, kolem Javorníka nad mlynářikem, kolem Vlárského průsmyku a na Lopeníku a Javořině jsou šedé pískovce útvaru křídového. V okolí Bojkovic a Bánova a u Star. Hrozénkova setkáme se s malým, ale zajímavým sopečným územím z mladší doby třetihorní, obsahující vyvřeliny čedičové a andesitové, bělavé až černé. Pahorky mezi Kyjovem a Podivínem a kolem Bučovic, Slavkova a Židlochovic obsahují jíly a písky, zřídka pískovce nebo vápence mladších třetihor.

Při hranici uherské jsou Karpaty moravské nejvyšší (Javorník nad mlynářikem jest 1017 m, Holý vrch u Klobúk 831 m, Lopeník 942 m a Javořina 968 m). Do vnitra Moravy sklání se četnými výběžky, rozdělenými potoky i říčkami na jednotlivé samostatnější shluky, na př. Bystřický s Javorníkem Keleckým a Hostýnem, Liptálský, Vyzovický, Lukovský, Komonec, Lopenický, Javořinu a j. v.

V Hříběcích horách, kde nejvyšším místem jest Brdo nad Střílkou (587 m), zase jest několik skupin: hlavně východní střílečká a západní žďánská, oddělené od sebe říčkou Stupavkou. Protože pískovce žďánské oddílu jest velice měkký, místy na písek se rozpadající, udržela se jen ta místa vyššími, která skládají se z tvrdších slepenců (u Stražovic, Kobylího a j.). Výběžky Žďánské lesa klesají k východu a k jihu místy až na 200 m, přecházejíce do nížinného úvalu Moravy a Dyje. Také vlastní malé Karpaty se na západ pozvolna níží do nížiny přimoravní.

Kraj, jež Karpaty zabírají, jest různé povahy. Na severu na Valašsku drsný, pouze žito, brambory a zelí poskytující, jest na jihu i při Hříběcích horách teplý a to nejen polohou jižnější a k jihu otevřenou, ale i půdou slínitou a vápenitou. Proto daří se tu i pšenice, kukuřice a výborně iréva. Uherský Brod, Napajedly, Ždánice a Slavkov jsou asi severní hranicí vinných krajů. Kolem Bojkovic, Zlína a Vyzovic místo révy sází se hojně ovocný strom a kraj tento opravdu může sloužit ovocnou zahradou Moravy. Kolem Kyjova pěstuje se hojně chřestu, u Kroměříže, Bzence a Vracova hojně zeleniny. Lesy jsou hlavně v Hříběcích horách listnaté (buk a habr, dub a bříza), v Karpatech samých míchané, ač jehličnaté čím dál tím více se šíří. Jména Javořina, Javorník, Lopeník ap. nasvědčují, že dříve všechny hory pohraniční pokryty byly lesem listnatým. Památny jsou kolem Velké překrásné horské louky, při hranicích uherských na tisíce jiter zabírající. Ty kosí se pouze jednou do roka tak jako louky na temeni Javořiny.

V nižších a písčitých místech jsou lesy borové, sever. od Bojkovic jest ještě několik staletých dubů, jako zbytek dávných lesů dubových. Císařský les Důbrava mezi Dubňany a Hodonínem většinou duby obsahuje. V něm, rovněž jako v Hříběcích horách kolem Buchlova pobíhají stáda jelenů, často neobyčejné velikosti, v úplné volnosti a často mnoho škod na okolních polích nadělají. U Bojkovic zastřelen rys, u Homěncí a kolem Javořiny jest mnoho černé zvěře, která někdy až do nižších poloh zabíhá. Bažantům se všude dobře daří a tetřívka i jeřábek bývali v Hříběcích horách ještě před půl

stoletím. Ve vodách horských i na východě i v Hřibčích horách kolem Buchlova jsou pstruzi. Teplou polohu výběžků Žďánských hor nejlépe charakterisují právě italské cikady ve vinicích u Žarošic a kudlanka nábožná, rovněž ve vinicích mezi Kyjovem a Břeclavou se objevují.

Z pokladů nerostných zasluhuje zmínky pouze hnědé uhlí, které doluje se mezi Kyjovem a Hodonínem, a vápenec kurovický, z něhož v tlumačovských vápenkách vyrábí se výborný cement (kurovina). Doly železné kolem Bojkovic a s nimi spojená huť bojkovská zanikla asi před 40 lety.

Za to různé léčivé prameny jsou v území Karpat moravských hojny. Nejznamenitější ovšem luhačovské, které se vyrovnají léčivou mocí pramenům světového jména: radeinským, emžským a šavnickým, ba namnoze je i předčí. Vedle toho několik pramenů sirkových.

Krajiště Karpat a Hřibčích hor jest celkem málo průmyslové. Kolem Vsetína soustřeďuje se průmysl křiváckářský, (kudly) a dřevařský, u Velkých Karlovic, Sv. Sidonie, Blumenthalu pod Javořinou, pak na Stupavě, v Kyjově, Dubňanech a Lužicích jsou sklárny.

Jinak zabývá se lid hospodářstvím, vinařstvím a ovocnictvím. Dobytkářství mohlo by býti vydatnějším.

8. KOPCE PÁLAVSKÉ.

Na jih jest Morava úplně otevřená a nepozorovaně nížinou přechází v Dolní Rakousy, tak že na př. u Lednice jdou hranice obou zemí několika rybníky zdejšími. Pouze nad Mikulovem zvedá se směrem k Dyji jako nádherný hraječnick horstvo pálavské neboli pavlovské.

Samostatně jako balvan daleko široko viditelný, z bílého vápence jurského útvaru složený, podivuhodně srázných úbočí, strmí z nížiny podyjské do výše až 550 m (Děvín) a proto zdají se býti mnohem vyššími než ve skutečnosti jsou. Na hřbetě jejich směru severojižního jsou tu a tam malé lesíky, na úbočích rodí se výborná vína. K jižní části, v níž byla i malá jeskyně (Turoltova), tlačí se město Mikulov se svým impozantním zámekem Dietrichsteinovým.

Vápence zdejšího užívá se na šterk pro jeho tvrdost. Mnoho zajímavých rostlin jižního rázu najdeme na úbočích, kdež daří se ostatně dobře i ovocný strom, kukuřice a obilí.

9. NÍŽINY NEBOLI ROVINY MORAVSKÉ.

Nížiny moravské nevznikly teprv nynějšími řekami, ale řeky naše hlavní odváděly vody výšin a hor úvaly, jež zůstaly tu již z dob, kdy poslední třetihorní moře se u nás vytratilo — nejspíš tak, jako uherské moře, náhlým poklesnutím dna nynějšího moře Černého. Nížiny moravské a k nim družící se roviny, nad 200 m vysoké, rozkládají se hlavně při řece Moravě, při Odře a při Dyji a v ústění přítoků jejich Švarcavy s Jihlavkou a Litavou i Jevišovky.

Největší jest údol moravní, jehož severní část od Bludova po Napajedla možno též rovinou hanáckou nazvati, jižní od Napajedel po Břeclavu slováckou. Hanácký úval Moravy má několik výběžků na východ a západ, k Prostějovu, k Lipníku, největší k Vyškovu a k Holešovu. U Zábřeha a Otrokovic se zužuje. Střed hanácké roviny jest asi u Tovačova a Kojetína.

Údol ten všude jest pokryt naplaveninami staršími i mladšími, místy šterky a rašelinami, vyznamenává se ale všude svou příslovečnou úrodností. Cukrovka, pšenice, výborný ječmen a u Tršic i Přerova i výborný chmel nejvíce úrodu tu charakterisují.

Kolem Moravy jest tu plno luk a nížinných lesů, hlavně dubových a osyhových. Dobytkářství se pěstuje poměrně málo, koňstvo hanácké také již se ztenčilo. Z průmyslu, hlavně pivovarnictví, sladovnictví a cukrovarnictví jest památné. Cukrovar chropiňský jest z největších v Rakousku! Ječmen a slad vyvázejí se i do ciziny. U Štěpánova jsou velké železárny, mající původ v dávném bohatství blízkých krajín sudetských na železnou rudu.

Poněkud jiného rázu jest dolní neboli slovácký úval Moravy, u Napajedel počínající. Není tak široký: na východ i na západ dohlédneš jeho pahorkatý lem. Také nemá tolik úrodných polí, neboť řeka Morava, tu již velikými kličkami k jihu se plížící, každoročně z jara jeho nejkrásnější části zaplavuje. Za to daří se na místech zaplavovaných a novou nanášenou prstí zúrodnovaných výborným lukám, kteréž po regulaci změní se, řekl bych bohužel, na pole řepná a ječmenná.

Dolní úval vyplněn jest také vrstvami mladších na úbočích i starších naplavenin, šterků a žlutých hlin cihlářských. Podklad obou jsou, ale tak, jak v hanácké rovině, vrstvy mladšího útvaru třetihorního hlavně šedivé, vodě neprostupné jíly, zbytky to moře. Velkými choboty vnikalo moře to od jihu na Moravu k Napajedlům na sever, k Brnu

na severozápad, a rozšiřovalo se mezi návršími Hřibčích hor a Drahanské výšiny, odtud k Vyškovu a do horního úvalu moravského. Také při Svitavě byl záliv a stopy, které do výšek až skorem 500 m na záp. Moravě se naskytují, poukazují na rozlohu moře toho, daleko na nynější pahorkatinu západomoravskou zasahovavšího. Jak již dříve řečeno, vytratilo se moře to nejspíš klesnutím dna moře Černého. Ale do výšek 500 m dostaly se zbytky jeho zajisté i zvednutím se západní Moravy, při čemž asi povstaly i brázdy v povrchu ostatním. A jednou takovou trhlinou, u Napajedel, odvádí od dob těch řeka Morava vodstvo ze severního úvalu svého do jižního.

Poloha úvalu tohoto, k jihu otevřená, většinou k severu pásmy vyšin i hor chráněná, způsobuje, že i rostlinstvo je tu zcela jiného rázu. Daří se sice výborně ječmen, cukrovka a pšenice, ale pěstuje se tu hojně i kukuřice a na svazích i réva. Také konopě jsou pro kraj ten význačné, třebaš se nyní čím dál tím méně sejí. Kolem Moravy jsou i tu všude nížinné lesy s velikány duby, často třísetletými, s houštinami osyk a jasanů, jichž výborné dřevo se až do Hamburku vyváží. Při stoku Dyje a Moravy jsou takřka neproniknutelné pralesy nížinné. Podobného charakteru jest i nížina při řece Dyji se rozkládající. Svými výběžky sahá při řekách Jihlavce, Svarcavě a Litavě daleko na jihozápad a sever i západ. Tu skorem až ke Znojmu, všude plna úrodných polí, vinic a nížinných lesů.

I rostlinstvo divoce rostoucí jest tu jakož i v dolním úvalu Moravy zajímavé, vykazujíc mnoho jižních vzácných druhů, z nichž některé až u Černého moře rostou a u nás nejdále na sever se rozšířily. I několik slanomilných rostlin vypráví nám svou přítomností o stopách bývalého — posledního moře moravského.

V řekách obou nížin, hlavně v Moravě a Dyji jest mnoho ryb, největší ovšem sumec, jenž dorůstá tu začasť i dvou až tří metrů délky. Na lukách jsou všude v době podzimní veliká stáda pěkného hovězího dobytka. V lesích nížinných jest mnoho bažantů, na něž hlavně kolem Veselí velké hony se konávají. Švanic jelenných, jež druhdy v lesích západně od Hodonína na panství císařském se děly, není více. Z průmyslu zasluhuje obzvláštní zmínky cukrovarnictví, kteréž kvete i v dolním úvalu Moravy i v rovinách při Dyji.

Zbývá promluvití několik slov o rovině při řece Odře na severovýchodě Moravy, nepřilíš veliké. Ta otvírá se do Pruska a proto jest studená. Úrodnost její není pozadu za úrodností rovin předešlých, ale pěstuje se tu méně pšenice, více žita

a ovsa. V hlubinách pod naplaveninami mladšími i staršími jsou mohutné vrstvy jílu z moře třetihorního mladšího, na sta metrů mocné a pod nimi usazeniny, v nichž uloženo jest veliké množství slojí kamenných, kteréž proráží tu a tam sopečná hornina čedič. A právě uhlí kamenné dává kraji zdejšímu zcela osobitý ráz a to nejen doly kolem Mor. Ostravy, ale i pumyslovými závody v Přívoze, Vítkovicích a j. hlavně rozmanitými hutěmi.

Výběžky roviny Oderské směřují vesměs na jih: hlavní k Příboru, ještě delší ke Frydlantu.

Z rybníků, jež ve všech moravských rovinách druhdy byly hojny a některé i velikostí svojí se vyznačovaly (na p. kolem Hodonína), velmi málo již zbylo. Největší snad u Lednice, při hranici dolno-rakouské.

B) ŘEKY MORAVSKÉ.

Do povrchu země, svraštelého stahováním se kůry povrchní, rozbrázděného trhlínami, jež svraščením tímto vznikly, vrývají se přirozeně vody s výšin stékající. Jejich koryta jsou zpravidla teprv v druhé řadě jejich prací, původně hledaly si vody cestičky v brázdách již hotových. Jen vysoko v horách si dlouho nevybírají a vrývají se do úbočí jejich sráznými žlaby, z dola nahoru pokračujícími. Proto nesmíme se diviti, že veškero skorem vodstvo moravské stéká již od pradávnych dob do úvalů, po dřívějším moři zbylých a do trhlín způsobených pradávými převraty geologickými.

Z údolí severomoravského odtékaly vody původně kolem Vyškova k Brnu. Až vznikla trhlina napajedelská, daly se teprv na jih. Pohlédneme-li dobře na vodopisnou mapu Moravy, snadno postřehneme, že většina řek a říček teče směrem buď severojižním, nebo východozápadním. To jsou dvě soustavy hlavních starých trhlín, nebo lépe řečeno brázd, které vznikly u nás svráskáním se kůry zemské a s ním spojeným zvedáním se Alp, jihočeského shluku prahorního a snad i Sudet.

A brázdy tyto, již jsoucí, si vody postupně prohlubovaly až do nynějšího jich stavu a ovšem prohlubují je dále, zanášejíce splavené části do míst nižších, zvyšující půdu údolů a vyrovnávající údoly ty.

Hlavní tepnou vlasti naší jest řeka Morava. Jako divoké, nezbedné děcko vyvěrá na jižním svahu Špiklické Sněžky ve výšce 1275 m a pozbývá svého horského rázu teprv až za Zá-

břehem. Juž od Litovle rozděluje se často na ramena, plíží se nížinami a z jara daleko široko se rozvodňuje. Nejvíce ovšem v dolním svém toku, čemuž napomáhá ovšem soustava velkých jezů jí napříč se stavějících (ostrožský, rohatecký, hodoňský).

Morava v tok svůj svádí vody skorem veškeré naší vlasti a odvádí je do Černého moře.

V hořejším toku svém přibírá v sebe na pravém břehu Sázavu moravskou, protékající krásným žlebem, jímž dráha od Čes. Třebové k Zábřehu tihne a Třebůvkou, kolem jejíž horní části a přítoku Jevíčky rozkládá se úrodná rovinka „malá Haná“, na levém pak břehu divoké horské bystřiny Krupou, Brannou a bujnou Děsnou z hlubokých zářezů pásma pradědského a konečně klidnější Oskavu. Kolem všech těchto vod rozvíjí se juž ode dávna cílý život průmyslový a plátenický především.

Ve středním toku ústí do Moravy Blatná, Hloučela a Haná se strany pravé, Bystřice, Bečva, Moštěnka, Rusava a Dřevnice se strany levé. I tu jsou přítoky z leva divočejší, přicházejíce z vyšších hor a majíce někdy z jara mnoho vody. Regulací všech těchto řek se poněkud napravují škody, druhdy náhlým rozvodněním způsobované. Mnoho dalo by se tu zlepšiti i rozumným zalesňováním i rozumným kácením lesů při vrchovištích všech těchto řek. Nejvíce škodivá Bečva, ten nezkrotný zpřímá proud, po němž za velkých vod z Valašska na pltích dřevo a hlavně prkna se svážívají až do Rakous a Uher.

V dolní části Moravy vtékají do ní z leva Olšava a Velečka, z prava Stupava č. Kyjovka a Dyje, kteráž ovšem juž v Dol. Rakousích, ale nedaleko hranic moravských do Moravy své vody vypouští.

Dyje sbírá veškero skorem vodstvo západní Moravy, přibírajíc na levém svém břehu Jevišovku, Jihlavku s Jaroměřicí a Oslavou a Švarcavu či Svatku s Bytiškou, Bobřůvkou, Svitavou a Litavou a pod Podivínem Trkmanku.

Tím vysvětluje se, že jest Dyje při spojení se s Moravou skorem mohutnější než tato. Povahou svou v dolním svém toku podobá se jí velice. I kolem ní v dolním toku rozkládají se veliké louky, lesy nížinné a tůně starých ramen a záplavami naplněných prohlubní, v nichž rybám i vodnímu rostlinstvu výborně se daří.

Do Černého moře odvádí vody své též, ale prostřednictvím řeky Váhu, do něhož spěchá, především Vlára, stejno-

jmenným průsmykem do Uher tekoucí, a několik menších potoků při jihových. hranicích Moravy.

Vody ze severovýchodní Moravy, z t. zv. Kravařska, shromažďují se v Odře, která teče do moře Baltického. Z přítoků jejích na břehu levém největší jest Opava ze Slezska přicházející, na pravém Lubina a zelenotoká Ostravice. I Odra z jara se rozvodňovává a zaplavuje značně nížiny při svých březích, tak jako Ostravice v dolním svém toku.

Nejmenší část vodstva moravského odvádí moře Severní a to hlavně říčkami, teprv v Čechách mohutnějšími: Sázavou českou a Nežárkou. Sázava teče Moravou v délce 13 km, Nežárka v délce 15 km.

Odrou, vlastně jejím spojením s mořem Baltickým způsobeno, že úhoř, tato ryba úvodí Baltu a moře Severního, přichází na Moravu, a Sázavou a Nežárkou umožněno, že lze ve vodách jejích pěstovati a čekati i lososa, nejvzácnější rybu sladkovodní. V úvodí Dunaje ani úhoře ani lososa není, za to do Dyje a Moravy přichází až nad Břeclavu při velkých vodách jesetřík dunajský.

APOŠTOLOVÉ SLOVANŠTÍ, CYRILL A METHODĚJ.

NAPSAL FRANT. PASTRNEK.

Dlouhá staletí obývali již předkové naši v zemi moravské, aniž svými činy byli dali podnět k záznamům historickým. Nepodnikali výbojných výprav do území sousedních, ale nekladli ani odporu dost vydatného, aby vzbudili postrach. Byli pohané, státně nezřízení. Teprve mohutný rozmach státní moci francké za císaře Karla Velikého, křížem a mečem rozšiřujícího panství své, zasáhl i naše předky. Odtud vznikají styky Moravanů s císařem Ludvíkem Pobožným (822) a za nedlouho slyšíme též o „surovém ještě křesťanství lidu moravského“ (852). Podle vývoje věcí za oněch dob podobalo se, že Slované čeští, moravští a pannonští přičlení se, buďto dobrovolně anebo z při-

nucení, k mocné křesťanské říši francké. Ale tu nastal netušený obrat, kterým se Morava v druhé polovici IX. století stala středem důležitých politických a kulturních událostí, významných pro celé Slovanstvo.

Vévoda Mojmir, zakladatel první moravské dynastie, byl zajisté již křesťanem, i s celým rodem svým a značnou asi částí svých velmožů, podobně jako vrstevník jeho, nitranský kníže Pribina, pokřtěný již před rokem 836. Tato knížata nepodnikala nic, čím by církevní pásky se sousedními biskupy bavorskými rozpoutala. Ale již synovec a nástupce Mojmirův (od r. 846), smělý a prozíravý Rostislav, jenž s patrným úspěchem válečným hájil své neodvislosti proti panovníku franskému Ludvíku Němci, měl odvahu, obrátiti zraky své na východ, k církvi řecké, a vyslati poselství do Cařihradu, s prosbou o věrověsty jazyka slovanského znalé.

Císař Michael splnil tuto prosbu. Vyvolil dva muže, bratry rodu vznešeného, učeného bohoslovce Konstantina a v státní službě osvědčeného Metoděje, rodem ze Soluna, kdež měli příležitost obeznámiti se v mládí s jazykem slovanským.

Povolání byvše k úkolu tak nesnadnému, zahájili bez meškání potřebné přípravy. Již první kroky na této dráze jasně nasvědčují tomu, že oba vyvolení misijnáři řečtí byli si vědomi velikosti svého podniku. Slované neměli dotud řádně upraveného písma. Konstantin upravil tedy především písmo slovanské, použiv k tomu běžného písma řeckého. A pak jal se ihned překládati knihu pro úkol svůj nejdůležitější, totiž čtení evangelská. Toto evangelium bylo první knihou slovanskou vůbec. Překlad pořízen byl podle řeckých textů, schválených v tehdejší církvi cařihradské, a to tak dokonale, že může směle býti stavěn po bok nejlepším překladům Písma svatého všech národův. Tento překlad Konstantinův je dosud základem čtení evangelských u Slovanů, kteří si bohoslužebný jazyk slovanský zachovali.

Když se tedy poselství Rostislavovo vracelo z Cařihradu, nepřicházelo věru s prázdnými rukama. V průvodě jeho objevili se na Moravě osvícení a zkušeni věrověstové, nesoucí s sebou ostatky sv. Klimenta, papeže římského, které Konstantin byl našel na své dřívější misijnářské výpravě k Sracinům na březích Černého moře, a dále evangelium v jazyce slovanském. Konstantin s bratrem Metodějem a družinou mladých žáků nepřišli (r. 863) na Moravu s válečnou mocí; jejich úmysl byl veskrze šlechetný a mírný; oni chtěli působiti zbožnou úctou svatých ostatkův a slovem božím, hlásaným řečí Moravanům srozumitelnou, řečí slovanskou.

A svatému dílu jejich na Moravě žehnal Bůh. Čisté učení jejich se šířilo, učenníků přibývalo, v překladatelské činnosti se horlivě pokračovalo, slovanská bohoslužba se rozmáhala. Ale tímto úspěchem vzbuzen byl odpor kněží latinských a strany jejich na Moravě. Bylo proto pro slovanské věrověsty zapotřebí, domoci se schválení od nejvyšší hlavy církevní.

Apoštolové odebrali se do Říma (867). Cesta vedla je dolní Pannonií, kdež okolo Blatenského jezera vládl kníže Kocel, syn Pribinův. Na tomto území působili již dlouhá léta kněží diecése solnohradské. Naším apoštolům podařilo se nicméně získati knížete Kocela slovanské bohoslužbě. Netušeným úspěchem posilnění jsouce pokračovali pak apoštolové v cestě římské a dostali se do Benátek. Tu již nastala jim potřeba, hájiti smělé novoty své, totiž zavedení slovanského jazyka do služeb božích. Latinští kněží sebrali se tu na Konstantina „jako havrani na sokola“. On však dokázal jim z Písma svatého, že žádnému jazyku není dána přednost, nýbrž že všemi jazyky sluší hlásati slova spásy, jakož v původní křesťanské církvi na východě všeobecně v obyčeji bylo. Přišedše konečně do Říma, naši apoštolové byli od papeže Hadriána, který dne 14. prosince r. 867 zaujal stolici svatého Petra, s velikou slávou uvítáni. Pocta tato vzdávána ovšem v první řadě ostatkům sv. Klimenta, jež Konstantin s sebou přinášel. Ale záhy poznali v Římě, že oba apoštolové jsou muži zcela neobyčejného významu. Zvláštní úctu vzbuzoval Konstantin, jak svědčí nadšená chvála osobního ctitele jeho, římského bibliothekáře Anastasia, jenž vynikal znalostí řeči a literatury řecké. Tím se stalo, že papež Hadrián přijal také knihy slovanské a posvětil je. Apoštolové dosáhli hlavního cíle své cesty, jejich dílo bylo na nejvyšším církevním místě schváleno. Ale po tomto skvělém úspěchu následovala osudná rána. Konstantin, jehož zdraví bylo vždy slabé, onemocněl v Římě; citě blízký konec života, stal se mnichem a přijal jméno Kyrillos neboli Cyrill. Zemřel pak dne 14. února v r. 869 u věku 42 let a pohřben byl v Římě s největšími počtami církevními, jaké se prokazovaly jen samému papeži, v kostele sv. Klimenta, u ostatků, které do Říma byl přinesl. Všeobecné bylo přesvědčení, že zemřel muž veliký a svatý. Slovanská věc však utrpěla ztrátu větší než snad tušiti můžeme. Odtud celá tíha misijnářského podniku spočívala na bedrách Metodějových, na něž jej vložil umírající Cyrill.

Metoděj prodléval v Římě déle než byl zamýšlel. I objevili se u papeže poslové Kocelovi, prosíce, aby Metoděje vyslal k němu do Pannonie. Papež Hadrián významně odpověděl: „Nejen tobě samému, nýbrž všem oněm krajům slo-

vanským posílám Methoděje jako učitele od Boha a od sv. apoštola Petra.“ A zároveň vydal list (869), kterým slovanský překlad Písma svatého a obřadních knih církevních, v té písemné a jazykové úpravě, kterou jim dal blahé paměti sv. Cyrill, slavnostně schválil a potvrdil. S tímto schválením papežským Methoděj se odebral ke knížeti Kocelovi. Ale záhy, snad ještě téhož roku (870), podnikl druhou cestu do Říma, jejíž výsledek jeví se v tom, že vysvěcen byl od papeže Hadriána na arcibiskupa moravsko-pannonského jako přímý vyslanec (legatus) stolice papežské, obdržev stolec sv. apoštola Andronika, jehož sídlo bylo kdysi ve Srěmu (Sirmium).

Zřízením samostatné diecése a schválením slovanského jazyka liturgického na Moravě a v Pannonii dotčeny byly velmi citelně zájmy sousední říše franské a zvláště bavorských biskupů, kteří se domnívali, že ony krajiny náležejí do kruhu církevní pravomoci jejich. Po způsobu svém sáhli ihned k násilí. Když se arcibiskup Methoděj vrátil na Moravu (ke konci r. 870 anebo na počátku r. 871), jali a odvezli jej do Šváb. Tu pak konán nad ním jakýsi církevní soud, jehož přední účastníci byli solnohradský arcibiskup Adalvin, frisinský (mnichovský) biskup Anno a passovský biskup Hermanrich. Nejzuřivěji vedl si při tom posledně jmenovaný biskup. Rozehnav se chtěl ctihodného Methoděje bičem zmrskati; ale v tom bylo mu od jiných zabráněno. Methoděj byl na tomto samozvaném církevním soudě odsouzen a do vězení uvržen, v němž ztrávil půl třetího roku.

Jest nám s podivením, že takové násilnosti se dítí a trvatí mohly, aniž kníže moravský anebo pannonský zakročil. Ale politické události nám to poněkud vysvětlují. Na Moravě Rostislav podlehl moci franské a byl přispěním svého synovce Svatopluka jat a do rukou svého nepřítele Karlomana vydán. Tento poslal jej otcí svému, králi Ludvíkovi. Na říšském shromáždění řezenském (poč. listopadu 870) Rostislav byl odsouzen k smrti. Z milosti krále Ludvíka byl však oslepen a v klášteře uzavřen, kdež život svůj dokonal. Kníže pannonský Kocel byl za takových okolností příliš slab, aby Methodějovi přispěti mohl. Jinaké příčiny rozhodovaly asi u knížete Svatopluka, jenž záhy Franky přelstil a porazil (asi r. 871), svého arcibiskupa však nevysvobodil. Svatopluk i v následujících letech zůstal vítězem a pánem ve své říši, kdežto Methoděj úpěl ve vězení. Teprve rázným zakročením papeže Jana VIII., jenž 14. prosince 872 dosedl na stolicí sv. Petra, přinuceni byli bavorští biskupové, propustiti Methoděje (873), kterého papežský legát Pavel uvedl opět na Moravu.

Nyní nastala pro Methoděje opět doba, v které mohl poněkud klidněji rozvinouti blahodárnou činnost missionářskou ve své diecési. V té době pokřtil též českého knížete Bořivoje, jak dosvědčuje nejstarší letopisec český Kosmas. A do téže doby spadá asi styk Methodějův s některým knížetem povislanským (polským), o němž vypravuje slovanská legenda. Ale útoky německo-latinského duchovenstva na Methoděje a slovanskou církev nepřestávaly. Straně této, na Moravě stále mocné, podařilo se získati knížete Svatopluka a pohnouti ho k tomu, že kněze svého latinského Jana vyslal k papeži do Říma (879). Jaké byly stížnosti toho důvěrníka Svatoplukova, poznáváme z listů papeže Jana VIII., daných (v červnu 879) knížeti a arcibiskupovi moravskému. Jednak se týkaly bludného prý učení Methodějova o vycházení svatého ducha, jednak konání služeb božích jazykem slovanským. Papež pozval Methoděje do Říma, aby se ospravedlnil. Methoděj bez prodlení uposlechl hlasu papežova a odebral se do Říma. Tu pak podařilo se mu rozptýliti všechny pochybnosti o své pravověrnosti a vymoci památný list papežský z r. 880, kterým slovanská bohoslužba opět slavnostně byla schválena. Ale v témže pro Methoděje a věc slovanskou tak příznivém listě nalézáme i ustanovení, která nám ukazují, že dílo apoštolů slovanských na Moravě bylo vážně ohroženo. Týmž papežským listem ustanoven byl totiž Wiching, zjevný odpůrce Methodějův, biskupem nitranským, ovšem s povinností, aby ve všem poslušen byl svého arcibiskupa Methoděje, a dále udělena byla knížeti Svatoplukovi výsada, aby sám se svými „soudci“ mohl slýchatí mši latinskou.

Listem papeže Jana VIII. z r. 880 zjednáno bylo Methoději úplné zadostučinění, ba poskytnuta mu i možnost, vybudovati vlastní hierarchii moravsko-pannonskou. Ale odpor strany německo-latinské, s Wichingem v čele, zmařil dovršení toho díla na Moravě, jemuž patrně nepřál ani kníže Svatopluk. Methoděj hledal opět útěchy a pomoci u papeže Jana VIII., který listem z r. 881 vlídně jej potěšil. Osvědčená důvěra papežská upevnila autoritu arcibiskupa Methoděje a byla mu posilou v neunavné práci, která v těchto letech obrácena byla nejvíce k tomu, doplniti církevní knihy slovanské, jmenovitě překlady vybraných částí svatého Písma.

Zatím nastala na stolci papežském důležitá změna. Jan VIII., věrný ochránce Methodějův, zemřel dne 15. prosince r. 882. Odpůrcové slovanského arcibiskupa pozvedali se směleji než kdykoliv dříve. V této tísní Methoděj podnikl dalekou a obtížnou cestu do Cařihradu, kdež i císař (Basilius

867—886) i patriarcha (Fótios) jej vlídně přijali. Podobá se, že tato cesta nemálo přispěla k tomu, aby se slovanské knihy staly známy mezi Jihoslovany, jmenovitě mezi Charváty a Bulhary. Vráťiv se na Moravu Methoděj věnoval poslední léta svého života dílu sobě uloženému, šíření pravé víry a čistých mravů, podle učení své církve, prostřednictvím živého slova slovanského. Zemřel pak dne 6. dubna r. 885 a pochován v hlavním chrámě svém na Velehradě. Církevní obřady konány při tom latinsky, řecky a slovansky.

Sotva Methoděj na vždy zavřel oči, již biskup Wiching spěchal do Říma, aby u papežské stolice zmařil potvrzení Moravana Gorazda, jehož zvěčnělý arcipastýř za svého nástupce byl označil, a naopak sám si vymohl následnictví po něm, zároveň pak aby dosáhl zavržení slovanské liturgie. Nalezl při tom pomoci nejen u knížete Svatopluka, nýbrž i zvláště v Římě, kdež od září 885 byl papežem Štěpán V. A tak se stalo, že dílo slovanských apoštolů na Moravě, ohrožené již za živobytí Methodějova, po smrti jeho bylo rozrušeno. Strana kněží německolatinských nabyla vrchu a vypudila záhy četné žáky Methodějovy, v čele jejich Gorazda a Klimenta, z říše Svatoplukovy.

Avšak nezdarem na Moravě slovanská liturgie nebyla zmařena. Naopak osvědčila, jako každá veliká myšlenka, netušenou sílu životní. Máme předně řadu svědectví o dalším trvání jejím v Čechách. Manželka knížete Bořivoje, sv. Lidmila, pečuje o to, aby vnuk její, sv. Václav († 935), se učil knihám slovanským. Okolo r. 1032 zakládá pak sv. Prokop slovanský klášter na Sázavě, jenž trvá až do r. 1097. Zvláště pevně zakotvila se slovanská bohoslužba na jihu slovanském. Přímou z Pannonie, snad ještě za živobytí Methodějova, pronikla mezi Charváty a udržela se tu, v útulku krčském (na ostrově Krku a v některých obcích protějščího pobřeží, na př. ve Volovském — Opatii), přes všelikou nepřízeň dob, až na naše časy, přizpůsobena byvši liturgii latinsko-římské. Mnohem větší úspěch měly slovanské bohoslužebné knihy mezi Bulhary, k nimž přineseny přímo vypuzenými z Moravy žáky sv. Methoděje. Tu stala se slovanská bohoslužba, podle liturgie řecké upravená, všeobecně panující, odtud rozšířila se na území srbské a také rumunské a konečně pronikla odtud i do největšího národa slovanského, do národa ruského. První překlady slovanské, pořízené bratry solunskými, staly se základem celé, velké literatury, do níž převedena byla ohromná zásoba církevních spisů řeckých, která dala podnět k samostatným plodům slovesným, nejen církevním, ale též historickým a právním.

Jména obou missionářů řeckých, Konstantina-Cyrilla a Methoděje, kteří r. 863 z dalekého východu přišli na Moravu s první knihou slovanskou, stala se svata všem Slovanům. Popel jejich zůstal na západě, ale dílo jejich vzrostlo na jihu a východě slovanském v podstatnou a nezníčitelnou součást národního života. Ve zbožné úctě svatých svých apoštolů sloučení jsou všichni Slované.

Apoštolové slovanští, Cyrill a Methoděj.

DOBA POCYRILLOMETHODĚJSKÁ.

RUD. DVOŘÁK.

Po tuhém, chrabrém odporu podlehla konečně říše velkomoravská návalu maďarskému. Neznámo, kde a kdy zastižen byl záhubou statný kníže Mojmir s velikou částí lidu svého. Navždy rozpadla se veliká říše, k níž základ položil Rostislav a kterou vybudoval Svatopluk a která mohla se státi za šťastnějších okolností národním i církevním ohniskem všech Slovanů západních; klímem maďarským navždy odtrženi jsou Slované severní od jižních; navždy zmařeno bylo velikolepé dílo

apoštolských bratří, Cyrilla a Methoda, jimž měli všichni kmenové slovanští býti sloučeni v jediný svazek církevní a zachována tak mezi nimi i užší pospolitost národní a politická. Na rozsáhlém prostranství od vrchoviny českomoravské a východních výběžků alpských až po horské hradby sedmihradské, od Karpat až k Drávě, kde kdysi zazníval posvátný hlahol církevní řeči staroslovanské, půda byla zpustošena, ovoce staleté práce slovanské zničeno, chrámy a kláštery rozbořeny, obyvatelstvo, pokud nebylo vyhubeno, odsouzeno k tuhému nevolnictví.

Z někdejší veliké říše moravské, která se mohla směle stavěti po bok nejpřednějším státním útvarům evropským oné doby, zbyla nepatrná země, obmezená hranicemi, které v podstatě má podnes, a ovládaná cizím, barbarským národem. Šťastnější byla sousední země česká, která za knížat Sptyihněva a Vratislava vymanila se hned po smrti Svatoplukově z vrchní moci moravské a nyní se zdarem odolávala přívalu maďarskému od východu. Za to však podlehla na západě vrchní moci německé: kníže Václav musil se králi Jindřichovi I. zavázati poplatkem a nástupce jeho Boleslav I., který úkladnou vraždou bratra odstranil, aby sám dosedl na knížecí stolec, rovněž nedovedl mocnému králi Otovi I. trvale odporovati a musil se na konec podvoliti témuž závazku. Tím byla pro všechny doby potomní založena závislost českého národa od souseda německého na západě. Závislost ta později časem se uvolňovala, časem přituzovala, ale nikdy již nebyla úplně přerušena a měla také dalekosáhlé následky pro osvětový vývoj českého národa, a to zejména po stránce náboženské. Čechové, byvše přívalem maďarským nadobro odtrženi od Cařihradu, odkudž přijali trvalé křesťanství, odkázáni byli od té doby výhradně na styky s Římem, které však nebyly přímé, nýbrž udržovány prostřednictvím duchovenstva německého. Od té doby, co Čechy přivtěleny byly k diecési řezenské, nejenom zavládla latina v obřadech církevních, nýbrž i němčina v ostatním životě veřejném zjednávala si čím dál větší průchod.

Po jiné stránce přátelství, uzavřené mezi knížetem Boleslavem I. a císařem Otou I., přineslo oběma panovníkům značný prospěch, který záležel v pokoření společného nepřítele, totiž Maďarů, jejich porážku na poli lešském (955) kníže Boleslav dovršil, odrazil útok jejich na hranicích českých při pohoří šumavském. Není pochybnosti, že Boleslav použil tohoto vítězství k vybavení Moravy i se Slovenskem z moci maďarské. Vždyť jen tak mohly býti zahájeny trvalé přátelské styky se sousedním národem polským, jehož kníže Měšek pojal dceru

Boleslavovu za manželku a rozšířil mezi lidem svým světlo víry křesťanské. Když pak za Boleslava syna a nástupce, slavného Boleslava II., zřízeno bylo samostatné biskupství pražské (973), Morava i Slovensko byly přivtěleny k diecési prvních biskupů pražských, Dětmara a Vojtěcha.

Úmrtím Boleslava II. (999) rychle poklesla dosavadní moc a sláva knížectví českého. Neschopnosti syna a nástupce jeho Boleslava III. použil mohutný kníže polský Boleslav Chrabrý a netoliko že odtrhl od říše české Slezsko, Malopolsko a Moravu se Slovenskem, nýbrž na čas zmocnil se i knížecího stolce českého. Znovu se pozvedala v sousedství Německa mocná říše slovanská, tentokrát se střediskem dále na východ posunutým. Král německý a potomní císař Jindřich II., věren jsa tradici svých předchůdců, nemínil strpěti vedle sebe tak nebezpečného soupeře. Především ujal se vypuzených Přemyslovcův, Jaromíra a Oldřicha, a přispěl (1004) k vypuzení Poláků z Čech, kde na knížecí stolec dosedl Jaromír, svržený později Oldřichem (1012). Ale dále moc německá nestačila: ostatní výboje, mezi nimi Moravu, podržel Boleslav Chrabrý po celý čas svého panování. Naši vlasti nebylo to právě na neprospěch: Kdežto Čechy, přimknuvše se těsně ke králi německému, více než kdy jindy staly se přístupny živlu cizímu, Morava od něho byla aspoň na čas zachována a kdežto Čechové v bojích, vedených mezi králem Jindřichem a Boleslavem Chrabrým, stáli po boku císařově: Moravané, zajisté nikoliv bez národního přesvědčení a bez vědomí slovanské pospolitosti, bojovali statečně v řadách polských a přispěli tak značnou měrou k vítěznému úspěchu Slovanstva proti Německu.

Ale toto postavení Moravy nemohlo zůstatí trvalým. Národní a kmenovou pospolitostí byla od nepaměti odkázána více na svazek s Čechami než s Polskem. Nebylo pochybnosti, že jakmile vyvstane v Čechách schopný panovník, který osvědčí s dostatek zájmu a porozumění pro tento svazek národní, Morava zase obnoví s bratrským kmenem českým někdejší svazek politický. Takovým panovníkem byl Břetislav I., který již za panování otce svého Oldřicha, použiv zmatků, povstalých v říši polské po smrti Boleslava Chrabrého, vypudil z Moravy pořádky polské a zemi připojil, tentokrát trvale, k panství českému (1029). Zároveň však silný soused na východě, uherský král Štěpán, zachvátil Slovensko a moc českých knížat nestačila, aby tomu zabránili.

Břetislav, dosednuv po svém otci na stolec knížecí, nespokojil se úspěchem na Moravě dosaženým. Nové zmatky v Polsku vzbudily v něm velikolepý záměr, podmaniti si úplně tuto říši,

sloučiti tak poznovu západní Slovanstvo v mohutný státní celek a dáti mu zároveň nové středisko církevní, pokud možno s obnovením staroslovanského jazyka liturgického. První část záměru se zdařila: výpravou do Hnězda r. 1039 uvedeno jest Polsko pod moc českou. Ale další provedení záměru bylo zmařeno zakročením císaře německého Jindřicha III., který dvojí výpravou do Čech donutil knížete Břetislava, že se Polska vzdal a krom toho vstoupil opět v někdejší podřízený poměr k říši německé.

Morava však nebyla již od těch dob odloučena od koruny české a kníže Břetislav zanechal tam trvalou památku své blahodárné působnosti, založiv v Rajhradě první moravský klášter benediktinský (1048), který měl neobyčejný význam pro vnitřní, osvětový význam naší země. Neboť mnichové byli tehda hlavními průkopníky vzdělanosti, která nejen mezi nižším lidem, nýbrž i mezi šlechtou byla jen skrovně rozšířena. Klášterníci netoliko že se oddávali pobožnosti a správě duchovní, nýbrž mýtili lesy, vzdělávali půdu ladem ležící a především pečovali o školství. Při každém klášteře, byť sebe chudším, byla škola, jejímž úkolem bylo vzdělávati mladší mnichy. Tam, kde působili vynikající učitelé, přicházeli i ze vzdálených končin četní žáci, pro které zřízena byla škola zevní. Vyučovací řečí byla na všech školách kapitulních a klášterních (a jiných téměř ani nebylo) latina, domácí jazyk se tehda ještě na školách nepěstoval; u nás to nebylo možno také proto, že mnichové, povolávaní z počátku z Německa, nebyli znalí řeči domácí. Tím ovšem působnost jejich na lid byla valně omezena. Kláštery byly tehda také hlavním a možno říci jediným sídlem umění sochařského a malířského. Bylo tedy nemalou zásluhou knížete Břetislava, že založil první takový klášter na Moravě.

Břetislav umíraje, ustanovil, že vždy nejstarší z rodu Přemyslova má dosednouti na stolec knížecí a ostatní členové rodu panovnického že mají dostati údíly, které potom zejména byly jim vykazovány na Moravě. Údělná knížata byla ve všem podřízena knížeti českému, který jim vykázal část svých důchodův a bohaté statky v příslušném úděle. Takovým způsobem na příklad za druhého syna a nástupce Břetislavova, Vratislava II. (1061—1092) Morava byla rozdělena ve dvě části: západní, se sídlem na hradě brněnském, byla přidělena bratrovi jeho Konradovi, východní, se sídlem na hradě olomuckém, druhému bratrovi Otovi. Tehda totiž nebylo ještě měst v nynější podobě. Hrady stavěny byly buď na příkrých výběžcích horských nebo na ostrovech a mezi řekami, z počátku ze dřeva, později z kamene. Na obranu hradů byly zřizovány násypy, příkopy a padací brány. Sprátelení šlechticové stavěli hrad

ve vzájemné blízkosti tak, aby v době blížícího se nebezpečí mohli si navzájem dávatí znamení. V podhradích vznikaly osady, v nichž bydlelo jednak úřednictvo a služebnictvo, které na hradě samém nemělo dosti místa, jednak lid poddaný. Ostatně lid slovanský, který z největší části oddával se orbě a řemeslům, zabíral sídla svá jen v úrodnějších rovinách, méně přístupné a hornaté kraje nechával porostlé hlubokými hvozdy. Morava tehda byla rozdělena na župy, k jichž správě kníže dosazoval, obyčejně ze šlechty, zemské úředníky a ti sídlili na hradech župních. Vedle toho také ostatní šlechta stavěla si hrady. Mimo šlechtu, která se dělila na vyšší (panstvo) a nižší (zemanstvo, později rytířstvo), byli tu ještě svobodní majetníci menších pozemků, jichž však čím dále tím více ubývalo. Všechno ostatní obyvatelstvo, náležející většinou stavu selskému a řemeslnickému, octlo se v poddanství svých vrchností, které však nebylo všude stejné. Úplnými nevolníky neboli otroky byli váleční zajatci a odsouzení provinilci. Židé tehda přes mnohé zákazy panovníků vedli obchod s otroky.

Vratislav II. byl panovník statečný a moudrý. Pomáhal vydatně v tehdejších bojích císaře Jindřicha IV. proti Sasům i proti papeži a za to dostalo se mu, ovšem jen pro jeho osobu a nikoliv pro nástupce, koruny královské (1086). Také Morava byla od obou jeho bratří dobře spravována. Zvláště olomucký údělný kníže Ota s manželkou svou Eufenií prosluli zbožností a lidumilností a založili druhý klášter na Moravě na Hradisku u Olomouce (1078). Ale dosavadní přátelství krále Vratislava k bratřím moravským zkalilo se v letech pozdějších. Když zemřel kníže Ota (1087), král zbavil jeho nezletilé syny, Svatopluka a Otu, otcovského dědictví a přiřkl úděl olomucký svému synu Boleslavovi. Brněnský kníže Konrad však ujal se pozůstalých, z čehož vznikla i válka mezi ním a králem. Vratislav vypravil se vojensky na Moravu, chystaje se oblehnouti hrad brněnský. Nežli však došlo k útoku, vypuklo dávno tajené osobní nepřátelství mezi nejstarším synem královým Břetislavem a Zderadem, hlavním rádcem a důvěrníkem královým, který byl u ostatních nenáviděn. Spor skončil se násilným zabitím Zderada, čímž nenávist králova obrátila se proti vlastnímu synovi. Kníže Konrad usmířil se s králem Vratislavem prostřednictvím své manželky Hilburky a poněvadž brzo potom kněžic Boleslav zemřel, olomucký úděl navrácen byl opět Svatoplukovi a Otovi. Za to Vratislav tím více zanevřel na svého syna Břetislava a přenesl nástupnictví v Čechách na Konrada Brněnského, jakožto nejstaršího v rodě Přemyslovců. Břetislav odebral se na čas do Uher.

Po smrti krále Vratislava (1092) dosedl na knížecí stolec český Konrad Brněnský, ale zemřel již po několika měsících. Po něm stal se knížetem Břetislav, nejstarší syn krále Vratislava, kdežto brněnský úděl rozdělen byl mezi dva syny Konradovy, Oldřicha a Lutolta, z nichž první obral si za sídlo hrad brněnský, druhý sídlem na hradě znojenském. Oba založili na Moravě třetí klášter v Třebíči a položili tam základ k stavbě kostela, který je podnes z nejstarších památek románského slohu v zemi. Ale právě v té době nastaly neblahé spory mezi Přemyslovci. Podnět k nim zavládl kníže Břetislav II., který chtěl zabezpečiti knížecí stolec český svému bratru Bořivojovi, ač nejstarším Přemyslovcem byl Oldřich Brněnský. I dal Břetislav Oldřicha náhle zajati a uvězniti a od císaře Jindřicha IV. si vyprosil, že potvrdil Bořivoje za příštího knížete českého. Z toho vzešlo dvojí zlo říši českomoravské: jednak země naše staly se dějištěm téměř neustálých válek domácích, jednak zase tyto spory byly vítanou záminkou panovníkům německým, že do nich zasahovali a osobovali si v nich rozhodovati, čímž závislost Čech na říši německé stávala se pořád tužší a závazky českých knížat k císařům čím dál obtížnějšími.

Po čtvrt století potrvaly tyto zmatky. Tehda chopil se péra první známý dějepisec český, jménem Kosmas, aby vylíčil potomkům tehdejší osudy své vlasti. Vzdělání svého nabyl napřed na kapitulní škole pražské, potom na vyšší škole v Lutichu. Vrátil se domů, oženil se s Božetěchou, s níž měl syna Jindřicha Zdíka, proslulého potom biskupa olomúckého. Později vstoupil do stavu kněžského. K sepsání své kroniky přikročil teprve jako 75letý stařec r. 1120. Psal po latinsky a snažil se podati pokud možno věrný obraz své doby. Při vši lásce své k vlasti a národu neostýchal se kárati špatné stránky svých krajanů, nečině při tom žádného rozdílu mezi stavy. Proto také jeho kronika je věrohodným pramenem dějin českých a moravských až podnes. Kosmas zemřel r. 1125 a že jeho dílo již u vrstevníků těšilo se neobyčejné oblibě a vážnosti, toho důkazem jest, že učení mužové po něm pokračovali v jeho díle, jich zásluhou pak zachována jest památka starších dějin našich.

Zmatky domácí ukončily se r. 1125, když totiž vůlí umírajícího knížete Vladislava I. i vůlí národa povýšen byl na stolec knížecí nejmladší syn kdysi krále Vratislava, Soběslav I. Pokusil se sice i tentokráte moravský údělný kníže, Ota II. Olomúcký, odvolávaje se na to, že je starší, za pomoci německého krále Lothara III. získati si panství české, ale Soběslav postavil se králi německému na odpor, porazil a zajal jej v bitvě u Chlumce a pohnul jej k slibu, že již nebude zasahovati do věcí českých

a že Čechům ponechá svobodnou volbu knížete. Vyrovnání bylo usnadněno tím, že kníže Ota padl v boji a Soběslav tak zbaven byl hlavního soupeře. Vládl potom nerušeně po 15 let v Čechách a na Moravě, která po ukončení některých rozepří zase spravována byla údělnými knížaty. V Brně vládl Vratislav, syn Oldřichův, ve Znojmě Konrad II., syn Lutoltův, pouze Olomúcko spravoval kníže Soběslav sám po nejdelší čas svého panování. Znamenitým přívržencem a rádcem Soběslavovým na Moravě byl tehdejší biskup olomúcký Jindřich Zdík, který vybudoval v Olomouci nový kathedrální chrám, uvedl do země klášterní řád premonstrátský, právě tehda založený, a horlivě působil pro povznesení zbožnosti a vzdělanosti lidu svého.

Kníže Soběslav I., který z počátku tak důrazně hájil volebního práva českého proti králi Lotharovi, na sklonku panování sám je porušil. Hledě totiž zabezpečiti nástupnictví na stolci knížecím synu svému Vladislavovi, vyžádal si od spráteného krále německého Konrada III., aby mu toto panství ze své moci udělil. Konrad tak učinil (1138) a Soběslav na základě toho jednak prosbami, jednak hrozbami pohnul vyšší i nižší šlechtu českomoravskou, že uznala syna jeho za jeho nástupce v panství. Ale sotva Soběslav I. zemřel (1140), panstvo, cítíc se zbaveno nátlaku, zvolilo si jiného za knížete, totiž Vladislava II., syna Vladislava I. To mělo také pro Moravu důležité následky, neboť nový panovník nejen potvrdil dosavadní knížata, Vratislava Brněnského a Konrada II. Znojenského, v jejich údělech, nýbrž povolal i Otu III., syna padlého u Chlumce Oty II., z vyhnanství a vrátil mu úděl olomúcký, dosud přímo od knížete českého spravovaný.

Tuto smířlivou snahu však knížata moravská splatila zlým nevděkem. Snad že kníže Vladislav II. nechtěl býti povolným nástrojem jejich vůle, vzbouřila se proti němu ve spolku s částí šlechty české. V čelo vzpoury postavil se znojenský kníže Konrad a způsobil Vladislavovi porážku u Vysoké (1142). Ale Vladislav za pomoci německého krále se přece uhájil a když biskup Jindřich Zdík pohnul Vratislava Brněnského i Otu Olomúckého, že se od vzpoury odvrátili, byl i Konrad Znojenský donucen pokořiti se knížeti českému. Z té příčiny Konrad zanevřel nesmířitelným záštím na biskupa a vyčítav si vhodnou chvíli, úkladně jej přepadl nedaleko Úsobrna u Jevíčka, právě když Jindřich Zdík spolu s knížetem Otou Olomúckým se chystal na cestu do Říma. Přepadený biskup takřka zázrakem unikl tomuto úkladu, za který Konrad dán byl potom od papeže do klatby a od knížete Vladislava na čas byl i zbaven svého údělného panství.

Tehda Moravané se účastnili dvojího důležitého podniku, jenž směřoval k zesílení a povznesení křesťanství. Od mnoha let již mysl všech věřících byla naplněna touhou, aby posvátná místa, kde Spasitel světa se narodil, působil a svůj pozemský život dokončil, byla vyrvána z moci nevěřících. Z této snahy vznikly výpravy křížové. R. 1099 první takovou velikou výpravou, které se účastnila západní a jižní Evropa, největší část Palestiny i s okolními krajinami, byla odňata Turkům seldžuckým a zřízeno křesťanské království se sídlem v Jerusalemě. Ale tomuto panství hrozilo od okolních sultánů vždy veliké nebezpečnosti. Proto vyhlášena byla r. 1147 znovu výprava křížová, které se účastnili přední panovníci evropští, král francouzský Ludvík VII., německý Konrad III., k němuž se připojil také český kníže Vladislav. Jiný podnik podobného druhu uskutečněn byl tehda proti pohanským dosud Slovanům polabským, kteří měli mocí býti obráceni na víru křesťanskou. Této výpravy vedle mnohých knížat německých účastnili se také moravští knížata Vratislav Brněnský a Ota i Svatopluk Olomúčtí; je pak provázel biskup Jindřich Zdík. Ale obě výpravy skončily se s nepořízenou a brzo potom zemřel biskup Zdík téhož roku, jako jeho někdejší úhlavní nepřítel, Konrad Znojemský (1150).

Mnohem větší slávu zjednal si potom kníže Vladislav, účastniv se výpravy císaře Bedřicha Barbarossy do Itálie na pokoření hrdého města Milána (1158). Skvělé činy válečné, jimiž se tehda Čechové i Moravané proslavili, odměněny byly korunou královskou, udělenou od císaře knížeti Vladislavovi nejen pro jeho osobu, nýbrž pro všechny časy potomní. Později však vznikly roztržky mezi oběma panovníky a když král Vladislav, chtěje zabezpečiti trůn český svému synu Bedřichovi, dobrovolně mu panství postoupil, císař neuznal toto postoupení za platné a přispěl k svržení Bedřicha ve prospěch jiného Přemyslovce, Soběslava, syna někdejšího knížete Soběslava I. (1173). Tím opět panovnická moc v Čechách byla značně zeslabena. Císař osoboval si znovu právo osazovati ze své vůle trůn český a Soběslav II. nesměl již užívati názvu královského. Tím také uvolněna byla dosavadní odvislost údělných knížat moravských, z nichž zejména vynikal Konrad Ota Znojemský, syn Konrada II. Ten spřátelil se se svrženým knížetem Bedřichem a pomohl mu zase ke koruně české, které Soběslav II. byl zbaven (1179). Ale sotva Bedřich dosáhl panství otcovského, již zase vypukly spory mezi ním a Konradem Otou, kterému zatím se podařilo sjednotiti všechna tři údělná panství na Moravě, znojemské, brněnské i olomúcké ve svých rukou.

Slabý Bedřich nevěděl si jiné rady, než opět uchýliti se pod ochranu císařovu, který tentokrát si umínil dokonale využívat sporů mezi Přemyslovci ve svůj prospěch. I předvolal netoliko obě knížata, nýbrž i zástupce šlechty českomoravské na svůj soud do Řezna (1182): aby zastrašenou šlechtu přinutil k povolnosti, dal do zasedací síně přinést množství sekyr. Potom pronesl rozsudek mezi spornými stranami: Bedřichovi přisoudil knížecí stolec český, kdežto Konrad Ota měl se spokojiti panstvím na Moravě, avšak ne již pod vrchní mocí českou, nýbrž jakožto říšský markrabí, toliko císaři podřízený. Říše českomoravská, roztržená tím způsobem na dvě samostatné části, měla tím bezpečněji státi se na konec kořisti německou.

Neschopný kníže Bedřich sám zajisté nebyl by dovedl čeliti vážnému nebezpečí, které hrozilo tehda veškeré naší vlasti. Na štěstí byl tu mladší bratr jeho, statečný Přemysl Otakar, který si vytkl za úkol, uvésti opět Moravu pod vrchní panství české. Vypravil se s vojskem na Moravu a v tuhé bitvě u Loděnic (1185) porazil Konrada Otou, který potom podal knížeti Bedřichovi ruku ke smíru a podržev hodnost markrabí moravského, uznal opět jeho vrchní moc (1185). Tato moudrá umírněnost byla jemu samému na prospěch, neboť brzo potom (1189) zemřel kníže Bedřich a Konrad Ota, došednuv sám na trůn český, mohl vším právem osobovati si i panství nad Moravou. I udělil Olomúcko Vladimírovi a Břetislavovi, synům Oty III., dávno již zemřelého, Brněnsko pak Spytihněvovi a Svatoplukovi, synům Vladislava Brněnského, taktéž již mrtvého; Znojensko podržel ve vlastní správě. Tím utvrzena byla podřízenost Moravy pod mocí českou a velikost říše zabezpečena i pro časy budoucí. Konrad Ota dal také pro Moravu prohlásiti jednotný soudní řád, nazvaný „Statuta vévody Konrada Oty“, který jest nejstarší památkou našeho domácího práva. Jiným záslužným činem jeho bylo založení kláštera lúckého u Znojma r. 1191, jež učinil společně s matkou svou Marií v úrodné kotlině po levém břehu řeky Dyje. Hned potom vydal se s německým králem Jindřichem VI. na výpravu do Itálie, ale za obležení Neapole byl zastížen morem a zemřel.

Smrt Konrada Oty byla pro vlast naši velikou pohromou, neboť Čechy i Morava staly se opět na několik let dějištěm sporů a válek domácích, jež vedli Přemysl Otakar a Vladislav, bratří Bedřichovi, Břetislav Jindřich, biskup pražský, a jiní členové panujícího rodu o stolec knížecí. Císař Jindřich VI. udílel hodnost knížecí tomu, kdo za ni víc peněz podával, a na konec hrozilo našim zemím úplné podmanění od říše německé.

Toto nebezpečnoství však bylo odvráceno důmyslem a velikomyslností Přemyslovce Vladislava, který byv po mnohých sporech od české šlechty za knížete prohlášen, dobrovolně se hodnosti té vzdal ve prospěch staršího bratra svého Přemysla Otakara a přijal od něho ve správu markrabství moravské (1197). Náhlá smrt císaře Jindřicha ve vzdálené Sicilii usnadnila toto vyrovnání. Morava zůstala od té doby markrabstvím, nikoli však, jak to kdysi zamýšlel císař Bedřich Barbarossa, podřízeným říší německé, nýbrž ve všem odvislým od panovníka českého. Vladislav mohl zde tím snáze uchopiti se panství, poněvadž zatím vymřely všechny vedlejší větve moravských Přemyslovcův.

O ZAKLÁDÁNÍ OSAD NA MORAVĚ.

VIKTOR HOUDEK.

Jak mnohý, pohlížeje na rodnou svoji vesničku, mezi zelenými stráněmi jako ptačí hnízdečko mezi větvemi schovanou nebo na roztáhlých nivách do široka rozloženou, pomyslí si již: „Jak dlouho asi tady, dědinko moje drahá, již stojíš? Kolik válek, kolik jiných pohrom přetrpěla jsi již a jaké ony v Tobě způsobily převraty? Či stojíš od jakživa v té podobě, ve které tě dnes spatřuji? Jsi-li starší či mladší než ono pyšné město opodál se svými hrdě se pnoucími báněmi a věžemi, se svými velkými domy? A jací lidé bydleli před věky pod tvými starými střechami? — Ti by nám to všechno snad mohli povědět — ale oni odpočívají tamto za bílou zídou na stráni věčným spánkem. Kdo nám to poví?“ —

Jest poměrně málo osad na Moravě, o nichž přesně víme, kdy vznikly; a ty všechny jsou arci původu poměrně mladšího. Veliká většina jich však původem svým náleží šerému dávnověku.

Nemůže býti o tom pochybnosti, že vlast naše již před tisícem let, za slavné doby Velkomoravské, byla poměrně hustě zalidněna. Nemohlo zajisté býti jinak v říši tak mo-

hutné. Dokazují to také památky hmotné, ukryté v matce zemi a uznávané obecně za slovanské: popelnice a jiné nádoby zdobené vlnitou čarou; bronzové náušnice s esovitým zakončením; železné meče a sekery u mrtvých bojovníků, hliněné přelisy pak dávané do hrobů pilných žen staroslovanských.

Takové památky nacházejí se na přemnohých místech široké doliny řeky Moravy, od Podluží až k severnímu konci Hané, nacházejí se i v porůčí všech větších řek západní Moravy: Dyje, Jihlavy, Svratky, Svitavy.

Na ochranu a obranu obyvatelů pak prostoupena byla země hustou sítí hradů, staroslovanských to měst, po kterých zbyla pouhá pustá hradiska, náspy a příkopy otočená buď na vrcholech kopců nebo v rovině uprostřed močálů. Dvě jména slavných hradů velkomoravských září podnes z temna šerých těch časů: Velehrad a Děvín; ony zmizely bohužel s povrchu země, rozkotány byvše od sveřepých nepřátel a tisícileté tajemství podnes je kryje.

Ačkoli není o tom přímých zpráv psaných, přece jest badáním nad pochybnost zjištěno, že veliké množství moravských dědin bylo tu již za oněch slavných dob svatých apoštolů slovanských Cyrilla a Methoděje. Mělať každá doba své vlastní řády společenské, svou ústavu, své zvláštní právo veřejné; a tyto řády jevily se také tvářností osad, takže jinak vypadá plán dědiny staroslovanské, jinaká je rozloha osady založené za pozdější nadvlády německých řádů feudálních a jinakou zase tvářnost mají vesnice posledních století. Při tom ovšem i útvar krajiny měl svůj vliv na rozmístění domů. Jinak zajisté jsou rozestaveny domy v dědinách na rovině, jinak v horách.

V každé osadě může se zjistiťi prvotní jádro, kolem něhož později vznikaly části novější. U dědin staroslovanských jest tímto prvotním jádrem náves, více nebo méně okrouhlá neb aspoň oblá, někdy také trojhranná. V tomto charakteristickém typu ztělesnila se staroslovanská ústava rodová neboli združní. Rod — totiž děd s rodinami svých synů — odloučiv se od dosavadního společného rodu, zabral neosazený dosud, neobděláný, nikomu ještě nenáležící kus půdy a vyhledav příhodné místo pro osadu, vyměřil stavební prostor každé rodině. Jsouce národ rolnický, staří Slované vyhledávali především půdu úrodnou, rovinatou; v zemi moravské zaujali proto nejprve rovinu podél břehů řeky Moravy, úrodnou Hanou a Dolnou zem slovenskou.

Rozumí se, že osady byly zakládány u tekoucích vod; nutila k tomu potřeba vody a mimo to řečiště vod byla přirozenou ochranou proti útokům nepřátelským. Proto osady

staroslovanské rozloženy jsou zpravidla v zátočinách potoků nebo i na ostrohu při stoku dvou vod; větší osady a hrady zakládány také mezi rameny řeky Moravy, jak podnes viděti u Olomouce, Litovle, Kroměříže.

Místa pro staroslovanské osady vyhlédnutá musela míti ovšem i jiné ještě vlastnosti; potřebné pro zdárný a trvalý rozkvět osady: nesměla býti vydána návalům sil přírodních, zejména povodním; jinak zanikly, jako na př. starý Spytihněv. Konečně vybírána místa také proti větrům chráněná mírnou vyvýšeninou.

Když tedy rod, který se odloučil od osady mateřské, aby založil osadu samostatnou, našel uprostřed nezabrané dosud půdy příhodné místo, postaveny chalupy tak, aby dohromady tvořily uzavřenou náves, za nimi pak stály stodoly a chlévy. Do návsi vedla zpravidla toliko jedina cesta, branou uzavřitelná; podnes v některých dědinách moravských říká se takovým vchodům do návsi „brána“, ulice pak za branou později vzniklé jmenují se dosud „zábraní“. Jsou podnes mnohé dědiny na Hané, do nichž se dostaneme teprva, když jsme po cestě za humny vedoucí obešli velikou část vesnice podél zahradních zídek, přerušovaných jenom stodolami. Jsou to primitivní pevnosti, které se všude i v pozdních ještě dobách osvědčily, jak dokazuje hanácká Senice, která za třicetileté války odolala švédskému obležení.

Se způsobem stavby vesnic úzce souvisí také rozdělení polností. Rod zabral totiž samozřejmě nejprve jenom tolik půdy, kolik mohl obdělati. Poněvadž u starých Slovanů zavedeno bylo hospodářství trojpolní, všechna zabraná půda rozdělována každého roku na tři části, z nichž na jedné byla ozim, na druhé jař, kdežto třetí ležela úhorem, což se pokaždé do tří let vystříдалo. Každá tato třetina půdy rozdělena byla zase na tolik pruhů (honů, t. j. záhonů), kolik druhů obilních bylo pěstováno. Často útvar krajiny, řečiště nebo hranice sousední obce nutily osadníky rozdělití polností nikoli na pruhy rovnoběžné, nýbrž na př. na „klíny“; jinde zase „hony“ krouť se hadovitě neb obloukovitě.

Ale když se rod rozmnožil, tu půda dosud zabraná nestačovala vyživiti jej a proto zorán nový, dosud ladem ležící kus vedlejší, a to takový, jaký jedním pluhem mohl býti obdělán, a takovému kusu říkalo se „popluží“, které opětně rozděleno tak, jako půda dříve vzdělaná. Tímto způsobem vznikla ona směsice pozemků, jak ji dosud viděti u mnohých staroslovanských osad, pokud snad pozemky ty nebyly za dob pozdějších z vůle panské rozděleny jinak nebo za nové doby sceleny dobrovolnou shodou jich vlastníků.

Kromě těchto hmotných známek staroslovanské osady mají ještě jeden průkaz o svém původě a stáří a to jsou jejich jména, která jsou tak říkajíc jejich křestními listy. Mnohé z nich má zvuk tak starobylý, že výklad jeho jest velmi nesnadný; jsou to zůstatky řeči našich předků z doby, ze které se nám nezachovalo žádných památek písemných. Mezi nimi zvláště pozoruhodna jsou jména rodová, zakončená příponou „ice“. Poněvadž každá osada staroslovanská byla sídlem jediného rodu, tedy osady byly našim předkům — ne jako nám souborem statků nebo domů s polnostmi, nýbrž souborem osob pohromadě usedlých. Proto na př. osada, ve které obýval rod praotce Těšety, nazývala se Těšetici, t. j. potomci Těsetovi, osada založená od Luběna slula Luběnici atd.

Ve století XIII. vytlačen byl u nás staroslovanský řád zádušní německým řádem feudálním, podle něhož statky, pozemky nebyly společným majetkem rodovým, nýbrž byly v držení jednotlivce a mohly býti převáděny z ruky do ruky. Tehdy staroslovanské osady přestaly býti souborem osob a staly se souborem budov a pozemků, tedy věcí neživotných a od té doby také jména jejich přibrala koncovku jmen věcí neživotných i říká se jim odtud na př. Těšetice, Luběnice atd.

Jsou ovšem ještě jiná jména zvuku velmi starobylého, avšak počtem zůstávají daleko za jmény rodovými s příponou „ice“, kterých je na Moravě mezi 3.300 jmény místními přes 850. Arci ne všechna tato jména pocházejí z pohanského pravěku. Některá mohla vzniknouti teprve po pokřesťanění Moravy, neboť jsou utvořena ze jmen osobních, teprve křesťanstvím k nám zavedených, jako Petrovice, Pavlovice, Albrechtice, Kepertice (z německého Gebhart), Kunice (Kuna — Konrad) atd. Rovněž tak osady se jmény Biskupice, Opatovice, Popovice vznikly teprve za doby křesťanské, založeny byvše od církevních hodnostářů. Několik jmen s příponou ice pak jest dokonce původu zcela nového, jako na př. Labutice, což je překlad jména Schwanenberg.

Rozmístění osad se jmény rodovými srovnává se — ovšem jen v hrubých obrysech — s rozmístěním osad majících uzavřenou náves. Jsou povětšinou v krajinách rovinatých, úrodných, středu země a toku větších řek bližších. A právě v těch částech země jest nejvíce takových osad, o kterých jest zmínka v nejstarších listinách do r. 1200, tedy do onoho důležitého mezníku časového, od něhož se počíná období nové. Tehdy na místě starého sociálního řádu slovanského zavládlo u nás zřízení feudální, jež zavedli Přemyslovci, šlechta i kněžstvo z politiky finanční.

Ještě na rozhraní obou těch dob vzniklo množství nových osad jako předchůdců velké kolonisace na základě práva německého prováděné. Jsou to osady řečené Lhoty (na Moravě jest jich 69), což se asi nejsprávněji vykládá za „lehotu“, úlevu, kterou pán a zakladatel poskytoval osadníkům v dávkách a službách. Lhoty zakládány byly ve století XIII. a XIV. a nemají již jednotné, uzavřené návsi jako osady staroslovanské.

Avšak ráz naprosto odchylný ukazují osady založené podle práva německého. Jejich domy stojí v údolích polél potoků dvěma řadami nesouvislými a pozemky ke každému statku náležité se táhnou dlouhým, dosti širokým pruhem daleko za domem po stráni, ano i přes kopce. Takto rozdělovány byly polnosti podle tak zv. franské míry. Nejvíce takových osad vzniklo v kopcovitých krajinách moravských od středu země vzdálenějších, slovanskými praobyvateli dosud neosazených; tu bylo třeba vykáceti les — pomezí hvozdu, který do té doby širokým, ovšem nepravidelným pásem objímal dokola zem, znesnadňuje nepřátelům přístup.

Ale netoliko osady venkovské, nýbrž také města byla tehdy zakládána na právu německém, podle něhož obdařeny byly mnohými výsadami proti starým slovanským osadám okolním. Bylo to zvláště t. zv. právo mílové, podle něhož v obvodu jedné míle kolem města nesměl se usadit žádný řemeslník, aby městské živnosti neměly soutěže. Tak vznikly r. 1242 Šternberk, r. 1267 Uh. Hradiště, r. 1269 Brušperk, r. 1359 Štramperk a j. Zakládali je nejenom panovníci, ale také biskupové olomoučtí a kláštery. Tak na př. na pozemcích benediktinů rajhradských vzniklo město Hranice krátce po r. 1200.

Mnohem méně nových osad založeno bylo v pozdějších stoletích XV. až XVII. Zakládali je majetníci panství, kteří se tehdy stali téměř neobmezenými pány svých poddaných. Značnější ruch osadnický nastal teprve zase v druhé polovici století XVIII., kdy z hospodářských důvodů pozemky panských dvorů rozdělovány novým osadníkům, kteří za to byli povinni pánům svým robotovati a dávky odváděti. Takových osad vzniklo tehdy na Moravě ke 200 a možno je poznati i po jejich zevnější tvářnosti, neboť domy jejich postaveny jsou v jediném řádku, nedělají tedy ulici. Toto byl poslední způsob osadní, který se ovšem stal nemožným, jakmile byla robotu zrušena a půda vyvazena.

JAN MILÍČ Z KROMĚŘÍŽE.

VÁCLAV NOVOTNÝ.

Rok narození znamenitého tohoto muže není znám. Víme, že narodil se v Kroměříži z rodičů nevznešených, pravděpodobně někdy v první polovici 14. století. Rovněž není známo, kde nabyl svého vzdělání, které bylo velmi značné, a objímající veškeru tehdejší učenost, vyznamenávalo se (zejména později) zvláště všestrannou a důkladnou znalostí bible, jaká u kněží tehdejších bývala řídká a i nejslavnější učence souvěké později úžasem naplňovala. Tato znalost bible, která jest jistě výsledkem dlouhého studia a hlubokého pohroužení se ve svaté čtení, mohla by svědčiti, že Milíč vážněji než jiní připravoval se k stavu duchovnímu, nicméně nejstarší zprávy o něm, ač již v nich jisté zárodky budoucího vývoje se ohlašují, nenasvědčují ještě, že by se byl odhodlal vyšších hodností duchovních domáhati se jinou cestou, než u většiny tehdejšího kněžstva byla obvyklá.

První zprávy, jichž se nám dostává, seznamují nás s Milíčem jakožto úředníkem královské kanceláře, v l. 1358—60 byl tu registrátorem, r. 1360 korektorem, ale téhož roku postoupil za notáře, v kterémžto úřadě se s ním ještě r. 1362 setkáváme. Spolu s kanceláří provázival také císaře Karla IV. na jeho cestách, tak pobyl zejména r. 1359 ve Vratislavi, v l. 1360 a 1362 v západních končinách říše.

Také tato činnost v kanceláři na budoucí vývoj Milíčův nezůstala asi bez vlivu. Rychlý postup v hodnostech svědčí jistě o jeho způsobilosti, ale také o přízni představených, která patrně touto způsobilostí byla podmíněna a o níž také jinak dostává se nám důkazů. V čele kanceláře Karlovy tou dobou stál věhlasný biskup litomyšlský a později olomoucký Jan ze Středy, muž světové pověsti, jemuž přítelem byl nejslavnější básník souvěký Francesco Petrarca. Jan ze Středy jest však u nás také nejvýznačnějším zástupcem souvěkého proudu myšlenkového, který nazýváme humanismem; právě kancelář královská stává se jaksi prostředkovatelkou i šířitelkou snah humanistických. Hnutí humanistické však, ač zevně se obrací na pohled jen k hlubšímu poznání starověké (klassické) minulosti, svým vnitřním úsilím nabývá významu dalekosáhlého. Stává se výrazem hlubokého odporu proti souvěkému stavu církve, dusící každý myšlenkový projev, který vybočuje z ustálených zvyků a řádů.

Z tohoto odporu musila se v budoucnosti zroditi snaha po uvolnění, uplatnění jednotlivce, a zárodky této snahy obje-

vují se (arci neuvědoměle), v humanismu již v době, o níž jednáme. Arci nemá tím býti řečeno, že by bylo lze Milíče počítati mezi přívržence humanismu u nás. Ačkoliv ušlechtilou poměrně formou své latiny i svým vzděláním jeví jakousi zevnější blízkost k tomuto směru, přece snahy humanistické, pokud se na venek projevovaly, zůstaly mu cizí. Ale humanismus, ačkoliv dosud neuvědomělý, určitými vlivy uplatňuje se u nás již nyní; způsobuje obrození literárního vkusu, oblibu nových literárních látek, novou zbožnost, nové modernější cítění. A četné názory, které z úst Milíčových později slyšíme, souvisí s vlivem té proměny, již v myšlení lidské pomáhal přinášeti humanismus.

V údobí života Milíčova, o němž právě jednáme, tyto vlivy dosud se nejeví, nebo aspoň ne tak určitě. Ani Milíč nyní ještě neostýchal se domáhati výnosného úřadu cestou stejně obvyklou jako nezákonnou — cestou milosti papežské. Kurie papežská totiž ke zvýšení svých příjmů, k stupňování své moci, i za tím účelem, aby své nároky na vládu nad celým světem přivedla k plnému výrazu, navykla si od dávné již doby obsazovati jednotlivé hodnosti duchovní z vlastní moci prostředkem t. zv. milostných listů, třebas se to mělo díti svobodnou volbou se strany těch, jimž to právo příslušelo. Na přímluvu Jana ze Středy obdržel Milíč od papeže Innocence VI. dne 21. ledna 1361 podobný milostný list na beneficium, které by se na patronátě arcibiskupském uprázdnilo, a na základě tohoto nebo jiného darování papežského Milíč došel kanovnictví u sv. Víta. Z onoho listu papežského dovídáme se, že Milíč t. r. dosud nebyl knězem. Jenže na rozdíl od mnohých jiných, kteří se spokojovali pouhým braním důchodů z obročí svých, nepřijímající ani kněžských svěcení, Milíč nyní pokládal za svou povinnost dáti se vysvětit na kněze a vzdal se také své činnosti v kanceláři. Brzo potom, když zprávy o jeho činnosti v kanceláři umlkají, setkáváme se s ním (po r. 1362) jako s kanovníkem pražským v úřadě sakristana kostela pražského, s čímž spojeny byly také bohaté důchody ze statku Tmáně.

Nejmenovaný životopisec, který brzo po jeho smrti vyličil jeho osudy, praví o něm, že vyrostl na muže velikého důstojenství, a chce tomu, že Milíč k ostatním hodnostem došel také úřadu arcijáhna. Bylo sice obyčejem doby, že arcijáhensství připadalo kanovníkům pražským (ač vlastně obě hodnosti byly neslučitelné), nicméně v řadě arcijáhnů tehdejších, dosti úplně zjištěné, Milíče není. Než jako jiné hodnosti duchovní tak také arcijáhensství nebyla vždy zadávána cestou zákonnou.

Jako místa kanovnická v Praze zadávána byla od papežů cizincům, kteří měli sídliti, nikdy neviděli, tak také arcijáhensství touto cestou několikrát za sebou zadána bývala takovým cizincům. I zdá se, že Milíč, ač hodností arcijáhna pověřen nebyl, přece z vlastní horlivosti úkoly arcijáhenské vykonával za některého z oněch cizinců. Již tím se objevuje, že v Milíčovi znenáhla nabývalo převahy to, co ho od většiny kněžstva tehdejšího tak prospěšně lišilo. Úřad arcijáhna byl velmi důležitý, byla s ním spojena povinnost dbáti nad životem kněžstva v obvodu arcijáhensství, trestati neb vyšším úřadům označovati pohoršlivě žijící a vůbec pečovati o dobrý řád a kázeň církevní. Ta okolnost, že právě tak důležitý úřad byl zanedbáván, že svěřován lidem, kteří pro jiná zaměstnání nemohli se mu věnovati, nebo dokonce cizincům, kteří obvodu svého nikdy ani nespatriřili, stupňovala úpadek mravnosti a kázně v církvi. Jestliže Milíčova horlivost sama nabídla se k jeho zastávání, již to značí, že Milíč byl již nyní odhodlán hledati nových cest. Ale také jiné rysy jeho povahy již nyní se určitěji utvářejí. Jsa při konání svého úřadu přísným k jiným, Milíč byl přísným zvláště také k sobě. Začátky jeho askese, tak přísné a tuhé v době pozdější, padají do této doby. Na visitačních cestách po arcijáhensství Milíč nešetřil námahy, ale při tom sám oddával se životu kajícímu, nosil žíněnou košili, ač nijak nechtěl přísného života svého na odiv vystavovati, takže jen průvodce jeho na cestách, příbuzný s ním Štěpán, byl zasvěcen do tohoto tajemství.

Povinnosti arcijáhna vykonával s příkladnou horlivostí a velikou přísností, ale také s upřímnou a vlídnou láskou k chybujícím. Co pak zvláště bylo nápadno v této době, nikdy nepřijímal od kněží, jejichž osady navštěvoval, úhrady cestovních i jiných útrat, ač to bylo zvykem obecně rozšířeným. Než horlivá tato činnost právě asi to byla, která přispěla k tomu, že ze starších, výše dotčených zárodků vyvinul se dokonalý obrat. Dne 23. prosince 1363 Milíč zřekl se všech svých dosavadních hodností a umínil si věnovati se činnosti kazatelské. Obyčejně toto rozhodnutí bývá vykládáno tak, jako by se bylo dostavilo náhle, jako by je byl způsobil příklad slavného kazatele Konrada Waldhausera, který právě na podzim r. 1363 zahájil s ohromným úspěchem svoji činnost kazatelskou v Praze, kníž dle přání arcibiskupa Arnošta z Pardubic a se svolením císaře Karla IV. trvale měl býti upoután. Není třeba popírati, že příklad Waldhauserův na Milíče působiti mohl, ale jenom potud, že rozhodnutí urychlil. Začátky obratu jsou, jak jsme viděli, u Milíče starší, příčiny hlubší.

Milíč právě činností arcijáhenskou poznal hrozný úpadek církevní kázně a náboženského života vůbec, jak u laiků tak především u velké části kněží. To arci samo sebou mohlo být především pohnutkou, aby zvláště v činnosti již zahájené pokračoval a tak aspoň v úzkém kruhu svého arcijáhenství o zlepšení se přičinil. Než Milíč poznal z části také příčiny, jež vedle jiných k tomuto úpadku přispívaly, viděl, že značná část viny připadá také kurii papežské a jejímu porušování platných práv při obsazování úřadů duchovních. Zdá se, že Milíčovi stalo se pochybným, zda způsob, jímž on sám došel svých úřadů (milostným listem papežovým), jest platný. Ale zároveň bylo mu jasno, že za těchto okolností zlepšení může se dostavit především zdola, vychováním nových, opravdovějších lidí, čehož lze dosáhnout pouze vydatným stykem přímým, horlivou činností kazatelskou. I tu nedávné zkušenosti byly vodítkem. Činnost kazatelská namnoze byla dosud přenechávána mnichům, zvláště t. zv. žebravým, kteří se velmi často neostýchali využití jí k získání lidu nejhrubšími prostředky pověrečnými, a přízně takto nabyté vykořistiti k cílům ziskovým. Rozsáhlé výsady, jimiž od stolice papežské byli opatřeni, usnadňovaly jim rozličné vsahování do práv duchovenstva farního, čehož opět neustávali užívatí k svému obohacování (navádním zvláště bohatých lidí, aby se v jejich kostelech dávali pohřbívatí, při čemž za peníze i lidem, kteří pohoršlivě bývali živi, vystrojovali okázale nádherné pohřby atd.). To vedlo již ode dávna k častým sporům duchovenstva farního s mnichy, kteří také jinak činností svou (při zpovědech a jiných obřadech) přispívali k poklesání pravé zbožnosti a tím i mravnosti v lidu, kdežto zase proti tomu rozsáhlé výsady jejich, které je vyjímalily z právomoci arcibiskupovy a jeho úřadů, nedovolovaly domácí moci duchovní této jejich činnosti položití dostatečné hráze. To vše uvažuje Milíč odhodlal se čelití po příkladě Waldhauserově zhojbné této činnosti mnichů novou, opravdovým směrem se nesoucí činností kazatelskou, a proto si umínil se jí věnovatí cele. Když přátelé jeho mezi kanovníky, znajíce snad jeho pochybnosti, žádali, aby z jejich rukou (tedy volbou) znovu přijal místa, jichž se byl vzdal, Milíč to odmítl, a ani prosbě arcibiskupa Arnošta, který sám o povznesení mravnosti v kněžstvu i lidu se přičiňuje, a proto horlivost Milíčovu vysoko ceně, prosil, aby Milíč v úřadě setrval, ježto tak nejlépe bude moci snahy arcibiskupovy podporovatí, Milíč nemohl již vyhovětí.

A pevné odhodlání k nové činnosti dodalo Milíčovi také sil, aby přemohl četné překážky, jež se mu v cestu stavěly.

Vzdav se všech hodností a důchodů, Milíč odebral se nejprve do Horšova Týna, vycvičit se v praktické správě duchovní. V létě r. 1364 vrátil se do Prahy a začal kázati nejdříve u sv. Mikuláše na Malé straně a u sv. Jiljí na Starém městě. Ale první úspěch nebyl valný. V jeho kázání bylo dosud příliš mnoho nového, také vadily mu nezvyklé obraty a výrazy rodného jeho nářečí, celý způsob jeho přednesu, jakož i to, že Milíč zapomínal ohlašovatí po kázání rozličná úřední oznámení. Přátelé Milíčovi, vidouce malý úspěch, vlastně neúspěch jeho kázání, radili mu, aby činnosti této vůbec nechal, poukazujíce na to, že také jiní kazatelé (mimo mnichy) nemohli a nemohou mnoho pořídití. Leč Milíč vytrval a úspěch konečně dostavil se také. Lid znenáhla zvykl si jeho zvláštnostem, tomu, co v jeho kázáních bylo nové a proto hned nelákalo, začal se tušití jiný, opravdovější duch zbožnosti, tak že posléz co zprvu svou nezvyklou přísností odpuzovalo, nyní lákalo svojí hloubkou. Posluchačů přibývalo a také jinak účinky se jevily. Zjevné hříšníci činili zjevné pokání, slibovali a prováděli polepšení, odřikali se požitků světa a zatoužili po rozkošech duchovních. Co Waldhauser způsobil mezi Němci pražskými přímo a mezi Čechy aspoň nepřímou, Milíč provedl a stupňoval mezi Čechy přímo.

Leč s oblíbeností přibývalo mu také nenávisti. Jeho kázání příliš se lišila od povrchních, na zevnější a hmotný účinek vypočítaných výkladů mnišských, i prostý lid pozoroval rozdíl ten a nebyl na rozpacích, komu tu dátí přednost. Mnišské kostely se prázdnily, lid hrnul se na kázání Milíčova, jméno jeho stávalo se slavným nejen v Praze a v Čechách, ale také v rodné jeho Moravě, kam Milíč rovněž kazatelskou činnost svoji přenášel. Ale každý nový úspěch byl novým stupněm rostoucí nenávisti mnišské, a to tím více, že Milíč se nemohl na kázání vyhýbatí tomu, co na činnosti mnichů pokládá za zhojbné, označuje to také pravým jménem — svatokupectví. Jako Waldhauser tak také Milíč hned na začátku své činnosti musil dostati se do sporu s mnichy žebravými, kteří vyhledávali každé záminky, aby se nebezpečného protivníka zbavili. Než nebylo snadno podvrátití důvěru lidu k tomu, jehož život byl přímo svatý.

Znaje ze zkušenosti, jak úspěch kazatelův podporuje shoda jeho života se zásadami hlásanými, Milíč vynaložil veškeré úsilí, aby životem svým byl vzorem, ano úsilí jeho se neslo ještě dále. Asketické prvky již dříve patrné vyvíjely se měrou čím dále větší.

Jevilo se to již zjevně. Na ulici, nechtěje se státí nápadným, mimovolně stával se jím přece již svým chudým zevnějškem, jak kráčel s očima sklopenýma a se skříženými pod pláštěm rukama, nikoho neoslovuje, ani hovoru svých průvodců nechtěje trpěti. Byly to obyčejné jenom cesty z kostela do kostela, s kázání na kázání, neboť Milíč již tehdy rozvinul úžasnou činnost kazatelskou, věnuje se vedle toho horlivě také slyšení zpovědí. Unaven hrozným tímto namáháním, když se ubíral tam, kde mu kdo poskytnul přístřeší, přece vždy ještě milerád vyslechl, kdo se k němu o radu obrátil, a poradil způsobem neobyčejně vlídným. Toliko k druhému pohlaví byl velice zdržlivý a jeho životopisec dovede o tom vypravovati doklady, které se nám mnohdy zdají až malichernými.

Při tolikerém zaměstnání zbylo mu ovšem málo času k osvěžení, Milíč však ani toho k zotavení neužíval. I mezi jídlem prý četl a psal, ovšem mezi jídlem velmi skrovným, které ještě velmi často musilo ustoupiti nejpřísnějšímu postu. V noci z krátkého spánku na tvrdém loži často se probouzel k modlitbě, pohrdal vším pohodlím, ano i čistotou (což arci patřilo k středověké askesi — o mnohých svatých vypravují legendy věci až neuvěřitelné po této stránce —) tak že i jediná jeho sukně pouze násilím nebo bez jeho vědomí mohla mu býti k vyčištění odnímána.

Při tomto přísném způsobu života a hojném namáhání nebylo arci divu, že příroda hlásila se o své právo; tělo jeho bylo vysíleno, duch dostával se u vytržení. V takových chvílích mluvil k Milíčovi „duch“. V prvních dobách takového rozechvění „duch“ radil mu, aby nechal kázání, ba aby sám vstoupil do řádu. Patrně protivensství od řeholníků mu způsobená zaměstnávala v těchto okamžicích duši Milíčovu, snad výčitky, které mu bylo od nich snášeti, vzbudily pochybnosti o správnosti nastoupené cesty, snad dostavilo se mínění, že by jako člen řádu lépe mohl proti zhoubné činnosti ostatní většiny pracovati? Ve chvílích uklidnění nebylo ovšem přátelům Milíčovým nesnadno, vymluviti mu myšlenku na řád, nicméně se Milíč na čas přece vzdal kázání, oddávaje se horlivému studiu Písma a modlitbě. A tu jeho vytržení duševní obrátilo se v jinou stranu, v tu, ve kterou celá současná doba je obracela.

Byla to doba těžká. Duchovní ovzduší naplněno bylo hrozným, mrtvým dusnem. Všude jevil se hluboký úpadek, rozervanost poměrů společenských i poklesnutí mravní uvádělo zbožné duše po celém světě do těžkých pochybností, církev

zpovrchnělá, zesvětštělá, za světovládnými cíli se ženoucí a vlastního poslání zapomínající, nedovedla z těchto pochybností ukázati cestu. V takových dobách duše zbožné hledají útěchy v očekávání lepší budoucnosti, která, trestajíc hříchy dneška, přinese náhradu navrácením pravé říše Kristovy. Na celém světě tehdejších vznikají (jako také v podobných dobách dříve) rozličná prorocství toho druhu, činíce probouzením nových nadějí do budoucnosti přítomnost snesitelnější — abych jen příkladu pro nás nejdůležitějšího (v budoucnosti) se dotknul, v této době začínají se dostavovati vidění známé svěťice švédské (potom téhož roku, co Milíč, zemřel) Brigitty, jež na mnohé vynikající duchy také u nás měla hluboký vliv.

Rozechvělá nálada Milíčova obrátila se také tímto směrem, palčivé poměry současné daly vznik myšlence, že se blíží konec světa, myšlence, jejíž vývoj pod vlivem současné doby právě na základě spisů Milíčových můžeme zřetelně pozorovati. Ve vzrušení svém, odříkaje se kázání a oddávaje se jen askesi a modlitbě, Milíč připadl na slova Písma o příchodu Antikrista a tu zase „duch“ mu radil, aby četl ono místo z evangelia Matoušova: „Až uvidíte ohavnost spuštění na místě svatém . . .“, aby pozoroval ohavnosti v církvi a zkoumal léta Danielova.

Milíč bránil se, maje to za pokušení ducha zlého, než myšlenka vracela se zase a zase. Se svolením zpovědníkovým jal se tedy zkoumati Písmo i jiné knihy o tomto předmětu, než ani tím nedošel upokojení, neboť výsledek zkoumání činil rozčilení jeho ještě hroznějším.

V onom vidění proroka Daniela (12, 10—12.) k otázce, jak dlouho potrvá ona bída poslední, zní odpověď, že od doby, kdy odňato bude kněžství a zahájena ohavnost spuštění, uplyne 1290 dní; blažen však bude, kdo vytrvá a vyčká 1335 dní. Dle výpočtu Milíčova ohavnost spuštění zahájena v roce smrti Kristovy, kdy Pilát ve chrámě postavil obraz císařův, dovršena pak dobytím a zbořením Jerusalema za Vespasiana-Tita ve 42. roce od smrti Kristovy, neboli v 75. roce po Kristu. Počítaje podle Písma dny za roky, a přičet r. 75. k prvnímu udání Danielovu (1290), Milíč obdržel rok 1365; druhé pak číslo Danielovo (1335) rozmnožené přičtením roku smrti Kristovy, kdy kněžství od Židů bylo odňato, dalo r. 1367—8. To tedy byla ona hrozná doba, kdy se měla naplniti slova Písma: „Blahoslavení, kteří protivensství trpí pro spravedlnost a zvláště pro slovo boží, kdo trpí pod Antikristem, který přišel . . .“ A strašlivé toto poznání síleno bylo četnými příznaky. Milíč uvádí hojně doklady svědčící tomu, že doba Antikristova na-

stala — pro nás jsou to důkazy, jak doba přítomná působila na vývoj těchto názorů Milíčových.

Celý současný stav církve jest Milíčovi takovým důkazem. Mnozí kněží drží četné hodnosti, jichž ovšem nedošli vždy cestou zákonnou, nýbrž jinými vlivy, nejčastěji svatokupectvím. To přispívá k rozmáhání svatokupectví všude, odtud plyne prodávání a kupování svátostí a pohřbů, jak to zejména mniši provádějí, v jejichž řadách svatokupectví velmi se rozmohlo. Ze ziskuchtivosti pletou se do správy duchovní, bez dovolení arcibiskupova káží, jen aby získali darů a platů. — Následky poklesnutí církve patrný jsou i ve společnosti. Králové a knížata žijí pohansky, v pýše a rozkoši, utlačují chudé ohromnými daněmi a cly, vedou války, ubližují církvi. Tím vším zlo ještě se stupňuje, odtud vznikají kouzla, pověry, kacířské sekty.

To vše tedy svědčí o tom, že Antikrist již přišel. Když však Milíč bádá, kdo by jím byl, odpověď zněla, že Antikristů jest mnoho. Každý, kdo zapírá Krista, jest Antikrist, a těch, kdo tak činí, kdo jeho zákon potlačují, jest celá řada; mnohé vlastnosti jejich ukazují na světská knížata, kteráž jsou ony zhoubné kobylky, o nichž jest řeč ve Zjevení sv. Jana. Kdo však jest onen veliký Antikrist, na to dosud nebylo odpovědi přímé, a Milíč tedy bádá dále. A také zde doba přítomná vývoj jeho názorů podporovala.

Také stav římské říše svědčí o době Antikristově. Jest rozervána a stále se rozpadá, důchody z ní nestačily by císaři, kdyby neměl příjmů z Čech. Ale nejvíce úpadek jeho jeví se tím, že nemůže ani církvi dostatečné ochrany poskytnouti. Milíč vzpomíná, jak dlouho to trvalo, než církev byla zbavena loupeživých rot vojenských. Byly to roty, jež, tvořivše někdy část vojska papežského i francouzského, po ukončení válek staly se pravou metlou státu papežského. Karel IV. pojal úmysl zbavit se jich odesláním do svaté země. Ale než vyjednávání skončeno, roty vrazily do Němec, činíce zde strašné spousty, a Karel, ač proti nim rázně zakročil, upadl v podezření, že o chystaném vpádu jejich věděl . . . Ohlas tohoto veřejného mínění působil také na Milíče. Vzpomíná, že r. 1365 počíná se vláda Antikristova, Milíč podotýká, že to bylo tenkrát, když císař Karel tuto rotu vpustil do Němec. Ale tím vším také ustálila se odpověď, kde hledati Antikrista. Při jedné příležitosti — zdá se, že to bylo na kázání — r. 1366 Milíč prstem ukázal na přítomného Karla IV. právě, to že jest ten veliký Antikrist.

Tato odvaha, která jistě svědčí o upřímnosti přesvědčení, měla pro Milíče nemilé následky. Arcibiskup Jan Očko po-

trestal ho vězením a dal také jeho kázání prozkoumati od děkana Viléma z Lestkova a učeného Mistra Vojtěcha (bezpochyby Raňkova). Tenkrát to asi bylo, kdy M. Vojtěch vyslovil se o kázáních Milíčových, že nenáleží jemu zkoumati, co z milosti ducha sv. bylo složeno.

Protivenství toto utvrdilo Milíče v starším již odhodlání, hledati poučení u samého papeže. Přispělo k tomu arci i to, že na stolci papežském seděl tou dobou muž svaté pověsti Urban V., ale zvláště to, že Urban odhodlal se splniti dávné přání celého světa křesťanského a přenésti sídlo papežské z „babylonského zajetí“ v Avignoně do posvátného Říma. Na jaře 1367 Milíč vydal se na cestu do Říma, kam příchod papežův byl očekáván. Ale celý měsíc marně ho vyčkáváje, Milíč odhodlal se jíti mu vstříc třeba až do Avignonu. Na den nanebevstoupení Páně (27. května 1367) hodlal vydati se na cestu. Dříve však rozhodl se (jak mu opět „duch“ radil) ohlásiti veřejnou vyhláškou kázání, že Antikrist již přišel. Kázání o tak choulostivém předmětu upozornilo na Milíče úřad inkvisiční. Ve chrámě sv. Petra, když tam dlel na modlení, Milíč byl i se svým průvodcem od inkvisitora zatčen a uvězněn v klášteře Aracoeli v Římě (na Kapitólu). V žaláři — velmi přísném — opakovalo se jeho vidění, ano jednou zdálo se mu dokonce, že se mu zjevil anděl. Mezitím podrobován byl přísným výslechům, a inkvisitor donutil ho také, aby to, co o Antikristovi kázati chtěl, napsal a ve zvláštním shromáždění přednesl. Toto kázání o soudném dni (de die novissimo), jak se zdá, jest zachováno a bylo by svědectvím Milíčovy neobyčejné znalosti bible; ač v žaláři (a tedy bez pomůcek) psáno, složeno jest téměř ze samých výroků z Písma. Po tomto kázání vězení mu ulehčeno, propuštěn však nebyl. Milíč na kázání neřekl všech svých myšlenek o Antikristovi, ponecháváje si nejdůležitější věci pro papeže samého, až by se vrátil. Slídivému inkvisorovi však to neušlo, i donutil Milíče, aby všechny názory své vyložil. Tak vznikly v žaláři Milíčovy latinské „Knížky o Antikristovi“ (Libellus de Antichristo), jeden z nejpoutavějších spisů náboženské literatury naší, jehož obsah svrchu podán. Zatím však Milíč ve svém nazírání na Antikrista se uklidnil, na konci knížek ohlašují se již věcné návrhy na jeho potírání, o nichž ještě níže bude řeč. Teprve příchod papežův do Říma 16. října 1367 učinil konec útrapám Milíčovým, a zdá se, že to byl zvláště kardinál albanský Anglicus Grimaud, bratr papežův, který se Milíče ujal, maje snad o něm zprávy od Waldhausera, který byl členem téhož řádu, jako někdy Grimaud. Ano kardinál albanský, otevřev dvěře Milíčova

žaláře, poskytl mu svého pohostinství a provedl, že jeho pronásledovatelé musili ho odprositi. Bez závady, potěšen a uklidněn, Milíč mohl se vrátiti do Prahy.

Tam zatím zprávy o uvěznění Milíčově způsobily škodolibou radost jeho protivníků mnichů, kteří se neostýchali rozhlašovati, že Milíč na jisto bude upálen. Proto nebylo divu, že hned po návratu Milíčově spory se obnovily s novou prudkostí, zvláště, když Milíč nemohl, než pokračovati ve svém vystupování proti nim. Došlo tak daleko, že několik minoritů (asi 8) veřejně v kostelích začalo kázacímu Milíčovi odmlouvat, že nehlásá evangelia, a mniši obžalovali Milíče před úřadem arcibiskupským z některých názorů kacířských, i že je nazývá podvodníky a svůdci lidu.

Milíčovi v těchto protivenstvích (v nichž ostatně dobře obstál) byly útěchou styky s četnými přáteli, jejichž úcta k svatému kazateli denně rostla. Byl to zejména muž ode dávna již směrem Milíčovým působící, Konrád Waldhauser, učený profesor někdy university pařížské Mistr Vojtěch Raňkův, pozdější pokračovatel v duchu Milíčově Tomáš ze Štítného, a snad již nyní neb o něco později nejslavnější žák Milíčův, Matěj z Janova, vesměs mužové, jejichž činnost v duchu Milíčově připravuje další vývoj, s ní nerozlučně spojený, vývoj k hnutí husitskému. Zejména však se ulehčilo Milíčovi uklidněním v názorech na Antikrista. Snad již za pobytu v Římě Milíč dospěl k méně hmotnému, více mravnímu chápání Antikrista, přestal hledati jednoho velikého Antikrista a spatřoval jenom v poklesnutí církve i společnosti stopy vlády Antikristovy, jíž čeliti lze jenom rychlou a hlubokou nápravou církve. A chápe důležitost toho, aby oprava provedena byla hned a s povoláních míst, Milíč odhodlal se upozorniti samého papeže na nutnost tohoto kroku. Tak vznikl (asi v polovici r. 1368) jeho památný list Urbanovi V., list, jemuž náleží významné místo i v dějinách opravného hnutí světového.

I z něho ozývají se ještě ony obavy před Antikristem, ale názory jeho jsou již ku podivu vyrovnány, není to již rozčilené hledání přízraku, nýbrž klidné, věcné posuzování zla i prostředků proti němu. Neohrožený, přece však uctivý a proto tím vážnější způsob, jímž Milíč o zlu mluví a prostředky pomoci navrhuje, působí dojmem tím mohutnějším. V listě celá místa připomínají ony „knížky o Antikristovi“, proto jest rozdíl tím nápadnější.

Spatřuje v tom, že Urban zaměnil rozkoše Avignona za nehostinnost posvátného Říma, záruku obratu k lepšímu, Milíč upozorňuje, čeho od papeže věrní křesťané žádají. K splnění

toho mohou mu býti nápomocni horliví kazatelé, ale hlavně obecný koncil, kterého jest tím více třeba, že mnozí biskupové nesvolávají ani svých diocezních synod. Doba nynější jest k tomu také vhodna — zde slova Milíčova znějí přímo procky — dokud trvá nynější mír, jest čas svolati koncil, jakmile světské císařství bude rozerváno, nebude lze všech v jednotě církevní shromáždit.

A přispěti církvi jest také svrchovaně na čase. Se zármutkem pozoruje Milíč, že kněžství od biskupů jest odňato. Všude se jeví jejich nedbalost, matka mnohých zločinů. Z nedbalosti nevšímají si kacířů, dopouštějí se svatokupectví při svěcení kněží i kostelů, za peníze ponechávají i největší hříšníky mezi kněžími v jejich úřadech. Hlavní příčinou toho jest, že málo který dosahuje úřadu řádnou volbou, nýbrž většinou za peníze nebo jinými cestami nechvalnými. Kanovníci mnozí více bojují zbraní světskou než zpívají v kostelích; důchody mnohých založeny jsou na lichvě, půjčují peníze na vysoké úroky, hromadí četné hodnosti olupující tím chudé a utrácejí peníze v rozkošech. Mezi řeholníky zvláště žebavými osobní majetek (jim zakázaný) a svatokupectví přestaly již býti hříchem. Lichva jest podstatou řeholí, zbožností jest jim zištnost, i oni půjčují peníze na úroky, zneužívají kněžství, tak že o čemkoli káží, k svému užitku obracejí, nedovoleně slyší zpovědi a vnikají tak do domu božího. Panny Bohu zaslíbené rozbíhají se z klášterů k tancům, zábavám, ke dvorům knížecím, kláštery nejsou domy božími, nýbrž sídlem rozpustilých radovánek jejich a jejich milenců. Beghardi a bekyně naplnili svět, a není, kdo by zabránil. Ti všickni jsou vyvratitelé řádů, vynálezci neřádů a sekt. Z toho vznikly křivdy a pokrytectví, rozežírající také celou společnost světskou. I ta jest úplně zkažena, jak ani jinak býti nemůže, když duchovní pastýři — faráři — jsou namnoze smilníci a svatokupci. Proto Bůh sám dává již na jevo svůj hněv hladem, morem i válkami, jimiž zvrhlé lidstvo trestá. Z tohoto stavu nutno nalézt cestu, a cestu může ukázati toliko papež. Úkol nebude snadný a kdo se oň pokusí, musí býti připraven na veliká protivenství. Milíč upozorňuje na své spory s mnichy a věští, že papeže čeká tu odpor ještě větší. Než i ten lze přemoci, neboť celá církev vítězná, andělé i svatí, budou při papeži, a vedle nich veškeří lidé spravedliví, k boji za slovo boží odhodlaní, i sám císař. Způsob pak, jímž lze zvítěziti, jest svolání obecného koncilu opravného, který by biskupům i prelátům předepsal opravu jich vlastní i jejich podřízených a který by také zjednal volnost a bezpečnost opravným kazatelům, jak se toho Milíč již v knížkách o Antikristu dotknul.

Myšlenka opravného koncilu, k níž Milíč stále se vrací, jest velmi zajímavá. Nemá ovšem onoho revolučního pozadí, jehož nedovedou zapřítí názory (za posledního nedávného sporu papežů s císařem Ludvíkem hlásané), přičítající koncilu vyšší moc než papeži — (u Milíče svolavatelem koncilu má být papež) — prozrazuje však přece prvky moderního názoru. V tomto směru Milíč, tuším, jest první, který myšlenku opravného koncilu pronesl, další vývoj měl ji rozvinouti dále. A zde také další vývoj náboženského hnutí českého spojen jest s Milíčem nerozlučně, z jeho činnosti přirozeně a nutně dále postupuje, a nelze ho od Milíče oddělovati, i kdyby později i samo jméno Milíčovo bylo zůstalo neznámo. Tu Milíč jeví se člověkem pokrokovým, a tu jest také nejlépe viděti, jak doba sama vnukala nové myšlenky, které v dalším postupu a za souvěkého stavu církve i proti své vůli musily se dostati do rozporu s církví. Než činnost Milíčova i jinde ukazuje, jak moderní (a v následcích svých dalekosáhlé) myšlenky přítomnou těžkou dobou byly vynucovány.

Možná, že s tímto listem Urbanovi V. souvisí nová cesta do Říma, již Milíč r. 1369 nastoupil. O cestě samé, ani o jejím účelu nemáme zpráv, víme však, že dlouho nepotrvala a že návrat Milíčův urychlen byl také smrtí Konráda Waldhausera (1369). Nejenom zármutek nad smrtí dobrého přítele, také jiné vážné důvody nutily Milíče k rychlému návratu. Pokládáť za svou povinnost převzítí také povinnosti přítelovy, aby věřící netrpěli újmy. A vskutku také po návratu z Říma rozvinul Milíč činnost úžasnou. Způsob života jeho se nezměnil, spíše přiostrčil — od návratu z Říma nepožíval vůbec masa ani ryb. Za to však stupňovala se jeho horlivost kazatelská. Ne jednou nebo dvakrát, zpravidla třikrát a někdy až pětkrát denně kázal rozličnými jazyky. Ačkoliv němčině začal se učití teprve v pokročilejším věku, osvojil si jazyk ten tou měrou, že již za života Waldhauserova mohl jím kázati, po smrti Waldhauserově pak kázal denně po německu v Týně, po česku u sv. Jiljí (potom ve vlastním kostele), latinsky u sv. Mikuláše pro studenty, častěji také u sv. Jiří a jinde. Při tom zvláště kázání pro studentstvo jsou pozoruhodná, také v nich celá opravdovost snah Milíčových se jeví, a jimi také Milíč přímo připojuje se k budoucnosti. Milíč chápal potřebu, vychovati si školu, která by v jeho šlépějích kráčela dále, vedle studentů shromáždil kolem sebe také řadu mladých kněží — jak víme, byl i slavný potom Matěj z Janova jeden z nich — kteří v jeho okolí a jeho vedením měli se k úřadu kazatelskému připravovati, což zvláště později im soustavněji bylo možno. A Milíč také ochotně

poskytoval jim možnosti, aby názory jeho osvojili si trvale, rád dovolil jim opisovati svá kázání, jichž ovšem při jeho činnosti byla záhy značná sbírka — Milíčova skromnost nazvala ji „Abortivus“ (nedonošené, předčasně narozené) — a jejich potřebám věnována jest také jiná sbírka „Gratiae dei“ (Milosti boží), vlastně obšírná snůška výroků Písma a církevních otců o evangeliích na jednotlivé neděle a svátky, určená takořka za příruční knihu kazatelům.

Povaha této sbírky dovede také poněkud činnost Milíčovu objasniti. Jeho ohromná činnost kazatelská byla umožněna právě jeho velikým vzděláním, jeho dokonalou znalostí bible, jež mu usnadňovala přípravu. M. Vojtěch Raňkův, nejučenější Čech tehdejší, muž hrozného rozumu, jak ho nazývá Štítný, vyjádřil svůj obdiv nad kazatelskou pohotovostí Milíčovou pěknou nadsázkou, že Milíč za hodinu připravil se na kázání, k němuž on sám sotva za měsíc s přípravou by byl hotov. Ale nebyla to jenom učenost a znalost bible, která v kázáních Milíčových působila, směr sám i neohrožený způsob budil hluboký dojem. Četní současníci vřelými slovy mluví o kázáních jeho, Tomáš ze Štítného ještě po letech vzpomíná jeho kázání, kdy z jeho úst vycházela slova ohnivá, a kdy se zdálo, že duch boží jimi mluví. Ještě však výmluvněji dosvědčuje účinek kázání Milíčových neslýchaný úspěch, který tak působil na mysl současníků, že sami kronikáři souvěcí ho zaznamenávají.

R. 1372 výmluvná slova jeho, jimiž nabádal k životu v pravdě křesťanskému, pohnula celou řadu veřejných nevěstek, že prchaly z domů hanby, odřikaly se života rozmařilého a slibovaly život kající. Milíč nespokojil se tímto okamžitým úspěchem, dbal o to, aby byl trvalý. Těm, které projevíly opravdový úmysl začítí život nový, hleděl umožniti, aby v rozhodnutí svém mohly vytrvati. Postaral se jim nejprve o počestný byt (v domě Pochově za kostelem sv. Jiljí), kde pod dozorem panny Markéty, rodem Moravanky, obrácené hříšnice vedeny k práci a zbožnosti. O jejich duševní potřeby pečoval Milíč a jeho družina dením kázáním českým i německým. A podnik osvědčiv se, rozvinul se také jiným směrem blahodárně. Pro mnohé z bývalých otrokyň hříchu pobyt v domě Pochově byl jen předehrou k návratu do společnosti. Ústav Milíčův stal se jakýmsi ústavem pro zprostředkování práce. Měštky pražské obracely se sem s poptávkou po služebných, jiné z chovanek, zlepšivše pověst i život, odcházely zpět do svých domovů, jiné po bouřích hýřivého mládí v posvátném zátiší útulku Milíčova připravovaly se na klid života manželského.

Tím se stalo, že počet chovaneček nebyl vždy stejný; někdy klesal na 20, jindy (zvláště později) bylo prý jich 80 i více, tak že záhy dosavadní místnosti nestačily. Ještě r. 1372 Karel IV. oceňuje také sociální stránku působení Milíčova, daroval mu místo zvané Benátky (v konviktské ulici č. 293), dosud jedno z nejproslulejších sídel volné lásky, jež Milíč dary i koupí rozšířiv, určil k vystavění velikého ústavu s kostelem, k němuž již 19. září 1372 položen základ. Kostel zasvěcen svatým hříšnicím Marii Egyptské, Magdaleně a Afře, s obou stran vztýčily se domy, jeden pro chovanky, druhý pro Milíče a jeho družinu. Ústav obdržel biblické jméno Jerusalema.

Ústav v tak velikých rozměrech zřízený stal se nyní hlavním předmětem péče Milíčovy, ač proto starších, dobrovolně přijatých povinností nezanedbával. Zejména kostel zdejší byl nyní předním jeho působištěm, třeba také jinde (zvláště v Týně po německu) Milíč nepřestával kázati. Ale nastala také péče o věci světské. Ústav tak rozsáhlý, i když zařízení bylo nejchudší, vyžadoval značného nákladu. Odříkání, jemuž Milíč tak dlouho byl uvykl, za těchto okolností přestávalo často býti dobrovolným, dobrovolná chudoba často hraničila s nouzí. Přesto však Milíč ještě více než dříve zapomínal na sebe a pečoval o jiné. Často prý, když chudí přišli o almužnu, odejmul správci domácnosti prostředky, jež mu dal k opatření kuchyně, a rozdál chudým. Sebe šetřil ovšem nejméně a naprosto nepřijal dobrodiní, podmínkou, aby je pro sebe podržel, vázaného. Zbožný a obecně vážený šlechtic Tomáš (ze Štítného asi), vida za mrazu Milíče choditi stále v jedné lehké sukni a obávaje se o jeho zdraví, nabídnul mu skrze kněze Vojslava pěkný kožich, ovšem aby jej podržel pro sebe — ale s touto podmínkou Milíč dar odmítnul.

Všecky své svízele a starosti Milíč rád a vesele snášel, nalézaje v nich posily k další horlivosti, brzy však přibýly překážky jiné. Zakládaje Jerusalema, Milíč vykoupil zvláštními smlouvami s okolními faráři místo toto z jejich farních obvodů a přenesl farní právo na kapli samu. Měla tu dle úmyslu Milíčova vzniknouti patrně vzorná fara, kdež by, poňevadž Milíč sám byl patronem, byly také vzorně upraveny poměry patrona k duchovnímu. Ale již pouhé vymanění z farní osady stačilo k popuzení ostatních farářů (bývalo to také jednou z příčin sporů duchovenstva s mnichy), zvláště však, když měla to býti fara Milíčova. Hned vznikly spory s faráři okolními a zvolna se všemi pražskými. Aby učinil jim konec, Milíč již r. 1373 zřekl se patronátních práv nad Jerusalemem ve prospěch generálního vikáře arcibiskupského. Ale tu se mělo objeviti, že

tyto spory hmotné byly jen pouhou záminkou, že vlastní příčina ležela jinde. Milíč neopomíjel faráře pohoršlivě žijící napomínati, ano i vysoce postavené duchovní otevřeně kárati. Ale kdyby ani toho nebylo, již svatý život Milíčův musil nespořádaný život většiny ostatních stavěti do ostrého světla. A byl-li Milíč většinou farářů nepohodlný již jako člověk a jako kněz, tím nepohodlnější musil býti jako správce duchovní. Mimoděk prozradili protivníci vlastní příčinu své zlosti, když v jednom hádání před úřadem arcibiskupským — spory vlekly se stále — vrhli se na Milíče také s výčitkami: „Od počátku tvé činnosti kazatelské nemáme vůbec pokoje, jen pořád mnohé mrzutosti snášíme“. Milíčova pokorná a zbožná odpověď k těmto slovům má hrot velmi ostrý. Zněla: „Jakž bylo na počátku i nyní i vždycky i na věky věkův Amen“ . . .

Než protivníkům běželo o to, zbavit se Milíče za každou cenu, a když ani život jeho ani činnost příčiny k zakročení nedávaly, poskytl konečně záminky Jerusalema. Bylo přirozeno, že život v Jerusalemě nesl na sobě jakýsi ráz klášterní. Milíč arci ani členům své družiny kněžské, ani zbožným a kajícím ženám v Jerusalemě žijícím nedal zvláštní řehole, ale společný život, společné pobožnosti a přísná kázeň i zejména teplo vlídné postavy Milíčovy bylo pojátkem, které celému ústavu vtiskovalo pečet klášterního spolužití. A možná, že i na venek skutečná chudoba tohoto ústavu zvyšovala zdání klášterního života tím, že roucho všech bývalo podobné, nebo aspoň stejně chudé. Časem vždy také stávalo se, že některé z bývalých hříšnic v ustavičné pobožnosti a přísné kázni zastesklo se po bývalé volnosti, že utekla. Tu pak do veřejnosti o životě v Jerusalemě pronikaly zprávy přepjaté a zkroucené, ale protivníkům dobře se hodící k očerňování Milíče i jeho snah. Než arcibiskup Jan Očko, znaje Milíče, nevšímal si podobných obvinění. Protivníci tedy odhodlali se zakročiti u samé kurie papežské. Sestaven byl dlouhý seznam článků, jímž Milíč obviňován byl jako bludný. Některé články jsou zřejmě nepravdivé, jiné jistě nadsazené nebo překroucené, mnohé označují za bludy nejčistší zásady křesťanské, jiné zase znovu přivádějí na přetřes polozapomenuté výroky o Antikristovi. Milíč prý zakládá novou řeholi (a tu jest pozoruhodno, že v člancích s patrným úmyslem několikrát vrací se obrat, že shromažďuje kolem sebe nevěstky), kanovníky a faráře, kteří prý nechtěli, aby na někdejšími místě volné lásky zřídil farní osadu, označuje za ničemy, jimž nelze věřiti, naproti tomu zásluhy své vyvyšuje nad Kristovy, naváděje proti kněžím i světským knížatům. Pohoršlivým způsobem prý vystupuje proti světské nádhře (možná, že tu základem byly některé skutečné projevy

přílišné horlivosti Milíčovy), ano do konce prý i tvrdí, že odváděti se studiu svobodných umění jest hřích. Jest přirozeno, že důraz, jaký Milíč kladl na vnitřní zbožný život, musil zatlačovati péči o jiné studium, že více cenil zbožnost než učenost, nicméně artikul sám (jenž se nověji mnohdy přeceňuje) jest jistě přepjatě sestaven, nelze mluvit u Milíče o nějakém nepřátelství k vědě, jak svědčí jeho vlastní vzdělání i péče, již věnoval vzdělání své družiny kněžské.

V této směsici vylhaných nebo zkroucených zpráv o dvou jenom člancích (ač také úmyslně přibarvených) můžeme určitě tvrditi, že mají věcný podklad; týkají se častého přijímání svátosti oltářní. Milíč prý členům svého ústavu (mužským i ženským) denně přísluhoval svátostí oltářní a tvrdil, že každý člověk denně nebo aspoň dvakrát v témdni jest povinen přijímati, žáci jeho pak prý to zpovídajícím se přímo ukládali. Základ tohoto obvinění jistě jest správný, Milíč byl vřelým doporučovatelem častého přijímání svátosti oltářní. Tu však ozývá se otázka, jak k tomuto mínění Milíč dospěl a tím se dostáváme k otázce cílích vlivů na Milíče vůbec.

Otázka častého přijímání, ač Milíč k jejímu oživení u nás nejvíce přispěl, a ač i v pozdější době zaměstnávala největší muže — Vojtěch Rankův vyslovoval se o ní příznivě, četní professoři university Pražské byli jejími přívrženci — nebyla přece předmětem úvah v této době toliko v Čechách. K oživení jejímu v Itálii přispěl zejména muž našim opravným kazatelům ne nepodobný, Šimon Fidatus de Cassia († 1348), horlivý kazatel směru opravného, na jehož činnosti lze pozorovati vliv obrozeného ovzduší humanistického, jehož četné spisy zabývají se látkami, jaké potom staly se oblíbeným předmětem všech pokrokových spisovatelů (o životě a skutcích Kristových atd.). Byla již zmínka o tom, jak veškeré ovzduší přítomné doby na nejodlehlejších místech současně vzbuzovalo podobné projevy duševní, pouhá tedy příbuznost zásad nemohla by býti dokladem přímé závislosti. Ale tu nutno uvážiti také něco jiného. Spisy Šimonovy tou dobou byly v Čechách známy. Že by je i Milíč znal, to vyšetřiti bude úkolem dalšího bádání. Milíč však sám, jak víme, znal Itálii, a měl i později s ní styky (na jeho poslední cestě ke kurii papežské provázal ho jakýsi Vlach z Lombardie). To by ovšem svědčilo o možnosti vlivů přímých. Nicméně nelze proto celou činnost Milíčovu vykládati za pouhé napodobení činnosti Šimonovy. V činnosti Šimonově vyniká také jeho péče o kleslé ženy, pro něž zakládal zvláštní domy kajcnic. I kdybychom připustili, že Milíč po jeho příkladu všiml si jich na kázání zvláště bedlivě (ačkoliv připouštění toho vlivu není

nutné, poněvadž tato péče z činnosti Milíčovy přirozeně vyplývala), ono hnutí mezi nevěstkami Pražskými jistě má ráz něčeho tak nenadálého, tak překvapujícího, že nelze o nějakém umělém vlivu mluvit. A podobně má se to s otázkou častého přijímání, pro nás nejpamátnější, o níž Šimon rovněž příznivě se vyslovoval. Možná, že budoucí bádání ukáže tu přímé jeho vlivy na Milíče. Ale tím není řečeno vše, vždy jest nutno vyšetřiti, proč tyto přímé vlivy byly možné, a odpověď nemůže zníti jinak, nežli, že to právě bylo celé ovzduší doby, které otázku tuto probouzelo anebo vnucovalo po celém světě.

Otázka častého přijímání jest pro náš náboženský vývoj nejpamátnější, zde přímá vývojová souvislost s hnutím budoucím jeví se nejurčitěji. U Milíče můžeme její vývoj dosti zřetelně pozorovati. Jeho život byl vtělená láska a úcta k této svátosti, v jeho činnost však vtělila se vřelá láska k lidu a hluboká péče o jeho povznesení. Odtud přirozeně probouzí se snaha zjednatí lidu co nejčastější požitkem tohoto spojení s Bohem. Ale pozadí toho jest ještě hlubší. Vidíme zřetelně, jak doba sama vnučuje myšlenky, třeba neuvědomělé, přece dalekosáhlé. V církvi a kněžstvu nabývá stále převahy snaha povýšiti a povznesti třídu kněžskou vysoko nad lid, zjednatí jí výhod a předností neobyčejných. A to všem příslušníkům stavu, ať žijí vzorně či pohoršlivě. Naproti tomu touha po povznesení pravé vnitřní zbožnosti u laiků nemůže než probouzeti snahu, zjednatí zbožným laikům aspoň část těch výhod, jimž se těší nehodní kněží. To, co se později, mnohem později dostavuje jako zásada všeobecného kněžství, nesměle, neuvědoměle a pod tlakem těžké doby, ohlašuje se již nyní. Jistě to vše bylo neuvědomělé, a snad můžeme říci, že sám Milíč by se byl zalekl této myšlenky, kdyby si jí byl plně vědom býval. Než ohlašuje se již přece, ano někdy (třebas neuvědoměle) přece dosti zřetelně. Ze žalobních artikulů slyšíme také (a tomu lze věřiti), že někteří z přívrženců Milíčových, jinak často přijímající svátost, na boží hod Vánoční chtěli prý přijímati třikrát s odůvodněním, že i oni tak mohou, může-li v ten den kněz na trojí mši přijímati . . . A zde také, jak řečeno, souvislost Milíčova s budoucností jest nejužší. Z otázky častého přijímání na stejném základě a na základě přesného znění bible, již Milíč tak doporučoval, musilo se vyvinouti (po necelém půlstoletí) přijímání podobojí. —

U kurie papežské, která ovšem neznala poměrů a za tehdejších smutných vnitřních poměrů církve ve všem, co uchylovalo se od církevní uniformy, tušila kacířství, žalobní články a zvláště ústní doprovod, který jim dal jednatel farářů

pražských Jan Klenkoth, vzbudily velikou nelibost. Dne 13. ledna 1374, tedy krátce po předložení žalob, vyšla bulla papežská do Čech, odsuzující vystupování Milíčovo jako bludné a pohoršlivé, ano přímo kacířské, vytýkala arcibiskupovi liknavost a nařizovala přísné vyšetření. Zdá se, že arcibiskup Očko ani nyní nezměnil svého smýšlení. Než vůči bulle tak přísné musil zahájit vyšetřování. Vedly je úřady arcibiskupské, které neměly tak příznivého mínění o Milíčovi a nenávisť svou krátce před tím daly na jeho neodůvodněným pokutováním dvou pomocných kněží Milíčových. Nastalo vyšetřování velmi přísné a bezohledné, Milíč obtěžován stálými obsílkami, ale viny nebylo lze najít. Proto měla být pře postoupena inkvizitorovi kacířství. Ale před soudem inkvisičním, znaje jeho postup, pokládající obviněného již za viníka a vylučující veřejnost, Milíč zdráhal se vypovídati a ohlásil úřadům i veřejně na kázání u sv. Jiljí a sv. Havla odvolání k samému papeži. Někdy v březnu 1374 nastoupil cestu do Avignona, kam zatím dvůr papežský znovu z Říma se uchýlil, užívaje cestou všude příležitosti ku kázání.

V Avignoně ujal se záležitosti Milíčovy starý jeho přítel a ochránce Anglicus Grimaud, a jeho zakročení uvedlo při v šťastné koleje. Klenkoth, který Milíčovi tolik škodil, uveden do velikých rozpaků, když měl žalobu odůvodniti. A osud sám tomu chtěl, že Milíč měl samu kurií přesvědčiti o svém vznešeném smýšlení. Klenkoth upadl do těžké nemoci a Milíč neustával za něho se modliti i své soudruhy k tomu pobízeti. Tento důkaz sebezapření usnadnil postup kardinála albanského, že mohl Milíčovi zjednati nejen osvobození, ale i zadostučinění. Na hod boží Svatodušní dne 21. května 1374 Milíč směl ve shromáždění kardinálů prosloviti slavnostní kázání, po němž kardinál pozval ho k hostině a vyznamenal vykázaním třetího místa vedle sebe.

Více než tyto pocty těšilo Milíče vítězství dobré věci. Než nebylo mu toho na dlouho přáno. Nadlidské namáhání i rozčilení posledních let podlomilo jeho síly. Milíč v Avignoně upadl do těžké nemoci, již za krátko (29. června nebo spíše 1. srpna 1374) podlehl. —

V Praze zatím hned po jeho odchodu do Avignona zahájeno pronásledování všech, kdo o něm příznivě se vyjadřovali, omezování činnosti kazatelské jeho stoupenců, potírání celého jeho směru. I Jerusalem byl zavřen . . . Ale sítě Milíčem zaseté udusiti se nedalo.

Milíč jak žil, tak zemřel — jako světec. Jistě nic nebylo mu vzdálenějšího, než oddělovati se od církve, a přece tolik

protivenství bylo mu vytrpěti . . . Jeho činnost má v našem duševním vývoji veliký význam, při všem odporu proti kacířství musila v tehdejšímu stavu církve již pouhou snahou o hlubší život křesťanský dospěti k názorům, jež se zdály podezřelými. A v tomto znamení stojí celý další vývoj, vývoj, který tlakem celé doby musil pokračovati na jeho dráze, třeba si toho sám nebyl vědom. A nebylo jinak možno, než že tento přirozený vývoj, chtěje dospěti k hlubšímu, opravdovému pojmání křesťanského života, musil se — zvláště když i vnitřní poměry v církvi se ještě zhoršily — obrátiti proti této církvi.

ALOIS JIRÁSEK:

JAN JISKRA Z BRANDÝSA.

V první polovici XV. století mnozí Čechové a Moravané sebravše se velmi silně, nejednou jeli vojensky do Uher na potrestání Uhrův i pro kořist. Žižka první tam táhl přes hory v září r. 1423, aby oplatil Sigmundovi králi hrozné jeho vpády do Čech a potýral jej v jeho vlastní zemi. Čtyři léta později Prokop Holý s vojenskou mocí Táborů, Sirotkův a Pražanů poplenil Uhry až po Dunaj. V červnu r. 1432 Sirotci opanovali Trnavu, kteráž zůstala hlavním sídlem husitským v Uhrách až do r. 1435, kdy ji Sigmund od Čechů vykoupil.

Tenkráté byla moc Táborův a Sirotkův lipanskou bitvou (1434) tak zeslabena, že nemohli v Čechách rozhodovati; nicméně zbylo ještě dost jejich rot válečných a hejtmanů, jimž „jediná naděje byla ve zbrani a vojně.“ Ti tou dobou vstupovali do cizích služeb a za žold prolévali svou krev. Mnohé z těchto houfů vtrhly r. 1440 do horních Uher, tentokráté však ne jako nepřátelé, nýbrž aby hájili práv královny Ladislava, jenž se právě téhož roku narodil nedlouho po smrti svého otce Albrechta, rakouského vévody a uherského krále. Valná část uherských pánů nechtějíc děťátko za panovníka, uvedla na trůn polského krále Vladislava. Matka však sirotkova neustoupila, nýbrž odhodlaně podstoupila boj proti nim, třeba že neměla s dostatek ani peněz ani vojska.

V těžké té chvíli pomohl jí Jan Jiskra z Brandýsa, válečník tenkrát už na slovo bráný. Pocházel dle svědectví Eneáše Sylvia z moravské rodiny vladýků z Brandýsa, o níž se zachovalo jen maličko zpráv. Ve znaku měl parohy jelení křížem přeložené, kteréhož erbů užívali také vladýkové z Brandýsa, usedlí v okolí Brandýsa nad Orlicí v Čechách.

O mladých létech Jiskrových mnoho nevíme. Záhy se oddal stavu vojenskému. Bojoval nejen doma, nýbrž i v cizině, až prý i za mořem, bezpochyby že ve vojsku benátském proti Turkům. V květnu r. 1437 vypravil se do pole v čele táborských houfů vojenských, jež uherský král Sigmund najal na žold. Z Prešpurka jeli na lodích po Dunaji až po srbský Bělehrad, kdež se spojili s vojskem polskouherským. Mezi Dunajem a Sávou, v krajině srémské, svedli tři bitvy s Turky, kteří ve třetí utrpěli takovou porážku, že jim přes dvě třetiny vojska zhubeny. Jiskra se svými českými houfy přispěl k tomuto vítězství zvláště tím, že zšíkovav v náramné rychlosti válečné vozy po táborsku, zaskočil a zatarasil nepříteli oba boky.

Tři léta po té vstoupil do služeb dcery Sigmundovy, ovdoovělé královny Alžběty, na ochranu jejího synáčka Ladislava Pohrobka, jehož se stal „nejvyšším kapitánem“. S táborskými houfy, které na svůj groš teď vydržoval, vtrhl do Uher, aby hájil sirotkova panství a je šířil. Tak se stal v pravdě „předchůdcem, jenž připravuje cesty páně“, jak o něm napsal říšský kancléř Kašpar Šlik ve svém listu poslaném panu Oldřichovi z Rožmberka. Severní Uhry, jmenovitě Slovensko, jakož i většina měst báňských a ve Spišské uznaly Ladislava. Ostatek Uher, a to byla větší část země, a většina její šlechty byla při polském králi. Tuto stranu vedl znamenitý válečník, v bojích proti Turkům proslulý, Jan Huňady.

Jiskra měl tedy nepřítel silného a hrubě nebezpečného. Nejprve utvrzoval proti němu své panství v „horní zemi“. Roku 1441 opanoval pevné město Kežmark, dobyl hradu Rychnavy i hradu spišského, nad jiné rozlehlého a silného. Sám sídlil v městě Košicích, jejichž hradby rozšířil a upevnil. Když Uhři chtěli jej odtud vytisknouti, potřel dne 15. března 1442 jejich vojsko vedené Perényim. V prosinci téhož roku zemřela královna Alžběta, otrávená prý sobolovým, drahým kožichem, jež jí polský král, jednaje o příměří, darem dal. Třeba že tomu tak nebylo, Jiskrovci tomu věřili a zůstali při tom domnění. Zemřelou královnu, poslední ratolest rodu lucembursko-českého, vnučku Karla IV. pochovali v Stoličném Bělehradě. Synáček její, tehdy tříletý, osířel na dobro. Jiskra ho neopustil, ba ač byl skoro sám jediný jeho obhájce, tím rozhodněji udeřil na stranu protivnou.

Měl ve svém vojsku znamenité hejtmany zkušené z válek husitských, Čechy a Moravany i Slezáky. Z těch hejtmánů zvláště prosluli Petr Aksamit z Lidčovic, Jan Talafús z Ostrova, Pavel Údrcký z Údrče, Čejka, Slováček, Petr Kolar, bratří Komorovští, Mikuláš a Petr, původu polského a jiní. Tábořské rotý během let doplňovány novým lidem z Čech, Moravy a Slezska, z kterýchž zemí také mnoho zemanů a rytířů sloužilo v Jiskrově vojsku; než i domácí, Slováci, Malorusové i Poláci dávali se najímati do houfů Jiskrových. Za těch tuhých, dlouholetých bojů opanoval celé severní Uhry. Panství jeho rozkládalo se od Váhu na východ až za Humenné, na sever k polským hranicím, na jih pak až k Ipolu řece. Ve jméno nezletilého krále vládl v stolicích nitranské, zvoleňské, oravské, gemerské, saryšské, spišské, zemplínské, abaujské i novohradské. Tam všude platilo a rozhodovalo slovo „hraběte šarušského“, na kterého byl povýšen. Páni, zemanstvo, tenkrát skoro všecko slovenské, byli mu poddáni tak, že nechtěli nebo nemohli obeslati sněmy svolávané do Budína.

Po všech těch končinách měl Jiskra své vojsko rozloženo, zvláště při hranicích. Starší hrady dal nově a silně opevniti jako Muráň, nebo vystaviti na příhodných místech nové tvrze a „posádky“, často jen ode dřeva, ale násypy, příkopy a jinak znamenitě zpevněné. Byliť Čechové tenkrát prohlášeni jako mistři v umění hradebném a v dělostřelectví. Často, kdež nebylo ani tvrze ani hradu, opevnily sobě Jiskrovy posádky kostel ať ve vsi nebo v městě hradbou a baštami tak, jako v Rimavské Báni, v Rimavském Brezově nebo ve Spišských Vlachách a jinde.

V divokých těch bojích nastalo poprvé poutišení r. 1444, kdy polský král Vladislav vypravil se proti Turkům. To byla záležitost křesťanská a proto Jiskra na čas ustal u válce. Ale ta výprava skončila se žalostně. V bitvě u Varny dne 10. listopadu 1444 potřeno křesťanské vojsko a sám král Vladislav zahynul. Ladislav Pohrobek byl tím zbaven svého protivníka. Nyní i strana Huňadova uznala Ladislava za krále, usilovala však o to, aby jí byl vydán, aby v Uhrách byl vychováván. Ale poručník, římský císař Fridrich IV., nechtěl jím býti po vůli; tak měly Uhry krále, ale bezkráloví tam panovaly. Tu stavové prohlásili 1446 Jana Huňada za gubernátora neb správce všeho království. Jiskra však nové vlády neuznal; spravoval hořejší Uhry dle svého a vedl boj proti Huňadovi. R. 1449 dobyl Sečovců a Humenného v zemplínské stoličce a když proti němu s velkým vojskem přitřhl Szekely, švagr Huňadův, porazil jej. Bitva svedena na svátek na nebevzetí P.

Marie u Drinova (Somoše), dvě míle na sever od Košic. V té bitvě Szekely zabit a všechno uherské ležení dostalo se za kořist vojům Jiskrovým. Sám gubernátor vypravil se pak do pole. Nejprve dobyl Jiskrovy tvrze Moldavy v abaujské stolici. Zbytky Jiskrovy posádky, kteráž se hrdinsky bránila, děsně zohavil: dal žoldněřům ruce osekati nebo pysky ořezati, a každému oko vypíchnouti. Od Moldavy postupoval na sever, poplenil Gemersko i Zvoleňsko. Prostřednictvím polského krále Kazimíra smloueno příměří r. 1450. Dlouhého trvání však nemělo.

Jiskra po té úmluvě zabíral novohradskou stolici a zřídil z kláštera a kostela na výšině nad Lučencem novou tvrz. Huňad proti ní vytrhl a sevřel ji velikým vojskem tak, „že ani myš nemohla ujítí“. Nevelká Jiskrova posádka statečně se bránila, ač hrozně pak trpěla hladem a ještě více žízní. Dychtivě vyhlíželi z tvrze za noci ohně, kteréž jim měly ohlásiti pomoc Jiskrou slíbenou. A přišla v nejhorší chvíli. Huňad uslyšev, že se Jiskra blíží s třemi tisíci žoldněři, jen se smál, ty že on k snídání spořádá. Měť sám dvacet tisíc mužů. „Pane“, varoval jej Polák Břecslav, jeden z jeho hejtmanů, „dej pozor, ať jich nemáme dost k večeri“. Huňad zpupně jej odbyl, a že má ve vojsku tolik vozků, že Jiskrovce biči rozpráskají. Než nerozpráskali, neboť Jiskra, ačkoliv měl proti sobě takovou přesilu, zvítězil. Uhři v divokém zmatku dali se na útěk a i sám Huňad stržen, volal, aby mu přivedli jeho bělouše. To byla slavná Jiskrova bitva u Lučence dne 7. září 1451. Gubernátor dostav posily z „dolní země“, začal válku na novo; posléze smlouen mír v Rimavské Sobotě. Huňadovi měla zůstatí některá místa, jež vybojoval, Jiskra pak, jenž zůstal pánem svého území, obdržel válečnou náhradu 10.600 dukátů.

Dvě léta po té, r. 1453 byl Ladislav Pohrobek, jež si stavové konečně vymohli, korunován za krále uherského. Jan Huňady sice pozbyl titulu gubernátora, za to však dostalo se mu stkvělé náhrady. Ladislav povýšil jej do stavu hraběcího a zapsal mu dědičné hrabství bystrické v sedmihradské zemi. Za to Jiskra, jenž se svými, někdy tak nenáviděnými rotami tábořskými zachránil panství Ladislavovo v Uhřích, byl ode dvora propuštěn. Nyní, když ho tak nepotřebovali, byl obětován Janu Huňadovi, svému soku a nepříteli. V tuto hořkou chvíli nehledal Jiskra pomsty, jak se mnozí obávali, že učiní. A mohl se strašlivě mstítí. Měť vojsko, které mu bylo věrně oddáno. Než on je rozpustil, jak bylo přikázáno. Ale všichni hejtmané tentokráte neposlechli. Petr Aksamit v čele hrozného „bratrstva“ válečných rot vedl si odtud jako samostatný pán a válčil dále s uherskými pány.

Mladý Ladislav záhy poznal, že vlastním vladařem v Uhrách není on, že jím zůstal i nadále Huňady a že Jiskrovi ublížil. I povolal jej r. 1456 zase ke dvoru a vrátil mu dřívější hodnost. Turci toho roku mocně udeřili na Uhry. Huňady statečně jim odpíral. Jiskra měl mu přispěti na pomoc. Prve však nežli vytrhl do pole, došla zpráva, že Huňady Turky od Bělehradu odrazil a potřel. To bylo v červenci. Ale již v srpnu Huňady zemřel. Ladislav Pohrobek obáváje se, že synové Huňadovi, jmenovitě starší Ladislav, baží po koruně uherské, dal Ladislava popravití a Matyáše jako vězně zavězti do Prahy. Ale ještě téhož roku 1457 Ladislav zemřel.

Uhři zvolili si za krále vězněného Matyáše, kterého však Jiskra neuznal. I začal se na novo boj. Jiskra se snažil, aby polský král Kazimír ucházel se válečně o korunu sv. Štěpána. Když Kazimír od toho upustil, bojoval Jiskra za Fridricha IV., císaře římského, jež někteří páni uherští prohlásili králem. Než císař záhy změnil svou politiku a opustil Jiskru, nezaplativ mu ani žoldu ani válečných vydání. Tu Jiskra prostřednictvím Jiříka z Poděbrad smířil se r. 1462 s králem Matyášem, jenž přijal Jiskru za uherského magnáta, dal mu hrady Lipu a Solymoš v aradské stolici a 25.000 dukátů.

O dalším životě Jiskrově zachovalo se jen málo zpráv. Ještě jednou stál v čele vojska, to r. 1467, kdy Matyáš král podnikl výpravu proti valašskému vojvodovi Štěpánu Velikému. Štěstí tentokráť opustilo slavného, starého již vojevůdce. Byl od valašského vojvody náhle přepaden a na hlavu poražen. Naposledy čteme o Jiskrovi, že meškal prý r. 1468 v ležení Matyáše krále u Třebíče, když král dobýval kláštera třebíčského, do něhož ustoupila posádka vedená Viktorinem, synem Jiřího, krále českého. Kdy a kde Jiskra zemřel, nevíme. Rod jeho kvetl až do XVII. století. R. 1605 zahynul jeden z jeho potomků, také Jan, při hrdinském hájení hradu Lipče proti Turkům.

* * *

Jiskra byl, jak nám jej vypodobil Eneáš Sylvius, jeho vrstevník a dobrý známý, postavy prostředně velké, snědý, drsnatý, veselý. Po penězích nedychtil, spíše byl nakloněn k nešetřné štedrosti. Nádheru miloval. O to se vždy staral, aby jeho žoldněři byli jak náleží placeni. „Nemám nic kromě odvahy a meče,“ říkával jim, „ale dá-li Pán Bůh a zvítězíme, tož ne mzdu, ale odměnu ode mne obdržíte. Nezvítězíme-li, mám

statky na Moravě a z těch vás zaplatím“. Neměl-li hned, čím byl dluh žoldněři zaplatil, svlekl třeba i svou šubu a dal ji.

Mysli byl neohrožený, nebezpečnosti nedbal. A číhalo na něj ustavičně, nejen v bitvách, ale i podtají. Nesčetné byly ouklady, které mu Uhři nalíčili, aby jej zhubili. Ale ze všeho šťastně vyvázl. S málem začal. S třemi prý jezdci přijel do Uher a pak byl pánem tisíců, on „hrabě Šariský, hajtman vrchních krajín královstvie uherského najvyšší“, jak se psal. Byl nejenom slavný válečník, nýbrž i politický náčelník a znamenitý vladař krajín sobě podřízených. V jeho slovanském vojsku bylo vedení a řízení české na základě válečného umění husitského. Zachovalo se několik jeho listů česky psaných; i důležité smlouvy dával psát po česku. Čeština za jeho vlády stala se na Slovensku řečí veřejného života, ujala se v listinách, v dopisování a jednání, v městských knihách, na kazatelkách, v písniích chrámových, jakož se šířila znalost české bible mezi Slováky s jeho vojskem a osadníky českými, kteří se v ten čas sem stěhovali, hlavně řemeslníci, zvláště do stolice hontské, gemerské, novohradské. Ještě po staletích bylo vídati na mnohých kostelích slovanských husitský kalich, jenž ani dnešního dne tam úplně nezmizel, jak viděti na příklad na kostele v Ratkové v gemerské stolici.

Jiskra splnil, co slíbil v listu zaslaném panu Oldřichovi z Rožmberka: „— a jakož mi píše Tvá Milost, poručuje mi krále Ladislava, rač Tvá Milost věděti, žeť já Jeho Milosti v ničem nemíním opustiti, než jemu slúžiti jako pánu svému milostivému.“ Tak se stalo, sloužil, ale posloužil také národu českoslovanskému. Slováky, jak Kollár píše „zmnožil a zotavil“. Hlas české bible spojil je tenkrát s Čechy na kolik věků, a bujný, válečný duch český, kypící silou, zesílil slovanský kořen. —

CTIBOR TOVAČOVSKÝ Z CIMBURKA.

NAFSAL VINCENC BRANDL.

(Vyňatek úvodu ke Knize tovačovské jím roku 1868 vydané).

Kdybychom zásluhy jeho o vlast, jak náleží, na svícen postaviti chtěli, museli bychom psátí dějiny českomoravské od r. 1464—1493. Neb není jediného důležitého děje, není jediného závažného vyjednávání na sněmích i v diplomatických poselstvích, v kterém by Ctibor nebral vřelé účastenství a přední místo nezaujal. Musíme tedy zde přestati na tom, podati jen u velikých rysech přehled života jeho, poukazující ty, kteří by úplně blahodárnou i energickou činnost jeho ve prospěch vlasti poznati chtěli, k dějinám Fr. Palackého, (IV. 2, V.) v nichž každá téměř strana o slávě a chvále jeho svědčí. Za to však miníme zevrubnější zprávy podati o soukromém životě jeho, které jsme z posud nevážených pramenů čerpali.

Nezachovala se nám žádná paměť, kterého roku se Ctibor narodil; avšak porovnáním několika zpráv, můžeme za rok jeho narození položití 1437, ač v tom na přesné jistotě si nezakládáme. Neobyčejná znalost biblí, kterou Ctibor jmenovitě ve svému spisu: „Hádání pravdy a lží“, u takové míře osvědčil, že domýšleti se lze jest, jakoby celou nazpaměť znal, jakož i náhledy, které v právě dotčeném spisu pronesl, vedou nás k tomu, že první jeho vychování řídili kněží husitských, kteří hlavní sídlo v blízké Tovačovu Kroměříži měli. Znatel tehdejších poměrů nebude se tomu diviti, že Ctibor nebyl veden od vychovatelů svých ku klassickým studiím; tím stalo se, že ani latině dostatečně se nenaučil. Avšak zdravá jeho mysl, jasnost v pojmání poměrů vlasti a světa, neobyčejná bystrost a vtipnost ducha, nahradily jednostrannost prvního vychování a ustálily v něm povahu, vedle které se stal jedním z nejznamenitějších mužů nejen zemí českých, nýbrž věku tehdejšího vůbec, vynikajícím i státnickým věhlasem i poctivostí jak ku přátelům tak ku nepřítelům. V mladém již věku asi r. 1458 pojal k manželství Elšku, osiřelou dceru po rytíři Znatovi z Melic, která v púhonných knihách také se jmenuje „z Prus“ a „z Náměšti“. Pokud otec jeho byl živ, sídlil na statku choti své, Náměšti, a psával se: „Ctibor z Cimburka a Tovačova seděním na Náměšti“ — na tomtéž Náměšti, který o půldruhého věku později v sídlo slavného Karla ze Žerotína proslul. Po smrti otce svého (1464) přeložil sídlo své do zámku tovačovského a města Tovačova, kteréž tenkrát na Nové a Staré město rozděleno byvši již od otce Ctiborova branami uzavřeno a třemi věžemi na starém a

sedmi na novém městě opevněno bylo. Pan Ctibor propůjčil k privilegiím, jimiž otec jeho Tovačov byl nadal, Tovačovským nové výsady a mimo to staral se o větší bezpečnost i města i sídla svého, obehnav obě části města pevnou zdí.

Ač již za živobytí otce svého účastenství bral pan Ctibor ve všech jednáních veřejných, aby záhy poznal řízení zemské a ústrojí jeho, přece začíná větší jeho činnost veřejná teprve po smrti otcově. Král Jiří znaje dokona uvážití výtečné jeho vlohy a vida, kterak mladý ještě muž nadobyčejnou znalost všech veřejných poměrů si osvojil, učinil Ctibora r. 1464 sudím dvorským na Moravě, v kteréžto hodnosti setrval do r. 1469. Celou duší byl přilnul ku králi Jiřímu, v němž viděl vtělený ideál dobrého i statečného panovníka. Nadšenost i věrnost zachoval králi Jiřímu neporušenu a neváhal, ji skutkem i obětí dotvrditi. Zůstal vzdálen všech pletich, které na Moravě proti králi Jiřímu pod rouškou náboženství osnoval pan Hynek z Lichtenburka a rozhodně odsuzoval věrolomné jednání pana Zdenka z Sternberka, který byv na začátku horlivým přívržencem krále Jiřího z osobních příčin od něho odpadl, a hlavou zlopověstné v našich dějinách jednoty panské se stal. Ve vzpouře hrdopyšků vřatislavských proti králi Jiřímu vedl Ctibor r. 1466 vojsko do Slezska; ale nepřišlo k nižádné srážce, jelikož pro mor zuřivý ve vojsku českém vzniklý, Ctibor do Moravy navrátiti se musel. Mezitím věc krále Jiřího smutný obrat vzala. Věrolomný Matyáš, král uherský vešel ve spojení s císařem Bedřichem proti Jiřímu, a když papež Pavel II. ostrými prostředky na krále Jiřího dorážeti začal, tu zviklána náklonnost a přátelská mysl biskupa Tasa Olomúckého, z rodu pánů z Boskovic, který posud ku straně královské byl stál. Co tento nepříznivý stav věcí na Moravě se připravoval, počínali si Vratislavané r. 1467 směleji, jsouce vydatně podporováni vojskem biskupa svého, Jošta; král Jiří poslal naproti nim s vojskem Ctibora z Cimburka, jenž dne 11. června téhož roku biskupské vojsko v tuhé bitvě u Pačkova na nivec potřel, načež Ctibor, vida, že hrdinský kníže Viktorýn Slezáky u Frankenštejna též úplně porazil, zase do Moravy se obrátil. S hrůzou zde spatřil, že strana, králi odporná, mocně se zřídila a že biskup olomúcký téměř hlavou její byl. Protož na začátku měsíce července zaslal Ctibor témuž biskupu list odpovědný, v němž ostře jej káral proto, že od krále svého odpadl a ku straně protivné přešel; a když biskup mu dne 9. července byl odpověď dal, v níž se omlouval, že podle rozkazu papežova jinak učiniti nemůže, tu pan Ctibor uchvácen láskou svou ku králi Jiřímu ještě více rozhněval se na biskupa a slovy přísnějšími a peprnějšími, nežli v prvním listu, stíhal a odsuzoval jednání biskupovo. Avšak přes všechno

usilování Ctibora i strany králi věrné nedalo se odvrátiti zlo, jež korunu českou zastihlo, když Matyáš Uherský jednotě panské pomocí přispěl. Když r. 1468 rekovný Zdeněk Kosta na cestě ku klášteru hradištskému, jehož potravou zaopatřiti měl, poražen a na smrt raněn jest, převzal úlohu tu na sebe pan Ctibor; tehdež však válečné štěstí jemu nepřálo, neb poražen byv na začátku měsíce října u předměstí olomúckých musel se svými voji k jihu couvnouti. Sjezd olomúcký zahájený dne 1. dubna r. 1469 měl ovšem účel, mírné narovnání mezi oběma králi, Jiřím i Matyášem, ku konci přivesti; avšak věrolomnost Matyášova již u vyjednávání strojila nové zrady a pikle, tak sice, že na místě konečného míru vypukla nová válka tím, že Matyáš na království české, ovšem proti Bohu a právu, voliti se dal (máje 1469); avšak tato zrada maďarská v Olomúci páchaná i mnoho dřívějších váhavých lidí králi Jiřímu naklonila. Nechajíce vypravování válečných událostí stranou, podotýkáme jen, že Ctibor náš, když posavadní hejtman moravský, kníže Viktorýn, dne 2. července r. 1469 u Veselí zajat byl, od krále Jiřího na důležité důstojenství hejtmana markrabství moravského povýšen a zároveň i jmenován jest mistrem dvorské komory.

Zrada Matyášova, kteréž v Olomouci se dopustil, důtklivě dorývala na mysl Jiřího, který následkem ošemetnosti Matyášovy k důležitému kroku se odhodlal. Nechtěje, aby koruna česká po smrti jeho dostala se v moc a držení prolhaného Matyáše, pohnul stavy české ku vypravení poselství ke dvoru polskému, kteréž mladému králevici Vladislavovi korunu českou nabízelo. Mezi posly nalézal se též Ctibor z Cimburka, který horlivě s králevicem obcoval a v důvěrných rozmluvách tak si zalíbil v něm, že jeho působením se stalo, že vyjednávání s králem polským později přece ku konci přivedeno jest, ač polský dvůr původně nevěděl, kterak u věci té chovati se má. Když pak po smrti krále Jiřího (22. března 1471) přívrženci Matyášovi úsilovně se namáhali, povýšiti jej na království české, opíral se tomu pan Ctibor z Cimburka se vši energií sobě vrozenou. Odebrav se hned po smrti Jiřího do Polska, pohnul krále Kazimíra k určitému rozhodnutí; a když tento se zavázal, že výminkám od Čechů kladeným zadost učiní, spěchal Ctibor nazpět a provedl toho, že dne 27. máje 1471 mladý Vladislav Jagelovec na sněmu kutnohorském za krále českého zvolen jest. Mezi posly, kteří zpravu tu do Polska přinésti měli, byl také Ctibor z Cimburka; dorazili dne 9. června do Krakova a přivedli nového krále šťastně do Prahy, kdež dne 19. srpna korunován byl. Mladý král dobře věda, komu vlastně povýšení své děkovati má, potvrdil Ctibora v hejtmanské důstojnosti na Moravě a nad to učinil jej kancléřem království Českého, kterýžto úřad spravoval do r. 1479;

mimo to připojil král městečko Kralice k panství tovačovskému r. 1472 a v listu zápisném praví o p. Ctiboru, „že s dobrou myslí a netesklivě práce jest nesl, hrdla svého i statku nelituje, když jsme měli korunu královskou přijíti, a s námi do království českého přijel jest.“

Jednáním svým, kteréž vždy přímé a nerakryté bylo, dobyl si Ctibor důvěry a vážnosti u všech stran; a toť věru největší jest chvála jeho, že přívrženci Vladislavovi i Matyášovi o něm vyznati musili, že pan Ctibor nepracuje ve prospěch svůj nebo strany které, nýbrž že práce jeho všechna směřuje ku blahu vlasti. Když mezi Matyášem a Vladislavem nové různice a boje vznikly, hleděl vášně více utišiti nežli rozdmýchatí a když příměří mezi oběma králi (1472 — 1474 a 1474 — 1477) učiněné téměř všechnu moc složilo v ruce stavův samých, tu ani strana Matyášova ani Vladislavova neodporovaly tomu, aby zasloužilý o vlast Ctibor veřejné záležitosti řídil; anoť na sjezdě brněnském 1475 dne 25. března navrhly obě strany, aby p. Ctibor již jediným hejtmanem byl, a oba králové návrh ten přijali a potvrdili. Od té doby provozoval památný tento muž neobmezenou téměř moc královskou v zemi a obě strany, uznávajíce, že energie, svědomitost, šlechtnost ducha a myslí jeho daleko převyšuje tížďadost ostatních, podrobovaly se náhledům a výrokům jeho; tížď pánové, kteří rádi moci královské ujímali a mnohokrát neústupností svou vladařům trpké okamžiky připravovali, volně poslouchali rady muže věhlasného a spravovali se vůlí jeho, asi viděli, že jeho moudrosti státnické nic se nevyrovná. Poměry ty nezměnily se, když k úsilovnému namáhání Ctiborovu roku 1478 mezi oběma králi byl učiněn konečný mír a Morava celá se dostala pod krále uherského; neb Matyáš málo kdy přicházel na Moravu a zůstavil správu markrabství úplně spolehlivým rukám Ctibora z Cimburka

Když byl dosáhl vrchu slávy své a celá Morava k němu pohlížela jako ku pramenu vši moudrosti, zastihlo jej neštěstí rodinné, jelikož manželka jeho r. 1490 zemřela. On sám pak zemřel 26. června r. 1494 na Tovačově a dědicem jeho, anť manželka jeho byla neplodná, stal se synovec jeho Adam, který ale také již 3. prosince 1502 zemřel, tak že s ním slavný rod pánův z Cimburka dokonce vymřel . . .

Krásně o něm (Ctiborovi z Cimburka) praví Fr. Palacký: „Stavové moravští chodili k němu do Tovačova na porady o zemské dobré *) jako ke dvoru nějakého panovníka; chudí i

*) a to jen Ctiborovi k vůli; neboť sněmy a sjezdy zemské svolávány jinak vždy buď do Brna neb do Olomouce. Pozn. red.

bohatí utíkali se k němu o pomoc ve všech potřebách a právo i spravedlivost nezdály se míti bezpečí, leda ve slovu jeho . . . Když konečně smrt zachvátila jej na Tovačově, zdálo se Moravanům, jakoby osířeli, jakoby otec vlasti jim byl umřel. Neptřebí dokládati, že byl muž i velikého rozumu i ušlechtilého srdce, činnosti nadobyčejné, energický a spravedlivý spolu, na poddané své pán laskavý, a což za jeho věku byla věc nad míru řídká, i horlivý v náboženském vyznání svém i snášelivý a mírný k jinověrcům. *) Zasluhujet ovšem chování býti u vděčnější paměti od národa, nežli posud se stalo.“

O Ctiboru Tovačovském jakožto spisovateli praví Brandl toto: Neznalost literatury staroklassické překážela mu dosáhnouti oné uhlazenosti a dokonalosti slohové, kterou se stkví české spisy jeho vrstevníka Kornela ze Všehrd, muže klassicky vzdělaného, anebo kterou později nad jiné vynikal výtečný znatel staré literatury Karel ze Žerotína, neb slovuťný humanista Jan Amos Komenský. Forma při spisech Ctiborových, nejsouc nikdy vzorná, jest věcí vedlejší; důležité jsou spisy jeho pro obsah a zvláštnost spisovatele. Nicméně však mají spisy Ctiborovy veliké půvabnosti do sebe; krásu, které se jim stranu dokonalosti slohu nedostává, nahradil onou rázností a pružností, které povahu jeho vyznamenávají Protož jest způsob psaní Ctiborova drastický; jako věk jeho byl bezohledný, tak i on jmenuje každou věc při pravém jméne bez ostýchání a beze všech obalův. Měli-li pozdější humanisté při každé příležitosti nějaký citát z nějakého klassika starého po ruce, zná pan Ctibor velikou zásobu přísloví národních, z které, kdykoli se namanulo, vhodné pořekadlo k vysvětlení věci, o které se právě jedná, do spisů svých klade . . .

V příčině té jsou spisy Ctiborovy pravým skladištěm mluvy národní . . . **)

*) Byl víry pod obojí, ale k jednotě česko-bratrské, Jiřím Poděbradským stíhané, choval se přátelsky, ba způsobil u krále Vladislava, že Bratři od Jiřího uvěznění byli propuštěni na svobodu. Pozn. red.

**) Spisy ty jsou Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží a panování jich, o němž Brandl dokazuje, že to není báseň, nýbrž spis polemický, hájící víry pod obojí proti odpůrcům toho učení (vyšel po smrti spisovatelově, teprv r. 1539 v Praze), a hlavní dílo jeho Kniha tovačovská, obraz veřejného a soukromého práva i sociálního života na Moravě, v jehož sepsání se uvázal na žádost panstva moravského, aby správčové země a soudcové v soudě panském se řídili zásadami v něm vyslovenými. Proto byla i hojně opisována, dosáhla autority úřední, jak Brandl praví, a stala se základem všech zřízení zemských, která vedle usnesení zemských sněmů tiskem vydávána byla. Pozn. red.

Zuto skladaatel knih prsed Kraleem sedicymt

pořinou se/podává genu knih/a prosy/ašy vodiečnie přiyal/omluwage seže mistr
není/ale Layk: Třeb by byl mistrm věcnym/žebý rád chytel lépe/a ozdobjnigý slo
žiti/a věrni:

Ctibor Tovačovský z Cimburka podává králi Jiřímu své Hádání Pravdy a Lži.

VILÉM Z PERNŠTEINA (1435-1521).

(CHARAKTERISTIKA Z FRANTIŠKA PALACKÉHO DĚJIN NÁRODU
ČESKÉHO V ČECHÁCH A V MORAVĚ).

Ze starobylého moravského rodu pánů z Pernšteina byl pan Vilém nejslavnější. Stál v popředí politických příběhů své doby, věnuje se od mládí až do vysokého věku s úspěchem činnosti veřejné. S otcem svým Janem, jakkoli katolík, stál původně při králi Jiřím. Po smrti tohoto přestoupil r. 1472 ke králi Matyášovi, aby vyprostil bratra svého ze zajetí, a uvázal se pro Matyáše v město Kolín. L. 1475—1481 byl komorníkem soudu brněnského a r. 1483—1490 nejvyšším maršálkem. Po smrti Matyášově (1490) Vilém z Pernšteina horlivě se přičiňoval o zvolení Vladislava II., krále českého, za krále uherského, aby tím snáze bylo obnoveno

žádoucí spojení zemí koruny české, Matyášem odtržených. Téhož roku stal se nejvyšším hofmistrem království českého, kteréžto důležité hodnosti se vzdal pro vysoký věk svůj až r. 1514; byl jako nejvyšší hofmistr předsedou i královské rady i soudu komorního. Úřady svými i statky, jichž víc a více v království nabýval, upoután byl k Čechám, kamž se posléze přesídlil, přebýváje hlavně v Pardubicích.

V úřadě svém i na sněmích, ač zůstával věren víře katolické, chránil od nátisku přehorlivých svých souvěrců nejen kališníků, nýbrž i bratří. S upřímností právě staročeskou vytýkal králi Vladislavovi jeho slabost, kterou trpěl škody stát český, byl pečliv dobrě správy království a ve stálých sporech jednotlivých stavů snažil se upřímně prostředkovati na prospěch blaha celkového. Proslulou smlouvou svatováclavskou 1517, kterou posléze „stavové všickni tři sami mezi sebou, jakožto jeden jazyk (t. j. národ) český smluvili jsou se a srovnali“, souvěký letopisec český připisuje hlavně snaze Vil. z Pernšteina. Čím dále tím více nejen právem svého stáří a bohatství, ale hlavně své vzácné rozvahy napomínal a káral vady a nedostatky, jichž byla hojnost všude po zemích českých za nedospělosti Ludvíka II., jako za otce jeho Vladislava II. Téměř jednou nohou již v hrobě, Vilém z Pernšteina pozdvihl krásně hlasu svého napomínaje k svornosti Moravany, když se octli v jakés nevoli se stavy království českého. Slova ta nejen pro vzácný obsah, ale i pro jadrnou formu svou, kterou se vyznamenávají všechny dopisy vzácného tohoto pána, buďtež zde uvedena:

„Milí páni a přátelé! Znam, že poněkud od království českého při tomto nynějším jednání Vám se ukrátilo: ale jistě ne z úmyslu, nýbrž ze dvorného roztržení při tom sněmě. Já za to se nestydím, že jsem Vaší Milosti radil jako ten, který z povinnosti obmýšlí dobré tohoto království a zemí k němu příslušejících, nicméně jedné než druhé, aby ve svornosti a v lásce státi mohli; radil jsem věrně a spravedlivě, jako rodič v té zemi moravské, hledě více na ty věci, kteréž potomně budou, než kteréž nyní jsou. A za to Pánu Bohu děkuji, že ani předkové moji, ani já, nikdy jsme k tomu neradili, aby to království a ty země v jaké roztržení mezi sebou měly přijíti, a proto i popelem náš statek položen jest. I pravím, obmýšlí-li kdo co jiného, snad že rád by tomu, aby ty země nezůstaly společně, kteréž jsou vtěleny v to království, ale v roztržení aby přišly pod jiný národ: mně se zdá, že zle obmýšlí a nespravedlivě, více snad přeje národu jinému, nežli národu a jazyku svému. Než mneť Pán Bůh ostřeže, jeho svatě milosti věřím, abych já se měl v jiný národ dávatí“ atd. . . .

František Palacký charakterisuje slavného tohoto pána, jak následuje.

..... Byltě Vilém z Pernšteina muž, jemuž rovného hledali bychom nadarmo v dějinách českých a snad i u jiných drahně národův. Co válečník a hrdina náležel ještě středověku, co veliký spolu průmyslník patřil již věku novému, co výtečná hlava i ušlechtilý charakter všem věkům a člověčenstvu. V působení svém podobal se nejvíce císaři Karlovi IV., jehožto přednosti a ctnosti všechny, ne však spolu vady a po-

klesky měl do sebe. Zvláště hospodářská činnost jeho byla pro věk svůj vzorná: přísný pořádek a evidence ve všem až do nejmenších podrobností, a v celku přece duch volný, neúzkosný a dalekosáhlý. Nikdo neuměl bystřeji obracet k užitku svému, cokolí naskytovalo se ve přírodě neb v obcování s lidmi příhodného, a vystříhati se při tom vší ošemetnosti a křivdy. Hájiv důrazně práva svá i prospěchy osobní, neublížil přece nikomu a býval raději velikomyslně štědrým nežli lakomým. Vytýkáno mu ovšem, že sahal i do živností městských, stavě pivovary na statech svých a veda prý obchod ve víně i v jiném zboží; my víme nad to, že zakládal hojné rybníky, pro něž vykázal Labi na Pardubsku řečiště nové a strouhami vodními pokryl celé panství; také, že byv nad jiné pilným a znalým horníkem, hledal v podzemí kovy na statech netoliko svých, ale i přátelských atd. Proto brzy oplýval bohatstvím v Čechách bezpříkladným a stal se, tak říká, bankérem nejen krále svého, ale i hojných přátel, kteří v peněžitých potřebách nacházeli u něho vždy pomoc nezištnou. Nejsa milovníkem bláhové nádhery, v jakověž libovali sobě uherští a polští velmoži, činil se velikolepým raději ve skupování statkův, v opravování jich a v dobročinnění lidem, tak že za šťastné se pokládali, kdožkoli se stali poddanými jeho. Když dělil po prvé statky své mezi syny r. 1507, náležela mu následující rozlehlá panství: v Čechách Pardubice s Kunětickou horou, Litice, Potenštejn, Rychnov, Brandýs nad Orlicí, Lanškroun s Lanšperkem a Hluboká; v Moravě Pernštejn, Třebíč, Židlochovice, Plumlov s Prostějovem, Tovačov, Přerov, Helfenštejn s Lipníkem, Hranice, Louka, Sádek a oprava na klášteřích Tišnovském i Oslovanském; nepočítajíc množství statkův malých a vesnic jednotlivých; později přikoupil ještě v Čechách Bydžov a v Moravě Kunstat, mimo jiných statkův menších drahně. Měl vůbec asi trojnásob tolik panství a jmění jako páni z Rosenberka, nejbohatší potud rod český, a převyšil majetností netoliko všecka slezská knížata, ale i veliký počet panovníkův německých.

Avšak to vše, jakkoli důležité, nedalo by mu práva na čestnou u potomstva památku, kteréž často se dovolával, kdyby dary ducha i mravní jeho povaha byly nevynikaly v míře téměř stejné. Co nejvyšší hofmistr a předseda soudu komorního na králově místě skrze mnohá léta zůstavil po sobě chválu nejvyšší správnosti a spravedlnosti; na sněmu byl s počátku podpůrcem snah šlechtických, ale později, když tyto hrozily pohltiti také moc královu, stal se jejich předním odpůrcem a mírnitelem a znám jest, že za konečné urovnání mnoholetých rozbrojův a bouří skrze smlouvu svatováclavskou bylo hlavně jemu děkovati. Psaní

od něho posílá, jichžto počet zachoval se dosti hojný, nesou na sobě ráz, kterým rozeznávají se od souvěkých ode všech; jest to zvláštní jarý smysl pro čest a poctivost, pro pravdu a spravedlivost, kterýž, o své dobré dbaje, nezapomínal na dobré obecné, na blaho a slávu vlasti; jest energický odpor proti vší podlosti, ošemetnosti a každému násilí; jest mluva muže na mravní hodnost svou hrdého a při vší zdvořilosti nezdržujícího se potupy a hany na každého, kdo dle soudu jeho zapomínal se nad svou ctí. Mluvil často, že by dítky své raději před očima svýma „zdechnouti“ viděl, nežli by se dočkal od nich činu nectného, a prosil krále, aby nemeškal trestati důrazně, kdyby po jeho smrti některý syn jeho porušiti měl povinnou k němu věrnost a oddanost. Pro vychování jejich sám sepsati dal byl knihy, kteréž později často tiskem vydávány byvše, i po dnes nejsou bez ceny. V ohledu náboženském zůstavil věren církvi katolické, jejímžto kostelům, klášterům a špitálům propůjčoval se nejen co štědrý dárce, ale tytýž i co zakladatel; avšak vedle biskupa Jana Filipce měl i husita Ctibor z Cimburka místo v přátelském jeho srdci, a choť jeho vždy milovaná, Johanka z Liblic, neť Petra Kdulince z Ostromíře, byla vedle paní Johanky z Krajku přední ochranitelkou Jednoty bratří českých. Slova jeho „s Římany věřím, s Čechy (t. podobojími) držím, s bratřími umírám“, stala se později v Čechách příslovím. Postavy byl vysoké a ušlechtilé, a již za mládí dobyt v turnaji na brněnském náměstí před císařem Fridrichem a králem Jiřím dne 31. července 1459 první pocty, při časté churavosti došel přece vysokého stáří, an umřel teprv 8. dubna 1521. Jedním slovem: pan Vilém z Pernšteina byl jeden z těch vzácných zjevův v historii české, kteří čím bedlivěji zkoumání jsou, tím mocnějšího nabývají půvabu.

JAN BLAHOŠLAV.

(S ÚVODEM O JEDNOTĚ BRATRSKÉ).

Jednota bratří českých jest z nejznamenitějších zjevův v dějinách netoliko lidu českého, ale lidstva vůbec. Uznává se ušlechtilá povaha českých bratří, jejich horlivá snaha o zdokonalení života křesťanského, jejich mysl ryze demokratická, láska k svobodě i národu, jejich hájení svobod a práv zem-

ských, pilnost o vzdělání lidu, zřizování škol, pěstování českého jazyka a zdárné účinky působení jejich ve všech končinách světa.

Jednota bratří českých vzala původ svůj z oné prstonárodní opravy církevní v Čechách, kteráž jest první toho druhu v dějinách vzdělanosti evropské,*) z touhy, aby křesťanství bylo uvedeno v život.

Čeští bratří věnovali péči svou více křesťanskému životu nežli věrouce; nestarali se tak o výzkum tajemství, jako spíše o poznání a zachování příkazů Božích, hledíce se na základě tom zdokonaliti.

„I žili v poslušnosti sv. Písem a napomínání apoštolského a dle příkladů učitelů svých, Jana Husa i Petra Chelčického. Dokazovali jednotu a jednomyslnost skutky dobrými, jedni druhým posluhující skrze lásku ducha, ctnostný život vedli, pokorný, tichý, zdržlivý, trpělivý, čistý; jedni od druhých naučení, napomínání, výstrahy i trestání přijímali, a každý o druhého pilnost měl k vzdělání a polepšení jeho.“ „A nemyslí, že by sami obecnou církví svatou byli, ani že by u nich toliko spasení bylo, nýbrž učili, což o každé jednotě křesťanské buď malé buď veliké smysliti sluší: že ona není sama sv. církví obecnou, ale že toliko jest částka její, tato že jest všecka obec křesťanská po všem světě kdežkoli rozprostřená, skrze evangelium svaté ze všech národů, pokolení, jazyků, stavů, řádů i věků, v jednu víru Pána Krista shromážděná.“**) — A proto nenutili Bratří k víře ani vlastních žen, které snad byly jiné myslí, aniž zabraňovali jim choditi do kostelů jiných a účastniti se služeb Božích dle způsobu svého. Znamení to úkaz již v tehdejší době!

Jsouce vzorem opravy náboženské, Bratří čeští mocně působili na následující reformaci německou.***)

Sbory jejich záhy rozšířily se v Čechách i na Moravě;****) zvláště pak vzrůstala se oblíbenost Jednoty v lidu rolnickém

*) Fr. Quizot, Dějiny vzdělanosti v Evropě, přel. J. Palacký, str. 169.

**) Dekrety Jednoty bratrské str. 8, 9, 15 a Konfessí bratrská I. P. 1535 str. 48 a násl.

***) Georg C. Rieger, Alte und neue Böhmische Brüder 1735, str. 4.

****) Na Moravě jmenují se jakožto přední místa Jednoty bratrské Přerov, Prostějov, Hranice, Ivančice, pak kde působili neb umřeli spisovatelé a kněží bratrští nebo v pamětech Jednoty se jako místa bratrská uvádějí: Bílovice u Břeclavě, Bíteš, Bezuchov u Dřevohostic, Boskovice, Brankovice, Březolupy, Brod Uherský, Bystřice pod Pernštýnem, Bzenec, Cetochovice u Zďounek, Čelechovice u Prostějova, Dačice, Domčice, Doubravice, Drahotouše, Dřevohostice, Dunajovice, Fulnek, Fryšták, Habrovany, Hodonín, Holešov, Hulín, Chřenovice u Kojetína, Ohropiň, Ivanovice,

a řemeslném. Ten byl totiž po bitvě u Lipan, když zvítězila strana šlechtická nad demokracií českou, od vrchnosti v tuhé poddanství za příkladem osobního nevolnictví u Němců panujícího uvržen a pozbyl všelikou pravomoc, i hledal tedy staroslovanský jeho duch demokratický v Jednotě útočiště, i nalézal útěchy v nábožném životě jejím. Vždyť ona jediná toho času „uznávala a chránila důstojenství lidské v každém člověku lépe než jiné církve, ježto u ní všickni byli synové a dcery otce jednoho na nebesích, tudíž mezi sebou bratří a sestry, ať kdo byl pán nebo sluha, ať bohatý nebo chudý, učený nebo neučený,“ a její vynikající známkou byly neméně bratrský soucit a vzájemná sdílnost úduv bez rozdílu stavův, nežli pobožnost, příčinnivost a pořádnost ve všech jejich poměrech a povinnostech.**) —

Demokratické řády, kteréž nyní nejvzdělanějším národům jsou ideálem, byly v XVI. století v Jednotě bratří českých skutkem.

Moci světské se po učení bratrském při duchovních věcech nikdy požívati nemělo; naprosto pak právo k válčení, ba již i právo ke trestu smrti mezi křesťany zamítali, any vojny bývají proti zákonu přirozenému a v nich mnohé zlé a příliš duši i tělu nebezpečné věci se přiházejí.**)

Po všechem čas svého trvání se Jednota bratrská nade všechny jiné strany v zemi skvěle vyznamenávala svým vlastenectvím a příkladnou pílí o vzdělání lidu.

Již na počátku Jednoty v shromážděných bratrských zavazování a napomínání jsou bratří a sestry, aby pilně čítali

Jaroměřice, Javorník, Jičín Nový, Jihlava, Kobyly, Kojátky, Kojetín, Kralice u Brna, Krumlov, Křížanov, Kunovice, Kunštát, Kvasice, Kyjov, Letovice, Lipník, Losín, Lukavec pod Lukovem, Malenovice, Meziříčí pod Rožnovem, Místek, Mladoňovice, Mohelnice, Mohelno, Morkovice, Náměšť u Brna, Napajedla, Němčí Dolní, Nivnice, Nové Město, Olešnice, Pačlavy, Paršovice, Paskov, Podivín, Prusinovice, Račice, Rosice, Slavkovice u Mladoňovic, Slavkov u Brna, Sležany, Starč, Strážnice, Švabenice, Temenice u Šumberka, Tovačov, Třebíč, Valtinov u Dačic, Veliká, Věrovany u Tovačova, Veselí n. M., Vrbětice u Vlachovic, Vrbka, Zábřeh, Záhorovice, Zlín, Znorovy, Ždánice, Žeravice, Židlochovice a j. v. (Jos. Jireček, Rukověť k dějinám literatury české do XVIII. století; Úmrtní kniha † kněží Jednoty bratrské, vydal Jos. Fiedler ve Fontes rerum austriacarum V. díl; mé výpisy z Paměti Jednoty bratrské v Ochranově. Jiné viz Ř. Volného Kirchlische Topographie von Mähren a mé Moravské Slovensko.

*) Fr. Palacký, Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě, V. 1. str. 275.

**) Dekrety Jednoty bratrské 88, 97, 202. Frant. Palacký, Dějiny IV 1 str. 414.

a užívali Písma sv. a všech spisů Jednoty, a každý měl o druhého pilnost ku vzdělání a polepšení jeho.

Proto zřizovali také především školy, aby mládež byla jazykem mateřským k moudrosti vedena a vzdělávána, a to mládež nejen mužského, nýbrž i ženského pohlaví. Mnohé sestry nabyly takového vzdělání, že pak samy bývaly ustanoveny, aby „na obcování jiných jako matky pozor dávající, ku počestnosti jim sloužily, v nahodilém pohodnutí smířily, ... rady potřebujícím radily... a napomáhaly k tomu, aby nebylo v někom srdce zlé.“ Některé sestry učily děvčata (na způsob nynějších dívčích škol) šití, jiné čísti a psátí.

Bratří čeští dbali pak o vzdělání jazyka mateřského a přispěli velice k jeho zdokonalení. Porovnávajíc činnost jejich na poli literárním s činností všeho ostatního obyvatelstva českého, shledáváme nápadné rozdíly. I za nejpříznivějších dob Jednoty měl se počet Bratří k ostatním obyvatelům jako 1 : 10; ale v letech 1470—1510 jest bratrských spisů pětkrát více než podobojích a katolíků dohromady. Nejvíce napsali děl náboženských a dějepisných a vydali je ve vlastních knihtiskárnách, na př. v Uher. Ostroze, jež za času pronásledování Jednoty nazvali „Mons Engadi“ (hora E.), v Lilči, „Mons Liliorum“, v Ivančicích „in horto“ (v zahradě), v Kralicích u Brna.*)

Nejslavnější z Jednoty bratrské jsou v XVI. století Jan Blahoslav, v XVII. Karel st. ze Žerotína a Jan Amos Komenský.

Zásluhy J. Blahoslava o českou řeč a literaturu, o vzdělání lidu, i všecka činnost jeho budí v nás úctu a vděčnost a může býti nám vždy jasným vzorem účinné lásky k národu a snahy obětavé „pro obecný užitek všechněm vůbec“.

Narodil se v Přerově dne 20. února 1523 z českobratrské rodiny měšťanské. Otec jeho se jmenoval Blažek, matka Kateřina byla rozená Bezperova. Protože tehdy nebyla rodinná jména ještě ustálena, Jan si dal za příjmení po otci jméno Blahoslav, — zkrácené Blaha, Blažek, a k tomu často přidával 2. přímení po rodišti, jak obyčejem bylo v Jednotě: Přerovský, latinsky Preroviensis. Prvního vzdělání nabyl v rodišti, dále jinde, jak o svém životě napsal vlastní rukou:

„Já Jan Blahoslav narodil sem se léta Páně 1523 v první pátek postní v hodinu 16.**) Léta Páně 1540 na den sv. Havla

*) Slavík Fr. A., O Jednotě bratří českých v „Osvětě lidu“, bibliotéce prostonárodních přednášek, čís. 11.

***) První hodina česká se začínala t. č. asi o 5. hodině odpoledne, tedy 16. hodina jest nynější 9. hod. dopoledne.

přivezl mne z Přerova B. Wolf *) do Prostějova, abych byl čeledínem B. Martina Michalce,**) jehož jsem čeledínem zůstával až do jeho smrti.

Mezi tím poslán sem byl od něho léta 1543 do Golperka ***) na učení a byl sem tam rok. A hned léta 1544 s některými ji-

Jan Blahoslav.

nými mládenci poslán sem do Witemberka, a přišli sme tam v sobotu před svatým Janem Křtitelem,****) i byl sem v Witemberce též rok. Léta Páně 1547 umřel B. Martin Michalec, hospodář můj, a dán nám od B. starších za hospodáře B. Matouš Strejc; u toho sem byl rok.

*) Správce sboru bratrského v Přerově † 1548. — B. znamená Bratra, t. j. kněze bratrského, jako u katolíků P., t. j. Pater, otec.

***) Správce sboru a starší čili biskup v Prostějově † 1547. Správce slul též „hospodářem“, mládenec jemu přidělený „čeledínem“.

****) Goldberg ve Slezsku, nyní pruském.

*****) Před 21. dubnem 1549.

Léta 1548 po rozeslání sv. Apoštolův*) dali mne Bratří k B. Janovi Černému do Boleslavě.

L. 1549 před velikonocí**) poslán sem od B. Jana Černého do Prus do Kralovce na učení; ale pro mor, kterýž se byl rozmohl v Prusích, nebyli sme tam dlouho, ale všickni spolu navrátili sme se k B. Machovi do Doubravna kdys po sv. Jakubě.

Téhož léta 1549 posláni sme opět Rokyta a já do Bazili na učení; ale já těžce sem se tam roznemohl a stonal sem z jara již léta 1550 mnoho nedělí. Po velikonoci šel sem (drobet pokráv) domův.

Léta 1553 jahenský ouřad přijal sem o masopustě na den hromic a potom v Přerově druhou neděli po sv. Trojici***) na kněžství sem svěcen.

Léta 1557 do ouzky rady sem povolán a téhož téhodne k ouřadu biskupskému. Léta 1558 dán sem do Evančic atd. a přibral sem se tam z Boleslavě, ku první neděli po sv. Trojici****) Než nevím, kdy a kterého léta mne Pán Bůh vzíti ráčí, kdykoli? Již jest ukázal čas a chvíli.“ †)

Ve Witemberce poslouchal někdy kázání německého reformátora Martina Luthera a v Kralovci učeného kazatele luterského Ondřeje Osiandra.

Již v mladém věku Blahoslav vzbudil pozornost u starších Jednoty svým nadáním ducha a ušlechtilostí mravů. I poslali ho r. 1548 do Mladé Boleslavě k biskupovi Janu Černému, aby mu pomáhal sepisovati Paměti Jednoty bratrské, když její archiv v Litomyšli r. 1546 shořel. „B. Blahoslav, muž osvícený, Bohu a Jednotě věrný, jakož jiné povinnosti své tak i tuto věrně konal a paměti znáti potomkům užitečné s pilností spisoval.“ ††)

Když se na radu lékařův r. 1550 navrátil z Basileje do vlasti k rodičům a přebýval dílem v Přerově dílem v Prostějově, zabýval se dále soukromě studiem bohosloveckým, jazykozpytným a duchovních písní.

Již tehdy vznikly v Blahoslavovi mnohé myšlenky a úmysly k dílům, jimiž později prospěl nejen Jednotě bratrské, nýbrž i české řeči i literatuře, školství i umění.

*) Po 15. červenci.

**) Dne 21. června 1544.

***) Dne 11. června 1553.

****) Ke dni 12. června 1558.

†) Úmrtní kniha. † kněží bratrských. Další nově upraveno z mé přednášky o J. Blahoslavovi v Praze k oslavě jeho 350. narozenin, ve Světozoru 1874.

††) Archiv v Ochránově, Paměti české Jednoty bratrské, díl X., poznámka B. Ondřeje Stefana, na 1. listě.

Přemýšlel a s jinými často rozmlouval — jak sám praví — „o pravé vlastnosti jazyka českého, kterak by již v mnohých věcech téměř v zapomenutí přišla těm, kteříž netoliko česky mluví, ale také i píší buď listy, buď jakékoli spisy. Což nám... lítostivě bývalo, že tak ušlechtilý jazyk, hojností a rozličnými vlastnostmi jiným slavným řečem neb jazykům jestliže ne rovný, tedy jistě velmi podobný,... tak má býti opouštěn a jako oulehlí ležeti zanechán, a to zvláště toho věku. ... Nyní se čeština někde po německu někde po latinsku píše, ba již i mluví velmi nezpůsobile i nesrozumitelně...“

V Prostějově zvěděl o kališném knězi Beneši Optátovi z Telče, horlivém milovníku jazyka mateřského a prvním grammatikářem českém, který přeložil Nový zákon do češtiny. I „vidělo se mi za hodné,“ napsal Blahoslav svému příteli B. Zachariášovi do Mladé Boleslavě, „abych ho navštívil, s ním se seznámil a o některé věci promluvil.“ ... „Poněvadž od některých rozumných a učených lidí jazyk český zvláštní chválu má, že by velikou k tomu, — aby ušlechtilý a ozdobný byl, — snadnost měl, ... ale však aby sepsáním bedlivě vyhledaných nějakých regulí (tak podobně jako jest v Řeckém a Latinském jazyku učiněno) se napomohlo ...: tou příčinou i já, maje obzvláštní k českému jazyku milost a od některých pobožných mužů příčinu sobě k tomu danou, něco sem byl toho, což mi se k Grammatice české příležitosti vidělo, poznamenávati počal.“

Odtud začal sbírat látku k velké Grammatice české, přemýšlel o vlastnosti a ozdobnosti jazyka českého, činil si pohnání, pokud jen mohl ve svém povolání a vedle jiných žádoucích prací, výbor, jak sám praví, „krásných a libých slov a frází,“ shromažďoval „některá pěkná slova a ušlechtilého mluvení způsoby“ a studoval „knihy české, v nichž sou i slova pěkná a vlastní, i phrases obecné, obvyklé a ozdobující řeč.“

Když se uzdravil, poslali ho starší Bratří r. 1552 zase do Mladé Boleslavě, aby dále místo nemocného biskupa Černého sepisoval Paměti Jednoty bratrské. Blahoslav pracoval tam 5 let, a složil několik dílů jich, totiž: sbírku pamětí historických, akta Jednoty bratrské, vyznání a apologie její, které se nyní chovají v Ochránově (Herrnhutě). Práce jeho označeny jsou v nich začátečními písmeny J. B. P. (t. j. Jan Blahoslav Přerovský). Vykonal tím veliké záslužné dílo, opatřil velmi důležitý pramen k dějinám národa českého, k církevním a nejvíce ovšem k dějinám Jednoty bratrské, a „získal si nesmrtelné zásluhy o dějepis český.“

Vedle toho neunavně působil pro dobro Jednoty a lidu, zvláště, když tehdy císař Ferdinand I. po válce šmalkaldské pro-

následoval Jednotu bratrskou a zrušil mimo jiné také sbor v Mladé Boleslavi. Roku 1547 byli odtud a z některých měst českých Bratří vypovězeni a uchýlili se nejvíce do Lešna v Polsku. Aby se těžký stav Jednoty umírnil, poslán byl Blahoslav na př. r. 1555 a 1557 čtyřikrát do Vídně, zvláště s prosbou k arciknížeti Maximilianovi, o němž pověst se roznášela, že „čistého Písma sv. se ujímá a náleží lidských více se nepřidrzuje,“ a r. 1556 do Magdeburka, když osady Bratří od Ferdinanda I. z vlasti vyhnány byly pokoušeny od Flacia Illyrika, stoupence Lutherova a odpůrce Jednoty bratrské. Avšak cesty neměly žádoucího výsledku. Utiskování Jednoty bratrské v Čechách nepřestalo. Sbor v Mladé Boleslavi byl zakázán, a pán tamní Arnošt Krajíř z Krajku nesměl u sebe míti kněží bratrských. Biskup Černý a Blahoslav, když nebylo jistoty pro ně v Boleslavi, zdržovali se nějaký čas tajně v okolí, — jako později Komenský, když musel opustiti Fulnek a Moravu i Čechy, — a z úkrytů svých těšili své přátele a lid bratrský. Znaje osobně tehdejší události, napsal o nich „Historii hrozného zahřmění božího, anobř hromobití strašlivého, vykonaného skrze Antikrista I. P. 1555 v čas postní v Čechách při panství Boleslavském.“

Blahoslav navrátil se pak na Moravu a na sněmu bratrském ve Sležanech r. 1557 zvolen byl za biskupa Jednoty, ačkoliv měl teprve 34 let věku svého. Jakožto sídlo byly mu vykázány Ivančice, odkud spravoval Jednotu na jižní Moravě, a r. 1558 svěřen mu i důležitý a nejobtížnější úřad písaře neboli tajemníka Jednoty a tím též archiv a Paměti bratrské, jež v Boleslavi byl pořádal a spisoval.

Všechny povinnosti své konal velmi svědomitě a horlivě a působil i dále všemožně k úlevě Bratří českých, kteří skoro všech občanských práv byli zbaveni. I když král Maximilian II., jenž dříve zdál se býti laskavým k Bratřím, nastoupiv na trůn r. 1564 žádost některých pánů českých o svobodu náboženství zamítl a na mandáty ť otce svého Ferdinanda I. odkazoval, a tak i naděje Bratří zničeny byly, ani tehdy Blahoslav neztratil mysl a neustal působiti pro Jednotu. Umínil si účinkovati na Maximiliana skrze některé pány moravské, a užil při tom i politiky rodu panovnického. „Majetníkem zboží ivančického totiž byl pan Berchtold z Lipé, t. č. hejtman markrabství moravského. Paní jeho byla sestrou v Jednotě a on sám, ačkoliv oudem nebyl, všemožně jí přál. Na něho jako na paní obrátil se Blahoslav a představoval, jaký to nemilý dojem v cizích krajinách způsobí, až o této neočekávané přísnosti Maximilianově pověst se roznese. Již tehdyž byla čáka, že trůn polský se uprázdní, a rakouský panovník činil

sobě naděje, že na něj dosedne. Přiložil tedy Blahoslav, že nikterak nelze se domyslití, aby Poláci po takových úkazech Maximiliana vyvolili.“*) A skutečně mělo domlouvání císaři žádané následky. Nebylať sice Jednota bratrská zákonem ani teď uznána, přece však mohli Bratří znovu otvírati sbory své a zřejmě vyznávati své náboženství.

Byl pak si Blahoslav vědom té pravdy, že jen vyšším vzděláním Jednota mohla odolati všemu zavedení a uchrániti se záhuby. (Soudil tak později i Komenský, řka, že rozvoji Jednoty vadily 3 věci: nedostatek vyšší učenosti, jiné církve a chudoba.)

I působil, aby proto Jednota posílala nadanější mládence na vyšší studia na evangelických universitách v Německu a Švýcarsku.

Avšak jako často bývá v životě lidském, že někteří lidé vystupují i proti nejlepší vůli a snaze jiných, tak dělo se i Blahoslavovi. Proti jeho sestavení Kancionálu bratrského utračně psal bakalář Martin Žatecký, načež odpověděl „Apologii“ toho kancionálu, a jiní vystupovali proti jeho snaze o vyšší vzdělání, i přední biskup Jan Augusta. Někteří, zvláště kteří neměli vyššího vzdělání, mluvili proti němu a opovrhovali vyšším učením a lidmi učenými, odvolávajíce se na biskupa Lukáše Pražského († 1528), že prý „nic nepsal, čehož by v Jednotě ne-našel.“ I shromáždění Jednoty, v Přerově l. 1566 konané, v tomto smyslu se vyslovilo.

Když to Blahoslav slyšel, hluboce se ho to dotýkalo, a jak sám praví, „div že se mi srdce nad tím nerozpučilo.“ I napsal v tom dojmu dne 15.—18. února 1567 do Pamětí bratrských, v dílu IX., odpůrcům vyššího vzdělání neboli „misomusům“ Poznámání soudu mého o těch slovích Bratra Lukášových, že nic nepsal, čehož by v Jednotě nevzal,“ známé z vydání Pavla Jos. Šafaříka pod názvem „Filipika proti nepřítelům vyššího vzdělání v Jednotě bratrské.“**) Jest to vzácná památka řečnická oné doby psaná velmi plynně, dle tehdejšího obyčeje protkaná latinskými výroky, jako jiná díla Blahoslavova, plná myšlenek nejen tehdy, nýbrž i stále platných. —

I po takových nemilých zkušenostech Blahoslav dále pracoval, pokud jen zdraví a síly stačily. Myslíl při tom i do bu-

*) Ant. Gindely, Životopis J. Blahoslava, v Časopise musea českého r. 1856.

**) V Časopise Musea král. českého r. 1861; nově vydána jest při 2. vydání Vad kazatelův v Urbánkové Bibliotéce paedagogické r. 1906.

doucna, aby svou prací dal, jak sám praví v předmluvě ke svým Přídavkům ke Grammatice české, „příčinu opět další někomu, z nynějších nebo budoucích, aby o tom šře přemýšleje, něco potom dostatečnější, pořádně a srozumitelně jazykem českým sepsal, a pro obecný užitek všechněm vůbec vydal;“ nebo konal studia mluvnická a přeložil Nový Zákon, maje za „netoliko užitečné, ale i téměř povinné, příklad a pravidlo pravé češtiny budoucím Zákonu Páně starého vykladačům... pozůstaviti... Jen ať k cíli výbornému se dojde a vše bude napomáhati k dobrému... I já sobě nerozumných lidí soudem a neprohledavostí překážeti v svém předsevzetí nedopustil sem, chtěje raději dobrých a svatých mužů, předkův našich milých, následovati, nežli některých nesmyslně vysokomyslností se ostýchati.“

V Ivančicích Blahoslav vedle povinností biskupských konal dále studia jazykozpytná ke své Grammatice české, spisoval Paměti Jednoty bratrské, skládal nábožné písně sám nebo staré nově zpracovával, působil ke zlepšení duchovního zpěvu a škol bratrských, přeložil z původního řeckého textu Nový Zákon a vydal tiskem tato 4 díla:

1. r. 1558 v Olomouci „Muziku“ t. j. knížku zpěvákům náležitě zprávy v sobě zavírající;“ potom ji znova opravil, přidal „Regule a naučení potřebná kantorům i písní skladatelům“ a vydal v Ivančicích r. 1569 dílo svého druhu první v literatuře české;*)

2. Kancionál bratrský, vytištěn r. 1561 v Šamotulách, v něm od Blahoslava 49 původních písní a 17 dle starých, nově zpracovaných. Když jsou dle vlastního výroku Blahoslavova některé písně v tom kancionále „velmi rozkošné a právě řemeslně složené, právě česká a pěkná slova, phrases i mnohé figury ušlechtilé mající, jako nějaký věnec z kvítí rozličného uvitý, a některé jako krásný strom spolu se držící, vzhůru rostoucí;“ — jsou to nábožné písně Blahoslava samého; některé z nich otištěny jsou v pozdějších kancionálech evangelických a zpívají se podnes;

3. Nový Zákon vydán v Ivančicích r. 1564 a 1568;

4. Evangelia neb čtení svatá, kteráž slovou pašije, v Náměšti u Třebíče r. 1571.

V rukopise měl ještě jiné práce, na př. „Pořádek kázání ročního na víru ke čtení (= k evangeliím) neb epištolám nedělním obecním,“ jež napsal na počest svého biskupa Jana Černého v Boleslavi, „Naučení mladým

*) Nově vydal dr. Ot. Hostinský v Rozpravách České akademie r. 1896; přidaná naučení vyšla též u Grammatiky české r. 1857.

kazatelům čili Ctnosti kazatelův,“ kteréž obě práce se potom ztratily a jen dle jména jsou známy; O původu Jednoty bratrské a j. v., dílem v samostatných spisech, dílem v oněch Pamětech Jednoty bratrské napsány.

Pracoval vůbec díla, jichž bylo hlavně pro život a rozvoj Jednoty nutně třeba, ne libovolné věci. Všade měl jako spisovatel a jako biskup na zřeteli vyšší vzdělání Jednoty a lidu. Jeho spisy obsahují místy hojně didakticko-paedagogických zásad, jež ukazují, že Blahoslav byl při tom i znamenitým paedagogem, předchůdcem J. A. Komenského.*)

Vytrvalou práci a snahu J. Blahoslava o zvelebení české řeči a vyšší vzdělání tím více vděčně uznávati musíme, pamatujíc, že to bylo v době, kdy národ náš stále zaujímal otázka náboženská na ujmu jiných potřeb života.

Chtěl, jak opět sám praví, „napomáhati k dobrému,“ aby jeho práce byly „jiným užitečné... bližnímu k vzdělání,“ a proto myslil a pracoval na skutečný prospěch života národního a sám o své vůli neúčastnil se, ačkoliv byl vynikajícím biskupem, náboženských hádek. Psáti o věcech bohosloveckých měl „nad síly své a také (ut verum fatear, abych pravdu vyznal), jak sem mohl, tak mi se nechtělo, a jakž sem chtěl, nemohl sem.“ K jiným náboženstvím byl snášenlivý, ke každému přívětivý a napomínal k tomu i mladé kněze bratrské.**)

Poslední jeho práce byla dokončení Grammatiky české, dle nápisu „sepsané předešlých let, ... nyní pak to vše znova přehlédnuto jest, pilně zkorygováno i doplněno, a některým toliko k užívání vydáno: léta 1571,“***) a spis „Vady kazatelův.“ Toužil ještě a pečoval, aby proti osočování a pomluvám Jednoty byla vydána latinsky Konfesse a Historie Jednoty bratrské a tím aby mezi cizími národy byla o ní rozšířena pravdivá známost. Ale toho se již nedočkal. — Býval již dříve churav. „Zdraví jeho se den ode dne téměř měnilo; brzy prý jej obtěžovala neživnost žaludka, brzy horkost jater, druhdy stísněnost a jako prý zácpa plicí.“ Ale ještě pilně pracoval, chtěje některá ona díla dokončiti. — Zemřel v sobotu dne 24. listopadu 1571, maje věku teprve 48 let, právě když měl prohlížeti sbor a školu bratrskou v Moravském Krumlově; pochován jest v biskupském sídle svém v Ivančicích. — Bratří cítili

*) Didakticko-paedagogické zásady J. Blahoslava u porovnání k zásadám J. A. Komenského, článek můj v časopise moravského učitelstva „Komenském“ r. 1896.

**) Viz jeho Vady kazatelův; 1. vydání zkrácené r. 1876, 2. úplné vydání mé v Urbánkově Bibliotéce paedagogické r. 1906, str. 88—97.

***) Vydali Ig. Hradil a Jos. Jireček r. 1857.

hluboko ztrátu Jana Blahoslava, a v Úmrtní knize kněží Jednoty bratrské spravedlivě o něm napsáno: „Umřel otec a vozataj lidu Páně v Jednotě, muž veliký a znamenitý, velice pobožný, pracovitý od mladosti, ke všem velice přívětivý, veliký a drahý klínůt Jednoty. Přesprávil brzo, podle našeho soudu, Pán Bůh jej vychvátiti ráčil.“ —

Práce jeho zůstaly jim vzorem, když po jeho příkladu podnikli nový překlad a výklad i Starého Zákona a po mnoholetém namáhání šťastně vydali celou Biblii Kralickou v 6 dílech r. 1579—1593 a tím vyplnili naději Blahoslavovu. V 6. díle podali věrně vzornou práci jeho, Nový Zákon.

Čistota a správnost řeči Blahoslavovy*) byla uznávána pak i od jiných spisovatelů a byla jim vzorem dobropisemnosti a řeči české.

FR. A. SLAVÍK.

KAREL STARŠÍ Z ŽEROTÍNA.

NAPSAL FR. KAMENÍČEK.

Znamé rčení, že veliká doba rodí velké muže, lze často případně zaměnit za výrok podobný, že totiž velcí mužové připravují nebo dělají velké doby. I v naší malé zemi moravské máme takové zjevy mužů vynikajících a čínorodých, kteří zasáhli neobyčejně hluboko do dějin jejích. Na konci XVI. století a na počátku XVII. jest takovým mužem Karel starší ze Žerotína, z nejmocnějších šlechticů moravských. Žil v době jak politicky tak nábožensky i jazykově velmi pohnuté. Dlouholeté války turecké ohrožovaly nejen bezpečnost obyvatelstva říše rakouské, ale připravovaly je o poslední majetek a podkopávaly povážlivě i trvání státu. Vedle tohoto vnějšího nepřítelů ničil neb aspoň rušil klid národů rakouských i nepřítelů vnitřních: jednak boje ústavní a stavovské, jednak nesrovnalostí náboženské.

*) Seznam jeho spisů viz v Jirečkově Rukověti k dějinám literatury české, díl I. str. 83—84, a v mém úvodě k 2. vydání Vad kazatelův a Filipiky proti nepřítelům vyššího vzdělání v Jednotě bratrské str. 15—17, spisy jeho tiskem posud vydané.

Také Morava trpěla tenkrát neobyčejně, ba mohli bychom říci, trpěla více, než země ostatní. Z původních velikých práv a svobod stavovských, jak se vyvinuly za vlády Jagjelovcův okolo roku 1500, zbyl sotva nepatrný zlomek; kdežto dříve se říkalo o Moravě „co hrad, to král“, koncem století šestnáctého kralování stavů moravských přestalo úplně a otěže vlády přejali nejvyšší úředníci zemští jako vykonavatelé moci panovnické. Dříve byli úředníci zemští odpovědní nejen panovníkovi, nýbrž i stavům, kteří také vydatně spolupůsobili na jejich jmenování, koncem století šestnáctého dávali sice stavové ještě návrhy (vota), ale bezvýznamné. Panovník jmenoval, koho chtěl. Druhdy sněmy a sjezdy moravské ustanovo-

Karel starší z Žerotína.

vali si stavové sami, a usnesení sněmovní i sjezdová mívala platnost, jakmile byla zapsána do zemských desk, okolo roku 1600 sněmy i sjezdy svolávali panovníci sami a usnesení stavovská neměla platnosti, pokud je nepotvrdil a neschválil panovník. Druhdy sněmy zemské svolávány bývaly ročně, někdy dvakrát i třikrát, za let osmdesátých a devadesátých století šestnáctého dávali si panovníci povolovati berně a zemskou hotovost, ovšem za odporu stavovského, na více let najednou a nesvolávali sněmův ani sjezdů zemských často po několik let. Ještě za panování Ferdinanda I. větší soud zemský, vrchol práva a chlouba stavovského zřízení moravského, spravován byl a řízen úplně jen stavy, ale v několika desetiletích muselo býti panovníkovi oznamováno každé jeho zasedání i odložení. Na-

před směli obyvatelé moravští býti souzeni jen u příslušných soudů moravských, později volání stavové i poddaní velmi často k soudům cizím, neboli, jak se říkalo, „ven ze země“. V bernictví, které bylo a zůstalo i za dob nejhorsích výhradním právem stavovským, vynucovány panovníky na stavech i poddaných rok za rokem berně větší s roztočnými jmény (pobečovně, daň z hlavy, z komínů, třicátek, skopné, různé desátky a p.) a výtěžku jejich užívalo se hlavně na výdaje dvoru panovnického, na války a stavbu pomezních hradů, hlavně v Uhrách, kdežto na potřeby zemské nezůstávalo téměř ničeho. Ještě počátkem druhé polovice století šestnáctého stavové moravští ochotně přijímání bývali panovníky, aby ústně přednášeli svá přání a stížnosti, za císaře Rudolfa II. však čekala poselstva stavovská marně v Praze často po celé týdny a na konec vracela se s nepořízenou.

O nic lépe nebylo v otázkách náboženských. Morava dlouho slyňala jako země úplné náboženské svobody, kde každý směl vyznávat jakoukoli víru, a nebylo také v Evropě druhé země, kde by žilo vedle sebe tolik různých vyznání. Jmenují pouze katolíky pod jednou, pod obojí, české bratry, protestanty vyznání augšpurského i helvetského, novokřtěnce (anabaptisty), bratry lulecké, mikulášence, ariány, švenkfeldiány a židy. Různých odrůd jmenovaných vyznání bylo nepočítaných. Nekatolíci zabrali poněkud nejčelnější místa úřednická, rozhodovali výhradně v radách královských i poddanských měst, měli většinu na zemském sněmě, na větším soudě i v soudech ostatních, pokud náležely právu světskému, a téměř všude konali veřejně bohoslužbu. Z přísahy vyloučena byla pro nekatolíky slova „na Matku Boží a všechny svaté“, a nekatolíci pohřbívání na mnohých místech i na hřbitovech katolických. To přestalo koncem století šestnáctého. Mnohá z vyznání nekatolických vymizela splnutím s vírami početnějšími, a víra katolická nabyla působením energických biskupův olomouckých, členů Tovaryšstva Ježíšova i také neustálou blahovůlí panovníků v zemi patrné převahy. Evangelíci, jak potom se jmenovali krátce nekatolíci moravští, ustupovali napořád: místa nejvyšších úředníků zemských osazována s počátku jednotlivě, později výhradně rozhodnými katolíky a podobně většina městských rad nejen v městech královských, nýbrž také v městech panských, na fary dosazováni jen pravověrní kněží katolíci a do škol katolíci učitelé. I nekatolíci byli nuceni přísahati „na Matku Boží a všechny svaté“, katolické hřbitovy jim zavírány a nekatolické bohoslužby obmezovány nebo naprosto znemožňovány. V místech, kde druhdy slavnost Božího Těla

nemohla se vůbec ani konati, najednou chodili také nekatolíci s processím, jsouce k tomu nuceni úřady světskými i duchovními. O slavnostech Božího Těla vydávány v královských městech i královské patenty. Celá kdysi hrdá budova stavovství zemského hroutila se po stránce politické, náboženské, ba dokonce také po stránce jazykové, neboť začínal se patrně uplatňovati též jazyk německý v celém veřejném životě moravském vedle češtiny, jež posud byla podle zákona jediným úředním jazykem zemským. Za druhé polovice století šestnáctého začínají se objevovati zvláště v knihách městských a cechovních zápisy německé měrou povážlivou, kdežto počátkem toho století německý zápis byl vzácností. Mnoho k tomu přispělo několik rodů šlechtických, které se přistěhovaly na Moravu z Německa, z Italie a ze Španělska. Také celá správa zemská valně hynula. Nebylo ani jednoty ani dostatečného pořádku obecného ani osobní bezpečnosti.

Mužem, který dovedl na nějakou dobu čeliti tomuto všeobecnému rozvratu na Moravě, byl Karel starší z Žerotína.

Narodil se dne 14. září roku 1564 v Brandýse nad Orlicí v Čechách, v zámku pod starým a sešlým hradem brandýským. Po zámku tom není nyní již ani památky. Byl synem Jana staršího z Žerotína, linie novojicko-brandýské, a manželky jeho Mariány z Boskovic. Náležela mu panství Brandýs nad Orlicí, Lomnice, Náměšť, Rosice, Přerov a Dřevohostice, jež získal buď dědictvím nebo koupí. Za mladých let prodlel dlouho v cizině, dílem na studiích, dílem na zkušené, napřed v Basileji, potom v Ženevě, kdež poslouchal práva a teologii u proslulého tehdejšího profesora Grynea, s nímž i později zůstal ve stycích velmi přátelských. Potom žil delší čas ve Francii, v Anglii a v Nizozemí. Přes Heidelberg, kde opět se zabýval universitním studiem, vrátil se roku 1587 do vlasti a po dlouhých poradách se staršími Jednoty bratrské, jejíž byl horlivým členem, pojal za manželku Barboru z Krajků, sirotka, jemuž byl poručíkem mocný velmož český Petr Vok z Rožmberka a na Bechyni. Zásluhou Rožmberkovou se stalo, že Karla staršího z Žerotína poznal osobně císař Rudolf II. i nejbližší rádcové jeho. Ale těkavá a ctižádostivá mysl Žerotínova nenalézala ani na Moravě ani v Čechách dosti zaměstnání; toužil po slavných a hrdinských činech. Věda, že ve Francii bojuje se veliká náboženská válka (války hugenotské), vypravil se tam, aby vstoupil do služeb hugenotského krále Jindřicha IV. Byl výpravou zklamán. Jednak nenalezl ve Francii vhodného pole činnosti ani dostatečné pozornosti, jednak také ochuravěla mu doma mladistvá choť a proto vrátil se záhy a bez

vavřínů do vlasti. V polovici roku 1591 pochoval drahou manželku svou a oddal se téměř úplně výchově dcery své Bohunky, kterou mu zanechala zvěčnělá choť. Teprve po dvou letech, když nastaly v Uhrách opět války turecké, odešel do tábora císařského, aby odčinil zlý dojem, který způsobila u dvora Rudolfova dobrodružná cesta jeho do Francie. Ani v Uhrách nebylo mu přáno delšího pobytu: již roku 1594 jmenován byl na žádost stavů moravských a na znamení blahovůle císařské přisedlím většího soudu zemského a tím, vrátiv se na Moravu, zahájil svou nanejvýše blahodárnou činnost veřejnou. Skládaje přísahu soudcovskou, vynechal jako český bratr, ovšem na veliké pohoršení katolíků, slova „Matce Boží a všem svatým“. Tenkrát již bylo to velikou smělostí. Vedle úřadu soudcovského zastával časem i jiné hodnosti v zemi; na př. koncem století šestnáctého byl také náměstkem nejvyššího komorníka moravského. Pravidelně býval volen do význačnějších komisí zemských, běželo-li o spletitější otázky, jelikož si zjednal pověst muže neobyčejně bystrého a prozíravého. Z té příčiny se účastnil horlivě také úpravy zemského zřízení moravského, jež bylo vydáno roku 1604.

První léta působnosti Žerotínovy v soudě zemském uplynula dosti klidně, ale záhy bylo patrné, že jest nejbystřejší hlavou celého soudu, jehož jednání sledoval vždy velmi bedlivě a zaznamenával si také význačnější příhody a případy. Již tehdy pozoroval s bolestí, že staré a slavné zřízení zemské valně pozbylo významu, jelikož téměř všickni noví nejvyšší úředníci zemští byli jednak úplnými nástroji moci panovnické, jednak vlivem čilého Stanislava Pavlovského, biskupa olomouckého, bráni jen z řad katolických. Žerotín dobře vytušil, že na Moravě přestala doba politické i náboženské volnosti. Obavy jeho nabyly patrnější tvářnosti, když po vlasteneckém Stanislavovi stal se biskupem olomouckým mladý, chytrý a výbojný kardinál František z Dietrichštejna, rodem ze Španělska, smýšlením Němec, který česky vůbec neuměl. Byl oblíbencem jak papežovým tak císařovým, na jehož přání domáhal se místa v zemském soudě větším. Tu Karel starší z Žerotína obrátil po prvé na sebe pozornost celé Moravy odporem proti připuštění Dietrichštejna mezi přisedlím. Jednak bral v pochybnost, má-li kardinál vůbec právo zasedati v zemském soudě, poněvadž nenáleží panskému rodu moravskému, jednak dokazoval, že Dietrichštejn by v zemském soudě nemohl býti nic platný, jelikož neumí česky a jiný jazyk jest v zemském soudě moravském naprosto nepřístupný. Většina přisedlím souhlasila s Žerotínem, ale kardinál nechtěl ustoupiti a slibo-

val, že se naučí brzy česky, zatím pak že bude mluvití buď latinsky nebo pomocí tlumočníka. Kdyby mu stavové upírali místa v soudě nebo dokonce bránili v něm zasednouti, hrozil, že si bude stěžovati u císaře. Dle návrhu Žerotínova nebylo potom kardinálovi sice upíráno místo v soudě zemském, ale nesměl se účastniti jednání, pokud se nenaučil česky. Poněvadž pak Dietrichštejn dobře věděl, že celý postup zemského soudu proti němu dál se dle návrhů Žerotínových, pojal již tenkrát proti němu necht a odpor, který potom se stupňoval rok za rokem. Záhy bylo patrné, že na Moravě není místa pro oba tyto muže, z nichž kardinál byl hlavou strany katolické, Žerotín nekatolické. Žerotín se nikdy netajil, že usiluje o zeslabení moci církve katolické, a podařilo se mu velmi často, ba téměř pravidelně, že kardinálovy snahy docházely u císaře Rudolfa jen částečného splnění, ať se týkaly mandátů proti nekatolíkům, nebo censury knižné neb otázek patronátů. Proto kardinál nejednou se vyjádřil, že jest mu vždy milejší lutherán než český bratr, jakým byl právě Žerotín. Každá příležitost byla straně Dietrichštejnově vítána, aby ho pronásledovala a ničila. Napřed mu bylo vytýkáno veřejně, že zpronevěřil v Uhrách císařské peníze, a když se očistil, byl obviněn zemským podkomořím Zikmundem z Dietrichštejna ze zločinu velezrády, jelikož dal uvězniti jakéhosi Vlacha Jana Bapt. Pieria, ač měl průvodní list císařský. Přitěžující okolností bylo, že o nějaké hostině odepřel píti na zdraví císařovo. Žerotín byl volán do Prahy, aby z toho odpovídal. Poněvadž dle zemského zřízení měl býti souzen na Moravě, sám upozornil stavy moravské, aby netrpěli takového porušování práv svých. Pře se vlekla po několik let jen proto, aby Žerotín žil neustále v obavách a nejistotě. Když pak se zdálo, že nepomáhají dosti ani přímluvy stavů moravských, kteří dokazovali, že Karel jest věrně oddán rodu habsburskému a že nikdy neporušil občanských povinností svých, vzdal se veřejného života a pomýšlel docela, že se vystěhuje z Moravy. Mínil usednouti v Basileji. Ale rozmyslil si opustiti Moravu a žil tiše na zámku svém Rosicích, oplakávaje ztrátu druhé manželky své Elišky z Krajku, jež mu zemřela roku 1600 v 18. roce života. Ještě více dojala Žerotína smrt synáčka Bedřicha, který následoval záhy matku svou.

Úplného očistění se dostalo Žerotínovi teprve roku 1602, ale nepřátelé připravili mu novou pohanu: téhož roku byl vyloučen ze soudu zemského, poněvadž se vzpíral přísaze „na Matku Boží a všechny svaté“. Žerotín nesl i tuto ránu klidně a důstojně, oddávaje se téměř úplně správě statků svých. Zá-

roveň se oženil po třetí s Kateřinou Annou z Valdštejna, sestrou slavného později vojevůdce Albrechta z Valdštejna, horlivou vyznavačkou učení bratrského. I tato manželka umřela mu již po několika měsících neduhem plicním.

Z tichého zármutku a samotářského života nevyrušily Karla staršího z Žerotína ani prudké nájezdy Bočkajovců do země moravské za let 1605 a 1606, jimiž popleněna byla celá jihovýchodní Morava. Svými zkušenostmi a věhlasem byl by mohl tenkrát odraziti leckterou pohromu od vlasti své tím více, že byl naprostý nedostatek mužů rázných a statečných. Zemský hejtman tehdejší žaloval císaři, že mimo Jiříka z Hodic nemá, na koho by se mohl spolehnouti. Karel starší z Žerotína nezasáhl úmyslně do tehdejších událostí na Moravě — a sám to přiznal později —, jelikož pokládal veřejný život v zemi za úplně prohnulý a nad to nesouhlasil se způsobem vlády císaře Rudolfa II., jež pokládal za nenapravitelný. Naopak Žerotín nedal se zlákat ani listy z Uher, které ho vábily, aby se spojil s Bočkajovci na svobodu víry. Ani neodpověděl, a listy poslal do Prahy, aby mu nemohlo býti vytýkáno, že tajně jednal s nepřáteli císařovými, ač jinak se neúčastnil veřejných záležitostí. Této lhostejnosti Žerotínovy užil za to na svůj prospěch odpůrce jeho kardinál František z Dietrichštejna, účastně se vydatně všech událostí válečných, až konečně se stal nejvyšším velitelem zemské hotovosti moravské.

Ale Žerotín přece nebyl po několik těch let naprosto nečinným, naopak spřádal do budoucnosti záměry velmi smělé, jejichž konečným cílem bylo, obnoviti vlasti své a krajanům bývalou volnost náboženskou a neporušená práva stavovská. Jsa přesvědčen, že za vlády císaře Rudolfa II., vlastně za vlády jeho rádců, nelze dosíci záměrů tak dalekosáhlých, chtěl to zkusiti s bratrem Rudolfovým Matyášem, který po léta řídil válečné události v Uhrách. Sotva byly poněkud odčiněny následky posledních válek tureckých a povstání Bočkajova, svolal roku 1607 na Rosice tajnou a důvěrnou schůzi přátel svých, o které zajisté byl dobře zpraven i arcikníže Matyáš, a navrhl, aby společnou konfoederací několika sousedních zemí učiněn byl za přispění Matyášova pokus o restauraci starých svobod politických i náboženských. Příležitost byla vhodná, jelikož císař Rudolf zdráhal se podepsati mír s Turky, Matyášem ujednaný. Tak se objevuje zápas Matyášův s císařským bratrem Rudolfem jako dílo Žerotínovo, a úmluvy v Prešpurce, v Rosicích a v Ivančicích byly jím způsobeny. Již tenkrát jevila se povaha Žerotínova v pravém světle: zosnoval sice odboj proti vládnoucímu panovníkovi, ale nikoli proti

panovnickému rodu, naopak běželo mu jen o vystřídání osob nejbližšího příbuzenstva. Pohnutky měl ovšem napřed náboženské a vlastenecké, ale kdo chce, postřehne v jeho jednání také dávku uražené ctižádosti a snahu, ukázati, že muž jeho povahy, dovede, chce-li, víc, než tuší jeho odpůrcové. A dokázal to. Smlouvou libeňskou dostala Morava s Dolními Rakousy a habsburskou částí Uher nového panovníka, Matyáše, který potud nebyl, než nástrojem Žerotínovým. Tenkrát slavil Karel st. z Žerotína největší vítězství své nad kardinálem Františkem z Dietrichštejna, jež účastnil se událostí roku 1608 jako plnomocník Rudolfov. Dietrichštejn a Žerotín nesblížili se ovšem událostmi těmi zvláště přátelsky, ale snášeli se přece na nějakou dobu dosti dobře a projevovali si i pozornosti; teprve novou výbojností katolictví na Moravě a intrikami dvorskými zvětšil se rozpor mezi nimi tou měrou, že smír byl potom již vůbec nemožný. Katolická strana moravská podvolila se s počátku i s vůdcem svým resignovaně nutnosti, zvláště když Žerotín v uznání zásluh svých zvolen byl od jásajících stavů nekatolických o sněmě olomouckém zemským hejtmanem moravským. Zároveň přijal úřad direktora zemských peněz a často pomáhal zemi ze svého, což bylo všeobecně s vděkem uznáváno. Nedosáhl sice od Matyáše všeho, čeho očekával, ale měl tolik moci, že vládl v zemi téměř neobmezeně a dovedl odrážeti nástrahy, které byly zahájeny proti Matyášovi v Horních Rakousích a v Čechách za vpádu pasovského. Byl tenkrát i nejvyšším nad zemskou hotovostí moravskou. Mané připomíná postavením svým Jiřího Poděbradského v Čechách za doby jeho správcovství. Ovšem nesměl býti neopatrným. Dietrichštejn nevzdal se naprosto boje, jak se zdálo napohled, naopak, jak sám, tak pomocí Khlesla, biskupa vídeňského a důvěrníka Matyášova, měl neustále značný vliv na slabého Matyáše a křižoval statečně záměry Žerotínovy. Dietrichštejnovým působením se stalo, že Matyáš povolil na Moravě jen takovou svobodu náboženskou, jak bývala za panovníků dřívějších, a prohlásil důvěrně, že by se raději vzdal trůnu, než by povolil více, náhradou za to však nechával Žerotínovi dosti volné ruce v otázkách politických a jazykových. Stará zřízení zemská nabyla zase téměř úplně bývalé platnosti, ač v některých věcech, jako ve volném osazování přísedících zemského soudu a úředníků nedosáhlo se již bývalých obvyklostí, sněmům zemským a soudům vrácena stará volnost a jazyk německý odkázán do příslušných mezí, aby neubíral půdy vládnoucí češtině. Na sněmy museli býti panovníkem posíláni komisaři, znalí úplně jazyka českého, Matyáš sám musel slíbiti, bude-li mítí dítky,

že dá je učiti česky, a podobně každý cizozemec, chtěl-li se státi řádným zemským obyvatelem čili dosáhnouti inkolátu, musel slíbiti, že dítky své vychová v témž jazyce; opomenul-li by toho, dítky nesměly děditi nemovitého jmění jeho. Kdo neznal dokonale česky, nemohl se státi zemským úředníkem. V náboženství dovoleno nekatolíkům konati veřejné bohoslužby vyjímaje města královská, kde dovoleny modlitebny pouze na předměstích, odstraněna přísaha „na Matku Boží a všecky svaté“, a vrchnosti nesměly týrati ani pronásledovati nekatolických poddaných svých.

Karel starší z Žerotína staral se jako zemský hejtman zvláště o přesné konání povinností jak nejvyšších úředníků, tak soudců, tak i šlechty, pokud se týkalo sněmování a bernictví zemského, pečoval o bezpečnost zemskou proti cikánům, povalečům, rejtharům, rybníkářům, štercířům a dosáhl četnými nařízeními i tresty, že skutečně zavládl v zemi pořádek, jehož bylo nutně potřebí, jelikož za posledních let Rudolfových na př. jediný kupec nesměl se odvážiti na cestu po zemi se zbožím, nýbrž cestovalo jich vždy více najednou, aby se mohli ubrániti lupičům. Mincovníctví upraveno vhodně a účelně. Tím ovšem si Karel z Žerotína zjednal takovou vážnost, že volán býval na porady do Vídně ke dvoru, a neméně posílali jej tam stavové sami, aby jim vymáhal různé výhody. U českých stavův ovšem nebyl valně oblíben; zazlívali mu, že „bez příčiny“ odtrhl Moravu od Čech, ač to nebylo doslovně správné, jelikož Morava i po roce 1608 zůstala nepřetržitě předním členem, do koruny české vtěleným.

Tento klidný rozvoj země moravské trval vlastně jen tři léta. Když Matyáš stal se také králem českým a po smrti bratra svého Rudolfa i císařem, usídlil se trvale ve Vídni a zahájil docela jinou politiku, zvláště v otázkách náboženských. Byl totiž vždy stejně dobrým katolíkem jako císař Rudolf, ale pokud byl jen markrabím moravským, musel plniti aspoň částečně sliby, které byl učinil Žerotínovi a bývalým přátelům svým. Jakmile však dosáhl moci úplné, obklopil se rádci jen katolickými a na Moravě radil se na místě u Žerotína u kardinála Františka z Dietrichštejna, jehož působením začala se v zemi ostrá protireformace katolická. Na úřady tlačili se opět Dietrichštejnovi přátelé, jazyka českého po většině neznalí, praedikanti vyháněni z far, nekatolíci odstraňováni z městských rad a nekatolíkům v městech královských znemožňovány dochůzky k bohoslužbě na předměstí. Královská města moravská vymanila se ochotou vlády vídeňské úplně z pravomoci Žerotínovy, jako zemského hejtmana, tak že katolíci pod-

komoři spravovali je potom docela samostatně dle přání kardinála. Prísaha „na Matku Boží a všecky svaté“ obnovena, školy nekatolické zavírány a bratrské gymnasium chropýňské docela zbořeno. Žerotín učinil sice pokus obrany spolkem s nekatolíky horno- a dolnorakouskými, ale nemohl nepozorovati, že poměry na Moravě změnily se úplně na prospěch katolíkův. „Katolíci jedí a pijí,“ pravil, „protestanté se smějí pouze na ně dívatí“. A v přesvědčení, že „časy jsou zlé, a že není radno drážditi katolíků“, chlácholil souvěrce své, jak mohl, a odkazoval na dobu pozdější a příznivější. Sám pak dobře vycítil, že se rádo nevidí ani ve Vídni ani v Olomouci, setrvává-li v úřadě hejtmanském, proto se vzdal roku 1615 dobrovolně nejen nejvyšší správy zemské, nýbrž i direktorství zemských peněz a přisednictví v zemském soudě, odkudž stavové moravští zvláště neradi ho pouštěli jako výtečného znalce pořádkův a práv zemských. Nedal se uprositi a odešel, neboť poznal, že byl kardinálem Františkem z Dietrichštejna poražen. Neméně ho také bolela ztráta Opavska, o němž byl přesvědčen, že náleží k Moravě. Nástupcem Žerotínovým v zemském hejtmanství moravském stal se Ladislav Popel z Lobkovic, úplný nástroj kardinálův a Matyášův. Tím ukončena nejslavnější doba Žerotínova. Ovšem nezapadl docela, neboť mužové významu Žerotínova nepozbývají ceny nikdy a počítá se s nimi vždy.

Po roce 1615 sídlil rád na zámku přerovském, odkudž měl nedaleko do Dřevohostic. Poněvadž jak Bohunka tak i druhá dcera jeho Alena se provdaly, aby nezůstal sám, vstoupil po čtvrté do stavu manželského s Kateřinou z Valdštejna, vdovou po Smilovi Osovském z Doubravice, dědičkou panství třebického, paní v každé příčině spanilomyslnou, vlastneckou, vzdělanou a jednotě oddanou. Nyní teprve byl by mohl prožiti několik let klidných, kdyby náhle nebylo vzniklo veliké povstání české roku 1618, jehož se Žerotín sice přímo neúčastnil, ale do něhož přece zasáhl tak účinně, že, aspoň pokud se Moravy týče, zůstane navždy spojeno také se jménem jeho. Karel byl nepřitelem povstání českého, jelikož poznal, že doba není příznivá, národ nepřipraven a vojska nedostatečná. Také prohlédl, že neběží pouze o politické a náboženské svobody, nýbrž i o dynastii. On však, jako nepomyslil roku 1608, aby rod habsburský zbaven byl panství nad spojenými zeměmi, tak pokládal i nyní smělé cíle stavů českých za velikou chybu a dovedl svou autoritou, že nekatolíci stavové moravští, ač mnozí si toho přáli, dlouho nepřistupovali k povstání, nýbrž vytrvale prostředkovali mezi Prahou

a Vídní, při čemž Karel účastnil se jednání velmi horlivě. V Čechách se dobře vědělo, že vynikající duch Žerotínův, jeho zdravá soudnost a úchvatná výmluvnost jsou hlavní překážkou nerozhodnosti stavů moravských. Poznali ho také v Praze, kde jako člen poselstva moravského napomínal Čechy obsažnou a vroucí řečí vlasteneckou, aby se podrobili císaři, ukazuje na ochotu stavů moravských jako prostředníkův. V rozmluvách s direktory českými Žerotín dokazoval, že Čechové mají napřed složit zbraně, a císař potom že se jistě nakloní k mírnému jednání. Ale domluvy Žerotínovy byly marny, poněvadž byl pokládán v Čechách za náhončího dvora císařského, a Václav z Roupova vytkl mu přímo, že docela jinak se choval proti císaři Rudolfovi roku 1608, ač nebylo nikterak tolik příčin, jako nyní mají Čechové. Poselstvo moravské vrátilo se z Prahy téměř s nepořízenou. Pravím téměř, poněvadž direktori dali přece znáti Žerotínovi aspoň v rozmluvě soukromé, že bylo by lze mírně vyjednávat, svolí-li císař k určitému příměří a zakáže-li vojsku drancování. Smrt císaře Matyáše zničila i tuto mírnou náladu. Čechové byli odhodláni, nepřijmouti za žádnou podmínkou Ferdinanda Štyrského za panovníka. Z Prahy působeno vytrvale na Žerotína, aby dle příkladu Slezska a Lužic přistoupil s Moravany konečně k povstání, on však zůstal věren svému přesvědčení, ač věděl, že se tím zbavuje úplně důvěry svých krajanův. Byli ostatní nekatoličtí stavové na Moravě v neustálých stycích s direktory českými a připravovali vhodnou chvíli, aby vykonali spojení. Vojenská výprava Thurnova na Moravu, jak byla ustanovena sněmem pražským za druhé polovice března roku 1619, měla již jen za účel, aby zlomen byl poslední odpor hlavních čtyř odpůrcův povstání, totiž Karla staršího z Žerotína, Dietrichštejna, Lichtenštejna a zemského hejtmana Ladislava Popela z Lobkovic. Jednak tato výprava, jednak marná snaha nekatolických stavů moravských, aby dosáhli na katolicích pro budoucnost úplné záruky svobody náboženské, způsobily, že zemský hejtman, Žerotín a Dietrichštejn byli dáni ve svých bytech pod přísný dohled a brněnský sněm oznámil dne 11. května písemně direktorům českým, že Morava přistupuje k českému povstání. Moravu spravovali zatím direktori, jak již od r. 1618 bylo v Čechách. Žerotín zůstal i potom císaři důsledně věren a nedal se odvrátiti od přesvědčení svého ani hrozbami svých krajanův, ani sliby a laskavostmi Bedřicha, zimního krále českého. Holdování v Brně neúčastnil se vůbec. Byl by rád odešel za hranice, ale nekatoličtí stavové nechťeli ho pustiti jako muže věhlasného a prozíravého, jehož rad by

snad ještě mohli potřebovati. A skutečně, když bylo bitvou bělohorskou povaleno povstání české, Žerotín stanul v čele poselstva moravského a prosil ve Vídni za milost svým krajanům. Že i konfiskace moravské byly poměrně menší než v Čechách, také v tom značnou má zásluhu vedle kardinála Františka z Dietrichštejna Karel starší z Žerotína. Sám nepřijal od císaře odměny za svou věrnost, naopak snášel dosti klidně, když byl později s ostatními pronásledován za své česko-bratrství, kterého se nevzdal do smrti. Neučinil víc, než že si u císaře stěžoval; ovšem nadarmo. Pokud mohl, ukrýval bratrské kněze na svých statcích, také i Jana Amosa Komenského; podobně poskytoval hojně ochrany nekatolickým praedikantům vůbec, jsa v té příčině jediným šlechticem moravským. Na konec se vystěhoval z vlasti sám. Prodal všechny statky mimo Brandýs nad Orlicí a právo volného pobytu na hradě přerovském, a odešel do Vratislavě, kamž dal převézt také svou vzácnou knihovnu. Ale i za svého pobytu vratislavského byl velice vážen u šlechty moravské, jež často k němu činila dotazy a posílala listy o radu, běželo-li o nejasné otázky veřejné správy nebo starých zvyklostí.

Žerotín dojížděl často z Vratislavě na kratší pobyt do Brandýsa nebo na Přerov, kde zemřel v úctyhodném věku sedmdesáti dvou let dne 9. října 1636 po dlouhé a bolestné nemoci. Pochován byl v Brandýse nad Orlicí na hřbitově bratrském ve zvláštní hrobce. Ale tělo jeho nemělo pokoje ani v hrobě, který byl několikrát otevřen a prohlédáván. Mrtvé tělo jeho i přenášeno a kosti rozhazovány. Teprve roku 1842 uloženy poslední zbytky velikého Žerotína k tichému odpočinku na moravském hradě Bludově, kamž je dal odvézt hrabě Františka z Žerotína, děd bývalého místodržitele moravského. Zbytek statků svých a movité jmění odkázal Karel starší z Žerotína příbuzným, knihovna pak i s obrazem jeho zůstala městu Vratislavi, kdež jest jako vzácná památka v městské knihovně, nyní v opatrování profesora Markgrafa, bibliotékaře městského.*) Před několika lety učiněn byl na návrh školního rady Fr. A. Slavíka pokus, aby jak obraz tak i zmíněná knihovna byly získány buď koupí nebo výměnou zemské knihovně moravské, kam by se hodily nejlépe. Na dotaz o tom přišla odpověď, že nelze postoupiti skvostů těch ani za million. A šlechtitý Markgraf dodal, pokud žije a spravuje městskou knihovnu vratislavskou, že nikdy nedovolí, aby tato pýcha knihovny vratislavské byla komu vydána. Tak si váží dobří lidé v Němcích knihovny a obrazu českého pána moravského.

*) Nedávno zemřel.

Karel starší z Žerotína zasluhuje opravdu plnou měrou hluboké vážnosti a úcty nejen jako státník, nýbrž i jako člověk a vlastenec. Vedle vynikajícího vzdělání — mluvil a psal několika jazyky — bylo to hlavně jeho náboženské přesvědčení bratrské, které nedovolilo nikdy, aby vykročil z určitých mezí lidskosti a práva jak vůči lidu poddanému, tak proti sourodákům, tak i proti osobám vyšším. Jest z nejvýznačnějších osob bratrské Jednoty moravské a jako ochránci a bojovníkovi za práva i svobodu tohoto vyznání náleží mu místo první. Kdyby nebyli měli bratři čeští na Moravě než Karla staršího z Žerotína, měli více, než každé jiné vyznání moravské, mimo katolíky, kteří byli chráněni mocnými biskupy olomouckými a panovníky. Žerotín měl dosti příležitosti za života svého, aby uplatnil všechny schopnosti, maje v kardinálovi Františkovi z Dietrichštejna rovnocenného odpůrce. Dějiny Moravy okolo roku 1600 a ještě více po roce 1608 nejsou než zápasem těchto dvou nejvýznačnějších mužů moravských, z nichž jeden byl uznávaným vůdcem strany katolické v zemi, druhý váženým vůdcem nejen českých bratří, nýbrž nekatolíků moravských vůbec. Žerotín podlehl na konec, nikoli vinou vlastní, nýbrž vlivy dvorskými, ale zůstal si důsledným až do smrti. Nepatrné sblížení, které mezi oběma muži nastalo za povstání českého a po něm, neznamená mnoho: jakmile nastalo pronásledování nekatolíků moravských, jež řídil Dietrichštejn sám, ochladlo zase naprosto.

A jako vlastenec Karel starší z Žerotína stal se příslovecným, jsa typem šlechtice, který nikdy nezapomněl, že jest Čechem. Šlechticů takového rázu u nás nyní již bohužel není vůbec; vyhynuli, ovšem na velikou škodu národa. Jeho denníky, nesčetné listy, psané česky, latinsky, francouzsky, vlašsky a německy, zprávy sněmovní a zápisy v soudě panském náležejí, pokud psány byly česky, k předním našim památkám literárním té doby, více svým obsahem než formou, neboť Žerotín psal mnohem lépe latinsky a vlašsky než česky. Za to ze spisů jeho patrná jest veliká znalost moravského zřízení zemského, kritický a vůdčí duch, při tom ušlechtilá povaha, mravní charakter, svědčící o hlubokém přesvědčení bratrském, a nade vše veliká láska k vlasti, jejíchž práv a svobod hájil, jako nikdo před ním, a jí ochotně byl nápomocen i když proti jeho přání účastnila se povstání českého. Jeho řečnické schopnosti a duchapřítomnost uznávány všeobecně. Žerotín měl ovšem také chyby, jako každý člověk: byl značně pánovitý, miloval pohodlí a nádhery, ač jako český bratr byl by měl opovrhovati obojím. Tu však dlužno uvážiti, že českobratrství jeho nebylo tožné s ná-

zory prvních zakladatelů Jednoty, nýbrž klonilo se značně ke kalvinismu, s nímž čeští bratři moravští splynuli konečně vůbec. Ale jemnost a ušlechtilost u bratří obvyklá, nejen naučená, nýbrž vrozená, převládala u něho tou měrou, že zřídka nacházíme na jednom člověku tak vzorný soulad vlastností osobních jako na Žerotínovi. Napřed byl českým bratrem, to kladl nejvýše, potom Čechem, — ač rád míval u sebe také cizince, zvláště Vlchy, — a teprve na konec šlechticem. Rád sloužil své vlasti, ale nezapomínal života rodinného. Nehledal hodností, ale také jich neodmítal; na př. nevyhýbal se úřadům, v nichž mohl prospěti zemi rodné velikým nadáním svým, vědomostmi a důvtipem. Měl také dosti nepřátel a protivníků, které potíral houževnatě, ale nikdy neužil proti nim prostředků nízkých nebo nekalých, naopak, bojoval s otevřeným hledím; když pak byl poražen, přiznal to bez obalu a učinil z toho neodkladně důsledky. S protivníky svými snažil se zachovati na venek vždy dobrou míru, tak že ani oni nemohli mu důvodně upírati jemnocitu a ušlechtilosti. U dvora byl více obávan, než oblíben, ač neprávem, neboť prokázal dynastii tolik neobyčejných služeb, jako nikdo té doby.

Jméno Karla staršího z Žerotína náleží na Moravě k nejznámějším a nejoblíbenějším. Lid moravský ví dobře, že měl podobných mužů velmi málo a nese trpce, že se nyní již nerodí podobní šlechtici, kteří by se k němu hlásili nejen slovy, nýbrž i citem, smyšlením a hlavně skutky.

JAN AMOS KOMENSKÝ.

OD FR. A. SLAVÍKA.

O původu a mládí nejslavnějšího spisovatele našeho a učitele národů máme posud málo určitých a spolehlivých zpráv. Podle přísežního výroku jeho spolužáka a přítele Mikuláše Drábíka ze Strážnice a souhlasných zpráv starých spisovatelů moravských Komenský se narodil ve vsi Komně u Uherského Brodu 28. března r. 1592. Rodiče přestěhovali se pak

dle pověsti do městečka Nivnice *) a později do Uher. Brodu, kdež pochováni byli uprostřed bratrského hřbitova.

Sirotek Jan odešel potom k tetě do Strážnice, kdež chodil do školy. Na vyšší škole byl v Přerově, na universitě v Herborně a Heidelberce od r. 1611, kde studoval bohosloví, načež cestoval do Holandska, do Amsterodamu, Anglie, do Prahy a j., aby vzdělání své doplnil.

Jan Amos Komenský.

Na studiích bývalo tehdy obyčejem, že si žáci dávali druhé vlastní jméno a k tomu příjmení po domovu, kam právě kdo příslušel a odkud na universitu přišel. Jan přidal si jméno Amos a po Nivnici latinské příjmení nestejné: buď Nivanus, nebo někdy Nivnicensis, Nivnicenus a po rodné vlasti Moravus, Marcomanus.

Jméno Komenský dostal až v Jednotě bratrské, když po studiích se stal učitelem a knězem; dávaliť Bratří čeští oso-

*) Historického dokladu o tom posud nemáme. Nivnici za rodiště Komenského označil nejprve německý spisovatel J. K. Rieger, evang. kazatel ve Sv. Leonhardě u Stuttgartu, ve spise: *Alte und neue böhmische Brüder* r. 1734, po něm jiní. — Rodinná jména tehdy nebyla ještě ustálena. V Komně „jaké bylo jejich (rodičů Komenského) jméno rodové, ... posud neznáme; neuměl toho už udati ani vnuk Amosův, Daniel E. Figulus-Jabionský, ač prý je za mladu slyšel“. (Fr. Bílý, „J. A. Komenský“, v *Časopise Matice moravské* r. 1892, str. 132.). — O rodišti a jméně J. A. Komenského blíže viz mé články v tomto *Časopise* r. 1904—6.

bám stejného jména křestního, když neměli ustáleného jména rodinného, na rozdíl od jiných osob téhož jména obyčejně příjmení po jejich rodišti. Jan slul v Jednotě potom „Jan Komenský“, J. Comenius, jak se také sám jako kněz a biskup podpisoval, ale na spisech českých Jan Amos Komenský, na latinských J. A. Comenius.

Již jako jinoch zatoužil, aby národu svému „prospěl sepsáním některých knih jazykem mateřským“. A vytrvale pracoval za tím účelem po celý život vedle povolání svého i za nejhorších časů. R. 1614 ustanovil ho pán Karel st. z Žerotína učitelem bratrské školy v Přerově; r. 1616 vysvěcen byl na kněze s Mik. Drábíkem a j. na synodě v Žeravicích a r. 1618 zvolen kazatelem a dozorcem německé školy nově zřízené ve Fulneku.

Již tehdy přemýšlel, jak by se ve škole usnadnilo učení mluvnické, a vydal o tom latinský spis v Praze r. 1616 *Grammaticae facilioris praecepta*, Mluvnice lehčí pravidla. Aby osadníkům svým i hmotně prospěl, upozornil je na užitek včelařství a sám je poučoval, zařídív si k tomu několik úlů včel.

S lidem rád obcoval, pilně všímal si jeho života, řeči, přísloví, obyčejů, veškerého zaměstnání, a lid vida jeho upřímnou a vlídnou povahu, k němu lnul. Když mohl, cestoval po Moravě, aby poznal památky a zvláštnosti přírodní jednotlivých krajin a míst a jich obyvatelův, a zaznamenával si, co důležitého viděl, dělal mapu Moravy, na níž označoval vedle hradů, měst, klášterův a památnějších obcí též, kde byly tehdy vinice, doly, sklárny a j. hospodářské a průmyslové věci. Studoval k tomu četné paměti historické a právnické, jmenovitě od Ctibora Tovačovského z Cimburka a j., a sepsal „Starozitnosti moravské“ ve 2 dílech a knihu „O původu a činech rodu Žerotínských“, věnovanou pánu Karlovi st. z Žerotína.

Již tehdy mnoho látky nasbíral i k „Pokladu jazyka českého“, slovníku českolatinskému a latinskočeskému, jež podle vlastních slov Komenského v „takové plnosti strojíme, aby všelijaká slova a všickni způsobové mluvení i ozdoby, co jich jeden i druhý jazyk má, vedle sebe spořádána byla; česká jsem pořádkem s velikou pilností, jakož knih starých všelijakých čtením tak rozmlouváním odevšad shledával, poznamenával, v řád uvodil, abychom sklad jazyka svého pospolu plněji snad než který národ mítí mohli“. Zároveň konal přípravné práce k věcnému slovníku, jenž by jako „knih knih“ obsahoval všechny vědomosti tehdejšího věku.

Jsou to veliká díla, jež Komenský sám podnikal a na Moravě konal, podobná těm, jež teprve za naší doby pracují celé sbory.

Ale nebylo mu přáno dlouho klidu a spokojeného života na Moravě. Nešťastná bitva bělohorská svými důsledky zasáhla i sem: jako nesčetné jiné obce, i Fulnek byl r. 1621 od španělského vojska vydrancován a spálen. Komenský tu přišel o své jmění a také o své knihy a rukopisy. To se ho těžce dotklo.

K upokojení mysli své a Bratří přebásnil žalmy a dal je tisknouti v Kralicích (r. 1621), napsal též „Retuňk duchovní věrným a mnohými pokušeními zemdleným křesťanům“, aby víru svou zachovali, „Přemýšlování o dokonalosti křesťanské“, aby konali a snášeli všecko v oddanosti do vůle Boží, „Nedobytný hrad jmeno Hospodinovo, k němuž kdo se koliv utíká, zachován bývá“, — poslední dílo Komenského na Moravě, jak praví jeho podpis na něm: „Datum při odcházení mém 10. dne října r. 1622.“

Jeho zpracování žalmů jest také poslední památka slavné tiskárny v Kralicích, ale již neukončená.

Bratřští kněží musili opustiti vlast. Jak bolestně loučil se náš Komenský s Moravou! Když musil z Fulneka, s hory „ještě jednou hleděl na svou opuštěnou církev ve Fulneku a okolí, padl se svou společností na kolena a vzýval věčného Slitovníka, aby přece milostí svou jí neopustil.“*)

Ubíral se pak zpustošenou tehdy Moravou pod ochranu pana Karla z Žerotína do Brandýsa nad Orlicí v Čechách. Žil tam u lesa v údolí naproti hradu Žerotínovu snášeje v oddanosti do vůle Boží trapné zkušenosti ty a rodinné. Zemřelať mu toho roku i choť a dvě dítky. Uvažuje o vlastním životě a co byl u jiných viděl a poznal, napsal r. 1623 nejkrásnější báseň v prostomluvě onoho věku, věrný obraz života lidského „Labyrint světa a ráj srdce“.**) Prochází v něm jako poutník všeliké stavy lidské chtě si jeden zvoliti, v němž by spokojen a šťasten byl, ale vidí, „kterak v tom světě a věcech jeho všechněch nic není než matení a motání, kolotání a lopotání, mámení a šalba, bída a tesknost, a naposledy omrzení všeho a zoufání; ale kdož doma v srdci svém s jediným pánem Bohem se uzavírá, ten sám k pravému a plnému mysli upokojení a radosti že přichází“, — dále spis „O sirobě, t. j.

*) Podle zprávy exulantů z Fulnecka D. Cranz, Alte und neue Brüder-Historie I. str. 112.

**) Nově vydal Fr. Bílý, 3. vydání v Brně r. 1900.

o potracování milých přátel, ochráncův a dobrodincův“, „Rozmlouvání duše sklíčené s rozumem, vírou a Kristem“, a „Truchlivý, t. j. smutné a truchlivé a tesklivé člověka křesťanského nad žalostnými vlasti a církve bídami naříkání“. Ulehčil tím svému bolu a přispěl k potěšení bližních, jmenovitě Bratří, jimž se hlavně „Labyrint světa“ stal po bibli největším potěšením ve vyhnanství.

Podobné dílo napsal r. 1625, když bylo pánu Karlu z Žerotína zapověděno, aby na panství nechoval kněží bratrských. Komenský skrýváje se pak v horách Krkonoších na státcích pánů bratrských ve Vlčicích, v Branné, v Třemošné a Sloupně, napsal ve verších „Hlubinu bezpečnosti“ s podobnou myšlenkou, jako jest v „Labyrintu světa a ráji srdce“. Těšil se naději, že se bude moci navrátiti, a s jinými proto staral se o budoucí napravení škol, aby, když se navrátí, „především mládeži vlastenecké ku pomoci přispěli dobrými učebnými knihami a časovými methodami, aby láska k umění literárnímu, ke ctnosti a pobožnosti co možná nejvíce opět zkvétati počala.“

„S vnitřním zápalem,“ praví sám, „ruce k dílu jsem přiložil (ač jiní brusy mi byli), takže jsem v lůně vlasti tolik učinil, kolik jsem jen mohl“. I pracoval tam již o nové didaktice, o novém způsobu vyučování, když posavadní i nejnovější díla se neosvědčila.

Z českých hor navštívil opuštěnou církev fulneckou. Když pak se vidělo, že Bratří všichni budou museti do vyhnanství, poslán byl Komenský r. 1626 do Polska, aby tam hledal útočiště pro ně. R. 1627 vydáno bylo nařízení, aby všichni nekatolíci (kromě židů) z Čech a Moravy odešli; ve Slezsku a Rakousích mohli zůstati a soukromě služby Boží dle svého způsobu konati. I vydal se na konci ledna 1628 Komenský, B. Jan Cyrill z Třebíče, biskup bratrský a otec druhé manželky jeho, Doroty, „díl jeho církve fulnecké“ a jiní Bratří na smutnou cestu do vyhnanství. Když přišel na pohraničné hory, ohlédl se ještě jednou k Moravě a Čechám, padl s Bratry svými na kolena a s pláčem modlil se k Bohu.

Ubíral se dále Slezskem do Lešna v Polsku, nedaleko hranic slezských. Z Moravy přivezli tam Bratří slavnou tiskárnu kralickou, „klenot Jednoty“, archiv, mnoho knih a jiné drahocenné památky, z nichž se tam podnes zachovaly některé knihy a v kostele, v němž i Komenský kázal, 4 kalichy, 2 velmi umělecky pracované.

V Lešně očekávala ho zatím již manželka jeho, která dříve jela do Prahy a odtud v srpnu 1627 do Lešna.

Žil tam opět mezi svými. Bylať v Lešně česká osada exulantů již od r. 1547 a novými přistěhovanci velice vzrostla, že byla pak velkým městem, majíc přes 20 ulic a 1600 domův, a hlavním sídlem Jednoty bratrské.

Bratři dbajíce vždy a všude o vzdělání mládeže, měli tam dvě školy, nižší a vyšší, později gymnasium nazvanou, velikou knihovnu a teď i znamenitou knihtiskárnu kralickou. Tam Komenský měl příležitost působiti v tom způsobu jako na Moravě, a složil veliká díla v jazyku českém a latinském, jimiž tak neobyčejně prospěl k správě škol, ku vzdělání lidstva a tím ke cti národa českého. Věnoval se tam opět školství i z té naléhavé příčiny, „aby si vyhnanství učinil snesitelnějším“ a rodinu svou mohl slušně a bez podpory jiných uživiti. Učil tedy šlechtické a jiné syny z Jednoty, kteří se k vyšším studiím připravovali, časem i na gymnasiu. Nechtě se „na zdař Bůh práce chopiti“, zabýval se opět studováním didaktiky. I napsal slavné dílo své původně mateřským jazykem v l. 1628—32 pod názvem: „Didaktika, to jest umění učitelého vyučování“.

Maje na mysli především české školy a vzdělání české řeči, chtěl to dílo pojmenovati: „Paradisus Bohemiae, Ráj český, to jest o novém, umělém, veřejném a hluchném založení škol, jimiž by církev a politika česká po svém žalostném a ohavném spuštění rozkošně jako zahrada Eden zkvěsti mohla“.

V předmluvě k čtenáři napsal tato významná slova:

„Poněvadž i nám některým z národu českého Bůh svíci rozumnosti rozsvítil, že jsme při věci této nad onyno všecky jasněji prohlédli, nestavíme ji pod kbelec, ale na svícen, aby svítila všechněm, kdož v domu vlasti jsou: a kdo miluje světlo, aby plesal v světle tom a chodil v lesku jeho. Jazykem svým píšeme, protože národu svému píšeme. Mají jiní, kdo by je probuzoval, napomínal, vzdělával: mějme i my, a Bohu, který po předešlých mrákotách hněvu tak rozkošnými paprsky nám svítiti začíná, vděčně děkujeme!“

Pro čest a dobro národa žádá vroucně všech stavův, aby „na vyzdvížení a založení v celé zemi takových škol ihned bez odkladu myslili“.

K Didaktice napsal „Krátké navržení a obnovení škol v království českém“, začínaje myšlenkou, „aby všecka v našem národu mládež, bohatá i chudá obojího pohlaví učena byla“.

Současně napsal „Informatorium školy mateřské“, jak mají se doma děti vychovávat, jak je vésti a cvi-

čiti ve zdraví, v činech a pracích, v mravích, ctnostech a pobožnosti, a „Školu národní“.

Věda pak, že ve školách se žáci učili jen tisícera slova říkati, ale s věcmi jich spojovati nedovedli a že tedy v životě nemohou jich užívati, složil památné dílo „Janua linguarum reserata aurea — Zlatá brána jazykův otevřená“, dílo hned tak oblíbené, že brzy do všech řečí evropských a několika asijských bylo přeloženo a často vydáno.

Komenský učil jazykům a všelikým věcem z přírody, života lidského, o těle lidském, jeho nemocech a smyslech, o řemeslech a jiných zaměstnáních, o městě, chrámu, církvi, o všelikých stavech, uměních, o mravech, opatrování, o prozřetelnosti Boží a j. A veliké to dílo bylo podle slov Komenského v „obzvláštní předmluvě k českému čtenáři“ jenom „přípravou toho, což většího ku pomoci mládeži a školám našim obmyšlíme: jmenovitě dikcionáře českolatinského a latinskočeského“, t. j. Pokladu jazyka českého. K „Zlaté bráně jazykův“ podal i návod, jak se má podle ní učiti: nejprve ji čísti pro hbité čtení a dobré vyslovování, druhé s výkladem v jazyku mateřském, třetí po vykládání latiny, pro říkání z paměti atd. — V tom pořádku, jako „Zlatou bránu jazykův“ upravil pod názvem „Moudrost starých předkův za pravidla vystavena potomkům“ sbírku přísloví.

Skládaje tato díla Komenský vzpomínal zajisté na místa rodné země, kde byl ony věci viděl, poznamenal, přísloví od lidu slyšel, když sbíral látku k velikému slovníku českolatinskému a věcnému.

Nyní pak hlavně pracoval o díle, které mělo býti korunou všech prací, a samo jediné poskytovalo veškero vědění potřebné ze všech věd a umění pro skutečný život, o zalíbené pansofii neboli vševědě.

I bylo s rozličných stran nadšeně jemu neb o něm psáno.

Bratři arci vážili si Komenského velice, svěřili mu r. 1632 důležitý úřad písaře Jednoty a později též jiné úřady a úkoly, dozor nad studující mládeží a školami, doplnění Historie o původu Jednoty a j. Od r. 1637—41 řídil i gymnasium v Lešně a znamenitě je povznesl.

Za takových povinností nemohl arci dále všem pracím všeobecně důležitým, zvláště velikému slovníku a oblíbené pansofii neboli Vševědě křesťanské, věnovati se tolik, jak si přál.

Nové ty povinnosti konal ovšem pilně a svědomitě, ačkoliv některé ho tížily, jako na př. r. 1633 spor o rozdávání sbírek mezi exulanty českými a polemické spisování vůbec.

Těmi úkoly obrácena byla tedy činnost jeho hlavně kvěcem náboženským a Jednoty, jak ukazují na př. některé písně z němčiny a polštiny přeložené, Kázání, Historie o umučení, smrti, pohřbu a vzkříšení Pána Ježíše Krista, Praxis pietatis neboli o cvičení se v pobožnosti, příležitostné práce obranné a školní a divadelní hry pro studující mládež: Diogenes, Abraham patriarcha aj. —

Spisy, kterými náš Komenský nový způsob, přirozenější a vydatnější, do vyučování a vychování uvedl, obrátily na pozornost celého světa. Cizí národové si přáli, aby k nim přišel, podle své nové metody školy jejich zařídil a knihy jim napsal. Žádala za to Komenského již l. 1638 vláda švédská, ale poněvadž nebyli Švédové v přátelském poměru s Poláky, Komenský zůstal tehdy raději v Lešně. Zván byl i do Ameriky a r. 1641 od Angličanů, kteří Bratry české v cizině účinně podporovali. Komenský odebral se tedy, jaksi z vděčnosti, do Londýna, ale přišel v nečas: v Anglii vypukla krutá válka domácí proti katolickým Irčanům, a nezbylo než odebrati se koncem července 1642 do Švédska, kdež továrník děl a zbraní pan Ludvík z Geeru práce jeho o pansofii slíbil podporovati. Komenský mluvil o díle tom i s kancléřem švédským Oxenstiernou, jenž si raději přál obnovení metody vyučovací, méně pansofie. Usadil se pak s rodinou v pruském městě Elbinku, kdež obec laskavě ho přijala. Pracoval tam s jinými o pansofii a o školních knihách latinských 6 let za rozličných poměrů. Někdy měl se spolupracovníky a samým panem z Geeru obtíže, když tento naléhal, aby se již některé práce tiskly, a naopak Bratří žádali, aby se Komenský navrátil, studii nechal a Jednotě sloužil. Časem ho to velice tížilo, ale pracoval vytrvale dále, aby slibům svým dostál.

Zajímavá jest chování Komenského, když ho z Elbinka r. 1645 povolali Bratří, aby zastupoval Jednotu na velkém sjezdu v Toruni. Sešli se tu zvolení bohoslovci všech 4 vyznání křesťanských, katolíci, Bratří, luteráni a reformovaní, aby jednali o shodě v učení. Komenský s jinými působil, aby se všechny strany smířily; ale když „jedna druhé nechtěla povolití, sebe za lepší majíc, luteráni s Bratřimi a reformovanými nechtěli držeti“, Komenský napsal kastelánu Chelmskému tato významná u něho slova: „Kéž by všechny sekty i se svými patrony a příznivci za své vzaly! Kristus, jemuž sloužím, nezná sekt, nýbrž dává svým v dědictví lásku a mír.“

I žádal Bratří, aby mu dovolili nazpět odejítí a ve studiích pokračovati. „Pletky ty a hádky nechť odbudou jiní;

doufám, že jiným způsobem víc a dobré rady mohu poskytnouti církvi Boží k potěšení.“

Později nastaly mu zase nové povinnosti. R. 1648 totiž zvolili ho Bratří biskupem Jednoty, a bylo mu sídliti opět v Lešně. V rodině stihlo ho neštěstí, že t. r. umřela manželka jeho. Když se tehdy na konci války 30leté jednalo o mír, Komenský hlavně působil o to, aby se vyhnanci směli navrátili do Čech a Moravy. Ale naděje jeho byly trpce zklamány. Komenský vida, že se exulanti již do vlasti nikdy nenavrátili, v žalosti nad těžkým osudem svým a Jednoty trpce to kancléři Oxenstiernovi vytknul a napsal dojemný Kšaft umírající matky Jednoty bratrské . . . Z vroucí lásky k národu praví tu na rozloučenou:

„Na tebe, národe český a moravský, vlasti milá! zapomenouti také nemohu při svém již dokonalém s tebou se loučení, nýbrž k tobě se nejpředněji obracejíc, tebe pokladův svých, které mi byl svěřil Pán, nápadníkem činím . . . Věřím i já Bohu, že po přejití vichřice hněvu, hřichy našimi na hlavy naše uvedeného, vláda věcí tvých k tobě se zase navrátí, ó lide český! . . . A pro tu naději tebe dědicem činím všeho toho, co jsem koli po předcích svých byla zdělila a přes těžké a nesnadné časy přechovávala; nýbrž i v čemkoli dobrém skrze práci synů mých a požehnání Boží rozhojnění jsem přijala, to všecko tobě zcela odkazuji a oddávám: milost k pravdě Boží, horlivost, sloužení Bohu, snažnost u vyčisťování a vzdělávání milého našeho otcovského jazyka, mládeže lepší, pilnější a zdárnější cvičení“. Přes to si Komenský časem opět dělal naději, „že smiluje se Bůh a otevře zas bránu do vlasti a k zakládání škol svobodu“.

Ale nevročil již na českou půdu: jen z pozdálí ještě uviděl krásné hory pohraničné i svou rodnou krajinu. R. 1650 přijal totiž pozvání knížete Rákóczyho, aby v jeho sídelním městě, v Blatném Potoku v severních Uhrách, školu zřídil po svém způsobu. I cestoval nejprve sám do Uher podél hranic moravskoslezských a uherských na jaře r. 1650 k údolí řeky Váhu, navštívil tam bratrské obce Púchov a Skalici a zůstal přes velikonoce v tomto městě u samých hranic moravských, u samé rodné krajiny.

Jak hluboce dojat byl, když s vrchu od Skalice hleděl na blízké roviny, zvláště kudy řeka Morava plyne, kolem ní na malebné hory, když po dlouhých 28 letech viděl opět jednou milé, známé dědiny rodného kraje, kdež odpočívají rodiče jeho — a nesměl do drahé vlasti ani vkročit!

Nejslavnější muž své doby jenž dobrodiní prokazoval celému člověčenstvu, jehož prosili rozliční národové, aby knim zavítal a jejich naději, nejdražší poklad na světě — své dívky a školy — jemu svěřovali nebo jeho zásadami se řídili, k němuž všechen vzdělaný svět s úctou a podivem pohlížel, jeho duchem u vzdělávání se řídil — náš slavný Komenský nesměl na posvátnou zemi rodnou vstoupiti. —

V Uhrách Komenský založil pansofickou školu, zřídil při ní knihovnu, sbírky přírodnické a technické, nové školní knihy napsal, jmenovitě proslulý *Orbis pictus*, Svět v obrazích, dílo podobné Zlaté bráně jazykův, ale s obrázky, aby se drobnější děti tím snadněji a lépe učily, Umění kazatelské a j.

Když pak ochránce školy kníže Zikmund r. 1652 zemřel, Jednota povolala Komenského nazpět, i působil dále v Lešně, dokud nová pohroma nepřišla na něho i Jednotu.

Vzešla válka mezi Švédy a Poláky r. 1655. Švédové, mezi nimiž bylo mnoho českých vyhnancův, i sám generál jejich Vřesovec, v některých krajinách ukrutně proti katolickým Polákům si počínali, jako dříve v Čechách a na Moravě.

Když Poláci chtěli Lešna dobýt, sami Lešno zapálili a česká obec se znova rozptýlila. Komenský přišel tu o ovoce 40leté práce, vzácný „Poklad jazyka českého“ a Pansofii, neuváděje jiných věcí. Možno si pomyslit, jak asi nová těžká pohroma tato účinkovala na J. A. Komenského!

Skličěn na těle i na duchu, držoval se po ní nějaký čas ve Slezsku, až ho pozval k sobě Vavřinec z Geeru, syn páně Ludvíkův, do Amsterodamu. —

Po tom všem, co zkusil, jak byl zklamán a jak neustále pracoval, není divu, že chvílemi v utrpení i jeho veliký duch ochaboval, a jako velmi mnozí jiní lidé toho věku uvěřil v proctví rozličných lidí, Kottera, Poňatovské, Drabíka a jiných, zvláště když exulantům věštili návrat do vlasti a lepší dobu, a že sám vydal jejich „vidění a zjevení“, jmenovitě spis *Lux in tenebris* (Světlo v temnotě), který mu způsobil mnohé příhany. Uznává se to za pochybení; ale který člověk na světě i nejlepší vůle nechybí v životě klidném, tím spíše v takové rozzechvělé době poměrů a zkušeností trapných?

Komenský v Amsterodamě zůstal již až do smrti, jsa tam od města i všech lidí velmi ctěn a vážen. Obec požádala ho, aby „ve prospěch mládeže a na oslavu města“ vydal svá didaktická díla sebraná. Vyplnil přání to a jeho „*Opera didactica omnia*“ vyšla pak nákladem pana Vavřince z Geeru r. 1657 ve 4 dílech.

Žil tam, jak praví, „soukromě nepřeje si nic, než skrytu býti, ke končinám země zahnáný, smutný, osamělý.“

Z příjmů za díla svá podporoval chudé studenty a vyhnance, a jako dříve i teď na konci života svého toužil a přemýšlel o tom, jak by všeliká vyznání mohla býti spojena. Na Moravu často i tehdy vzpomínal a pro ni též pracoval, pokud mohl. R. 1627, 1633 a 1664 vydal v Amsterodamě a r. 1650 ve Frankfurtě mapu Moravy,*) r. 1661 v Amsterodamě *Katechismus pro Bratří české a moravské* a věnoval jej rozptýleným Bratřím a zvláště ve Fulneku a v okolí. K potěšení svému zabýval se pamětmi Jednoty v Čechách a na Moravě a maje věku 78 let, připomíná v nich vděčně pamět rodičů svých.

I v posledních letech života svého vedle působení jakožto biskup napsal tedy ještě v jazyku mateřském: *Manualník* nebo jádro celé biblí svaté, *Kancionál*, t. j. kniha žalmův a písní duchovních, *Smutný hlas zaplašeného hněvem Božím pastýře k rozplašenému, hynoucímu stádu*, t. j. Komenského k rozptýleným Bratřím českým, *Moudrého Katona mravná naučení*, jež mimo jiné vydána byla i v Praze, *Překlady z latinských básníků Ovidia a Virgila* a j., pak latinsky několik spisů, z nichž pro povahu Komenského zvláště významna jsou díla: 1. *De rerum humanarum emendatione*, o napravení věcí lidských. Touží, aby všichni lidé, kteří Boha se bojí, jsouce kteréhokoli národu, jazyka nebo vyznání, měli jeden cíl, spásu člověčenstva. Všichni jsme lidé, všickni tedy nedokonalí, pomoci potřební. 2. „*Unum necessarium*“, t. j. *Jedno potřebné*, z čehož jedna část vydána česky pod názvem: „*Poslední vůle aneb kšaft J. A. Komenského*“. Maje smrt na mysli, vyznává tu v pravdě, co měl úkolem života svého; důvěřoval, „že jednou tyto knihy užitek svůj přinesou.“

Posléz dne 15. listopadu r. 1670 dokonil útrapný, ale blahodějný život svůj v Amsterodamě, a k odpočínutí věčnému pochován jest v kostele blízkého města Naardenu.**)

Nebylo mu popřáno umřítí ve vlasti, již byl tak vroucně miloval, odpočívati v národě svém, pro který hlavně byl i v nejhorších dobách života svého pracoval.

*) K uctění 300leté památky narození J. A. Komenského vydala ji Maticе moravská jakožto přílohu k svému Časopisu r. 1892 a v něm životopis jeho od Fr. Bílého.

**) Zůstaly po něm, třetí manželka, syn Daniel a dcera Alžběta vdaná za Petra Figula-Jablonského, biskupa bratrského. Po roce umřel jeho zet a r. 1694 syn Daniel.

Tělo našlo odpočinku v cizí zemi pohostinné, ale duch žije stále i ve vlasti, žije mezi národy a veda jejich vychovávání, působí čím dále tím účinněji k lepšímu, přirozenému vzdělávání jejich.

Hlavní zásady, jimiž se nyní opět řídí vyučování a vychovávání od škol mateřských počínaje až po učení vysoké, aby se dalo totiž jazykem mateřským, názorně, methodicky správně — to jsou zásady našeho Komenského; stal se takto pravým učitelem národů na prospěch všeho lidstva a ke cti národa svého

DOBA POBĚLOHORSKÁ.

RUDOLF DVOŘÁK.

V bitvě došti nepatrné, potrvavši sotva hodinu, byl rozhodnut osud našeho národa. Věc stavů českých i moravských hned od počátku vzpoury spočívala na vratkých základech a první větší pohroma stačila ji povaliti. Ale v tom netkví tragika bitvy bělohorské, že v ní stavové podlehli proti moci panovnické, nýbrž že do následků jejích strženy byly také ostatní vrstvy lidu českého, které ve vzpouře samé neměly valné účasti. Že císař Ferdinand II. využíval svého vítězství nad šlechtou k zesílení moci panovnické, rozumí se samo sebou. Ale to byla jen první část programu, jež provést tento panovník si vytkl. Také netřeba široce dovozovati, že i tento krok vlády byl na velikou pohromu české národnosti vůbec a nikoli jen na újmu práv stavovských. Již potrestání vzpoury samé způsobilo v zemi ohromný převrat. Třebas hlavních původců a účastníků jejích na Moravě nestihl tak krutý trest, jako v Čechách, ježto všech dvacet osob odsouzených k smrti bylo od císaře na milost přijato a aspoň život jim darován, přece konfiskace statků jejich a peněžité pokuty, jež na Moravě stejně kruté jako v Čechách byly vykonány, rozsahem svým i bezohledností málo mají příkladů v dějinách lidstva. Byloť na Moravě zabaveno 135 statků, v zemských deskách zapsaných, a krom toho nesčetné dvorce

a domy i jiné jmění nemovitě a movitě v odhadní ceně více než 5 millionů zlatých. Skutečná cena byla však několikrát větší, poněvadž odhadci udávali cenu příliš nízkou pro osoby, které byly v přízni císařově, a mnoho jich bylo úplně rozdáno. Již tím naše národnost utrpěla škodu nenahraditelnou, poněvadž statky přešly z rukou dobrých českých šlechticů v držení cizinců, kteří se tehda ve službách Ferdinandových hojně k nám nahrnuli.

Podobné následky měl převrat způsobený „Obnoveným zřízením zemským“ (1628), namířený rovněž k potlačení práv stavovských a k zesílení moci panovnické. Že duchovnímu stavu, jakožto prvnímu, přisouzeno opět právo zasedati na sněmích zemských, že vyhlášena byla dědičnost mužského i ženského potomstva rodu Habsburského v zemích koruny české, že panovník odňal stavům právo udělovati šlechtictví a inkolát, t. j. příslušenství zemské, jímž byl cizincům zjednáván přístup do sněmu, že si panovník přisoudil výhradné právo vyhlašovati a vésti válku, uzavírati mír a jmenovati po své vůli všechny zemské úředníky, a že posléze stavům ponechána zákonodárná moc pouze povolování ročních berní a že sněmy nesměly již ani povolovati obvyklou zemskou hotovost, jež byla od té doby panovníkem nařizována: tyto i jiné změny ve zřízení zemském podřadily sice navždy někdejší neobmezenou moc a možno říci nevázanost stavů, ale nedotkly se přímo kořenů našeho bytí národního. Mnohem horší bylo, že právo jazyka českého, dosud jedině oprávněného ve správě zemské i při soudech, bylo zlomeno a němčina ve všem veřejném jednání prohlášena za rovnoprávnou, ve skutečnosti však stala se ihned jazykem prvním. Jaká nevázanost, ano nenávisť k českému jazyku tehda zavládla u dvora vídeňského, vysvítá z toho, že vydání „Obnoveného zřízení“ stalo se napřed po německu a že český text jeho nebyl ani dotištěn. V potomních dobách čeština ještě více ustupovala němčině ve všem životě veřejném. Vinu toho měla netoliko vláda vídeňská, nýbrž i stavové moravští sami, ježto cizinci, kteří se v zemi uvázali ve statky deskové, nebyli znalí řeči domácí, zbytek pak šlechty české, pokud nebyl o své statky oloupen, jsa v menšině proti živlu cizímu, poněmčil se. V obojích deskách zemských, olomuckých i brněnských, poslední zápisy české jsou z r. 1640, od té doby jsou jen německé. Sněm zemský ještě r. 1643 konal se po česku, potom po nějaký čas po česku i německu, od r. 1668 již jenom německy. V úřadech zemských úřadovalo se jen po německu, podobně dalo se na většině panství moravských. Také v městech královských i jiných, ano i v menších místech správa vedla se čím dál tím více po německu.

Čeština udržovala se jen v chrámu Páně, na školách venkovských a v rodinném životě lidu venkovského.

Až potud jeví se následky oněch opatření panovníkových, která byla přímo namířena proti stavům samým. Avšak Ferdinand II. nechtěl pouze podlomiti moc stavovskou, nýbrž i pomoci víře katolické k úplnému vítězství nad protestantstvím ve všech zemích dědičných. A právě tyto kroky, čelící k vyhlazení řádů protestantských, měly v zápětí největší pohromu celého národa, tedy i lidu městského a venkovského, který v povstání neměl žádného účastenství. Císař Ferdinand zamýšlel totiž v Čechách a na Moravě zavésti katolickou reformaci takovým způsobem, jako to dříve provedl dosti snadně ve Štyrsku, Korutansku a Kraňsku. Ale při tom nepovážil, že kořeny nekatolictví byly u nás mnohem hloub zapuštěny, nežli v zemích alpských. Bylať zde již od dvou set let strana pod obojí, jež byla dědičkou zásad hlásaných kdysi Janem Husem a Janem Rokycanou, roztrpčená staletou nepovolností stolice papežské, které se i nepatrné ústupky, učiněné kdysi v kompaktátech basilejských, zdály nepřipustnými. Straně té dosud živě na očích tanul urputný boj papežův Pia II. a Pavla II. se šlechtnými snahami Jiřího Poděbradského, i není divu, že jakmile v Německu Martin Luther jal se hlásati nové učení, čelící k podvrácení moci papežské, v Čechách i na Moravě přívrženci strany podobojí houfně přestupovali k víře lutheránské. A ještě větší odpor proti moci papežské jevil se u Bratří českých a moravských, jichž učení, obsahující v leckteré věci skutečný pokrok, vytrysklo z půdy domácí a zakotveno bylo v pevném přesvědčení lidu. S Bratřími pak ruku v ruce šlo učení Kalvínovo, kterému rovněž u nás očividně přibývalo stoupenců. Za takových okolností snadno pochopíme, že ani nejkrutější opatření vlády vídeňské nedovedla převésti národ český do tábora katolického. Netoliko šlechta domácí, nýbrž i lid městský a venkovský raději opouštěl statky své a ubíral se do ciziny, anebo se uchýloval do lesních a horských skrýší, aby nemusil veřejně zapřítí víru svých otců. Výkvět šlechty i svobodného a zámožného měšťanstva octl se za hranicemi, hledaje útočiště i ochrany u cizích panovníků, lid selský pak uveden byl v horší než dosud poddanství vrchností cizí národnosti, která s ním již necítila tak, jako dříve pán český, a bezohledně na něj ukládala čím dále tím těžší břemena.

Pohromy, jež zastihly náš národ v zápětí nešťastné vzpoury stavovské, byly dovršeny válkou třicetiletou, jež řádila na Moravě hůře než kdekoli jinde. Obyvatelstvo vyhynulo z velké části mečem i ohněm, hladem i morem. Švédské posádky teprve roku 1650, tedy dvě léta po smíru vestfálském, když byla úplně vy-

placena náhrada válečná, vyklidily moravské pevnosti Olomouc, Fulnek, Unčov, Šternberk a Sovinec. Mnoho měst bylo úplně rozbořeno, z ostatních nezbylo namnoze více než pouhé zříceniny. V Brně, které utrpělo zvláště obležením Švédů z r. 1645, město samo z velké části obráceno bylo v rum, předměstí i vesnice v okolí byly úplně vypáleny a rozbořeny. V Olomouci ze 700 domů zbylo na konci války jen 168 obydlých, z 30.000 obyvatelů zbylo pouze 1675, v Jihlavě ze 401 domu 189 obydlých, ze 13.000 jen 299 usedlých lidí. V Unčově po odchodě Švédů zbylo 170 domů s 963 osobami, předměstí byla úplně spálena a vyliďněna. Znojmo ztratilo válkou a morem na 6.000 lidí. V Kyjově ještě r. 1668 bylo pouze 43 obydlých domů. Uh. Hradiště sice po celý čas války třicetileté se uhájilo, avšak nedostatkem a surovým chováním císařské posádky rovněž hluboce pokleslo a někdejší blahobyť města úplně vymizel. Všech sedm královských měst mělo ještě r. 1667 všeho vřde 1800 obydlých domů. Nejinak bylo v ostatních městech a ještě hůře na venkově, kde lid selský, jemuž nebylo možno brániti se za hradbami, rozutíkal se po lesích i jiných skrýších. Počet obyvatelstva v zemi, jehož se v 15. století počítalo na 2 miliony, klesl za války třicetileté na 500.000 duší. Všude byla patrna zpustošenost polí i jiných pozemků, prořidlost lidí a chudoba, z toho pak úpadek a hrozná zesurovělost mravní bez rozdílu stavů. Lid vyrostl namnoze bez náboženství, beze škol a bez spořádané správy státní, nepoznav po celý život leč krev, loupeže, pálení a vydírání. Loupežných rot pobíhalo po zemi tolik, že císař Ferdinand III. musil r. 1650 vydati proti nim zvláštní nařízení.

Za takové zbědovanosti císař Ferdinand III. i jeho rádcové uznávali nutnou potřebu pomoci, té však i jiné země, zvláště Čechy, vyžadovaly stejnou měrou a tehdejší finance státní nebyly ve stavu zrovna utěšeném. Krom toho nebylo našim zemím dopřáno dlouhého pokoje, neboť ještě v posledních letech svého panování císař Ferdinand III. byl stržen do války švédskopolské a za jeho nástupce, císaře Leopolda I. (1657—1705) ohrožena byla naše říše z východu od Turků, ze západu pak od výbojného a ctižádostivého krále francouzského, Ludvíka XIV. Turecké války vedené většinou v Uhrách, dolehly tehda krutě také na Moravu. Turci a Tataři, obléhající Nové Zámky v severopadní části Uher, vypravili odtud (1663) část loupežných hord na Moravu, jejíž východní i jižní část byla od nich hrozným způsobem vypálena a popleněna a mnoho tisíc lidí odvečeno do otroctví. Štěstím bylo, že se všechny země dědičné spojily v hrdinském boji proti tomuto odvěkému nepříteli křesťanstva a že se jim

v tom také od jiných zemí evropských dostalo vydatné pomoci. Když v Uhrách vypuklo vzbouření vedením Emericha Tökölyho, povstalci uherští, řečení Kurucové, v letech 1676—1682 podnikali znovu zhoubné vpády na Moravu, která si dosud ani neoddechla od předešlého zpusťování tatarského. Povstalcům uherským přispěl na pomoc turecký veliký vezír Kara Mustafa a s ohromnou mocí válečnou oblehl Vídeň (1683), jejíž obranu mimo jiné řídil chrabrý český pán Zdeněk Kaplíř ze Sulevic. Císaři se dostalo tehda vydatné pomoci z Německa a zejména od polského krále Jana Sobieského, který spolu s císařským vojevůdcem Karlem Lothrinským způsobil Karovi Mustafovi u Vídně rozhodnou porážku. Tímto vítězstvím teprve Morava byla trvale osvobozena od nájezdův uherských, neboť od té doby štěstí válečné neopustilo praporů císařských a Moravané, kteří prokázali svému panovníku vydatné služby, jednak bojující v řadách jeho vojska, jednak ochotně odvádějící veliké daně, jež na nimi byly stále ukládány, měli aspoň to zadostučinění, že tentokrátě obětí jejich nebyly přineseny marně. Zasluhou vynikajících vojevůdců, zejména prince Eugena Savojského, Turci byli z celých téměř Uher vytlačeni a Moravě již nikdy s této strany nebylo se obávati nepřátelského nájezdu.

Nicméně země ještě dlouho se nemohla zotaviti. Poněvadž východní polovice její byla po tak dlouhá léta vydána nájezdům loupežným z Uher, není divu, že ještě r. 1679, tedy více než 30 let po míru vestfálském, velká část domů byla zpustlá, role neobdělávány a obyvatelstva v celé zemi přibylo sotva o 25.000 duší. A při tom všem břemena berní byla neustále zvyšována. Kdežto r. 1649 země platila císaři 100.000 zl., na sklonku 17. stol. břemena zemská dosáhla již výše jednoho milionu. Také jinak stav země nebyl utěšený. Vláda císaře Leopolda I. nedbala valně oprav čelících ku povznesení blahobytu a vzdělanosti, jednak pro neustálé války, jednak pro nedostatek mužův osvěcených v radě císařově. Správa duchovní na Moravě byla zanedbána, duchovenstvo na nízkém stupni vzdělání a mnoho far neobsazeno. V čele biskupství olomuckého byli dva arcivévodové za sebou, totiž Leopold Vilém, zvolený za biskupa r. 1636 po kardinálu Dietrichštejnovi, a po jeho smrti (1662) Karel Josef, mladší bratr císaře Leopolda, který však již po roce zemřel. Oba dleli nejraději ve Vídni a dávali diecezi moravskou spravovati svými zástupci. Lepší pořádek nastal teprve, když dosazen byl na stolec biskupský hrabě Karel Lichtenštejn-Kastelkorn, který horlivě zastával svůj úřad až do r. 1695. Snahou jeho bylo jednak rozmnožiti duchovenstvo a zlepšiti jeho kázeň, jednak vykořeniti zbytky nekatolických vyznání, která se houževnatě udržovala

zvláště na Valašsku, ač tam hojně misionářů, zvláště jezuitů, bylo rok co rok vysíláno. Tato působnost měla v zápětí, že bylo pilně slíděno po knihách kacířských, tyto byly páleny a tak mnohá vzácná památka našeho písemnictví přišla na zmar. Nekatolíci moravští utíkali se do Těšína a do Uher, aby se tam mohli účastniti protestantských služeb božích. Zbytky vypuzených Českých Bratří těkaly po cizích zemích, poslední bratrská obec v polském městě Lešně, jejímž biskupem byl slavný učitel národův Jan Amos Komenský, zanikla ve válce švédskopolské. Komenský naposledy uchýlil se na půdu hollandskou a zemřel v městě Naardenu r. 1670.

Také školství bylo na nízkém stupni. Obecné školství zpustlo úplně za války třicetileté a jsouc zůstaveno městským radám a na venkově péči vrchností a obcí, smutně živořilo po celé 17. století. Gymnasia řídili jezuité neb piaristé a hlavním cílem jejich bylo vzdělání mládež v jazyku latinském. Také universita byla tehda na Moravě, totiž v Olomouci, založená od jezuitů za císařův Maximiliana II. a Rudolfa II., ale obsahovala jen studium theologické a filosofické; obojí bylo úplně v rukou jezuitů, teprve r. 1679 stavové moravští zřídili v Olomouci také stolici věd právních s jediným professorem. Pěstování věd nebylo valně, z dějepisců moravských té doby vynikl Tomáš Pešina z Čechorodu († 1677). Nedostatek povšechného vzdělání byl příčinou, že se nejen u nižších tříd lidu, nýbrž i u vyšších stavů vyvinula a utvrdila víra v čarodějství; osoby z kouzel nařčené byly nejhroznějšími mukami vyslýchány, k příznání donucovány a potom na hranici spalovány. Na Moravě byla tato pověra mnohem více rozšířena v lidu německém nežli v českém. Nejznámější obětí její byl šumperský děkan Lautner, jež sám biskup olomucký Karel z Lichtenštejna dal jako nařčeného z kouzelnictví zatknouti a odevzdati vyšetřujícímu soudci. Lautner byl při několikerém výslechu hrozně zmučen a potom v Mohelnici upálen (1685).

V posledních letech vlády císaře Leopolda I. vypukla nová válka o dědictví španělské, za které Morava netoliko byla obtížena většími berněmi a odvody vojenskými, nýbrž i navštívena znovu nájezdy nepřátelskými. V Uhrách totiž vzbouřil se proti císaři František Rákóczy, který doufal pomoci vnějších nepřátel císařových, Francouzův a Španělů, dosáhnouti panství v Uhrách i Sedmihradsku. Povstalci, známí opět pode jménem Kuruců, často podnikali zhoubné vpády na Moravu, jejíž východní část od nich hrozně byla zpustošena. Tyto zhouby potrvaly také od syna a nástupce Leopoldova, císaře a krále Josefa I., který již r. 1711 zemřel, a teprve když za Karla VI. (1711—1740) válce

o dědictví španělské učiněn byl konec mírem utrechtským, mohla si také Morava od tohoto nebezpečení trvale oddechnouti. Ale požadavky vlády císařské byly stále velmi těžké. Náklad válečný od té doby málo kdy klesl pod milion zlatých ročně. Kromě toho Morava r. 1713 a 1714 navštívena byla ranou morovou, které na tisíce životů lidských padlo za obět. Byl to poslední případ t. zv. asijského moru u nás.

Ačkoliv pohromami válečnými i jinými trpěla celá země, přece jen největší část břemen a útrap dolehala na bedra lidu selského. Málokde vrchnosti nakládaly se svými poddanými tak bezohledně, jako v zemích koruny české, kde šlechta cizího původu, neznalá domácího jazyka, neměla s lidem slitování. Sedlák byl nevolníkem svého pána, připoutaným ke hroudě jeho pozemku, naprosto mu podřízen osobou i majetkem. Vrchnost měla právo držeti jej násilím na svém pozemku a když by uprchl, vynutiti si jeho návrat. Kdo by ho přijímal, ukryval, zdržoval neb na útěku podporoval, propadal peněžité pokutě. K vystěhování ze země bylo poddanému potřebí nejen svolení vrchnosti, nýbrž i panovníka a krom toho musil státu odvésti dvacátý díl svého jmění. Poddaný neměl práva voliti si svobodně své povolání; děti hospodářských dělníků musily zůstatí dělníky, pokud tomu chtěla vrchnost. Chtěl-li poddaný vyučiti se řemeslu, nebo dokonce věnovati se umění a vědám, musil k tomu míti povolení vrchnosti, za které se platilo 5 až 6 zlatých. Také ve sňatek vejíti směl poddaný jen se svolením vrchnosti a za určitý poplatek. Každé zadlužení v jisté výši peněžité, nájem neb pronájem pozemků, závěť týkající se nemovitého jmění měla platnost také jen se svolením vrchnosti. Za nezletilosti dědiců měla vrchnost spravovati jejich podíly a vésti řádně sirotčí účty; ale i v tom páchaly se veliké zlořády. Poddaný neměl žádného práva před soudem, leč byl-li zastoupen svou vrchností. Měl-li poddaný nějakou stížnost proti vrchnosti, vyřizovala ji v první instanci vrchnost sama; odtud směl se odvolati k úřadu krajskému a v třetí instanci k soudu zemskému; poněvadž však jak úřady hejtmánů krajských, tak i soudy zemské byly osazovány pouze ze stavu šlechtického, sedlák málokdy se u nich dovolal svého práva.

Vrchnosti měly v obvodu celého svého panství výhradně právo vařiti pivo, připravovati kořalku, nalévati nápoje všeho druhu a mlýti obilí; toto právo směly také jiným osobám pronajímati; poddaný musil všechny plodiny i výrobky hospodářské kupovati pouze od vrchnosti, která mu je při špatné jakosti vnucovala za ceny nesvědomitě zvýšené. Naopak zase poddaní musili své výrobky a plodiny, obilí, dobytek, kůže,

přízi, plátno atd. prodávati vrchnosti za ceny, které si tato sama určovala; pekaři a obchodníci v obvodu panství nesměli jinde kupovati obilí než v panských sýpkách. Poddaní musili ze všeho výtěžku svého hospodářství platiti vrchnosti t. zv. dávky urbaniální a krom toho odváděti faráři desátek. Z berní zemských, které povolovány byly od stavů (tedy většinou zase od vrchností samých) na sněmích zemských, větší část uvalována na bedra poddaných.

Nejtěžší břímě, které dolehlo na poddaný lid, byly práce robotní, konané netoliko vrchnostem, nýbrž v čas potřeby i zemi (přípřeže, stavba silnic, mostův, úprava řek atd.). Roboty mohly jen dle vůle vrchnosti býti vykupovány poplatky peněžitými neb i dávkami přírodními. Rozeznávala se roboty tažná (jízdni) a ruční (pěší). K tažné robotě povinni byli všichni sedláci od celolánika až po čtvrtlánika; ostatní třídy poddaného lidu, chalupníci, baráčníci, domkáři a podruzi byli vázani pouze robotou ruční. Obojí roboty byla odměřena na tři dny v týdnu, ale v dobách nutných, netrpících odkladu, mohla býti prodloužena až na šest dní; robotní den pak byl prodlužován až na šestnáct hodin. Často musil sedlák se svým spřežením odebíratí se na místa vzdálená až několik hodin cesty a pracovati tam bez ohledu na vzdálenost určitý počet hodin denně.

Správu hospodářskou i soudní moc nad poddanými vrchnost svěřovala úřadu hospodářskému, v jehož čele byl vrchní, jinak direktorem nebo inspektorem zvaný. Poněvadž postavení takového úřednictva nebylo skvělé a k tomu nejisté, hleděli se úředníci větším dílem zavděčovati vrchnosti a také sebe obohacovati bezohledným utiskováním a vydíráním poddaných. Vrchnost měla také dosti prostředků poddaného, stal-li se jí nepohodlným, zbaviti statku a přenéstí jej na jiného majitele. Sebe menší přestupek byl trestán krutým bitím.

Poddaný lid moravský dosti trpělivě snášel tyto útlaky, když však tyto zvůli jednotlivých vrchností neb jejich úředníků se stávaly nesnesitelnými, bouřil se proti nim. Veliká bouře selská, která vypukla v Čechách r. 1680, zasáhla jen částečně do některých pohraničních panství moravských. R. 1689 povstali poddaní na panství královského města Jihlavy a teprve, když náčelníci jejich byli odvezeni na Špilberk a tam po pět čtvrtí roku vězněni, dosaženo bylo opět pokoje. Na biskupském panství hukvaldském shluklo se r. 1695 pro přílišné roboty na 1500 sedláků nedaleko Štramberka, byli však vojskem rozehnáni, 24 náčelníků odvezeno v železích do Kroměříže a tam potrestáno. Podobně zlomen byl odpor Stonařovských proti vrchnosti jihlavské (1722) a vzpoura vesnice Vrbovce proti klášteru lúckému.

u Znojma (1724), jejíž smutný konec nás připomíná na hnutí mezi Chody z r. 1695, o kterých jedná Jirásek ve svých „Psohlavcích“.

Vláda císaře Karla VI. byla sice přesvědčena o bezpráví páchaném na lidu selském, ale neodvážila se rozhodně zakročit proti vrchnostem. R. 1738 vydán byl pro země koruny české robotní patent, jímž však břemena nebyla valně ulehčena. Proto nižší lid houfně se stěhoval do cizích zemí, kde doufal naléztí úlevu. To se dalo také z příčin náboženských. Za císaře Karla VI. bylo totiž obnoveno kruté pronásledování nekatolíků v našich zemích. Císařským patentem z r. 1726 bylo nařízeno, aby nekatolíci poddaní na venkově a v městech vrchnostenských, ano i obyvatelé měst královských stali se do určité lhůty katolíky, jinak vyhrožováno jim tresty nejpřísnějšími, vězením, bitím, galejemi i smrtí. Kacířští učitelé a kazatelé měli býti na hrdle trestáni; prodavači kacířských knih měli býti uvězněni a mečem popraveni. Rodičům ve víře nespolehlivým byly děti od vrchností odnímány a dávány pod dozor přísně katolických poručníkův nebo do služeb takových hospodářův. Toto obnovené pronásledování nekatolíků způsobilo, že nové proudy vystěhovalců z Moravy hledaly útočiště v cizině. Takovým způsobem povstala osada Bratří moravských Herrnhut čili Ochránov v Horní Lužici, která tam od vystěhovalců moravských byla založena r. 1722 pod ochranou hraběte Mikuláše Ludvíka Zinzen-dorfa.

Císař Karel VI. byl horlivým podporovatelem obchodu a průmyslu; obmezoval z ciziny dovoz zboží, které se v našich zemích vyrábělo, podporoval vývoz domácích výrobků do cizích zemí tím, že uzavíral se sousedními státy výhodné obchodní smlouvy a zakládal při moři svobodné přístavy (Terst, Řeka). Tehda už byl zaveden monopol tabákový a solný. Moravě velmi prospěla stavba prvních císařských silnic z Brna do Vídně, do Olomouce, do Znojma a do Jihlavy, při kterých však poddaní na dvě míle široko musili konati robotní práce pěší i jízdné. Tím byla usnadněna všeliká doprava v zemi a zejména zdokonaleno poštovníctví, které císař Karel VI. převzal do státní správy. Mezi většími městy byla zavedena pravidelná pošta jízdní, která dopravovala listy a menší zásilky. Těžší věci byly dopravovány od soukromých povozníkův. Pokusy o upravení řeky Moravy a o povznesení hornictví v zemi nepotkaly se se žádoucím úspěchem. Z odvětví průmyslových na Moravě nejvíce květalou soukenictví, zvláště v Jihlavě, plátenictví a sklářství.

O povšechné vzdělání lidu bylo i v této době postaráno velmi skrovně. Nižší školy byly pouze farní, městské a klá-

šterní. Farních škol bylo málo a byly ponechány péči vrchností, obcí a duchovenstva. Učitelé byli bídně placeni, přijímání i propouštění bez jakéhokoliv závazku a tomuto nejistému postavení bylo přiměřeno také jejich vzdělání. Lépe opatřeny byly školy městské, ale tam nesměl lid poddaný a vůbec nikdo z chudších vrstev své děti posílati, ty školy byly jen pro třídy majetnější. Nejlepší školy, a to trojtřídní, zřizovali piaristé při svých kolejiích a vedli na ně náklad bez jakéhokoliv příspěvku státního. Gymnasia spravovali a na nich učili z dob dřívějších jezuité a piaristé; tam se největší péče věnovala náležitému výcviku v řeči latinské. Universitu olomuckou, která rovněž byla dosud řízena od jezuitů, císař Karel VI. doplnil tím, že r. 1732 zřídil dvě nové stolice právnického studia. Kromě toho stavové moravští zřídili r. 1724 při olomucké universitě akademii rytířskou pro rozličná cvičení tělesná, pro cizí řeči a inženýrské umění. Vědecká práce té doby byla skrovná. V dějepisectví moravském po Pešinovi činným byl Jan Jiří Středovský, farář v Pavlovicích nad Bečvou († 1713). V přírodních vědách proslul jezuita Jiří Josef Kamel, který podnikl daleké cesty a zemřel r. 1706 v Manile, hlavním městě ostrovů filipinských. Slavný botanik Linné nazval květinu, od Kamela poprvé popsanou, kamelií.

Poněvadž císař Karel VI. neměl synův a vůbec mimo něj nebylo již žádného mužského potomstva rodu habsburského, byl po celý čas svého panování naplněn obavami o budoucnost své říše. Maje jedinou dceru Marii Terezií, která byla provdána za Františka Štěpána, vévodu lotrinského, hleděl jí zabezpečiti nástupnictví ve všech svých zemích dědičných. Ten účel měl zákon nazvaný pragmatickou sankcí, který byl od sněmů všech zemí, tedy i na Moravě, přijat a také od většiny států evropských za platný uznán. Avšak po smrti Karla VI. (1740) některé mocnosti, jako Francie, Španělsko, Bavorsko a Sasko, učinily branný spolek za účelem, aby se o většinu zemí habsburských rozdělily. Té příležitosti chopil se také mladý a panstvíchtivý král pruský Bedřich II., obsadil velikou část Slezska, na které zdvihal nároky zcela neodůvodněné. Marii Terezií bylo podniknouti několikiletou válku proti tolika nepřátelům i podařilo se jí zachovati jednotu své říše neporušenou, pouze největší díl Slezska musila postoupiti králi pruskému.

Ztráta Slezska, jehož Marie Terezie nemohla ozeleti, byla příčinou, že se pomýšlelo na větší sesílení říše. Důmyslná panovnice záhy poznala, že toho nelze jinak dosáhnouti, než rozsáhlými a pronikavými opravami ve všech odvětvích veřejné správy, která za posledních panovníků velmi byla zanedbávána. I domnívala se, a v tom přesvědčení utvrzo-

vali ji také četní rádcové, že takové opravy bude lze nejnázne provést, když panovník soustředí ve svých rukou veškerou moc ve státě. Dosud panovníci o tuto moc dělili se sněmy zemskými, na kterých u nás i jinde zastoupeni byli jen vyšší stavové, vyšší duchovenstvo, panstvo, rytířstvo a zástupci měst královských, jichž bylo na Moravě sedm (Brno, Olomouc, Jihlava, Znojmo, Uh. Hradiště, Unčov, Kyjov). Moc stavů sice již za předešlých panovníků vždy více ustupovala moci panovnické, tak že na konec nezbylo jim jiné právo, leč povolovati na sněmích takové summy peněz, jaké vláda ve svých předlohách požadovala. Ale Marii Terezií a jejím rádcům ani to nestačilo i dosáhla hned v prvních letech svého panování (1748), že stavové všech zemí dědičných povolili zvýšenou daň hned na 10 let napřed, aby se sněmy z té příčiny nemusily rok co rok svolávat. Na Moravě tato povinnost berní byla zvýšena téměř na 2 miliony zlatých ročně.

Těmito i jinými opravami byla především zvýšena moc vojenská a když znamenitý státník rakouský, kníže Václav Kounic, sjednal Rakousku branný spolek s Francií, Ruskem, Saskem i jinými mocnostmi evropskými, naskytla se naděje odnítí opět Slezsko králi pruskému. Vznikla o to válka sedmiletá (1756—1763), která, jako předešlé války, několikrát zhoubně zastihla také Moravu. Převaha byla na straně francouzsko-rakouské, ale Bedřich II. přece za pomoci anglické se uhájil a Marii Terezií se již nepodařilo ztracené Slezsko nazpět získati. Vidouc, že všechny další pokusy o to by byly marné, moudrá panovnice ve spolku se svým synem Josefem II., který po smrti Františka I. Štěpána (1769), dosáhl hodnosti císařské, raději pokračovala v opravách, jež směřovaly ku zvelebení života hmotného i duševního, k povznesení zemědělstva, hornictva, průmyslu, obchodu i školství, k rozmnožení a zdokonalení branné moci říšské a k zavedení lepšího pořádku ve správě státní. Současně s těmito snahami však hleděno také vždy více všechnu moc státní soustřeďovati v rukou panovníkových (osvícený absolutismus).

Velikou zásluhou císařovny Marie Terezie bylo, že dbala úlevy v nesnesitelném stavu lidu selského, o němž se tehda říkalo, že jest úplným nevolníkem. Aby zamezila dosavadní zvlášti vrchnosti v ukládání robot, vydala r. 1775 robotní patent, jímž aspoň nejhorší zlořády byly odstraněny a poddanské povinnosti byly určitě vyměřeny. Krom toho stal se pokus na statcích císařských, aby se poddaní směli z robot úplně vykupovati, ale ostatní vrchnosti nechtěly tohoto dobrého příkladu následovati.

Také obecného vzdělání lidu Marie Terezie velmi pilně si hleděla. Když r. 1773 zrušen byl od papeže Klimenta XIV.

řád jezuitský, císařovna veškero jmění jeho, které bylo v našich zemích velmi rozsáhlé, určila k založení nového fondu studijního, z něhož měly se hlavně školy zakládati. Na Moravě toto jmění páčilo se asi na půl třetího milionu zlatých. Na universitách i gymnasiích, které dosud jezuité řídili, byli dosazováni professoři světští a vydán pro ně nový studijní řád, v němž více než dosud dbáno bylo obecného pokroku ve vědách. Universita olomucká byla r. 1778 přeložena do Brna, kde byla rozšířena založením studia lékařského, jehož se stavové moravští dávno již marně domáhali. Jezuitská gymnasia byla r. 1776 vzata do správy státní a počet jejich byl obmezen, kdežto piaristům byla gymnasia aspoň z větší části ponechána. Na Moravě z 15 gymnasií zůstalo jen sedm (v Brně, v Olomouci, v Jihlavě a ve Znojmě — státní, v Kroměříži, Mikulově a v Strážnici — piaristická). Vedle latiny zaváděna na nich s velikým úsilím němčina, kdežto čeština, řeč většiny domácího lidu, byla z nich nadobro vypuzena. Pro školství národní vydán byl r. 1774 nový všeobecný řád, jímž všechny školy nižší byly rozděleny na tři stupně, tak že se rozeznávaly školy normální, hlavní a triviální. Normální čili vzorná škola byla obyčejně v hlavním městě každé země, hlavní školy zakládány v ostatních větších městech, zejména tam, kde byla zrušena gymnasia, triviální pak na venkově, kde se měly o ně jako dosud vrchnosti starati. Na školách normálních a hlavních stala se němčina jediným jazykem vyučovacím, česky se učilo již jen na školách nejnižších, a tu ještě musil každý učitel se prokázati, že umí německy.

Ve věcech náboženských dbáno bylo lepšího církevního zřízení, jež bylo více než dosud uváděno v odvislost od správy státní, a zejména hleděno k tomu, aby fary byly rozmnoženy a osazeny schopnými duchovními. Proto také císařovna vymohla si r. 1777 u papeže Pia VI., že biskupství olomucké bylo povýšeno za arcibiskupství a jemu podřízeno nově založené biskupství brněnské. K lepšímu vzdělání a rozmnožení kněžstva byl zřízen v Olomouci kněžský dům pro 60 alumnův a r. 1778 zároveň s universitou a se šlechtickou akademií přeložen do Brna, kde všem těmto ústavům vykázáno místo v někdejší budově jezuitské. Ačkoliv Marie Terezie byla panovnice osvícená, přece i za ní byli nekatolíci dosti přísně pronásledováni, z čehož na moravském Valašsku v letech 1777—1780 došlo ke vzbouření lidu, které jen s velikým namáháním bylo utišeno.

Po smrti císařovny Marie Terezie (1780) syn její, císař Josef II., s úsilím ještě mnohem větším jal se prováděti opravy,

jichž hlavním účelem bylo především, aby z pestré a mnohočlenné skupiny zemí mocnářství habsburského byl zřízen jednotný stát, ve kterém by se pracovalo k všeobecnému blahu. Josef II. již v mládí osvojil si novější nauky spisovatelův anglických a francouzských, kteří prohlašovali všechny dosavadní řády státní a společenské i církevní za zastaralé; zejména snažili se odstraniti rozdíl stavův a vybudovati veškeru státní zřízení na přirozeném právu lidském. Poněvadž císař Josef tyto zásady si úplně osvojil a také je hleděl ve skutek uváděti, nazvány byly u nás takové snahy josefinským osvícenstvím. Chybou bylo, že opravy Josefovy bývaly příliš ukvapeny a že rušením starých řádů často i mnoho dobrého bylo odstraňováno. Zásluhou císařovou přestalo všeliké pronásledování náboženské a tolerančním ediktem z r. 1781 povoleno svobodné vyznávání víry lutheránské, kalvínské a pravoslavné. Na Moravě tajní vyznavači víry českobratrské přihlašovali se většinou ke kalvinství. Také Židům dostalo se větších svobod než dosud. Katolickou církev císař hleděl uvésti v úplnou podřízenost státní, zasahoval i do obřadů církevních, zrušil veliké množství klášterů, z jichž jmění zřídil fond náboženský a z něho zakládal nové fary, a ustanovil, že kněžstvo má se vzdělávati v generálních seminářích, které postaveny úplně pod dozor státních úřadů. Tyto opravy prováděny přes odpor papeže i většiny duchovenstva. Školství vyšší bylo obmezováno, universita z Brna přeložena (1782) zase do Olomouce i s ústavem kněžským a s rytířskou akademií; universita proměněna v pouhé lyceum a rytířská akademie přeložena do Vídně a na konec úplně zrušena. Gymnasia na Moravě zůstala nezměněna, za to rozmnoženo a zvelebeno školství národní. Němčina zaváděna i do tříd nejnižších a pěstována ještě mnohem horlivěji, než za Marie Terezie, ježto císař Josef zamýšlel v celém státě zavésti jedinou řeč úřední. Censura knih byla zmírněna, činnosti svobodných zednářů, kteří hlásali osvícenské zásady, zůstavena úplná volnost; v Brně byla zřízena lože „sjednocených přátel“.

V zákonodárství šlechta podrobena témuž občanskému i trestnímu právu, jako ostatní třídy obyvatelstva. Činnost sněmů zemských byla úplně zastavena, císař Josef nedal se ani v Uhrách, ani v Čechách za krále korunovati. Nevolení lidu selského bylo zrušeno, tak že mohl se volně stěhovati, v sňatky vstupovati a řemeslům se věnovati bez zvláštního povolení vrchnostenského. Roboty sice nebyly zrušeny, ale bylo ustanoveno, že se poddaní dobrovolnou smlouvou s vrchnostmi smějí z nich vykupovati. Daň pozemková roz-

dělena byla spravedlivě mezi pozemky vrchnostenské i poddanské a výše daně měla se řídit pouze výtěžkem půdy. Ve správě politické Morava byla sloučena se Slezskem v jediný správní obvod, který byl rozdělen na osm krajů. Moc krajských hejtmanů byla značně rozšířena, zejména měli bděti nad tím, aby vrchností neutiskovaly poddaných. Soudní moc vrchností i měst byla značně obmezena a z velké části přenesena na soudy zeměpanské. V zákonodárství občanském i trestním stal se veliký pokrok, trest smrti z velké části odstraněn a nahrazen tresty mírnějšími, kdežto mučidla při výslechu soudním zakázána byla již za Marie Terezie. Obchodu a průmyslu pomáháno stavbou silnic, průplavův a uzavíráním výhodných smluv obchodních.

Mnoho z těchto oprav bylo vykonáno ukvapeně a něco musilo po smrti císaře Josefa II. (1790) od jeho nástupce Leopolda II. býti odvoláno. Nicméně opravná činnost jeho, pokud dále budovala na základech, položených Marií Terezií, měla v celku účinek velmi blahodárny. Zejména nižší lid pocítil značné uvolnění od někdejšího tlaku vyšších stavův. Z toho také si vysvětlíme, že když ve Francii pro rozličné zlořády vypukla veliká revoluce r. 1789, u nás toto hnutí nedošlo ohlasu, poněvadž panovníci odstranili zde mnohý podnět k nespokojenosti. Také náš národ zachoval památku císaře Josefa v blahé paměti, neboť třebaš poněmčovací snahy jeho nám nebyly na prospěch, ostatní téměř veškerá činnost jeho přispěla k duševnímu, společenskému i národnímu obrození národa českého.

Z DOBY NÁRODNÍHO OBROZENÍ MORAVY.

NAFSAJ JAN KABELÍK.

1. OSVĚTOU PROTI NEVZDĚLANOSTI A BÍDĚ.

„Jako slunce na den vychází a jako přichystaný muž k své denní práci, tak Josef dosedl na království; bylo krásné jitro, i den, kterýž následoval, krásný byl a trval za dlouhý čas . . . Mnoho se změnilo na zemi k dobrému skrze něho . . . Viděli jsme, čehož viděti na sta žádalo a neviděli.“

Těmito a podobnými vroucími slovy oslavoval český spisovatel V. M. Kramerius císaře Josefa II. jako spolutvůrce a

pak dovršitele oněch blahodárných oprav, zejména z r. 1781, jež byly připomenuty v článku předešlém. Císaři šlo tu ovšem o prospěch státního celku, ale přece zároveň, třeba nechtě, prospěl jimi národní obrodě naší. „Měl štěstí vzácné v historii,“ praví pěkně A. Denis, „že úspěch jeho převýšil jeho úmysly; chtěl stvořit stát a stvořil národy.“

Selský stav, jenž znamenal devět desítin národa českého, stal se odtud širokým podkladem veškerého rozvoje vyšších jeho snah. Zbytkům nekatolíků posléze dopřáno svobody svědomí a z nejtajnějších skrýší opět na světlo boží vyneseny a znova otiskovány knihy z dob lepších, jež se stávaly čistým jazykem svým nejen spisovatelstvu, ale také širšímu čtenářstvu učitelkami správnosti a ušlechtilosti jazykové.

Odtud ten nadšený dík vrstevníků císařových, odtud i vděčnost, kterou dosud chová lid a celý národ český k osvícenému Josefu II. Zvláště císař zlatým písmem se zapsal v přichylné srdce lidu selského na Moravě, když, aby poctil práci rolníkovu, sám vyoral několik brázd na roli u Slavíkovice pluhem, jenž se na památku chová nyní v zemském muzeu v Brně. Proto také splétali si zde císaře Josefa s Ječmínkem staré pověsti, který měl přijíti, až bude nejhůře . . .

Ale, jak obyčejně, z krajnosti šlo se do krajnosti, a tak dle domnění na prospěch státu prováděny také opravy ukvapené, z nichž úsilí centralisační a vtiskování němčiny za výhradní jazyk vyučovací a státní sahaly na samé kořeny bytí národa českého.

Skloněk století XVIII. znamená tedy pro národ náš zastavení boje náboženského, ale zároveň také začátek boje za heslem novověké myšlenky národnostní, v jehož bitevním lomu jsme podnes. Mezníkem jest tu r. 1773, kdy zrušen byl řád jezuitský, hlavní potlačovatel nekatolictví v našich zemích, a r. 1774, jímž se začíná působnost německých normálních škol. Rádcové císařovi ujišťovali Josefa II., že v Čechách i na Moravě za 50 let se bude mluvit jen německy a také vlastenecký F. M. Pelcl prorokoval češtině za krátko týž osud, kterého doznala slovanština v Německu. Ne bez příčiny děsil se nadšený jinak josefinista Jos. Dobrovský „dábelské zásady poněmčovati, vylíhlé ve Vídni,“ když Čechové, pokud by se nemohli naučiti němčině, ve svém vlastním domově, v zemích českých, měli zůstat jen rolníky neb nádeníky. Ale objevilo se, že důvěra v sílu a houževnatost českého lidu byla podceňována. Jakkoli jsme totiž poněmčovacím úsilím na Moravě ztratili od r. 1770 do nynějška více než za celé doby pobělohorské, přece jsme národností své nejen uhájili, nýbrž i přivedli ji k utěše-

nému rozvoji. Celkem přece světlé stránky doby nové převážily její stíny.

Výhodou bylo pro nás uvolněné vědecké bádání, které proniklo posléze i do zemí českých. V Olomouci založena první novověká společnost vědecká v Rakousku r. 1746, která vydávala měsíční své zprávy jazykem německým. Kromě toho byly vědy pěstovány v různých klášteřích; všude zvláštní pozornosti docházela vlastivěda. Takto se obracelo zření k dobám samostatnosti české, dobám vlády jazyka českého a sílil se odpor proti centralisačním snahám vídeňským v kruzích vědeckých a šlechtických. Do lidu moravského tyto spisy dějepisné a vlastivědné, jež psány latinsky i německy, pronikly jen v jediném svém českém výhonku; žďárský prelát Otto Steinbach z Kranichsteina vydal roku 1783 „Malou kroniku o Markrabství Moravském“, kterou se měla mládež školní poučovati ve smyslu osvícenském o dějinách své vlasti jazykem národním.

Z pěstitelů vědy vyrostl také znamenitý obhájce jazyka českého J. Al. Hanke z Hankensteina, rodák holešovský a knihovník universitní v Olomouci (1751—1806).

Úpadek a útlak češtiny v životě veřejném vzbudil jí totiž důtklivé obránce mezi těmi muži, které nazýváme našimi buditeli, protože se snažili o uchránění jazyka národního vědouce, že jím lze nejhodněji působiti na vzdělání národa, tedy také na zvýšení blahobytu národního, protože vzbudili národ český takoruka k novému, důstojnějšímu životu. Po vzácném českém šlechtici Fr. hr. Kinském, jenž ve svém spisku vychovatelském z r. 1773 důrazně se ozval na prospěch opovržené své mateřštiny, vydal Fr. M. Pelcl ze starého rukopisu vlasteneckého jezuita Bohusl. Balbína latinskou jeho obranu, která zakončena vroucí prosbou písně svatováclavské: „Nedej zahynouti nám i budoucím!“ A k nim připojil se roku 1783 Hanke německým svým spisem „Doporučení české řeči a literatury“. Vydal jej, aby získal české řeči odcizené jí vzdělance českého původu a záštitu u šlechty i panovníka samého. Vroucími slovy upozorňuje v něm, jaký význam měla čeština v minulosti, a dokazuje potřebu její také v nové době, již vzhledem k rozsáhlosti příbuzných jí větví kmene slovanského. Obrozený a národním svým písemnictvím vzdělávaný národ opět se dle jeho soudu povznese a bude žítí důstojným životem, spravován jsa úřednictvem svého jazyka.

Obrat v tomto smyslu Hanke očekával již od vlády Josefa II. Zdá se nám to na první pohled mínění naivní, povážime-li, jak nyní právě nejurputnější nepřátelé dovolávají se

proti našim národním snahám vždy císaře Josefa II. A přece má do sebe něco pravdy. Byl Josef II. prost národní vášnivostí a zaváděl dle vlastního doznání němčinu jen proto, že byl císařem německým a že vzhledem k říšskému celku váha ostatních jazyků národních v jeho zemích byla nepatrná. Ale učiniv sobě heslem žítí a pracovatí ve prospěch svých poddaných, naučil se sám česky, mluvil s lidem v zemích českých jeho přirozeným jazykem a získával si tím snáze jeho náklonnost. Také cítil, že i pro jiné je „znalost češtiny vědomost užitečná a v mnohé příčině nutná.“ Bylo to právě v Brně, kde na šlechtické akademii projevil své podivení, že se tam učí francouzsky i anglicky a nikoli česky. „Vždyť mám přece více poddaných českých než francouzských a anglických,“ děl císař, jak nám vypravuje Hanke. Proto také k dřívějším stolicím učitelským na vojenské akademii ve Víd. Novém Městě, na voj. inženýrské škole a na universitě ve Vídni za něho přibyl učitelé češtiny na šlechtických akademiiích ve Vídni i (na krátko) na Moravě. Školy obecné pro nedostatek učitelů znalých němčiny byly u nás stále ze značné části české a čeština pronikala jako jazyk učebný, třeba skrovniče, i na gymnasia, ba i na vysoké školy: návod, kterak by duchovenstvo konalo nejlépe správu duchovní (pastorálka), podáván byl na Moravě také jazykem českým prof. Alb. Slavíčkem a po něm V. Stachem.

Jednotlivá nařízení vládní byla vydávána u nás oběma zemskými jazyky, z Vídně professor V. Zlobický, Moravan, zásoboval země naše překlady zákoníků a při místodržitelství zřízení zvláštní překladatelé. Z nich zvláště T. Fryčaj dle vlastního doznání „mnohá zemská nařízení přetlumočil, jak uměl“, a podával kromě toho krajanům svým žádoucí překlady zpráv o bouřlivých událostech válečných.

V podobném smyslu působili o své újmě horlivci vlastenečtí, někteří opouštějící nejvlastnější své pole působnosti, práci vědeckou; tak zejména J. Al. Hanke z Hankensteinu, tak i znamenitý pěstitel moravského práva, univ. prof. J. Vratislav Monse.

Hlavně však se účastnili této práce literární kněží. Slo jim především o knihy náboženské a mravně vzdělávací, ať již ve směru konservativním, ať novotářským, josefinském.

Bohoslovci brněnští se sdružili ku překládání vhodných spisů z francouzštiny a němčiny. Fr. Poláček, professor i ředitel bohosloveckých studií v Olomouci, vydal „Písmo Svaté Nového Zákona“ pro lid obecný, vysvětlené stručnými poznámkami v textu samém; jeho i brněnského profes-

sora Fil. Neděle knihy mravně vzdělávací náležejí mezi nejlepší obsahem i jazykem. V. Stach, professor bohosl. ústavu v Olomouci, vydal dvoudílnou „Příručku učitele lidu“, překlad Roykovy „Historie velikého sněmu kostnického“ a j. knihy, jež pro svůj nejkrajnější josefinismus vzbudily velký odpor konservativního kněžstva.

Z knih ku poučení lidu v potřebách praktického života z největší obliby se těšila „Beckerova Kniha bídy a pomoci pro selský lid“, která byla vydána ve dvojím překladě v Brně i v Praze. V Čechách se snažili podobnými spisy povznášeti lid hmotně i mravně Kramerius, Tomsa a Rulík, na Slovensku Fandli, u nás na Moravě šli za jejich příkladem zejména dva kněží: Fryčaj a Sychra.

Tomáš Fryčaj rodilý v Kelči (1759) působil jako kněz na různých místech i mimo Moravu, stal se pak duchovním správcem trestnice a zároveň úředním překladatelem v Brně, posléze pak farářem v Obřanech, kde r. 1839 zemřel.

Přežil několik drobnějších pojednání hospodářských, umínil si sebrati veškerá poučení vhodná rolníkům v jediný sborník.

Ve vsi Milčicích na Poděbradsku žil tehdy rychtář Frant. Vavák, který vzornou správou svého statku, jako rozšafný rychtář své vsi, jako písmák i horlivý milovník českého jazyka proslul tak, že se mu nejen dostalo pamětního peníze od Josefa II., nýbrž i měšťanství plzeňského a že působení jeho oslaveno německým životopisem univ. prof. Němečka. Spis Němečkův zpracoval Fryčaj, aby představil ve Vavákově svým krajanům vzor pravého českého rolníka tím spíše, ježto se mu velmi při něm zamlouvalo horlení pro náboženství katolické i odpor proti novotám francouzské revoluce, od níž mnozí z utišených robotníků našich doufali úplného uvolnění.

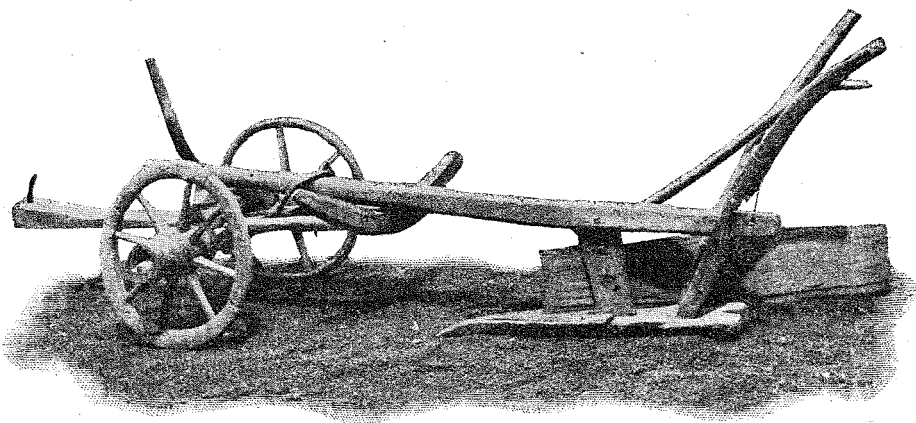
Tak vydáno r. 1807 „Zrcadlo výborného sedlského obcování, představující Život a příběhy rozšafného muže a polního hospodáře Františka Vaváka“ atd., k němuž připojeny pak dva další díly „Pravidel výborného sedlského života“. V nich sebral Fryčaj z různých pramenů i z vlastní zkušenosti vše, co směřovalo k zachování zdraví, svazku manželského, k vychovávání dítek v rodině i ve škole, k povinnostem poddanským i k vedení správy rychtářské, těše se, že přispěním jeho knihy „sedlstí občané k oné vlastenecké dostatečnosti se dopíjí, kterouž ourodnému okršku milé vlasti Moravy Božská Prozřetelnost pod tímto podnebím vykázati ráčila.“ Ale rozvláčný přespříliš spis jeho nedošel žádoucího rozšíření, jehož zasluhoval pro dobrý obsah, nikoli však pro jazyk i sloh, který byl velmi porušený a chatrný.

Mnohem cennější byly spisy Sychrovy.

Povolání kněžské Matěje Sychru přivedlo z Čech do Moravy, kde ztrávil valnou část svého ušlechtilého života, pečuje o duševní i hmotné povznášení nejen svých farníků v Jimramově a v Předklášteří u Žďáru, nýbrž i dalších kruhů svého lidu v duchu znamenitého profesora B. Bolzana. Vida, že třeba zanedbaný lid znova zvykati četbě, volil k tomu cíli zprvu spisy zábavné, které se mohly nadíti větší záliby čtenářstva. Jeho trojsvazkový „Povídatel“, dva svazky „Kratochvílníka“ a „Kratochvílná včelička“ byly vyplněny většinou překlady anekdot, povídek i divadel pro děti a došly pro lehký, namnoze veselý obsah i čistý jazyk oblíbený nejen na Moravě, kde vydány, nýbrž i v Čechách.

Když si takto připravil půdu v lidu, Sychra nedbaje chorob, které ho skličovaly, věnoval se práci vážnější, jejíž vydání se již nedočkal zemřev r. 1830.

Ale dobrý čin Sychrův nebyl pochován s jeho kostmi. R. 1847 konečně vydán Dědictvím svatojanským v Praze jeho Veleslavín. Představen v něm farář Veleslavín, který jako Sychra sám se staral, „aby jeho radou a pomocí i vezdejší štěstí svěřených jemu ovčiček se založilo“. V 21 kapitolách obsažena tu poučení o povinnostech manželských, o vychovávání dítek, o zdraví tělesném i duševním, o včelařství, o náboženské snášelivosti, o utopených a koupání atd. atd., ale hlavně o rolnictví. Nyní kniha jeho v leckterých statích ovšem zastarala, ale až dosud živým a lehkým způsobem svého poučování může býti vzorem dobré četby lidové. Vydáním „Veleslavína“ posílena již činnost mladších následovníků Sychrových, kteří hlouběji brázdili půdu zkyplenou prvními buditeli, aby vydala užitek tím jistější a hojnější.

Pluh, jímž oral císař Josef II. u Slavíkovíc.

(Chová se ve Františkově museu v Brně.)

2. DALŠÍ VZDĚLÁVÁNÍ A UVĚDOMOVÁNÍ LIDU.

Snahám o povznesení národního vědomí a vzdělání na Moravě nejvíce vadilo, že v zemi nebylo takového duševního střediska, jakým zůstávala Čechám i v dobách největšího svého ponížení královská matička Praha. Nebylo ani, kde by vzdělanci nabývali důkladnější známosti jazyka více než tři čtvrtin obyvatelstva moravského a kde by se tužili v uvědomění vlasteneckém, jako se dělo v přednáškách o jazyku českém, jež zavedeny byly od r. 1793 na universitě pražské. Teprve r. 1831 stavové moravští provedli staré usnesení z r. 1815, zřídili stolicí jazyka českého při akademii stavovské v Olomouci a povolali za profesora jeho Antonína Bočka.

Veliký náš Fr. Palacký ihned ocenil význam stolice té pro českou Moravu a vítal Bočka na „ouřad důležitý, ba svatý, ouřad pěstouna literatury národní v Moravě, staré i nové.“ Ale Boček neměl dosti porozumění pro potřeby doby nové, neměl ani dosti ohně, aby rozněcoval v mládeži lásku k rodné řeči; vábiloť jej hlavně zkoumání minulosti jeho rodné země. Proto se octl na pravém místě, když podporou svého příznivce hr. A. Mitrovského jmenován dějepiscem a archivářem markrabství moravského v Brně. V tomto úřadě vydal důležitou sbírku starých listin „Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae“ a přidali se k těm učencům, kteří se vlastivědnými spisy svými starali o lepší poznání země a připravovali cestu pozdějším dějepiscům; byli to německými svými místopisy (topografiemi) Moravy proslulí Fr. J. Schwoy, dr. Řehoř Volný a j. v.

Místo Bočkovo v Olomouci zaujal muž, který měl všechny vlastnosti pravého buditele; byl to Alois Vojtěch Šembera.

Přišel jako většina buditelů moravských z pokročilejších Čech (narodil se r. 1807 ve Vys. Mýtě) a přinesl si uvědomění národní, jež v těžkých poměrech moravských nejen nepotuchlo, nýbrž vznítilo se tím mocněji. Jsa muž ušlechtilé povahy i vybroušených způsobů, již jako právní praktikant při brněnském magistrátě dovedl lidi různých táborů pojiti ku práci národní, odstraňovati překážky a získávati nové stoupence myšlenky české, zejména účasti na tvorbě literární i na hmotné podpoře české literatury. Jím vlastenecký ruch, omezený dotud hlavně na seminář brněnský, pronikl úspěšněji také do samého Brna. A činnost jeho vzrostla ještě, když r. 1839 převzal professuru v Olomouci a jal se působiti živým slovem na své posluchače. Také jeho tužbou stala se práce vědecká, ovšem již jazykem českým, ale při tom nespouštěl s myslí péče

o živný chléb pro lid, o četbu, jíž měly býti široké vrstvy moravského čtenářstva jednak vzdělávány, jednak přivedeny k národnímu vědomí českému.

Alois Vojtěch Šembera.

V obojím směru slibovaly nejvíce úspěchu kalendáře jakožto knihy, které mají nejširší čtenářstvo. Šembera zdokonalil „Kalendář hospodářské společnosti“ a pořádal řadu let „Posla z Moravy“ a „Rozumného rolníka“ tak, že byly kladeny jiným za vzor. Aby povznesl vědomí národní, vydával drobné brošurky a zejména historické spisy psané slohem snadno srozumitelným; jeho „Historie pánů z Bozkovic“ a „Vpád Mongolů do Moravy“ se dočkaly druhého vydání. Nad to ještě soukromými dopisy i zprávami do časopisů i vědeckými články budil v Čechách zájem pro věci moravské, pečoval o pořádání českých divadelních her v Brně i v Olomouci, dobýval češtině staré platnosti v životě veřejném (ve sněmovním jednání a ve školství), dal podnět k založení pozdější Matice Moravské jako pokladnice na vydávání českých knih na Moravě sepsaných, šikoval skrovné počtem spisovatelstvo moravské ku vydávání listu, věnovaného pěkné literatuře, a byl nějaký čas spolupředatelem prvního denníku moravského „Moravských Novin“. Zajisté to činnost úcty hodná.

I pochopujeme, proč po letech ještě vzpomínali ho ctitelé moravští jako otce Moravy, když povolán byl r. 1850 za profes-

sora české řeči na universitu ve Vídni, kde r. 1882 zemřel. I tam pečoval o moravské akademiky, aby se neodcizovali svému národu v cizím prostředí, staral se o uplatnění češtiny při moravských železnicích atd. a ještě značnou částí své literární činnosti se odnášel k milé sobě Moravě, vydav důkladnou její mapu s příslušným popisem, „Paměti a znamenitosti města Olomouce“ a podav první nákres rozmanitých nářečí moravských ve svých „Základech dialektologie československé“. Ale nevole proti té vědecké jeho činnosti, kterou Šembera dokazoval nepravost t. zv. rukopisů Královédvorského a Zelenohorského, způsobila, že také veliké jeho zásluhy o národní obrození Moravy upadly v nezasloužené zapomnutí.

Vedle Šembery zasluhují vzpomínky ještě jiní spisovatelé pro lid.

Obsahem pěkné sborníky lidového čtení lehce poučného i zábavného vydal úředník univerzitní knihovny olomoucké Frant. Trnka pod názvy: „Společník věrný“ a „Povídač neb Vykládač“, Mat. Mikšíček pak sebral čtyřdílnou „Sbírku pověstí moravských a slezských“, které jako jeho „Národní báchorky“ a „Pohádky a povídky lidu moravského“ došly velké obliby.

Nejvíce bylo v zemědělské Moravě potřebí knih hospodářských. Přihlížeje k velké většině českých zemědělců, prof. Fr. Diebl jal se vydávati hospodářský časopis nejen jazykem německým, nýbrž i českým. A tento „Moravskoslezský časopis pro lid“ (4 ročníky 1843—1846) byl první list, ve kterém se k nemalé radosti vlastenců opět projevila snaha vzdělávati lid jazykem mateřským. Jádrem jeho byly ovšem články poučné z oboru hospodářství polního, lesního atd., nejen vybírané z cizích časopisů, nýbrž i zasílané spolupracovníky domácími, kteří mezi lidem žili a jeho potřeby znali; záhy však věnována pozornost i básním, jež většinou otiskovány ze sbírky starého moravského veršovce Gallaše, ale také z novějších básníků českých, potěšitelný to zjev pro tu účast na literární tvorbě české, která se jeví i z kruhů venkovského čtenářstva moravského, tak jako potěšitelné byly v časopise porůzné projevy probouzejícího se národního vědomí.

V „Moravskoslezském časopise“ také poprvé se hlásí mocněji k literární práci vzdělávací nový stav, učitelský, který do té doby vinou svého bídneho postavení mimo dvě tři výjimky — mezi nimi také otec Fr. Palackého Jiří, učitel v Hodslavicích, — zůstával v literatuře nezastoupen.

Úvodní slovo o cíli časopisu vydavatel ponechal „jistému panu faráři,“ aby pod záštitou nejváženějšího tehdy stavu du-

chovního tím jistěji získal rolnické odběratelstvo, ale jinak články z nejrůznějších oborů již přispívají tam více „školní učitelé“ než kněží.

Z kruhův učitelských vzešel i vydavatel ponaučného a kratochvilného „Moravského Vykládatel“; byl to Bedřich Šenk, učitel v Náměšti u Olomouce. Většinou byl „Vykládatel“, by čtenářstvo „kratochvilil a kušlechtění srdce jejich přispíval,“ vyplněn bezcennými překlady; jeho chatrný obsah i „zproštěný moravský jazyk“ plný germanismů, jimž místy ani neporozumí přirozený Čech neznalý němčiny, způsobily, že zanikl při druhém svazku r. 1846.

Skoro všechny tyto knihy a knížičky vzdělávací upadly nyní v nepaměť, některé z nich ani vůbec se nám nezachovaly; ale svým časem, za dob velmi trudných pro náš národ, vykonaly kus poctivé a velezáslužné práce, v níž pokračovati odkázali spisovatelé jejich údělem svým následovníkům; nám jako jim jde o další praktické i mravní vzdělání širokých vrstev lidových v nichž odevždy tkvěla naše síla národní a jež až podnes nejbezpečnější jsou zárukou dalšího rozvoje národa českého.

3. PRVNÍ PÍSNIČKÁŘI.

Při všem útisku hmotném i duševním zbyl lidu mimo náboženství ještě jeden mocný těšitel: zpěv národní. Od kolébky až po rakev doprovázely lid náš písně jím skládané a nejhojnější i nejzvučnější zaznívaly při společných pracích a zábavách. Cena těchto skladeb do sklonku století XVIII. byla neznáma. Jako si nikdo nevěšimal lidu samého, prý sprostého a hrubého, leč kde bylo potřebí jeho síly k robotě a na vojny, tak nepovšimnuty zůstávaly také jeho písně.

Proto byl trpce pocíťován nedostatek „české zpěvořečnosti“; buditelé naši v Čechách se snažili básněním u mělým po vzorech německých, francouzských i polských dokázati, že národ se obrozuje k novému životu, a zvykali české obecnostvo českým veršům vydávající almanachy, jako byly „Básně v řeči vázané“, vydané Václ. Thámem, a Ant. Jar. Puchmajera i družiny jeho „Sebrání básní a zpěvů“ (1795 a 1797) i „Nové básně“ (1798, 1802 a 1814).

Na Moravě se k nim přidružil Tomáš Fryčaj. Jako kněz začal písněmi kostelními, „chtěje takto povážlivý nedostatek starožitných kancionálů moravských nadstaviti“. O původnost mu valně nešlo a tak přebíral písně z pramenů nejrůznějších, zejména německých, některé sám skládal a opatřoval je i nápěvy buď cizími buď složenými p. Pohlem, kunštátským škol-

ním rektorem. Proti českým básníkům, jejichž snahou bylo vytvořiti čistou novočeskou mluvu básnickou, Fryčaj činil též velice značné ústupky lidové mluvě svých moravských krajanů, tak že kancionály jeho znamenají úpadek proti starému zpěvu chrámovému jak co do nápěvů, tak i co do jazyka a zpracování básnického. Je to vysvětlitelno pokleslým tehdy vkusem; v době, kdy otloukány byly nádherné ozdoby starých gotických staveb, kdy staré obrazy nešetřně a řemeslnicky přemalovávány, kdy chrámy kasárnicky přestavovány nebo nově stavěny, zahlaholily z kůrů chrámových písně Fryčajova kancionálu, jenž se dočkal 10. vydání, stal se u výtahu zpěvníčkem školní mládeže a byl ještě hluboko do 2. polovice století XIX. nerozlučnou součástí nedělního kroje moravských venkovanů; ba místy zaznívají z chrámů moravských Fryčajovy písně až podnes. Tak lid, jenž velebnými svými zpěvy česko-bratrskými obrodil duchovní píseň německou, živil se namnoze odpadky německého zpěvu chrámového.

Úspěch kancionálu pobídl Fryčaje, aby se postaral o světské písničky pro své krajany. Necítě k tomu sám dosti sil, přenechal hlavní práci svému spoluzáku a krajanovi Jos. Agapitovi Gallašovi.

Gallaš se narodil r. 1756 v Hranicích. Porušiv si zdraví jako vrchní vojenský lékař, vrátil se v ústraní svého rodného města, v němž žil podivuhodným způsobem až do smrti r. 1840. Skrovná jeho pense nutila jej provozovati další praksi lékařskou, a když mu to ztíženo zhoršeným sluchem, vypomáhal si uměním malířským, jemuž se minil původně věnovati: maloval svaté obrazy i pokoje. Při tom jako pravý zbožný lidumil působil na prospěch svých spoluobčanů, ač místo vděku sklízel často nejtrpčí zneuznání; založil již r. 1811 kostelní knihovnu, přičiňoval se o zdokonalení školství hranického, sám dítky zejména kreslení bezplatně učil a nemocné ve svém domě ošetřoval, stravu a jiné potřeby na ně téměř vyžebraňuje. A když byl strastmi nejvíce sklíčen, hledal úlevu v českém veršování a spisování všeho, co se mu v rodišti, ve vlasti i v povolání jeho zdálo důležitým. Spousta těchto spisův zůstala v rukopise, veršům z valné části na světlo pomohl Fryčaj, vydav je jako hlavní část „Muzy Moravské“ roku 1813.

Jest to sbírka, jež měla obsahovati vhodné písně pro všechny okolnosti života světského. Uspořádal ji Fryčaj, který také veršovanou práci Gallašovu ponapravoval, neopomíjeje, jak dí, „kde něco jalového bylo, mravní soli dodati, ba i něco málo z mého sem tam vtrousiti“. První a nejširší místo zaujaly písně duchovní a mravní, jež měly, jsouce zpívány dle nápěvů z Fryčajova kancionálu, působiti k náboženskomravní-

mu zdokonalování čtenářstva, ke kterémužto cíli již u mládeže školní měly vésti mravní rytmovní propovídky a přísloví, sloužící za „mustr na předpise nebo tak řečené foršrifty“. Veské a sedlské písně i písně osob rozličného stavu, jimiž se Gallaš po vkusu své doby nejraději obíral, s velkou zálibou prodlévaly při líčení „blažené sprostnosti tichého sedlského živobytí na venku“. Ve všem tom bylo příliš mnoho poučování a napomínání, jindy dosti přesládlosti a zase hrubšího vtípu, ale pravého básnického ducha pramálo.

Na rozdíl od almanachů pražských, které byly určeny především pro obyvatelstvo městské, Fryčaj měl hlavně na zřeteli nejšířší kruhy lidu venkovského a dělného. Stálým stykem s nimi v povolání duchovenském Fryčaj uchoval si nevšední smysl pro jejich zvláštnosti, jenž jej uvedl na myšlenku rozhojnití verše Gallašovy skladbami, které z lidu samého vzešly nebo zábavně zobrazovaly život lidový. Tím šel do živého, tím největší došel obliby.

Byla to jednak první novočeská kytička (9) písní lidových, ještě více však dvě hanácké operetty a hanácké písně Jana Kužníka z Kojetína, jejichž hrubá komika, zvýšená užitím hanáckého nářečí, se velice zamlouvala zhrubělému vkusu lidovému. Ale někde skladatel našel také tón pěknější, na př. když se v soužení pruských válek r. 1741 a 1758 dožaduje boží pomoci takto:

„Hana slavná je krajena nad všecke krajene!
Só tam města a městečka a hodné dědine.
Hana nová Palestena, Morava je Jordán,
Kroměřiž je Jerozalem, Veškov Selo, Dub Dan. *)
Pravé sme Hezraelite me všece Hanáce. —
Všecke všude cizozemce só jen špiteráce . . .“

A když byl všecky chyby sousedů vypočetl, končí:

„Ale me sme me Hanáce, ževíme se švarně —
tož pravé Hezraelete slojeme nemárně.
Přejď teda a jož nemešské, cokrové panáčko!
Jakobovi přeslébené ve snách Mesíáško!
Me sme tvoj led vevolené, které máš vekópít —
nenechej od Brandeborka Palesteno lópít.
Ve Veškově na rathózo bode tvoje bedlo —
kaša s cokrem, bochte s medem bode tvoje jedlo.
Dva koně tobě zjednáme, čerstvé jako laně —
be ses mohi ovaló ovaló trmáčet po Haně.“

Tak se stala Muza Moravská lidovým besedníkem, jenž měl četné vděčné čtenáře po venkově moravském ještě v druhé

*) Silo, politické středisko v Judsku. — Dán, nejsevernější pohraničné město palestinské, proslulé bohoctou (ovšem pohanskou).

polovici XIX. století a s jehož některými pozměněnými písněmi se až posud ve zpěvnících potkáváme, na př.: „Jak so živ nezapomeno“, „Za horama svítá“, „Přeneste mi vojensky mon-dore“. — Druhý díl „Muzy Moravské“ vydaný samým Gallašem (1825) neměl již toho úspěchu jako první a podané v něm překlady většinou naučných skladeb německých musely si již hledati obecenstvo jiné, městské.

Doby válek napoleonských vyvolaly také novočeské písně válečné. Na Moravě k skladatelům jich se přidružil J. Al. Hanke z Hankensteina; v jedné z nich jeví živé porozumění pro kmenové rozdíly moravské a vybízí, aby Hanáci-junáci, Slováci-vojáci, Moravci, Litavci, Valaši-portáši, Horáci-koňáci, Bečvaři-rejthaři šli chránit Moravy „Francovi, Otcovi Císaři a pánu spěchat na ochranu“. I v nádherném spise svém na oslavu arciknížete Karla vyhradil Hanke první místo jazyku českému. Těž Gallaš nadšen byl úspěchy tohoto největšího vojevůdce rakouského ve válkách francouzských a vydal na jeho počtu aspoň jednu ze svých četných idyll psaných prósou. Jest to „Tajemný dub“, pozoruhodný zejména živým vědomím slovanským. Veršovec náš představuje tu dub „slovanské síle, z něhož takměř celá nynější dědičná říše slavného Rakouského domu pozůstává,“ prose oslavence, aby se naklonil zvelebení jeho národnosti. I Gallaš jako jiní spisovatelé za skrovných začátků národní obnovy naší se snaží zachytiti aspoň nějaký pablesk slunečního svítu panovnické přízně, bez níž se zdál zvláště za doby absolutismu nemyslitelným zdárný vzrůst útlé bylinky našeho života národního; ani on, jako jiní, nedůvěřoval vnitřní síle semene a rodné půdy, z níž se rozrůstala i za bouře a nepohody v mohutný strom.

4. „TEN NÁROD JEŠTĚ NEZHYNUL, DOKUD MU VĚŠTEC ZPÍVÁ“ . . .

Verše Fryčajovy a Gallašovy ovšem nedostačovaly vkusu těch vlastenců, kteří odkojeni byli klassickými vzory starověkými i souvěkou literaturou německou, jež právě Goethem a Schillerem dosáhla svého vrcholu. Tužbou jejich bylo pěstovati básnictví širších obzorů a dokonalejší formy. V Čechách Josef Jungmann svými překlady velkých a nesnadných plodů literatury světové, zvláště Miltonova „Ztraceného ráje“, vytvořil mluvu básnickou, která byla schopna vyjadřovati i nejvyšší pomysly, a poskytl zároveň svým stoupencům dokonalé básnické vzory.

Na Moravě za jeho příkladem překladatelství se věnoval piarista Dominik Fr. Kinský (1777—1848), rodilý z Čech a horlivý strážce čistoty spisovného jazyka. Zčeštil vedle jiných drobností zejména Lessingovy „Bájky“ a trochu rozpustilého šelmičku „Papouška“ od francouzského básníka Gresseta, chtěje ukázati vyšším třídám společenským, s nimiž jako professor a vychovatel v Brně obcoval, že neprávem se soudí, „jako by řeč naše jen sprostákům se hodila“.

Jungmann měl veliký úspěch; jako k vůdci a učiteli svému hlásili se k němu brzy dva opravdu velicí básníci, z nichž prvního, Jana Kollára, dalo nám Slovensko, druhého, Fr. L. Čelakovského, Čechy. Zatím staříčkému buditeli Kinskému dlouho ještě se nevyplňovala naděje, s kterou uvítal začátečnické verše Fr. Sušila, těše se, že i neúrodná Morava vydala básníka, který časem snad bude okrasou Parnassu českého. Teprve v letech třicátých a čtyřicátých se vyskytli tři básníci vyššího vzletu i širšího obzoru, kteří byli s jásotem uvítáni jako živí svědkové, že národní život na Moravě mocnějším již proudí tokem, že Morava spěchá také svým podílem přispěti k obnovenému básnictví českému. Byli to Fr. Sušil, M. Fr. Klácel a V. Furch. Ježto prvnímu z nich věnována zde stať samostatná, budíž v následujících řádcích promluveno o druhých dvou z nich.

Fr. Klácel, rodilý z České Třebové r. 1808, probil se jako chudý student gymnasiem v Litomyšli, kde vzácný professor filosofie P. Bon. Buzek, rodem Příboran, získal jej studiu filosofie. I vstoupil Klácel do augustiniánského kláštera v Brně, protože se tam mohl horlivě obírat svou zamilovanou vědou a protože tam kynula mu největší naděje na úřad učitelský. A vskutku již r. 1835 stal se professorem filosofie na filosofickém ústavě v Brně. I jal se záhy užívatí svých nevšedních vědomostí i vzácné výmluvnosti, aby působil na vímavou mládež v duchu těch zásad, jichž byl sám vyznavatelem.

Na rozdíl od velké většiny kněžstva moravského, které velmi brzo po době josefinské vplulo zase do vod nejkonserwativnějších, Klácel byl stoupencem těch svobodomyšlných hesel, jež k nám přese všecka opatření vlády pronikala ze západu zvláště po francouzské revoluci červencové 1830 a jejím ohlase, revoluci polské. Přál si větší svobody politické, která by umožnila svobodu badání i učení, větší volnosti jednotlivců i národův, a byl přesvědčen, jako mnozí jiní v té době, že třeba bude této volnosti proti zpátečnické vládě si vydobýti. Uvědomění národní, jež si přinesl již z domoviny, zpevněno v něm souvěkou filosofií i vlastním přemýšlením; dospěl přesvědčení, že „člověk jen může býti výkvětem všech národ-

ností rozvinutých“, odkud vyplynula proň povinnost pracovati k rozvoji a povznesení národa vlastního jeho duchem i jazykem, a tož především mezi mládeží, nadějí budoucnosti.

Všecky tyto myšlenky ozývají se nám ze svazku „Lyrických básní“ z r. 1836 a hned následujících „Básní“ z r. 1837, při nichž hlavně si vážili vlastenečtí žáci jeho ušlechtilé jejich tendence. Kouzlo mocné osobnosti Klácelovy u nich zvyšovalo cenu básní tak, že ve svém zápale kladli je na roveň Kollárovým a Klopstockovým, za jejichž vzory se Klácel bral.

František Klácel.

Vzdálenější posuzovatelé Klácelovi nesoudili tak příznivě. Vadil jim jako nynějšímu čtenáři vedle rozličných zvláštností jazykových kazatelský často tón básníkův, slovní výraz, někdy málo obrazotvorností oživený, i různé drsnosti. Ale nelze odepřiti plného uznání vzácné mužnosti našeho básníka, který za útlaku policejní vlády Metternichovy odvážil se vydati básně tak silné, jako jest na př. XXXVI.

Hlas z Blaníka.

Hurrah! juž je tu čas!
 Zbudte se, zbudte se, bratři,
 Václav vůdce je náš, on vede k slávě nás,
 Vojtěch nám kazatel směrlosti.
 Juž nás trouba volá,
 Hrňme se, hrňme ze skály,
 Kdo chceš býti Slovanem, rychle připoj se k nám,
 Věčná hanba čeká nedbalce.
 Stojte! stavte se v řad!
 Čechia heslo je první,
 Blíží vrah se ku nám, bratři, utichněme,
 Pomsta tichá vždy je nejvřelejší.
 Na před! na lva pozor,
 Pusťte na otroky hrůzu!
 Zhyň, zhyň! Jen ho doraz! Čechia! Čechia!
 Tu máš! Bože smiluj se! Zab ho!
 Hurrah! dále za ním!
 Nám kyne odměna sláva!
 Slyšte, trouba volá! zvěstuje výhru nám —
 Věčná sláva budiž Ti, Bože!

Ale při tomto svém vřelém citění národním básník nikdy nezapomíná čistého lidství a vzor právě ušlechtilého konání životního představil nám v básni XXV.

Jednejmež.

Bratři, stydme se juž žiti jenom sobě,
 Žijme zasvěcený vlasti život celý.
 Vlast svorná ale žij lidstvu celému zas,
 Božné lidstvo celé nebi!

Muž takového přesvědčení a takového jednání mohl za tehdejší „temnomilé“ doby trvale obstát v úřadě učitelském tím méně, ježto se stal nepohodlným také vrchnostem duchovním svým sklonem k filosofické soustavě Heglově. Vyšetřován tedy a nátlakem německých hodnostářů církevních propuštěn r. 1844 z úřadu jako prý pantheista i nadšený Slavomil. Klácel tím hluboce rozrušený se svolením příznivce svého, preláta Ant. Nappa, hledal útěchy ve studiích filosofických v Praze a v zátiší zámku liběchovského, kde vychovával znamenitého později sochaře českého V. Levého.

Na výletě do Německa seznámil se s P. J. Jordanem, profesorem slovanských jazyků na universitě v Lipsku, a vy-

dal pod jeho jménem v Lipsku další dva plody básnické, kterých doma censura nebyla by pustila na světlo boží.

„Jahůdky ze slovanských lesů“ obsahují na 300 drobných básniček, v nichž Klácel, jsa přesvědčen, že „básník, čím výtečnější, tím rozsívá více zrn přemyslových“, hlásal dále své myšlenky mravní, filosofické i politické. Ale obečenstvu se mnohem více zavděčil dílem druhým: „Ferina Lišák z Kuliferdy a na Klukově“. V něm Klácel zanechav suchého tónu kazatelského a poučovacího podal nám starou, ale stále svěží látku v českém rouše, dílo, které bylo zvláště na Moravě s oblibou čítáno i přednášeno a zajisté i v novém vydání nynějším *) projevilo životní sílu.

Omrzen bouřemi a válečnými příběhy, které vyvolala revoluce francouzská, zapomněl ministr a přední dvořan knížecí Goethe dobrých stránek jejích, patrných ujařmenému občanstvu, obrátil se s nevolí od současnosti a jal se novým rouchem odívati staré dolnoněmecké epos, které vypravovalo o kouscích vtipného lišáka a jeho vítězství ve sporu se žravým vlkem; zalíbilot se mu líčení toho „veselého, třeba ne vzorného života“, který se v ní obrázel. Goethovo zpracování staré báje zvířecí pod titulem Reineke Fuchs došlo slávy světové.

Čtyřicet let potom podjal se zpracování téže básně Klácel z pohnutek zcela jiných. Syn chudého obuvníka českého cítil s nevolí ten tlak, který přes důrazné napomenutí veliké revoluce u nás hnětl jednotlivce i národy, a chtěl básnickým svým dílem podle sil svých přispěti k ozdravení neblahých poměrů, již nejen poučuje, nýbrž s ostrým výsměchem v něm káraje a tepaje všechny špatnosti a hříchy, ať už to zvůle úřednická, ať nesnášlivost náboženská, ať nedostatky života klášterního nebo ohlupování českých dětí v německých školách.

Není sporno, že stanovisko Klácelovo je pokrokovější, nám bližší. Ale ovšem jako dílo básnické „Ferina Lišák“ zůstává daleko za svým vzorem, od něhož se po nejedné stránce úmyslně odchýlil. Tak vynechal Klácel některá rozvláčná dobrodružství lišákovy, ale nahradil to místy satirickými a hojnými průpovědmi poučnými; za široký šestiměr Goethův zvolil si kratší verš rýmovaný, oblíbený v lidových písních; vkusu lidovému se přiblížil prostým tónem svého vypravování, neváhaje místy užití i leckterého hrubšího výrazu; konečně počestněním jmen jednajících osob, umístěním celého příběhu na půdu českou a někdy i zbarvením mluvy zvláštnostmi nářečí východních, moravských a slovanských dodal své látce, jež

*) Vyšlo ve Světové knihovně Ottově jakožto č. 493—496.

jinak náleží celému lidstvu, rázu čistě českého a tím nejvíce dopomohl básni k oblibě. Právem proto ji prohlašoval za samostatné zpracování starého eposu, třeba se co do postupu hlavně spravoval Goethem.

Mocní nepřátelé Klácelovi, na něž mířil nejeden z nejprudčích šlehů básně, donutili jej k návratu do kláštera; uzavřený život zle tísnil Klácela, jehož ohnivá letora směřovala k činnosti veřejné. K té povolal jej rok 1848, kdy Klácel vyvinul rozsáhlé působení žurnalistické v časopisech „Týdenníku“ a pak v „Moravských Novinách“ i politické. Tím se končí jeho činnost básnická; jen sem tam ještě uveřejňoval veršem zrnka své životní moudrosti a obíral se překlady, zvláště Goethova Fausta. Vydaný však z nich byly jen „Bájky Bidpajovy“ 1846 a 1850, v nichž opět mnohá místa jsou jeho vlastní prací.

Když hnutí revoluční, do něhož kladl tak veliké naděje, skončilo žalostnou reakcí, Klácel zdrcen tímto nezdarem opět se vrátil do kláštera. Uchyluje se víc a více od učení církve katolické, porušoval také řád klášterní, až posléze uprchl do Ameriky. Tam žil většinou v nedostatku jako redaktor a spisovatel, až ho smrt vyprostila z útrap v Belle Plaine r. 1882. Čeho se obával, záhy se stalo skutkem. Upadal v zapomenutí ve staré vlasti, hlavně pro konečné své stanovisko ve věcech víry; ale neprávem. Prospělť zajisté Moravě znamenitě nejen jako básník a spisovatel filosofický (náleží mezi první naše spisovatele v oboru této vědy), nýbrž i jako výborný učitel, žurnalista i politik, který svým časem, třeba na krátko, určoval směr celé vzdělávací a národní práci na Moravě.

Pravým opakem Klácelovým byl mladší jeho druh Vincenc Furch. Opakem již co do životních osudů. Proti pohnutému životu Klácelovu klidným a pravidelným tokem plynuly jeho dni. Narodil se v Krásonicích na Moravě r. 1817; věnoval se dráze úřednické, která ho záhy uvedla do Vídně a tam setrval do smrti roku 1864, doslouživ se hodnosti účetního rady. Měkký, vnímavý jeho duch podroboval se vlivu rozličných vzorů domácích i cizích, tak že Furch nevnese do básnictví českého žádného tónu osobitého. V prvních dvou sbírkách „Básní“ (1843 a 1844) jest patrný nejmocnější vliv Chmelenského. Horování o lásce k vlasti, sladké mluvě české i tužba lásky vyjadřuje se tu formou, ve které viděti pečlivou snahu o lahodnou mluvu, plynulý verš a rým, jehož „cinkání“ se Klácel již u Chmelenského posmíval. Furch byl prvním básníkem Hostýna, chtěje Písněmi Hostýnskými buditi dávnou zbožnost i statečnost, jichž Hostýn jest památkem. Hnutí revoluční a krátká doba politického života národního po roce 1848 vedly jej k opěvování Velehradu a k balladám

a písním opěvujícím jednotlivé události povstání maďarského (Písně a balády z války uherské) a později boje Poláků za svobodu (Polské dumky); při obou více jímá vřelá láska básníková k Slovákům a k myšlence slovanské nežli zpracování básnické. Za reakce politické vrátil se k prvotnímu způsobu básnické své tvorby, také skládal veršované pověsti pro lid a posléze pokusil se též o drama, ale s naprostým nezdarem.

Celkem Furch na další rozvoj básnictví na Moravě neměl vlivu žádného, ale svým časem některé jeho písně, opatřené nápěvem, se s oblibou zpívaly, jiné pro vlastenecký svůj ráz hojně deklamovány a některé z poslednějších jeho prací lahodou své formy ještě dnes se líbí. Nejděle snad se ve známosti udržela báseň opěvující skon tří králův českých (Otokara II., Jana Lucemburského a Ludvíka) téměř stejného dne, nešťastného dne sv. Rufa (bitva u Moháče svedena však dne 29. srpna). Ukázkou tvorby Furchovy buďtež uvedeny tyto básničky z jeho posledních, nejdokonalejších.

Slunce.

Všeho žití zdroji, moře zlaté,
plápolavým, tajným dechem žnaté,
slunce živé, všehomíra dive,
velebím tě, světlo věčné, svaté.
Z tvého tepla, z tvého mlada máje
červ i člověk novou sílu ssaje,
uproštuje dech tvůj řeky vazeb,
dech tvůj květem plní sady, háje.
Jasný vládce na větrném trůně,
tvá jest květů balsamová vůně,
tvým jsou perutěnci tvorem, sborem,
plodem tvým, co hne se v zemském lůně.
Orla toužícího blahoslavím,
ke tvým letícího bleskům žhavým,
orel, duch můj, touží po tvé výši,
vznášeje se nade prachem tmavým.

Básník.

Skřivan jako střela
zdvíhaje se plesá,
dozpívav však rázem
zpátky na zem klesá:

Tak se básník zdvíhá —
jeho let jest krátký —
neb jej s výše táhne
země rázem zpátky.

Čím vyšší si vytvořil ideál pravého básníka, tím tíže cítil slabost svou dosící jeho a teskně i případně označil cenu své básnické tvorby těmito verši:

Píseň má jest vánek, ohlas nebudící, píseň má šum stromu, temným zvukem znící.	Zpěv můj bez ozvěny plesá i naříká — v chóru všehomíra budí se — zaniká.
---	---

5. ČEŠTINA ČI MORAVŠTINA?

Činnost spisovatelská u rodilých Moravanů byla ztěžována zápasem o jazyk ještě nesnadnějším, nežli viděti u předchůdcův a soudruhů jejich v Čechách. Je důležité poznati, jakým sběhem okolností se to stalo.

Jazyk, jímž mluví národ český, se od pradávna různil ve mnohá nářečí, více méně odlišná. Z nich nářečí kmene vlastně českého, který sídlil kol Prahy, stalo se nejdůležitějším. Kmen ten si za Přemyslovců podrobil kmeny ostatní a zcelil nejprve Čechy, pak také ostatní země české politicky, utvořil český stát. Praha se stala sídlem královským, biskupským a později arcibiskupským, tam bydlilo nejvíce vzdělanců, kteří posléze sdružení založenou universitou (1348), tam spisováno nejvíce knih, tož ovšem nářečím kmene českého. A toto nářečí politicky předního kmene se stalo časem jazykem spisovným, jehož užívali také spisovatelé z oblastí nářečí kmenův jiných, třeba přiměšovali do něho ledacos z nářečí svých. Čím bližší byl který kmen Praze, tím více byl podroben vlivu pražskému, zejména po obrodě jazyka, kterou provedl M. Jan Hus, přihlížeje hlavně k mluvě lidové.

I na Moravě byla čeština jazykem úředním, chrámovým i školním, kdežto v soukromém životě lid, jako dosud, mluvil svým nářečím domácím. Spisovatelé původu moravského nejen se podrobovali spisovné češtině, nýbrž i bránili porušování jejímu zvláštnostmi a odchylkami nářečí domácích. Působením předních moravských spisovatelů Jana Blahoslava, J. A. Komenského, K. st. z Žerotína, hlavně však proslulou biblí Kralickou uzákoněna spisovná čeština od Šumavy až pod Tatry.

Ale když národ český ztratil samostatnost, klesal také význam jazyka českého v životě veřejném; z jazyka panského čeština stala se jazykem povrženého lidu. Nejlepší její přestítelé byli vyhnáni do ciziny a knihy jejich, vzory správné češtiny, byly hubeny. Od Prahy byla odňata berla . . .

Tu již přestává mocný její vliv literární a také jazykový na větší vzdálenost: nejprve na Slovensku uherském, pak i na Moravě. Jazyk český, kdysi tak vzdělaný a ušlechtilý, zhruběl v celé své oblasti, ale na Moravě a na Slovensku se nad to dostavoval rozklad jeho vlivem bujejících nářečí domácích, která se zvolna a více rozmáhala ve chrámě, ve škole i v životě veřejném, pokud čeština nebyla vytlačena odtamtud němčinou. Za těch okolností vyrůstali pak spisovatelé, kteří se měli starati o duševní potravu lidu novými knihami. Jakým jazykem psali?

Hle, jakou mluvou loučil se J. A. Komenský jménem Jednoty bratrské s vlastí r. 1650! „Přestati mi přijde a rozžehnati se s tebou, vlasti milá! Ale jakž pak? Tak jako Jakob patriarcha na smrtelné posteli své žehnaje se s syny svými, dával jim požehnání; jako i Mojžíš odcházejce od lidu svého. Z jejichž úst já vezmouc slova, tobě také, národe Český, na rozžehnanou požehnání vyhlašuji od Hospodina Boha tvého, abys ty přece byl a zůstával ratolestí rostoucí, ratolestí rostoucí podlé studnic, ratolestí rostoucí nad zeď. Požehnání mé silnější při tobě buď nad požehnání předků mých, až ke končinám pahrbků věčných. Živ buď, národe posvěcený, v Bohu; neumírej, muži tvoji ať jsou bez počtu!“

A 150 let později, když již kladou se v Čechách základy k novočeské mluvě básnické, T. Fryčaj promlouvá k svým krajanům takto:

„K vlastnímu pak vypracování největšího oddílu těchto písní krom venkoskušenosti mé, a pozorky — povahy, obyčeju a schopnosti sprostějšího Moravského lidu a mé tak říci běžné Moravské dobrořečnosti, žádného naučení neb mistra jsem neměl a nepoužíval, z jejichžto aspoň nadšením byl bych mohl z čistolibějším vyjádření a mistrovějším dílem vírko veršovectva vlasteneckého sobě zplecti. A ať důvěrně obmezím: nikda jsem jej oumyslně nehledal — a ani s vydáním těchto písní kdy sobě vyčeliti míním“.

Není-liž to proti předchozí lepě a dokonalé řeči jako neumělé breptání člověka mrtvicí raněného?

Také vědomí národní jednoty s Čechy při nedostatečné znalosti dějin pokleslo. Za rozvinuté svéráznosti kmenové pokládali se jednotlivci pouze Hanáky, Slováky atd. a cítili se odlišni proti příslušníkům kmenů jiných a zase ještě všichni spolu jako obyvatelé Moravy odlišni proti Čechům. Zapomnělo se, že jméno Čech, původně kmenové, stalo se našim jménem národním, že pod ním zaznamenáno jest všecko státotvorné i vzdělanostní úsilí, jímž celý národ náš, velká ratolest kmene slovanského ve vlastech českých, přispěl ku pokroku lidstva.

A nepřátelé naši využili toho v náš neprospěch, rozdělující nás obratně, aby snáze panovali. Na Moravě, jež se v době pobělohorské téměř zcela dokonale pokatoličila, hodily se jim k tomu zejména dobře vzpomínky na husitskou minulost Čech, na utopení Jana Nepomuckého, zatím za předního světce prohlášeného, i na chvíle, kdy stavové moravští, žárlivě střehouce svých práv, stavěli se proti českým. A tak podporováno všemožně pojmenování „řeč moravská“ nebo „slovanská“ místo „česká“, které se víc a více šířilo. Kdežto v Čechách, národně pokročilejších, nerado se trpělo mluvit o slovanských národech, písních atd., aby myšlenka národní nebyla podporována vědomím slovanským, na opozdžené Moravě pojmenování „slovanský“ pro tamější lid český a jeho řeč bylo takřka úřední, aby jen vštěpováno bylo v lid mínění, že je odlišný od Čechů v království.

Je pochopitelné, že za tohoto stavu národa i jazyka na Slovensku, nejvzdálenějším od střediska literárního, Prahy, vznikla myšlenka odtrhnouti se od češtiny a založiti samostatnou spisovnou řeč slovenskou, která také byla provedena. I na Moravě za podobného rozkladu jazykového došlo k podobným pokusům, jejichž původci byli rodilí Čechové, Fr. Trnka a V. Žák (Ziak).

Fr. Trnka se usadil na Moravě původně jako učitel jazyka českého v Brně a stal se později úředníkem univerzitní knihovny v Olomouci. Tehdy právě Jan Kollár dospěl přesvědčení, že by bylo záhodno pracovati, aby se stal jazyk český libozvučnějším. Nahrazoval tedy *e* a *i* (duše, duši) hláskami *a*, *o*, *u*, které se mu lépe líbily (duša, dušo, dušu, a odstraňoval skupiny souhláskové na př. v srdce a plný vkládaje do nich *e* (serdce, úplný), jak to slyšel v nářečích slovenských.

Ta myšlenka Kollárova se zalíbila Trnkovi, jenž rád slyšel kolem sebe podobné plnější tvary v nářečích moravských. I umínil si vnést je do řeči spisovné a opravit ji tak, aby byla „obsahem výborností vyňatých ze ponářeč sobě najbližších“. Největší podíl na těchto „výbornostech“ měla právě nářečí moravská, tak že právem bylo by lze nazvati jeho sestrogenou řeč spíše moravštinou než češtinou. Jí sepsána Trnkova mluvnice a spis „Porěkadla (příсловиá) Slovákov moravsko-uherských“ 1831, z něhož na ukázkou budiž podán tento úryvek:

„Jakož národní zpěvy a písně odhalují nám povahu srdca neb cíticnost národa: tak-těž propovídky a přísloviá národní — Slovákom porěkadla — jsou zrcadlem rozumu i soudností jeho. Že takové sbírky rozmanitého bývají užitka, snadno každý se domyslí“ . . .

Podobným samozvaným oprávcem spisovné češtiny se stal V. Žák (1797—1867), duchovní správce politických vězňů vlašských na Špilberku a později děkan v Podivíně. Snahou jeho bylo připodobniti češtinu co do lahody k vlaštině, aby přestaly nářky na její drsnost, které častěji slychával od svých německých žáků. Nad to vedl jej také zřetel k národnímu prospěchu. Viděl s bolestí, jak veliká a důležitá větev národa našeho v uherském Slovensku na ohromnou škodu svou i naši uchyluje se od staré spisovné mluvy v době, jež právě vybízela k většímu soustředování, abychom se ubránili rostoucímu útlaku sousedů svých jak maďarských, tak zvláště německých, kteří přes daleko větší různosti svých nářečí pevně stojí při biblické němčině Lutherově; spojilať je tato v celek národní staletí před tím, než provedeno bylo zcelení jejich politické. A tak domníval se Žák, že zabrání veliké národní pohromě, když ukáže, jak by měly v jazyce obě strany v něčem ustoupiti a spojití se společnou jakousi mluvou, která by byla středem mezi češtinou a slovenštinou; sám pravidla pro ni navrhl a jí později pořídil svůj překlad *Osvobozeného Jerusalema*.

Povážlivému tomuto porušování spisovného jazyka učinil konec Fr. Palacký. Jakkoli tehdy ještě mladý, stál již v Praze mezi předními vůdci našeho národního snažení, a v tomto postavení jako rodilý Moravan v první řadě byl povolán, aby zakročil proti škodlivým snahám Trnkovým a Žákovým.

Učinil tak způsobem vážným a důrazným r. 1832, prohlásiv zejména toto:

„Omyl těchto pánův jest, že tak sobě počínají, . . . jakoby jazyk český písemný teprv tvořiti a ustanoviti se měl; my pak máme jazyk písemný již od několika století stvrzený, a nejen ode všech nejosvícenějších mužův národu našeho, ale i ode vlády zemské od starodávna jednosvorně přijatý a po dnes užívaný; tak že nám z ohledu toho nic nezbyvá, než aneb přistoupiti k němu a držeti se ho, jakýžkoli jest, aneb udělati sobě jiný, z brusu nový jazyk“ . . .

„Dobře to víme, že nářečí naše v Čechách, v Moravě a v Uhřích asi před pěti stoletími sebe bližší byla, nežli za našeho věku býti se zdají; ale proto žádati, aby čeština couvla podobou a tvárností svou o pět set let do starožitností nazpět, pokládáme za nerozumné a zpozdilé. Jako starlec nadarmo usíloval by se zmladnouti, tak i jazyk náš nadarmo bral by na sebe dávno odložené roucho své; národ by ho v té veteši ani nepoznal, ani za svého nepřivítal.“ —

Toto vystoupení Fr. Palackého učinilo na Moravě mocný dojem; jenom Žák neustával ve svých snahách a tak r. 1849 spisovatelé moravští sdružení v Moravské Národní Jednotě vyslovili se důrazně v ten rozum, „aby jednota písemního jazyka nijak se nerušila, změny však potřebné pro rozšíření jednoty aby stávaly se usnesením spisovatelů a filologů“. Tak tedy čeština spisovná na Moravě a později též ve Slezsku uhájena.

*
*
*

Půl sta let od té doby uplynulo, čeština se zatím utěšeně povznesla, české školství se na Moravě pěkně rozrostlo a děti se vychovávají v jazyku i v duchu českém. Ale dosud nepřešla u nás v tělo a krev lidu úcta k národnímu jménu i jazyku našemu do té míry, aby i obyvatel nejmenší chaloupky s hrdostí přiznal za svou řeč mateřskou (obcovací) češtinu. Jsme jediný z národů mnohojazyčného Rakouska, který necítí té potupy, že si není vědom své národní příslušnosti, a dosud někteří naši krajané uvádějí za svůj jazyk obcovací místo češtiny moravštinu, ba dokonce valaštinu! Kéž již při minulém sčítání lidu naposled! Tak jako hrdě hlásí se Němec z Dolních Rakous, z Čech i z daleké Bukoviny za příslušníka národa německého, tak také každý český obyvatel Moravy přihlas se k národu českému. a jeho sladké řeči hrdým přiznáním: „Já jsem Čech!“

6. Z POČÁTKŮ POLITICKÉHO ŽIVOTA.

Viděli jsme již, kterak Klácel připravoval půdu pro boj s absolutismem, který dle jeho mínění nastával. Cítil však rovněž jako jiní spisovatelé na Moravě, že jest povinností jejich Moravu naň myšlenkově připravovati, vzdělávati, a to listem, který by soustřeďoval všechny panovníky moravské. Dlouhá léta trvaly přípravy k založení tohoto časopisu, po němž toužili na Moravě tím více, když viděli svou opozdilost proti Slovensku, a kterého si přáli v Čechách i mužové takové váhy jako F. L. Čelakovský a K. Havlíček.

Ale teprve když zpuchřelá soustava metternichovská praskala na všech koncích, došlo ke zřízení žádaného časopisu. Začátkem r. 1848 vyšlo první číslo „Týdenníku“, jehož jmenovaným redaktorem sice byl Jan Ohéral, ale vlastním řídicím duchem Fr. Klácel. Klácel zahájil „Týdenník“ plamenným úvodním článkem, v němž vytyká za úkol listu svému vzdělávati čtenářstvo rozumově i mravně i zmírňovati rozpor mezi Slováky a

Čechy, aby takto zceleným národem získáno bylo pevné stavivo pro chrám člověčenstva.

V „Týdenníku“ se sdružili všichni spisovatelé směru národně-liberálního a také část kněžstva vlasteneckého, které těžce pociťovalo jeho zpátečnické soustavy vládní ve věcech národních a přálo si proto větší svobody. Po revolučním hnutí březnovém však plnou silou pronikl v Týdenníku směr ostře pokrokový: Klácel v něm přinesl návrh na zřízení svého lidumilného sdružení, šířil úctu k M. Janu Husi, ba v duchu hesla „Rovnost, volnost, bratrství“, které opět zaznívalo za příkladem revoluce francouzské, i myšlenku smíšených sňatků a pod. Zájem o politiku zatlačoval do pozadí i básně a povídky, jejichž značná část ještě byla ve službách myšlenek politických; ale většinou hověly jen potřebám dne; jenom básně J. V. I. k a, opatřené lahodnými nápěvy podnes jsou oblíbeny a jeho „Přijde jaro, přijde“ zcela znárodnělo.

Prudký rozvoj politického života vyvolal téměř všechny spisovatele české v Čechách i na Moravě na kolbiště politické, ti, kteří nebyli poslanci, stali se aspoň žurnalisty. Především Klácel opustil „Týdenník“, zvoliv si širší obor působnosti: stal se spolu se Šemberou redaktorem „Moravských Novin“, prvního českého denníku na Moravě, který zřízen z usnesení sněmu, aby jazykem českým vedl lid na cestu svobodě svědčící. Po odstoupení Klácelově „Týdenník“ klesl a počátkem r. 1849 zanikl. Tak jako Klácel v Brně působili v Olomouci universitní profesoři dr. J. J. Hanuš a dr. Jan Helcelet, řídíce velmi dobře „Holomoucké Noviny“ a „Sedlské Noviny“. K nim se připojily o něco později Ohéralovy „Moravské národní Noviny“ s přílohou „Besedníkem“ pak olomoucký „Cyrill a Method“ a „Hlas Jednoty katolické“, hájící zájmů katolických.

Ale záhy se dostavovala reakce, patrná již tím, že časopisectvu přistřížena křídla zavedením kauce novinářské; proto z českých listů na Moravě zbyly jen „Národní Noviny“, které posléze proměněny v list vládní, a „Hlas“, který se udržel až podnes. Koncem roku 1851 padly poslední zbytky politických svobod a 1. lednem 1852 bylo Rakousko opět státem absolutním.

Krátká tato doba politického života nepřinesla české Moravě užitku, jakého se nadála ve chvílích prvního opojení svobodou. Stavovský sněm děláje „politický kšaft svůj“, odmítl spojení zemí koruny české; ze všech přítomných jedině muž cizího původu ušlechtilý kněz-vlastenec B. hrabě Sylva-Tarouca, se za ně přimlouval těmito památnými slovy: „Moravané, jakožto Slované mají toliko dvě cesty před sebou: buď své národnosti samochťíc se vzdáti a poněmčiti se docela; aneb pevným vnitřním přilnutím

(nikoli podrobením) k Čechům zachrániti se před úplnou germanisací.“ Ale marně. S druhé strany ovšem také odročena volba do parlamentu frankfurtského; bálť se sněm, že by „náš slovan-ský živel utonul v Německu.“ Ještě jinak sněm projevil péči o české obyvatelstvo Moravy. Dne 5. dubna 1848 na návrh Petra rytíře Chlumeckého je d n o m y s l n ě usneseno, „aby byla zavedena rovnost moravské (české) řeči s německou v církvi, škole, úřadech a soudech.“ Zatím krásná tato slova zůstala jenom na papíře, opravné návrhy Šemberovy o vhodné upravení jazykové rovnoprávnosti ve školách, která měla býti podkladem dalších kroků, se neprovedly a o rovné právo jazyka svého ještě dnes jest nám bojovati. A tak, když za reakce ztraceny všechny další vymoženosti revolučního hnutí, zbyla po něm jediná trvalá památka, ovšem velikého dosahu: zrušení roboty. Dříve než všude jinde zrušil ji sněm moravský v novém svém složení, se zástupci již měst i venkovských obcí, který podle značného počtu rolnických svých členů nazván byl sněmem selským.

Zachovati tuto vymoženost bylo věcí pro moravské rolnictvo nejdůležitější, smysl pro snahy a bolesti národní byl mezi ním vyvinut jen porůznu. Města moravská byla nám v té době odcizena tak dokonale, že pohany a ústrků dostávalo se nejen v Brně a v Olomouci předním spisovatelům jako Klácelovi, Šemberovi, Hanušovi a Helceletovi, nýbrž i uvědomělým národovcům ve venkovských městech jako v Jevíčku, Kroměříži, Přerově a j. Odevšad bylo slyšeti stesky, jak nepěkně s nimi nakládáno; byliť pokládáni od Němců i neuvědomělých našinců za vlastizrádce, kteří chtějí zaprodati Moravu Čechům a Rusům. Národní zápal šlechty moravské byl takový, jako je dosud...

I bylo na všech stranách viděti, jak je třeba občanstvo uvědomovati o všem, čeho požaduje nová doba, vésti je k dobru, pokroku i prohlubovati vědomí národní. Za přirozených poměrů bylo by to bývalo především úkolem škol. Ale na Moravě ani po hnutí revolučním, které bylo hnutím také národnostním, nedělo se pro větší uplatnění mateřského jazyka na školách obecných pranic, jakkoli časopisectvo české trpce si do toho stýskalo. I latinka byla pro školy pokládána za „ultračeskou“ a v českých městech byli učitelé, kteří své české žáčky vyučovali takto:

„Ty klápec (chlapče), póvez mi, můše-li šlůvěk tak mír nyks týr nyks hoľ do nebe přijít!“ Anebo učivali, že musíme před Bohem kóřit, bychom mohli nebe dójit a na Pána Boha kókat“ atd. atd.

I bylo zjevno, má-li nastati na Moravě pokrok, kterým by lid byl uschopněn uhájiti si toho, co bylo revolučním hnutím získáno, a dále pokračovati, že bude třeba všestranné a tuhé práce osvětne. I sdružili se přední vlastenci a spisovatelé čeští na Mo-

ravě a založili k tomu cíli „Moravskou Národní Jednotu sv. Cyrilla a Metoděje“ na vydávání knih, podporování knihoven i čítáren a pod. Jednota vyvinula horlivou činnost v několika odborech, i vydala několik knih; ale nejzáslušnější její podnik byl kalendář „Koleda“ (1851—1858), který jak povídkami (B. Němcové, P. Chocholouška a j.) tak i články poučnými (dr. Hanuše, Helceleta a j.) daieko vynikal i nad úroveň kalendářů našich nynějších.

Mírně pokrokový směr Mor. Nár. Jednoty, jakkoli opatrně si předáci její Klácel a Helcelet vedli, ještě se nepodobal kněžstvu v ní zastoupenému, a když odmítnuta byla žádost jeho vydávati knihy v duchu katolickém, kněžstvo vystoupilo z Jednoty, čímž oslabena byla tak, že posléze jen živořila, až znovu oživena za změněných poměrů i za účasti kněžstva r. 1869 a trvá dosud pode jménem „Matice Moravské“.

Kněžstvo pak založilo vlastní pokladnici pro vydávání knih jazykem českým v duchu víry katolické, jež pojmenováno „Dědictvím sv. Cyrilla a Metoděje“; knihy jeho šířeny v desítkách tisíců po celé Moravě, ale zřetel náboženský převažoval vždy stránky ostatní, zejména praktické vzdělání lidu; těm vyhrazen byl především kalendář „Moravan“, který však nikdy nedostoupil výše „Koledy“, jím potlačené.

Světské spisovatelstvo sdružilo se po zániku „Koledy“ ku pěstování pěkné literatury směru vyššího v časopisu „Hvězdě“ olomoucké, jež za značné také účasti mladšího spisovatelstva z Čech vydávána od r. 1859 do r. 1864. Nejvíce ze spisovatelů vynikli v době této Leopold Hansmann (1824—1863). Vydával pode jménem Antoše Dohnala (A. D.) hanácké povídky své v „Moravských Novinách“, jejichž byl redaktorem i v kalendářích. Nejrozsáhlejší z dokončených, „Franta na vojně“, podnes se líbí věrným až do podrobností zobrazením života lidu hanáckého na počátku století XIX., který tímto způsobem Hansmann vůbec první vylíčil.*) S pozoruhodným zdarem pokusil se také o drama, jehož látky bral z minulosti moravské („Jaroslav“ a „Zdirad“); „Jaroslavem“ dosáhl čestného úspěchu i na pražském jevišti.

Ale vliv světské obce literární byl mnohem menší než vliv duchovenstva, jehož duševním vůdcem v této době byl Fr. Sušil. Za obnoveného života politického r. 1860 kněžstvo moravské stálo v čele veškerého života společenského, hospodářského i politického, řídíc jej v duchu ovšem katolickém. Nejmocněji projevil se tento vliv při slavnostech velehradských r. 1863. Vláda

*) Všecky tři zachované povídky jeho vydány pod titulem: „První povídky hanácké od Antoše Dohnala“ nákl. Em. Šolce.

i němečtí vysocí hodnostáři duchovní se úzkostlivě starali, aby slavnosti ty neměly ani stopy národního rázu, ale zcela jej potlačití se jim přece nepodařilo. Statisíce poutníků putovaly na Velehrad s krásnými písněmi *J a n a S o u k o p a* (Ejhle svatý Velehrad již září, Ejhle oltář Hospodinův září a j.) na rtech; účastníci poutí těch zapomínali v tomto „Betlémě i Jerusalemě našem“ svých kmenových růzností a stykem s poutníky českými i slovanskými se vraceli s povzneseným vědomím národním, čerpající z veliké minulosti slovanské Moravy naději v lepší budoucnost svého národa.

V té sílily je také knihy české od drobných brožurek až po noviny, znova za politického života zakládáné (zvláště „*M o r a v. O r l i c e*“ a „*N a š i n e c*“), které se nesly tímž duchem. A jakkoli málokterá z knih, v té době na Moravě vydaných, je ceny trvalé, působily s velkým úspěchem. Hledíce především k vzdělávání lidu jazykem národním, připravovaly přece zároveň cestu literární tvorbě vyšších cílů a pomáhaly v první řadě uhájiti české většiny Moravy proti naději tehdejších protivníků našich, že je Morava kulturou německou pro snahy německé uzpůsobena, což po česku čteno znamená, že se zcela poněmčí. Přes nový mocný útok na národnost českou na Moravě v letech sedmdesátých lid náš zůstal věren své národnosti a jejím snahám.

FRANTIŠEK PALACKÝ.

Jediného krále svého, Karla IV., nazval vděčný lid český otcem vlasti a jediného syna svého, Františka Palackého, o t c e m n á r o d a . . .

František Palacký narodil se dne 14. června r. 1798 ve vsi Hodslavicích nedaleko velebného Radhoště, jež potom jako jinoch pozdravil vzletnou básní v duchu slovanském. Otec Jiří, učitel, jenž se také zabýval krejčovinou, hospodářstvím a obchodem (aby uživil četnou rodinu), byl evangelíkem luteránským, mužem bystrým, podnikavým, pobožným, mravně přísným, často prchlivým, matka Anna (dcera hodslavského sedláka Josefa Křížana) byla, jak napsal později veliký syn, jediná mezi tisíci; bylať čistý obraz neviný, tiché domác-

nosti a mateřské lásky; kdo ji poznal, miloval ji každý. Otcovy i matčiny vlastností byly šťastným dědictvím synovým. Zrozen jsa ve škole, záhy přilnul ke knihám a byl nejlepším žákem otcovým. Jako pětiletý chlapec přečetl bibli. O vánocích r. 1807 zavedl ho otec do Kunvalda u Nov. Jičína, kde se vzdě-

Svoji ke svému a vždy dle pravdy

František Palacký

lával v ústavě hraběnky Marie Truchsessové, rodem Harrachové, a prožil tu, jak sám píše, pěkný jarní čas života svého. Při poslední zkoušce byl zapsán do zlaté knihy. V srpnu r. 1809 odešel do Trenčína; tam chodil do evang. školy latinské, naučil se hlavně latině, částečně i hře na klavír a čítal různá bojovná pojednání protestantská, tak že zamýšlel se státi evang. missionářem; rovněž

počátkům řečtiny a francouzštiny počal se věnovati soukromě, jakož vůbec většinou se be vzdělával sám. Po třech letech odebral se do Prešpurka na evang. lyceum, aby se tu vzdělal na kazatele. Ale právě tam vhodným čtením, zvláště také cestopisů, vyhojil se z protestantské horlivosti a posvětil se vědám.

Jako nezištný buditel Josef Jungmann i Palacký zvláštní příhodou stal se uvědomělým Čechem. R. 1813 v srpnu, když z rodiště se vracel do Prešpurka, veliká povodeň přinutila ho, aby cestou pobyl s týden u známého trenčanského měšťana a čtenáře českých knih, Bakoše, který požádal mladého Moravana, aby mu jako Slovákovi vysvětlil některá nesrozumitelná slova a rčení v Hromádkových „Vídeňských Novinách“ a v příloze jejich, „Prvotinách pěkných umění“. Ale Palacký přiznal se zkroušeně, že si posud nevšiml knih českých. Hostitel mu dal hned na čtení Komenského Labyrint světa, a Palacký přišed do Prešpurka, dal si již záležeti na mateřštině své; dostav pak do ruky Jungmannovo „Rozmlouvání o jazyku českém“, rozšířil se uvědomělou horlivostí vlasteneckou. V Prešpurce Palacký se živil jako chudý student sám, prací vlastní. Studovati mohl až v noci. Zvláště horlivě oddal se jazykům francouzskému i anglickému na lyceu, soukromě učil se pak vlaštině a španělštině a rozuměl i portugalštině; se srbskými spolužáky učil se čísti knihy srbské, staroslovanské a ruské. Stále dělal si výpisky z knih a časopisů čtených.

Jako za dětského věku svatá a jemná mysl matčina a přísný vliv otcův, tak za věku jinošského znamenití Slováci Blahoslav, Šafařík a Kollár působili mocně na duševní rozvoj Palackého. Rovněž také duševní život prešpurský a hlavně nové proudy osvětové z Evropy západní přes Německo a z Němec přicházející plnou silou rozněcovaly Palackého, zvláště i německý mudrc Kant, jehož díla se zálibou čítal již před r. 1818. V Prešpurce stal se Palacký mužem hotovým s vědomostmi obsáhlými a bohatými, se zralou soudností a s ustálenou a dokonalou povahou. Tu vyběděl z náboženské blouznivosti, která ho pudila, aby šířil křesťanství mezi pohany v asijské Indii, a pěstováním básnictví a nauk mudrců i krasovědných utvrdil se v náboženských pravdách a stanul, jak praví sám, na pevnou skálu náboženství, naděje a víry. Zmítav se po nějakou dobu v pochybnostech o různých soustavách mudrců, vytrřibil svůj názor světový, došel potřebného klidu duševního a stal se povahou krásnou, dobrou a šlechtitou. Zachovav si víru (víra byla mu „darem božím“) v nesmrtnost a v Boha i v prozřetelnost jeho, zvítězil nad lhostejností a bezbožností a hmotářstvím, které odsuzoval horlivě. Čtnost, pravda, dobro, krása byly zářivými

hvězdami Palackému již z mládí, a touhu po nich projevoval záhy ve svých básních, zvláště ve své básnické „Modlitbě dne 26. června 1818“ a v básni „Ideálů říše“ z téhož roku i ve svých zápiskách.

Vedle matky jiná vzácná žena působila na zocelení povahy Palackého, Nina Zerdahelová, dcera proslulého Petra Balogha. Za největší štěstí své mladosti považoval Palacký, že r. 1817 se stal vychovatelem čtyř neteří Nininých; neboť rozmluvami se vzdělanou, jemnocitnou a dobrotivou paní, kterou nazývá vděčně novou matkou svou, utvrdil se na mravní výši své. Naučilaf ho, jak dí sám, žíti ve světě a ušlechtila a upevnila mužskou povahu jeho.

R. 1818 v listě, poslaném Jungmannovi, který mladého Moravana již tehdy cenil a si zamiloval, Šafařík nazval Palackého „čistou duší“; propovědění toto potvrzují slova Palackého, napsaná v tehdejších zápiskách jeho: „odstupte ode mne všechny nehodné, chatrné myšlenky: život můj a duch můj posvěcen budiž vlasti; a jen vlasti a národu budiž dýchání mé“. Čtnost a vlast sbratřily se v duši jeho souladně a plně.

Palacký maje se státi knězem, již r. 1817 přijal napolo místo kazatelské v Bílsku na Těšínsku, ale zřekl se úřadu kněžského a zásluhou Nininou, jakož i úspěchem svých prací spisovatelských, spokojil se zatím nejistým postavením soukromého vychovatele a spisovatele. Stav se r. 1819 vychovatelem u katolické paní Karoliny Csúzové v Čúze u Komárna, u níž jako u Niny Zerdahelové ve vybrané společnosti zjednal si společenskou obratnost a jistotu i zkušenost životní na budoucnost. Na podzim r. 1820 provázal své žáky na universitu do Vídně, kde pobyl po celý rok školní, studoval v cís. knihovně, v obrazárnách a v ústavech, zabýváje se hlavně krasovědou. Seznámil se tu se slavným našim Josefem Dobrovským a s jinými učenci i s umělci a doplňoval tu své vzdělání všeobecné. Obrovské vědomosti jeho byly výronem práce vlastní, nikoli vysokých škol, jak poznáváme z denníka (z doby prešpurské) a z „Každodenníčka“ i z listův.

Záhy opustil básnictví a studie krasovědné a počal se obracet k dějinám. K 5. lednu r. 1820 poznamenal si své záměry do budoucnosti, že napíše kromě jiných spisů dílo o krasovědě, což i provedl, složiv nauku o krasovědě a dějiny její, podnes jediné u nás; za poslední cíl života svého kladl „pragmatickou (na úmyslech a cílech lidských založenou) historii české země podle ideálu (vzoru) historického umění.“ V létě r. 1821 vrátil se na Čúzu a zůstal tu

do počátku r. 1823. S ušetřenými penězi chtěl se vydati na cestu po Evropě a zdokonaliti své vzdělání a potom hleděti vhodného zaměstnání. Ale téměř všechny své peníze obětoval otci, jenž jich potřeboval v obchodě. Tehdy se proslýchalo, že se měl státí professorem krasovědy na universitě pražské.

R. 1822 (t. r. zemřela mu matka dne 25. října) psal Kolárovi: „Já ostatně nyní cele v historiech vězím; nelze mi žítí, nebudu-li moci do vlastenského dějepisu se dátí. Aspoň Husitstvo, budu-li živ, popíši.“ Proto stanul dne 11. dubna 1823 v Praze, aby tu po dvě léta sbíral prameny k dějinám husitským. Srdečně přijali ho pražští vlastenci, zvláště Jungmann a přátelé jeho, jakož i Dobrovský. K Dobrovskému chodil denně na cvičení ve starých písmech a na poznání pramenů dějin českých. Domlouvali Palackému, aby zůstal v Praze a studoval práva. Ale již po několika měsících nabyt přesvědčení, že ani právnictví ho nedovede k cíli, a rád prostřednictvím Dobrovského přijal úlohu, aby napsal rodopis hraběcího rodu Šternberského. Rodopisy českých rodů panských byly prvními pracemi jeho dějepisy. Mladý a učený Moravan proto zůstal v Praze, aby v ní a z ní po 53 léta působil pronikavě, rozvážně, důsledně a všestranně na rozvoj budící se národnosti naší. Stal se středem a ohniskem práce všeobecné jako muž nových myšlenek, návrhův i rozvrhův pracovních všemi směry. Úvedení Palackého do rodiny osvěceného, vlasteneckého hr. Františka Šternberka, dobrého znalce českých dějin, bylo branou k dalším úspěchům na prospěch dějepisectví našeho, písemnictví i národnosti; neboť výborný Hodslavan uhlazeným obcováním, neobyčejnou učeností a povahou ušlechtilou zjednal si přízeň a přátelství nejen hrabat Kašpara a Františka Šternberků, ale i jiných vynikajících a národu nakloněných šlechticův, a tak stal se prostředníkem a pojítkem mezi osvěcenou a vlasteneckou částí šlechty české se strany jedné a mezi spisovateli a buditeli našimi a národními snahami jejich se strany druhé. V důvěrném styku s hrab. Šternberky a s přáteli jejich ve šlechtě tkví klíč k velikým prospěchům, kterých se Palacký dopracoval na povznesení písemnictví a na rozvoj života národního vůbec.

Stav se archivářem hr. Fr. Šternberka, byl často hostem u stolu hraběcího, a tu vzácně vzdělaný Moravan objevoval vždy jasněji své stkvělé dary duševní. Nej památnější stolování bylo dne 20. prosince 1825. Účastnili se ho hr. Frant. Šternberk jako hostitel, hr. Kašpar Šternberk, učený předseda mladé Společnosti českého musea, a slavný náš Dobrovský s Palackým. Palacký, nejmladší mezi hosty, radil, aby Společnost musejní vydávala časopisy a dbala písemnictví a národnosti naší. Hr. Kašpar i

Dobrovský namítali tvrdíce, že nelze již vzkřísiti národ a že snahy o to nebudou míti výsledku. Horlivý a bujarý Hodslavan řečmi jejich roznícený, vyčítal Dobrovskému, že nenapsal nic českého, a uchvácen jsa šlechetným zápalem k národu svému, zvolal: „Budeme-li všickni tak se chovati, pak ovšem musí zahynouti náš národ hladem duchovním. Jáť aspoň, kdybych byl třebaš cikánského rodu a již poslední jeho potomek, ještě za povinnost bych si pokládal, přičiniti se všemožně k tomu, aby aspoň čestná památka po něm zůstala v dějinách člověčenstva!“ Když se rozcházel, požádal Palackého hr. Kašpar, aby mu podal písemný návrh o založení a vydávání časopisův musejních. Návrhy ty byly výborem musejním schváleny, a učiněno usnesení, aby vydávány byly časopisy dva, český a německý, a za redaktora obou zvolen Palacký. R. 1827, kdy počaly časopisy vycházeti, stal se Palacký ředitelem vědecké práce národní a měl pak osobní styky téměř se všemi vzdělanci v zemi, českými i německými. Do obou časopisův napsal mnoho cenných svých příspěvků, úvah a rozprav vědeckých. Německý časopis musejní přestal vycházeti po čtyřech letech (1831), ale český, Palackým řízený po 11 let (řádně a zadarmo), vychází dosud.

Rok 1827 byl Palackému i jinak vele památný; neboť téhož roku oženil se (o dni sv. Ludmily) na Votíně u Klatov s Terezií, velmi vzdělanou dcerou bohatého advokáta pražského a velkostatkáře dra Jana Měchury, pána na Volině, Předslavi, Habartících a později i Lobkovicích v Čechách. Palacký prohlásil o svém sňatku: „Celé štěstí mé, kterého se dostalo mně v životě, bylo to, že jsem se přiženil do tohoto domu.“ Dům, v němž bydlel, jest v Praze, v ulici Palackého. Manželka byla katoličkou i dítky její, Jan a Marie.

Že vynikající boháč a katolík dal dceru pouhému spisovateli a luteránovi, svědčí nejvýmluvněji o zvláštních, ano stkvělých vlastnostech ženichových, jakož i o společenském a uhlazeném chování mladého učence.

Palacký sňatkem byl k Praze a k Čechám připoután ještě trvaleji nežli dříve, a nabyt úplné nezávislosti hmotné, která netrávila sil jeho v boji o životní potřeby a prospěla hlavně jako vlastnosti jeho k vůdčí úloze v české společnosti vůbec.

R. 1829 zemský sněm svěřil Palackému, zvoliv jej dějepiscem země české, úplně nové vypsání dějin českých. Ale usnesení sněmovní nebylo ve Vídni schváleno. Přes to stavové r. 1831 uložili Palackému, aby napsal dějiny české a ustanovili mu roční plat 1000 zl. stříbrných. Teprve když Palacký vydal první svazek svých dějin (po německu r. 1836), sněm obnovil usnesení své dne 2. dubna 1838, aby Palacký byl ustanoven zemským

dějepisem (historiografem), a nový panovník král Ferdinand Dobrotivý usnesení to schválil.

Posavadní práce vědecké vynesly Palackému jmenování za řádného člena Král. české společnosti nauk r. 1830 (od r. 1839 až 1844 byl pak jejím tajemníkem a duší), a téhož roku 1830 založil s Jungmannem a Janem Preslem „Matici Českou“, sbor na vědecké vzdělání řeči a písemnictví českého při zemském museu, jakožto důsledek návrhu (z r. 1829) o vydávání vše-naučného slovníka českého. R. 1841 stal se jednatelem ve výboru zem. musea. I tu byl na místě pravém a duší života musejního, chtěje, aby museum bylo vědeckým obrazem vlasti české, aby bylo doplňováno a rozmnožováno všestranně, aby v něm vedle odboru přírodnického a vedle sboru matičního byl pěstován odbor dějepisný a národopisný.

Když r. 1842 stavové čeští za vedení hrab. Bedř. Deyma ze Stříteže pokoušeli se o zjednání starých práv, stal se jim Palacký učitelem dějin českých a zřízení zemského a přednášel v domě kníž. Karla Švarcenberka v únoru a březnu 1843 o proměnách a působnosti starých českých sněmů, začež dostával odměnu 600 zl. ročně, aby si zjednal pomocné pracovníky na další zpracování dějin českých.

Vědecká práce Palackého byla uznána r. 1847 také tím, že byl jmenován řádným členem vídeňské akademie vědecké, tehdy právě založené.

Politické působení Palackého počalo se hned potom v březnu r. 1848, kdy slavný učenec docházel padesátiletí životního. Již dne 19. března t. r. uveřejnil v „Pražských novinách“ prostonárodní výklad „Co jest konstituce aneb ústava zemská“, a sliboval z ní veliký prospěch národnosti české. A hned dne příštího, 20. března, ve schůzi českých i německých spisovatelů prohlašoval za vzájemného souhlasu úplnou rovnost obou národností tak, „aby ani Němcové před Čechy ani Čechové před Němci neměli přednosti žádné, aby spojení koruny české s říší rakouskou svazkem ústavního mocnářství bylo hájeno všemožně, aby spisové bezbožní a rouhaví, čelící přímo proti citům náboženským a proti dobrým mravům, nehyzdili nikdy našeho písemnictví národního a aby soukromý život a jednání kteréhokoli obyvatele nebyly přetřásány veřejně ve smysle pohoršlivém a na cti urážlivém,“ což stvrzeno znovu dne 21. března a jednomyslně. Dne 10. dubna Palacký zvolen do výboru Svato-václavského, složeného z měšťanstva a posílajícího důležité politické žádosti králi.

V památném listě do Frankfurta (sněmu německému) dne 11. dubna 1848, položiv důraz na své smýšlení české a slovanské,

projevil své názory o poměru Čech i Rakouska k Německu, a zamítuv pozvání na sněm frankfurtský jako Čech slovanský prohlásil: „Zajisté, kdyby státu rakouského nebylo již od dávna, musili bychom v zájmu Evropy, ba lidskosti samé přičiniti se co nejdříve, aby se utvořil.“ A již dne 6. května t. r. napsal slavný Moravan manifest českého národního výboru o žádoucím spojení země moravské a slezské s korunou českou.

Hned potom dne 8. května Palacký byl telegraficky povolán do Vídně, kde ministr Pillersdorf dne 9. května předložil Palackému císařský list, jímž byl náš učenec jmenován ministrem vyučování. Palacký zamítl. Dne 30. května byl jmenován členem zatímní vlády české, a dne 2. června na prvním slovanském sjezdě byl zvolen předsedou (bezděky, jak napsal), za všeobecného nadšení a za účasti všech Slovanů rakouských. Byla to chvíle velebná, kdy slavný miláček národa svého vítal bratry slovanské ve zlaté Praze královské. A prohlédaje okem jasným do budoucna, zahájil rokování, „aby jednalo se v něm o dobro vlasti a národu duchem svobody, duchem svornosti a míru,“ a přál, aby jednání sjezdovému pomáhal Bůh na odvěké novorození velikého kmene slovanského. Jsa mužem myslí svobodné, Palacký byl odpůrcem dědičných výsad i rozdílů stavovských vůbec.

Ale marné bylo volání po svornosti, míru, rozvaze, a marné bylo horlení proti nerozumnému násilí a bouřím. Již již měl býti svolán český sněm na červen, aby opatřil tužby národa českého, když v pondělí svatodušní, dne 12. června, vznikly bouře a (také neshody s hr. Lvem Thunem) přiměly Palackého, že vystoupil ze zatímní vlády. Vybízel snažně ke klidu a k zakončení bojů pouličních a vymohl propuštění předsedy správy zemské, hr. Lva Thuna, ze zajetí studentského, nezabránil však bouřím, které mařily vyplnění naší touhy na dobu nedozírnou. V „Doslově“ ke III. dílu „Radhosta“ r. 1872 napsal, že jest o tom přesvědčen dokonale, že kdyby nebylo nastalo násilí a bouře svatodušní, národ český byl by již r. 1848 dosáhl oné míry práv národních i krajinných, kterých až podnes nadarmo se domáhá, a že by tudíž veškery dějiny jak země české tak i rakouské říše byly vzaly směr utěšenější, nežli se stalo. Ovšem byly také jiné příčiny nepřízné k nám.

Sněm český, již chystaný na den 7. června se nesešel, za to již dne 22. července byl zahájen říšský sněm ústavodárný ve Vídni. Palacký byl zvolen za poslance na šesti místech a přijal volbu za Nové Město pražské. Čechové dopustili se tehdy největší chyby politické, že šli na říšský sněm. Na sněmě byl Pa-

lacký zvolen do třicetičlenného výboru, jenž měl pracovati o návrhu říšské ústavy rakouské.

Dne 2. září znovu nabízeno Palackému křeslo ministra vyučování, a Palacký zamítl je znova. V tomto měsíci vypracoval obšírný návrh o rakouské ústavě. Třicetičlenný výbor svalil práci o ústavě na Palackého, muže pevného přesvědčení a silné vůle. Rovná práva všech národů rakouských s ústřední mocí, která by tomuto rovnému právu byla ochranou, toto heslo ozývá se často v projevech Palackého. Rakousko, chce-li zachovati jednotu jako stát a přihlížeti k rozdílným potřebám svých národů, musí se proměnit na spolek rovnoprávných národův a nesmí býti ani německé ani slovanské ani maďarské ani románské. Těžiště říše rakouské tkví ve spojení svobodných a úplně stejně oprávněných národů. Zachování, jednotu, celistvost a upevnění říše rakouské jest věc veliká i důležitá nejen národu českému, ale i veškeré Evropě, ano i lidskosti a vzdělanosti samé. Země české, jsouce v srdci evropském, by neobstála nadlouho jako stát docela samostatný.

K jednotě státní patří: panovník a rodina jeho, zahraničné záležitosti, vojsko pozemské i námořní, říšské finance, obchodní záležitosti a prostředky dopravní. Říše (nynější část předlitavská) má se skládati ze skupin: polské (Halič a Bukovina), české (Čechy, Morava, Slezsko), německorakouské (oboje Rakousy, Solnohrady, Tyrolsko a Vorarlbersko), illyrské (Korutany, Kraňsko, Přímoří, Dalmacie). Střediskem jest Vídeň, a jen mimořádně může i jiné město býti sídlem vlády ústřední. Hlavní sídla deseti zemských vlád mají býti: Vídeň, Lvov, Brno, Praha, Linec, Inšpruk, Hradec Štyrský, Lublaň, Terst a Zader. Všechny skupiny tvoří nedělitelnou říši ústavní a ze své samostatnosti postupují mocí ústřední jen, čeho jest třeba na trvání uvnitř silného a vně mocného jednotného státu. Správní rozdělení tohoto státu se řídí zvláštními zákony dle zeměpisné polohy, národnosti a dějin. Úplná svrchovanost spočívá v celistvosti říše a uvnitř jest vzájemně podmíněna neodpovědností panovníkovou a samosprávou říšského sněmu, zemských sněmův a obcí. Veškera vláda děje se ve jméne císařově odpovědnými ministry říšskými a zemskými. Říšských ministrů má býti pět: min. předseda, min. zahraničních záležitostí, války, financí, obchodu a veřejných prací. V každém hlavním sídle zemské vlády má býti náčelníkem zemský ministr, který v královstvích může slouiti místodržitelem. Zemský ministr má po ruce pět odpovědných radů: 1. pro politickou správu zemskou, 2. pro soudnictví, 3. pro vyučování a osvětu, 4. pro zemskou pokladnu a zemský úvér, 5. pro průmysl ve smysle nejširším.

Návrh tento Palacký doplnil a opravil r. 1849 a navrhoval sedm zemských ministrů: 1. pro země německé, 2. české, 3. polskoruské, 4. maďarské, 5. rumunské, 6. jihoslovanské, 7. vlášské a vedle nich tolikéž zemských sněmův a soudů zrušovacích.

Čechy, Morava a Slezsko jako za dob minulých i nyní mají býti samostatným celkem (korunou českou), čímž ovšem není řečeno, že by Morava byla závislá na Čechách; neboť jest Morava odjakživa stejně oprávněnou částí jednoho celku; Čechy a Morava — bratr a sestra.

Palacký tedy r. 1848 a 1849 stál při svém politickém návrhu na přirozeném právě národním, nikoli na hledisku státního práva českého. Bouře vídeňské s počátku měsíce října 1848 překazily konání říšského sněmu ve Vídni. Palacký napsal proto pamětní spis na ministerstvo, aby sněm byl přeložen; žádosti bylo vyhověno, a sněm zasedal pak v Kroměříži a jednal o ústavním návrhu, navrženém Palackým. Ale německá většina třicetičlenného výboru změnila návrh tento tak, že Palacký vystoupil z výboru a podal ostrý dotaz vládě za příčinou vypsání voleb do sněmu frankfurtského. Odpovědí na to bylo rozpuštění sněmu říšského dne 4. března 1849.

Po rozpuštění sněmu tohoto poslanci čeští vydali „Osvědčení“, sepsané Palackým; Palacký tu píše: „Chtěli sme . . . nově Rakousko vystaviti na základě federativním (spolkovým) co stát spolkový . . . (který) měl spočívat na spolčení svobodných a docela stejně oprávněných národův . . . Chtěli pak sme mocnářství konstitučně demokratickému (ústavně lidovládnému), poněvadž musíme žádati plné uznání práv lidskosti pro každého člověka . . . Poněvadž chtěli sme nově sjednocené Rakousko míti neméně silné a mocné, nežli spravedlivé a svobodné, byla naše snaha od počátku, aby v něm oustřední moc říšská byla od mocí zemských, bez ujmy společného vrchu monarchického, plně oddělena i aby mezi obojími zřízena byla co nejdokonalější rovnováha.“ V Havlíčkových „Národních Novinách“ pak uveřejnil dne 21. prosince 1849 pojednání o nařízené ústavě (později zrušené) po rozpuštění sněmu říšského, kde rovnoprávnost považuje nejen „za neodbytnou výminku celé konstituce, ale i za mravní základ samé říše,“ a dokládá: „Pokudkoli národové budou míti příčinu, báti se o národnost svou, potud nebude v Rakousku nikdy spokojenosti a míru.“ Slova jeho splnila se cele.

Vláda těžce snášela toto prohlášení, a Palacký bezmála byl by se ocl u vojenského soudu v Praze; neboť byl vládě osobou hodně podezřelou. Opuštěním práva historického a svým zřej-

mým liberalismem (v pravém slovním smysle milováním svobody) zneprátelel si také šlechtu. Za to Karel Havlíček Borovský věnoval Palackému v květnu r. 1851 svůj spis „Duch Národních Novin“ slovy: „Statečnému muži, panu dr. Fr. Palackému, dějepisci českého národa, věrnému hajiteli svobody a práva.“ Nepřízeň vládní k Palackému ukazovala se i v tom, že jako předseda Sboru na zřízení Národního divadla od září 1850 nebyl připuštěn ke slyšení u panovníka a že byl dán pod policejní dozor. Palackého, jako horlivého Rakušana, věc ta velmi roztrpčovala, a zároveň ho bolelo chování a nedůvěra mnohých vlastencův a spisovatelův. S tím souviselo zamítnutí nového návrhu o vydávání Naučného slovníka Maticí českou. Proto v únoru r. 1852 se vzdal jednání musejního i předsednictví ve sboru divadelním. Hned potom v červenci nebyl o volbách ani zvolen do výboru musejního (dostal pouze dva hlasy, z nichž jeden byl věrný Šafaříkův), což mu způsobilo bolest přetrpkou.

Po plných osm let se Palacký oddával cele práci dějepisné. Splnil tím i vroucí přání churavé choti své, aby ustoupil z politického bojiště. R. 1853 vdal svou jedinou dceru Marii za dra. Fr. Lad. Riegra, a r. 1860 dne 18. srpna zemřela choť stále churavější. Politicky vystoupil teprve r. 1860, kdy na prvním místě podepsal pamětní spis Riegrův (ze dne 14. června r. 1860) císaři podaný, v němž jsou stížnosti na bezprávi konané národu českému a žádost za povolení českých novin politických. Ovšem žádostí bylo svolení, aby založen byl „Cas“, vydávaný drem. Krásou; počátkem r. 1861 založeny pak Grégrovy „Národní Listy“.

V lednu 1861 napsal dvě pojednání o poměru Moravanů k Čechům, kde znovu hájí jednoty a celosti země koruny české a mimořádných sněmů z celé koruny, a blíží se již poněkud státoprávnímu hledisku, k němuž Palackého také vedl neodvolatelný císařský diplom říjnový (z 20. října) r. 1860, jímž Rakousko se stalo státem ústavním. Do nového sněmu českého dle ústavy únorové (z r. 1861) řídil Palacký volby poslanců s Riegre a s dr. Fr. Braunerem; sám přijal volbu na sněm za venkovský okres karlínský a brandýsský a jediný z Čechův byl 18. dubna t. r. císařem povolán do panské sněmovny, kterou s nechtí opustil záhy a působil jen na sněmě českém. Sněm posílaje vyslance své na říšskou radu do Vídně, ohradil se státním právem českým. Palacký byl hned s počátku proti obeslání říšské rady, a poslanci čeští v červnu 1863 zahájili trpného odporu proti ní dle přání jeho. Toho roku v lednu na sněmě promluvil stkvěle velikou řeč proti nespravedlivému řádu volebnímu; v řeči naléhavě se dovolává rovného práva, aby „Čechové

nebyli kovádkou a Němci kladivem“ a dí, že neleží v duchu národa našeho, aby se činil násilníkem komukoliv jinému, aby křivdil jiným národům.

Zpráva o smrti slavné spisovatelky Boženy Němcové a o nedostatku jejím (zemřelať skoro hladem), přiměla Palackého, že založil r. 1862 spolek na podporu českých spisovatelů „Svato-bor“, a jako předseda vytkl činnost jeho významnou řečí o úloze českého spisovatelstva.

Roztržka mezi Čechy na Staročechy a Mladočechy hnětla Palackého, jenž si přál v zápase za českost součinnosti všech Čechů, zvláště i šlechty. Za té doby z jara r. 1865 napsal stěžejní svůj spis o Rakousku: „Ideu státu rakouského“. Zevrubně tu vykládá úlohu státní, aby stát byl mocnou ochranou s v o b o d n ě h o vývoje r o v n o p r á v n ý c h národů. Závažný jest tu jeho projev: „Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm!“

Krátce před vydáním říjnového diplomu se Palacký konečně dočkal vydání „Naučného slovníka“, který počal řídit Rieger. Palacký do Slovníka (1861, napsal „Stručný přehled dějin českých doby starší“ (po rok 1826); žulovým pérem tu pevně narysovány dějiny naše do nastoupení Habsburků na český stolec královský.

Jména Palackého a Riegra jako vůdců národních tkvěla tehdy s nevýslovnou láskou na všech českých rtech, a tisíce měst i vesnic přijaly slavnou dvojici, tchána i zetě, mezi své občany čestné.

Když prof. Václ. V. Tomek zjednal sblížení mezi Riegre a hr. Jindř. Jar. Clamem-Martinicem, stal se Martinic předsedou musejním, a Palacký zvolen opět do musejního výboru. Palacký doufal pevně, že šlechta bude plnit své povinnosti k národu českému a že se prokáže nejen politickým věhlasem, ale i obětovným vlastenectvím. Dožil se tu mnohého zklamání, jako r. 1848, a nevděku.

V červenci za války s Prusy vydal se Palacký s Riegre do Vídně a vyjednával s předsedou ministerským a spravedlivým Moravcem hr. Rich. Belcredim, ale bezvýsledně. A když český sněm s většinou státoprávní byl (r. 1867) rozpuštěn a vláda Beustova zjedнала šlechtě ústavověrné většinu nad šlechtou historickou a dokonala rozdělení Rakouska na Rakousko-Uhersko, odpověděli Čechové opuštěním sněmu s ohrazením státoprávním a poutí do Moskvy na národopisnou výstavu slovanskou. Palacký byl přijat carem Alexandrem II. v Carském Sěle.

R. 1868 v sedmdesátém roce životním za všeobecného nadšení při založení nové budovy Národního divadla první za-

klepl na základní kámen jménem národu po všech vlastech našich jediného a nerozdílného a po marném jednání s Beustem, který pak osočoval Palackého i Riegrova pro pout moskevskou (oba podali slavné ohrazení), podepsal první známou deklaraci (prohlášení) státoprávní, Riegrem napsanou.

Když hajitelé českého práva státního nabyli znova většiny na sněmě, šel Palacký s jinými vyslanci sněmovními na slyšení k panovníkovi (18. září 1870). Poněvadž dojem tohoto slyšení ho neuspokojil nikterak, byl proto i dále neústupný k žádosti vládní, aby Čechové šli na říšskou radu, kterou opustili r. 1863. V jednáních s vládou Hohenwartovou r. 1871 neměl již valné účasti, ponechávaje řízení Riegrovi. Zůstal vytrvalým obhájcem trpného odporu proti vládě, i proti říšské radě i proti sněmu domácím. Že mladočeští poslanci vstoupili na sněm, odsuzoval horlivě v pojednání „O roztržce v národě českém“ (z r. 1875), jako již r. 1873 v rozpravě „Několik slov o náboženství a víře“ bránil katol. kněžstva; neboť hájil vždy všestranné volnosti a snášlivosti a radil k jednotě, svornosti a stálosti. R. 1873 byl naposled ve své rodné Moravě, v rodišti svém i v Brně.

Jako již r. 1868 po všech vlastech našich i po Slovanstvě byly hlučně a radostně oslaveny sedmdesátiny „otce národa“, tak zvláště také dokonání „Dějin“ bylo pozdraveno s vděčností nejokázalejší r. 1876 (dne 23. dubna). Brzy však potom, onemocněv prudkým kašlem a plicemi, dne 26. května v pátek t. r. skončil v náručí šlechetné a lidumilné své dcery Marie Riegrové o půl 5. hod. odp. veliký Slovan, slavný učenec a pravý otec i starosta národa svého. Královský, ano více než královský, pohřeb nenahraditelného nebožtíka konán byl ve středu dne 31. května, a tělesné ostatky největšího Čecha zavezeny do rodné hrobky do Lobkovic k ostatkům zvěčnělé choti, po níž neustával teskniti. Milovaného otce oplakávaly miliony dětí jeho, a na znamení všeobecné úcty a lásky národní provázely hlaholy zvonů i s chrámů katolických nenahrazeného evangelikačského bratra na cestu, s níž není návratu. Plnost samostatného bytu a života národního byla „otci národa“ cílem nejvyšším. Bohužel, stokrát bohužel, nedočkal se ho. Dočká-li se ho národ náš? Dejž to Bůh!

Po mnoho let bydlel rád Palacký na statku Riegrově, na Malči u Chotěboře, hlavně za léta, a zde také napsal svou vlasteneckou závět, dokončiv ji dnem 31. července 1872, a uveřejnil ji jako „Doslov“ k „Radhostu“. V závěti této skládá účty ze svého politického života, znova projevuje svoje smýšlení a své názory, jmenovitě také o víře, dotýká se otázky

dělnické i židovské, volá po rovném právě, pravdě a spravedlnosti, chce, aby Rakousko se přátelilo s Ruskem, lituje, že Němci a Maďaři chtějí vrchní vládu nad ostatními národy rakouskými a tím uvádějí říši na šíkmou plochu, která vede do propasti. Věří v budoucnost národa svého a praví prorocky: „O národ svůj . . . nebojím se příliš. Třeba by mu souzeno bylo podniknouti opět zkoušku ohněm i železem, chováť on v sobě jádra živého a zdravého dosti, aby nezahynul v ní, ale vzkřísil se k životu čilému opět, budiž to v okolnostech jakýchkoli“, a končí slovy nadšeně otcovskými: „Poslední mé slovo jest srdečné a vroucí přání, aby národovci moji milí v Čechách i na Moravě, v jakémkoli postavení se octnou, nikdy nepřestávali býti věrni sobě, pravdě i spravedlnosti.“

Není možno, aby v stručném přehledě byla výstižně ucelena všechna práce a činnost Palackého, všechny hodnosti a členství učených společností domácích i zahraničních, jakož i čestných vyznamenání za činnost takovou.

Jako spisovatel a učenec vedle prací jiných byl vzorem pracovním v několika oborech, hlavně ovšem jako otec přesného dějepisu českého.

S počátku, jak už víme, zabýval se básnictvím, Chystal se i napsati truchlohru o Janu Husovi a velikou báseň výpravnou o Jaroslavu ze Šternberka a Napoleonovi. Překlad Macphersonových písní Ossianových byl první prací jeho tiskovou (r. 1817). Záhy však oddal se pěstování filosofie a krasovědy, jakož i řeči a písemnictví českého. Společně se Šafaříkem vydal r. 1818 „Počátky českého básnictví, obzvláště prosodie“, kde mladí horlivci směle a bojovně hájili časomíry v českém básnictví. Bylo to zároveň krasovědné pojednání o jazyku českém a o krásách jeho, jakož i mocné a útočné vystoupení slovanské a protiněmecké. Později r. 1842 také se Šafaříkem vydal v pojednáních král. české společnosti naukové rozpravu o nejstarších památkách českého jazyka (jmenovitě také o „Libušině soudě“ a j.).

Rozhodně vystoupil proti novotaření v jazyce českém, tehdy Vinc. Ziakem a Fr. Trnkou na Moravě zaváděném. Pěkný „Život J. A. Komenského“ (r. 1829) poprvé u nás upozornil význačně na učitele národův. Výbor drobných prací těchto a díla krasovědná uveřejnil r. 1871 v knize Radhost (3 sv.).

Hlavní však, obrovská práce jeho písemnická tkví v díle dějepisném, ve vydávání pramenů dějinných a v nesmrtelných „Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě“. Nejprve r. 1829 vydal „Staré letopisy české“, zajímaví dobu od smrti Karla IV. po nastoupení Habsburků na trůn český r. 1526, pak

napsal r. 1830 (německy) znamenité ocenění českých kronikářů od Kosmy po Hájka (Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber), poctěné zvláštní cenou Král. české společnosti nauk; práce ta způsobila, že byl jmenován řádným členem téže společnosti. R. 1832 následoval „Přehled současný nejvyšších důstojníků a ouředníků zemských i dvorských v království českém“, r. 1833 německy život a působení Josefa Dobrovského, r. 1843 vypsal rovněž německy umělecké a vědecké působení hr. Kašpara a Františka Šternberkův. Před tím již uveřejnil německou rozpravu o vpádě Mongolů na Moravu r. 1241 a rovněž po německu popsal své cesty do Italie, r. 1842 a 1847 pojednal o formulářích listinných jako pramenech dějinných (byl prvním cenitelem jejich) a podal jiné práce, zvl. v německém Časopise musejním a v jiných časopisech. Znamenitým podnikem bylo vydávání „Archivu Českého“, vlastně starých písemných památek českých a moravských, šest dílů (1840—1872), kde jsou vytištěny listiny a zápisy ze XIV.—XVI. století. R. 1848 vydal vzácně přesný „Popis království českého“ neboli podrobné poznamenání všech dosavadních krajů, panství, statků, měst, městeček a vesnic, někdejších hradův a tvrzí, též samot a zpustlých osad v Čechách. Velecenné jsou listinné příspěvky k dějinám českým za doby krále Jiřího (1860) a k dějinám válek husitských (1873), obě německy a j. Na obhájení svých názorův o době husitské vydal r. 1868 po německu zvláštní rozpravu proti prof. Konst. Höflerovi a r. 1869 obšírnou práci o Janu Husovi (nejdůležitější prameny života i soudu Husova). R. 1874 vydal výbor svých něm. pamětních spisů, rozprav, řečí a listů z posledních 50 let s názvem „Gedenkbätter“ (celkem 44).

Úhelným kamenem dějepisné práce Palackého jsou „Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě“. Dle nařízení stavovského jako zemský dějepisec psal dějiny své původně po německu a vydal je v l. 1836—1867 v 5 svazcích a 10 oddílech. Vznícení ducha národního byla tu samo sebou příčinou, že dějepisná práce Palackého stala se, jak chtěl sám a jak chtěl národ český, původně českou. I vycházely „Dějiny“ v l. 1848—1875 původně česky tak, že pak byly jinými překládány po německu (vyšly o pěti dílech a 11 částech, více než pět tisíc stran).

Účel a původ své nejznamenitější práce badatelské, ano práce životní, vylíčil slavný učenec v předmluvě ze dne 8. března r. 1848. Praví hned s počátku: „Ode mládi neznal jsem tužby vřelejší ani vyšší pro vezdejší život svůj, nežli abych posloužil milovanému národu svému věrným obrazem minulosti jeho,

ve kterémžto by jako v zrcadle poznal sebe sám a zpamatoval se v tom, čeho mu potřebí jest. Již z té příčiny mělo dílo mé sepsáno býti také jazykem a duchem národním; a snad bych ovšem nikdy byl nestal se dějepiscem vůbec, kdybych byl hned od prvopočátku neobtěoval se cele ke službě literatury české, bohužel! ještě příliš chudé a zanedbané. Pročež přál bych, aby milí vlastenci naši nedomnívali se, že vydav již několik částek díla svého jazykem německým, a teprv počínaje po česku, nedbal jsem posavad na potřeby a žádosti jejich. Anobrž neostýchám se vyznati, že všechny dosavadní historické spisy své, nevyjímaje žádného, považoval sem vždy a považuji ještě za předběžné takořka studie čili za pouhé toliko přípravy k dílu přítomnému, a že tu tudíž tyto „Dějiny národu českého“ pokládám za hlavní a poslední oučel vškerého dosavadního snažení svého“. Hrdě hlásí se k moravskému původu svému a dokládá: „Budeť pak snad také potřebí, ohraditi se i v tom, že zahrnuv do dějin „národu českého“ také Moravu, místních předce poměrův moravských nevšude v rovné míře šetřil sem. Jest tomu bohužel! tak, a nikomu více k lítosti nežli mně. Oumysl můj byl od jakživa, nerozlučovati, co Bůh spojil, a nedělati tam hrází, kde jich od přírody není; pevné zajisté mám o tom přesvědčení, že jsa rodem Moravan, jsám národem Čech“.

Podstatu dějin našich vyměřil v úvodě slovy: „Dějiny národu českého jsou v nejednom ohledu nad dějiny mnoha jiných národův poučnější a zajímavější. Jakož země česká sama do středu a srdce Evropy položena jest, tak i národ český stal se po mnohé věky středistěm, ve kterémž rozmanité prvky a zásady novoeuropejského života národního, státního i církevního, ne bez zápasu stýkaly a jednotily se. Jmenovitě spatřiti jest tu očitě i dlouhý spor i vzájemné pronikání se živlů římského, německého a slovanského v Evropě“. A praví dále, že základní rysy dějinstva českomoravského jsou „ustavičné stýkání a potýkání se Slovanství s Římanstvím a Němectvím, . . . a jelikož Římanství ne samo sebou, ale téměř veskrze jen prostředkem Němectva se Čechův dotýkalo, může se také říci, že dějiny české vůbec hlavně na sporu s Němectvem se zakládají, čili na pojímání a zamítání spůsobův a řádův německých . . . Český národ sám jediný k německému co roveň k rovni se přibochiv a od více nežli tisíciletí do svazkův nejužších s ním vstoupiv, uhájil až podnes národnosti své, a jakkoli mnoho německého do života svého pojal i duchovně zažil, nepřestal proto býti slovanským národem. I dnes

ještě tatáž z dějin, jako z povahy zeměpisné; úloha jemu se klade: sloužiti za most mezi Němectvem a Slovanstvem, mezi východem a západem v Evropě vůbec“. A v částce 2. dílu I. na str. 224. (původního vydání) praví přesvědčivě: o samostatnosti českého státu: „Dle všeho, co nám z dějin známo jest, Čechy a Morava nepřestaly nikdy a v žádné době býti státem zvláštním, samostatným a svézákonným i svéprávným“.

Hlavní vodítko na posuzování dějin viděl také v tom, že jak v přírodě, tak v člověku i v lidstvu vládnou síly dvojité: duch a hmota („síla duchovní a mravní vítězívala konečně nad tělesnou“), svoboda a autorita (vážnost a moc), autorita duchovní a autorita světská, císařská a papežská, centralisace (soustředění zákonodárství a správy v jednom ústředí dle jednotných zásad) a decentralisace (protiva centralisace), národnost česká a národnost německá, katolictví a protestantství a j.

Vyměřiv hned s počátku slavného díla svého hlavní pojem dějin našich, stanul na vyvýšeném hledisku dějin vzdělanosti lidské v širokém i vysokém významě: Čechové a Němci patří do oblastí téže vzdělanosti, která vznikla, jak dí Palacký, spojením a ujednocením křesťanství, hellenství a politických zařízení státu římského.

Po vydání prvé části prvního dílu (r. 1848), odloživ vypsání části druhé i celý druhý díl, počal česky pracovati o době husitské; vždyt za tím účelem přišel do Prahy r. 1823. Doba husitská jest Palackému nejdůležitější dobou našich dějin; má význam všeobecně dějinný a světový.

„Dějiny“ jako dílo národní jsou obhajovacím spisem národa našeho, zrcadlem našim. Byly Palackému úkolem životním a měly účel naučný, probuzovací a vychovávací. Proto jsou psány vroucně a nadšeně. „Dějiny“ Palackého jsou nejen zrcadlem naší minulosti, ale i zrcadlem veliké duše slavného a velikého dějepisce našeho. Proto mají cenu trvalou a vzácnou. Mnoho učených knih zahyne v zapomenutí, ale „Dějiny“ ostanou knihou živou a oživující, sílící a povzbuzující navždy. Jsouce znamenitou prací písemnictví světového, jsou našim evangeliem, naší pýchou a silou!

Palacký, jinými národními pracemi přetížený, nakreslil obraz dějin našich jen po rok 1526. Chtěl ještě „vylíčiti časem svým jako jedním proudem všechny proměny, které udály se během téměř tří století (1253—1526), jak ve státním ústrojí, tak v administraci (správě), tak i ve mravních, právních a sociálních (společenských) poměrech národu českého“ a učiniti „pokus o duchu dějinstva slovanského vůbec a českého zvláště“, jakož

i „o důležitosti a významu dějin českých v Evropě“, jakož vůbec chtěl ještě mnoho sebrati a vydati. Ale práce mnoho, život krátký! Rozvrhův a návrhův pracovních ponechal národu svému na staletí. Přál si zvláště nástupce, který by stopami jeho skončil základní budovu dějin našich do vrchu, do konce; neboť napsal r. 1867: „Já jen z té duše přeji a pána Boha prosím, aby milovanému a po všechny časy nad jiné těžce zkoušenému národu našemu co nejdříve dostalo se věrného zrcadla veškeré jeho minulosti, ku poučení, spatřování a utvrzení se v bytu svém, by vždy kráčel po cestách pravdy a práva, i aby nepýchal ve zdaru aniž kdy zmalomyslněl v protivěnství“. Uplynulo téměř 30 let, ale veliký stavitel našich dějin nemá dosud nástupce, aby dokončil stavby nesmrtelné.

Úlohu svou životní výstižně naznačil velebný stařec o slavnostní hostině v Praze dne 23. dubna r. 1876, kdy naposled před skolem promluvil veřejně jako otec k národu svému o pravém vlastenectví. Pravit: „Já od mládí neměl jiné passie, než působiti pro povzbuzení duchovní národa svého; v tom směru působil jsem po celý život. Co jsem mohl, činil jsem. Když nyní mohu mluvit ku květu národa našeho, chci upozorniti přátele své — a všichni jsou moji přátelé, kteří pracují pro povznesení národa — na velkou potřebu, a ta jest následující: Máme mnoho vlastenců, kteří rádi se honosí vlastenectvím, ale nečiní ničeho ve prospěch vlasti a národa svého. Náš národ jest v nebezpečí velikém, všude obklopen nepřáteli, já však nezoufám a doufám, že národ dovede odolati všemu, bude-li totiž chtíti. Není dosti říci: „Já chci“, ale každý musí se přičinit, musí pracovat, obětovat, co může, k obecnému dobrému, zvláště k udržení národnosti. Minulost za sebou má národ český stkvělou. Doba Husova slavná jesti doba, tenkrát předčil český národ vzděláním duševním všechny ostatní národy Evropy. To děkovat máme Karlu IV., avšak nejen jemu, ale i sobě, že užíval příležitosti ku vzdělání. Teď potřebí, abychom se vzdělávali a dle vzdělaného rozumu jednali. To jest jediná závět, kterou bych národu svému, takřka umíraje, odkázal. Nechtě nemysli naši mladí páni, když budou vlastenčit, že to dostačí: vzdělávat se musí, sebe i celý národ, což není tak těžké, abychom předčili vzdělaností sousedy německé. A když všichni vlastenci upřímně a pravou vzdělaností pracovati budou, pak nemám strachu o naši národnost a o národ náš. Ten udrží se nám, dokud bude chtíti, a více než jeho nepřátelé si přejou. A aby všichni synové pracovali na prospěch vlasti rozšiřováním vědy a osvěty, to dejž Bůh!“

Tak vroucně cítil, ušlechtilě smýšlel, nadšeně horlil, nezištně pracoval a neúnavně zápasil veliký Moravan-Čech jako hrdina, na jehož neposkvrněném štítě zářila zlatá slova životního hesla jeho:

Svoji k svému, a vždy dle pravdy!

FR. JAR. RYPÁČEK.

FRANTIŠEK SUŠIL.

NASTÍNIL PAVEL VYCHODIL.

Předním mezi křisiteli národnosti a osvěty české na Moravě, který z Moravy pocházel a tam také po celý život působil, jest František Sušil. Narodil se 14. června 1804 v Novém Rousínově u Slavkova. Otec Fabián byl sice z rodiny mlynářské a sám živnost tu až do své svatby provozoval. Jsa však poněkud sláb na prsa, zanechal jí a najal si v Novém Rousínově hostinec. Z dítek zůstaly mu na živě pouze náš František a Josefka, obě velmi nadané. S manželkou svou Teresíí, roz. Pospíšilovou, hleděl je vychovatí bohabojně a pro život účelně. Jsa „písmákem“, dával jim doma předčítati hlasitě úryvky z Bible, zvláště takové, v nichž byla řeč o povinnostech dětí k rodičům. Do školy je pilně posílal. Kdysi milému Františkovi zachtělo se jíti s hochy „za školu“. Matka se toho jaksi dověděla i přivedla jej na provázku do školy; toto zahanbení utkvělo citlivému hochu hluboko v paměti a zůstalo mu navždy účinnou výstrahou.

V obecné škole tehdy mnoho píle věnováno zpěvu a hudbě. Učitelé, kteří tehdy vůbec neměli ještě tolik průpravného vzdělání jako později, hleděli hlavně v hudbě vyniknouti a odchovávalice si tu a tam hudební sbory, tím také svoje nevalné příjmy zlepšovali. Novorousínovský sbor vynikal daleko široko; sám František Sušil hrál s ním o prvotinách svého pozdějšího profesora, proslulého skladatele místopisu moravského, Řehoře Volného v klášteře rajhradském (r. 1818), při čemž se vyznamenal sólovou hrou na flautu. Hru na klavír pěstoval do pozdního věku. Výcvik v hudbě prospěl mu později velice při sbírání a zapisování národních písní.

Byv určen na studie, Sušil svěřen první léta bratru matčinu, kaplanu novorousínovskému Fr. Pospíšilovi, aby jej vyučoval soukromě a připravoval ke zkouškám na gymnasiu. Soukromé takové studium nebylo vždy s prospěchem, ale za příznivých okolností, jako v našem případě, mělo značné výhody do sebe. Nehledě k menším výlohám, což u chudobných a nadaných hochů nebylo bez významu, v soukromí bylo lze hochy němčiny málo znalé ponenáhlu na základě mateřštiny cvičiti ve vyučovacím jazyce, tehda vůbec německém, a zároveň přece lépe je uváděti do ostatních předmětů, než mohlo se díti na ústavech veřejných u dětí němčiny málo znalých. Zvláště pak odpadla tím jedna příčina odnárodňování. Zku-

František Sušil.

šenost zajisté tehdejší i dnešní učí, že obtíže cizího jazyka a stud z neúspěchu v učení mnohé dítě vedou k odrodilství; vidouc, že mateřština mu v učení neprospívá, snadno začne si jí nevážiti, zvláště když ještě jest odněkud posměchem k tomu ponoukáno.

Do čtvrté třídy gymnasijní vstoupil František Sušil v Kroměříži u piaristů (nynější německé gymnasium), kde až dotud byl dvakrát za rok zkoušky skládal. Studoval s prospěchem výborným. Při tom četl také české knihy, jichž ovšem tehda vydáváno velice po skrovnu, které však právě proto byly českým čtenářům tím vzácnější, vzácnější nežli dnes, kdy jich

máme dosti. Jakési uvědomění vlastenecké přinesl si snad už z domu, neboť otec jeho byl nejen čtenářem Písma a jiných českých knih, nýbrž i zastancem češtiny v obecní správě městečka ze značné části židy obydleného a poněmčováného. V Kroměříži, s jádrem ovšem také českým, ale s nátěrem německým, uvědomění to posíleno zvláště úvahou slavného jazykozpytce Josefa Dobrovského o Slovanstvu a jeho písemnictví, jakož i slibnými pokusy v básnění českém, jež i Sušila k následování pobádaly. Jakožto zvláště nadaný „Slovan“ byl znám nejen mezi studentstvem, nýbrž i mezi měšťany, kterými prý býval i o pomoc žádán, když měli něco českého napsati.

Sedmou a osmou třídu gymnasia, jež byly tehdy zvláště ním, samostatným ústavem („filosofie“), jakož i bohosloví studoval v Brně. Zde uveden byl jmenovaným strýcem a učitelem svým Pospíšilem ke známému buditeli, piaristovi Dominiku Kynskému a seznámil se také kromě jiných se spisovatelem kaplanem Vincencem Žákem. Jejich návodem vzdělával se nejen v českém a vůbec slovanském, nýbrž i v cizím písemnictví, zvláště vlašském a francouzském, tak že vedle studia školského opatřil si vědomosti na svůj věk opravdu neobyčejné.

Za kaplana dostal se (r. 1827) do německočeské tehdy farnosti olbramovické. Tam se ujal zanedbávaných farníků českých jak v kostele tak ve škole, snaže se vyhověti duchovním potřebám jejich českým kázáním i českým zpěvem a zadržeti silný proud poněmčovací, který se strany rakouské tam se valil a valí. Zadržel jej arcíť jenom na čas. Konaje ostatně stavovské povinnosti své ke každému svědomitě a spravedlivě, byl u farníků vůbec oblíben; dlouho na něj vděčně vzpomínali a i v Brně k němu přicházeli. Školním dětem pořádal ob čas vycházky do okolních lesů, budě v nich lásku k přírodě, zvláště šetrnost ku ptactvu, jež sám měl velice rád. Když jeho starší spolukaplan Tomáš Procházka přesazen do Ivančic, scházeli se oba se svými školními dětmi v lesích vedrovických. Od daný tento přítel jeho v Olbramovicích byv Sušilem k vědomí vlasteneckému probuzen, zachránil pilnou a houževnatou činností svou Ivančice od poněmčení, hrozícího jim pohříchu dnes opět.

Na krátko byl Sušil kaplanem v německém Komárově, vykonav koncem r. 1835 zkoušku na professuru Nového Zákona při bohoslovném učelišti brněnském. Při zkoušce osvědčil toliké vědomosti, že vzbudil podiv posuzovatelů, kterak prý kaplan v duchovní správě na venkově, vzdálený vědeckých stykův i pomůcek, si je mohl osvojiti. Tehdejší biskup brněnský, František Gindl, ač Němec rodem (ze Štyrska), maje na

mysli jen povinnosti kněžské k svěřenému lidu, dbal přísné rovnoprávnosti v duchovní správě a naléhal na to, aby se lidu v jeho řeči vyhovovalo. Váže si vědomostí i svědomitostí Sušilovy, chránil ho od předpojatých protivníkův a milerád mu professuru svěřil (1837).

Na tomto působišti Sušil zůstal až do smrti, vychovávaje diecesi kněze v duchu náboženském i vlasteneckém, byl však kromě této úřední povinnosti i jinak mnohostranně činným.

Nejznámějším se stal sbírkami národních neboli lidových písní moravských. Již před tím než přišel do Brna, vydal malou sbírku jejich s nápěvy a průvodem klavíru (1835). V Brně jako professor měl každého roku volné prázdniny, i oddal se práci té úsilovněji. Za těch třicet let procestoval Moravu a část Slezska kříž na kříž, aby poslechl a zaznamenal prstonárodní písně, jak se kde na místě zpívají. Viděl v nich vzácné výtvořky něžného citu a bohatých vloh našeho lidu, který strasti i slasti svého života v různých okolnostech vyjadřoval písněmi, jimi sobě stýskal, jimi jásal a laškoval. Sušil bystroduchem a hlubokým nadáním hudebním postřehl v nich velikou cenu, zvláště hudební, která dnes vůbec jest uznána, tehda však málo komu byla zřejma, jelikož vkus hudbou cizí, umělou byl porušen. Jako prosté kvítky přírody naproti nádherným květům uměle vypěstěným byly podceňovány a samým lidem už zanedbávány; místo nich ujímaly se bezcenné jarmareční a rekrutské odrhovačky, tak že byl svrchovaný čas pozornost k nim obrátiti a zrní od plevle oddělití. Tak zajisté zachovány vzácné památky ty aspoň tiskem pro badatele o básnických výtvořech našich předkův a o jejich mluvě, jakož i pro skladatele hudební, by v nich měli vzory slohu národního, když už nebylo možno zachrániti je mezi lidem samým.

O sbírání svém píše sám Sušil:

Každoročně konám dlouhé pouti
Po rozmilé vlasti Moravě,
Sbírám kvítka k její oslavě,
Chtě ji kytkou skvostnou ovinouti.

Že jsem špehoun, že jsem jejich stanů
Vyšetřit se vydal na zvědy,
Takové se o mně šeredy
Proslýchaly u mých u krajanů.

Tak a podobně stěžuje si na svízele, jichž mu bylo zakusiti na těch cestách, nehledě ani ku všelikému nepohodlí co do stravy a noclehů, jež bylo mu tím obtížnější, an neměl valného zdraví. Lidé nechápali, že by „panáček“, jinak tak moudrý a vážný, opravdu o takové „hlouposti“ se zajímal,

i uvěřili snadno štváčům, že má asi cos jiného za lubem. Nepřiznivci národnosti naší nemile sledovali jeho počínání, an všude vlastenectví své projevoval a mezi vlašnými neb odrodilci vlastenecké vědomí probouzeti se snažil. Stav a úřad jeho poněkud sice ho chránily od přímého stíhání, ale jinak zase úsměšky a pomluvy tím trapněji se dotýkaly citlivosti jeho. Mnohdy zdráhali se mu zpívati, a to nejen z ostýchavosti, nýbrž i ze zlomyslného návodu; někdy bylo mu i dobře zaplatiti, ačkoli za tehdejších bídných příjmů, jaké měli profesori bohosloví, neměl nikdy nazbyt a jinak rád podpory uděloval, kde viděl potřebu, an sám se co možná uskrovněoval.

Přes to přese všechno zaznamenal veliký počet písní, z nichž — po menší druhé sbírce r. 1840 — vydal výběr kolem 2000 ve velké sbírce, tištěné r. 1853—1860. Sbírkou tu povolání znalci, jak domácí tak cizí bez výjimky, nazývají vzornou co do výběru i přesného zaznamenání jak slov, tak nápěvů. Z ní pak hojně čerpali a čerpají až dosud jazykozpytci, jednájíce o nářečích moravských, jakož i skladatelé hudební. —

Maje vytříbený vkus básnický i hudební, s nevolí pozoroval úpadek nábožného zpěvu českého, právě toho, kterým česká starobylost tak vynikala. Aby přispěl k nápravě, přeložil řecké a latinské církevní zpěvy (*Hymny církevní*) a po několik let pracoval o to, by vydán byl nový, lepší kancionál; toto se mu sice na Moravě nepodařilo, ale práce jeho přece znamenitě prospěly t. ř. Kancionálu svatojanskému, který vydán v Praze r. 1863.

I původní básně, kterých vydal sám tři sbírky — čtvrtá vydána po jeho smrti — jsou z veliké části obsahu náboženského nebo mravoučného. K němu druží se pronikavé ohlasy vlastenecké, v nichž národ povzbuzuje, těší, kárá i varuje, snaže se jakožto náboženskovlastenecký věstec roznítiti krajany své pro ony dva ideály, jimiž nitro jeho bylo nadšeno, pro náboženství a vlastenectví, ba vlastně jeden ideál nábožného vlastenectví a vlasteneckého náboženství, jak praví v hesle napsaném pod jednou z podobizen svých:

Dvě krásky spanilých duše mé ovládnulo stánek:

Zemská jedna, druhá s výšiny posla nebes.

Církev a vlast — ty v mojich milují sestersky se nadrech,
Každá půl, každá má moje srdce celé.

Odsuzoval pak a ošklivil sobě zpronevěřilost v obojím směru:

Svůj kdo tupí národ, zrádcem jej vlastní nazýváš;

Proč, kdo tupí církev svou, sluje tobě rekem?

Vlastenectví však spatřoval nikoli v planém mluvení a bouření, nýbrž v účinné lásce k rodné mluvě a ke všem ostatním

zájmům národním, ať duchovním ať hmotným. Na pravém vlastenci žádal, aby se stával užitečným členem národu a k němu slovem i skutkem se upřímně hlásil. Věda, že národ skládající se ze slabochů mravně zchátralých nebo z lidí chudobných, na cizím živilu ve všem všudy závislých, nemůže dlouho obstáti, napomínal k mravnosti a hospodárnosti, varoval od zakořeněných vad slovanských, jako jsou svárlost, lehkomyšlnost, lenost a rozmařilost.

Těmi a takovými myšlenkami ozývá se mnoho básní Sušilových, jež sice někdy obtížně se čtou pro nesnadný sloh, avšak se vyznamenávají zdravým jádrem myšlenkovým.

Nebyla pak to u něho pouhá slova, když takto napomínal a varoval. Sám zajisté jsa vzorem ctností kněžských i občanských přispěl platně k pokroku národnímu přímo ve vrstvách, ve kterých obcoval, nepřímou pak po celé Moravě i v Čechách skrze četné žáky a stoupence, které si odchoval. Ač byl jinak ostýchavý a nevybojný, tichou houževnatostí, s kterou šel neohroženě vždy za svým přesvědčením, vybojoval zásadám svým více vítězství, než mnohdy bouřliví agitátoři, kterým se nedostávalo opravdovosti a vytrvalosti.

Povahou svojí a z části též úřadem byl jaksi poukázán na tiché působení v užších kruzích; mužem veřejnosti spolkové, jak si nyní obyčejně vůdce lidu představujeme, nebyl, ale těm ze stoupců svých, kteří k takovéto veřejné činnosti měli chuf a schopnosti (jako byli Kulda, Procházka Tomáš a Matěj, Fáborský, Šimbera, Pojmon a j.), všemožně pomáhal.

Ruch spolkový začal u nás ovšem teprve r. 1848. Toho roku také založena v Brně „Ústřední Katolická Jednota“ a dle ní zakládány po venkově odbočky, katolicko-politické jednoty, které velmi mnoho přispěly k náboženskému a národnímu uvědomění, k politickému a hospodářskému poučení na Moravě, a to jednak přednáškami ve schůzích, jednak novinami „Hlasem“ a přčetnými knihami, jež vydávalo „Dědictví sv. Cyrilla a Methoda“ (od r. 1850).

Péči jednoty oné obracen zřetel k potřebám dělnického lidu v Brně, zřízeny různé vzdělávací podniky, jako pokračovací škola řemeslnická, čítárna a j.

Při všech těchto podnicích Sušil radou a pomocí byl činným, neštítě se ani práce ani obětí. On také nejvíc přispěl k rozšíření a prohloubení úcty sv. Cyrilla a Methoděje, která z odnárodňovacích důvodů po věky byla zanedbávána, ba přímo potlačována. Tato myšlenka cyrillo-methodějská, která všechny vlastence moravské přes všelijaké neshody přece poněkud slučovala, projevila se zvlášť okázale r. 1863 v Brně a na Velehradě velikolepou slavností na 1000-

letou památku příchodu svatých věrověstců na Moravu. Zvláště nápadnou stala se slavnost ta v poněmčeném Brně, které účastníky jejími toho dne bylo takořka zaplaveno. Sušil sloužil slavnou mši sv. u Minoritů, jsa i jinak při slavnosti přítomnými ctiteli pozorností vyznamenáván jakožto hlavní duševní původce její. Svátek sv. Cyrilla a Methoděje přeložen tehdy z 9. března na vhodnější dobu 5. července, a i proti tomu našli se štváči, že prý je to zrada náboženství, příčina živelných pohrom a p.!

Po záměru Sušilově měla myšlenka cyrillo-methodějská státi se jaksi všeslovanskou a sblížovati aspoň poněkud národy slovanské, jinak tolik roztříštěné. Byloť mu již na Moravě samé bojovati proti „moravcům“, kteří často z odrodileckých choutek nechtěli se hlásiti k Čechům a k Praze jakožto českoslovanskému středisku. Vznikalyť i mezi jeho známými návrhy nové řeči, která by se blížila více východomoravským a slovenským nářečím, a která by zamezila odštěpení uherské slovenštiny od spisovné češtiny. Sušil stál na tom, by i Slováci i Moravané zůstali při češtině, již z Písma a z bohoslužby dobře jim známé. Slovenského rozkolu přese vsi námahu nedovedl zameziti, na Moravě však právě jmenovanými novinami a knihami, jakož i kalendářem „Moravanem“ podařilo se mu českou četbu rozšířiti a čtenáře i spisovatele v češtině upevniti; zásluha tato jemu hlavně přičtena býti může, jelikož jiné noviny z těch let (jako Týdenník nebo Mor. Nár. Noviny), týmž směrem vedené, byly mnohem méně rozšířeny a nevycházely dlouho.

Nejrozsáhlejším spisem Sušilovým jest překlad a obšírný výklad knih Nového Zákona (vydáván od r. 1863—1872). Pracoval o něm skoro třicet let a směl si, ukončiv jej, říci, že podal dílo, jakého žádný slovanský národ nemá. Prozkoumal za tím účelem všechny starší překlady české, jinohoslovanské i cizí, kterých se jen mohl dopídit. Dílem tím — vedle jiných menších prací bohovědných a jim příbuzných (na př. Spisy svatých Otcův apoštolských) — důstojně vykonal povinnost, kterou, jak sám nadhazuje, ukládal mu professorský úřad, a naše bohoslovné písemnictvo v pravdě obohatil. —

Jsa miláčkem a vzorem kněžstva, oblíben u všech, se kterými se důvěrněji stýkal, nedocházel dlouho uznání vyššího, jelikož neploval po nenárodních vládních proudech; ovšem ani po něm netoužil. Náhodou, že slaveno r. 1862 tisíciletí ruské říše, vyznamenán též on od cara řádem sv. Anny — doma asi neměl tolikých zásluh, aby byly úředně uznány! — a r. 1865, kdy vídeňská universita slavila 500leté trvání své, jmenován tam čestným doktorem bohosloví; 1864 jmenován v Brně čestným kanovníkem.

Bylo to již na sklonku života, všelijakými chorobami (oční, revmatickou) zkoušeného; jenom nadobyčejnou střídmostí a přísnou životosprávou dovedl uchovati si potřebného zdraví, aby tolik namáhavých prací zdolal. I v posledních letech ještě cestoval za písněmi, upravoval do tisku Nový Zákon a nové vydání Otcův apoštolských, nezanedbávaje povinností úředních. V zimě 1868 však ochuravěl vážně plicním neduhem. V květnu se odebral do oblíbené Bystřice pod Hostýnem na léčení žinčicí; Hostýn byl mu zamilovaným místem, v jeho stínu bylo horlivému ctiteli tohoto marianského svetiště blaze i přes tělesnou chorobu. Po desíti dnech (31. května, v neděli svatodušní) dokončil v Bystřici p. H. blahoplný život svůj, želen jsa všemi vrstvami národu českého na Moravě. Tělo jeho jako u vítězoslávě převezeno povozem do Brna a tam na městském hřbitově pochováno. Odtud r. 1893 ostatky jeho s ostatky Matěje Procházky společně přeneseny na hřbitov ústřední a Sušilův původní pomník opatřen podobiznami obou nerozlučných přátel a spolupracovníků.

P. PAVEL KRÍŽKOVSKÝ,

zakladatel národní hudby české. *)

NAPSAL dr. KAREL EICHLER.

Sesterské Slezsko dalo Moravě velikého muže. Jest to Křížkovský, jehož křestné jméno je Karel, klášterní Pavel. Rodný jeho domek v Holasovicích č. 18. je v cizích rukou, není již majetkem Křížkovských, průčelí jeho nezdobí ani pamětní deska; rodiště jsouc dnes v rukou německých, sotva by svému rodáku poskytlo místa pro pomník. Za to žije paměť Křížkovského v srdcích všech vlastenců a vděčně k němu pohlíží národ jako ke tvůrci národní hudby české, ač i jako obroditel hudby církevní získal si zásluh nemalých.

Narodil se 9. ledna 1820. Pochází z rodiny chudé, hudbě oddané. První dětství ztrávil hoch u svých strýců hudebníků,

*) Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských v Brně, Dominikánská ul. č. 4., vydala obšírný životopis P. Křížkovského od dr. K. Eichlera a četné skladby jeho, dosud netisknuté, a vydá souborně všechna jeho díla.

později ujal se ho učitel Alois Urbánek v Neplachovicích, kam Holasovice byly přifařeny a za různé služby domácí poskytoval mu nejen přístřeší, nýbrž i bedlivějšího vyučování literárního i hudebního.

Hoch jevil neobyčejné vlohy všestranné, především pak neukrotitelnou chtivost po vzdělání hudebním, a když opět vrácen strýci, utíkával přes jeho zákaz k „muzikám“ a do Opavy k velkým službám božím, aby tam poslechl hudbu kůrní.

Toť také stalo se základem jeho budoucnosti. Příčiněním páně Urbánkovým přijat byl do fundace zpěváků při farním chrámu Nanebevzetí P. Marie v Opavě. Bližší podnět k tomu zavládl Karel sám následovně: Stával v kostele tom pokaždé, když strýci utekl, u dveří kůrových, smutně pohlížeje, jak zpěváci a hudebníci na kůr jdou, až konečně jeden hudebník, povšimnuv si toho, hochu se otázal, zda by se též rád na kůr podíval. Jaká radost pro hochu, když mu hudebník vymohl u ředitele kůru povolení, aby směl chodit na kůr a tam za zpěváky sopranisty státi. Zpívati ovšem nesměl. Ale kterak by se byl udržel! Počal najednou, když sopranista se zmýlil, zpívati a dozpíval celý part k udivení ředitele kůru a všech přítomných.

Fundace umožnila Křížkovskému studia gymnasiijní, jimž se oddal s pílí a svědomitostí. Konal je od r. 1834 do 1840 s výborným prospěchem. Potom se odebral do Olomouce na studia filosofická (nynější 7. a 8. tř. gymn.), jež tehdy byla od gymnasiijních oddělena. Z příčin dosud nevyjasněných musil je opustiti, byl odveden k vojsku a jen úsilí děkana opavského P. Kirniga podařilo se vyprostiti geniálního mladíka z 12 leté služby tím, že mu dal místo podučitelské, k němuž dodatečně musil složit zkoušku. Učil v Jamnici a pak v Opavě u klášterních panen.

Život ten se mu však znechutil. Toužil po vyšším vzdělání. Odebral se r. 1843 do Brna a počal znovu studovati filosofii. Jsa dobře doporučen z Opavy a založiv si sbor zpěváků-akademiků, brzy nabyl u spolužáků i profesorů vážnosti a pověsti výborného hudebníka, sbormistra i studenta. Také již skládal, ač více dle citu než dle přesných pravidel skladatelských.

Na přímluvu svých profesorů přijat byl Křížkovský za novice do kláštera Augustiánů na Starém Brně. Pudila jej k tomu zajisté i láska k hudbě, jelikož klášter měl fundaci na zpěváky, a preláta umění i věd milovného, Cyrilla Nappa. Na podzim r. 1845 stal se novicem a dostal jméno klášterní „Pavel“, po r. 1846 složil sliby klášterní a počal studia bohoslovecká.

V noviciátě oddal se Křížkovský téměř náruživě hudbě; studoval theorii a cvičil se ve hraní na klavíru a na housle či

vlastně na violu. Založil si své kvarteto, jež měl dvojnásobně obsazeno, a provozoval s ním klassickou komorní hudbu. Skladbu hudební poznal dle návodu Bohumíra Riegra, učitele hudby a kapelníka v Brně, jenž odchoval velkou řadu skladatelů.

Z prvních skladeb Křížkovského z té doby (i z dřívější) zachovaly se nám latinské dvě mše vokální pro mužský sbor a latinské zpěvy *Stationes pro festo S. Corporis Christi*, jež poslal svému dobrodinci, učiteli Urbánkovi. — Z německých skladeb zajímavá jest zvláště „*Universität*“ z r. 1848.

Ač Křížkovský politického života se stranil, přece sborem „*Die Universität*“ r. 1848 mocně do něho zasáhl. Složil jej na poděkování vídeňské universitě, že se 13. března tak statečně chovala. Brněnští studující sbor ten dali vytisknouti a když jeli do Vídně za statečnost university se poděkovat, vzali sbor s sebou a zapěli jej studentům ve Vídni.

Křížkovský zajisté požíval už tehdy velké vážnosti jako hudebník a skladatel, že právě na něho se obrátili s prosbou, aby složil hudbu k „*revoluční*“ (pro tehdejší názory) písni, jež stala se na čas hymnou svobody!

V pohnutých těch dobách, kdy garda měšťanská i studentská stále byly v činnosti, po hlídkách běhaly, shluky rozháněly, prapory světily, výlety pořádaly do okolí i do dálky, cizí gardy vítaly, s řadovým vojskem se sbratřovaly, kdy konány volby do Frankfurtu, kam našinci jíti se zdráhali, kdy usilováno o užší spojení Moravy s Čechy, čemuž Němci odporovali, kdy národ náš se domáhal rovnoprávnosti a Němci se tomu vzpírali, kdy se počalo už mluvit o republice, luza plenila krámy, noviny zneužívaly svobody tiskové a Vídeň se bouřila proti císaři Ferdinandu Dobrotivému — v tom roce Křížkovský studoval bohosloví dále a byl též vysvěcen na kněze, ač musel setrvat ve studiích až do r. 1850.

Byv vysvěcen převzal také místo ředitele kůru při klášterním kostele. V bohosloví stal se s Křížkovským znenáhla důležitý obrat. Ještě jako novic nebyl si jasně vědom svého původu slovanského; také se ani správně česky nepodepisoval. Se svými nejbližšími příbuznými si dopisoval německy. K vlasteneckému horování spolunoviců svých choval se netečně. Jeho srdce bilo pro Haydna, Händla, Glucka, Beethovena — ti byli jeho ideály. Obcováním však s Ignácem Wurmlem (pozdějším poslancem a vikářem v Olomouci) a s jinými bohoslovci probudilo se v něm národní vědomí.

V bohosloveckém alumnátě pak měl professorem. Františka Sušila a ten mu první ukázal cestu k národní hudbě. B. M. Kulda (jenž nedávno zemřel jako kanovník vyšehradský) napsal o tom: „Vždyť jsem byl svědkem, když jste (Sušil totiž)

zachránil Pavla národu našemu. Ukazoval Vám své hudební skladby. Vy jste je probíral, sem tam i zpíval a pak ráčil jste mu říci: „Inu ano, pěkné je to, ale cizí je to. Jsme my Němci či Italíáni? Takových skladatelů mají oni veliké množství! Vy musíte studovat naše národní písně. Vy musíte vniknouti do ducha národa svého! Potom náležitě užijte svých znamenitých vloh a skladby Vaše budou národní! To jest Vaší povinností!“ A nebohý Pavel skládal skladby nové; byl zachráněn národu, stal se skladatelem naším!“

Křížkovský ihned se zahloabal do studia národních písní a skládal pod dozorem Sušilovým dle jeho sbírek čtyřhlasé mužské sbory pro bohoslovce, kteří dle staré tradice pěstovali hudbu, nejvíce zpěv, měrou rozsáhlou.

Prvním národním sborem dle svědectví Kuldova je „Utonulá“ (I. zpracování z r. 1848—9), která je také první písní v první sbírce Sušilově z r. 1835. Následovaly „Čáry“ na slova „Aj muselas mi počarovat“, „Starý a mladá“ neboli „Anička“ na slova: „Cos, Nanynko, pomysli, že sis tak starého vzala“, „Postřelený“ na slova: „A co to tam píská v tej naší javorině“, „Šatečka“ (Otázky) na slova: „Co to máš, děvče, co to máš za krásu?“, „Žaloba“ na slova: „Běžela ovečka“, „Převozníček“ neboli „Prosba o převoz“ na slova: „A ty milý převozníčku, převez ty mě přes tu malú Dunajičku“, „Věrný do smrti“ na slova: „Aj hore Javornička, aj kamenná stolička“, „Šavlička“: „Šavlička brúšená, to je moja žena“, „Výprask“ (I. zpr.) sbor bez sola a bez průvodu klavírního na slova: „Co chce krkavec mít, umí to nastrojiti“, „Odpadlý od srdca“ na slova: „Dívča, dívča, laštovička“, „Dar za lásku“ čili „Aj já mám hrušičku planú“, kterýžto sbor byl přepracován i pro sbor smíšený (I. zpr.), a sbor „Rozchodná“ na slova: „Šohaj, šohaj černoooký, nemóžu Ťa zabudnúti“. Také upravil některé lidové písně pro průvod klavírní a jsou z nich později vydány tiskem: „Zahučaly hory“, „Letěl, letěl roj“ a „Kalina“. Všechny ty sbory a písně a nad to „Pochod“ pro brněnské bohoslovce a jiné ztracené složil za studií bohosloveckých a některé z nich byly zpívány s oblibou při veřejných koncertech Männergesang-Vereinu, jenž byl zavázán, aby zazpíval vedle sborů německých vždy také aspoň jeden český.

Té doby (1850) složil též (dle národní písně „Už jsme všecko zorali“) Chvalozpěv na sv. Cyrilla a Methoděje (I. zpracování), jenž byl pak při českém koncertě proveden. Bylyť tehdy za řízení skladatele Vojáčka v Brně častěji pořádány hudební zábavy s českými skladbami, při nichž i Křížkovského sbory uváděny na program, nejčastěji „Utonulá“.

Brzy potom složil „Zatoč se“ (1851) a „Odvedeného proebu“, tento sbor na slova: „Ach, když jsem já šel od svej milenky“

Ač Křížkovský na veřejnost nevystupoval, přece do ní svými skladbami mocně zasahoval. Byl pružinou života národního, který se na všech stranách budil a v jeho sborech nalézal potravu vítanou a hojnou. Všudy zněly jeho zpěvy a konaly divy probouzení dřímajících.

Pěstoval však také, ač menší měrou, skladbu kostelní. Upravil chorální mši pro Zelený čtvrtek, lamentace a responsoria pro hodinky na týden pašiový a složil responsoria k Dušičkám, t. j. devět čtyřhlasých sborů s průvodem tak zvané malé harmonie.

Po skončených studiích ustanoven byl kooperátorem klášterní fary, s čímž spojeno bylo i zaopatřování nemocných v zemské nemocnici u sv. Anny a katechetství. Práce v největší farnosti celé diecése stupňovala se při nakažlivých nemocích. Povinnosti své Křížkovský konal svědomitě. O katechizování jeho vypravuje jeho tehdejší žák na obecné škole „Na loučkách“ v Brně, Fr. Bílý, že používal metody názorné a jediný ze všech učitelů mluvil s nimi česky.

Jako ředitel kůru řídil hudbu obezřele, volil skladby nejlepších tehdejších mistrů, Haydna, Mozarta, Beethovena, Hummla atd. a připravoval je pečlivě, tak že brzy produkce jeho slyněly věhlasem. K nim se scházeli o svátcích četní umělci výkonní a posluchačstvo vybrané. Dávána byla díla 30 skladatelů; korunou všeho byla věhlasná mše od Orlanda di Lasso.

Jako regens chori Křížkovský měl též fundatisty na starosti a věnoval jich výchově velikou pozornost. Tak napsal do fundačního protokolu r. 1853: „Otevřeně pravím, synové moji, abyste se přičiňovali o prospěch lepší. Komu Bůh dal vlohy, má jich použít; méně nadaní mají dvojnásobnou píli nahradit, co jim schází na schopnostech, a kde pilnost, opravdová snaživost a milost Boží spolu působí, tam nelze nedocílití nejskvělejších výsledků. Statečně tedy veslujte, mladí lodníci! na moři tohoto života. Po bouřích a pracích přece jednou vjedete do přístavu věd, ctí a štěstí. Nesmíte však odpočívati, nesmíte se hříšné lenosti poddávat, nechcete-li, aby se loď stroskotala a zahynula. Bolestně byste toho litovali. Dobře vám je povědomo, že v pokročilé naší době není nedostatku učenných, vysoce vzdělaných lidí. Buďte tedy pilní, pilní, pilní!“ Podobně vedl je také k životu mravnímu.

Veliké obliby získal si Křížkovský u široké veřejnosti jako výkonný umělec a jako dirigent koncertů. Již v novi-

ciáté měl svůj dobře obsazený smyčcový kvartet, v němž hrával violu. V letech padesátých vystoupil s ním na veřejnost a dávány koncerty komorní ve prospěch chudých. Po smrti kapelníka Boh. Riegra převzal i řízení velkých koncertů, při nichž provedl Haydnovo „Stvoření“, „Čtvero ročních časů“, Mendelsohnovu „Antigonu“ a jiné obsáhlé skladby. Hlavním podnikatelem koncertů těch byl umění milovný hrabě Bukuwky.

Za těch okolností ochabla skladatelská činnost Křížkovského, ač i tu zaznamenati můžeme, že složil několik drobnějších skladeb církevních ku potřebám kostelním. Té doby již také jistě byl hotov velebný dvojsbor „Svatý, svatý zpíváme“. Konečně složil pro zpěvník školní, který vydal Kulda (1856), dvaadvacet písní trojhlasných pro školy.

*
*
*

Význam Křížkovského vzrostl netušenou měrou od r. 1860. Založena byla „Beseda brněnská“ (nynější filharmonický spolek Beseda brněnská) a po ní „Musik-Verein“. Ač Křížkovský stál u kolébky obou, přenesl úplně činnost svou do „Besedy“. V těch letech bývaly pořádány „besedy“ po celé Moravě, aby jimi pěstován byl duch národní a společenský. Pravidlem vyplněn byl večer zpěvy sborovými i solovými, pak deklamacemi obsahu vážného, vlasteneckého i zertovného. Ku produkci hudební častěji se pojila zábava taneční. Besedy pořádány v Brně „Besedou brněnskou“ přistoupením Křížkovského ke spolku vzaly na se ráz umělecký. Stal se totiž jejím sbormistrem. Jeho zkušeností dirigentské a činností skladatelská povznesly „Besedu brněnskou“ na výši prvního řádu, on pak její pomocí uznán byl za velikána a zakladatele hudby národní.

Křížkovský, aby učinil zadost zvýšeným požadavkům hudebních kruhů, jal se národní sbory své přepracovávat. Tak již roku 1860 provedena v novém rouše „Utonulá“ a ihned putovala po celé vlasti. Byloť tehdy zakládáno mnoho spolků zpěvákých po Moravě i Slezsku i Čechách. I v Praze byla přijata s jásotem, ale nebylo jí ještě jak náleží porozuměno. Tehož r. 1860 Besedou brněnskou zpíván sbor „Zatoč se“. Dne 9. března 1861, v zasvěcený svátek sv. Cyrilla, předveden přepracovaný sbor „Chvalozpěv sv. Cyrilla a Methoděje“. V lednu 1862 věnován „Besedě brněnské“ obrozený sbor „Dar za lásku“ a zpívána „Dívča“ (nezměněná) a konečně přepracovaná „Odvedeného prosba“.

Sláva Křížkovského vzrůstala a zpěvacké spolky počaly ho jmenovati i čestným členem jako skladatele národního.

První asi diplom přišel z Králové Dvora, v němž čteme: „— — Milerádi vyznáváme, že jsme hned po prvním zazpívání vábných těch zvuků duchem národním vdechnutých ani nabážití se nemohli — —“ a Křížkovský jim vyslovil svou radost nad diplomem, jelikož mu to sloužilo za důkaz, kterak se svoji ke svým hlásiti počínají: „Vyznačením tak čestným cítím se povzbuzena a zavázána k vytrvalosti na dráze, po nížto jsem se dostal do Vašeho středu . . . Přijmětež pravici, kterou Vám z družné Moravy srdečně a po bratrsku podává upřímný bratr Slovan P. Křížkovský“. (Slovan tehdy znamenalo na Moravě tolik co Čech).

Neobyčejného úspěchu dosáhl Křížkovský o slavnosti sv. Jana dne 16. května 1862 v Praze. Řídil tam sám svou „Utonulou“ a tím pojistil si slávu předního národního skladatele pro všechny budoucí časy. Tehdy teprv, když ji s 50 spolky pěveckými, s 800 zpěváky, ve zkoušce půl druhé hodiny trávající osobně nacvičil a na koncertě řídil, přijata „Utonulá“ s nadšením od obecnstva, kritiky i skladatelů, kteří nyní náležitě pochopili, ze kterého pramene je látka čerpána, jak se může látka taková moderně zpracovati a jak se dodělati můžeme hudby svérázné, národní, české. Podnes vzpomínají zpěváci, kteří roku 1862 v Praze zpívali, těch krásných hodin, ve kterých „Utonulou“ opakovali a pilovali pod Křížkovským ku produkci. Jeho výklad učil nazíratí nejen na náplň hudebních skvostů ve skladbě uložených, nýbrž vysvětloval i každý podrobný obrat a při tom se odhalovala celá podstata národní hudby. Nikomu nenapadlo mrzeti se nad tím, že dával do unavení opakovati „ach“, jehož provádění dlouho se neshodovalo se skladatelovou představou bolestného toho vzdechu.

Národní píseň „Bude vojna, bude“ je tedy ten balvan, z něhož Křížkovský vytesal zlatým kladívkem své tvůrčí síly svou „Utonulou“ jako základní kámen mohutné budovy národní naší hudby — k níž on ještě mnohým vzácným kvádrem přispěl a která dnes je již stavením velkolepým, tak že podivuje se mu celý hudební svět.*)

Vrcholu slávy však dostoupil Křížkovský r. 1863, kdy jsme konali 1000 letou památku příchodu sv. Cyrilla a Methoděje na Moravu. Přípravy děly se již po několik let. Křížkovskému svěřen čestný úkol, aby složil píseň pro poutníky, kteří měli na Velehradě ze všech končin vlasti naší i z ostatních slovanských

*) „Utonulá“ jako sbor umělý mezi zpěvákými spolky téměř znovu znárodněla, nejčastěji se zpívá ze všech děl Křížkovského, zejména při reprezentačních koncertech, a pojistila mu jméno nehynoucí, jako „Kde domov můj“ Škroupovi a „Hej, Slované“ Tomášikovi.

držav putovati. Kdo nezná nadšenou hudbu k nadšeným slovům Soukupovým: „Ejhle svatý Velehrad už září!“? nápěv, jenž u nás znárodněl, an z ducha národního je vzat, nápěv, který podnes a vždy znovu rozněcovati bude plamen vlastenecké lásky k slovanským apoštolům. Druhý úkol čestný byl ten, že při veliké nábožensko-národní slavnosti v Brně 25. a 26. srpna konané jako sbormistr „Besedy brněnské“ řídil — vedle jiných skladatelů, kteří svá díla předváděli — svůj chvalo zpěv na sv. Cyrilla a Metoděje. Sjelo se tehdy zajisté 50.000 účastníků z našich vlastí do Brna; dostavili se skoro všichni vynikající muži a vůdcové národa. Koncert hlavní konán v Lužánkách pod širým nebem za účasti aspoň 15.000 nadšených posluchačů. Jeden z účastníků vypravuje o tom: „Když spustilo 1100 zpěváků českých za průvodu plechové harmonie chvalo zpěv Cyrillo-Methodějský: „Hvězdy dvě se z východu...“ všechno obecněstvo uchváčeno bylo nejhlubšími dojmy. Velebnost sboru unášela mysl každého v jiné světy a když zapěli sborové: „Zlomte svodnou osnovu těchto nectných okovů“, nebylo lze ubrániti se slzám pohnutí. Ovace skladateli činěné lze přirovnati jen vichřici, zachvátivší obecněstvo. To tleskalo, dupalo, křičelo, mávalo šátky a Palacký osobně vzdal čest a chválu skladateli; za ním také jiní.“

Ohromné toto dílo provedeno za všeobecného nábožensko-vlasteneckého zápalu a vzpružilo po všech našich vlastech muže probudil k další neoblomné — ač mnohdy strasti plné činnosti. Pravím „strasti plné“, protože bylo vlastenectví od vyšších kruhů nerado viděno, pronásledováno. I do tiché cely klášterní zasáhly stíny těch chmur veřejných, a pod záminkou, že život klášterní se neshoduje s veřejnou obsáhlou činností, jakou rozvíjel P. Pavel, donucen byl ke skutku, jenž hlodal do smrti na jeho nitru — že vzdal se koncem r. 1863 činnosti v „Besedě brněnské“. Byl sice požádán slavnou deputací, aby artistické řízení besed podržel, avšak mohl jen slíbiti, že bude i na dále Besedu podporovati; do výboru zvoliti se nedal a sborů již neřídil. Také nedostal čestnému vyzvání, aby pro pražské Národní divadlo složil národní operu.

Křížkovský zůstal příznivcem „Besedy brněnské“ svými skladbami. R. 1866 věnoval jí „Pastýře a poutníky“ (obsah je pout na sv. Hostýn) a „Výprask“ přepracovaný, r. 1867 pak proveden nový sbor „Zahrada Boží“.

* * *

Přicházíme ke druhé polovici činnosti Křížkovského. Již ze sborů „Pastýř a poutníci“ a „Zahrada Boží“, jakož i z následujícího „Sboru pohřebního“, který Křížkovský

složil k Sušilovu pohřbu r. 1868, lze pozorovati, že odbočil do směru vážnějšího.

Duch jeho vůdčí a tvůrčí, nemožno sledovati cestu jím objevenou, ponechal ji svým následovníkům — Smetanovi, Dvořákovi — sám pak hledal cestu jinou. Bylo zcela přirozeno, že zabývá se hudbou církevní z povinnosti, stržen byl mocným proudem, jenž se k nám dral z Bavor, a oblíbiv si zásady na opravu církevní hudby, plnou silou ducha svého je počal prováděti napřed na kůře klášterním, a pak i jinde. Odstraňoval znenáhla skladby, jež zásadám církevním nehověly, a cvičil nové a staré ducha a směru ryzejšího.

Tak se stalo, že r. 1869, kdy jsme slavili 1000 výročí úmrtí sv. Cyrilla, při slavnostech za té příležitosti konaných Křížkovský už kouzlo ryzí hudby posvátné objevoval posluchačům udiveným. V Brně uctěna památka v neděli po 9. březnu službami Božími v kostele u Dominikánů, a na Velehradě velkolepými poutěmi, jež trvaly od 4.—12. července (neboť byl svátek našich věrověstů přeložen na den 5. července). Při obou Křížkovský se svým sborem provozoval hudbu, na Velehradě po celých 8 dní. Zástupy, jež na Velehrad přicházely, byly nekonečné, nadšení všeobecné. — Jelikož však Češi z království nemohli v červenci pouti se účastniti, uspořádali ji 19. srpna (v oktávě Nanebevzetí P. M., kterému velehradský chrám je zasvěcen). Sešlo se 1300 kněží a 40.000 lidí, v čele jich kardinál pražský Švarcenberk a jeho bratranec kníže-arcibiskup olomoucký Fürstenberg. Při ranní mši zpívána lidem nová píseň „Přístup Moravěno, přístup blíže“, složená Křížkovským na slova Soukupova. Křížkovský sám hrál k ní na varhany a psal pak své mamince o tom: „Nemůžete si představit, jak krásné to bylo, když 10.000 hrdel zpívalo píseň, kterou jsem složil. Já jsem hrál na varhany.“

Po té dozrál v Křížkovském úmysl konečné, radikální změny kostelní hudby v klášteře a provedl ji, ani členové kláštera většinou už byli pro ni získáni provozováním skladeb lepšího směru. Tehdejší prefekt fundatistů Fr. Charvát (nyní insp. a ředitel v Husovicích), zapsal o tom do fundáčního protokolu: „Stala se v záležitostech hudebních velká změna tím, že 10. říjnem 1869 počínaje provozovány budou vokální mše s průvodem harmonia neb varhan. Začátek učiněn mši „Salve Regina“ od Stehle.“ —

Věhlas Křížkovského i v tomto novém působení na poli církevní hudby měl za následek, že byl povolán r. 1872 do Olomouce, aby na dómě kostelní hudbu zreorganizoval.*)

*) V pamětním spise, jež o tom kn. arcibiskupu podal, než úřad dómského kapelníka přijal, vytkl zásady, dle nichž se hodlá řídit. Jsou

Křížkovský nastoupil místo v Olomouci na Vše Svaté r. 1872 — prozatímně — a zůstal tam do sv. Cyrilla a Methoděje r. 1873, načež se vrátil do kláštera do Brna. I tu pracoval jako apoštol církevní hudby dále: jel do Prahy k založení spolku cecilského, bránil směru v Olomouci zavedeného proti útokům v novinách, provozoval se svými zpěváky ryzí hudbu církevní nejen na kůře klášterním, nýbrž jako na vzor také na kůrech jinde a konal i přiměřené přednášky, a učil chovance pacholeckého semináře zpěvu chorálnímu.

V Olomouci nemohli na Křížkovského zapomenouti. I byl na podzim r. 1874 povolán za definitivního kapelníka, aby dílo započaté dokončil. Činnost jeho tam byla přehorlivá za poměrů dosti stísněných. Při tom nezapomínal na klášter svůj a opatřil jeho kostelu 1876 výborné varhany. Té doby však mu oslábil povážlivě zrak a choroba jaterní jej donutila, že r. 1877 hledal úlevu v Karlových Varech.

Na svém místě setrval do r. 1883. *)

Koncem října r. 1881 zachvácen byl mrtvicí; z té se zase vzpamatoval. Dne 7. května 1883 však znovu ochromila levou polovici těla, tak že stal se k zastávání úřadu svého neschopným. Opustil Olomouc — a živořil od té doby doma v klášteře. R. 1884 potěšen byl neočekávanou oslavou. Zavítal do Brna pražský „Hlahol“ a pořádal s „Besedou brněnskou“ a jinými spolky velký koncert, při němž zapěl „Hlahol“ „Od-

tyto: 1. Světská, moderní hudba instrumentální nebude trpěna. — 2. Nahrazena bude zpěvem, dle potřeby s průvodem varhan neb též pozounů. — 3. Chorálu Rehořovu, se kterým dosud otčimsky bylo zacházeno, věnováno bude více pozornosti a pečlivějšího pěstování, a to proto, an je jediná oprávněným liturgickým zpěvem. — 4. Zpěv polyfonní, t. zv. Palestrinův sloh, jejíž církev adoptovala, provozován bude co nejbedlivěji. — 5. Poněvadž však staré klasické skladby toho slohu jsou zpěvákům našim cizí, že nedovedou ihned vniknouti do jich ducha, budou zejména z počátku zpívána také díla pozdějšího a novějšího věku, pokud se shodují s duchem a s církevní opravdivostí starých klasiků.

*) Co do skladatelské činnosti uvádíme píseň „Klekání“ pro bas, o níž rok původu nelze udati, pak píseň „Jeseň a Máj“, ze všech jeho písní nejlepší z r. 1870; „Zpěvy vánoční“ 1871; offertorium na den Všech svatých; graduale „Diffusa est“ 1874; „Te Deum laudamus“ druhé; Litaniae lauretanae“ 1875; off. „Dextera Domini“ na Zelený čtvrtek; chorál „Aurora coeli purpurat“ (harmon.); graduale pro dvojsbor „Haec dies, quam fecit“ 1878; Missa propria pro Sabbato sancto (harm.); Requiem pro 3 mužské hlasy s průvodem varhan; Responsoria k pohřebnímu konduktu se „Salve regina“ a „Animas fidelium“; pašie dle sv. Matouše a Jana (sbory); a poslední dva české sbory jeho r. 1881 „Jest jaro“ a „Vesna“ složené ke svatbě korunního prince Rudolfa.

vedeného prosbu“. Druhého dne uspořádán průvod do Králové kláštera ke slavné mši sv., načež „Hlahol“ oslavil Křížkovského zastaveníčkem, zapěv „Blahopřáno budiž Vám“, pak „Utonulou“ a ještě dva sbory. Křížkovský stál u okna a slzy hlubokého pohnutí řinuly po jeho lících.

Dne 8. května 1885 roznesla se po Brně a celé vlasti truchlivá zvěst, že Křížkovského není více. Nad rovem jeho zapěn při pohřbu slavném sbor jeho: „Odpočiň si v tichém chládku po dusnotě života“. Od té doby každoročně odpoledne na Vše Svaté zastavují se „Beseda brněnská“ a jiné sbory pěvců vlasteneckých, a o Dušičkách sbor bohoslovců u jeho hrobu a věnují mu smutečním zpěvem vděčnou vzpomínku — zajisté zaslouženou!

* * *

Význam Křížkovského hlavně spočívá v tom, že je zakladatelem národní hudby české na podkladě lidové písně. Tento výrok zasluhuje, aby byl stále opakován, protože prvenství jeho v tom oboru od mnohých není dosud, jak náleží, uznáno a oceněno. Čechové v království snad neradi slyší, že ke směru tomu byl dán podnět z Moravy. Než, pravdě musí býti zjednan průchod. Smetana sám to doznal výrokem často opakovaným: „Teprve, když jsem slyšel sbory Křížkovského, poznal jsem, co jest česká hudba“.*)

Křížkovský je tedy zakladatelem národní hudby české na podkladě písně lidové, či jak jej kdysi „Humoristické Listy“ v dobrém rozmaru nazvaly, jejím praotcem, neboť Křížkovský zplodil Smetanu a Smetana Dvořáka.

Že jeho následovníci dospěli dále, neubírá mu pranic ze slávy prvenské, tak jako Kolumbovi vždy zůstane sláva objevení Ameriky, ač my ji dnes známe lépe než on! Duch lidský spěje

*) Spisovatelé však namítají, že Smetana už r. 1855 skládal (české) polky. To však byla pouze forma národní, nikoli duch. Křížkovský pak počal skládati už r. 1848. Snad naproti tomu ještě budou namítati, že v pozůstalosti Smetanově nalezena byla skladba pro dvoje housle z r. 1837 zakládající se na české písní lidové. (Byla provozována 28./X. 1904 v Umělecké Besedě v Praze). Nepředpojatý posuzovatel však dozná, že tou skladbičkou Smetana nemínil zakládati národní hudbu, neboť by v tom byl pokračoval a nečekal s polkami až do r. 1855 a s „Prodanou nevěstou“ do r. 1864 a také nelze tvrditi, že by někdo, složiv variaci na dánskou písničku, už byl vědomým zakladatelem národní dánské hudby. Křížkovský pak směr nový zaváděl vědomě, jak jsme již seznali ze slov Sušilových, kterými jej k tomu nabádal, a vrstevníci Křížkovského dobře chápali, oč se mu jedná.

vždy dále a za lepším, než tu již je; docílí-li něčeho znamenitějšího, nemá příčiny, aby si nevážil toho, co našli a způsobili předkové, nýbrž musí jim býti vděčen vždy.

Křížkovskému přísluší dále dík náš za to, že dovedl vytvořit díla absolutní, trvalé ceny, jimiž dokonal, co s „Utonulou“ započal, či jinými slovy: Křížkovský byl výborným skladatelem. V. V. Zelený napsal v „Osvětě“ o něm tento trefný úsudek: „Křížkovský pracuje v národních sborech světských v podstatě z melodické látky, vzaté přímo z písně národní, ale vyvádí z ní v duchu nepřekonatelně ryzím docela nové umělecké celky, které jsou naprosto jeho vlastním majetkem duševním. Pěkná hudební technika, jmenovitě umělé vedení a splétání samostatných hlasů se zvláštním účinkem výrazného zacházení s hlasy středními, neobyčejná tvořivost v architektonice větší sborové formy a zvláště vzácný smysl poetický, pronikající až do dna obsah národních textů a nalézající vždy hudební výrazy se slovy co nejšťastněji se spojující, to jsou nejvýznačnější stránky hlavního jeho tvoření, vlastnosti, které s národním významem jeho sborů udržují stejnou cenu ryze uměleckou a ani nyní, když dokonán jest prvý buditelský úkol jejich, nedají jim klesnouti v zapomenutí, nýbrž na nedohledné časy udržovati budou neochablou životní sílu jejich, kdežto přemnohé vlastenecké zpěvy, s nimi a i zároveň vzniklé, již nyní žijí pouze ze zbytků své bývalé národní popularity a vůči hledě stárnouce. nedlouho přecháti mohou větších změn a pokroků vkusu.“

Dodáváme (k výroku Zeleného), že Křížkovský dal nám vzory přerozmanitých druhů skladeb. Porovnejme nadšenost hymny „Svatý, svatý“ se skočnou „Zatoč se“, velebnost chvalozpěvu „Sv. Cyrill a Methoděj“ s dudáním v „Rozchodné“, tklivost „Utonulé“ s žertovným „Aj, já mám hrušičku planú“, něžnou ukolébavku „Dívča“ s dovádivým „Výpraskem“, zádumčivý „Sbor pohřební“ s utěšenou „Zahradou Boží“, povznášející zbožnou malbu „Pastýř a poutníci“ se světským žalem v „Odvedeného prosbě“; vzpomeňme dále písní školních, národních a poutních a vzácných skladeb církevních, a — máme před sebou muže mnohostranných vloh, a činnosti veskrz ozářené kouzlem poesie.

Co do techniky skladatelské, netvrdíme, že Smetana, Dvořák, Musil, Janáček a jiní nestáli by nad Křížkovským a to hodně vysoko. Než technika není vše, a díla Křížkovského zůstanou přes to pro vlastnosti jiné — již uvedené — ve stejné ceně vedle děl jejich.

Křížkovský skládal těžce a pomalu, mnoho přemýšlel a piloval a proto skladby jeho jsou tak uhlazené.

Sloh je libozvučný, skoro bez dissonancí.

Přidáme-li, že Křížkovský i na poli církevní hudby byl u nás reformátorem, že byl dirigentem nedostižným, že sám pěkně hrál na klavír, varhany, a zvláště na harmonium, pak na violu a že byl povaha ryzí a milá ku příbuzným, přátelům i k cizím, při tom skromná a pilná až do úpadu — musíme před ním hluboce se pokloniti.

Dejž Bůh národu našemu více takových mužů jako byl Křížkovský!

Zemřel tělesně — žije dále mezi námi duševně.
Budiž mu sláva nehynoucí!

VINCENC BRANDL A FRANTIŠEK BARTOŠ.

VZPOMÍNKA OD FR. BÍLÉHO.

Kdo v letech sedmdesátých minulého století zavítal do Brna, musil do Čtenářského spolku v Besedním domě, chtěl-li poznati českou společnost. Byla malá, ale plány měla velké a srdce plná nadšení. U jednoho stolu skoro denně večer sedával kroužek užších přátel, jemuž vévodil Vinc. Brandl a v němž nechyběl nikdy Fr. Bartoš.

Všechnen národní život tu rozebírán a uvažován denně; politika, literatura, jazyk a školství byly vždy na pořadu jednání. Kuly se plány, dávaly se povzněty, posuzováno, od-suzováno i povzbuzováno tu mnoho. Někdy žert a někdy pí-seň přerušily hovor na tomto olympu. Za krátko každý postřehl duševní výši obou nadepsaných mužů, jich vliv i význam.

Brandl byl duch širší, obsáhlejší. Znal všechny veřejné poměry a osobnosti do podrobnosti, měl úžasnou paměť, která dovedla citovati historiky římské, jako staré básníky řecké, byl smýšlení konservativního, v politice odchylného od vládnoucí strany, horuje pro užší spojení Čech, Moravy a Slezska s generálním sněmem v Praze. Bystrý úsudek a řízný vtíp, samostatné pojetí každé věci a všestranné vědomosti způsobovaly, že bylo požitkem ho poslouchati. Proto často nestačil stůl pojmouti všech hostů. Bartoš zase vynikal znalostí literatury, oceňoval každý nový plod její, stíhal její sloh a jazyk, žádaje ryzosti a národovosti jeho, upozorňoval na lidové písně, vý-

šivky, kroje, nářečí, na samorostlost, ctnosti, krásy, výtvorů a zvláštní povahy moravských kmenů, hlásal potřebu nových škol a dobrých učitelů, národohospodářského zvelebení a zmohutnění národa a občas rád povolil svým nejvnitřnějším pochybnostem a obavám vzhledem k budoucnosti národa. Mládež mu v takových chvílích byla málo nadšená a málo vlastenecky pracovitá, boháči málo podporovali národní podniky. Ten a ten posud nikdy nic nedal na účely vlastenecké, marně prý hledal jeho jména v novinách; Brandl pak užíval hned té řeči na přítomné, klada jim oblíbenou otázku svou, kolik mají podílů Besedního domu a potřebují-li každý rok jezdit do světa. On že nejedí nikam a je také zdrav, a raději že pamatuje na dluhy Besedního domu — hlavní bašty českého Brna.

O politiku Bartoš se nestaral, ač rád o ní poslouchal; jemu více na mysli byly povahy mužů veřejně působících a postup české věci.

Oběma těmi muži a jich činností, zejména také vědeckou, ovšem pak i působností několika jiných mužů vynikajících, Brno strhlo na se prvenství na Moravě, které po zřízení „slovanského“ gymnasia v Olomouci po nějaký čas trvalo tam.

Vincenc Brandl byl rodilý Brňan, spatřiv světlo světa dne 5. dubna r. 1834 ve zdech augustinského kláštera, v jehož službách byl otec. Členem toho kláštera, známým básníkem a filosofem P. Matoušem Klácelem, pak Brandl získán i národu. Duševní činnost jeho se projevovala hned za mlada. Na gymnasiu redigoval psaný časopis napřed tajný, potom ředitelem povolený, skládal zdařilé básně (jeho óda na Tvůrce přednášena na rozkaz ředitelův po škole občas jednou česky, po druhé německy) a probouzel ve spolužácích národní vědomí. Již ve čtvrté třídě gymnasijní četl Šafaříkovy Starožitnosti slovanské a četbou tou, jakož i čtením Palackého Dějin stal se z něho historik. Svým dílem k tomu přispělo, že mu popřáno spolupřátelství knihovny zemského archiváře Bočka, po jeho smrti (r. 1847) stavy zakoupenou a v klášteře augustinském uloženou. Tím se obeznámil také s literaturou středočeskou a naučil se rozuměti starým listinám.

Na universitě ve Vídni vidíme sice Brandla zapsaného na právech, ale historie jej vábila více. Po roce universitních studií vrátil se r. 1853 do Brna, aby na tom ústavě, kde před rokem byl ještě žákem, vypomáhal jako učitel. Po 3 letech však se opět vrátil do Vídne a studoval tam historii a jazyky. Než zase jen rok. Již r. 1857 stal se učitelem na nové obecní

reálce starobrněnské, kdež se setkal s dávným příznivcem svým z kláštera augustinského, P. Pavlem Křížkovským, jakožto katechetou. Tu hned také vstoupil v řady badatelů historických a vzbudil pěkným slohem a bystrým zpracováním látek volených z dějin staromoravských na ráz obecnou pozornost.

Vincenc Brandl.

Hlavně proslavila jeho jméno pětka o polohu starého Velehradu, v níž hájil sídla Methodějova na Moravě proti pochybnostem bývalého učitele svého, rajhradského benediktina a moravského historiografa P. Bedy Dudíka, tak obratně, že tento posléz uznal sám vývody Brandlovy. Zájem o ten spor byl tím širší a obecná radost z Brandlova vítězství tím větší,

že tu šlo o nejdražší dějinné podání Moravy a že již tehdy všechen národ vzrušovaly přípravy k oslavě tisícileté památky příchodu sv. Cyrilla a Metoděje na Moravu. Brandlovo jméno šlo od úst k ústům a když té doby právě zemřel zemský archivář Jos. Chytil, 27letý Brandl zvolen jeho nástupcem (r. 1861).

První větší práce v novém úřadě sepsaná týkala se opět časové otázky Polohy starého Velehradu, o níž doposud byl psal jen německy. První českou knihou jeho byla *Knihla pro každého Moravana*, vydaná v jubilejním roce 1863 a obsahující stručnou vlastivědu moravskou: popis a statistiku míst, obyvatelstva, zaměstnání, osvěty atd. Tu také poprvé vyslovil neohroženě příslušnost Moravy ke koruně české, již brzy potom mohl hájiti také na sněmě, kam jej r. 1865 vyslala důvěra voličů měst Bystřice nad Pernštýnem, Nového Města atd. a kdež setrval dvě léta, načež byl novým řádem pro zemské úředníky doceněn mandátu se vzdáti.

Našed v archivě vzácné památky rukopisné po našich předcích, vydal z nich *Spisy Karla ze Žerotína* a jeho listy, ozářiv takto vzácnou povahu a veliký literární i státnický význam této ozdoby Moravy, pak *Knihu tovačovskou* a *Knihu drnovskou* (1868), k nimž r. 1872 přidružil *Knihu rožmberskou* — vesměs s cennými úvody a výklady. Vynořil také z úkrytu zapomenutí *Knihy púhonné* a *náležové cúdy olomoucké* a *brněnské* ze století XIV.—XVII. (6 dílů o 9 svazcích), jimiž ještě více se osvětlily kulturní vyspělost a společenské i právní poměry našich předků a jimiž také místopisu a jménopisu těch věků se otevřely bohaté prameny.

Zvláště cennou práci pak vykonal r. 1874, vydav osmý svazek moravského diplomatáře (*Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*). Doplnil jím a dalšími 6 svazky v zdokonalené formě sedm dílů již před ním vydaných; listiny tu uveřejněné zabírají údobí moravských dějin od r. 1350—1407.

K pravému porozumění těchto knih posloužil jako neocenitelná pomůcka *Glossář*, objasňující prameny českomoravského dějepisu, r. 1876 vydaný, který všeobecně uznáván jest za nejlepší snad práci Brandlovu. Jest takoruka naučným slovníkem všelikých názvů, úslví, úradů, osob, zřízení i poměrů společenských a právních českého starověku a středověku.

Náklonnost Brandlova tuto zjevná, probádati zvláště ty doby naší minulosti, které posud byly nejtemnější a v nichž přece sejevila nejvýrazněji zvláštní svébytnost našich předků a vysoký stupeň jich duševní a společenské vyspělosti, objasniti

dějiny vzdělanosti a právní poměry domácí, dotvrzena jest i celou řadou drobnějších studií, uveřejněných v časopisech *Právnicku*, *Archaeologických Památkách*, v *Časopise Českého Musea*, ve *Světozoru*, z moravských pak v *Časopise Matice moravské*, *Obzoru* a j. Uvádíme z nich jen několik, jako *Staročeské právo mezní*, *Dobývání peněz dlužních na rukojmích*, *Právní postavení ženského pohlaví v Čechách*, *Poměry markrabství moravského ke koruně české* a j. (v *Právnicku*), dále *Příspěvky k historii práva českého* (*Kmeti*, *O přísahách*), *O hlavě čili mužobojstvu*, *O stavě panském a rytířském*, *O právu loveckém* na *Buchlově* a j. (v *Časopise Matice moravské*), *Rozpravy o jmenech topických* (v *Obzoru*), přeložené do němčiny.

Z dějepisu domácího vábila jej nejvíce doba husitská a bratrská, o nichž napsal několik rozprav rovněž do *Časopisu Matice moravské*.

Zabývá se tolik starou a střední dobou naší minulosti, Brandl nemohl si nevšimnouti památek, které se pokládaly za nejdražší pozůstatek staročeského básnictví a jimž rovných neměl z tak dávných dob hned tak který národ: Rukopisu zelenohorského a královédvorského. Hlavní soubor svedl tu Brandl o pravost prvního s přítelem svým Vojt. Al. Šemberou (*Obrana Libušina soudu* r. 1879); královédvorského Rukopisu pak hájil několika drobnějšími pracemi proti námitkám brněnského prof. Vaška. Ale později, když proti pravosti Rukopisů vystoupil prof. Jan Gebauer, odložil zbraň úplně; posavadní důvěra jeho v jich pravost byla otřesena. I obrátil činnost svou na jiné pole a splatil především dávný český dluh našeho písemnictva dvěma geniům našeho obrození, velikánům vědy Pavlu Jos. Šafaříkovi (1881) a Josefu Dobrovskému (r. 1883), jimž postavil trvalé pomníky důkladnými životopisy, složenými na podkladě jich korespondence. V týchž letech vypsál i život Karla Jaromíra Erbena, pohříchu bez rozboru básnické činnosti jeho. Všechny tyto tři spisy vydala Matice moravská.

Rozkvět badání lidovědného, v letech sedmdesátých u nás hlavně přičiněním Havelkovým, Wanklovým a Bartošovým nastalý, Brandl uvítal s radostí; viděl v něm oživení svéráznosti národní. I přispěl k němu také sám pěkným rozbozem národních písní (v *Časopise Matice moravské* r. 1876). Také k činnosti kritické dal se získati, když velela potřeba a žádal přítel Bartoš. Tuším, že i na Bartošův podnět sepsal a uveřejnil své *Vzpomínky* napřed v *Obzoru*, pak v *Saškově Mor. bibliotéce*.

Poslední jeho práci literární byla přednáška, sepsaná na oslavu stých narozenin svého miláčka a vzoru Františka Palackého. —

Ale Brandlova činnost neobmezovala se nikdy na práci toliko vědeckou. Rozvoj národního života na Moravě měl v něm podporovatele a podněcovala stejně obratného jako neúporného. Jeho láska k národu měla jej k tomu, aby především bylo vybudováno pevné středisko českého života, a tím chtěl mít hlavní město země, Brno. Získával národu, koho mohl. Čtenářský spolek brněnský, který po celá desetiletí byl hlavním ohniskem ruchu vlasteneckého, navštěvoval denně, jen aby přivábil tam též jiné, a dvakrát jej zachránil od zániku, osobně mu získáváje členy; podobně též pěvecký spolek Besedu brněnskou. Zemský archiv byl jakýmsi konsulátem českým v Brně. Tam se tisíce obracely v potřebách svých, ale tam chodili a radili se i nejvyšší hodnostářové země. Nelze tu ještě všeho vypovědět nahlas a veřejně. Do tisíců jde počet lidí, jimž pomohl zachrániti nebo polepsiti existenci. Zvláštním příznivcem byl také studentstvu, zvláště chudému. Právem proto podpůrný spolek studentstva brněnského nazván po něm Brandl. Úcta a vážnost, které se těšil ve všech kruzích, mezi šlechtou, kněžstvem, občanstvem i prostým lidem, byla zcela mimořádná. Zdobily však také povahu jeho krásné a četné ctnosti: kromě lásky k vlasti a neunavné pracovitosti pevná, však dvorná přímost, přívětivá skromnost, nezištnost a obětovnost, jakož i neobyčejná přitažlivost společenská. Brandl vždy pokládal za svou povinnost sloužiti nejenom pravdě, nýbrž i dobru. Za své působení vědecké vyznamenán několika řády a několikerým členstvím učených společností a akademií, za své působení vlastenecké a humanitní vděkem a láskou národa.

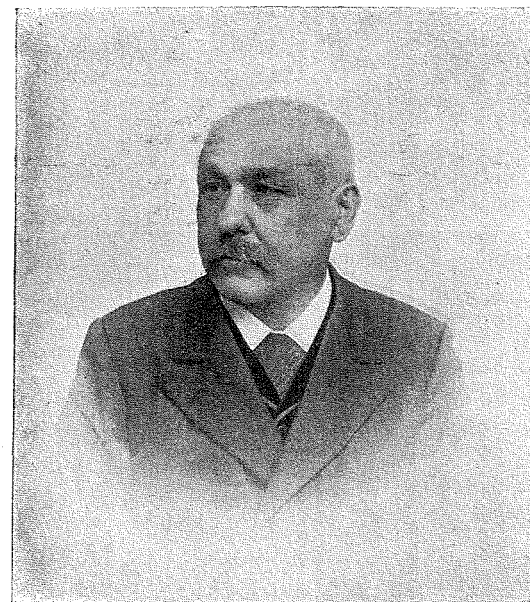
V posledních letech života pevné zdraví jeho přece bylo podryto; také zrak mu přestal sloužiti. V rodině své pak stížen těžkými ranami. Tu návštěva starobrněnského kláštera a Besedního domu bývaly jedinou potěchou jeho.

Ale když mu osud vyrval péro z ruky, mohl už spokojeně hleděti zpět na vykonané dílo. Na Moravě všude rašil nový život, k práci se hlásila nová generace, v Brně český život se opíral ne již o jediný druhdy sloup svůj, Čtenářský spolek a Besedu brněnskou, nýbrž o četné školy všech stupňů, o hojně časopisy a spolky, o ústav musejní a divadlo.

Na samém prahu nového století, dne 23. prosince r. 1901, o svátcích míru a klidu, opustil Brandl z nenadání milovaný národ svůj. Rov společný s nezapomenutelným povídkářem Václavem Kosmákem jímá tělesné pozůstatky jeho na Starém Brně.

Fr. Bartoše do Brna zavál osud v jeho 32. roce. Přišel tam už jako zkušený učitel i dokonalý vědec a zůstal tam jako Brandl málem po celý další život, napřed připoután 19 let k I. českému gymnasiu jako profesor, potom (od r. 1888) deset let k II. českému gymnasiu jako ředitel. Prostý byl běh jeho života před tím. Narodiv se dne 16. března r. 1837 na samém rozhraní kmene slováckého a valašského na Mlatcově u Zlína jako syn hostinského, chodil do obecné školy do Zlína, do hlavní školy a do gymnasia v Olomouci. Na universitu

František Bartoš.

odebral se do Vídně rok po odchodě Brandlově z ní (r. 1860) a po 4 letech stal se suppletem na gymnasiu ve Strážnici, po roce opět na gymnasiu v Olomouci, a po dalším roce (r. 1866) jmenován byl skutečným učitelem gymnasia v Těšíně, kdež pobyl tři léta.

Již doma na Mlatcově u maminky napojil duši nesčetnými pohádkami a pověstmi a naučil se sterým písním, jimiž se tehdy ještě rozléhal celý kraj a zvláště také hostinec otcův. Ve zlínské škole se přiučil hudbě, kterou s nadšením tam pěstovali učitelé. Vědomí národní v něm probudil olomoucký svérázný profesor jeho Frant. Vaněk, jehož výklady z dějepisu a ja-

zyka českého mu otevřely nové obzory, vznikly v něm neznámé posud city, tak že ve Vídni, kam tehdy moravští studenti skoro všeobecně se ubírali na vysoké školy, už jej vidíme v popředí slovanského ruchu studentského a v přátelském kroužku „Morava“, který vydával si zvláštní časopis psaný, a slovanskou vzájemnost pěstoval tím, že se členové jeho učili jiným jazykům slovanským a pilně čítali básničky polské a ruské. Za životní povolání si Bartoš zvolil učitelství středoškolské, a to filologii klassickou a českou. Profesori brzo si všimli horlivého studenta a věnovali mu svou přízeň. Zvláště professor slovanského jazykozpytu Frant. Miklosiċ zůstal mu přítelem a dopisoval si s ním až do své smrti. On také v něm utvrdil zálibu pro lidové básnictví a vytříbil jeho cit pro skladbu jazyka.

Smysl pro nářečí a pro kroje si Bartoš už přinesl z domova. Vidalť v otcově hospodě často Hanáky, Slováky a Valachy, ježto Mlatcovou hojně se jezdilo do Zlína, soukennictvím slynoucího, na trhy. Smysl ten se mocně oživil pobytem jeho v Těšíně. Tu bylo zase takové rozhraní jazykové, zejména mezi nářečím lašským a polským; sousední uherské Slovensko pak rovněž sem vysílalo často syny své, z nichž dva nad jiné vynikající současně s Bartošem tam dleli. Byli to novellista Jan Kalinčák, jenž v Těšíně řídil evangelické alumneum, a Milošlav Hodža, básník, řečník a evangelický kazatel, který tu žil v výhosti. S oběma Bartoš se spřátelil. Venkovský lid mu nad to poskytoval příležitost ke studiu zachovalostí svého kroje. I mohl tu Bartoš po každé stránce mnoho pozorovati a zkoumati. Zdokonalil se tu také v jazyce polském tou měrou, že jím plyně mluvil a polskou literaturu zvláště si oblíbil. V Těšíně také uveřejnil první výsledky svého jazykového badání.

Ale jakkoliv Těšín byl Bartošovi velice milý, přece srdce ho táhlo mezi své. Proto když po válce rakouskopruské r. 1867 zřízena byla v Brně a Olomouci první česká gymnasia, hleděl se na některé z nich dostatí — a tak se r. 1869 ocitl v Brně. Tam stal se záhy také duchovním vůdcem svých žáků. Ohnivým slovem vštěpoval jim lásku k národu a písemnictvu, ušlechťoval srdce, obohacoval rozum. Jakmile on do třídy vstoupil, zavanul do ní jiný vzduch, svěží, radostivý. Uzavřenost školní zmizela, srdce tála. Vyšla-li nová kniha česká, přinesl ji do školy, ukazoval ji, pobízel koupiti si ji. Každému vzdělanci kladl za povinnost míti svou knihovnu a v ní nejlepší spisovatele svého národa — tak jako prý má lovec své pušky a malíř své obrazy. Učil chápati krásu básnickou a milovati krásu a správnost jazykovou.

Pro výtvary lidu, pohádky a písně, choval zvláštní zálibu; s nadšením ukazoval jich nevyrovnatelnou krásu a jemnost,

jich mravní jádro, jich prostý a libý sloh. Stejně horoval i pro ryzost lidové mluvy a dovozoval, jak z ní možno osvěžovati a obohacovati jazyk spisovný, učiti se pěknému slohu, jehož vzory mu byli Palacký, Erben a Němcová. Čipernější žáky zvalal k sobě do bytu, půjčoval jim spisy ze své knihovny, nabádal je k soukromému sebevzdělávání a zvláště také k učení se jazykům slovanským. Oni mu byli i poslíčky, když tu na ten, tu na onen podnik národní zasílal peněžité podpory. V Bartošovi však měli studenti také stálého a vydatného ochránce, když některým podnikem (jako buditelskými výlety do okolí, hraním divadla, soukromým shromažďováním za účelem dalšího sebevzdělávání, vydáváním psaného časopisu nebo kolportáží knih) překročovali meze kázeňským řádem škole vytčené. Za to se mu protivily netečnost, váhavá nerozhodnost, světáckost, bezideálnost, nepíle a životní přezralost. Takové projevy dovedly jej rázem popuditi k hněvu — v tom nezaprel ohnivého Slováka —, ať to bylo ve škole či ve společnosti.

Vedle školy Bartoš neznal větší radosti nad prací. To byla nejvyšší bohyně jeho a té zůstal věren až do hrobu. Od ní ho nedovedly odvrátiti ani příkazy lékařovy, když už dohořívala svíce jeho života. Než bez ní žíti, to volil raději zemříti.

První jeho práce vědecké se týkaly české skladby. Z oboru toho, celkem u nás málo vzdělaného, uveřejnil řadu článků v Časopise Matice moravské, ve Filologických Listech, Komenckém a výročních zprávách školních, které rázem ho postavily do první řady našich učenců a znalců jazyka. Skladebné studie tyto dovršeny posléz souborným dílem, jeho *Skladbou jazyka českého*, školám určenou, která se od r. 1879 do r. 1895 dočkala sedmery vydání, pokaždé dokonalejšího; poslední upravil žák jeho dr. Ferd. Jokl, pohříchu již také zesnulý. Knihou tou chtěl také dosíci očištění mluvy od množících se nesprávností a prohřešků proti duchu a ryzosti našeho jazyka, pro niž lámal kopí také několika rozpravami, potřebu takové očisty dokazujícími. Zastancům té očisty přezděno „brusičů“ jazykových, a že tu někteří zabíhali do zámezí, provázela to jméno brzy příhana. Ale Bartoš nedal se posměvácky odloučiti od své horlivosti a ukazoval, kterak i jiní, mnohem větší národové, než náš český, a zejména Němci s Bismarckem v čele věnují bedlivou péči očistě jazyka. *) Jeho slovo získalo tisíce té myšlenky a zejména v řadách učitelstva nalezlo nadšené stoupeny. Toho nejlepším důkazem jest, že když r. 1891 vydal *Rukověť správné češtiny*, do roka byla rozebrána a dočkala se v 10 letech trojího vydání.

*) Němci měli r. 1890 brusičských spolků 147 s 12.000 členy, v samých Čechách 9.

Bartoš neváhal ani jinak ještě pomáhati nápravě mluvy: vydal *Vybrané spisy nejčtenější spisovatelky naší Boženy Němcové* a její *Babičku* upraveny pro školy a po stránce jazykové zbaveny všech vad a nesprávností.

Pro národní píseň pak Bartoš vykonal tolik, že jí nabyla nové obliby a nového pochopení a významu v národě. Především podnikl útok (r. 1871 v *Časopise Matice moravské*) proti t. zv. písničím kramářským, zvláště o jarmarcích zpívaným a prodávaným, jež tiskli Škarniell, Augusta, Landfrass a j. Sprostotu a necudnost světských písní těchto, pak nesmyslnost, ba rouhavost duchovních odsoudil nejpříkřejšími slovy a vystavil proti nim lepotu a vroucí cit pravých písní národních, světských i duchovních. Pak vybral z českých, moravských a slovenských sbírek nejpěknější písně a uspořádal je v *Anthologii z národních písní* r. 1874, kde v úvodě vytkl, jak nejkrásnější písně později přidanými slohami a libovolnými změnami někdy se hyzdí. *)

Probíraje se za tím účelem zejména Sušilovou sbírkou *Moravských národních písní*, postřehl, že sám zná od mlada řadu písní, kterých v ní není. I umínil si podnikati častější cesty po Moravě, aby sebral, co ještě v lidu žije, ale se starou generací namnoze již vymírá. **) Žeň byla nad očekávání hojná. R. 1882 mohl vydati již jen z prázdninových potulek *Nové národní písně moravské s nápěvy*, celkem okolo 400 čísel. V předmluvě poznamenal, že by si jich troufal nasbírat ještě 500. Ale když dostal potom dvouletou dovolenou a tu od vesnice k vesnici putoval (všímaje si ovšem také kroje, nářadí domácího a polního, zvyků a obyčejů, i zejména též nářečí), vzrůstala mu látka tou měrou, že druhá sbírka r. 1889 nákladem Matice moravské vydaná, *Národní písně moravské*, nově nasbírané, obsahuje již 1017 čísel a třetí, o stejném názvu vydaná Českou akademií r. 1901, dokonce 2075 čísel. K těmto sbírkám přispěli mu znamenitě také učitelé, kněží a jiní přátelé, zejména p. Martin Zeman z Velké. Aby písně byly přesné také po stránce hudební, spojil se k jejich vydání již při druhé sbírce s Leošem Janáčkem, jenž jest při třetí sbírce uveden také na titulním listě jako spoluvydavatel. Druhé sbírce předeslal znamenitý úvod, ve kterém promlouvá o jednotlivých kmenech moravských a odvažuje jich tvořivost básnickou (Hanáka označuje více humoristou, Slováka více

*) Podobné výběry pořídil také z umělého básnictví vlasteneckého (*Vlast*) a milostného (*Vesna*) pod jménem Fr. Zapletala (r. 1875).

**) V rodišti jeho Mlatcově už byla r. 1881 jen jedna sedmdesátiletá stařena, která uměla po starosvětsku zpívat.

básníkem), ukazuje, jak se zpívávalo dříve při práci v poli a lese, na pastvě, o přástkách a besedách večerních, při koupání atd., popisuje staré nástroje hudební, tance, jakož i zápasy a bitky při muzikách sváděné, dále se šíří o jazykovém, básnickém, mravním a vzdělanostním významu pohádek a písní, dokazuje, že píseň a nápěv se rodily v duši pěvcově a pěvkyně zároveň, a na konec upozorňuje, jak s úpadkem písně souvisí i úpadek řeči, jak z nich mizí krása i cit, a jak za doby nejnovější v lidu hyne všecek vkus dříve tak jemný a vytríbený a s ním i čistota mravů. Aby pak aspoň nejkrásnější písně moravské vnikly opět do rodin a ožily ve společenském zpěvu, uvil s Janáčkem malou *Kytici z nár. písní moravských* o 174 číslech (r. 1880) s nápěvy, která skutečně nalezla žádanou oblibu, tak že po 2 letech musila býti znovu vydána; po třetí vyšla rozhojněna r. 1901.

Poslední službu lásky Bartoš prokázal národní písní, napsav pro Českou knihovnu zábavy a poučení *Ústředním spolkem českých profesorů* vydávanou *Sto lidových písní českoslovanských s rozboru a výklady* (r. 1903), knihu, již podobné nemá žádná jiná literatura slovanská a v níž tlumočil nejjemnější básnické záchvěvy národního ducha a odhalil nejskrytější krásy jeho písní.

Život lidu moravského, především na Slovácku a Valašsku počal vypisovati se stránek doposud u nás naprosto nevídaných, tvořících však dohromady zvláštní ráz těchto kmenů, roku 1877 v *Časopise Matice moravské* a dále v *Osvětě* a *Obzoru*; rozpravy tyto sebral pak a vydal o sobě ve zvláštní knize dvousvazkové, *Lid a národ* nazvané, v *Šaškově Moravské bibliotéce*. Bylo to první a základní dílo národopisné u nás. Tohoto nového odvětví vědeckého Bartoš zůstal pak i nadále horlivým pěstitel, nacházeje v tom pilné následovníky. Z těchto studií vyrostl také originální spis, zobrazující obyčeje, hry, písně, říkadla, vůbec všecken dětský život, jaký před půl stoletím asi býval obecným po celé zemi: *Naše děti* (r. 1888, po druhé vyd. r. 1899). Všechny zvyky a pověry moravského lidu, jak se u něho jeví průběhem celého roku, snesl v knihu *Moravský lid* (r. 1892) a doplnil ji dále *Moravskou svatbou* (téhož roku), jakož i lidopisnými obrázky městečka *Líšně*, *Domáci čítankou*, sestavenou z národních pohádek, pověstí, písní a říkadel, a posléz *Deseti rozpravami lidopisnými* (r. 1905), obsahujícími příspěvky k charakteristice našeho lidu, zprávy o skřítkovi, divých ženách, o duši, narození a smrti, pohřbu, o hospodářství na starém gruntě moravském a j.

Ale při všech pracech těch měl stále na mysli dvě díla, kterými chtěl korunovati svou činnost jazykovědnou: Dialektologii moravskou a Dialektický slovník moravský. Onano vyšla (opět nákladem Matice moravské) r. 1886 (I. díl) a r. 1895 (II. díl), tento mu položila Česká akademie dotištěný na smrtelné lože. „V grammatické literatuře české neznám díla tak obsažného a spolu obsahem pravdivého, jako jest Dialektologie moravská“, napsal přední náš jazykovec, dvorní rada prof. dr. Gebauer o práci první, a o druhé pronesl se nad otevřeným hrobem Bartošovým professor slov. filologie na universitě pražské, dr. Fr. Pastrnek, že zajišťuje navždy slávu jménu Bartošovu v národě i v české vědě.

Při veškeré činnosti své Bartoš stále byl pamětliv školy a mládeže. V nich viděl jako Jungmann budoucnost národa, z nich měly vycházeti a v národ přecházeti povahy plně ideálů, nadšení, lásky k práci a obětovnosti, jimi chtěl nejvydatněji přispěti k lepší, jasnější a radostnější existenci naší v dobách příštích. Proto také opatřil školám české Čítanky a Malou Slovesnost,*) prodchnuté českým rázem a osvěžujícím duchem, proto střídal a ukládal, aby mohl přispívati i hmotně, kde potřeba volala. Ústřední Matice školská, Matice moravská, matiční školy české, knihovny v ohroženém území i přehojní jednotlivci mohli by o jeho štědrosti vydati pohnutlivá svědectví. Jen Matici moravské daroval na honorářích na 5000 K. Ještě v posledních chvílích života pamatoval na osvětové a školské účely české, odkázav jim značný obnos. Zvláštním miláčkem jeho byla brněnská Vesna. Stál u její kolébky, vzpomněl jí na smrtelné posteli. Ženami českými doufal, že dobudeme Brna dříve národu nežli sobečtějšími muži. Žil a šatil se skromně, dopřáváje si jediné nákladnější radosti: bohaté knihovny a „cestičky“ o prázdninách do ciziny.**)

Do časopisů politických nepsával, v tom lišil se od Brandla, jehož článků časopiseckých, českých a německých, jest do tisíce. Ani veřejně rád nevystupoval, maje vůbec před veřejností plachý ostych. Zásluhy jeho vědecké a školní došly mnohonásobného uznání jak od vlády, tak od učených společností doma i v cizině. R. 1895 zvolen i čestným předsedou Národopisné výstavy československé. Co jej zvláště potěšilo a mu

*) tuto s Janem Kosinou; 5.—9. vydání uspořádali již žáci jeho Fr. Bílý a Leander Čech sami, držíce z úcty k svému učiteli na titulním listě i nadále Bartošovo jméno.

**) O cestách svých do Itálie, Německa a Švédska dělal si hojně poznámky; o cestě do Paříže uveřejnil v Obzoru „Mžikové vzpomínky z cesty do Paříže“ roku 1901.

osladilo poslední dni života, bylo, že dvě města, Přerov a Napajedla, pojmenovala ulice po něm.

V poslední době si umínil sepsati své paměti a načil již také tu práci; ale tu pocítil, jak mu vadí jeho odloučenost od hlavního města a pramenů jeho — trávil výslužbu svou (od r. 1898) v rodném statku na Mlatcově. V samém počátku práce splnila se teskná předtucha, kterou nám — společníkům svým — byl poprvé projevil v Paříži na hřbitově montmartsrském při pohledu na tklivý pomník „Mrtvým“ tu postavený, na němž vytesaný anděl smrti ukazuje lidem cestu do brány smrti. „Brzy tam vejdu také já!“ zvolal tehdy — a vešel tam dne 11. června roku 1906. Pochován byl po svém přání ve Zlíně na svátek Božího Těla s řídkou slávou a s řídkou lítostí, že Moravě odešel na vždy muž vzácného ducha i srdce, muž nezměrných zásluh, její miláček a chlouba.

VÁCLAV KOSMÁK.

NAPSAL VLADIMÍR ŠŤASTNÝ.

Není snad spisovatele, jenž by po celé Moravě byl tak znám, jako Václav Kosmák. Právem můžeme jej nazvati miláčkem lidu moravského. Prostý čtenář zpravidla se neptává po spisovateli, nýbrž toliko po pěkném čtení, jemuž by také dobře rozuměl. Ale u Kosmáka jest výjimka; jeho jméno dobře zná a také uvádí, když si přijde knihu vypůjčit. „Dejte mi něco od Kosmáka!“ žádává, ať je to cokoliv; ano po nějaké době spokojí se i s toutéž knihou a čte ji s toutéž chutí po druhé, po třetí. Knihy Kosmákovy také nejvíce a nejspíše bývají rozedrány a musejí se stále dokupovati, neboť projdou obyčejně několikero rukou, než se vrátí do knihovny, aby hned zase nastoupily novou pouť.

Budiž spisovateli právem tak oblíbenému i v této knize věnována vděčná vzpomínka.

V. Kosmák narodil se dne 4. září 1843 ve vsi Martinkově u Mor. Budějovic jakožto syn zachovalé, četné rodiny. Otec jeho, domkář, byl krejčím a kostelníkem. Bylo nám přáno seznámiti se s ním, když u vysokém již věku prodléval návštěvou u syna, tehdá faráře v Tvarožné; poznali jsme v něm muže

rozšafného a zbožného. Byl nápadný svou vysokou, hubenou postavou, ostrými rysy tváře, jak Kosmák nejednou své kostelníky líčí. Jsa písmákem a ducha hloubavého, rád zaváděl řeči o věcech náboženských a národních, ano jevil i značné vědomosti hvězdářské, až to bylo na podiv. — Obraz matičky své, pravé ženy moravské, zbožné, dobrotivé, trpělivé, vylíčil nám vděčný syn ve svých předojemných „Vzpomínkách na mou

Václav Kosmák.

matku“, které jsou z nejprvnějších, ale i nejzdařilejších prací Kosmákových.

Na studie připravil a vypravil nadaného hochu příbuzný jeho, lidumil a farář martinkovský, a v mistrných „Vzpomínkách bývalého studenta“ (v Obzoru r. 1878) podal nám Kosmák obrázky z vlastního mládí, které oddychují netoliko svěžím dechem bujaré mysli mladické, ale podávají též názorný i rozmarný obraz obtíží a trampot, s nimiž bývalo tenkrát českému hochu na německých školách zápasiti. Vždyť ani nerozuměl,

když mu po přijímací zkoušce na gymnasiu řekli, že „propadl“! Dali ho pak do přípravy či tehdejší třetí hlavní třídy. Lze nám tu dobře stopovati duševní rozvoj proslulého povídkáře až do let, kdy spisům svým dává mluvití za sebe.

Třidu přípravnou a celé gymnasium vystudoval Kosmák v Jihlavě. O svých učitelích, na př. Březinovi, řediteli Chýlovi, P. Ivanovi a j. rozepsal se Kosmák s upřímnou vděčností. Vynikal na vyšším gymnasiu jakožto výborný stylista — německý. Po zkoušce maturitní vstoupil do bohosloví v Brně a soudruzi jeho v alumnátě zamilovali sobě brzo upřímně vtipného druha, který přišed s kytárou obveseloval nás jako nějaký trubadúr — ale více německý než český. Bylit jsme tehda všichni po německu vzdělávání a mnohému teprve v bohosloví Sušilem zasvitla nutnost a povinnost starati se o jazyk, v němž měli jsme slovo Boží hlásati.

Také Kosmák byl probuzen a povzbuzen Sušilem a s celou duší přidružil se k nám o nějaký rok starším, ochotně přispívaje do časopisu domácího, který jsme si tenkrát (r. 1862) založili a z něhož vzrostlo nyní tak utěšeně zkvétající „Museum“ bohoslovců nejen českých, ale též jinოსlovanských. První, tuším, česká báseň Kosmákova „Kdož jste Boží bojovníci, v boj!“ došla veřejné pochvaly Sušilovy.*)

Vysvěcen byl Kosmák r. 1866 již 4. června, poněvadž Prusáci již hrozili, a dán za kooperátora do Mor. Budějovic, kdež nejen v kostele a ve škole, ale i ve čtenářském spolku, jsa jeho jednatelem, horlivě působil a veřejného života vůbec tou měrou si všímal, že ho Budějovští později jmenovali čestným měšťanem. Nepobyl v Budějovicích dlouho; již r. 1867 přeložen do Hostíma, kdež pobyl přes rok, načež ustanoven administrátorem do Biskupic k churavému faráři Svěrákovi. Po půl druhém roce dostal se ve stejné vlastnosti do Řezovic, kde potrvál dvě léta.

Tam se počíná spisovatelská činnost Kosmákova „Vzpomínkami na mou matku“, uveřejněnými v „Hlase“, který tehda

*) Vliv Sušilův na bohoslovce a kněžstvo byl docela ideální, jako byl Sušil sám idealistou v nejkrásnějším smysle toho slova. Píše-li p. Arne Novák (v Listech filol. r. 1904), že Kosmák se svým „selektivním hlediskem“ a ve své „jednostrannosti nedůvěřivého venkovana setkal se v alumnátě s vlivem neústupné a příkré osobnosti Sušilovy, jež svojí neoblomností a důsledností ovládala seminaristy“, a že „Sušil získal Kosmáka cele pro národní církevní politiku“, — ukazuje tím, že neznal ani Sušila ani Kosmáka. Sušil ho získal jako nás všechny pro horoucí lásku k církvi a vlasti, jež měla se jeviti obětovnou prací a více než slovem získal nás svým zářivým příkladem. Ani Sušil ani Kosmák nebyli politiky, tím méně nějak příkrými, jednostrannými doktrináři.

Jos. Klíma po K. Šmídkovi převzal a přeměnil v týdeník také politický. „Hlasu“, jakož i „Obzoru“ (od r. 1878) a kalendáři „Moravanu“ zůstal pak věrným a ovšem také vždy vítaným spolupracovníkem.

R. 1872 Kosmák byl poslán do Moutnic, kde nových šest let administroval faru za choromyslného faráře a při tom horlivě spisoval. Vše, co napsal, zejména mistrné črty a obrázky ze života, jež pod hromadným jménem „Kukátka“ do „Hlasu“ podával, potkávalo se s neobyčejnou oblibou a jméno „kukátkářovo“ rychle proslulo po celé Moravě, ano i v Čechách.

Veliká část jich spadá do této doby, jakož i nejlepší, tuším, větší práce jeho „Sláva a úpadek Jana Kroutila“, psaná pro „Mor. Orlici“. O sobě vyšel tehdy první spisek Kosmákův „Jakého máme voliti starostu?“ a znamenité, ač hodně naturalistické, „Zrcadlo koňalečnicků“ (1876). Kosmák byl poznal svou sílu v oboru lidové povídky a zůstal jí věren po čas života jako tomu lidu, jež tak zevrubně znal a tak vroucně miloval.

Roku 1877 stal se V. Kosmák konečně samostatným farářem v Tvarožné, na kteroužto faru jej presentoval hr. Egbert Belcredi, blahé paměti, chtěje tak učiniti konec administrátorským trampotám kněze a spisovatele tak výborného. Šlechtný hrabě dovedl oceniti talent i význam Kosmákův, upřímně si ho zamiloval a zůstal mu příznivcem, ba oddaným přítelem až do smrti.

Na faru tvaroženskou přivezl si šlechtný Kosmák též staříčkou hospodyní z poslední administratury, vdovu po lékaři, paní Zajíčkovou (Dobromilovou v povídce „Potkalo ji štěstí“), ke které, když docela ohluchla, přibyla její dcera, doposud industriální učitelka. Skromná domácnost Kosmákova vlídně vždy vítala přátele a známé pohostinného, bodrého faráře, u něhož se sice málo kdy hrávalo v karty, za to společnost ráda se bavívala zpěvem a veselým hovorem. Hosté přinášeli často bezděky pozornému hostiteli látku ke „kukátkům“. Nahradili mu takto čas, jež ubrali klidné práci spisovatelské. Jindy ovšem musil si ji shledávati sám; proto co rok putoval po Moravě, a někdy rád si zajel i za hranice. Kosmák sám byl pro svou upřímnou, veselou povahu všude vítaným hostem a že byl i duchaplným řečníkem, zván byl často i na slavnosti církevní a národní, na schůze a tábory lidu (v Jevišovicích u Rosic, na Bílé Hoře u Brna a j.), tak že nejenom doma, nýbrž daleko široko po Moravě nadšeným slovem působil. Že hlavně farníkům svým starost a horlivou péči

svou věnoval, rozumí se samo sebou; milovali ho také z té duše a byli hrdí ze slávy svého faráře.

Kdo nyní Tvarožnou navštíví, nemá ovšem ponětí o bývalém starém, rozpadávajícím se kostelíku a stejně bídné, vlhké budově farské, v níž Kosmákovi bylo trávití nejkrásnější léta. Jediné velká, pěkná zahrada skýtala mu potěchy a osvěžení. Tam také v pěkně obrostlé besídce nejraději studoval a psával.

Hned po svém příchodu do Tvarožné pojal úmysl, postarati se o nový, přiměřený chrám Páně a jeho přičiněním a za vydatné pomoci hr. Egberta Belcrediho v krátké době vystavěn krásný, gotický kostel dle plánů prof. Aug. Prokopa, který se řadí k nejsličnějším celého okolí brněnského. Za to, jakož i za spisovatelské zásluhy své jmenován byl biskupem Nöttigem konsistorním radou. Za veřejnou činnost vlasteneckou pak kromě města Mor. Budějovic také Ivančice počtily jej čestným měšťanstvím a r. 1888 jmenován i přisídícím školní rady okresu brněnského.

Do let tvaroženských připadají hlavně tyto větší povídky, k nimž by nebylo nesnadno nalézti živé modely: v „Obzoru“: Slečna Eugenie (1882), Paní Eugenie (1883), Jak byl Rapouch jun. vyléčen (1884), Cesta ke klidu (1885), Chlubilova rodina (1886, 87), Marjána zkrotila Jana (1889), Potkalo ji štěstí (1891—93). Z drobnějších prací jmenujeme ještě: Staří a mladí (Kluci. Slečny. Studenti) (1888), Pošetilci (1890), O zabijače (1890).

Do „Hlasu“ napsal Kosmák znamenitý obraz ze života „Chrt“ (1886—88), pak cykly obrázků: Komédie světa (1881), Novodobé modly (1883), Lidský zvěřinec (1887), Mučenky (1888); povídky: Ztracená, Dobrá rada (1885), Bída je, proto juchu! (1890), Volby do říšské rady (1892) a mn. j.

Jak viděti, Kosmák v Tvarožné byl velmi pilným. Přese všechny starosti se stavbou kostela a se správou rozsáhlé farnosti spojené milerád vyhovoval jak redaktorům stále naléhajícím, tak i nedočkavému čtenářstvu, jež se „kukátek“ ani nasytití nemohlo. Stalo se, že psával do dvou, do tří listů zároveň, aniž si byl podrobné osnovy sestavil, čímž se vysvětlují někdy se vyskytující nesouměrnosti děje hlavního s vedlejšími, ale diviti se jest, že povahy jednajících osob provedeny jsou vždy důsledně až do konce, často ovšem poněkud urychleného. Nejednou vyslána z nedalekého Brna hotová exekuce pro váznoucí pokračování rozepsané práce, jindy tak říkáje byl uvězněn v bytě redaktorově a musil psáti; proto asi Kosmák nazval spisovatelské péro svým mučnickým nástrojem. Ale beze stá-

lého styku s brněnskými přáteli jistě by z toho mučnického nástroje nebylo tolik vzácných plodů vplynulo.

Ve Tvarožné pobyl Kosmák čtrnáct let až do r. 1893, kdy se stal dne 22. března farářem v Prostoměřicích blíže Znojma. Příčinou, že o tuto až na jednu osadu německou faru žádal, byla vzpomenuť již chatrná budova farní, která se mu čím dále tím více znechucovala, tak že i zdraví jeho povážlivě trpěti počalo. Měla se ovšem stavěti fara nová, ale Kosmák nechtěl již žádné stavby podnikati, dosti máje na zkušenostech se stavbou kostelní. Také doufal, že bude míti v Prostoměřicích více kdy a klidu ke svým pracím spisovatelským. Že farníci odchodu milovaného svého faráře těžce želeli, ukázalo se při dojemném loučení. Jak Tvarožná tak i všechny přifařené obce počtili duchovního otce svého čestným občanstvím.

Noví němečtí farníci brzo si horlivého kněze oblíbili a také Kosmák v Prostoměřicích brzo uvykl, ačkoliv Tvarožné nikdy zapomenouti nemohl.

L. 1894 jmenován byl děkanem znojenským, kterýžto úřad však již r. 1895 složil, poněvadž se narušené zdraví jeho stále horšilo. Marně hledal po dvakráte v Karlových Varech vyléčení jatrního, pak i ledvinového neuhu, jemuž konečně i podlehl. Zemřel oddán do vůle Boží dne 15. března 1898 a pochován za velkého účastenství duchovenstva i lidu domácího i přespolního, jehož miláčkem už dávno byl a bohda navždy zůstane.

Důkazem toho bylo i všeobecně projevované přání, aby tělesné ostatky Kosmákovy převezeny byly do Brna. Stalo se to dne 27. dubna r. 1899 a pochovány na ústředním hřbitově v pořadí a nedaleko hrobů Fr. Sušila a M. Procházky. O Dušičkách pak 1900 posvěcen slušný pomník ze sbírek pořízený nade hrobem Václava Kosmáka, k němuž neopomene zajisté nikdo zaputovati, kdo navštíví hřbitov brněnský.

Ani v Prostoměřicích neustal Kosmák pracovati a zůstal i nadále oblíbeným kukátkářem „Hlasu“. Ale bylo pozorovati přece jakousi únavu, již okolnostmi a chorobou snadno lze vysvětliti. Vznikly tu práce: Fotografie z tábora černých (Obzor 1894), Boží mlýny (Obzor 1895), Na lehčím chlebě (Obzor 1897 nedokončeno). Pro „Hlas“ napsal Ženit nebo neženit (1894), Dva zlaté prsteny (1895), Studoval na kriminál (1897 nedokončeno). „Náš Domov“ přinesl dvě povídky původně německy sepsané pro brněnský list „Beobachter“: Otrávená růže (1895) a Fouňa svobodný pán z Nadutína (1896). Většina spisů Kosmákových vydána také o sobě, ale po různu a nesouvisle. Tak vydalo Dědictví sv. Cyrilla a Methoděje v Brně pět svazků jeho

„Kukátek“ (r. 1877, 78, 83, 90, 92). Jiné obrázky a povídky vyšly buď u E. Šolce v Telči, buď nákladem tiskárny benedikťinů rajhradských v Brně, z nichž zvláště vynikají „Hortensie“, „Hájovna u sv. Majdalenky“, „Jakou našel Jakub metlu na zlou Teklu“ (z kal. „Moravana“). Teprve po smrti Kosmákově r. 1898 jala se jmenovaná tiskárna benedikťinů vydávati všechna díla Kosmáкова souborně. Nabylať k tomu výhradního práva a pilně u vydávání postupuje.

Kosmák jako spisovatel jest osobností svéráznou. Pozírá na život lidu, mezi nímž stále žil, zrakem vlastním, nepředpojatým a nižádnými předsudky nezabarveným. Líčí jak světlé tak stinné stránky povahy lidu stejně mistrně a byť se i zdálo, že temné rysy, chyby a náruživosti více ho vábily, dlužno vyznati, že péro jeho vždy vedla jen pravda a láska k tomu národu, z něhož posel a jež viděl často i vlastní vinou tak těžce strádati.

Osoby jeho povídek jsou pravými typy s neobyčejným pozorovacím talentem z lidu vybranými a jsou se všemi charakteristickými zvláštnostmi až dopodrobna tak líčeny, že je má čtenář téměř živoucí před sebou a nikdy jich nezapomene. Kosmák lid studoval. Sám říkal, že má pro každou osobu živý, skutečný originál její před sebou, který v té, oné situaci právě tak a nejinak byl by mluvil a si počínal. Některé z nich jsme všichni také znali. Že pak obecný lid neukazuje se knězi vždy, jakým jest, užíval také lsti. Zasedl si někdy v hostinci do vedlejšího „panského“ pokojíku, aniž dal rozsvítiti a poslouchal taktó nepozorován zcela nefalšované hovory návštěvníků velké šenkovny. Proto se mu scény hospodské zvláště dobře dařily.

Všemi téměř povídkami, byť obsahovaly sebe tklivější výjevy, vane svěží, zdravý dech samorostlého, nehledaného humoru. Třeba vzpomenouti jen na pana Spiešného v Drnkálově, na léčbu Rapoucha jun., Chlubila, p. Švarce na lontě, slečnu Eugenii, Sidonii, Hortensii, na Kosmákovy myslivce, mlynáře, sedláky a chalupníky, jak rozkošný humor je provází!

Že Kosmák nejraději a nejlépe líčil život lidu venkovského, je věc zcela pochopitelná. Žil a pracoval mezi lidem, bystrým duchem poznával čím dále tím více líc a rub, stín a světlo jeho povahy, miloval jej z té duše: ký div, že nejraději psal o něm, ale také p r o n ě j! Nepsaltě na plano jen pro chvilkovou zábavu. Obrazy, které mu před oči stavěl s nedostížnou věrností, nechtěl jen podávati virtuosní kousky svého umění, ale též mravně naň působiti.

Toť jest ta tendenčnost, která se s jistě strany Kosmákovy vytýká, skutečně však cenu spisů jeho jen zvyšuje. Vždyť Kosmák bezmála nikdy přímo nemoralisuje, ale dovede prostým vy-

právěním děje působiti tak, že i nejtvrďší čtenář místy až k slzám se rozechvěje. Není Kosmák pouhým fotografem života, nýbrž dovede v podobiznu vdechnouti kouzlo poesie a umění, čímž právě lze vysvětliti půvab jeho vypravování i zcela nepatrných, všedních událostí. U Kosmáka nerozhoduje ani látka, ani ta nenáviděná „tendence“, nýbrž způsob, jakým dovede mysl čtenáře naladiti předváděje mu před oči prostředí, děj, osoby nejen co do zevnějšku, ale celého vnitřního života. To nejsou šablonovité loutky, nýbrž lidé živí, žijoucí, jaké známe, chápeme, jimž takořka do duše vidíme, ať už ten obraz Boží z ní jasně a krásně vyzařuje, anebo mrakem vášní a náruživostí zahalený ani už neproniká. Čtenář pak i nejhorší typy jeho povídek spíše polituje, než aby se hněvem dával unášeti, jak bývá u spisů skutečně tendenčních. Přispívá k tomu nemálo i zmíněný už jadrný humor, jenž Kosmáka nikdy téměř neopouští a jenž plyne právě z toho vyššího stanoviska, křesťanským, pevným názorem životným daného, které neztracuje hříšníka, ale léčí ho z převrácenosti lidských dokonalým sebepoznáním.*)

Nejlepším důkazem, jaké ceny jsou spisy Kosmákovy, jest zajisté, že došly a posud docházejí tak veliké obliby u čtenářů všech vrstev, vzdělaných i nevzdělaných. Znal jsem vzdělanou paní, která jsouc na lože poutána smrtelnou nemocí, nejlepší zábavu, ba útěchu, jak říkala, nalézala v Kosmákových Kukátkách. Jako jest nejlepším kriteriem umělecké malby, klasické hudby, cenné písně, že nezevšedněji tak snadno, nýbrž vždy znova zálibu naši vzbuzují, tak možno i Kosmákovy práce, ano i některé části z nich opětně čísti se stejným zájmem, poněvadž líbí se nám, jak vypravuje, a nejen, co vypravuje. Přemnohá ku-

*) Není zajisté tímto vyšším stanoviskem, z něhož pravý humorista pohlíží na kolotání života, pouze jakási „citová kultura a volný poměr k životu“, jehož prý se Kosmákovi nedostává, an „poután předsudky venkovana a jeho odporu ke kultuře a městskému životu chápe prý jediný útvar životný vyrůstající z moravsko-národního tradicionalismu s katolickým názorem světo-
tovým, věří v zasahování Boží do osudů lidských a nedovede zobraziti životní celistvosti“. Proto prý Kosmák není „ani umělcem, ani humoristou, ani lidovým básníkem“. — Kosmák jako kněz nemohl míti k životu jiného stanoviska, než to nejvyšší, křesťanské, z něhož nepřirovnáváje i Cervantes pohlíží na dobrodružný život svého Dona Quijota, aniž mu kdo vytýká nedostatek racionalismu nebo skeptického pessimismu, který, jak se zdá, jest některým pánům podmínkou pravého humoru. Také nikoho nenapadne vytýkati mu, že je časem i „burleskním komikem, jenž metá kozelce v grotesce a trivialitě a v spoustě šibalských nápadů a hrubých cynismů“, jimiž prý Kosmák „snižuje se před čtenářem“. (Filol. listy, 1904). — Jiných výtek Kosmákovi činěných nelze nám tu rozebírat; jsouť dílem nepodstatné, dílem upřilíšené.

kátka jsou pravými básněmi v próse, jiné práce přímo lákají ke zdramatisování, jak se to již stalo s obrazem „Jakou našel Jakub metlu“ a „Jak Mariana zkrotila Jana“ a j. —

Máme ještě pověděti, kterak Kosmák pracoval a odkud brával látku svých prací? O první věci už jsme se zmínili, že totiž psával úryvkovitě a často bez určitého, předem již rozvrženého plánu, z čehož plynou některé komposiční nedostatky větších povídek. Celou povídku napsal Kosmák jedinou, a ta se nedostala na světlo Boží, neboť se mu ztratila. Byla to povídka pro kalendář „Moravana“, s nadpisem: „Jak se Jakub oženil.“ Ač byla z prvotin jeho péra, přece již byla ven a ven kosmákovská: plna životnosti, plastiky a realismu, místy však až obhroublého. Proto mu poradil prof. Matěj Procházka, aby některá místa poněkud zjemnil, by v příštím ročníku mohla práce býti uveřejněna. Ale Kosmák povídku komusi půjčil ku přečtení a nepostaral se o vrácení rukopisu, kterého jsme se později marně dohledávali. Ztratil se a jest ho velice škoda.

Látku Kosmák brával, kde ji našel, však nikoli z knih, nýbrž ze života. Řídil se tu radou Göthovou: Sáhnete jen do plného života, cokoli v něm zachytíte, jest zajímavo. A Kosmák uměl zajímavě psáti, říkalo se, „o každé hlouposti.“ Že by byl následoval nějakých vzorů, třeba Hebla nebo Jerem. Gotthelfa, o tom pranicého nevíme. Že „pan Vajsnit“ byl pouhým zpracováním Heblova „Kanitverstana“, nepotřeboval Kosmák věru uváděti, jak to při jiných pracích činíval. Pokud víme, byl mu zvláště milým Fritz Reuter; jinak ho německá literatura poutala více básněmi než prósou.

Stačilo Kosmákovi slyšeti nějakou událost, žert, anekdotu, aby ji učinil jádrem nebo příkrasou poutavého obrázku. Někdy stačila pouhá ilustrace. Na př. muž sedící před chalupou rozmrzele dýmaje a o loket hlavu opíraje, stačil vnuknouti mu rozkošný obrázek „Jakou našel Jakub metlu“. Čtvero mysliveckých ilustrací ve Světozoru doprovodil humoreskou „Na honě“ („Moravan“ r. 1877). Kdysi vypravoval svým mistrným způsobem cosi o svém spolužáku; vyzvali jsme ho, aby podobné typy známých kněží také pérem zobrazil. Učinil to cyklem: „Z tábora černých“. Povídka „Potkalo ji štěstí“ jest vzata věrně ze života, až na některé změny a přídávky. „Cesta ke klide“ jest skutečná historie; k níž mu byly listy zbožné konvertitky in originali zapůjčeny. „Dva zlaté prsteny“ a „Fouň a Nadutína“ mají tuším podklad německý.

Že bystrého kukátkáře zajímal i současný rušný život politický, rozumí se samo sebou. Proto ruch ten někdy proudí i životem jeho povídek. Rozhodně však jest nám se oprítí výroku, že prý „naplnil knihy své bojem a sporem, i zdá se, že

až přestanou, literární dílo Kosmákovo stane se lidu vzdáleným a cizím.“ (!) My jsme přesvědčeni, že zůstane Kosmák milákem lidu svého na vždy, neboť zdravým citem svým poznává, že význam a půvab jeho spisů zakládá se na něčem neskonale vyšším, na čirém zlatě pravé poesie. Kritika může ukazovati snad na písek, jímž ta zlatá zrnka jsou promíšena, ale lid si je s radostí vyryzuje, ocení a na vždy vděčen zůstane svému dobrodinci, kukátkáři Václavu Kosmákovi.

NÁRODNÍ VYŠÍVÁNÍ.

MADLENA WANKLOVÁ.

Jako často se vyskytuje v přírodě, že malá pod popelem doutnající jiskřička, která se již zdá úplně vyhaslou, potřebuje jen silnějšího rozdmychu, aby opět vzplanula v mohutný oheň, podobně se měla věc s národním vyšíváním našim. Ačkoliv od nepamětných dob v lidu našem kvetlo, zůstalo nepovšimnuto, často i opovrženo, a skoro již bylo jaksi určeno k úplnému vyhytní, které by také bylo nastalo, kdyby náhodou nebyl býval dán podnět k jeho oživení a dalšímu zachování.

Byly doby, kdy se již zdálo, že pod nátlakem cizáckého návalu i naše drahá mateřská řeč zahyne, ale přišli vlastenci, buditelé, kteří svůj život věnovali myšlence znovuzrození a vzkříšení celého národa; byly doby, kdy přestaly hlaholiti naše krásné národní písně, mizely zvyky a obyčeje, ale vyskytli se mužové jako Sušil, Kulda, Bartoš, Janáček a jiní, kteří sebravše po celé vlasti ty krásné nápěvy, zachovali nám je aspoň tiskem jako vzácné dědictví. I malebným, krásným krojům až na některé výminky odzvoněna poslední hodinka a lid náš zaměnil je za nevkusný oděv městský pochybné ceny, odhodil tím také od sebe onu vzácnou skvostnou jich výzdobu — vyšívání.

A toto odhozené vyšívání, skryté leckde na komoře v truhle a určené snad některé stařence na poslední cestu, zůstalo po tak dlouhou dobu nepovšimnuto a neoceněno! Dlouho nebylo ani tušení, že ty staré výšivky našich žen mají zcela jinou cenu, zcela jiný význam pro národ náš než obyčejné

ženské ruční práce. Teprve r. 1880 uspořádal professor Alois Studnička v Praze u Náprstků výstavu lidových prací s hlavním však zřetelem k části krojové; než bohužel výstavka ta nezbudila potřebného zájmu, neměla významnějšího účinku. Nezapomenutelný vlastenec pražský Vojta Náprstek ukládal ve svých krásných sbírkách kroje a výšivky české, ale tento čin nevníkl do vrstev širších, tak že zůstávalo vyšívání na dále nepovšimnuto. — Jako v Čechách Náprstek a prof. Studnička, tak na Moravě jal se první obracet zřetel k lidovému vyšívání otec můj, MDr. Wankl. Když r. 1884 poprvé spatřil výšivky ve sbírce sl. Xav. Běhákové v Tovačově, vystihl ihned jejich podstatu a cenu; i pronesl památná slova, že vyšívání jest poklad kulturní, starožitný, který má pro národ náš význam veledůležitý, že jest naší povinností, abychom po celé vlasti je sbírali a mizející zbytky zachovali.

To se pak také hojnou měrou stalo hlavně zásluhou a přičiněním dp. Ign. Wurma a prof. Jana Havelky v Olomouci, kteří s neobyčejnou horlivostí a nadšeností se chopili tohoto výroku otcova a hlavně způsobili, že našim výšivkám zjednáno bylo náležité ocenění nejen u nás, ale i za hranicemi naší vlasti. Již příštím rokem 1885 uspořádána velká výstava výšivek v Olomouci, která měla nemalý úspěch; neb četní znalci, kteří ji navštívili, vyslovili svůj obdiv a úžas nad tím, že prostě naše ženy vytvořili tak dokonalé vzory. Od chvíle té horlivým poučováním a seznamováním nejširší veřejnosti slovem i písmem počalo se sbíratí a bádání po celé Moravě, na Slovensku i v Čechách, musea se plnila vzácnými poklady píle našich matiček, až největší úspěch dosažen uspořádáním nezapomenutelné výstavy národopisné v Praze roku 1895. Mnoho povolanych mužů a žen věnovalo se zkoumání a studiu těchto výšivek a všichni sjednotili se v tom, že snad žádnými památkami, které nám zbyly po předcích našich, více se nemůžeme honositi jako právě národní ornamentikou naší. Pozorujeme-li všechny ty naše lidové výšivky, ty jemné krajky, tážeme se udiveni, jak může těžká ruka ženy, která po celý den pracuje na poli, při skrovném světle, jež malé okénko v zimě do její komůrky propouští, vytvořiti tyto práce, kterými by se honositi mohla nejvycvičenější ruka dámská; ba udiveni naše stoupá, uvažujeme-li, odkud bere prostá ta žena svoje vzory, kdo je vymyslel, sestavil, nakreslil, kdo ji jim naučil, zvidáme-li, že vše, jak vzor tak provedení, náleží jedině a výhradně našim Hanačkám, Slověnkám, Češkám a t. d., že vzory jsou výmyslem jejich, přecházejíce s matky na dceru, že vzory ty se liší od všech jiných národů svým slohem

vlastním, který se vypěstoval jen a jen z duše a nitra národa našeho slovanského, tak ryze jako mateřská řeč a národní píseň. Nebyly vzory naše vneseny do lidu nějakými umělci, školou, předlohami neb dokonce cizími národy. V tom spočívá hlavně cena národního vyšívání, že jest netoliko důkazem umění a pílě našich maticek, nýbrž i duševním majetkem celého národa, jak žen tak i mužů.

Slovanský lid, dokud nebyl podroben cizím vlivům jiných národů, pokud se nezříkal svých mravů, kroje a písní a odkázán byl jen a jen na sebe a na přírodu jej obklopující, zhotovoval si vše sám, zdobil a krásil vše, co sloužilo k jeho potřebě a radosti, stavěl a maloval si svůj příbytek, vyřezával okrasy, lil a tepal z kovu ozdobné šperky a zbraně, tvořil z hlíny pěkné nádoby; vydělával kůži na kožichy, které vyšival, tkal tkaniny atd. Vůbec vše robil si sám bez cizí pomoci bez cizího vlivu. Z celého tohoto domácího průmyslu nejvíce však vyniká, jak již řečeno, vyšívání, krajkářství, tkaní všeho druhu atd.

Bohužel však všechny ty výšivky, nahromaděné v museích aneb ještě mezi lidem nalézané, jsou již jen zbytky toho, co kdysi bývalo a kdysi kvetlo; i můžeme se jen diviti, že přes veškeru nepřízeň osudu se tolik toho ještě v truhlách našich matek a pramatek zachovalo. Jen na Slovensku, kde se dosud nosí kroj, vyšívá se ještě pilně, ačkoliv jest pozorovati již úpadek i tu. Staré krásné vzory mizejí, neb mladší pokolení těch prací již neumí, ba ani jich nedbá. Poslední dobou Slované z bídy a netečnosti dokonce svých skvostů se zbavují, prodávajíce je za nepatrný peníz židům a překupníkům . . .

Výšivky kmene československého možno roztřídit na čtvero hlavních druhů: na české, moravské, slezské a slovenské. Tyto druhy zase rozlišují se podle jednotlivých kmenů, krajů, ba i podle vesnic, tak že možno rozeznati na první pohled, je-li výšivka na př. hanácká či slovácká atd. Vzory si naše vyšivačky skládaly samy ze své hlavy, jak se tomu naučily od svých matek, aneb tvořily nové a nové podle vzorů, které vidaly. Příroda byla jim tu dobrou učitelkou a poskytla množství vzorů ze svých lučin, hájů a zahrad. Přirozeno také, že rostliny a zvířata, mající nějaký význam, zaujaly přední místo v lidovém ozdobování. Nejoblíbenější z nich jsou jablíčko, srdečko, řebíček neboli karafiátek, chrpa, růže a množství ladných květů jiných. Ze zvířat pak nejčastěji byl vyšíván kohout, jelen, páv, orel a rozmanití ptáčci drobní. Z uvedených květů skládány a sestavovány pak ornamenty neboli vzorečky pásové, (tak zvané „cesty“), pak ladně seskupené kytice, „strom-

ky“, „rohové kvítky“ a „kvítka na pomalování“, jak je na Slovensku jmenují. Vzorů v našich výšivkách jest na sta a na sta, jako těch květinok na lučinách a přece každý vzor má své určité místo. Vyšivačka nikdy neužila vzoru libovolně, jak ji napadlo, nýbrž měla vždy na mysli, ke kterému účelu ten či onen vzor se hodí. Na př. ozdoby z rukávů nemohlo se užítí na sukni, vzoru z úvodnice na kordulku a pod.

Vzory (ornamenty) křivočaré, květinové, které vyžadovaly jakési kresby, „psávaly“ si naše ženy uhlíčkem (později tužkou) na plátno neb jinou látku bez jakýchkoli pomůcek nebo předloh; přímočaré však vzory pracovány bez kreslení přímo na látku dle nití plátěné osnovy, šily se totiž dle čítaných nití. Toto ozdobování přímočaré neboli geometrické vyznamenává se zvláště krásou a pravidelností vzorů, sestavených často s pravou umělostí ze základních tvarů měřických; má proto po stránce umělecké největší cenu. Všechny stehy, všechny vzory mají také své původní pojmenování, jak si je náš lid sám vymyslel, na př. „vlnice, kostky, křížky, jablíčka, srdečka, halůzky, kostkovaná cesta sekáčova“. Dále jsou vzorky „na kalíšky“, „na stromky“, „na rozmarýn“, „na hvězdy“ a jiných bez konce.

Jest věc pozoruhodná, že všechny druhy vyšívání, všechny druhy stehů u našeho lidu se zachovaly a není věru způsobu ruční práce, jehož by naše maticky nebyly znaly, ba dokonce takové způsoby, které již u všech jiných národů dávno vymizely, toliko u nás Slovanů se udržely. Jeden takový druh jest čárkové vyšívání, „stehové kvítky“, zvané v moderním vyšívání a na školách technikou Holbeinovou. Tento název „Holbeinova technika“ pochází od pí. E. Bachové, bývalé ředitelky ústavu pro umělé vyšívání ve Vídni, která tento způsob vyšívání spatřila poprvé namalovaný na obrazech věhlasného německého malíře Holbeina († r. 1543). Na těchto obrazech zhusta jsou namalovány podobizny v staroněmeckém oděvu, které mají límce a náramky vyšity těmito „stehovými kvítky“. Řečená paní, domnívající se, že jest to snad nějaká vyhynulá práce staroněmecká, nazvala ji podle malíře Holbeina. Ale jaké bylo její překvapení, když spatřila na výstavě lidového vyšívání v Olomouci r. 1885 celé množství „stehových kvítků“ a mezi nimi také šatku, na které byl vyšit letoopočet 1691 s jménem slovanského původu. Tento způsob vyšívání jest velice nesnadný a zvláště při sestavování vzoru jest třeba nemalého důmyslu, poněvadž se musí tvořiti úplně stejný vzor i steh jak na rubu tak i na líci.

Další druhy jsou: Vyšívání křížkové a vrkůčkové, které jest nejsnadnější a také nejznámější hlavně na Slovensku. Většina koutnic, ručníků a také ozdoba na rukávcích a mužských košilích se zhotovuje těmito stehy.

Vyšívání plochým stehem užito nejvíce k zhotovení květinových i jiných oblých vzorů, kterým Slověnky ozdobují své krásné rukávce, své roztomilé zástěrky, podobající se zahrádkám plným květů. Hanačky vzory těmi vyzdobovaly nádherné úvodnice své, černě nebo bíle vyšité límečky k rukávcům, a též Valašky si libují v rostlinném drobném vzoru. V Čechách v tomto způsobu vyšívání vynikají pleny na hlavu z Kralovic, krásně červeným hedvábím vyšíváné, jejichžto cíp pokryt jest hustým květinovým vzorem. Také bývají plochým stehem vyšity přímočaré vzory, kde však se kladou stehy přesně dle číтанých nití. Tento steh se nazývá též „podvojný“.

Vyšívání „na výřez“ jest prastará technika, která se šije dle číтанých nití. Čtyrhenné obšíváné čtverečky vyřezávají se nožem, často prostou kudlí. Tento způsob je hlavně na Slovensku velice oblíben při šiti plachet, hrudnic i rukávců.

Vyšívání prolamované, dle francouzského à jour zvané, vyšívá se z vytahovaných nití různými stehy, jež mění plochu v krajkovou půdu. Jest to práce velice zdouhavá a potřeba k tomu veliké opatrnosti, aby z útku nebylo vytaženo více neb méně nití než je třeba. Užívá se jí nejvíce k vyplnění různých ploch, hlavně květů, a Slověnky pro jeho jemnost nazývají tento druh „pavučkami“. Jiný způsob prolamování jsou tak zvané „hrachůvky“, složené z drobných dírek v podobě hrášku. Jinde jmenují se podle tvaru svého též „hrachovinky“, „prosná zrna“, ořechové“ atd. Prolamování bylo v Čechách velice oblíbeno; bývalyť celé sukně a zástěry prolamovaně vyšíváné, tak že vypadaly, jakoby byly z látky krajkové. Rovněž zasluhují zmínky bíle vyšíváné pleny pšeničné.

Vyšívání síťové neboli quipírové jest prastarý způsob, který již dávno u lidu vyšel z užívání a jen na prastarých pruzích koutních plachet se zachoval. Toliko na Valašsku kolem Hrozenkova vyšívají se ještě čepce touto technikou. Podklad tvoří řídká čtverečkovaná síť, která se zvláštní jehlou splétá, pak síťuje, načež se tyto čtverečky různými stehy a vzory vyplňují.

Vyšívání uzlíčkové jest zvláštní druh vyšívání souček v podobě drobných perliček i větších perl, kterého jedině Slověnky kol Velehradu užívají, zhotovujíce těmito „bumrličky“ vzory na límečky, náramky, denka čepcová. Podobné, však jinak pracované součkové a podklá-

dané vyšívání nalzáme na překrásných čepcích, tak zvaných „holubinkách“, které jedině v Čechách se nosily a tedy právem jen českou zvláštností zvatí se mohou. Zlatem a stříbrem vyšívány hlavně čepce české, často zdobené též drobnými kaménky, „kranáty“. Též živůtky a kordulky často se vyšívaly zlatem i stříbrem. Skvostné vyšívky toho druhu jsou z Uher. Slovenska z okolí Prešpurku, kde se rukávce i čepce celé skvějí zlatem i stříbrem. Opasky kožené se zase vyšívaly pavím brkem neb tenkým kovovým drátkem.

Překrásná a vzácná práce byla také šitá krajka, kterou naše matičky hlavně na Valašsku nosily kolem čela na ozdabu čepce. Šije se buď na tylu neb jiném jemném podkladě batistovém neb na „líně“, jak na Valašsku říkají.

Jiného druhu jest tak zvaná krajka paličkovaná neboli drhaná. Není sice jehlou šita, nýbrž zhotovena množstvím paliček, na kterých jsou navinuty nitě, pak zvláštním způsobem splétána. Byl to starobylý druh práce, u nás velice rozšířený. Vedle všelijakého rukodílného zboží jako tkaní plátna a jiných látek zachovaly se v našem lidu i různé způsoby tkaní. Podobné vzory jako ve vyšívání vetkávaly se také do tkanin na ručních tkacích přístrojích.

Nejzajímavější jest tak zvané „tkaní na krosenciách“, které se již jen na několika málo místech Uher. Slovenska vyskytuje. Není to vlastně tkaní, nýbrž druh splétání nití na stojacím rámeč, které se jen rukou na všelijaký způsob splétají a otáčejí tak, že se tvoří současně tvar nahoře i dole. Z této práce zhotovují se nejvíce čepce, vložky k cíchám a ručnicům i síťovité dlouhé pásy, které ženy slovenské v některých krajinách nosí ovinuty kolem pasu. Avšak pro nás jest zajímavá ještě ta okolnost, že práce ta prastará a skoro již vymírající, která se toliko u našeho lidu slovenského zachovala, zůstala nepovšimnuta a neznáma všem znalcům a odborníkům tkanin a podobných prací, tak že tito neměli ani zdání, že takový způsob práce vůbec se vyskytuje. Když pak před několika lety vykopány byly v Egyptě staré hroby asi z doby Kristovy a v nich shledány zbytky látek a tkanin neznámého druhu (totiž pracované na způsob tkaní na krosenciách), tu teprve obrácena pozornost znalců na tento druh a zkoumáno, jakým asi způsobem věci ty pracovány. Dlouho ani odborníci ani výtečné znalce ručních prací nemohli se dopátrati toho způsobu, až jistá dáma vídeňská, která spatřila na výstavě lidového průmyslu ve Lvově několik na krosencích pletených čepců rusínských žen, poznala, že jsou to tytéž práce, jaké objeveny ve starých zbytcích hrobů egyptských.

Nevypočetli jsme tím všech druhů vyšívání, tkaní a paličkování, ale přestáváme na těchto nejhlavnějších. Velkou předností národního vyšívání, hlavně starého, jest čistota práce a úhlednost; každý lem jest hoden pozoru, každá drobnost jest okrášlena, každý steh jest ozdobou. Co se barvitosti výšivek týče, lze pozorovati, že každý kmen, každý kraj má své obvyklé barvy, které vyplynuly z jeho vkusu a shodují se s jeho povahou. Hanáci, Valaši i Slezané v oblibě mají více jednobarevné výšivky; pestrosti jest u nich jen poskrovnu, za to však na výšivkách slováckých lze ihned poznati živou, ohnivou letoru lidu. Tam se druží živé a pestré barvy v ladný celek, modrá, červená, zelená, bílá i jiné barvy střídají se v nejrůznějších kvítkách a lístcích tak vkusně rozvrženy, že přes pestrost svoji tyto vzory nikdy oka neurážejí. Právě pro toto pěkné skládání barev bývají Slověnky nazývány národními malířkami. Jehla jim slouží za štětec, niti za barvy. Nebývají však všechny výšivky pestrých a živých barev, také tlumené, nejasné, neurčité barvy lze spatřiti hlavně na starých kusech. Tyto však projevují tak vytríbený a jemný vkus, že by ani umělec z povolání neuměl je vhodněji seřaditi. Ale jako ve všem, možno dnes i zde postřehnouti úpadek jak v práci samé tak i v skládání barev; neboť v době novější mladší pokolení nemajíc již bývalého vkusu a jemnocitu, libuje si v křiklavých barvách a nehezkém jich seřadování.

Vyšívání dalo se hlavně pro výzdobu šatstva, kroje národního. Můžeme jen z hloubi duše litovati, že lid náš (až na Slováky) odložil již nadobro svůj krásný malebný kroj, neb tím se zbavil části své osobitosti a rázovitosti. Kdežto dříve krojem svým hlásal zjevně svůj původ slovanský, odložením jeho často zřekl se i své řeči mateřské i své národnosti. Na Hané již dávno vymizela nádhera lidového kroje, na Valašsku jen v některých odlehklých krajích bělají se rukávce s červenými „brucolíky“. Západní Morava všecka chodí „po pansky“ a v Brně jen venkovanky z Líšně a tak zvané „bázle“ vzbuzují pozornost svým šatem, který jest zdoben již jen nepatrnými výšivkami. Také Slezsko se úplně poměštilo a v Čechách jen ještě sem tam na Domažlicku ve svátek odívají se ve svůj rázovitý šat. Jenom na moravském Slovácku a uherském Slovensku skví se lidový kroj jásavými barvami, tak ladně se hodícími v tamější kraj, jeho háje, pole a vinice.

Lid odkládal kroje chtěje se vyhnouti posměchu měšťáků, chtěje se vyrovnati „pánům“. Hrdě kdysi zpíval Hanák:

Hanák má červený gatě — to se o něm ví,
On se může vyrovnati jenerálovi.

Jeneráli ti jich majó — dež parádo držívajó,
A Hanáce pře své práce jich ožévajó —
ale přece odhodil svůj krásný oděv, aby se vyrovnal ledas komu.

Kroj národní nebyl jen krásný, ale také důkladný, cenný a trvanlivý. Plátno, sukno, i vše, z čeho části krojové se skládaly, hotovili domácí tkalci a přadleny; výzdobu, která zvyšovala cenu oděvu, pořídily si ženy samy a pro jich důkladnost a trvanlivost dědily je děti po rodičích a prarodičích. Byltě ten kroj částí jich života, částí jich duše. Přidrží-li se lid svého kroje, svědčí to nejen o jeho národní zachovalosti, nýbrž také o hmotné nezávislosti. Městská móda vesničanů není známkou vzdělání, nýbrž leckde jen toho, že se ocitli v rukou cizích obchodníků, hlavně židovských, kteří takové látky za babku skoupí a když je v městech již nikdo nechce, doveudou známou obratností svou s nimi ještě udělati „módu“ na vesnici. Kéž by aspoň na Slovensko vniklo větší porozumění pro krásné kroje národní, větší láska a vážnost ku výšivkám, aby aspoň tam se ještě udržely. Rozmanitost krojová hlavně na Slovensku jest nesmírná, neb „co vršok prejdeš, to iný kroj najdeš.“ Každá vesnice liší se jím od druhé. Tyto rozdíly jsou někde nepatrné, jeví se třeba jen barvou nebo vzorem vyšíváním, ale někde jsou tak velké, že kroje dvou sousedních vesnic mají naprosto jiný ráz. Již na Morávě jest velké množství různých druhů kroje. Jen hanáckých napočteno 6, valašských 17, moravskoslovenských 26, pak několik druhů tak zvaných horáckých ze západní Moravy. Jaké množství jest jich teprv na Uher. Slovensku! Nejzachovalejší a nejrázovitější výšivky nutno hledati v hornatých zákoutích, které nebyly dosud tak přístupny proudům cizím.

Kroj všední liší se jak mužský tak ženský (zhotovený vždy z látek nejjednodušších, domácíky vyrobených z plátna, kanafasu, šerky, s vyšíváním jen málo zdobeným) od kroje svátečního, jenž brán byl do kostela. Ani ženy a dívky stejně se nestrojily, nejnádherněji o svatbách a pohřbech. Úbor svatební zaujímá skorem ve všech krajinách zvlášť vynikající místo a stkví se neobyčejným bohatstvím a pestrotou nejen co do úpravy hlavy družic, nevěsty a mladé zavité či očepené ženy. Švadleny vyšívaly košile, fěrtochy, čepce, šátky, zástěry a koutní plachty; avšak kordulky, lablíky, kabáty, kožichy atd. jsou dílem krejčířů, kteří vyšívali podivuhodné vzory bez jakéhokoliv kreslení.

Vedle částí krojových měly ženy ještě jiné předměty, které svým ozdobovacím uměním krásily; to byly hlavně úvodnice a boudnice, mající důležitý význam v životě jejich.

Pozoruhodno jest, že tyto předměty, které dobou nabyly zvláštního rázu slavnostního a obřadního, jedině jsou majetkem našeho lidu slovanského; neb u žádného jiného národa se nic podobného nevyskytuje. Tyto úvodnice byly ovšem hlavně na Moravě a to u Hanáků, Valachů i u Slováků; v Čechách jich neznaly. Úvodnice, též nevěstinské neb křestní plachty, nebo chůvky zvané, jsou asi půl třetího metru dlouhé a dva metry široké plachty plátěné, uprostřed zdobené širokým vyšíváním neb mřížkou (krajkovou vložkou). V dřívějších dobách dostávala každá nevěsta do výbavy úvodnici, kterou na úzko složenou oblékala na se přes ramena zvláště do kostela při svatebních obřadech, tak že bylo viděti jen vyšívání. Když se žena stala matkou, tu děcko do úvodnice zabaleno a nesené ke křtu. Při úvodě se žena opět přioděla úvodnicí. Když pak posléz úvodnice už v rodině nebylo třeba, byla někdy odevzdána do kostela na ozdobu oltáře nebo byla dána mrtvým ženám do hrobu. V některých krajinách konával se zvláštní obřad při oddavkách; při sezdávání totiž svědkové drželi plachtu nevěstinskou nad hlavami snoubenců, aby se tím naznačilo, že manželé všecko, radost i žalost spolu snášeti mají. Vyšívání na úvodnicích hanáckých bývalo velice skvostné. Široký pruh uprostřed provedený buď bílým neb žlutým hedvábím leskl se jako zlato a stříbro a jevil až okázalou nádheru, pročež byl také velice způsobilý ku posvátným a slavnostním obřadům. Ornament skládal se pravidelně z květinového vzoru a blíže konců vždy byly vyšity buď černým hedvábím květy nebo jméno majetnice, písmena JHS neb celé nápisy namnoze nečitelné, které se často přetvořily ve vzory řadové neboli tak zv. „ploty“. Úvodnice valašské, ačkoliv bývají rovněž velice pracně a skvostně provedeny, nejeví již té okázalé nádhery jako hanácké. Bývaly vyšity též bílým hedvábím, řidčeji modrým neb žlutým.

Na úvodnicích slováckých lze opět spatřiti tu pestrost a barvitost jako na jiných slováckých výšivkách. Prostředek úvodnice tvoří rezná sítkovaná nebo paličková, někdy také vyšitá vložka. Po obou stranách vložky bývají obyčejně různobarevné pruhy „na hrušky“, „kostky“, „sekáče“, „kalíšky“ atd. vyšity. Ale ornamentální nádherou vzorů nemožou se slovenské úvodnice nikterak měřiti s hanáckými neb valašskými.

Koutnice, kútní plachty neboli boudnice, v Čechách koutra zvané, byly všeobecně mezi lidem našim rozšířeny a sloužily k zavěšování lůžka šestinedělky, zvaného „kout“. Bylo to místo výhradně posvěcené matce a dítěti a nikdo kromě lékaře, kmotry a posluhující ženy nesměl vkročiti za tuto kútní plachtu. Slou-

žila k zástítě matky i dítěte proti zlým mocnostem i matka nesměla do nitra světnice pohlednouti jinudy než mřížkou nebo prolamovaným pruhem koutnice. Jen tak mohla matka dle tehdejších pověr „můru“ uzříti a sebe i dítě v čas uchrániti, aby jim neškodila. Zavěšovati lůžka šestinedělce bylo zajisté zvykem velice chvalitebným, neb nejen že byly žena i dítě chráněny od průvanu a světla příliš ostrého, nýbrž zůstaly takto též ukryty zrakům cizích lidí, čímž šetřeno i dobrého mravu. Boudnice zachraňovala kout tak dlouho, dokud žena nešla na úvod; pak teprve zase byla pečlivě uschována. Zemřela-li žena v nedělích, bývala někdy do ní zaobalena i pohřbena. Zemřelo-li však dítě před úvodem, matka vzala boudnici s sebou k úvodu, majíc ji pod paží zaobalenu.

Koutnice jsou plachty široké ze dvou neb tří šířek plátna, mřížkou neb ozdobným stehem sešité. Uprostřed po délce své jsou vyšívaným pruhem, krajkovou neb tkanou vložkou opatřeny, nebo po celé šířce dolní okraje vyšity. Vyšívány bývají boudnice různým způsobem. Plochým stehem vyšívan hlavně ornament rostlinný; křížkovým, vrkúčkovým, dlouhým a prolamovaným stehem vzor geometrický neboli přímočarý. Též „stehové kvítky“ se vyskytují. Na rezném, jemnějším neb hrubším plátně vzory bývají provedeny buď přízí bílou nebo červenou neb modrou. Nejzajímavější jsou ony plachty, na kterých jest vyšit široký pruh s podobou kohoutí, jenž bývá velmi důmyslně sestaven a proveden do tvarů přímočarých, tak že se šije podle čítaných nití. Takový kohout bývá řadou šestkrát až devětkrát vyšit na onom pruhu, který se táhne vodorovně prostředkem boudnice; mezery mezi kohoutím ornamentem vyplněny jsou skoro samými „hrachůvkami“. Jest věc samozřejmá, že kohout na boudnicích nebýval vyšíván pouhou náhodou, zajisté podoba kohoutí měla tu význam hlubší.

Jest známo, že u Slovanů kohout požíval zvláštní úcty a že se mu přičítala moc nad zlými bytostmi; když zakokrhál, zlí duchové a ďábli pozbývají své moci a prchají do pekel. Kohout se pokládá také za obraz bdělosti a pilnosti, síly a statečnosti. Proto hoši na Slovensku nosí za kloboukem bílá péra kohoutí, tak zvané kosírky. Čím více per těch za kloboukem, tím větší sílu projevil šohaj pro zápasy s jinými chasníky. Jest tedy pravdě podobno, že kohout na boudnicích byl vypodobován jakožto ochránce ode všeho zlého, od moci zlých duchů, již se ženy nedělky podle starých pověr národních nejvíce bály. Mimo tyto boudnice a úvodnice vyšívaly naše ženy ještě menší pokryvky do kostela, tak zvané šatky kostelní, pokryvečky pod kalich, antipendia, a podobných více.

Tolik se již psalo a upozorňovalo na krásu i cenu našich lidových prací, a přece jeví se pro ně málo porozumění a smyslu v našem nejširším obecnství. Málokterý národ v Evropě může se honositi takovým uměleckým lidovým průmyslem, a přece dosud jsme nedovedli vykořistiti bohatého pokladu jeho ornamentiky ani umělecky ani hmotně svým průmyslem. Jak jiní z píle a schopností lidu našeho těžiti dovedou, vidíme na Maďarích. V Prešpurce zřízen jest velký závod se slovenskými výšivkami, pod záštitou arcikněžny Izabelly. Takto se slovenské výšivky rozšířily po Uhrách, octly se na různých výstavách v Paříži, Vídni, Bruselu i jinde, domohly se uznání a slávy, ale ne slávy pro národ slovanský, nýbrž pro maďarský. Maďarsko je nestvořilo ani duchem ani rukou, nýbrž žena a dívka slovenská. Tyto naše lidové pomadárštěné výšivky octly se též na královském dvoře španělském, nosí a zdobí se jimi princezny německé nemající tušení, že je vyšívala za nepatrný peníz utlačovaná skromná žena slovanská. V Praze utvořilo se družstvo „Zádruha“, kde se prodávají všechny lidové práce umělecké, jako vyšívání, krajky, kroje dle starodávného způsobu, malované nádoby, věci vyřezávané, vykládané atd. Úkolem „Zádruby“ jest, by se nejen chudému lidu našemu výdělek poskytl, nýbrž také, aby starý, krásný náš domácí průmysl znovu zkvétal, se obrodil, by všeliké vzory staré techniky se udržely a rozmnožovaly. Jest již čas, bychom se chopili svého průmyslu, svých věcí nekupovali jen u našich výrobců, nýbrž se i honosili výrobky svérázného ducha našeho lidu. Jak prospěšno bylo by vymaniti tisíce žen živících se vyšíváním z rukou prospěchářských vyděračů, jak žádoucné, zjednati našemu krajčářství náležité místo na trhu světovém! Nuže budme svými! Chraňme, což jest naše, vážme si toho a nevzdávejme se toho tak lehkomylně!

DOMÁCÍ PRŮMYSL.

FRANT. MAREŠ.

Průmysl domácí v plném významu svém jest obor široký; měl-li by zde býti podán jeho obraz, bylo by k tomu třeba celé knihy a mnohých spisovatelů-odborníků. Přítomný článek nevytkl si tak vysoké mety, míní jen dáti podněty, aby se hledaly cesty obrodu a záchrany pro umělecký průmysl domácí, pokud snad ještě je záchrana možná.

Průmyslová výroba je tak stará, jako lidské hospodářství vůbec. Za prvních dob byl průmysl pravidelným zaměstnáním každé rodiny, věci hotoveny skoro výhradně pro potřebu vlastní domácnosti. Po staletích provedla se základní dělba práce na řemeslnou a selskou, řemesla nabyla výsady a rozvíly se cechy. Ale i pak byl zachován bývalý ráz práce v krajích, kam obchodní vliv měst dosáhnouti nemohl, zejména v krajích chudých a horských. Ba doposud jest možno nalézt zapadlé kouty, kde se žije, když ne zcela tak, tedy aspoň velmi podobně: kouty, kde jaro a léto vyvolá člověka do pole a lesů, zima pak ho dělá řemeslníkem a to ne na jednom, nýbrž na nejrozmanitějším díle.

Muž robil práce ze dřeva, z kovu, hlíny, z kožešin a kůže, žena tkala, vyšívala, malovala, zdobila, děti při práci pomáhaly; celá rodina byla účastna práce, byla dílnou a školou zároveň, vytvářela si svůj dům, nábytek, svůj šat, nářadí, svou domácnost s plnou tvořivou svobodou, a tak měla práce ráz osobitý a samosvojný. Předměty vyrobené byly dvojí: jedny pro denní potřebu a opotřebení, druhé pro zvláštní příležitosti — na neděli a svátek, na výroční slavnosti, do výbavy, ke křtu a úvodu, dary z lásky, buď hochu nebo děvčeti —, zkrátka pro svátek; neboť co jiného jsou takové chvíle v toku všedního života?

Věci svátečné nehynuly, byly pečlivě uchovávány, odkazovány dědictvím s pokolení na pokolení. Proto jim věnováno, čeho snad se nedostalo ostatním, alespoň ne tou měrou: namáhavé práce, nákladného materiálu a v první řadě veškeré vrozené schopnosti umělecké. Jaké byly tyto vrozené schopnosti a kolik jich bylo, můžeme posouditi ze zachovaných posud památek. Jaký se nám tu jeví vzácný smysl pro tvar a barvu, kolik přirozeného jemnocitu ve volbě výzdoby na dřevě a vůbec na látce, kolik neuvědomělého mistrovství uloženo v přirozeném rozčlenění plochy, jaký tu byl důmysl ve vynalézání vzorů a jich skládání a kolik tu bylo třeba umění, uvéstí v dokonalý soulad všechny tyto prostředky umělecké!

Tento umělecký průmysl domácí, nesoucí výrazné stopy lidové duše, je typickým projevem každého národa.

* * *

Devatenácté století změnilo mnoho na vzdělanosti národní. Sblížení krajů snadnou dopravou, stejné vzdělávání všech vrstev národa, rozvoj obchodu a velkého průmyslu a zvláště nové poměry sociální vyvrátily takřka z kořene posavadní způsob života. Tím zasulo se nejen mnoho přežitého,

ale i mnoho krásného, co nemuselo býti zapomenuto. Tak také vyhynul i umělecký průmysl domácí a vznikla a vzniká stále posud jiná forma průmyslu po domácku provozovaného, který má (uzákoněný již) také název průmyslu domácího.

Je to průmyslová domácí výroba rozmanitého zboží: výroba nožů, dřevěného náčiní, dřívěk a krabiček na zápalky, výroba kartáčů, pletení židlí, košíků, rákosových rohožek, slaměných šňůr, výroba perleťových a nitěných knoflíků, nití a tkanic, vyšívání šátek, výroba houní, tkalcovství, prýmkářství, pletení vlasových sítěk, pletení punčoch a ponožek, šití bílého prádla, výroba obuvi, papučářství a j., a j. Domácí výroba těchto předmětů je upravena a zřízena podnikateli, kteří předpisují druh a jakost výrobku, dodávají surovinu, někdy i nástroje, a provozuje se buď řemeslně, nebo jako vedlejší zaměstnání při zemědělství obyvatelstvem celých osad i krajů. Zboží odvádějí vyrábětelé buď přímo podnikateli, což je ještě poměrně výhodno, nebo nejčastěji sprostředkovatelům. Výrobky jsou továrnické, bezvýrazné, ale průmysl sám jest nanejvýš významným dokladem nynějších poměrů sociálních.

C. k. ministerstvo obchodu vydalo r. 1901 o tomto průmysle domácím obsáhlou zprávu inspektorů živnostenských*) a část o moravských poměrech, zabírající ve svazku druhém str. 3. až 158. ve stručném výtahu vydal v brožurce, věnované Národní jednotě pro východní Moravu, dr. Richard Fischer.***) Na 61 stránkách je tu obraz celé dnešní výroby po domácku provozované, dnešního domácího průmyslu, obraz tak smutný a vzrušující, že plně oprávněno jest heslo brožurky: Bída lidu našeho volá o pomoc nejen k našim srdcím, ale i myslím...

Šestatřicet druhů továrního zboží hotoví domácí průmysl na Moravě, asi 75.000 lidí hledá v něm obživu, obživy z 90ti procent hladové a vražedné. Hmotné poměry těchto 75.000 ubožáků jsou přímo strašné. Pracovní doba trvá 14—18 hodin denně; pracovatí musí muži, ženy, staří, choří, děti nejen školní, ale v některých odvětvích již i děti čtyřleté; mzda kolísá mezi sedmi halíři až 2 korunami denně, udržujíc se průměrně na 30—50 haléřích. Uvedeme tu z knížky té některé ukázky, aby se jimi osvětlilo, co jsme tu jen mohli naznačiti.

„Vyšívání šátek zaměstnává 5 obchodníků střížným zbožím v Olomouci a 8 soukenníků v Prostějově asi po 200

*) Bericht der k. k. Gewerbe-Inspectoren über die Heimarbeit in Oesterreich (3 svazky, 4°, stran 1346, Vídeň, A. Hölder).

**) „Domácí průmysl na Moravě“ (Olomouc, vlastní náklad, cena 20 h.).

děvčat, které vyšijou ročně na 50.000 šátek. Hlavně v obcích mezi Skrbení a Náměští je to práce děvčat v zimě. Děvčata dostanou 10—20 šátek, na nichž jsou vzorky vytisknuty, pak potřebné množství hedbáví, bavlny a lemůvek. Pracuje a platí se od kusu 20—60 kr., velmi obratná dělnice vyšije za den, pracuje-li 16 hodin, nanejvýš 2 šátky a vydělá si 60 kr. Pravidelný výdělek denní je 16—25 kr., roční 80—90 zl. Vadou jest, že dělnice zřídka kdy dostanou mzdu hotově vyplacenou, naopak jsou povinny aspoň za polovici mzdy koupiti si různého zboží střížného. Vyšíváním zaměstnávají se děvčata už od 10 roků, a mnohdy i dcerky rolnické, které si tak vydělávají na různé potřeby přepychové, a aby dostaly práci, donášejí obchodníkům darem máslo, vejce a p.“

„Výroba dřevěného náčiní provozuje se po domácku v malých obcích údolí Bystřice (polit. okres Val. Meziříčí a soudní okr. Vyzovice), a to náčiní hospodářské, kuchyňské, šindele, dětské hračky a p. Zaměstnává se tím 800—1000 lidí (ale jedině v zimě), kteří původně byli úplně samostatní, kupující si sami materiál a prodávající zboží přímo odběratelům, teprve časem vloudili se sem zprostředkovatelé buď místní, buď cizí, čímž se cena výrobků, než dojde spotřebitele, zdvojnásobí až ztrojnásobí. Podobně kupují dřevo potřebné buď přímo neb nepřímo od zprostředkovatelů. V údolí Bystřice vyrábějí jistí lidé výhradně dřevěná kola a nápravy k vozům, jiní ostatní součástky. Silný dělník vydělá si denně 20—45 kr. Dřevěných pekařských lopat zhotoví dělník za den 2—3 kusy po 20 kr. (denní výdělek 20—30 kr.), obyčejných lopat 5 kusů po 35 kr. (denně 50 kr.). Výrobou puten vydělá si dělník, nakoupí-li dobře dřevo, asi 3 zl. týdně. Vidle senné a hnojné prodávají se po 5—6 kr., zhotoví se jich 10 za den, což značí výdělek čistý 25—30 kr. denně, stejně jako při výrobě t. zv. mírek, pak hrábí, topor a p. V Liptále a okolí sedláci vyrábějí šindel, pracují buď sami, buď čeledí a najatými dělníky, jimž platí za 1000 kusů 2 až 2 zl. 50 kr., ač prodejní cena za 1000 je 7—15 zl. Dělník pilný a obratný nařeže za den 200—250 šindelů. Skrovný výdělek zůstane po většině u místních obchodníků a v kořalnách. Umění výroby přechází s otce na syna. Většina má domky, ale stálým zdražováním dřeva při stejné ceně výrobků se poměry horší a průměrný výdělek roční 50—80 zl. se zmenšuje. Hlavní výživou těchto lidí jsou brambory, chléb, mléko, kukuřice, ječmenná mouka a suchá jablka.“

„Na Konicku pilně se provozuje pletení slaměných šňůr, z nichž se pak vyrábějí brašny a klobouky slaměné. Ku pletení šňůr užívá se pšenické neb rezné slámy, jež se ku-

puje u domácích rolníků. Kupci však málokdy platí hotovými, nýbrž zavazují se rolníkům, že jim z jara a v létě budou za to na poli pracovat. Pletení je dosti jednoduché a užívá se na jednu šňůru 3—14 stébel, které se na různě barví. Práci tou zabývají se muži, starci, ženy a často i děti. Plete se v každé tkadlecké rodině, někdy i u sedláka. Pravidelné zaměstnání je u stavu, a jsou obě tato zaměstnání úzce spojena. Výroba šňůr vznikla asi před 25 lety, když poměry tkadlců začaly se náhle horšiti, a snad zavedli to mužové, kteří při polních taženích v Itálii průmysl ten tam poznali. S počátku se výroba ta dobře vyplácela, ale od 10 let je to výdělek nepatrný. Na Konicku (nejvíce kolem Něm. Brodku) a v nejbližších obcích sousedních okresů zaměstnává se tou prací asi 4000 lidí. V Něm. Brodku a sousedním Skřípově je 16 obchodníků, kteří šňůry skupují, ale místo peněz dávají potraviny (ceny i jakosti všelijaké), jen mužové dostanou nějaký krejcar — na tabák. Průměrný výdělek denní je 8—9 kr. Jemnější zboží dodává se buď přímo, buď prostřednictvím místních obchodníků a kloboučníků (v Brodku jsou 3, v Prostějově 2), kteří ročně spotřebují na 110.000 kusů šňůr, za něž se platí mzda 3800 zl.; ostatních šňůr se užívá na brašny. Plete se hlavně v zimě od 5. hodiny ráno pozdě do noci, děti cvičí se již od nejútlejšího mládí.

Ze šňůr se hotoví předně brašny (neb zde tak zv. cékry) různé velikosti a vyrobí se jich ročně asi 3000 kop za 12.000 zl. Pracují ženy a děti přes 14 let staré. Zručná osoba vydělá si denně až 24 kr. Podnikatelé provádějí odbyť prostřednictvím podomních obchodníků nejvíce do Haliče, Čech a Moravy. Ze 380.000 šňůr užije se 270.000 kusů na slaměné brašny, 110.000 kusů na slaměné klobouky. Celkem vyrobí se tu klobouků za 200.000 zl. Na lepší zboží kupuje se sláma čínská, švýcarská i japonská. V blízké obci Lípové (okres boskovický) založila česká společnost pro výrobu klobouků v Praze filiálku, která nejen ve směru hospodářském, ale i národnostním znamená český pokrok.“

„Hladovým zaměstnáním je domácí výroba nitěných knoflíků v severozápadní Moravě. Knoflíků těch užívá se hlavně k mužským košilím a spodkům, k nočním kabátům a na povlaky postelní. V okrese šumperském zabývá se výrobou (vlastně obchodem) knoflíků 22 firem, ve St. Městě je 5 firem, nejvíce je jich v obci Žibřidovicích. V létě pracuje jen asi 1000 lidí, za to v zimě asi 6000, z nichž je 2500 dětí, 2000 žen a 1500 mužů. Roční výroba páčí se průměrně na 80.000 zlatých. Dělníci chodí si pravidelně sami pro práci, někdy 3—4 hodiny cesty. Mzda je velmi malá; za balíček, jenž obsahuje 720 knoflíků platí se 45 kr. až 1 zl. 20 kr., tak že za tucet knoflíčků

dostane dělník $\frac{3}{4}$ až 2 kr. (Před 15 lety ještě byly mzdy dvojnásobné). Dělníci za výdělek tak krvavý odebíratí musí své potřeby od obchodníka, jenž je zaměstnává a jen pod tou podmínkou dostanou práci.“ —

* * *

Smutný obraz ten, jak poklesla domácí výroba, ještě více ztrpčuje vědomí, že zaměstnavatelé většinou jsou cizinci s lidem necitící, jeho řeči opovrhující a jeho odvislosti hospodářské zneužívající ještě i k otroctví jinému . . .

Poměry ty se vyvinuly tak smutně, že průmyslu domácímu dlouho nebyla věnována potřebná pozornost. Teprve v posledních dvaceti letech věci se obrátily k lepšímu — ale namnoze už bylo pozdě. K uměleckému průmyslu domácímu obrácen zřetel rovněž od let osmdesátých. Když pak se zahájily přípravné výzvy k Národopisné výstavě, vzbudily potěšlivý rozruch zvláště v krajích co do rázu kmenového zachovalejších. Směr národopisný, pražskou výstavou zdůrazněný, dal směr práci i u nás; domácí průmysl byl výzdobnou výplní myšlenkám jiným, ne cílem sám sobě. Ale přece objevil se mezi drobnými krajinskými výstavkami pokus, který snad bezděky, snad vědomě, měl ráz průmyslový: výstava ve Velké u Strážnice ve dnech 21.—23. července r. 1894.

V chalupách vypravena různá odvětví domácího průmyslu uměleckého, předvedeno jeho náradí, surovina, způsob a postup práce, výrobky jako v malém umělecko-průmyslovém museu. Chalupy staly se na chvíli výstavní místností — nemohlo býti šťastnějšího rámce.

Národopisná výstava roku 1895 ukázala ohromné bohatství národního našeho života a myšlenka, která ji ovládala, rozšířila se a rozvětvila po všech vrstvách národa.

Byl to velkolepý a svého druhu jediný obraz umělecké schopnosti všeho lidu našeho, které dostalo se uznání všeobecného, všude. Materiál na výstavě snesený přímo nutil ku práci, tím více, že mělo se za to, že to vše posud žije. Nastala úsilovná sběratelská činnost, naplnila se řada museí materiálem sneseným na srovnávací studium lidopisné, ale skupovalo se mnoho také pro cizinu agenty a lidmi z nevědomosti lidu našeho těžícími, kteří dovedli umělecký domácí průmysl lidu zlehčiti, a náhradou za staré umění dodali mu novodobý šmejdl. Lid zbaven byl namnoze všech zděděných krásných věcí, jež v příhodné chvíli mohly mu býti vzorem při obrodě uměleckého průmyslu domácího, když by do lidu zase pronikal.

Však sběratelská činnost přinesla také určité a jasné vědomí, že domácí průmysl umělecký zanikl, že dnes vlivem jedi-

ného století, ba půlstoletí, žijí již jen chatrné zbytky jeho, ty že jsou na vymření a že jen někde snad přejdou na další pokolení.

Pravdivost tohoto poznání dokázána letošního roku (1906) na vídeňské výstavě domácího průmyslu uměleckého, sneseného na poznání práce a jejího rázu: jen v Haliči, v Bukovině a především v Dalmacii dosud ještě kvete práce lidová a s ní i její osobitá krása; jinde zhynula, nebo je na vymření.

Bezděky tvrdě doléhá na každého chápajícího pozorovatele myšlenka, proč že se toliké práci dalo zahynouti? Vždyť v ní měl lid nejen bohatství hmotné, než měl v ní především bohatství duševní. Dávala mu vždy silnou tvůrčí radost, krásu životní, a v ní nejen vzpružení, ale stálé množení duševních schopností. A bez tvůrčí radosti je duši našeho lidu smutno, a smutněji, ba troufám si říci: bohatství schopností, všechno to tvůrčí nadání nemohouc se uplatnit, stává se přímo pramenem znemravnělosti. K tomu si přimysleme temné pozadí sociální bídy, oněch 75 tisíc ubožáků pracujících v domácím průmyslu, dále statisticky nezjištěné posud, ale rovněž smutné pozadí sociální bídy lidu zemědělstvím se živícího v některých krajích — jaký otvírá se tu výhled!

Musi-li zhynouti všechno to bohatství duševní, nelze-li kulturu řídit tak, aby v sebe přijala vše dobré, aby nejen sobě, ale i sebe přizpůsobovala? Jak začít?

* * *

V Ústředním spolku českých žen v Praze přednášel prof. dr. Arnošt Kraus roku 1900 „O povznesení lidového průmyslu uměleckého na základě zkušeností norského Husflidu“. Na dvojí věc kladl důraz: na veliký zisk materiální a hlavně mravní, kterého v Norsku, Švédsku a Dánsku hnutí to dosahuje, a pak na prostředky, jimiž se k výsledkům těm dospělo.

Jinde tedy není budoucnost uměleckého domácího průmyslu beznadějná, na otázku, co počítí, našla se tam odpověď, která, byť i nebyla úplným rozřešením, jest přece jen radostná.

Přednáškami dán popud ku práci i u nás a hned potom se ustavila v Praze „Zádruha“, družstvo ku povznesení lidového průmyslu hlavně uměleckého. Výroční její zpráva za rok 1905 (pátý rok jejího trvání) zmiňuje se o obchodním prospěchu podniku i o zavedených nových předmětech obchodních. V roce 1905 zřídila prodejnu v Karlových Varech, způsobeno obchodní spojení v Americe s Clevelem, za zboží stržilo se okrouhle 31.000 K, o 7000 K více

než v roce předešlém, podílníků je 239 po 50 K, na skladě má „Zádruha“ zboží za 22.353 K.

Je zřejmo, že při otázce o povznesení uměleckého průmyslu domácího dříve než vše ostatní, musí být řešena otázka, jak upravit odbyt, neboť jako odbyt znamená trvání, mohl by znamenati též obrození toho, co bylo odloženo a zapomenuto. Učiňme, aby výrobce své zboží prodal za cenu věci přiměřenou, se ziskem, který se jemu ponechá, a bude pracovat on i všechna jeho rodina, přiučí se i jiní, a když se jemu ponechá úplná volnost ve tvorbě, nebude-li se mu výzdoba školou nebo jinak vnučovati, počne zase tvořit. Co po tisíceletí v duši lidu dřímalo a žilo, rostlo a se rozvíjelo, nemohlo být rázem v duši zhubeno sebe prudší změnou poměrů. Upravením a organisováním odbytu mohlo by tedy být zachováno a rozšířeno především všechno, co z uměleckého průmyslu domácího dosud nezhytnulo. Nezhytnula zcela dosud výroba výšivek, paličkovaných krajk, trvanlivých košíků stolních, ručních i velkých košů, krásných rohožek, výroba toufarového a dřevěného zboží, hraček. O odbyt bylo by nutno starati se tím, že by se zřídily prodejny v četných našich místech lázeňských a ve větších městech. Je napořád až stydno se podívati, co se v našich lázních nabízí hostu i cizinci ke koupi „na památku“, jaké to jsou bezduché, světoběžné výrobky! Není posud nijak postaráno o to, aby, chce-li si kdo koupiti něco na památku, koupiti mohl věc rázovitou, které nedostane v prvním i posledním krámku doma. A nemohlo by se výhodně prodávati takové zboží na jarmarcích nebo po domech, než by se dostalo do pravidelného krámského obchodu, aby se takto zase vrátilo do lidu?

Druhá otázka jest otázka věci na vzor: upravení organisace práce. Obrodu a snad dokonce ušlechtění umělecké práce nelze si mysliti prováděnu rozkazem nebo dobrou vůlí; jen možnost svobodné tvořivosti může vésti na pravé cesty a jen umělec výtvarník opravdu národního ducha, cítící a oceňující vnitřním pudem i vědomě zvláštní krásu prostého umění, směl by si troufati přispěti radou, pokynem a vzorem, kde by nebylo starého podání nebo příkladu i po horlivé sběratelské práci. Rádcem i zprostředkovatelem organisované práce by mohla být musea, jež materiál do dneška sebraný po většině jen přijímala a ukládala; z útvarů historických měnila by se v útvary pracovní na venek, uváděla by v pohyb kapitál dosud schovaný. Dobrou pomocí mohly by být umělecko-průmyslové a odborné školy jako jsou ve Švédsku a Norsku, kdyby naučily cítiti a pracovati po způsobu lidovém. Snad to měla vláda kdysi na mysli, zřizujíc takové školy

vždy v sídle domácího vžilého průmyslu, ale nebyl nalezen živý styk s duší lidu, a tak zůstaly útvarem nesdruženým a nepřispěly k zastavení rozkladu a hynutí uměleckého průmyslu domácího.

Je však ještě jedna možnost, která přispěje na povznesení domácího průmyslu uměleckého na Moravě. Usiluje se o zřízení průmyslové rady, tak jako byla zřízena rada zemědělská. Není posud, ale bude-li, úkol povznést domácí průmysl umělecký ji čeká a nesmí se ho zříkati. Uvážíme-li, že zemědělská rada moravská měla loňského roku v rozpočtu zařadeno přes 300.000 K, že průmyslová rada tedy také bude mít po ruce značné obnosy, není naprosto nemístno toužiti po tom, aby podobnou práci konala: aby měla své kočovné učitele odborné, výborně v pracích v duchu domácího průmyslu uměleckého obeznalé, aby udílela podpory přednáškám soustavným, pořádaným po dědinách, aby zakupovala, půjčovala i rozdávala věci na vzor účastníkům svých přednášek, aby se starala o odbyť, aby byla pomocna všem, kdo by chtěli činně přiložit ruku k dílu, i hledala sama nové cesty, jimiž by se mohlo k cíli. Na to musí býti pamatováno hned při jejím prvním sestavování.

Než právě zde zase třeba opakovati, co již dříve bylo pověděno: nestačí pouze, aby pro věc byla náklonnost a trocha porozumění, vedení však aby se ponechalo lidem, jimž umělecký domácí průmysl náš je věcí, kterou by teprve začali zkoumati. Opakujeme: jen umělec výtvarník opravdu lidového založení, cítící a oceňující instinktivně i vědomě zvláštní krásu prostého umění, směl by si troufat přispěti radou, pokynem a vzorem, kde by nebylo tradice nebo příkladu.

Povznést domácí umělecký průmysl lidu našeho znamenalo by pak nejen dáti chléb a nový duševní život mnoha tisícům ztracených, ale též ideální zisk všemu národu. Cest, jak umělecký průmysl domácí povznést, je jistě mnoho, ale je třeba jich hledati a je zkoušeti.

Proto prospěje každá práce vykonaná za tím účelem, ne pouze proto, že jest nová, ale že jest blízka prováděcím schopnostem svého původce a mnohých mu blízkých. Společným pak úsilím dojde i u nás snažení tam, kam došlo v Norsku, Švédsku a Dánsku: výdělkem zmírní se bída a chudoba, tvořivou prací se vnese do lidu radost, uměním pak rozvine se krása a mravnost.

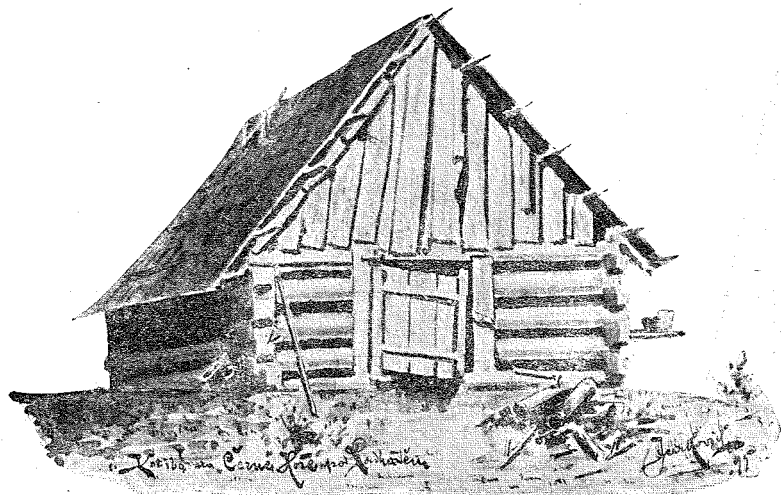
LIDOVÉ STAVBY.

DUŠAN JURKOVIČ.

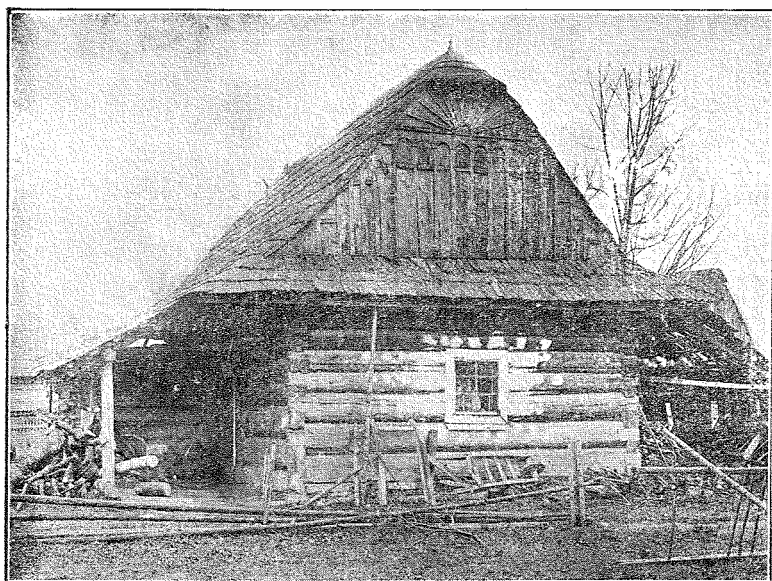
O stavbách lidových mluví se dnes, jako o věci naprosto odbyté. Ze dřeva se již stavěti nemůže, není ho, a pak to zákon nedovoluje. Dřevo a sláma shoří, to jest dostatečným důvodem; nač přemýšleti dál, jak by se jeho závažnost oslabil, nač se namáhati, jak by se zvýšila bezpečnost oněch stavebních látek? Za to nikdo nic nedá. Co bývalo, už nebude, a kdo by se v dnešním shonu o minulé, přežilé věci staral? Máme přece řády a zákony, staví se bezpečně a jest nám při tom dobře.

Ale zabloudíme-li někam na náves nebo do starých městeček našich, která podnes zůstala aspoň poněkud uchráněna stavebního ruchu posledních let, shledáme, že každý domeček, každá chaloupka má svůj vlastní ráz, svého vlastního tvůrce, a maně začneme přemýšleti, proč budovatel to neb ono tak řešil, a co vše do věci tak prosté a jednoduché vložil. Potěší nás důvtip, myšlenka, výzdoba, sestrojení, řešení zcela přirozené, jasně, dobré a pěkné. To mluvím za odborníka. Ale i prostý člověk, neoborník, jen poněkud myslící, jenž není dosti pohodlným, aby se zřekl vlastního úsudku a přejímal dnes obecně platné názory o umění a běžný vkus, který vidí krásu v přepychu a oceňuje její hodnotu penězi, pocituje veškeré tyto dojmy bez rozbírání a uvědomování podrobného. Umění jakkoliv prosté a jednoduché mluví vždy k duši čistě, nefalšovaně.

Na druhé straně všimněme si, co vše se nám dnes dává za naše stavby lidové. Jak vypadají ony vesnické domky, stavby, které přece hovějí předpisům a zákonům stavebním! Esthetických řádů a předpisů bohužel nemáme. Bezduché, nudné formy renesanční nebo barokové šklebí se na nás ve své zvrhlosti, špině a pustotě. A přece si na takových domech lidé zakládají a vydávají za ně často značné obnosy v domněnce, že činí tak pro pokrok, dobro a krásno své obce, svého okolí. Jak jinak vypadají domečky prosté všech lýchých, cizích ozdob, se svými okny bíle orámovanými a pestře malovanými, ve své bělostné čistotě, zvoucí vstoupiti bohatě zdobeným žudrem! Kolik krásy a výzdobného pokladu vloženo do všech těch síní, ohnisk a pokojů!

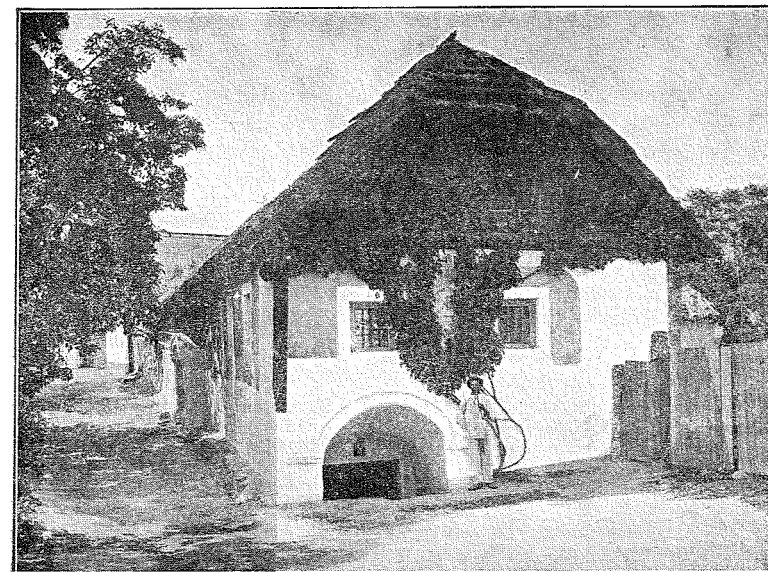
1. Koliba na salaši.

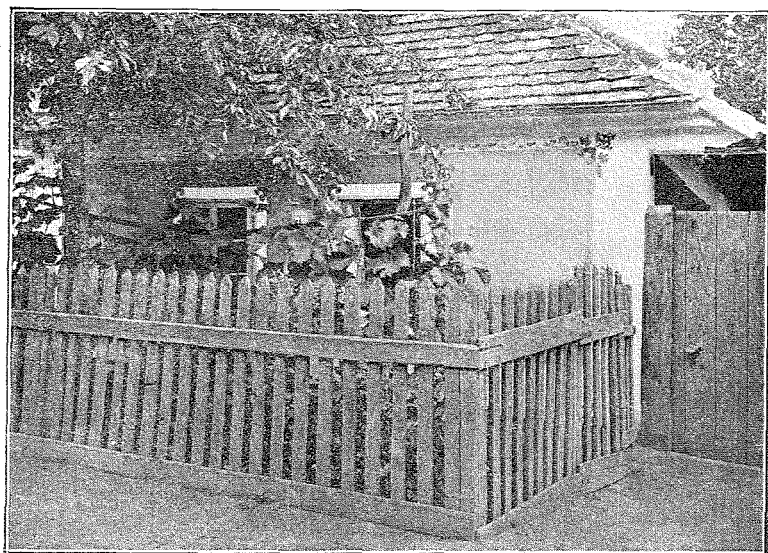
2. Horské stavení dřevěné.

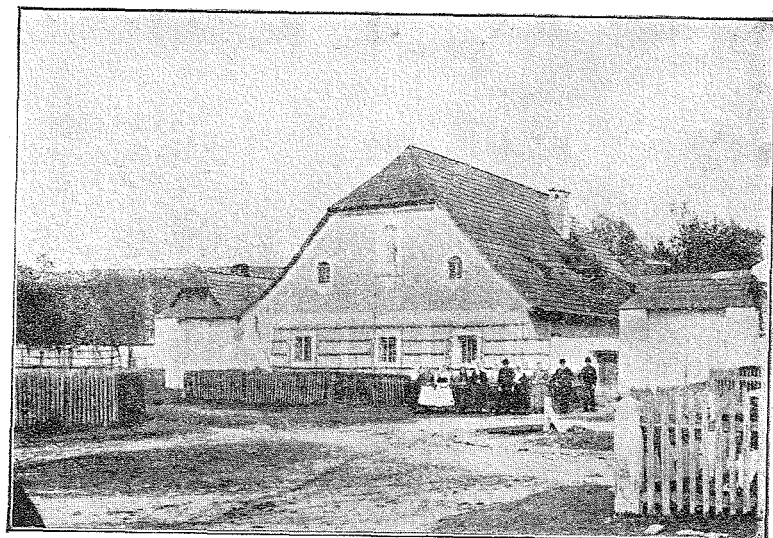
3. Zděná chalupa s doškovou střechou.

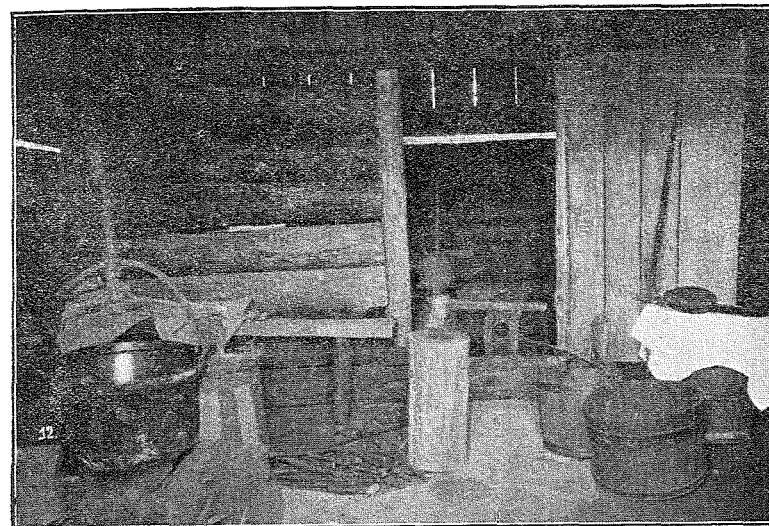
4. Zděný statek s vinným sklepem.

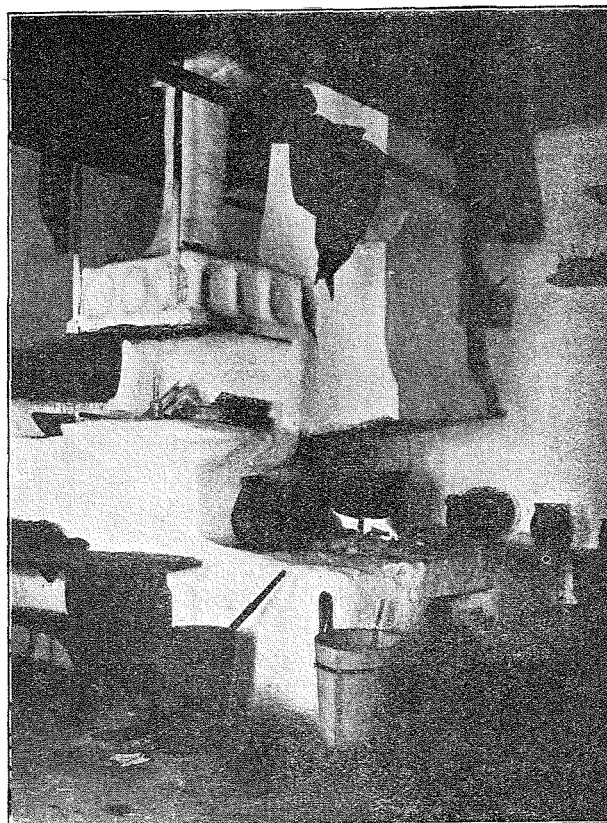
5. Zděná chalupa, po vyhoření krytá křidlicí.

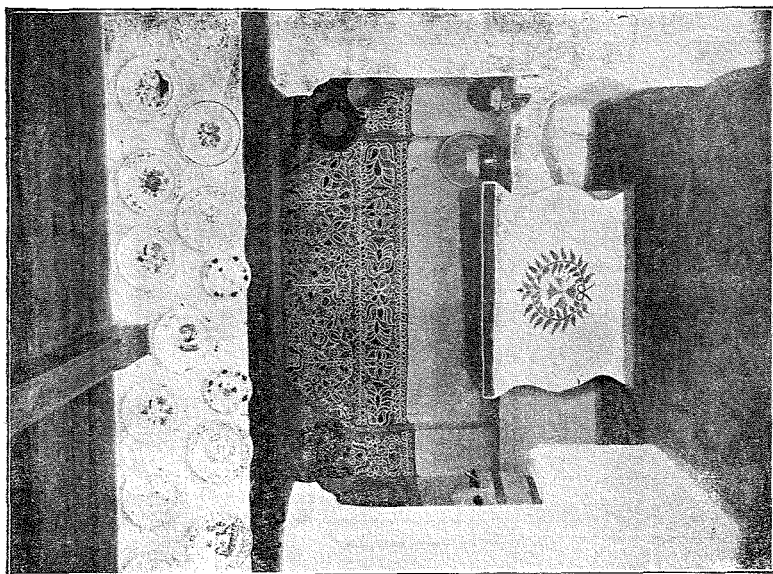
6. Zděné fojtství.

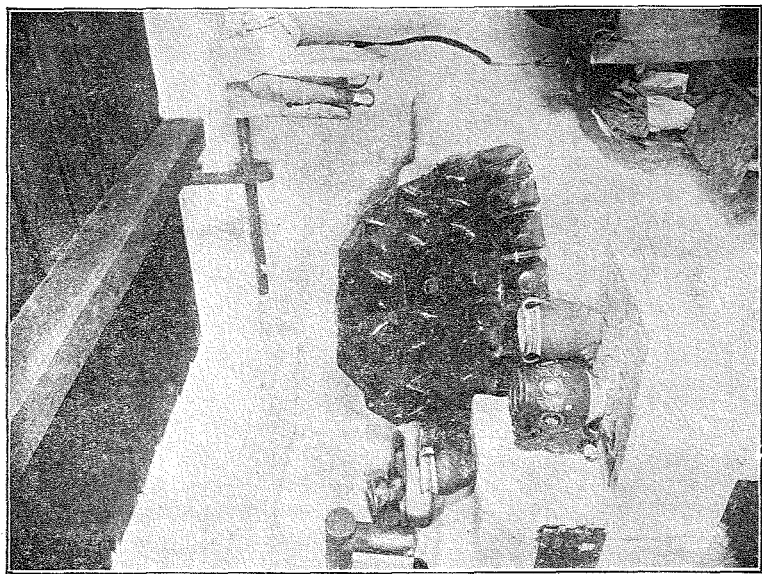
1. Vnitřek koliby.

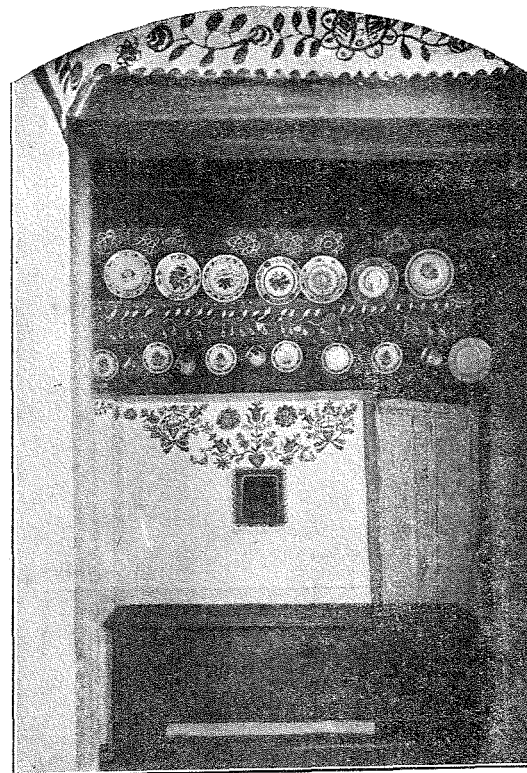
2. Pec, ohniště a kozub uvnitř světnice.

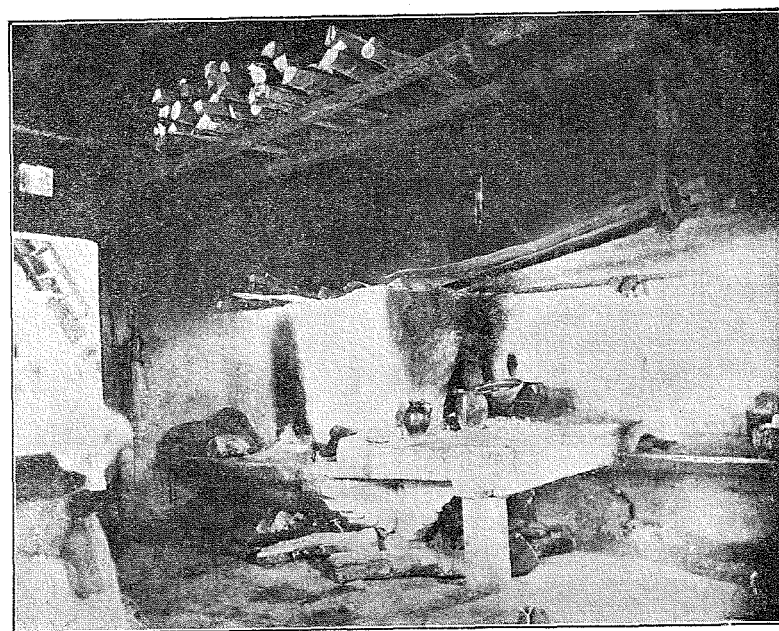
4. Ohniště v předsíni.

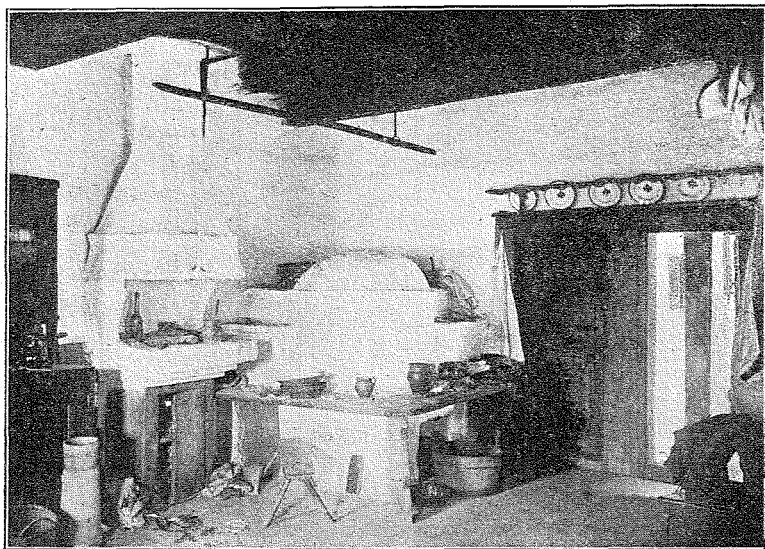
3. Pěc s kamny a přistaveným sporokrbem uvnitř světnice.

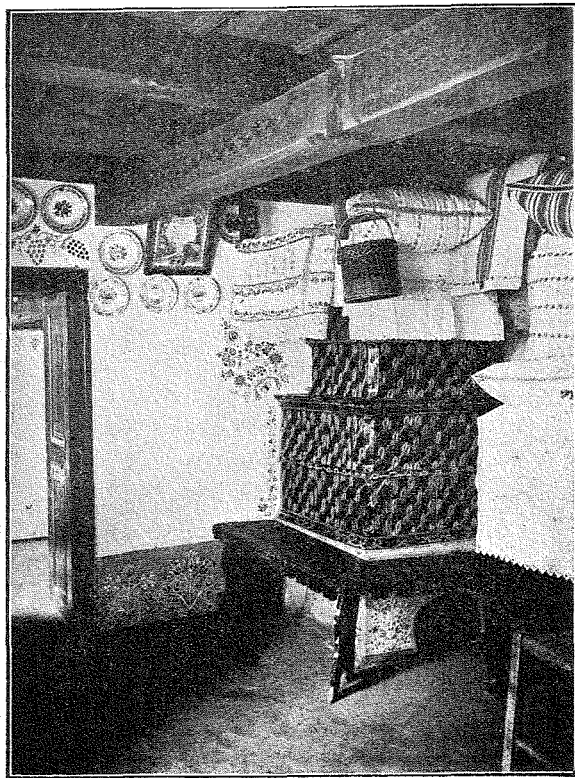
5. Předsíň.

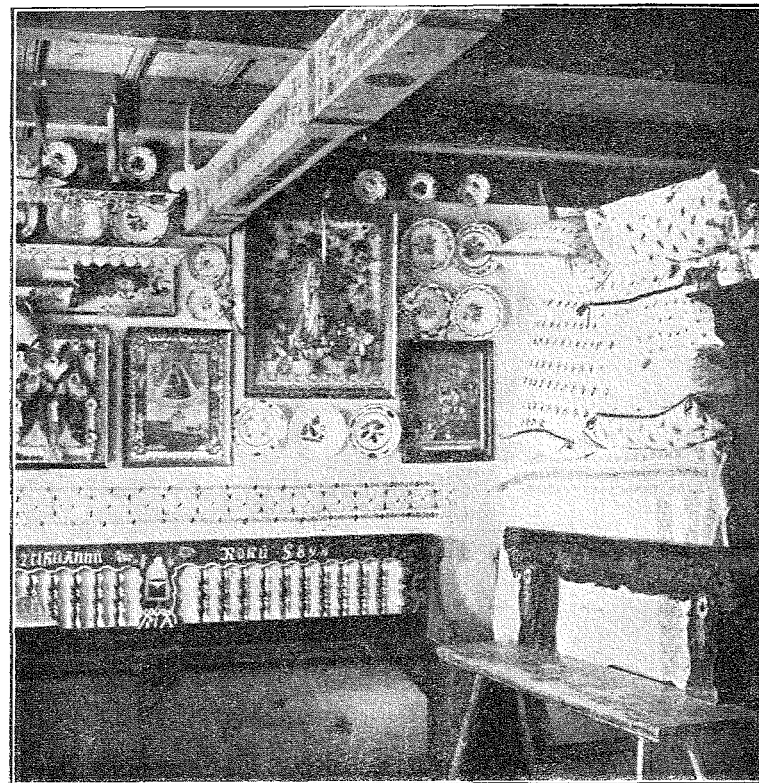
1. Světnice s pečí bez komína.

2. Světnice s pecí
a kozubem.

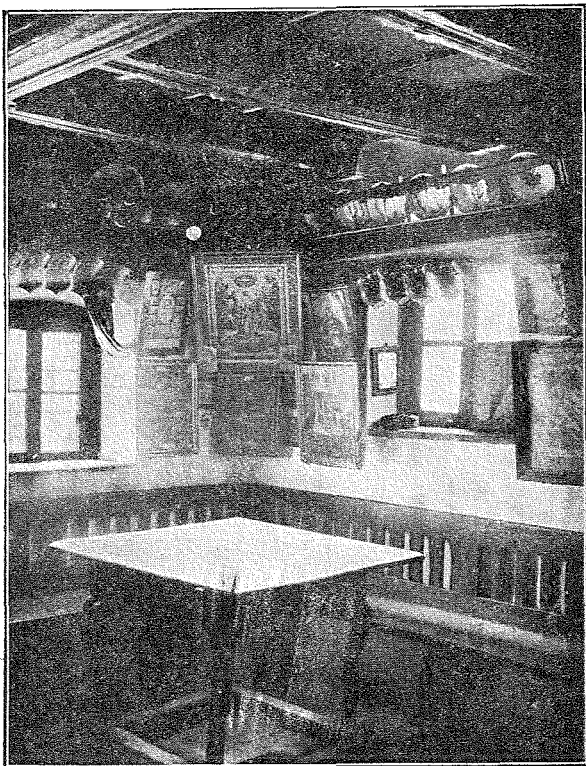

3. Kamna ve
světnici.

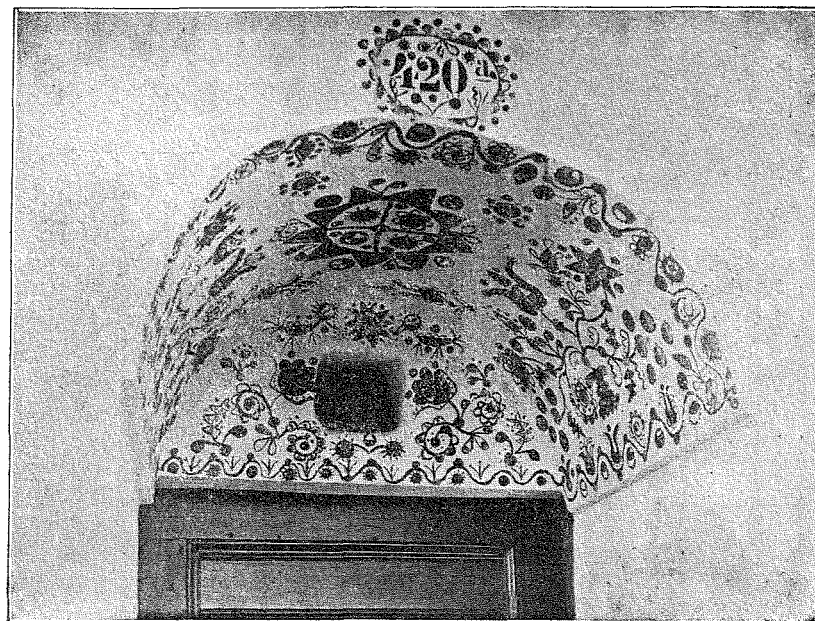
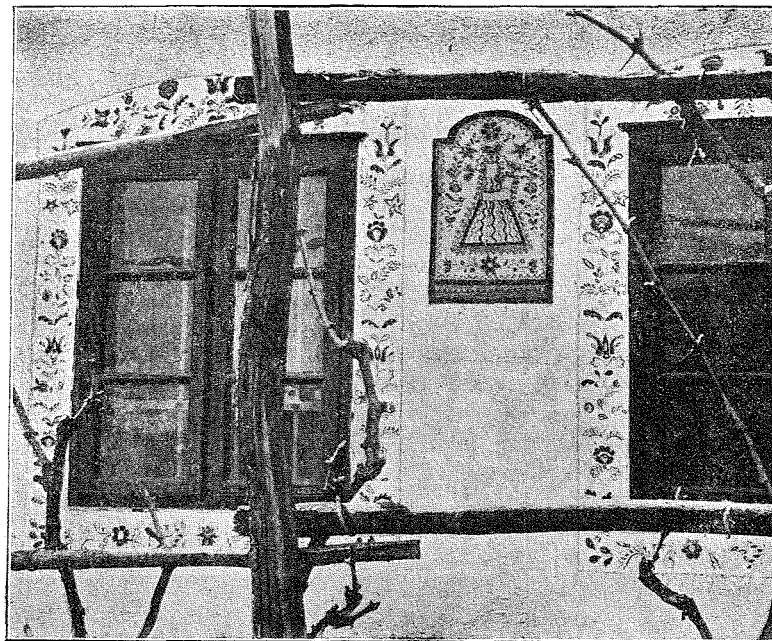
4. Pohled na bílou jizbu.

Jako vidíme z prosté koliby salašnické vznikati dřevěné chaloupky, později zděnými stavbami nahrazené, tak předvádím na připojených obrázcích vznik ohniska, kozubu a peci až po zcela pohodlné sporokrby a dobrá kamna. Nejprostější obývací místnost s ohniskem a pecí bez komína vyvinula se v parádní bílou jizbu, v níž by mohl nejen směle bydlet vzdělaný měšťan, ale bez rozpaků zasednouti za stůl i hrdý šlechtic, u něhož stará kultura vyhýčkala citlivost k okolí jeho důstojnému.

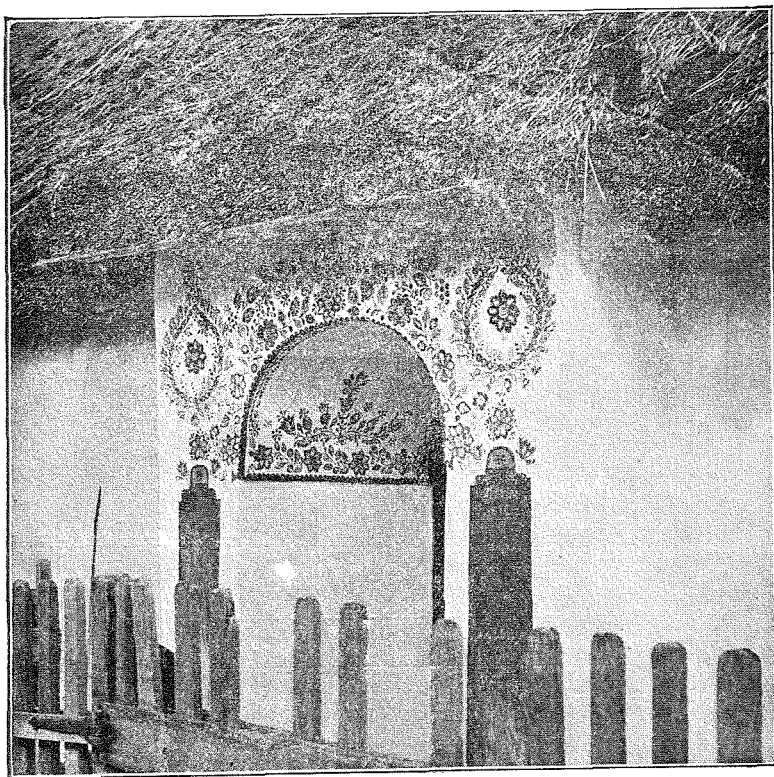

5. Pohled na bílou jizbu.

Nemíním dnes pouštět se do popisů; chci pouze čtenáře přimět k úvaze, zdali jednáme dobře, když všecku tu krásu, celé toto v pravdě čisté, životné umění lidové odkazujeme do stínu zapomenutí, aniž se tážeme, zdali z tohoto podnes nám zachovaného podání lidového není možný další vývoj a pokrok, zdali na tom podkladě není možno stavět a bydlet tak, jak je našim dobovým a místním poměrům přiměřeno?

Výzdoba kol oken.
Malované podnebí žudra.

Malované žudro

Svéráznost tato mizí z našich chaloupek a vesniček den ode dne. Jaký však to vkus přerušuje její vývoj, jaké formy a barvy bere lid za její náhradu, netřeba zde připomínati.

Nechci zachraňovati, co udržeti nelze. Jsem však přesvědčen, že venkovský lid, který tolik pěkného stvořil v minulosti, tvořil by pro sebe a svoji budoucnost ne méně krásně, kdyby nekazilo jeho cit pro krásu tolik špatných příkladů právě z těch vrstev společnosti, které jsou mu vzory při opatřování kulturních potřeb. A tážu se, zda duševní otroctví, opíčení se po cizím a nesamostatnost, která nás se všech stran zaplavuje, nemá zhoubný vliv na celé naše žití a bytí kulturní?

MORAVA UMĚLECKÁ.

„Prosím vás, abyste se snažili cítit veškerou silou svého mládí, že jen ten národ hoden jest půdy a okolí, jež byl zdědil, který je veškerými činy a uměními líbezňuje pro své dítky“.

R u s k i n (k poslu-
chačům university oxfordské).

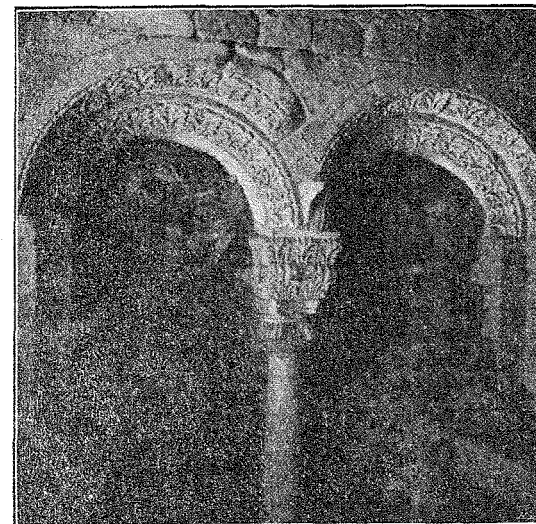
O Moravě umělecké slychali jsme tak málo, že jsme o ní téměř ani neslychali. Ač jsme ohromnou většinou v zemi, byla nám do nedávna odpírána všechna práva, abychom žili svým českým životem. Správa země, školy a úřady byly nám cizí a nepřátelské, ba i církev nekřesťansky němčila, kde jen mohla. Hladovi po právech lidských, zápasíce o každé soustojich, neměli jsme ani dosti pokdy, abychom si všímali krásnotvárných plodů umění; žízni po svobodě občanské, byli jsme rádi každému hltu této „živé vody“ a nemyslili jsme na víno duše. Toť jedna příčina, proč o Moravě umělecké slychali jsme tak málo, že jsme o ní ani neslychali. Druhá pak jest ta, že nebylo střediska, odkud by světlo bylo vrháno na tyto pamětihodnosti. Třetí, že nejvzácnější památky umělecké a nejstarší jsou téměř všechny v západní polovici Moravy. A ta byla hodně zapadlá. Do nedávna byla téměř bez železných žil, po nichž život země probíhá. A až posud železniční spojení s ní a v ní jest výminkářské.

Dvacátým stoletím nastává Moravě doba nová. Rozšířené a zvýšené uvědomění národní, dobytí celé řady měst, zmohutnělé školství, čilá žurnalistika, neoceněná drobná práce všech vrstev národních, přes bolestný nedostatek pevné celkové organizace přece jen více méně zdařilé pokusy o sdružení v různých místech, oborech a různých stranách politických, vůbec zvýšená síla vzdělanostní i hospodářská způsobily, že konečně správa země přejde do rukou naší většiny, třeba daleko ještě ne tou měrou, jak spravedливо a slušno, ale přece jen přejde. Bude třeba další práce a úsilí tím napjatějšího, abychom dokázali, že správa ta skutečně nám přísluší; že jsme schopni, abychom sami sobě vládli; že za naší správy život země té v plné svobodě se bude všemi směry rozvíjeti a že bude také rozkvétati nejkrásnějším květem — uměním.

Bývalo tak jindy, musí býti zas. Jako přední deska starých missálů bývala posázena drahokamy podivného lesku, tak byla Morava posázena krásnými stavbami a uvnitř těch

staveb leskla se nádhera. Ale jen jako přední deska; zadní bývala prostší. Tak i západní polovice Moravy, oddělená řekou Moravou, honosila se vyzdobou vysoce uměleckou, kdežto východní polovice prostším uměním lidovým, ale také podivného půvabu. Zpustošení maďarské, vpád mongolský a brzy po něm uhersko-kumánský, bouře husitské, nové nájezdy maďarské, plen švédský a později pruský, pak požáry a ještě více přestavby v době barokové, jakož i neúcta k starým památkám a nerozum a tupost vyloupaly a vyloupily z Moravy přemnohé drahokamy a perly. Doklady jsou křiklavé. Přehnal se přes Moravu pohrom a hrůz do nespočetna, jako přes málo kterou zemi. Přes to vše zachovalo se mnoho krásného a leccos vzácného, tak vzácného, že zasluhuje nepoměrně dbalejší pozornosti, než s kterou celek náš mimochodem k památkám moravských tu a tam shlédl. Přátel jejich mělo by býti bez počtu. A jest jich dosud málo. Nemáme posud svého soupisu, svého inventáře uměleckých památek moravských, ani jejich ocenění. Řehoř Volný snesl sice s velikou láskou a pozorností spoustu zpráv o nich do svých Topografií (v letech třicátých až padesátých), ale povšimli jsme si jich blíže, a to jen se stránky životopisné, teprve dnes. Správa musea brněnského usnesla se poříditi seznam uměleckých předmětů na Moravě, „aby se budil v obyvatelství čilejší zájem pro umění“, a počátek učinil konservátor H. Welzl, jenž z Topografií Volného vypsál jména umělců a jejich práce. Ale doba ocenění uměleckých památek mor. nastává. V. Houdek prozkoumal již důkladně řadu starých památek moravských a Ferd. J. Lehner ve svých „Dějinnách umění národa českého“, právě vydávaných — vyšlo stavitelství a sochařství románské — podrobně a láskyplně probírá a oceňuje a vyobrazeními doprovází památky moravské, vzácný majetek národa celého. Daleko nás předešel Němec. Professor vídeňské techniky, dvorní rada August Prokop, před tím dlouhou dobu působivší na německé technice v Brně, vydal německým jazykem obsáhlé čtyřsvazkové dílo „Markrabství moravské po stránce historickoumělecké“, první to důkladný soupis všeho, co Morava uměleckého vytvořila a chová. Přes chyby, dílu tomu vytknuté, prof. Prokop zasluhuje velikého uznání. Slovem i obrazem ukázal, že Morava vlastně bohatá jest uměleckými památkami, veliké většině obecnostva bohatství toto přímo objevil a také všímavějšího pozorovatele leccíms překvapil a povzbudil k všímavosti lepší. Zasluhuje uznání, že má stálý zřetel k uměleckým památkám v Čechách a částečně i ve Slezsku, tak že dílo jeho je velice důležité pro poznání umělecké činnosti ve všech zemích českých. Příklad jeho nadšené píle a vytrvalé lásky ke všem zjevům uměleckým na Mo-

ravě musí vésti i nás cestami vyšlapanými úctou k minulosti umělecky vyjádřené a musí nás naplňovati úsilím, aby i naše přítomnost mluvila o srdcích porosených touhou po kráse. Poslední desetiletí minulého století vynutila si sice Morava větší pozornost k sobě svým skvostným uměním lidovým; vynutila si pozornost i mladým svým uměním dnešním; jest naší povinností, aby i staré znamenité památky umělecké ožívaly v naší radosti z nich a povzbuzovaly nás svým živým příkladem, abychom neodcházeli odtud, nezkrášlivše svou zemi ničím svým.

Okno knížecího hradu olomouckého.

1.

Umělecké památky moravské, pokud je známe, vytvořila už doba křesťanská. Ale z prvních počátků křesťanství, z doby velikých apoštolů Cyrilla a Methoda, nedochovalo se nám ani jejich překladu Písma svatého — šťastná náhoda zanesla sice na chvíli do pražských sbírek Rudolfových drahocenný překlad Ulfilův, první to překlad bible do germánštiny, nikoliv však drahocennější pro nás první překlad bible do slovanštiny — ani prvních křesťanských chrámů. Jen pověst připomíná jich několik. Byly to patrně dřevěné stavby, jako jinde, a zmizely buď pohromou neb musily ustoupiti stavbám novým, pevnějším. Ze století X. rovněž neznáme žádné stavby; Morava hojila se

ze zpuštění maďarského. Teprve stoletím XI. a nepoměrně více stol. XII. ruch stavitelský nastává podivuhodně čilý a ve vyšším slohu. Přemyslovci začínají přivtělenou Moravu vyzdobovati stavbami svatých a klášterů a brzy také knížecími svými hrady. Kláštery stávají se kulturními středisky. S nimi přicházejí do země nejen kněží a učitelé, nýbrž i umělci, stavitelé, sochaři, malíři, iluminátoři, přicházejí řemeslníci, znalci zemědělství, kteří okolí klášterů vzdělávají a zúrodňují. Z té doby zachovaly se nám umělecké památky stavitelské. Jsou stavěny slohem románským. Je to sloh, jenž se vyvinul v Evropě v X. a XI. století na základě umění italského a potrvál do XIII. století; sloh církve západní, římské. Příznačno jest pro něj: srůst věže s kostelní stavbou; polokruhový oblouk; sloupy s hlavicemi krychlovými; okna úzká v polokruhu překlenutá, někdy po dvou, třech i čtyřech sdružená a štíhlými sloupy dělená: římsy a štíty vroubíva obloučkový vlys; slučuje někdy v sobě živly byzantské a východní.

Představíme-li si mapu Moravy s označenými místy, kde se zachovaly stavitelské památky umělecké, uvidíme, že jihozápadní Morava jest jimi nejvíce posázena, a nejstaršími, vůbec že západní polovina Moravy (Znojensko, Jihlavsko a Brněnsko) byla a jest dosud bohatá uměleckými stavbami, jež jsou z nejstarších a nejkrásnějších, kdežto východní polovina má jen malé zlomky a byla i v dávné minulosti umělecky chudší, vyjmouc ovšem Olomouc. Je velice zajímavo pozorovati, jak ruch umělecký v době nejstarší se bere z Čech na Moravu směrem východojižním, z pražského kraje Sázavskem na Moravu. Šel patrně za knížaty moravskými, kteří velice horlivě a také ctižádostivě a snad i žárlivě snažili se vyzdobovati úřední svá knížectví. Tím také se vysvětluje příbuznost mnohých staveb moravských s českými, podoba i shoda ve výzdobě. Břetislav I. založil r. 1031 kollegiální kostel v Spytihněvi a r. 1048 první klášter na Moravě, benediktinský v Rajhradě, podřízený klášteru břevnovskému u Prahy. Vdova po něm, Jitka, kněžna česká a vévodkyně moravská — ta, kterou horkokrevný Břetislav způsobem tak romantickým unesl z kláštera svinobrodského do Prahy a s kterou rychle ujel na Moravu a v Olomouci slavil svatbu —, založila 1056 u Znojma chrám sv. Václava (pozdější klášter na Lúce). Olomoucký kníže Ota I. a jeho choť Eufemie, dcera Bely I., založili 1078 benediktinský klášter na Hradisku. V touž dobu kníže Konrad I. Brněnský staví chrám sv. Petra a Pavla v Brně. V letech 1109—1131 na podnět knížete Svatopluka staví kníže Václav dóm v Olomouci. Soudobně synové Konrada I., Oldřich Brněnský a Lutolt Znojenský, založili benediktinský klášter v Třebíči a snad též Lutolt s choť Idou hradní

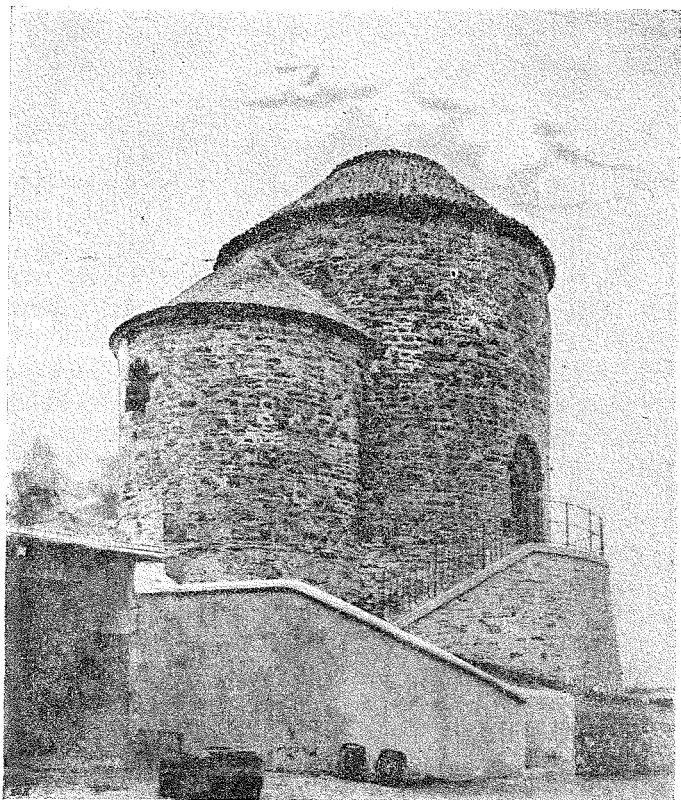
kapli ve Znojme. Roku 1156 Vratislav Brněnský založil klášter na Luze (nynějším Komárově) u Brna. Téhož roku klášter třebský založil si filiální klášter v Měříně. Roku 1168 král Vladislav odvedl na Moravu řád Johannitů a daroval jim rozsáhlé statky. Roku 1190 Konrad Ota III. Znojenský s matkou Marií založili premonstrátské opatství na Lúce u Znojma. Téhož roku markrabě Vladislav Jindřich s biskupem Robertem založili cisterciácký klášter Velehrad. Roku 1233 založila králová vdova Konstancie a synové její král Václav a markrabí Přemysl podobný klášter, ale nádhernější, u Tišnova. Tyto knížecí kostely a kláštery stávaly se ohnisky, do nichž z daleka věřící a zvědaví putovali a odtud pak šířili, třeba měrou menší, náklonnost a touhu po podobné kráse, jež byla výrazem zbožnosti. Za příkladem knížat šla šlechta. Vilém Kounic založil 1181 klášter premonstrátek v Dolních Kounicích a osadil jej jeptiškami z Louňovic. Roku 1220 Štěpán z Medlova (později z Pernštejna) založil augustiniánský klášter v Doubravniku a 1251 Boček z Obřan cisterciácký klášter ve Žďáře. Kláštery pak samy zakládaly filiální kláštery a kostely.

Nezachovaly se však z oněch dob všechny tyto stavby. Zmizelo mnoho, jak staveb církevních, tak i světských.

Trčí ještě tu a tam malý zbytek starých hradů románským slohem stavěných: věž na hradě Sovinci, Mikulově, Drahanovicích, Štramberku a do nedávna na hradě znojenském. Více těch věží i celých částí hradů bylo přestavěno a ještě více zbořeno.

Mnohem vzácnější zlomky našel r. 1867 knížecí arcibiskupský inženýr Biefel. Na půdě křížové chodby olomouckého dómu objevil románská okna trojitě a dvojitě sdružená a přišel taktó na stopy bývalého knížecího paláce. Malé stopy, ale knížecí nádhera jest v těch obloucích a sloupech okenních. „Hlavice sloupů okenních jsou obzvláštní krásy jak v kresbě tak i v jemném provedení; ornamentika všech částí jest nad míru bohatá, celek působí velikou harmonií, důstojností, vznešenou vybraností. Také oblouky okenní jsou dvěma řadami radiálně postavených akantových listů krásně vyzdobeny. Jen italsí umělci anebo v Itálii vycvičení mistři byli s to, aby tak krásné dílo provedli v tu dobu . . .“ „Olomoucký knížecí hrad, i když nad něj německé falce velikostí vynikají, může se, soudíc podle nalezených zbytků, směle měřiti s císařskými a vévodskými falcemi, co se týká elegance a krásy ornamentální výzdoby a jemnosti práce . . . Žádná z císařských a vévodských falcí nevykazuje ornamentiku tak jednoduchou, při tom tak krásnou a jemně dekorativně drženou, tak něžně vypracovanou, jako knížecí sídlo v Olomouci,“ dí Prokop. V Čechách jenom

nádherný portál kostela sv. Prokopa v Záboří u Labského Týnce, jenž jest skutečná perla staročeského výtvarného umění, může býti vedle těchto oken jmenován. A patrně jest příbuzenství mezi nimi. Vystavěn byl knížecí ten hrad prý mezi l. 1130—1150. Netrval však dlouho. Roku 1262 děkan při domě

Hradní kaple znojemská.

Bartoloměj a pan Martinek z Příkaz vystavěli v předdvorí olomouckého dómu kapli sv. Jana a děkan daroval kapli truhlu s kostelním stříbrem a mešními obleky. Stavba ta možná byla jen tehdy, když knížecího hradu už nebylo. Zašel patrně zesílenou snahou ústřední vlády po centralisaci. Přemysl Otakar II. ujal se sám vlády i nad Moravou a snažil se zbavit knížecí sídla moravská bývalého lesku jejich.

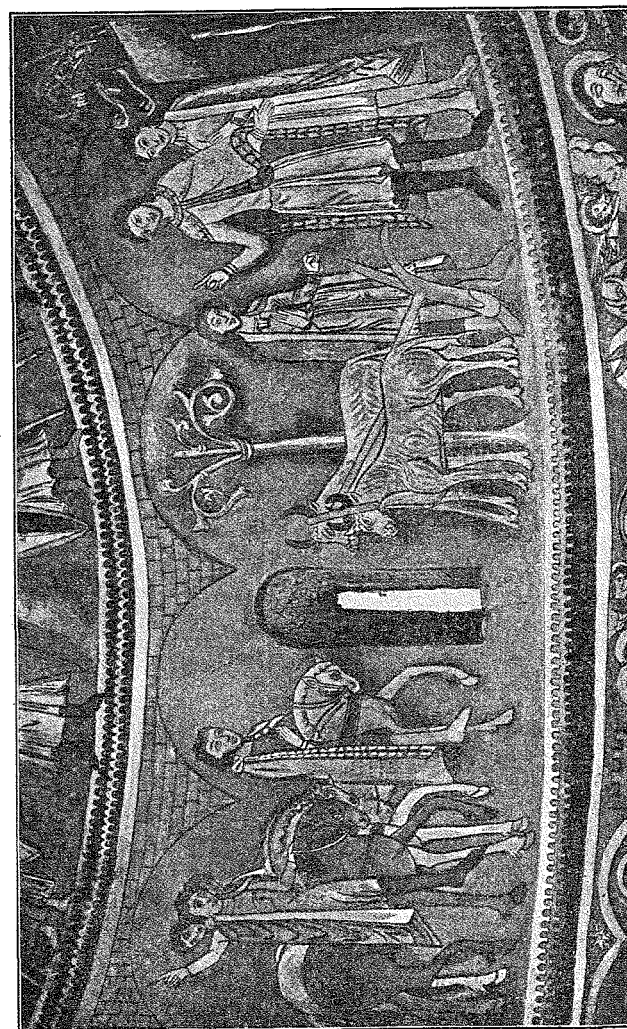
Více zachovalo se nám z druhého hradu knížecího. Vysoko nad údolím Dyje, tak malebným, na skále žulové čněl kdysi,

převyšuje celé město, hrad znojemský, sídlo údělných knížat z rodu Přemyslovců; teď je to vojenská nemocnice a pivovar. Do nedávna stávaly ještě dva zbytky z hradu toho. Jeden, vysoká šestiboká věž, zřítíl se roku 1892 — lid jí říkal, snad z trpké zkušenosti, snad jen z romantického nápadu, „věž loupežnická“. Druhý stojí dosud — malá okrouhlá kaple sv. Kateřiny na hradě znojemském, zvaná „pohanským chrámem“, patrně jen proto, aby se naznačilo veliké její stáří. Ctihodná tato památka jest jedinečná v zemích českých, ne sice stavitelsky. Takových okrouhlých, románským slohem stavěných svatyn, kaplí i malých kostelíků, je v Čechách několik a krásně zachovaných, a jsou také na Moravě. Jsou to tak zvané rotundy — malé kostelíky s okrouhlou lodí, k níž přiléhá polokruhová přístavba pro oltář (apsida), polobání sklenutá, kdežto loď kryta bývá bání, v jejímž vrcholu obyčejně bývá útlá vížka, tak zvaná lucerna. Jsou to milé a vzácné památky z mladého ještě křesťanství v zemích našich, vzbuzující dojem velebné prostoty a tiché vroucnosti, dojem podobný, jakým působí nejstarší naše duchovní píseň, také malá a prostičká, jen 8 krátkých veršů, ale vroucná a velebná — „Hospodine, pomiluj ny!“ Píseň i rotundy ty jsou výrazem téže doby. Co se týká původu těchto rotund, jedni hledají ho v Itálii a mají pro to důvody, druzí připouštějí také vliv východní, byzantský, což není zcela vyloučeno, a ještě jiní domnívají se, že jsou původu domácího, našeho. Takovou rotundou je také hradní kaple znojemská. Stála opodál knížecího paláce na hradě, sama o sobě, jako kaple sv. Martina na Vyšehradě pražském (nazývaná ve století XVII. také „kaplí pohanskou“), stojí též opodál bývalého knížecího paláce. Byly tyto kaple určeny patrně také pro lid. Mimo ně bývaly uvnitř hradů kaple soukromé. Znojemská hradní kaple je bez lucerny a nikdy prý jí neměla, jak tvrdí důkladný její prozkoumatel Mořic Trapp (Prokop i Lehner a jiní tvrdí opak), jako jí nemá kostelík sv. Jiří na Řípě; vysoká poloha rozhodla asi tu i tam proti lucerně. Vzácnost její záleží v její malířské výzdobě, jež pokrývá celý její vnitřek, jak okrouhlou loď, tak polokruhovou apsidu. Žádná jiná románská svatyně v Čechách a na Moravě se nemůže číms podobným honositi. Ve výšce 2 m od podlahy, kterážto nejspodnější část stěn byla vyzdobena malovanými záclonami, táhnou se v ní tři pásma maleb dokola nad sebou. Obě spodnější přerušena jsou otvorem apsidy, obloukem vítězným; třetí pásmo, přecházející až do kopulovité klenby, jest nepřerušným kruhovitým pruhem. Nad nimi klenba jest rovněž vyzdobena malbou. V prvním spodním pásmě byl zobrazen cyklus výjevů novozákonních, z nichž zachovalo se několik výjevů ze života P. Marie a z dět-

ství Ježíšova: zvěstování a navštívení P. Marie, narození Páně, pastýři betlemští a tři králové. Ostatek porušen. V druhém pásmě po stranách vítězného oblouku v nadživotní velikosti zobrazení jsou zakladatelé této kaple, knížecí manželé, z nichž on zvedá k výši model kostelíka, ona obětní mísu — kadidelnici, z níž vonný obláček se vznáší; z oblaku, vystupujícího mezi nimi nad vrcholem vítězného oblouku, vyčnívají ruce Hospodinovy — pravice nové svatyni žehná a levice přijímá oběť. Od postavy kněžniny rozvíjejí se obrazy veliké pro nás zajímavosti, zvláště hned dva první výjevy: nádherná družina čtyř jezdců přijíždí na bujných koních, jejichž šíje hrdým obloukem se prohýbají; v čele vůdce družiny je nejskvostnější oděn; krajní jezdec, prostěji oděný, bez nádherného pláště, po levici ukazuje pravici v pravo, patrně na cíl výpravy. Okénkem oddělen jest výjev druhý, s předešlým souvisící: u primitivního pluhu, za rohy od dvou volků taženého, stojí vysoká vznešená postava, oděná v nádherný šat; zdvižená pravice a vztažená levice doprovázejí vážnou jeho řeč k dvěma osobám důstojně oděným; na stromě za ním visí kabela a střevíce . . . Toť poselstvo Libušino jede k Přemyslovi a onen krajní jezdec — snad on to byl, jenž nesl pro nového knížete roucho — už spatřil ho na poli a ukazuje na něho (výjev první). Poselstvo sestoupilo a dva z něho už oblekli Přemysla v roucho knížecí, zavěsivše kabelu a střevíce Přemyslovy na strom; Přemysl pronáší své prorocktví . . . Dalším okénkem oddělen jest muž bez pláště, podávající cosi záhadného nově zvolenému knížeti. Houdek myslí,* a pravděpodobně, že odznak knížecí, snad pokrývku hlavy, a vidí v této postavě „znázorněné holdování národa svému nově zvolenému knížeti.“ Řekl bych raději, že tato postava, třeba jest oddělena okénkem, náleží ještě k poselstvu a dovršuje slavné poslání, podávajíc nejvýznačnější odznak novému knížeti a zahajujíc tím řadu knížat z rodu Přemyslova až do Břetislava II. (1092—1100) nebo do Bořivoje II. (1100—1120), která nyní v pásmě druhém a v celém pásmě třetím následuje. Ať tak či onak či ještě jinak, tyto obrazy jsou pro nás nesmírně cenné, už i tím, že tu máme nejstarší vyobrazení českého pluhu, a to — podle srovnání s valašským „hákem“, do dnes užívaným, a se staroslovanským rádlm (ve sbírce hrab. de Zietzen, vyobrazeno u Houdka) — vyobrazení věrné. Kupoli zdobí čtyři šestikřídlí serafíni, postavení do kříže hlavami k sobě. Mezi nimi jsou čtyři evangelisté. Uprostřed kupole

*) V. Houdek, Hradní kaple znojemská. Zvláštní otisk z „Časopisu vlasten. musejního spolku olomuckého“. S 5 tabulkami a 15 obrázky v textu. V Olomouci 1899.

v ornamentovaném kruhu vznáší se bílá holubice . . . V apsidě konečně nad oltářem v kruhovitě svatozáří na duze trůní ve velebné velikosti své Hospodin, všecko vůkol sebe převyšuje,

Poselstvo Libušino u Přemysla.

pozemšťany i nebešťany, knížata, krále i světce. Levice jeho spočívá na knize, postavené na levém koleně; pozdviženou pravici žehná. Dva světci stojí vedle něho po obou stranách svatozářného kruhu — podle Houdka P. Maria a sv. Josef; u každého z nich anděl se vznáší; nad hlavami jejich vylétá tu anděl, tam

orel, u nohou Hospodinových okřídlený vůl a okřídlený lev leží, odznaky to čtyř evangelistů. Pod touto vznešenou skupinou táhnou se arkády nebeské — stále ještě nad oltářem, ve výši prvního pásma obrazového v lodi — šest oblouků na štíhlých sloupcích po každé straně okénka, jímž světlo nebeské proudilo na oltář, a pod těmi dvanácti oblouky stáli apoštolé. Klenba vítězného oblouku, oddělujícího apsidu od lodi věřící obce, nese malbu dvanácti poprsí andělských.

Taková je malířská výzdoba znojenské hradní kaple. Je svrchovaně poetická, je hymnická, tvoří krásný celek myšlenkový, jednotný, stupňující se ve vážném rytmu a vrcholící ve vroucném „Hospodine, pomiluj ny!“ V malé okrouhlé lodi stávali a klečovali tu před otevřeným nebem v apsidě nad oltářem členové rodu Přemyslova se svou družinou, obklopeni všemi předky svými, vážně hledícími se stěn do této malé svatyně. Lid kupil se před kaplí. Zde snad na chvíli bývali smířlivého srdce vášniví potomci Přemyslovi a odkládali ohyzdnou svou hašteřivost a věrolomnost k vlastní krvi . . . Tehdy rotunda tato zářila uvnitř mnohem slavnostněji svěžestí původních barev a zlatem svatozáří i obřadních náčiní a skvostných rouch. Byl to snad Lutolt († 1112), kníže znojenské, a jeho manželka Ida, kteří dali zbudovati tuto kapli.

Nejen neznámý umělec malíř, ale i osud učinil ji unikem v zemích českých. Roku 1710 císař Karel VI. přenechal hrad znojenský i s kaplí městu Znojmu, a to v něm zřídilo pivovar. Potom pivovar i s kaplí prodalo, a nový majetník použil kaple — za prasečí chlívek! Po r. 1830 nový majetník zřídil v ní krčmu a tančírnu a proto zazdil vchod i okénka a prolomil nový vchod a nová větší okna, do kupole zarazil hák a pověsil naň čmoudící lampu . . . Tak pravá velikost, u osob i věcí, bývá někdy prosmykána kalem. A nezarděl se nikdo, ani přebohaté vyšší duchovenstvo moravské, nad tímto prasečím chlívkem a nad touto krčmou. Poklady této kaple byly jen namalovány na stěně a klenbě, a na stolcích biskupských neseděli Zdíkové . . . Teprve roku 1859 neknež Petr ryt. Chlumecký, dějepisec moravský, pohnul zemský výbor moravský, že vyslal kustoda Mořice Trappa prozkoumat kapli. Šest neděl pracoval tam ctihodný ten muž o kopicích zbytků nástěnných maleb. Ale c. k. ústřední komise pro výzkum památek stavitelských ve Vídni neschválila zemskému výboru moravskému, aby kopie a kresby Trappovy vydal tiskem . . . V kapli, kolikrát již ve spodní části zalícené vápnem, byla ještě r. 1879 košíkářská dílna. Teprve koncem let osmdesátých město Znojmo, které zatím kapli zpět vykoupilo, dalo kapli obnoviti. Obnovu provedl svědomitě vídeňský malíř Theofil Melichar, jemuž se podařilo objeviti pod vrstvami vápna

celé skupiny a výjevy, jež Trapp pokládal za zničený. R. 1893 obnova dokončena a kaple „slavila své z mrtvých vstání“.

Hradní kaple znojenská (dle slov Lehnerových) „stala se matkou tří rotund, usadivších se v sousedství hradu: v Plavči, Castohosticích a Štěpkově“. Prvá z nich (nyní zámecká kaple a hrobka majetníka velkostatku) se dosti neporušeně zachovala: rotunda, apside, lucerna; z druhé zachovala se jen kruhová loď, na místě apsidy přistaven gotický kostel; třetí, nyní uprostřed hřbitova, je rotunda s apsidou, jen okna jsou plnokruhová a střecha apsidy a lucerna jsou nepříznivě změněny. Houdek uvádí jich více: ve Vranově u Znojma, v Mor. Budějovicích, v Hrádku u Jaroslavic a ve Stonařově; byla jí sakristie v Bítově, a románská věž vedle kostela sv. Jakuba v Podolí u Jemnice je (dle Houdka) pozůstatek zmizelé rotundy — byla to rotunda s věží jako na Řípě (Prokop má ji za zbytek knížecího hradu jemnického, z jehož paláce stala se loď chrámová).

Z románských kostelů zachovaly se (dle Lehnera) kostely apsidou zakončené: v Přeskači (děkanství jevišovské), Brníčku (Zábřeh), Krahulově, všechny bez věže; v Luhovanech u Rosic, s věží; v Moštištích u Vel. Meziříčí s apsidou prodlouženou. Kostely pravoúhlým chórem zakončené jsou v Domamili u Jaroměřic, v Krumšíně u Prostějova a v Stínavě u Plumlova, všechny bez věže; ve Stříteži u Třebíče a v Jasenici u Jaroměřic, s věží. Kostely chórem i apsidou zakončené: kostel Matky Boží v Bítišce Veveří s emporou (kruchtou) a starou románskou ambonou (vyvýšené místo, s něhož se epištola a evangelium předčítalo lidu, dokud nebylo kazatelen) na původním místě, na straně evangelní, s prostičkým portálkem postranním, v jehož tympanu (v ploše pod obloukem portálu) je kříž, jemuž po pravé i levé straně beránek se klaní, dále kostel v Jakobově u Jaroměřic a Topanově u Mor. Krumlova, před 10 lety zpustošený. Mnohoúhlým chórem uzavřena jest románská kaple sv. Maří Magdaleny v Jasenici (děk. náměšťské). Částečně se zachovaly románské kostely v Tečovicích u Napajedel, s kamennou křtitelnou románskou; v Bořitově u Blanska a v Začanech u Židlochovic. Z bývalých románských kostelů zachovaly se jenom portály v Oujezdě u Tišnova, jednoduchý ale úhledný, a v Hulíně, mnohem bohatší, široce rozpiatý, s pěknými sloupy osmiúhlých zatáčejících se dřívů a různé vyzdobených hlavic (celek potřebuje důkladné očisty, o kterou prý se už jedná).

Nad všechny tyto kostely, ctihodné svým věkem, k nimž se šetrnou péčí mají se chovati pokolení za pokolením jako k nejstarším našim památkám kulturním, vysoko vyniká

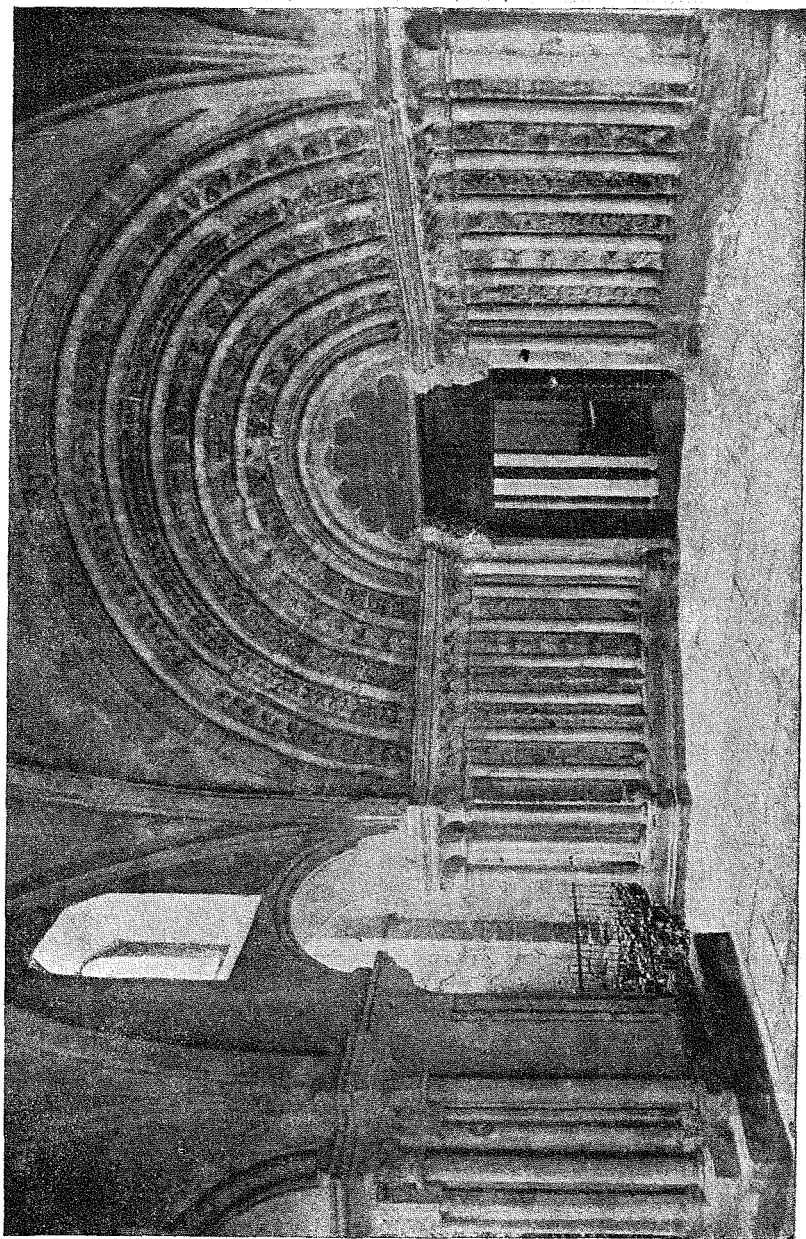
kostel sv. Petra a Pavla v Řeznovicích ze sklonku XI. nebo z počátku XII. století. Je z našich nejzajímavějších staveb románských, „vzácným reprezentantem budov ústředně založených a nyní jedinou stavbou toho druhu v zemích koruny české“. Nad hlavní částí čtvereční zvedá se osmihranná stavba, jejíž každá strana má dvojitě sdružené okno; tento osmihran se končí cihlovou pyramidou. Centrální čtverec sklenut jest klenbou křížovou a po třech stranách šíří se do polokruhových výstupků, apsid, jen na straně západní, kde se vcházelo, byla čtvereční předsíň, která na velkou škodu této vzácné památky stavitelské musela ustoupiti obdélné lodi. Apsidy mají částečně dosud zvenčí obloučkový vlys. Stará část vystavěna jest z červenavého pískovce velmi příjemného tónu. Za to nepřijemná je nevkusná, nemotorná přístavba. Jak dlouho ještě bude hyzditi, jak dlouho ještě dáme jí hyzditi tento náš vzácný stavitelský skvost?

Z velikých chrámů románských o třech lodích, tak zvaných basilik, nezachoval se žádný. Dle staré legendy byl už za dob biskupa Methoda na Moravě veliký chrám, katedrála, „stoliční chrám sv. Boží Rodičky“, ale památky po něm není, ani o místě, kde stál. R. 1045 kníže Břetislav založil na Rajhradě cellu a r. 1048 klášter s kostelem sv. Petra a Pavla, románskou basiliku o třech lodích, která všecky hrůzy válečné — a byla jich řada — přetrvala, až r. 1720 bezcitně ji zbořili a vystavěli na jejím místě barokní kostel jednolodní. Ze staré basiliky zbyl jediný kámen, hlavice sloupová, již v klášterním sklepe stlačovali v beče zelí; nyní uchována jest v klášterním museu. Zmizel kollegiální kostel ve Spytihněvi. Dóm sv. Václava v Olomouci a kollegiální chrám sv. Petra a Pavla v Brně musely ustoupiti novým stavbám. Zmizel klášterní kostel sv. Štěpána na Hradisku u Olomouce. Přestavěn byl kostel P. Marie a sv. Václava na Lúce u Znojma a zbyly jen dva malé pěkné portály, zevnějšek apsidy s originálními příporami, jakých jinde nebývá, a krypta se zdobnými sloupy bohatých a rozmanitých hlavíc i patek. Po požáru r. 1681 pozbyl také cisterciácký kostel P. Marie na Velehradě svého původního rázu až na část východní s křížovou lodí. Byl z největších a nejkrásnějších chrámů Moravy, třílodní basilika, asi 83·2 m dlouhá, s křížovou lodí a s chórem zakončeným polokruhovou apsidou, majícím po obou stranách po dvou kaplích zakončených apsidami. Nalezené zbytky hlavíc, patek, žeber a svorníků; objevené trnože průčelní stěny, spodek hlavního a pobočního portálu, jakož i zachovaný zevnějšek hlavní apsidy a portál v ambitu svědčí o velebné kráse této svatyně, o znamenitém staviteli i znamenitých kame-

nících. Zmizel třílodní proboštský chrám benediktinský v Měříně a zbyl z něho jen krásný portál.

Nádherně vyzdoben byl také dóm sv. Václava v Olomouci, vysvěcený r. 1131, o jehož vnitřní výzdobu a úpravu získal si velikých zásluh syn českého letopisce a děkana kostela pražského Kosmy, Jindřich Zdík, 7. biskup olomoucký (1126—1150), muž znamenitý. Byl odborným znalcem a milovníkem umění, přítel umělce Silvestra, opata sázavského kláštera. Založil několik kostelů ve své diecési, účastnil se vysvěcení mnohých kostelů v Čechách (na př. posvětil kostelík sv. Jiří na Řípě), byl dvakrát ve Svaté zemi (jednou zároveň s opatem Silvestrem), byl v Římě a v Němcích. V Jerusalemě vstoupil do řádu praemonstrátského a v bílém rouše mnišském vrátil se na Moravu, šířil tento řád po Čechách i Moravě a přičinil se o založení prvního českého kláštera praemonstrátského na Strahově v Praze (kam se dal i pochovati) a v Litomyšli. Patriarchovi jerusalemskému a papeži do Říma daroval drahocenná bohoslužebná roucha, zhotovená od benediktinek u sv. Jiří v Praze, a umíraje odkázal diptychon z kosti slonové, skvostnými řezbami zdobené, Gotšalkovi, opatu želivskému. Zcela jistě musíme předpokládati, že biskup pro umění tak zanícený vyzdobil nejnádherněji svůj vlastní kostel, k němuž od starého kostela sv. Petra přenesl sídlo biskupské. Staré zprávy to také napovídají.

Románské stavby na Moravě, zrovna jako v Čechách, nevyrovňávají se sice velikostí a bohatostí výzdoby románským stavbám západoevropským, jsou mnohem jednodušší, ale nebyly bez originálního půvabu a bez překvapující nádhery. Vykopané zlomky krásné sochařské práce při stavbě nového olomouckého dómu, jež pocházejí buď z bývalého románského dómu nebo z knížecího hradu, nad obyčej jemná výzdoba oken knížecího paláce na hradě, malířská výzdoba hradní kaple znojemské, zachované tu a tam portály, zbytky z chrámu velehradského a zprávy o něm svědčí o vysokém stupni umění stavitelského, sochařského i malířského. Morava kráčela pevným krokem, jakoby závodíc, se zeměmi staršími ve vzdělanosti. A rovněž zaznamenáno jest, že moravská knížata Ota a Konrád poslala biskupovi pasovskému r. 1072 obraz Matky Boží uměle po způsobu byzantském polovypukle vypracovaný, a že v pokladě olomouckého kostela sv. Petra bylo 8 stříbrných kalichů, 2 stříbrné konve, pštroší vejce do stříbra zasazené, veliký kříž, dar Eufemie, matky knížete Oty II., a 3 pozlacené kříže; že choť Vladislava I. (1109—1125) a její sestra Žofie, choť Oty II., knížete olomouckého, a Salome, choť Boleslava III. polského, závodily vespolek ve výbavě chrámů; ony poslaly z Prahy a z Olomouce do Zwiefaltenu korouhve, dalmatiky, pláště, kasule,

Portál s „rájem“ býv. opatského kostela v Třebíči.

vyřezávané věci ze slonoviny, zlatnické práce a j. Jako v klášteřích mužských byli umělci sochaři, malíři, stavitelé a jiní, v klášteřích ženských byly zase znamenité vyšivačky. Zachovaly se také ukázky malířství miniaturního: Evangeliář zábrdovický z počátku XI. století (nyní v olomoucké studijní knihovně) a miniatury v I. kodexu městského archivu brněnského, vzniklé asi okolo r. 1200. A že také práce truhlářská, zámečnická a kovářská byla značně vyspělá, lze předpokládati. Nádherné portály na př. předpokládají přiměřené dvěře, kování a zámky. Kolik v pracích těchto bylo činnosti cizí a kolik domácí, těžko říci. Ale té těžkosti není jen u nás, nýbrž i jinde.

V takovém světle jeví se nám Morava románská.

II.

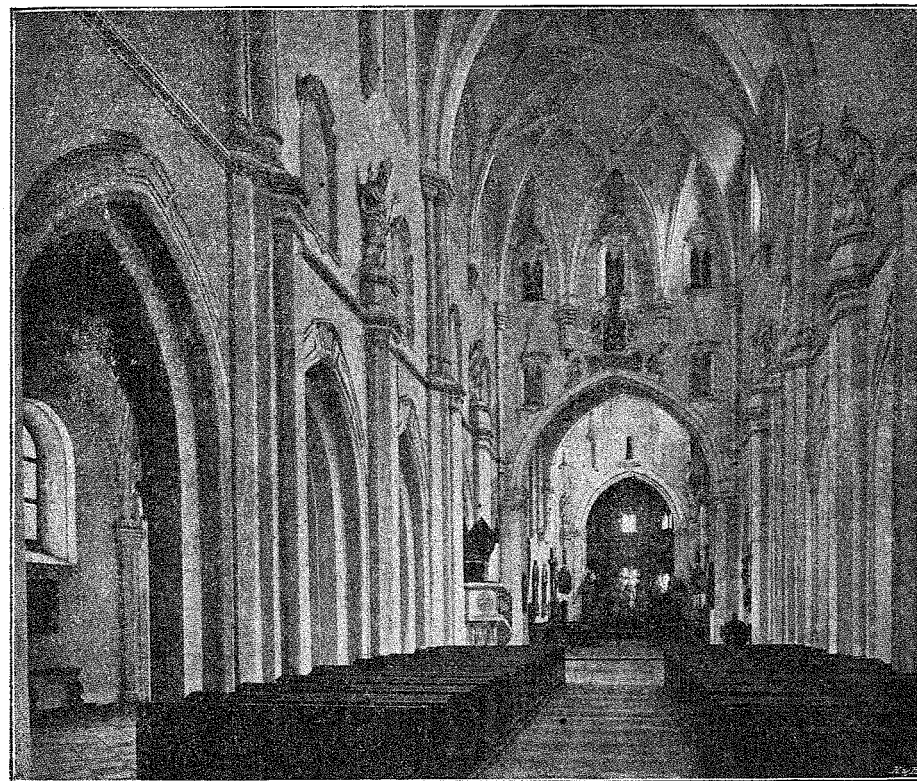
Ruch stavitelský na Moravě, za biskupa Zdíka a za knížete Vladislava II., později krále (1140—1173), tak čilý, ochabl po smrti králově, když nastaly ošklivé spory o trůn mezi Přemyslovci a trvaly plných 24 let. Změny na trůně byly rychlé a časté a několikrát v této době, až nastoupením Přemysla Otakara I. (1197) učiněn konec hanebným těm zlořádům a knížecím nestoudnostem. Ale za nedlouho vznikl zase spor králův s církví, jenž nadělil zemi církevní klatbu od r. 1217 do 1222, což mělo za následek obmezení činnosti stavitelské a vůbec umělecké. Započaté veliké stavby klášterní a chrámové v Čechách i na Moravě byly sice dále vedeny, ale nesmírně pomalu. Teprve za nového krále Václava I. (1230) povzbuzena byla opět stavitelská činnost, ale tu již místo dosavadního slohu románského uplatňoval se sloh nový, který zatím ve Francii k velkolepému rozkvětu dospěl a z kamene vybásnil chrámy, výrazy ducha lidského z nejvznešenějších a nejpodivuhodnějších. Nastávají změny v celkovém založení chrámovém, v konstrukci i v podrobnostech výzdobných. Řádové nově do země povolání přinesli s sebou sloh ten již zcela vyvinutý. Na Moravě byli to v XIII. století hlavně cisterciáci, z řádu benediktinů vyšlí, kteří do polovice tohoto století měli už v Evropě 1800 opatství. Ti upustili od původní přísné jednoduchosti svých staveb a stavěli chrámy a kláštery, které nad jiné vynikaly velikostí. Se svými mateřskými kláštery ve Francii byli v stálém spojení a opatové jejich často jezdili do Francie ke generálním kapitulám, přinášeli odtud nové stavitelské pokroky, nové vzory, nový sloh. Byl to sloh „žeberný“, jak Francouzové jej nazvali („style ogivale“, t. j. sloh ze žeber se skládající), neboli gotický, jak pojmenovali jej Vlachové, poně-

vadž se jim zdál cizí, barbarský, jakoby jej barbaři Gotové byli přinesli. Ujal se název „gotický“. Sloh ten vznikl koncem XII. století v severovýchodní Francii. Jeho podstatnými znaky jsou žebra na klenbách, zbavující stavbu těrchy, opěrný pilíř a nová ornamentika, vyvinuvší se ze studia přirozených rostlin. Smělí byli jeho původcové; směle nakládali s kamenem, jakoby to bylo naše moderní železo. Stěna stává se ve slohu tomto vlastně jen výplní. Lomený oblouk není hlavním znakem . . . Řečení opatové, často umělecky vzdělaní, ba i umělecky činní, přiváděli s sebou z mateřských středisk umělce anebo brávali s sebou nadané mnichy, aby na cestě mnoho pochytili a doma pak toho využítkovali. Také praemonstráti i řády tak zvané žebřavé (dominikáni, minorité, františkáni, augustiniáni), v první polovici XIII. století k nám uvedené, přispívali k šíření nového slohu. V tomto směru činnost mnohých řádů byla velmi záslužná. Škoda, že v opačném poměru k této činnosti stojí jejich zásluhy o národnost českou. Kláštery, zrovna jako duchovní vrchnosti a jako Přemyslovci, velice usilovně poněmčovaly Moravu a rozbíjely staré zřízení župovní. Tak hned první mužský cisterciácký klášter moravský, na Velehradě, založený od markraběte Vladislava (1197—1222), jenž prvý počal na Moravě usazovati Němce — až do něho byla Morava bez Němců — osazen byl německými mnichy z Plas, a ti zas na svých statcích usazovali osadníky Němce, na př. v Ivanovicích. A tak němčili biskupové, kapituly, probošství. Ale to patří do kapitoly jiné.

Na Moravě sloh ten začal vítězně pronikatí za biskupa Roberta (1201—1240). Klášter na Lúce (1190), Velehrad (1200—1238) a Doubravník (1220) stavěny byly ještě v románském slohu, ale jinde už se slučují se živly románskými živly gotické a vyvíjí se t. zv. sloh přechodní. Tímto slohem stavěny jsou na Moravě dvě nádherné a podivuhodné stavby chrámové, jež jsou z nejkrásnějších památek umění stavitelského v zemích českých i rakouských. Je to chrám P. Marie, kdys opatský chrám benediktinský v Třebíči a kostel cisterciáckého opatství v Tišnově.

Chrám trebičský vystavěn byl v letech 1214—1250 a je to druhá stavba. (První, románská basilika, vznikla v letech 1109—1127). Je to jistě „na rozhraní dvou uměleckých dob věkopamátný mezník“, jak praví Lehner. „Stoje na rozhraní dvou různých architektonických soustav, románské a gotické, spojuje v jedné budově velebnost a ladnost obou slohů. V něm zrcadlí se minulost v nejušlechtilejší a nejspanilejší podobě, zároveň však zahajuje počátek nového stavitelství, kterému náležela budoucnost. V něm zasnuhují a vtělují se dva velkolepé

směry světového stavitelství“. Stojí na návrší nad městem, obklopen zelení zámecké zahrady. Vcházíme nejdříve do otevřené, krásně rozčleněné klenuté předsíně, tak zvaného „ráje“ neboli „rajského dvora“, jenž jest též jediným památkem toho druhu u nás. On chrání vstup do chrámu, hlavní portál chrámový, „nejvzácnější klenot české architektury románského slohu“.

Vnitřek býv. opatského chrámu v Třebíči.

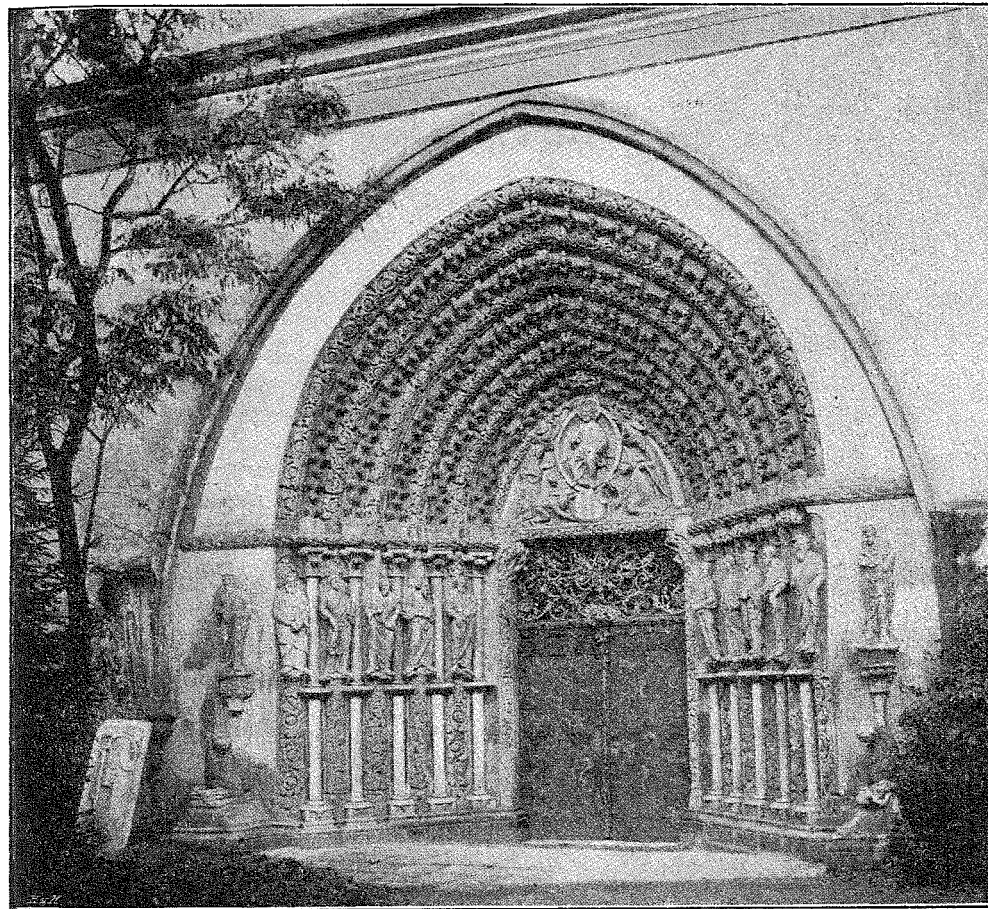
V ostění tohoto portálu stojí na obou stranách po sedmi oblých sloupech listnatými hlavicemi vyzdobených; sedm oblouků v širokém rozpětí nad nimi se pne, a mezi nimi, zrovna jako mezi sloupy, vine se půvabná, dosti zdržlivá výzdoba sochařská, jež dává ve vši svobodě rozvíjeti se myšlence architektově. Dojem velebný a úchvatný. A dojem ten se jen zvýší, vstoupíme-li do chrámu: je přímo symbolicky založen — šest vel-

kých čtverců v půdoryse, sedmým článkem je oltářnice; „sedmička symbolisuje posvátnost budovy . . .“ Staneme pod kruchtou mezi dvěma věžemi, zaujímající prostoru čtverce, s osmibokou malebnou bání nad sebou, a před námi klene se směle chrám o třech lodích, jehož hlavní loď zabírá prostoru tří stejných čtverců, jako byl první, kdežto poboční lodě zaujímají dvojnásobný počet polovičních čtverců. Dvanáct pilířů nese tedy chrám, dvakrát po šesti. První, třetí a pátý jsou mohutnější, poněvadž jsou hlavními opěrami velkých čtverců klenby lodí hlavní, krásné to klenby síťové; druhý, čtvrtý a šestý jsou slabší, poněvadž nesou menší čtverce klenby v nižších lodích pobočních. Z hlavní lodě vyrůstá pak imposantní kněžiště, oddělené vítězným obloukem, stupňující se a zabírající prostoru dalších dvou velikých čtverců. Je svrchovaně originálně zaklenuto bání, osmibokou kuplí, zrovna jako kruchta, nad každým čtvercem, tedy dvojí bání. A od tohoto kněžiště dlouhým vítězným obloukem oddělena jest oltářnice, která je zakončena pěti stranami osmiúhelníku. Je-li vstup do chrámu skvostem umění stavitelského, jest zakončení chrámové, oltářnice, druhým skvostem. Je vyzdobena se zvláštní nádherou architektonickou. Má na každé straně mnohoúhelníku okrouhlé okno růžicové, překrásně pracované, a pod těmito okny táhnou se ušlechtilé štíhlé arkády, skládající se z 33 sloupků. A k této vnitřní výzdobě, tuto jen slabě napověděné (jsou ještě na př. v kostele dva malé portály, prostší, ale velmi vkusně pracované), pojí se výzdoba zevnější (obloučkové vlysy, diamantový řez a j.). Pod chrámem pak jest rozsáhlá krypta, druhý to kostel o třech stejných lodích. Ta však jest až běda zanedbaná.

Také tento chrám stíhaly divné osudy. Od r. 1392 klášter jeho upadá a 1409 už tak sešel, že zmocnil opata, aby zastavené klenoty prodal, dokonce i židům. Mnohonásobné přívaly válečné ochuzovaly jej. R. 1674 požár poškodil kostel, tak že pak z něho udělali — špejchar . . . R. 1703 byl poopraven. Ale úcty k němu nepřibýlo mnoho, když r. 1757 vbudovali do překrásného „ráje“ jednopatrový byt pro faráře a zazdili skvostný portál! Teprve úsilí kustoda Mořice Trappa poštěstilo se odstraniti tuto ohavnost zpusťování a očistiti třebíčský „ráj“.

Druhá drahocenná stavba slohu přechodního na Moravě jest kostel panenského kláštera cisterciáckého v Tišnově (vlastně v Předklášteří u Tišnova). „Porta coeli“ byl nazván — „Brána nebeská“. A právem. Až dosud září z něho vznesené umění, a tichá poesie dýchá z něho, poesie odříkání a sůčtování s tímto světem a přípravy na odchod do světa čistšího. Vdova po Pře-

myslu Otakaru I., králová Konstancie, dcera uherského krále Bely III., matka Anežčina, založila jej a koupila za tím účelem r. 1233 od řádu Johannitů Tišnov. Chtěla založiti klášter „bránu nebeskou“, „aby jako ponížená služka Páně ukončila

Portál býv. klášt. kostela „Porta coeli“ v Předklášteří u Tišnova.

tam dni své . . .“ Odložila nádheru královskou, aby ji přenesla na klášterní chrám. Nápomocni byli jí při tom synové její, král Václav i markrabě Přemysl, kteří jí dali mnoho zboží. A sám papež Řehoř IX. vzal do zvláštní ochrany tento klášter: všem, kdož byli přítomni vysvěcení jeho r. 1250, udělil 40denní

odpušky a mimo to požádal krále Václava, aby všechny, kdož pojedou na tuto slavnost, osvobodil na čtyři neděle před ní a čtyři neděle po ní ode všeho mýtného. Z dalekých končin byli patrně mnozí účastníci této slavnosti, nejen z Moravy, ale i z Čech a Uher a ze zemí ještě vzdálenějších . . . Matka a dcera stavěly zároveň, a pohnutky u obou byly dosti podobné. Matka v Tišnově „Bránu nebeskou“, dcera Anežka v Praze klášter sv. Františka, po zakladatelce „svatoanežským“ zvaný, s originální výzdobou stavěný a r. 1234 dokončený. Obě stavby jsou z nejspánilejších květů slohu přechodního u nás. Kostel tišnovský nad to svým portálem přiřadil se k nejznamenitějším výtvorům slohu přechodního vůbec. Dvanáct apoštolů vítá přichozího do domu jejich Mistra. Na každé straně portálu jest jich pět, stojí mezi štíhlými sloupy, v úzkých polích, vyplněných nádhernými ornamenty listovými, květinovými a hroznovými; Petr a Pavel stojí v pravo a v levo portálu na sloupech, jež nesou lvi ležící, ale s hlavou vztyčenou. Přebohatě vyzdobena jest hoření část portálu, přepjatého lomeným obloukem. Všecko bují jen samým ornamentem. Celý portál jest přímo rozkvetlý samými kamennými květy, květ dusí přímo květ, je to kvetoucí loubí rajské, pod nímž přichozího vítá s tichou pokorou a přívětivostí sbor apoštolů . . . A také tympanon jest pokročilá práce sochařská, tradice trochu ještě byzantské. Vidíme v něm zobrazeno, jak zakladatelka, králová Konstancie, a pomocník její, syn Václav král, leží na zemi, dotýkajíce se rukou chrámu, před velikým Kristem, vznášejícím se u veliké gloriole, jemuž chrám ten zasvěcují. Kristus drží v levici knihu života a pravici žehná. Kolem jeho svatozáře jsou symboly čtyř evangelistů. Za královou i za synem jejím stojí v laskavé a přímlyvné póze jejich patronové . . . Zachovala se také křížová chodba kláštera tišnovského, nejkrásnější ze všech moravských chodeb křížových, s hlavicemi sloupů vzácného umění; nádhera jeho, zvláště oken, hlavic a konsol, snese srovnání s proslulými chodbami rakouskými i německými.

Kostel třebíčský a tišnovský dodávají, jak praví Němec Lübke, skvělému obrazu architektury rakouských zemí několik nových rysů. „Benediktinské opatství v Třebíči má kostel, v němž sloh přechodní vyvolal originální koncepcí překvapující účinky. O neobyčejně bohaté, ba bujné ornamentice skvělé stavby svědčí obzvláště obloukový vlys hlavní apsidy. Největší však nádheru rozvíjí portál, jenž se pojí k nejnádhernějším výtvorům romanismu, ale daleko je ještě předstižen portálem chrámu tišnovského“. A druhý Němec, prof. Prokop, zakončuje svůj úsudek o portálu tišnovském, že „beze všeho zaujímá

vynikající místo v dějinách umění, jsa výtvorem prvního řádu“. Byla to znamenitá huť kamenická u nás, řízená výtečným mistrem, důkladně obeznámeným s uměním zemí okolních, v níž tyto sloupky a hlavice jejich, ty listové a květinové rozviliny, ty hrozny a rozmanité jiné výzdoby, až i ty sochy apoštolů a tympanon vysekávány byly. Portál tišnovský jeví příbuznost s portálem kláštera hradištského v Čechách.

Mimo tyto dva skvosty slohu přechodního Morava má ještě několik zajímavých památek tohoto slohu: kostelní portál v Kostelci u Jihlavy, kostel bývalého cisterciáckého opatství ve Žďáře, kryptu i křížovou chodbu kláštera kounického u Ivančic a štíhlou věž hradební v Telči, patrně strážnou, s podvojnými okny, dělenými románským sloupkem s hlavicí kalichovou, oblibenou v slohu přechodním, nad nimiž byla potrojná okna téhož tvaru; nyní jsou buď zazděna, buď ciferníkem zakryta — bohužel!

III.

Za Václava I. a Přemysla Otakara II. ruch stavitelský se jen stupňuje a sloh gotický zavládá všude na Moravě. Románské kostely přestavují se na gotické a na přemnohých místech vyrůstají kostely nové, tu větší, o dvou až třech lodích, tam menší o jedné lodi. V Olomouci a Brně přestavují se hlavní chrámy na gotické a mimo to v obou těchto městech vznikly kláštery minoritské, jež později zanikly. V Jihlavě stavějí si klášter a kostel dominikáni (zachoval se z něho portál) a minorité, ke kterýmžto kostelům přibývá pak kostel sv. Jakuba o třech stejně vysokých lodích, první toho druhu na Moravě. V Kroměříži dal biskup Bruno ze Šaumburku, horlivý poněmčovatel Moravy, vystavěti kollegiální a farní chrám sv. Mořice, dav se už před tím do přestavby dómu olomouckého. V Loděnicích u Mor. Krumlova vystavěn kostel sv. Markéty, třílodní basilika, částečně zachovaná v původním slohu i s věží, v níž jsou dvě krásně klenuté komnaty, kdysi byt opata z kláštera na Lúce, když občas sem zavítal. Slavonicím a Boskovicím dostalo se též třílodního chrámu. Jsou to vesměs mohutnější stavby. Dvoulodní chrámy (o dvou až třech pilířích) vznikly ve Velké Bíteši, Velkém Meziříčí — zvlátností jejich jest, že oba byly ohrazené, podobně jako v Kurdějově, Zaječím, Novém Městě i j. — v Křížanově, v Olbramovicích a kostel sv. Jakuba v Telči; pak menší kostely dvoulodní o jednom pilíři: bývalý kostel sv. Mikuláše v Brně a kaple P. Marie, později kostel sv. Cyrilla a Methoděje v Brně, originální stavba, nyní skladiště. A konečně jedno-

duché menší stavby chrámové: Cyrilka na Velehradě, v Bílkově u Dačic, v Blučině a Rosicích. I tyto menší i ony větší kostely gotické jsou ušlechtilé stavby a cenné památky stavitelské; jsou ozdobou svých měst. V gotice už vyspělejší vystavěn byl částečně ještě v době této bývalý klášter premonstrátek „Rosa coeli“ (Růže nebeská) v Kounicích u Ivančic, jak svědčí zachovaný krásný portál s žehnajícím Kristem v tympanonu. Křížová jeho chodba, staršího data než portál, rozpadává se.

Pádem Přemysla II. zastavil se opět na čas ruch stavitelský; Ota braniborský nezakládal a nesázel, nýbrž jen bral. Ale vzmohl se opět za Václava II. a nepoměrně více za Lucemburků.

Za Lucemburků, panovníků nádhery milovných, nové stavby vyrůstají v říši české, stavby znamenité, v nichž gotika dospívá k rozkvětu u nás, stavby rozsáhlé, vysoké, smělé v konstrukci, krásné a bohaté výzdobou. Král Jan s choťí Eliškou staví klášter dominikánek na Starém Brně a pomáhá vdově po Václavu II., Elišce, při stavbě nádherného kláštera cisterciánek na Starém Brně. Je to tak zvaný „klášter králové“, jehož první stavba byla téměř úplně cihlová a svědčí o vynikajícím mistru staviteli, jenž s takým prostým materiálem dovedl se dopracovati velikých účinků; s druhé doby stavební pochází originální kůr. Za krále Jana vystavěn též vysoký kůr nynějšího domu v Brně. Syn jeho, král Karel I. (jako císař toho jména IV.), povzbuzoval svým příkladem, svou neúkojnou láskou k umění všechno své okolí, duchovenstvo, šlechtu i města, že se jali stavěti mnohé nákladné budovy. Bratr jeho markrabí Jan Jindřich, napodobuje zcela patrně krále Karla, rozšířil Brno a vystavěl vně města krásný klášter sv. Tomáše, jemuž Karel I. poslal z Prahy darem starý byzantský obraz černé Matky Boží, od císařovny Heleny roku 541 městu Milánu darovaný, odkud jej roku 1158 jako část kořisti odnesl do Prahy kníže Vladislav II., hodností královskou obdařený. Markrabí Jošt, ten chytrý pletichář, lakomec a věrolomný bratranec Václava IV., zároveň milovník knih, které si však jen vypůjčoval, vyhlášený za „nejučenějšího panovníka svého věku“, dovoluje zvětšení radnice olomoucké, vystavěné za Přemysla Otakara II., představuje kostel sv. Jakuba v Brně, „nejkrásnější, nejlépe zachovanou a jednotně provedenou gotickou stavbu chrámovou na Moravě“, o třech lodích stejně vysokých, s krásným kůrem, (která pozdě však byla dostavěna, až roku 1511, zrovna jako mohutná stavba kostela sv. Mořice v Olomouci), staví hrad Malenovice a dokončuje stavbu hradu Štramberka. A také kostel bývalého kláštera cisterciánek v Doubravníku, o třech lo-

dích stejně vysokých, pochází z doby lucemburské, jakož i děkanský kostel sv. Mikuláše ve Znojmě, třílodní, jevíci vlivy školy Petra Parléře, farní chrám v Unčově a nová stavba kostela sv. Jakuba v Telči, požárem zničeného. Řada jiných chrámů gotických byla později přestavěna neb i zbořena.

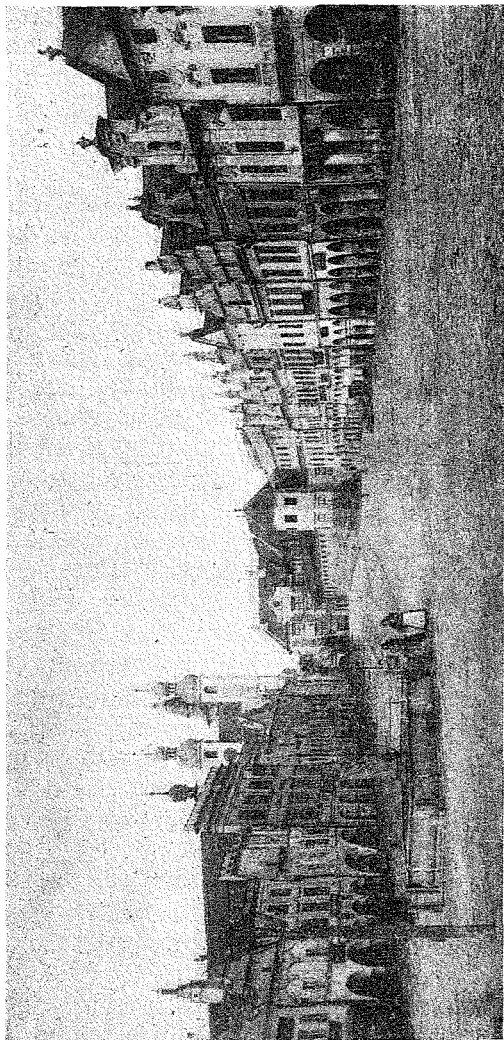
Při některých kostelích zachovaly se krásné křížové chodby. O nejvýznačnější, tišnovské, byla už řeč. Po ní cenou svou následuje zcela zachovaná křížová chodba při domě olomouckém; v Brně, Znojmě a Olomouci u dominikánů, ve Šternberku u augustiniánů, a mimo to zbytky křížových chodeb v Louce u Znojma, v Kounicích, v Jihlavě u minoritů.

Vedle chrámových vznikaly však také v období gotickým stavby světské. Především hrady. Za příkladem krále Karla I. bohatá šlechta moravská stavěla nové anebo přestavovala mohutné hrady staré. Tak páni z Boskovic, z Pernštejna, z Kravař, z Lomnice, z Lipého, z Cimburka, z Žerotína a j. Některé dosud stojí, ovšem více méně přestavěny, jiné ve zříceninách leží. Dosud stojí Pernštejn, hrad z největších a nejkrásnějších vůbec, nejen moravských. Velkolepým příkladem středověkého hradu jsou jeho ohradní zdi, příkopy, hradební věže, předhradí, jeho 32 arkýřů atd. Dojem velikosti a bohatosti vzbuzuje pouhý pohled naň. Opravdový starý „pán“. Dosud stojí Buchlov, dobře zachovaný; v Telči „starý zámek“; Búzov, zcela opravený; Sovinec, Veveří, Malenovice, Velké Meziříčí, Lomnice, Bítov, Mikulov. Ve zříceninách leží hrad Boskovice, Hukvaldy a řada jiných, menších. A z jiných nezůstalo ani kamene.

Na těch hradech byly ovšem také kaple a leckterá byla prací uměleckou. Nad všechny vyniká hradní kaple v Lomnici, nejkrásnější z moravských, s nádherným arkýřem, s malbami na klenbě a starými malbami na skle se jménem umělcovým „David Pecka“; k ní řadí se krásou kaple v Telči a Bítově.

Příkladem králů, markrabí, duchovenstva a šlechty povzbuzena byla i města. Stavěla chrámy, radnice (Jihlava, Znojmo, Kroměříž, Uh. Hradiště, Brno), hrady městské, více méně ozdobné a nákladné. Olomouc zvětšil svou radnici a vyzdobil ji bohatou arkýřovou kaplí. Některé z těchto radnic zachovaly dosud velice vzhledné, štíhlé věže: znojemská, olomoucká a brněnská. Celému městu dodávají vzletu. Ale srovnáme-li radnice naše s radnicemi zemí západních, na př. malého, ale ovšem bohatého Nizozemska, jsou nepoměrně, i ty mohutné, chudší. Nebylo takého ducha v nich, jako tam. A také o pěkný vzhled náměstí starala se města. Telč zachovála si nejlépeji z moravských měst svůj středověký plán i vzhled. Po požáru r. 1389, jenž zničil dřevěné domy, vystavěny domy zděné s útul-

ným podloubím na celém náměstí, jež trvá dosud a činí Telč s její hradební věží slohu přechodního, s jejím skvostným zámekem, zmíněným už krásným gotickým kostelem městem z nej-

Náměstí v Telči.

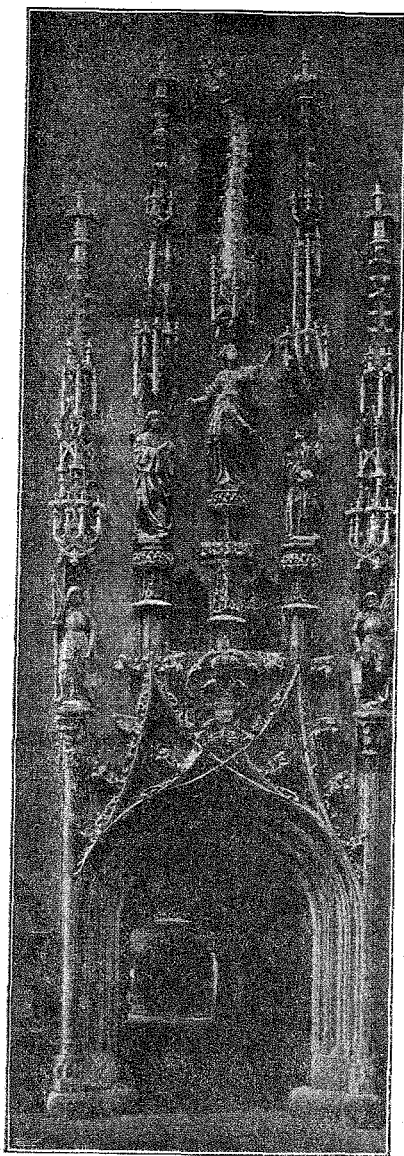
zajímavějších v zemích českých. Stojí za návštěvu město to, jehož občanstvu přísluší uznání za jeho šetrnost a lásku k malebnému svému městu. Také sem tam v jiných městech zacho-

valy se ještě klenuté předsíně, široké otevřené síně u schodů, odkud se vcházelo do světnic, tak zvané „mázhouzy“; zachovala se tu a tam podloubí, ale nikde tak úplně jako v Telči.

Doba husitská zarazila na nějaký čas tento rozvoj ve stavitelství. Bouřemi jejími zničeno a zrušeno bylo mnoho klášterů a kostelů v Čechách i na Moravě, mnoho vzácných, převzácných památek uměleckých ztratili jsme na vždy. Byla to ztráta veliká; ale velikost této ztráty vyvažuje mnohem větší zisk: očista země, vzpamatování a osamostatnění národa, nabyté sebevědomí národní, jakého dosud v něm nebylo. Většina národa rozbila a roztloukla lampy, lampy ovšem drahocenné a skvostné, poněvadž v nich místo světla byly jen pavučiny, a vyzdvihla si nad hlavu lampu jednoduchou, ale s ohnivým a světozářným světlem víry a života. Ne ony drahocenné a skvostné lampy, ale toto zcela nové živé světlo, světlo víry a života, povzneslo hlas národa českého k významu světovému.

Po přešlých bouřích bylo ovšem delší doby třeba na opravy a přestavby vypálených a pobořených neb porouchaných staveb, hlavně chrámů. Když Jiří Poděbradský a jeho nástupcové ve vládě nad Moravou, Matyáš Korvín a Vladislav II., zavedli v zemi pořádek — zavedl jej vlastně Ctibor Tovačovský z Cimburka, muž z nejpamátnějších, jež měl národ český ve století XV., správce země moravské za dvou posledně jmenovaných králů —, vzrůstal se opět také ruch stavitelský. Nastává doba gotiky pozdní neboli vladislavské, která trvá až do nastoupení rodu habsburského na trůn český a do nového slohu, který s nimi v říši české se ujal. Dva slavní stavitelé v době té působili, rodáci moravští, Matouš Rejsek a Antonín Pilgram.

Matouš (Matěj) z Prostějova, příjímím Rejsek (dle tehdejší výslovnosti Rajsek), narodil se okolo r. 1445. Stal se na učení pražským bakalářem a byl pak správcem školy týnské v Praze. Sám se vycvičil v rýsování a kamenictví a provozoval soukromě umění to s takovým úspěchem, že vzbudil veřejnou pozornost k sobě. „Uměl pěkně rajsovat“, dí o něm souvěký letopisec, „a řezby v kameních dělali, aniž se tomu řemeslu kamenickému kdy učil a od koho“; proto přezdělali mu „Rajsek“ nebo „Rejsek“. Když se obec Starého Města pražského dala do stavby věže nové, nynější Prašné, při tehdejších blízkém sídle královském a chtěla ji míti „královskou“, ozdobenou „obrazy čili sochami a květy čili řezbami jak nejsličnějšími“, povolala k tomu roku 1476 Matěje bakaláře, aby se s Václavem, mistrem zednickým v to uvázal, aby totiž ony ozdobné kusy vypracovával. Později jemu samému stavba svěřena byla a dovedl ji s bohatou výzdobou, plnou bujně fantasie, až po cim-

Radniční portál v Brně.

buří. Dokončení její zamezily třenicice mezi stavy a městy královskými vzniklé. Roku 1489 povolán byl do Kutné Hory, aby po mistru Hanušovi pokračoval ve stavbě velechrámu sv. Bar-

bory. „Rejsek, ač samouk a z počátku dilettant, přes překážky od mistrů kutnohorských stále kladené, energicky chopil se díla a osvědčil se při něm architektem geniálním. Během desíti let provedl smělou, vysokou stavbu presbyteře, prolomenou devíti obrovskými čtyřdílnými a šestidílnými okny, zdobenými přebohatými kružbami, vzepřel ji vně celým lesem opěrných pilířů, pokrytých fialami, konsolami, baldachýny, chrličí, květy a lupeny, mezi nimiž zvláště na čelném pilíři, ostatní převyšujícím, všecku výzdobu soustředil. Dvojitými oblouky svedl k nim tlak směle síťové klenby, na jejíž svornících zdobených skulpturami a nápisy (Spasitel, odznaky sv. evangelistů, svátosti, stěžejné ctnosti, blahoslavenství), i svou theologickou učenost projevil, a právem mohl se pak na závěrku sklepení toho zvěčnití nápisem (latinským):

1499 za nejjasnějšího panování Vladislavova klenutí toto uzavřeno jest ve středu před sv. Mikulášem. Rajskovým dílem stojím.

Vrch stavby ověnil Rejsek ozdobnou galerií, na níž vyobrazil se s hodinami v ruce s posměvačným šaškem a protahujícím se lenochem po boku, čímž patrně označiti chtěl svou píli a pletichy kutnohorských cechovníkův.“ Z jiných jeho prací známy jsou a zachovaly se: gotický kamenný baldachýn nad hrobem biskupa Augustina Luciana v chrámě týnském, ozdobná klenba v průjezdě nárožního domu Železné ulice a Staroměstského náměstí (č. 548) a také asi tak zvaný Bruncvíkův sloup na pilíři Karlova mostu v Praze; sanktuarium u sv. Ducha v Hradci Králové, kazatelna a sanktuarium v kostele na Kaňku, zdá se, že i sanktuarium u sv. Trojice v Kutné Hoře a kazatelna v Rakovnici, práce to bohatě ozdobné, v jakých si liboval Rejsek. Jeho činnost byla jistě mnohem větší, než dosud dokázáno, tvrdí Prokop; domnívá se, že Rejsek byl v Anglii a Itálii a že jak z gotiky anglické, tak z nového slohu vlašského vnesl leccos do své výzdoby, a přisuzuje mu také spolupůsobení na stavbě chrámu sv. Jakuba v Brně (presbytář) a sv. Mořice v Olomouci (kůr), jichž síťové klenby mají podobnost s klenbou sv. Barbory v Kutné Hoře; přisuzuje mu i účastenství při stavbě Vlašského dvora v Kutné Hoře, a není prý vyloučeno, že prováděl přestavbu chrámu sv. Petra v Brně. Jeho škole přisuzuje i nádherný portál na radnici brněnské. „Byl nejen umělec s ohnivou fantasií, zručný kreslív a výborný ornamentista, nýbrž i obratný kameník, vůbec prakticky založený, vysoce významný mistr, který jako Benedikt z Rejtu (zvaný dříve Benešem z Loun), dobu svou předbíhal a pomáhal klesti cestu směru novému.“

Antonín Pilgram pocházel ze starobylé rodiny českomoravské. V jihlavě a Kutné Hoře nalézáme její členy. Byla

to rodina patricijská. Z moravské větve zrodil se Antonín, jenž proslavil se jako stavitel. Dokončil roku 1433 velikou věž chrámu sv. Štěpána ve Vídni a pro týž chrám provedl kazatelnu, mistrovské dílo gotické plastiky, na níž také svou podobiznu vykřesal. Byl činný též při stavbě chrámu sv. Jakuba v Brně, kdež vystavěl také Židovskou bránu, koncem třicátých let předešlého století odstraněnou. (Zcela odchylně od dosavadních tvrzení klade Prokop jeho činnost do let 1502 až 1515.)

Vedle těchto dvou mistrů známo jest ještě několik stavitelů domácích v době pozdní gotiky a jsou mezi nimi i česká jména.

V době této nové hrady stavěny, staré rozšiřovány a přestavovány, zbořené znovu stavěny: Blansko, Dačice, Bítov, Velké Meziříčí (s arkádami), Úsov, Boskovice, Pernštýn, Šternberk, Kunštát, Vyškov, ohromný Helfštýn, Měrov, Hodonín, Mor. Třebová, Buchlov, Tovačov (jejž zvětšil a pěknou věží ozdobil Ctibor Tovačovský z Cimburka), Sovinec a Mikulov.

Totéž dělo se i s chrámy. V Bořitově u Blanska stavba presbytáře kostela sv. Jiří pochází z doby pozdní gotiky. Starý románský kostel sv. Václava na Lúce byl od husitů zbořen, a opat Břetislav z Hodic dal znovu zříditi kostel i klášter; zdivo románské apsidy ponecháno a na něm zbudován vysoký gotický kůr (1440—1498). Husitskými válkami přerušena asi též stavba kostela sv. Jakuba v Telči; krásná dvoulodní jeho stavba provedena už pozdní gotikou (1469 až 1488). Bývalý františkánský, nyní dominikánský kostel v Olomouci a kostel sv. Wolfganga v Hranicích u Znojma o 3 lodích s vkusnými portály a okny byly v této době vystavěny; kostelík ve Sv. Kateřině u Vranova, kostel v Hosticích u Šumberka, sv. Jakuba v Boskovicích, v Podolí u Jemnice a kostel sv. Václava ve Znojmě byly přestavěny neb rozšířeny; bývalý klášterní kostel v Doubravníci byl znovuzřízen. Jsou to vesměs pěkné a zajímavé stavby. O největších a nejkrásnějších moravských gotických chrámech v této době dostavovaných (sv. Jakuba a sv. Petra v Brně, sv. Mořice v Olomouci) byla už zmínka.

Výprava a výzdoba staveb doby gotické byla v zemích českých, podle toho, co se zachovalo, nádherná, ale tolikery hrůzy válečné, požáry a ještě více přestavby v době barokní a různá jiná vandálství, jak už na počátku řečeno, připravily je, a zvláště Moravu, o mnoho. Městské brány, arkýře, portály, studně, křtitelnice, sanktuaria, náhrobky, pamětní sloupy, sochy, reliefní obrazy, podobizny a j. se vyskytují, ale chybějí skoro úplně gotické oltáře, kazatelny, lavice. Moravské portály gotické jsou jednoduché krásy; proti českým jsou vesměs skromnější; kounický a hlavní portál sv. Jakuba v Brně jsou

z nich poněkud bohatší. Za to sanktuaria (svatostánky v podobě mohutných monstrancí z kamene tesané) zachovala se velmi krásná ve Sv. Kateřině, Lideřovicích u Strážnice, mnohem krásnější ve Znojmě (v kostele sv. Mikuláše, neobyčejně útlé a štíhloučké, mladistvě, zaníceně vyrostlé, na tenkých a dlouhých sloupcích), v Podolí (bohatě vyzdobené) a j. Nejnádhernější z nich, u sv. Mořice v Olomouci, požárem zničeno. Boží muky u Lechovic a u Sedlešovic (obě u Znojma) jsou skvosty umění gotického, zvláště druhá je divuplným květem gotickým. Zderadův sloup v Brně byl kdys mnohem krásnější; dosud o tom mluví, ačkoliv utrpěl „obnovou“. A jest pěkných památek toho druhu, třeba už ne tak vynikajících, ještě několik. V Blučině u Hustopeče je dosud pozdní gotická kamenná křtitelnice v podobě mohutného kalicha osmihranného, jehož každá strana je zdobena střídavě kružbou a štítem (se znaky a postavami svatých). Z prací sochařských periody gotické zachovalo se vedle četných erbů, čistě pracovaných, celkem málo: bohatě řezaný obraz Nanebevzetí P. Marie v Adamově, s množstvím postav, pozemšťanů i nebešťanů a s řadami světců a s anděly v překrásně řezaném ráme (pochází z hlavního oltáře cisterciáckého kostela ve Světlé v Dol. Rakousích, kdež cisterciáci jej i s hlavním oltářem prodali židovi, aby si místo něho postavili oltář barokní; náhodou koupil jej kníže Liechtenstein a daroval Adamovu); v Moštištích u Velkého Meziříčí gotická archa (skládací oltář), jejíž střední část je v dřevě řezána a představuje smrt P. Marie, pod ní jest v menším rozměru velmi vroucné Narození Páně (křídla oltáře mají malby na dřevě); kamenná socha sv. Václava na býv. chrámě tohoto světce ve Znojmě; dvanáct soch apoštolů (jedna datována 1415) v presbyterii kostela ve Slavonicích; dřevěné sochy ze skládacích oltářů v Životicích a Mor. Třebové, nyní v museu brněnském, hrubší ještě práce, kdežto v Podolí sošky Krista, Jana a Jakuba jsou už lepší, výraz přesvědčivosti cítit v nich; rovněž lepší jest Madona v kostele sv. Mořice v Olomouci, v jehož sakristii jest dřevěný relief „Smrt P. Marie“, pěkná práce, zrovna jako kameniný relief „Pod ochranou Matky Boží“ před dómem olomouckým a dva výrazné kamenné reliefy v kostele u sv. Jakuba v Brně „Ukřižování“ a „Pieta“. Vzácné jsou podobizny z doby gotické: ve svorníku kůrové klenby u sv. Mořice v Olomouci podobizna stavitelova (Prokop míní, že to asi podobizna Matouše Rejska, „oděn dubově, v nejlepším věku, s dlouhými vlnivými vlasy a vzezřením intelligentním, výrazným“, s letopočtem 1483); podobně zdoben jest svorník radniční kaple olomoucké a kůrový svorník u sv. Mikuláše ve Znojmě podobiznou stavitelovou (snad prý Mikuláše ze Sedlešovic?). Za to mnoho ná-

hrobků gotických zachovalo se, buď do zdí kostelních vložených anebo — za dlažbu použitých! Mnohem více jich zajisté ještě jinak zničeno. Tišnov klášter měl na př. ještě počátkem XIX. století 130 náhrobních desk, r. 1856 už jenom 13 a nyní jen 8; bylo jich užito při stavbě stok a studní. Podobně v Rajhradě užito jich při stavbě. Velmi pěkné jsou dosud v Doubravnicích, Reznovicích, na hřbitově v M. Třebové, v Olomouci, v Uh. Hradišti, v Prusinovicích a j.; mnoho jest jich v museu brněnském. Uměleckých prací zlatnických bylo dle zpráv a inventářů klášterních a kostelních celé bohatství na Moravě, ale dochovalo se málo z té nádhery skvostné: gotický kříž křišťálový a stříbrný ze století XVI. (majetek města Uh. Hradiště); monstrance gotické ve Velké Bíteši z r. 1471, Bořitově z konce XV. století, Jevíčku, Stonařově, Uh. Hradišti, Drásově, Fryštáku, Nov. Jičíně, vesměs z XV. století, ve farním kostele tišnovském, v Šatově a Březníku ze stol. XVI., v Kyjově, Jemnici, Bítově ze století XVII. a j.; kalichy u sv. Jakuba v Brně a ve farním kostele ve Slavkově; stříbrná opatská berla v Rajhradě s jemně vypracovaným „Ukřižováním“ v záhybě ze XIV. století. Bylo na Moravě mnoho mistrů zlatníků, domácích i cizích. Doby válečné pobraly spoustu těchto drahocenností, tak že bylo pak třeba tu a tam omeziti se na kalichy a monstrance dřevěné neb olověné. R. 1428 majetnice Plumlova, Kateřina z Kravař, darovala kostelu v Určicích u Prostějova, „nemohouc se už na to dívatí, že kněží v olověných kalíších konsekrují“, dva veliké a 2 malé stříbrné kalichy, kříž, 6 ornátů atd.

Z doby gotické známa je také poměrně velmi četná řada malířů drobnomaleb (miniaturistů). Slavná pražská škola, kvetoucí už za krále Karla I., vlivem svým zasáhla i Moravu. Nelze tu vypočítati jména všech těch mistrů, kteří tak pečlivě, s láskou a také vkusem, často velmi vybraným, s jemným smyslem pro ozdobnost celé strany i knihy vyzdobovali psané knihy duchovní i světské, bible, missály, knihy právní i popis hry šachové a j. krásnými iniciálkami, drobnými obrazy a roztočnými rozvilinami listovými a květinovými. Zachovalo se jich dosti mnoho. Z tabulových obrazů na Moravě nejstarší jest asi zmíněný už obraz „černé Matky Boží“. Z doby Karla I. je krásný a něžný tabulový obraz Matky Boží (na zadní straně hlava Kristova) z bývalé kaple Matky Boží vedle kláštera sv. Tomáše v Brně, vystavené od Karlova bratra, markrabě Jana Jindřicha; obraz ten náleží do řady starých českých Madonn z doby Karlovy, s nimiž je příbuzný. Trochu více zachovalo se maleb nástěnných (fresk) z doby gotické, zase hlavně z doby

Karlovy, ale více jich bylo zničeno. Bohaté zbytky krásných fresk má křížová chodba olomouckého dómu, v osmi polích, s českými nápisy; zvláště půvabné je „Zvěstování P. Marie“ a „Tři králové“. Cenné zbytky fresk jsou též v radniční kapli olomoucké, v hradní kapli lomnické, „Večeře Páně“ v kostele sv. Mikuláše ve Znojmě, v domě brněnském. Byly kdys v kostele pohořelickém a v dřevěném kostele v Životicích, jenž byl celý vymalován, ale r. 1899 vyhořel. I několik starých maleb na skle se dochovalo. Na vysokém stupni bylo zvonařství v době gotické, hlavně v pozdní, také na Moravě. Dosud visí krásné staré zvony: veliký zvon u sv. Tomáše v Brně z r. 1393, v Pohořelicích 1413, Podolí 1418, Moštištích 1419, Křtinách 1445, Kurdějově 1476, Velkém Meziříčí 1470, na St. Brně 1490, v Komině 1502 a j. Z křtitelnic nejpěknější je v Rajhradě, cínová (okolo 1500). A kvetlo ovšem také řemeslo zámečnické, zbrojářské, hrnčářské, knihařské, a tu a tam zachované nádherné ornáty svědčí, že umělé vyšívání bylo ku podivu vyspělé.

Celkem zachovalo se hojně krásných a cenných památek gotických, ale není mezi nimi díla tak vynikajícího a nad průměr svého okolí sahajícího, jako jsou z doby slohu románského a přechodního. Moravské stavby gotické nevyrovňávají se už českým. (O stavbách dřevěných a lidových viz zvláštní článek).

V takovém světle jeví se nám Morava gotická.

IV.

Zatím, co v zemích našich gotika byla v plném rozkvětu a odkvětu, v Itálii, již celkem nezalíbilo se upřímně v gotice, nový sloh se vyvinul a rychle rozšířil, vzniklý z nadšeného studia výtvarných památek antických (starověkých, t. j. starořeckých a starořímských), jež chtěli oživit, jako italští básníci a učenci toužili vzkřísiti slávu starého Říma i jeho písemnictva. Stavitelé, sochaři a malíři studovali staré ty stavby a jejich výzdobu, vyměřovali, kreslili a napodobili je, chtěje, aby oživilo umění antické, obrodilo se a jeho obrozením aby celá doba se obohatila a zúrodnila. Proto také nazvali nový sloh svůj „obrozením“ (vlašsky „rinascimento“); ujal se však francouzský název „renaissance“. Souvisí pak tento směr s přílivem nových žvlů kulturních do Evropy po dobytí Cařihradu od Turků, s odchodem řeckých učenců a umělců z Cařihradu hlavně do Itálie, s oživením antických bohů a hrdin, s rozšířením vědomostí cestami do dalekých zemí, s uvolněním a osmělením myslí, s novým obohacením fantasmie. Gotický svět byl

stísněný svět pozemský, renaissance jest jeho rozvolněním. Široké plochy, zeď a stěna nabývají opět platnosti; prostorné a světlé vnitřky se budují; nádvoří obklopená arkádami zdobenými na sloupech korintských a římských; uprostřed nich velké fontány s figurální výzdobou; volná schodiště s portály bohaté práce sochařské; volné a vzdušné balkony, na nich balustrády (zábradlí) z pěkných kuželek; přebohatý a přepodivný ornament, jako v žádném jiném slohu dosud; kde jen trochu možno, všude a všechno ožívují drobní, roztomilí klučínové (tak zv. putti) — slovem radost z to h o t o světa a života vchází do světa a vyjadřuje se umělecky. Svět začíná zesvětšovatí. Je to sloh začínajícího nového věku, století XV. a XVI.

Za vladařů moravských, kteří následovali po Jiřím Poděbradském, za Matyáše Korvína a Vladislava II., nový sloh tento proniká už na Moravu, jako už pronikl do Čech, vniká sem tam do pozdněgotických prací, na př. Rejskových, anebo zjevuje se už samostatně. Tlačil se z Itálie do všech evropských zemí. Italští architekti, sochaři a malíři vyzdobovali v Budíně resi-denci nádhery milovného Matyáše, jenž za druhou ženu měl Beatrici Neapolskou; z Budína povolal r. 1479 car Ivan III. Florenčana Fioravantiho do Moskvy, aby mu ji opevnil; florentští mistři stavějí novým slohem zámek krakovský, když starý r. 1500 vyhořel, pro Zikmunda I., oni jsou tvůrci kaple Zikmundovy při dómě, „najpiekniejszego dziela architektonicznego po tej stronie Alp“, jak Poláci se chlubí, a vlašský mistr staví také krakovské Sukiennice; vlašské mistry povolal též do Čech král Ferdinand I.

Za příkladem králů šla všude šlechta. Šla i šlechta moravská, bohatá, ba v mnohých příkladech ohromně bohatá. Ale dbala o vzdělání, o pokrok. Většina byla přívrženci reformního křesťanství, české církve pod obojí a Jednoty bratrské. Milovali umění. Mnozí z nich v mladších letech studovali v Itálii, Francii, Anglii, Německu, cestovali do Svaté země i do Afriky, měli vzácné knihovny a sbírky umělecké, povolávali učence a umělce na své zámky, zakládali knihtiskárny, syny posílali na proslulé školy do ciziny a zřizovali jim doma výborné školy. Zámky jejich byly učiněné dvory knížecí se zástupy dvořanů, rytířů, hofmistrů, pážat, úředníků atd. Vzácní hosté sjížděli se tu, nákladné turnaje, tance, honby a pod. zábavy bývaly pořádány. To všechno vyžadovalo prostrannějších, volnějších, pohodlnějších sídel, než byly dosavadní hrady. Ale nejen tato rozkošná stránka životní, nýbrž i nový způsob obrany, nový způsob válčení následkem vynálezu stříelného prachu vyžadovaly nových, praktičtější stavěných sídel, pro něž vzory

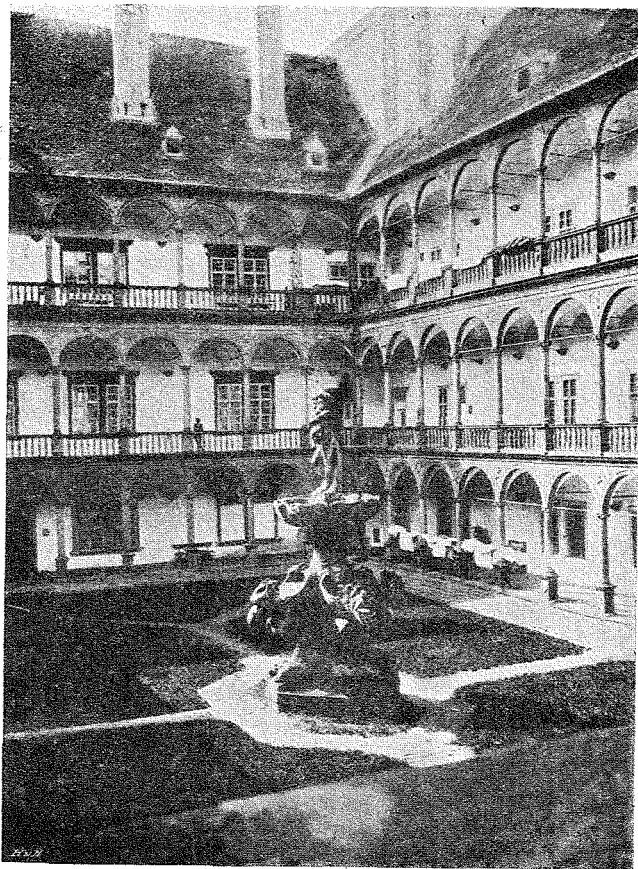
stály v Itálii. I jali se stavěti podle vzorů vlašských novým slohem rozsáhlé, okázalé, nádherné a při tom dobře chráněné residence — zámky. Proto povolávali vlašské stavitele, kteří často byli zároveň sochaři, malíře, štukatéry. Mezi nimi zvláště prosluli Ferrabosco di Lagno, Casparo Cuneo, Antonio Melana, Gialdi, Ant. Sylva, Salus a j.; prosluli pracemi svými na Moravě i v Čechách. Je to jasná kapitola v dějinách české šlechty ve století XVI.

Nejstarší památky renaissanční na Moravě jsou: hradní brána v Mor. Třebové z r. 1492, při vši jednoduchosti pozoruhodná: dva medaillony, 65 cm v průměru, na hradní kapli v témž městě. Jsou v nich dvě velmi dobře modelovaná poprsí, bystré hlavy, podobizny Ladislava z Boskovic, jenž na svém hradním zámku v Mor. Třebové („moravských Athénách“) měl drahocenné sbírky umělecké i jiné, na dalekých cestách nasbírané, a velikou knihovnu, a jeho choti Magdaleny z Dubé a z Lipého, jak český nápis praví. Datum na nich je 1495. V kapli kostela sv. Michala v Olomouci je renaissanční náhrobní deska mladého Eibenstocka z r. 1524, ve výmaze velice zdařilá; dole dvě putti drží štít. Konečně dva kostelní portály: v Modřicích u Brna, okolo 1540, a mnohem krásnější v Doubravnicích z r. 1548.

Chrámových staveb renaissančních téměř ani nemáme; jen při kostele sv. Mořice v Olomouci je kaple rodiny Edelmannovy z r. 1572 s pěkně provedenými skulpturami a vkusnou mříží a na Velehradě přestavěna byla tímto novým slohem křížová chodba. Nedostatek tento se vysvětluje tím, že šlechta i města, vůbec celá země většinou byla nekatolická a spokojovala se dosavadními chrámy, katolíkům odňatými, poněkud upravenými, a to jen prakticky, když hlavní částí bohoslužby bylo kázání. Co pánové pod obojí nebo bratrští stavěli nového, bylo jen prozatímní. Nebylo dosud vzoru chrámové stavby účelně pro novou církev myšlené a duchem jejím budované a naplněné. Svět protestantský nemá jí dosud; hledá jí dosud, jak svědčila i letošní uměleckoprůmyslová výstava v Drážďanech a druhý sjezd pro protestantskou stavbu chrámovou tamtéž.

Za to v plné kráse a nádhře, v aristokratickém vkuse, až i přepychu rozvinula se na Moravě stavba velkopanských sídel, renaissančních zámků. Pánové z Pernštejna, Žerotína, Boskovic, Cimburku, Dubé a Lipého, Kunštátu, Lomnice, Valdštejna, Lichtenštejna a j. vystavěli si zámky nebo hrady své proměnili na zámky, jež byly hlasateli jejich bohatství i jejich moci i jejich kulturní vyspělosti. Rozšířen byl hrad Pernštýn,

Buchlov, Černá Hora, Sovinec, Šternberk, Velké Meziříčí; vedle nich zaskvěly se zámky — dle doby vzniku — v Moravské Třebové, Dřevohosticích, Světlově, Ivančicích, ohromný hrad Helfštýn, zámek v Telči, Kounicích, Mor. Krumlově, Uherči-

Zámecké arkády v Bučovicích.

cích, Uh. Ostrohu, Jaroslavicích, Břeclavi, Bučovicích, Račicích, Prostějově, Náměšti, Přerově, Velkém Losíně, Koldštýně, Plumlově, Rosicích, Drnoholci, Oslavanech, Křížanově, Hranicích, Ivanovicích. Slušná to řada. A mnohé z nich mají bohatou a krásnou výzdobu, ušlechtilou a vkusnou. Vkusné, elegantní, někdy až přebohaté portály mají zámky v Prostějově,

Telči (s českými nápisy „Lepší jest skrovná živnost pod svou vlastní prkennou střechou, nežli rozkošný život pod cizí“ a „Požehnání božské činí bohaté lidi“ — jen že ti mocní pánové pomáhali si k ohromnému svému bohatství velmi často bez požehnání božího), Třemešku, bývalý dům p. z Lipého v Brně a Ivančicích, Žerotínův v Olomouci, Goltzův ve Znojmě, Onše z Březnic v Prostějově, Serenyiho v Brně, zámek v Hranicích a j. Arkýře krásnou prací sochařskou vyzdobené mají řečené domy p. z Lipého a Žerotínův a „Zámeček“ u M. Třebové.

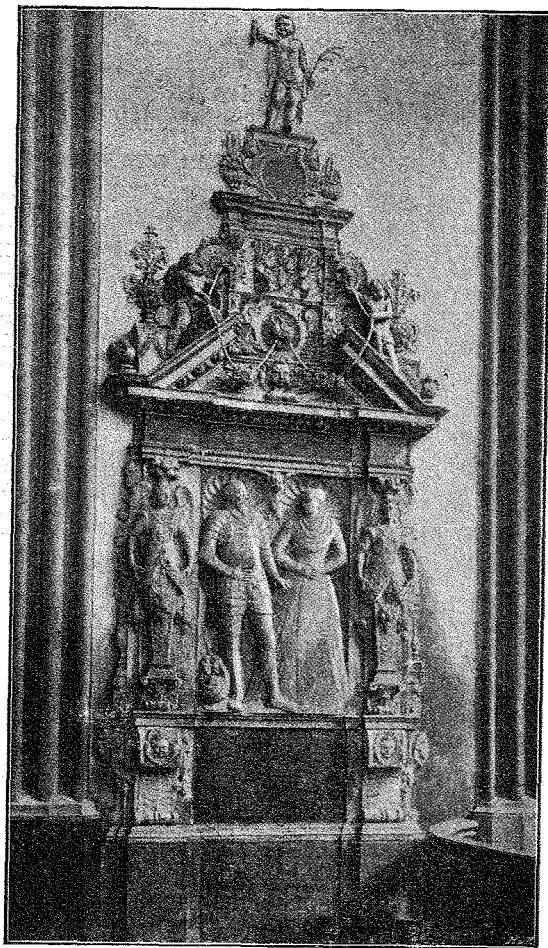
Arkády (řady oblouků) v přízemí anebo také v prvním a druhém patře mají zámky: Bučovice, nejkrásnější arkádové nádvoří na Moravě, „perla mezi moravskými zámeckými dvory“ renaissančními (zámek byl i uvnitř nejbohatěji a nejkrásněji vypraven); arkády pnou se po třech stranách přízemí a dvou pater, mají rozměry velmi ušlechtilé, elegantní, štíhlé sloupy, jichž jest 96, jsou ionské, římské a korintské a jsou plasticky vyzdobeny štíty a kartušemi (ozdobným orámováním erbovních štítů) a j. Dále mají bohaté arkády zámecké Rosice, Račice, Náměšť, Ivanovice, Telč, Mor. Krumlov, všechny s pěknou plastickou výzdobou, a jiné ještě zámky.

V některých zámcích jsou nádherné stropy, štukové i krásně malované, na př. v Telči; krby, na př. v Račicích a Sovinci, zvláště první jest umělecká práce jemného smyslu pro rozčlenění i výzdobu; jest z mramoru a pod třemi erby jsou desky se jmény zbudovatelovým a jeho dvou žen: „Hanuš Petřvaldský z Petřvaldu“ a „Libuša z Valdštejna a Kateřina roz. Ulštorferova z Němčí“. Fontány zdobí nádvoří zámku v Bučovicích (snad od samého stavitele zámku, Ferrabosca di Lagno, jenž pracoval též o výzdobě letohrádku králové Anny v Praze, je tato imponující, z bujně fantasie přímo vytrysklá a do kamene vkřesaná fontána) a Náměšti (Neptunova fontána). Byly i zdobné renaissanční zahrady při některých těchto panských sídlech: na Pernštýně, v Telči, Kroměříži.

Tato všecka výzdoba, sochařská i malířská, splývá na těchto renaissančních stavbách s architekturou v dokonaly souladný celek; architekti, kteří stavbu prováděli, byli zároveň sochaři i malíři, sami starali se o všecku výzdobu a často sami ji prováděli nebo aspoň náčrty k ní podali. Rozuměli umění prostorovému, dovedli procítiti celý prostor a umělecky jej vyjádřiti. Vedle mistrů vlašských byli činní také domácí: Kašpar Herding, Jeroným Dubovský a j.

Proti této nádheře zámecké mohou se jen málem chlubit kostely moravské, ale přece pracemi cennými. Vranovský kostel má ranné renaissanční křtitelnici; v Doubravniku je kazatelna

z roku 1541 s tvary ještě gotickými, ale též renaissančními, kdežto kounická (po r. 1550) je už zcela renaissančně vyzdobena čtyřmi evangelisty a andělem ji podpírajícím. Mnohem vy-

Náhrobek ryt. V. Markovského ze Zastřívál v Boskovicích.

spější výzdobu má zámecká kaple v Telči s krásným oltářem renaissančním, sarkofágem Zachariáše z Hradce a jeho ženy, Kateřiny z Valdštejna (se štukovými postavami a překrásnou mříží z roku 1589), a nádherným štukovým stropem, jehož výzdoba je podobná výzdobě v Kratochvíli v Čechách, pochá-

zející, jak prof. Janoušek z Telče dokázal, od vlašského mistra Antonia Melana, jenž asi také kapli teleckou vyzdobil.

Velmi četny jsou náhrobní desky renaissanční zajímavé práce. Nad všechny vyniká náhrobní pomník rytíře Václava Markovského st. ze Zastřívál-Boskovic a jeho ženy v kostele boskovicím (okolo roku 1600). Je z bílého mramoru, 7 m vysoký a 2.5 m široký, a jak obě podobizny v životní velikosti, tak výrazné a plné života, pevně na sebe zírající, s věrnou oddaností, tak i všechna umělecká kolem nich výzdoba (andělské hlavičky, karyatidy, putti, lví hlavy, vázy, kartuše) splyvají v celek velice souladný a vážný, smiřující a povznášející. „Tento kolosální pomník, jevící nádhernou a krásnou souměrnost a bohatství v celkové výpravě, jest z nejznamenitějších pomníků po této straně Alp,“ dí Prokop.

Kovolitectví té doby zanechalo nám též znamenité památky původu domácího i cizího. Zvláště proslul mistr Tomáš Jaroš z Brna, zvonář a puškář český. Narodil se na počátku XVI. století. Král Ferdinand I. jmenoval jej svým puškářem a svěřil mu též zhotovení bronzové fontány v královské zahradě v Praze při letohrádku choti své Anny. Malíř Francesco Terzio dodal k ní kresbu, puškář Wolf s Vavřincem Kříčkou z Bítíšky formovali modely a Tomáš Jaroš ji lil. Je to mistrovské dílo kovolitecké. Podstavec její tvoří čtyři fantastické figury zády k sobě obrácené s hlavou satyří a lvími tlapami. Ti nesou na hlavách velikou mísu (2.5 m v průměru) na obrubě maskami a palmetami zdobenou. Uprostřed ní čtyři poloobnašení muži opírají se o sloup; dva sedíce drží na ramenou laňky, druzí dva stojíce podpírají krásnou hlavici sloupu, zdobenou zvířecími hlavami a pletenci. Na ní druhá mísa stojí, as o polovici menší prvé, již zdobí na straně zevní putti a masky nesoucí girlandy. Uprostřed této hořejší mísy stojí na podstavci dudáček a hraje. Celek působí velmi malebně a snese srovnání s podobnými pracemi italskými. Voda, stříkající z dud, zvířecích hlav, z úst klučíků a mask, vyluzovala dopadajíc na bronz zvláštní zvuky; odtud název „zpívající fontána“. Mimo to mistr Jaroš lil roku 1548 pro chrám sv. Víta v Praze zvon „Zikmunda“, jak svědčí latinský nápis na něm: „Tomáš Jaroš brněnský za pomoci boží mne zhotovil“; pro chrám týnský zvon „Mirčanského“, pro Jílové zvon „Mikuláše“ a také pro chrám sv. Jiří na Hradčanech. Zemřel roku 1570. — Zvonařství v době této kvetlo u nás a řada domácích mistrů je známa. Z jiných znamenitých prací kovoliteckých na Moravě vyniká ještě pozlacená měděná křtitelnice u sv. Jakuba v Jihlavě (s figurální výzdobou, práce norimberská) a v Brtnici; bronzová náhrobní deska biskupa Marka

Kuena, bronzové zábradlí v kapli sv. Stanislava, bronzové dveře u krypty — všecko výborné práce v dómě olomouckém; v kapli sv. Barbory v kapitolním děkanství olomouckém jsou dva bronzové svícny s krásnou figurální ozdobou. Také cínařství, zámečnictví (velice vkusné mříže, náhrobní kříže, ba kostel na hřbitově v Boskovicích má i kazatelnu z kutého železa, vlašskou práci, jak sama českými slovy praví: „Já Silvestr Fiota z města Kiavena (Chiavena) tuto kazatelnicí předně ke cti a chvále Boží, potom k rozhlašování slova Božího vlastním nákladem postaviti jsem dal.“ A kvetlo i zbrojířství, keramika (na př. majoliková kamna na Pernštýně, Vel. Losíně), knihařství a výšivkářství. Příklady jsou překvapující.

Proslulo také knihtiskařství. Morava záhy se účastnila této činnosti osvětloplodné. Už prý r. 1466 biskup Tas z Boskovic zřídil tiskárnu v Olomouci. Moravan Matyáš z Olomouce s Michalem z Mnichova zřídil první tiskárnu v Janově (1474) a později rozšířil knihtiskařství v Itálii. Učený biskup Jan Filipec zřídil r. 1484 tiskárnu v Brně, z níž r. 1486 první kniha vyšla. R. 1495 nalézáme Valentina z Moravy s Mikulášem ze Saska v Portugalsku, kde vytiskli první knihu portugalským jazykem. Brněnská tiskárna zanikla už r. 1499, a přes sto let nebylo v Brně tiskárny. Za to vznikla v Olomouci r. 1499, v Mikulově 1526, v Přerově 1527, v Lulči 1530, v Náměšti 1533, v Ivančicích 1564, Kralicích, ve Velkém Meziříčí 1588, ve Velkých Němčicích 1605 a v klášteře na Louce u Znojma 1595. Obzvláště dala si záležeti na svých tiscích Jednota bratrská. Z nejkrásnějších byly kancionály bratrské, několikrát tištěné v Ivančicích a Kralicích; Nový Zákon Blahoslavův, tištěný po druhé 1568 v Ivančicích (viz vyobrazení!); bible Kralická šestidílná (1579—1593) a o jednom díle (1596). Vynikají úpravou a výzdobou titulních listů i každé další stránky, z nichž mnohá má velice vzhlednou iniciálku. Tiskárny bratrské sázely a tiskly tyto knihy s úctou posvátnou.

Toť krátký pohled na Moravu renaissanční. Šla pevným krokem se zeměmi okolními a v přední řadě.

V.

Ve století XVII. pozorovati v Itálii u stavitelů snahu, volným použitím renaissančních tvarů, ne už tak přísným, jak v tak zvané renaissanci ranní a přísné (XV. a XVI. století), dosíci nejmalebnějšího účinku, silného, mohutného efektu. Výrazové prostředky výzdobné násilně se stupňují, všecko proti přísné renaissanci jest jako rozčilené a tam zas bujně dová-

divé, až fantastické; proti její vybrané eleganci viděti nyní úmyslnou okázalost, až i někdy nabubřelost a těžkopádnou bohatost. Byla doba, kdy mnozí viděli jen tyto výštelky slohové a neviděli nových půvabů, velkolepých rozloh monumentálnosti, efektních perspektiv, živé malebnosti a působivých silhouet (na př. střech, tak zv. „mansardových“ po francouzském architektu Fr. Mansardovi), i větší útulnosti ve stavbách menších, jež nový sloh ten přinášel, a odsuzovali jej pro jeho různé zakřiveniny (linií, sloupů, soch) a přílišný nános výzdoby a pozlátka. Odtud také jméno jeho „zakřivený“ (francouzsky „baroque“, portugalsky „barroco“, což říkali v Portugalsku nepravdělným, hruškovitým perlám) neboli dle francouzského názvu všeobecně se ujavšího barok.

Slova prof. Braniše, že „v Čechách souvisí barok úzce s dějinami politickými a den bitvy bělohorské možno nazvati jeho narozením,“ třeba rozšířiti na všechny země české. Vítězství bělohorské bylo neočekávané, jásot katolické menšiny v zemi byl sebeomamující. Vítězům až se zakalilo v hlavách. Z vítězů stali se lupiči. Nedostačilo jim, že soka povalili na zem; přefezali mu žíly, aby načisto vykrvácel, stáhli s něho, co na sobě měl, a obrátili mu kapsy na ruby. Dějiny lidstva neznají podobné msty, praví Denis. Ze staré české šlechty nekatolické jedni padli, jiní uprchli, jiní byli popraveni, jiní se vystěhovali, a statky jejich byly skonfiskovány. Pobrány statky úplně neb částečně, i těm, jimž milost dána. „Na Moravě zabaveno bylo 135 statků (v Čechách 491, t. j. tři čtvrtiny veškerého království), zapsaných v deskách zemských a krom toho nesčetné dvorce a domy a jiné jmění nemovité i movité“ (Dvořák, Dějiny Moravy). Postižení byli až na malé výjimky čeští rodové. Kruté pokutována i města. Nečech kardinál Frant. hr. z Dietrichštejna, ten, jehož před několika lety pánové moravští nechtěli připustiti, aby s nimi zasedal na soudě panském, poněvadž neuměl ani slova česky, jmenován císařským komisařem na Moravě. Dostal obrovské dary z konfiskovaných statků a měsíční funkční přírůstek 3000 zlatých, na tu dobu neslýchaný (arcivévoda dostával tolik ročně). Lacino, nešlechtně a nekavalírsky lacino obohacují se, kdož zůstali věrni (Valdštejnové, Lichtenštejnové). Na místo vymýcené domácí šlechty české přichází šlechta nová, nečeská, která skoupila skonfiskované statky hluboko pod cenu stlačeny aneb je dostala darem. Usazují se rodové němečtí, vlašští, španělští, francouzští. A nad touto zemí nově osazenou vznáší se duch nový, který všecko ovzduší plní a všecko řízení státní ovládl — řád jesuitský.

Není divu, že vítězný katolicismus chtěl všude kolem sebe viděti a mítí umělecký výraz tohoto svého vítězství. Chtěl, aby byl

vyjádřen slavnostně, vítězně. Chtěl zvláštní, slavnostní sloh pro své kostely a pro své obřady, pro své residence duchovní i pro paláce a zámky. Renaissance, k níž lnula dřívější šlechta česká, byla mu příliš prostá. Už sice renaissance vytvořila jinde ve-selejší a jásavější ráz chrámový proti gotice mystické, od tohoto světa zcela odtržené. Místo svatyní o několika lodích vytvořila veliký, široký prostor jediný, někde kaplemi obklopený. Vždyť sněm tridentský (1545—1563) kladl důraz na kázání a na nádheru při církevních obřadech. Ale jesuité přáli si co možná nejpyšnějšího rozvinutí nádhery a bohatství, okázalosti a lesklých barev, jež by mocně působily na mysl. Giacomo Vignola a Giacomo della Porta dali jim první chrámovou stavbu barokovou, jesuitský kostel Il Gesù v Římě — vzor, podle kterého pak volněji stavěli dále. Od polovice XVII. století rozvíjejí se i u nás tímto směrem půdorys a budova chrámů pořád velkolepěji, hlavně přičiněním jesuitů — proto také slohu baroknímu říká se „jesuitský“. Lod' chrámová se rozšiřuje, vnitřek chrámu nabývá větší prostornosti, větší záplavy světla, v jejímž jase bohata výzdoba vnitřku, sochařská, malířská, štukatérská, tím skvěleji září. A jest to výzdoba a nádhera ne už ona tichá, vroucná, jakou jsme viděli i v našich starých románských a ranně gotických svatyních; není to už ona zlatá záře okolo Hospodina, zlatá a duhová křídla vlekrouchých andělů a svatozáře pokorných světců, nádhera, kterou, zdá se nám, vyzlacovalo srdce; ale jest to výzdoba a nádhera světsky divadelní, pyšně okázalá, je to nákladnost úžasně zbohatlých hodnostářů církevních i světských. Klenby parádně vymalovány, veliký oltář hlavní i menší oltáře poboční umělé práce řezbářské a truhlářské posety jsou sochami světců a andělů a do těžkých bohatých rámců oltářních vloženy jsou veliké obrazy. Nejsou to však už oni andělé v cudných dlouhých rouchách, nýbrž krátkooděnění andělé lýtek obnažených, kteří v celých sborech umístěni na oltářích, kazatelnách, varhanách, zrovna jako na malovaných klenbách a oltářních i jiných obrazích. Přimyslíme-li si k tomu slavné obřady, hořící svíce na oltářích a lustrech, celé řady světel jako hořící věnce okolo skvostně oděné Madonny s Jezulátkem, pro něž, ozdobené zlatými klenoty, démanty a perlami, bohatá roucha pořizena, aby na různé svátky byl vždy jiný úbor; když si přimyslíme zlato a stříbro oltářů i celých chrámů, varhany a umělý zpěv, později bubny a celý orchestr na kruchtě, jenž spouštěl intrády, an průvod kněžský v drahých ornátech, dalmatikách a pluvíálech ubíral se k oltáři, oblaky kadidla se vznášely k vysoké zářivé klenbě, z věže hlaholily zvony — uznáme, že to musilo působiti dojmem nejúčinnějším. Již sám pohled na tuto slávu oslňoval, omamoval. Byl v tom neobyčejný dů-

mysl se strany řádu jesuitského: umělecky zesvětšiti chrám, aby získána byla duše.

Stavitelé těchto barokních chrámů byli většinou znamenití umělci. S počátku byli to opět umělci vlastní, potom povolávání byli i němečtí mistři a později i domácí. Ohromná činnost stavitelská nastala na Moravě v této době barokové, ve století XVII. a XVIII. Velkolepé kostely a kláštery vyrůstaly v městech i na venkově, ale pohřichu bylo též množství starých a vzácných kostelů slohů starších bezcitně přestavěno na barokní. Praha dostala svou „vítěznou aleji protireformace“, jak případně nazval Goll výzdobu Karlova mostu; Morava dostala rúženeč poutnických míst. Vzniklo jich té doby na Moravě 20, vyzdobeno velikými chrámy se zázračnými sochami a obrazy a obdařeno papežskými bullami: u sv. Tomáše v Brně, na Vranově, v Tuřanech, na Sv. Kopečku, v Křtinách, Lulči, na Hostýně, v Sloupě, Dubě a j. Počet opatství a klášterů dostoupil za Marie Terezie na 83. Jsou mezi těmito kostely mnohé umělecky vynikající stavby, na př. jesuitské chrámy v Brně, Olomouci, Jihlavě, Telči; kostel sv. Tomáše v Brně, sv. Michala v Olomouci, Velehrad a Rajhrad (přestavěny), minoritský kostel v Brně, zámecký na Vranově a v Jaroměřicích, poutnický v Křtinách (z nejkrásnějších kostelů moravských) — první ze tří posledních jest od proslulého stavitele Fischera z Erlachu, oba druhé snad také. Z klášterních budov nejnádhernější byla a částečně dosud jest kollegiální budova kláštera premonstrátského na Hradisku u Olomouce, péčí opatů Tomáše Olšanského, Alexia Worstia a Norberta Želeckého ryt. z Počenic vystavěná, velkolepé dílo znamenitých architektů, malířů, štukatérů, s praelaturou od arch. Martinelliho. Všecko v ohromné té budově mluvilo o moci, lesku a bohatství. Slavnostní síň, všecky místnosti v praelatuře, kaple praelátská, sál disputační, knihovni, konverzační, refektorium letní a zimní a j. byly nejbohatěji vyzdobeny a s největším přepychem vypraveny. Zahradu praelátskou zdobily vodotrysky, veliká oranžerie a skulptury. Ve stájích praelátových stálo vždy 60 sněhobílých andalusských oňů. S vkusem vystavěna též letní residence tohoto kláštera na blízkém Sv. Kopečku, jak kostel tak klášter . . . Vedle nich vynikaly stavitelsky rozsáhlý klášter jesuitský v Olomouci, klášterní budova v Louce (dřív. na Lúce) u Znojma, ve Žďáře, praelatura na Velehradě, bývalý klášter u sv. Tomáše v Brně (nyní místodržitelství) a mnohé jiné.

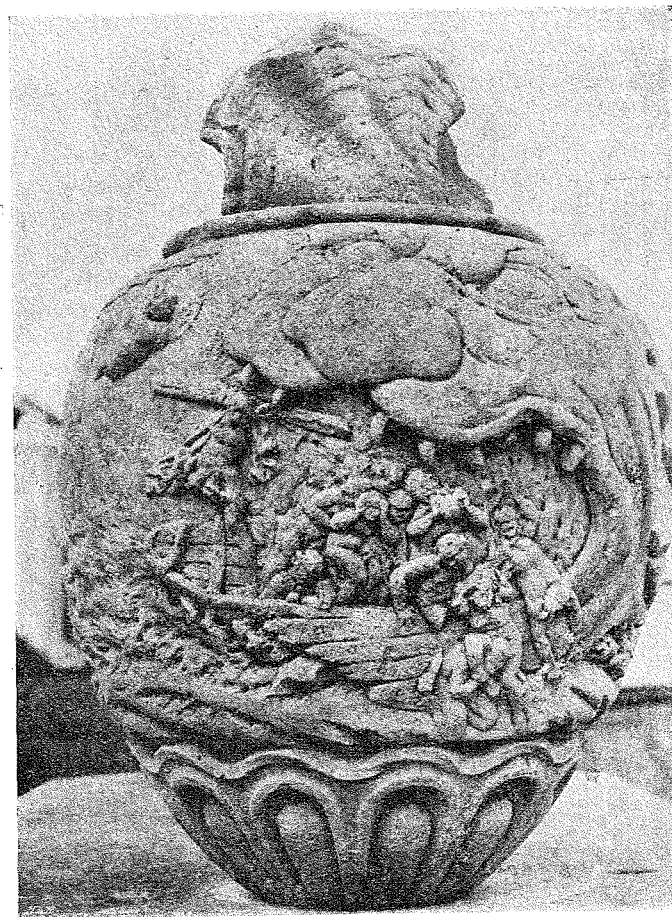
Také zbohatlá moravská šlechta katolická svými zámky a paláci dala velkolepý výraz své moci. 32 zámků a paláců barokních uvádí Prokop a věnuje jim široký rozbor a množství

vyobrazení, která překvapují nepoměrně více než největší chvála slovná. Z nejznamenitějších jest zámek slavkovský, vystavěný od kancléře Václava knížete Kounice-Rietberga (ale plány k němu dal si od Martinelliho už navrhnouti jeho otec), velkolepé, těžké nádhery, s velikými sály s krásnou štukovou prací; z bohaté obrazárny Francouzové odvezli 140 nejlepších obrazů, a ze zbylých ještě později odprodáváno. Velmi půvabný a rozkošný je zámek v Buchlovicích, ve slohu velikých vlašských staveb villových. Zámek v Jaroměřicích byl kdysi z nejnádhernějších a nejskvostnějších zařízení, stavbou patří k nim dosud; ale spor o dědictví více než 80letý způsobil, že byl zanedbán. K elegantním stavbám barokním náleží, zvláště svou fasádou, „stará sněmovna“ brněnská. Hrdým zámek vysokopanským je Vranov. Rozkošné fasády mají býv. palác Serenyiho a hr. Mitrovského v Brně; v prvním je „porculánový sál“: 1450 kousků malovaného porcelánu vloženo do oken, dveří, rámu aneb rozvěšeno. Ušlechtilé jednoduchý, elegantní je zámek v Židlochovicích; Jean Luc (Jan Lukáš Hildebrand) a Fischer z Erlachu ml. jmenují se při stavbě jeho, k níž plány prý navrhl Fischer z Erlachu starší. A vedle těchto nej přednějších zámků stojí dvě residence zbudované od olomouckých biskupů, v Olomouci a v Kroměříži, v nichž dali výraz svému velikému významu a knížecí své moci. Zvláště ohromná residence v Kroměříži už svým zevnějškem a svou despotickou věží vyjadřuje zřetelně váhu a moc církevní nadvlády. Je to moravský Escorial. Vnitřek její dojem jen zvyšuje svými sály pyšné nádhery: „velikým“, „trůnním“, „lenním“, knihovnou, „sala terrena“ a j. Zahrada pak její, rozsáhlý, umělecky založený park, na každém kroku otvírající nové a nové výhledy, čítá se k nejkrásnějším na světě.

Byly-li zámky a paláce, duchovní i světské, v samém lesku, bylo v městech — o vesnicích ani nemluvic — dlouho a dlouho v XVII. století mnoho stínu. „Na mnohých místech“, píše souvěký svědek r. 1684, „jest ubohé vzezření tak čerstvé, jakoby nepřítel byl teprve včera a přede včerešním odtáhl“. Šlechta a nové kláštery a kostely vytlačovaly měšťanstvo z náměstí a hlavních ulic. V Brně bylo 21 domů strženo za účelem stavby jezuitského kláštera a kostela, v Jihlavě 23. Později ovšem poměry se zlepšily a také měšťané stavěli si úhledné barokní domy s pěknou fasádou, loubím, portálem, schodištěm, sem tam uvnitř i s prací sochařskou a štukovými stropy. Brno, Olomouc, Jihlava, Telč, Kroměříž, Prostějov, Unčov, Nový Jičín a j. mají takové domy a taková náměstí; někde i dosti nákladné kašny sochařskou prací vyzdobené krásí náměstí.

Sochařská práce v době barokové byla vůbec velmi oblíbená; byla nerozlučnou sestrou stavitelství. Pracovali o vyzdobě

zámků i chrámů umělci cizí, hlavně vlašští (Baltazar Fontana (1664—1729), Matielli († 1748), i domácí; sochami vyzdobovali sály a schodiště zámků (pěkná mramorová poprsí ve Slavkově, ve schodišti praelatury na Hradisku, velké sochy podobizny

Jos. A. Frič, „Peklo“, váza na hřbitově ve Střílkách.

ve Vranově), mosty (ve Žďáře, Náměšti a j.), kašny, parky (v Kroměříži), náměstí (na př. velkolepá, mohutná a efektní socha sv. Trojice v Olomouci, vystavěná v l. 1716—1753, hrdý pomník zmohutnělého katolicismu), náhrobky. A tu se zvláštním potěšením, se srdečnou radostí můžeme se zastavit u znameni-

tého rodáka, jehož dílo ryze umělecké na dvou místech zdobí Moravu, tu úplně, tam částečně stojí dosud v kráse své, jest mezi námi, a my jsme ho nepoznali.

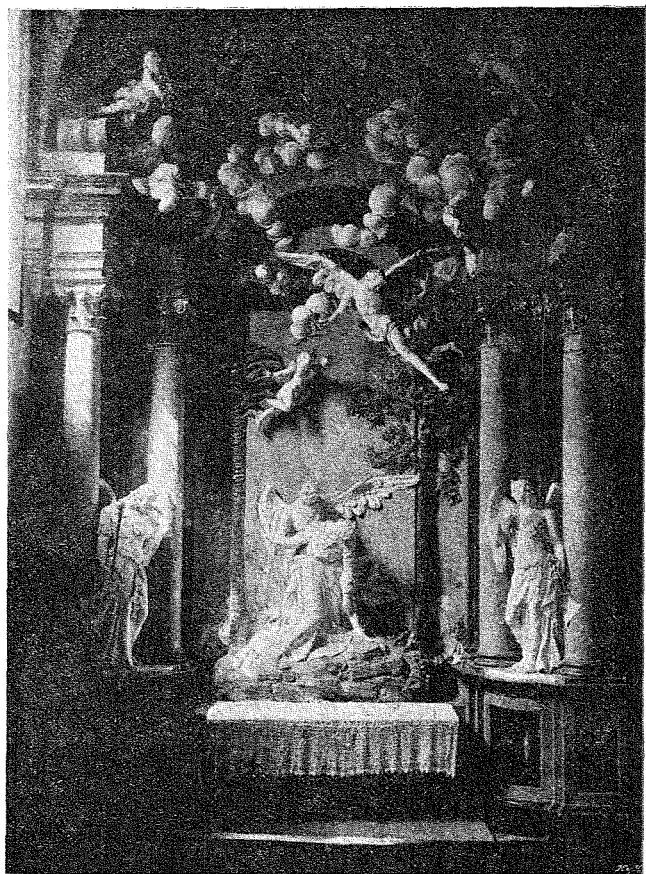
Dala-li Morava umění českému v době gotické mistra Rejska a v době renaissanční mistra Jaroše, dala mu v polovici XVIII. století, v době kvetoucího baroku a rozkvétajícího rokoka, mistra, jenž záhy odvrátil se od dosavadního slohu a přinášel osvěžení, přirozenější a prostší výraz do umění. Byl to Josef Antonín Frič, umělec ryzího zrna. Nedal se strhnouti ani zbujněným barokem ani zněžněným rokokem; jen malé stopy jejich vlivu vidíme na jeho díle. Hledal cosi přirozenějšího, hlubšího, vnitřnějšího. Šel do učení k přírodě a k antice. K nim vedl ho jeho učitel Jiří Rafael Donner, největší sochař vídeňský (1693—1741), ale nepochopený, až do té míry, že Vídeň hlavní jeho dílo, půvabné postavy ženské na kašně na Novém trhu ve Vídni, znázorňující řeky dolnorakouské, dala odstraniti a to na dlouhou dobu. A po Donnerovi vedly Friče na novou cestu jeho studie v Itálii. Milota Antonín Petřvaldský z Petřvaldu, pán na Tovačově a Střílkách, poslal ho tam. Chtěl jako dědic těchto statků splniti závazek svůj ke strýci Milotovi Ferd. Petřvaldskému z Petřvaldu, příteli umění, aby dokončil ve Střílkách stavbu farního chrámu a založil hřbitov. Proto poslal Friče do Itálie. Tam velicí mistři renaissance působili na Friče, aristokratická vznešenost postav od nich vytvořených uchvátila ho, přirozená líbeznost drobných dětských postav okouzila ho, a když se vracel na Moravu, vznešené a líbezné ty postavy šly s ním a dávaly v jeho snech život postavám novým, jim příbuzným. Dvě díla pak vytvořil, poetická a v složitosti své tak jednotná a v pojetí tak původní: hřbitov ve Střílkách a tak zvanou „Černou kapli“ v Holešově.

Hřbitov střílecký je myšlen a také proveden jako jednotné umělecké dílo, a hřbitova podobného není asi daleko široko v zemích okolních, vyjmouc snad někde v Itálii. Na mírný svah blízko kostela navezeno země, tento dobytý terén objat mohutnou zdí z kvádrů, u vchodu 2 m, v zadu 10 m vysokou, ve čtverci (40 — 40 m), zdobenou balustrádou, v rozích čtvercových slabým obloukem zahnutou, čímž ozdobnější se stala. Dvojitě schody vedou na hřbitov a jsou nahoře dvěma vázami okrášleny (původně byly čtyři), jež místo víčka mají dvojitou lasturu a celé tělo mají pokryto krásnými skulpturami. Ačkoliv doba půl druhého století jim ublížila, pokryla je mech, při jehož odstraňování v době nedávné mnoho drobné a jemné práce se vydrobilo, přece ještě dnes s údivem pohlížíme, jakou báseň to Frič vykřesal tu do kamene. Vidíme, že sílil se k dílu

tomu Dantem. „Božskou komedii“ pročetl a částečně ztělesnil. Jedna váza představuje „Peklo“; na ní na jedné straně Charon převáží zástup zatracenců, mlátí je veslem — zcela jak Dante to líčí. Výjev veliký ve své přišernosti. Ve vzduchu poletují ďábelští netvorové. Na druhé straně nespravedliví s úzké lávky padají do propasti pekelné. Druhá váza představuje „Nebe“; symbolu Hospodinovu, vysílajícímu na vše strany oslňující zář, koří se zástupy blažených nebešťanů . . . Při vstupu na hřbitov uchvátí naši pozornost veliký, krásný anděl vznešené postavy i tváře, s urnou u nohou, o niž opírá veliký štít erbovní. Podobní dva andělé, stejně procítěně modelovaní a provedení, stojí před kaplí, postavené na zadní straně hřbitova přímo proti vchodu. Jsou to bohatýrské postavy veliké ušlechtilosti a přísné povznesenosti. Všichni tři stojí bez podstavce na zemi — byly tyto sochy nalezeny v třicátých letech minulého století v komoře zámecké ve Střílkách, ještě nerozbaleny. Po obou stranách kaple, vystavěné ve slohu XVIII. století, jsou vchody do hrobky pod kaplí, zdobené vázami s plastickým vyobrazením posledního soudu. Na balustrádě pak na 22 podstavcích jsou rozestaveny rozmilé figurky dětské, střídavě buď jednotlivá, buď po dvou, nesoucí trnovou korunu, kladivo, kleště, kostky a čeho při ukřižování Kristově bylo třeba, tam zas rytířskou rukavici, tu plačice a naříkající — některé jsou porouchány, za vichřice před 15 lety byly smeteny na hřbitov a nejsou, zdá se, nyní ani rozestaveny v původním pořádku. Ale i takto je v nich plno půvabu a vroucné něhy. Mnohem více jsou porouchány zvláštní symboly na čtyřech podstavcích v balustrádě: ze vznášejícího se obláčku vyčnívá ruka držící chléb na srdci ovinutém révou (krev a tělo Páně); ostatní mají vršek uražen. Mezi drobnými figurkami dětskými měly prý dle původního plánu státi „nádherně pracované veliké kamenné postavy světců a j.“, poznamenává Volný, „ale zůstaly z nich jen tři“; to jsou ti tři andělé. (Co dále Volný a po něm Prokop po Cerronim opakují, že sochy sv. Cyrilla, Methoda, Václava a dvou andělů přeneseny byly odtud do farního chrámu v Tovačově, jest omyl, jak jsem se přesvědčil, zrovna jako tvrzení, že některé sochy přeneseny do parku kroměřížského). Celý ostatní hřbitov byl kdysi zahradou. Teď však jest pln železných litých křížů, těch strašně nevkusných, přímo ukrutných „ozdob“ našich hřbitovů. Byl r. 1872 a 1896 poopraven a nyní chystá se opět oprava, poněvadž zeď tu a tam puká. Nejlepší opravou bylo by vrátiti hřbitov původnímu určení, udělati z něho čistou zahradu a nikoliv nepořádné skladiště železných křížů. Zkušená ruka ať uvede také pořádek do figurální výzdoby jeho, ale ať se jí nedotýká nešetrně, ať „opravou“ nebo „čištěním“ neurych-

luje zkázu její a nezneuctívá díla toho. Je to umělecký skvost Moravy, a vrásky staré tváři slušejí.

Druhé dílo Fričovo je kaple s hrobkou, od Frant. Antónína hrab. z Rottalu r. 1748 k farnímu kostelu v Holešově při-

Jos. A. Frič, Kristus v zahradě Gethsemane. Oltář v „Černé kapli“ v Holešově.

stavěná; tak zvaná „Černá kaple“. Stěny její jsou napodobeny šedý mramor, pilastry a břevnoví jsou černé, hlavice a patky sloupů a pilastrů pozlaceny. Na obou užších stranách obdélníka jsou oltáře s velikým vkusem vybudované a zvláště oltář na straně západní (viz vyobrazení) je dílem uměleckým, z něhož mluví veliká duše. Na něm Frič zobrazil Krista v zahradě

Gethsemane, jak s duší smutnou až k smrti klesá od tíže tesklivosti své. Tvář Kristova, nevýslovně ušlechtilá, je proniklá tichou bolestí; tělo jeho, zpod prostého roucha živě se modelující, klesá rozbolestněno, a veliký anděl, krásný jako sen, zachycuje ho, aby neklesl. Zdá se nám, že nádherné dva stromy, palma a cedr, výjev ten důstojně ohraničující, korunami svými rozechvěle nad ním šumí. S výšin oblačných, několika jen obláčky naznačených, — s jakým rozmyslem a uměleckým citem a s jakou šetrnou jen napovídavostí! — a přece širokých a dalekých a volně potulujících, drobnými třemi andělky a několika andělskými hlavičkami oživených, snáší se anděl, překrásný v letu svém, a nese kalich utrpení . . . Za palmou a cedrem spí zatím učedníci Kristovi . . . V pravo i v levo od výjevu toho mezi dvěma vysokými sloupy stojí dva andělé, opět vznešení bohatýrští jinochové, každý zasmutnělý, srdce sevřené. Z celého výjevu vane velikost a svatost. Tajemně, rozčileně šumí jen palma a cedr, a po kamenité půdě a po kořenech cedru míhají se ještěrky . . . Na vrchol oltáře, pod samý strop, umělec umístil erb zakladatelův a na erb pod hraběcí korunku posadil umrlčí hlavu, tak že korunku nese umrlčí hlava. Pyšně sedí na něm, s despotickým výsměchem; vítězně se chechtá umrlčí ta hlava. Příšerný vtíp a tak lidský! Druh myšlenek, jež Holbein a po něm mnozí jiní, u nás Retz, vtělovali do svých „Tanců smrti“. Jako demonická sova sedí ta umrlčí hlava vysoko pod klenbou nad oltářem, na němž na smrt unaven klesá sám Kristus. I on podlehne brzy bezmezně její vládě . . . Také druhý oltář, na němž dva andělé drží olejový obraz „Ukřižovaného“ (velmi dobrou práci, ač v dolní části trochu pokaženou a přemalovanou, v rámci velmi vkusně vyřezaném), s Marií matkou a s miláčkem Janem po stranách a s oblačným nebem nad Ukřižovaným, má všechny dobré stránky umění Fričova; celek je nejen velmi dekorativní, ale také výrazný, přece však nevyrovnává se oltáři západnímu. Za to na straně jižní mezi dvěma pilastry ve výklenku a rovněž tak na straně severní jsou podobizny hraběte F. A. z Rottalu a jeho první choti, Marie Cecilie, postavy v životní velikosti, jež slušno po bok postaviti nejlepším podobiznám XVIII. století. Tyto dvě osoby žijí, žijí životem tělesným i duševním. Jak křehké je tělo hraběte — posledního svého rodu — ale z tváře zvažnělé, jakoby smutkem ostíněné, hledí duch záměru ušlechtilých. Energičtěji hledí hraběnka, v pohybu i pohledu přísná, ale jemná aristokratka.

Všecky tyto práce plastické v „Černé kapli“ holešovské jsou z bělostného štuku. Farní kostel holešovský má rovněž

pěknou štukovou výzdobu, na 11 oltářích pobočních jsou sochy světců, prý dle Volného od Friče, ale je to velmi pochybno (zrovna jako jeho tvrzení o sochách v kostele filiálním, kde bych jen veliký dřevěný krucifix přisoudil Fričovi); hlavní oltář má přebohaté, bujně barokní zobrazení „Nanebevzetí P. Marie“, dílo brněnského sochaře Schaubbergera († 1744), ale Fričovu umění se neblíží.

O životě Fričově víme zatím málo. Volný nazývá ho jednou Holešovánem, po druhé Tovačovánem; Prokop zcela určitě píše, že Frič, jež chybně překřtívá Janem, narodil se v Holešově roku 1714, ale v matrice holešovské záznamu toho jsem nenašel. Současnici vážili si ho. Zemřel v Tovačově roku 1770. Dalším pátráním seznámíme se snad podrobněji s tímto vynikajícím umělcem moravským, jehož umění tím milejším se stává, čím blíže je srovnáváme s ostatním uměním u nás v době té.

Krásnými pracemi štukovými honosí se přemnohé zámky moravské. Zvláště stropy komnat, někde i stěny, jsou podivuhodně růžovou dekorací i figurální, tu zas medailony pokryty. Pravá rozkoš. Buchlovice, Hradisko, Pernštýn, Mikulov, Vranov, Slavkov, Uherčice a ovšem Kroměříž jsou plny rozkošné té nádhery. Někde už ohlašuje se v ní nový sloh — rokoko.

Z kovoliteckých prací barokních zvláště cenný jest bronzový pomník polního maršálka Ludvíka Radvíta de Souche, obhájce Brna proti Švédům, zhotovený roku 1722 od Jana Zikmunda Kerkera, brněnského zvonáře, v kostele sv. Jakuba v Brně, a pomník arcibiskupa hrab. Egkha u sv. Mořice v Kroměříži.

Že v bohatých zámcích a chrámech těch byl také drahý a umělecky pracovaný nábytek, rozumí se samo sebou. Zachovaly se těžce bohaté barokní oltáře, kazatelny (zvláště pěkné v Brně u jezuitů, dominikánů, u sv. Jakuba; na Velehradě, v Znojmě, Holešově), lavice kůrové (v Kartouzích u Brna, v jezuitském kostele v Brně, olomouckém dómě, na Velehradě a Louce, vesměs z druhé polovice XVII. století), varhaniště (u Dominikánů v Brně, na Hradisku, v jezuitském kostele v Olomouci tu zvláště jest účinná kruchta i varhaniště: geniové je nesou a drobná puttí, jež jako motýlové rozletli se a dovádějí po královském nástroji; přes balustrádu kruchty přehozen velice efektně řezaný koberec s těžkými záhyby — i v Brně, na sv. Kopečku, u sv. Mořice v Olomouci a u sv. Jakuba v Brně) a někde i křtitelnice (v Holešově), zpovědnice a skříně v sakristiích.

V chrámech i zámcích barokních malba zabírá větší a větší plochy, někdy až na úkor architektury. Mnoho malířů

italských vymalovávalo stropy a stěny jejich, též někteří vlámská a německá, ale také moravští. V Brně sdružila se řada malířů a sochařů v „Bratrstvo sv. Lukáše“ a ustavila se dne 18. října, „ve svátek našeho patrona sv. Lukáše“, jak sami praví, ale německy. Členů je množství a mezi nimi i „Wentzel Herdy, Cyrilli Methute Petsch, Wentzel Raitz“, malíři, a j. Podobné družstvo malířů a sochařů bylo v Olomouci, mezi nimi malíři „Karl Morawetz, Gottfried Ignaz Versali (Vrzal)“, Anton Schimschitzky“ a j. Trochu světovým se stal malíř Martin Ferd. Chvátal (též Quadal, narozený r. 1736 v Němčicích u Kojetína. Vzdělal se na akademii vídeňské, v Londýně, ve Francii a v Římě. Žil pak ve Vídni, Petrohradě, kdež namaloval „Cara Alexandra I. na koni“ (v petrohradské Eremitáži), podobizny knížete Soltykova a jeho choti a j., a v Londýně. Zemřel r. 1811 v Petrohradě. Vlastní podobizna jeho visí ve slavné obrazárně v Uffizziích ve Florencii. Mimo podobizny maloval zvířata a byl též dobrým ryjcem . . . Velkolepými freskami vyzdobeny jsou dvě největší duchovní residence moravské, arcibiskupská v Kroměříži (od Maulpertsche), a opatská na Hradisku (nyní vojenská nemocnice, fresky v ní od Trogera, Tassiho a Moravana Daniela Grana), zámek Vranov (od J. M. Rottmayra), stará sněmovna v Brně (od D. Grana), kupole kostela v Jaroměřicích, kaple Božského těla v Olomouci, zámek Althart, minoritský a jezuitský kostel v Brně, kostel v Rajhradě, Křtinách, piaristický v Kroměříži, býv. klášterní v Milfrouně u Znojma a j. Už vidíme-li pouhé fotografie nebo snímky v díle Prokopově, překvapují tyto malby; což teprve, vidíme-li je v barvách jako součást celého vnitřku, v nádherném zarámování štukovém, bílém a zlaceném, vznášeti se nad ním a nádheru jeho, někdy těžkopádnou, ale jindy veselou a hravou, zušlechťovati a doplňovati v malebný souzvuk!

Doba tato byla ovšem velice přízniva uměleckému průmyslu. Známý jsou dlouhé řady zlatníků olomouckých a brněnských, ba i z jiných měst mor. v druhé polovici XVII. stol. až skoro do konce XVIII. století; ale prací jejich málo je známo. Kostely některé zachovaly si skvostné kalichy barokní i monstrance, konvice, na sv. Kopečku celý tabernakul (dle nákresu Baltazara Fontany od kroměřížského zlatníka Mikuláše Indegrence), podobně v kapli olomouckého dómu, nad všecko však vyniká stříbrný oltář kostela sv. Tomáše v Brně (práce augšburská). Neobyčejně zdatní byli v tu dobu naši zámečníci. Rádost prohlížeti jejich práce: mříže, dvěře, náhrobní kříže, zámky, vývěsní štíty, konsoly a j. Totéž lze říci o našich puškářích.

Škoda, že pozorovatel Čech při velikém tom bohatství a při všech těch mnohostranných půvabech našeho baroku musí

mnoho zapomínati, musí své historické cítění, stále a stále se v něm bouřící, tlumiti, má-li míti plný požitek z něho. Velkolepá ta nádhera vrhala hrozné stíny.

Byla opravdu „zakřivena“ v celé bytosti své, zrovna jako Čechy, Morava barokní, rodná země Milíčova a Komenského.

VI.

Politické sblížení s Francií, jež u nás nastalo za Marie Terezie, zvýšilo u nás zálibu v novém slohu, vzniklém ve Francii jako opposice proti přemrštěnému baroku a vyjadřujícím velmi trefně náladu doby, veselou mysl, bezstarostnost, brání život se stránky hravé a nezábavnější, koketnost v pohledu i v kroji, slovem nejrozkošnější, ale při tom nejvybranější masopust. Je to r o k o k o (z francouzského „rocaille“, t. j. ozdoba z korálů a lastur, poněvadž tvary lasturové byly v slohu tom velmi oblíbeny). K nám přišlo pozdě, kdy šlechta i duchovenstvo neměly už co stavěti po tak ohromné činnosti stavitelské v době barokní. V některých zámcích však přece se ujalo, když ne v celkových stavbách, aspoň částečně neb aspoň ve vnitřní úpravě a výzdobě; tak zmíněné už sály v residenci kroměřížské, „lenní“ a „veliký“, sály v zámku slavkovském, jaroměřickém, mikulovském, vranovském, jemnickém a j. Vedle maleb, štukových výzdob, nábytku vyskytují se tu a tam rokokové mříže a též majoliky a faiance (výrobky hliněné s glasurou neprůhlednou i průhlednou).

Na Moravě ode dávna hrnčířství a kamnářství kvetlo. Už v středověku a v době renaissanční slyňala majolika vyškovská. Z vyškovské dílny jsou velmi pěkná kamna z roku 1668 v ložnici zámku chropiňského, s motivy lidovými, jež svědčí, že jsou domácí výrobkem; z ní mnoho jiných kamen vyšlo, asi všechna pěknější kamna na zámcích arcibiskupských. Nádherná kamna v zámku mikulovském a v býv. paláci dietrichštejském (rokoková, nyní v Mor. průmyslovém museu) jsou též domácí prací. Za příkladem faiancové továrny v Holici, vzniklé roku 1743, zřízeny byly továrny v Hranicích (vlastně dietrichštejská továrna v pruském Proskově byla sem přeložena) roku 1783 a trvala do r. 1805; v Bystřici pod Hostýnem založena r. 1790 továrna na kameninu. Obě rády užívaly motivů rokokových, tak oblíbených ve výrobcích z porculánu; a r. 1799 vznikla továrna ve Vranově.

O zajímavé lidové keramice promluveno už mnoho ve článcích zvláštních. Také sklářství moravské může se pochlubit pěknými sklenicemi, poháry i lustry.

VII.

Od polovice XVIII. století ohromná činnost stavitelská ustává a nejisté časy nastávají stavitelům, malířům a sochařům. A bylo ještě hůře, když nastalo rušení klášterů. Počátek učinili r. 1762 na Moravě, a 73 kláštery hned zrušeny. R. 1773 přestala trvati kollegia a residence jesuitů v Olomouci, Brně, Tureňanech, Uh. Hradišti, Znojmě, Telči, Jihlavě, Čejkovicích atd. Přes to vše měla Morava ještě r. 1782 klášterů a řádových domů 83. Pak nastalo rušení klášterů ve velkém slohu za Josefa II.; od r. 1782 do r. 1784 byly až na malé výjimky zrušeny všechny. S uměleckými poklady, po několik století hromaděnými a opatrovanými, zle nakládáno; byly rozházeny, rozplýtvány, za babku rozprodány neb i zničeny, tak že málo co se nám z toho všeho bohatství dochovalo. Spousta klášterních budov, stavitelsky velkolepých a zdravotnický příznivých, stála prázdná a nabízela své místnosti všemožným účelům, úřadům, školám, nemocnicím, kasárnám, skladiskům a j. Jakáž tu příležitost pro činnost stavitelskou a s ní souvisící uměleckou a řemeslnickou? Pak přišly francouzská revoluce, napoleonské války, rakouský státní bankrot. Zle se dařilo umělcům; byl to náhlý pro ně převrat. Leckterý sochař, dříve vyhledávaný, chodil nyní po domech se soškami pomalovanými, leckterý malíř s obrázky svatými. Jiní stali se natěrači. Znamení architekt Tomáš Sturmer, jenž Františku Ant. hraběti z Rottalu 10 kostelů vystavěl, jako stařec živil se — mecenáš jeho zemřel bezdětný r. 1762 — nálevem piva a prodejem chleba. Libovali si, kdo měli kus pole a „nasázeli si zelí“ . . . Tak vypravuje Prokop.

Je to všechno pravda, ale nedopověděná. Stavitele, sochaře, malíře atd. postihl ovšem krutý osud; s příznivci svými šlechtickými a klášterními mohli si stěžovati na Josefa II. Ale všechno ostatní v národě našem si oddychlo, pocítilo volnější ovzduší, cítilo se lidštější, lidsky důstojnější. Pracovaly ty kláštery v zemích českých o zmírnění roboty, o zlepšení škol, o křesťanskou snášlivost? Byl by z nich vyšel toleranční patent? Bylo by z nich vzešlo obrození celého národa? Divno, od našich prvních buditelů neslyšíme nářků na zrušení klášterů, ale čteme od nich hymny na Josefa. A psali je i kněží, tehdy více čeští nežli římsí. Třeba posuzovati tuto dobu, zrovna jako husitskou, ne se stanoviska třídního, cechovního, ale národního, což je tolik jako lidského. Jako doba husitská, tak i tato doba osvícenská jsou jarními přívaly, které způsobí tu a tam škody, ale celkem přinášejí nový život. Bez obětí, bez bolestí, bez krve nerodí se ani jednotlivec člověk. Zatmělo se v oknech přemnohých klá-

šterů v zemích českých, ale za to zakmitla, zasvitla, zazářila nesčetná světélka a světla i veliké záře po zemích našich od Prahy až do Karpat.

VIII.

Ve století XIX. rozhled po stavbách uměleckých není už tak lákavý, jako ve stoletích minulých. Po té stránce století toto bylo málo plodné. Architektura přestala býti vévodícím uměním. Tvůrčí síla století osvědčila se ve vědě, osvědčila se směle a odvážně v oborech technických nevídaným zdokonalením dopravy, stavbou ohromných mostů, nádraží, tunelů, nesmírným povznesením obchodu a průmyslu; osvědčila se v literatuře krásné, v hudbě a malířství; ale v architektuře se století nevyjádřilo, v ní zůstalo umělecky bezvýrazno, svého slohu si nevytvořilo. Ať stavěli dům soukromý či spolkový, ať spořitelnu, radnici či chrám, zámek anebo školu, obraceli se pokaždé do století minulých a vypůjčili se ten onen sloh a stavěli tím oním slohem buď věrně a někdy i vkusně, s pochopením, anebo bez pravého pochopení vypůjčovali si to a ono z některého slohu a použili toho nesprávně, na nepravém místě, v nepravém materiálu. Století XIX., honosící se tolika objevy geniálními, bylo v umění stavitelském — vyjmouc Anglii — pouhým napodobitelem. Tak vystavěn u nás na Moravě anglický zámek Lednice, zámky v Černé Hoře, Búzově a Tovačově přestavěny a dostavěny starými slohy. Chrámy stavěny a dostavovány starými slohy, nejvíce gotickým, ale bez velebností původní gotiky. Ani pro divadla, musea, besední domy nenalezeno nového výrazu, jenž by vyjadřoval účel a význam jejich. Kdyby aspoň účelnosti bylo se učinilo vždy zadost! Ale ani toho nevidáme, jako na př. při Národním domě v Olomouci, veliké a významné stavbě, ale tak nejednotné, nepřehledné, nepraktické, až jest to odstrašující. Ani zevně ani uvnitř není v něm myšlenečky, čemu tato budova má sloužiti; na něm ani v něm není stopy po nějakém povznesení mysli, jež by přecházelo do pozorovatele a do vcházejícího hosta. Mnohem více rozhledu a vkusu měli, kdo zakládali Besední dům v Brně (rozhodoval patrně dr. Alois Pražák a rozhodnutí slouží mu ke cti). Nevystavěli sice nic původního, nového, pozvali cizího architekta, Hansena, ale vystavěli budovu ušlechtilého slohu, v přísné renaissanci italské, která už svým průčelím mluví, že není domem obyčejným.

Táž nesamostatnost, napodobivost byla i v uměleckém průmyslu, jenž se ocitl v úpadku, hlavně když výrobky tovární zatlačovaly i vytlačovaly řemeslníkovu práci ruční. Úpadek

vkusu nastal žalostný, protože všeobecný. Pozbyl ho i tiskař i knihař, truhlář i zámečník. Vidíme to hlavně od polovice XIX. století. Jen lid někde zachovával starou tradici v kroji svém, v nábytku, ve stavbách svých, jak na jiném místě v této knize vyloženo obsírně, a uchoval nám tím čistý zdroj, jenž veškerému umění jest osvěžením.

IX.

Z Blahoslavova překladu Nového Zákona.
Tisk ivančický z r. 1568.

akončíme otázkou: Co zanecháme my, kteří jsme přešli do století dvacátého?

Viděli jsme v krátkém tom přehledu, že ti staří z doby umění románského, gotického, renaissančního i barokového zanechali nám krásné i překrásné památky umělecké — v nichž vyjádřili dobu svou i sebe samy. Stáli na výši své doby. Rozhodující a vládnoucí vrstvy společenské století minulých, možno říci až do polovice XVIII. století, duchovenstvo a šlechta, někde i mě-

šťané patriciové pokládali to za samozřejmé, aby zkrášlili okolí své. Zanechali po sobě nejen hrady a kláštery a později zámky, ale i města malebně založená s krásnými chrámy, radnicemi, kašnamí, sochami na náměstích volně rozlehlých a pohodlně uzavřených, do nichž ústily ulice nevesměs přímé, kasárnické, ale tvořící překvapující záhyby a přivádějící takto průčelí jednotlivých domů k větší působnosti. Dlouhá staletí dala aristokracii světské i duchovenské vyvinouti se a zušlechtili i směrem estetickým, že milovali umění a obklopovali se jím, sebe i celé okolí své, kde sídlili, povolávající umělce stavitele a zakládající při svých sídlech utěšené sady a pěkná stromořadí. Příklad jejich účinkoval i na měšťanstvo.

Stoletím XIX. tato tradice se přetrhuje. Národ se domáhá přirozeného práva, samosprávy, vlády. Doba nastává demokra-

tická a vývoj její daleko ještě není ukončen, ačkoliv jsme přešli už do století XX. O nějaké estetické tradici nemůže býti ještě řeči. Rozhoduje nebo snaží se rozhodovati lid svými zvolenci do obecních zastupitelstev i městských rad, do zemských sněmů atd. Ale vzdělání většiny těchto zástupců jest ještě velmi neúplné, jednostranné; o vyšších snahách, jež by provázely byly krasocitem, není u nich ani zdání a mnohé nelze z toho nedostatku ani viniti.

Lid městský i venkovský není ještě tímto směrem vychován. Ve stavitelství a řemeslech s ním souvisejících vidíme v XIX. století úpadek. Úpadek nastal ve vzhledu našich měst, ne sice všech, ale přemnohých, a co se týká nových částí měst, nových ulic, tak šablonovitých, pustých, bez nijaké svérázné řeči, skoro všude. Není v nich přívětivosti ani malebnosti. Co půvabného jest v našich městech, skoro vše je pozůstatkem z dob minulých. A také k těmto starým památkám ubylo úcty. Co nového nákladnějšího se stavělo, je více méně šťastná napodobenina nebo málo vkusná, ba většinou nevkusná slepenina různých slohů a neslohů. Nemožno tu viniti jednotlivce, jen stavitele; vinna jest celá doba. Až demokratismus nabude plné moci a ubude mu zápasů a bojů o zakořenění a utvrzení své, pak zesílí i esteticky, zahoří touhou po krásném okolí, aby všecko, čím vládne, radnice, školy, spolkové domy, čítárny, náměstí, ulice, sady atd., mluvilo o jeho silné vůli krasocitem zušlechtěné; bude hledět vyjádřiti se také umělecky. Potom snad vyčistí mezi sebou sžítavou kokotici lecjakých lichvářů podnikatelů a stavitelů vykořisťovatelů, někdy i velice „vlasteneckých“, hyzditelů to našich měst, a do svých stavebních odborů vybere si skutečnou inteligenci nebo aspoň půjde k ní na poradu.

V tomto směru čeká naše zastupitelstva obecní, měst i vesnic, čeká nás všechny veliká práce. Jsme v tom směru opozděni. Jednotlivce pracovníky máme, máme také své umělce, a je pošetilno, že obecnstvo díla jejich chápe a také kupuje.

Mnohou krásnou prací rozhojnili české umění zvl. naši malíři a vnesli do něho nové tóny. František Zvěřina (nar. roku 1835 v Hrotovicích), veterán moravských malířů, těšival už čtenáře Hálkových „Květů“, pak „Světozora“ a „Zlaté Prahy“ svými originálně kreslenými krajinami, chatrčemi a lidskými i zvířecími figurami, tak rozvětvenými a profoukanými z uherského Slovenska a ještě více z krajů jihoslovanských. Alfons Mucha (nar. 1860 v Ivančicích) proslul v Paříži jako mistr plakátů, hlavně divadelních, z nichž nejeffektivnější byly malovány pro Saru Bernhardtovou, a vůbec slyne svým umě-

ním ilustračním a dekorativním; ilustroval a vyzdobil různé knihy (nejpůvabněji „Princeznu Ilsée“ a „Otčenáš“) a maloval návrhy na nástěnné ozdobné listy (Kalendáře, Roční počasí, Měsíce). Frant. Ondrášek (nar. 1861 v Bystřici p. H.), žijící v Mnichově, namaloval řadu dobrých podobizen. Josef Úprka (nar. v Hroznové Lhotě) znám jest nejdříve a nejdále ze všech svým jásavým malířským opěvováním malebného Slovácka. Pěkné jeho stránky zachycuje svým směhlým a prudkým štětce od kolébky („Úvodnice“) až do hrobu („Pohřeb“), při práci i modlitbě i zábavě („Sekáči“, „Nedělní ráno“, „Pouť u sv. Antonička“, „Jízda králů“ a j.). Max. Švabinský (narozen v Kroměříži), vzácný mistr v pérokresbě, kterou někdy ještě koloruje. Má svůj vlastní způsob kresby i malby, jímž koná divy. Zvláště v podobiznách zachycuje prostředky neobyčejně jednoduchými, ale až to překvapuje, jak výraznými, nejen zevnějšek (na př. dámskou toaletu), nýbrž i povahu, duši. Adolf Kašpar jest rovněž velmi nadaný malíř, vzal svůj, ale jiným směrem. Jest znamenitým ilustrátorem a vyzdobovatelem knih. Tři z nich obzvláště vynikají: „Babička“ od Boženy Němcové, „Filosofská historie“ od Aloisa Jiráka a „Kytice“ od Fr. Bartoše. Také lepty se mu daří (Varhaník, Kopecského divadlo). Alois Kalvoda propracoval se již také k svému vlastnímu názoru na krajinu i k svému vlastnímu výrazu. Široký rozhled na krajinu ho láká, a on šťastně ho zachycuje. Také Jan Panuška a Stanislav Lolek ukázali ve svých krajinomalbách, že mají cit pro život přírody; Panuška jest mimo to také pohádkářem, jen že trochu příliš strašidlným. Jan Štursa a Frant. Úprka jsou moravští sochaři. Onen jest mnohostrannější, ale ještě nevykvašen; tento rázovitější, ale ještě tvrdý. O nejmladších se zatím nezmiňujeme.

Ale nedostačí chlubití se řadou umělců bytí sebe delší; život celého národa musí býti proniknut tímto krásným citěním, kulturou uměleckou. Není luxus, co tu hlásáme; není to přepych, jako jím není květ na stromě a všechna nekonečná krása přírody. Ale přepychem a luxem naším národním je ten ohromný nadpočet hostinců a hospod, kde národ navyká si lenivěti; to moře piva, jež otupuje mu mozek a zeslabuje mu energii; ten puch a čmoud hospod, kde hrubne jeho řeč a mēlkne jeho úsudek.

Architektura jest zněmělé umění zvukové, praví Goethe. Kde cítíme její harmonii, tam také jinak se žije. A uměním zvukovým není jenom veliká symfonie a opera — chrám a palác, ale také píseň — maloměstský domek a vesnická chalupa.

Dvacáté století hledá svůj vlastní umělecký výraz, jako jej mívaly doby minulé. Nastává v Evropě opět správné citění

umělecké, roste touha viděti prostory, ať volné (náměstí, ulice, sady), ať uzavřené (vnitřky místností veřejných i bytů soukromých), umělecky procítěny, zladěny, a krásné hnutí toto, vyšlé z Anglie, země národně i umělecky nejhřdější a nejméně napodobivé, zapouští kořínky i k nám, do zemí českých. Jsou zatím ještě slabé, ale vyženou i u nás ratolesti na květ. Architekt Jurkovič klesí tomuto hnutí cestu, jistě a vítězně. Nechce přesazovati k nám bezmyšlenkovitě cizinu, ale učí se od ní; chce z toho, co dávno jest naše, co lid si vytvořil, tvořiti dále a vytvořiti něco nového, něco našeho, novodobého, moderního. Třeba jen těm pokusům, těm kořínkům dopřávaní půdy, zkyprené porozuměním a vnímavostí. Nechať nikdo nemyslí, že jen boháč může si dopřáti takového krásného okolí. Letošní uměleckoprůmyslová výstava v Drážďanech ukázala, že i dělnický domek lze prakticky, účelně a velmi úhledně a útulně vystavěti a zařídití uvnitř za málo peněz, je-li stavitel lepším člověkem, který ze svého díla chce míti radost a také druhým chce způsobiti radost a zveselovati jim život, zveselovati život v celém kraji svém.

Ale to ještě není umělecká kultura, zušlechtlíme-li si okolí své, zevnějšek svůj, byt svůj, město své, kraj svůj. Toť by snadno byly pěkné svítilny, ale bez oleje. Estetické vzdělání musí vésti výše — k zušlechtění mravní povahy; z něho musí vyrůstí krása smýšlení i konání. Hrdinná duše. Umělecká kultura vede k tomu, aby člověk stal se stavitelem svého smýšlení a sochařem svého charakteru; aby ze sebe vykřesával dokonalého člověka — práce to na celý život; aby raduje se z cizích vyváděl tvůrčí schopnosti své. Kdo hlouběji se zahlíží do našich dějin, cítí hnutí to v plné kráse vykvétati u Štítného, u Komenského, u Palackého. Palacký vyslovil potřebu jeho tak jasně, že jasněji neřekl to ani moderní Angličan, v jehož zemi hnutí to přináší už mnohonásobné žně, ani moderní Němec, v jehož zemi hnutí to od několika let se vzrývá, ačkoliv už Goethe a Schiller s plnou zřetelností směr ten svému národu vytkli. Praví Palacký: „Platnost zákonův krásy vztahuje se na veškeren život člověcký, nejen na krásoumu; to jest, zákonitostí krásy má se řídití veškeren život náš, netoliko krásné umění. Vzdělání krásy v životu člověka jest bytná čáska vzdělání člověka vůbec; a krásověda, kteráž dopomáhá ku poznání způsobu tohoto vzdělání, nabývá v tom ohledu důležitého významu pro člověčenstvo veškeré, od národův do pronárodův.“

O MORAVSKÉ PÍSNI LIDOVÉ.

NAFSAL AD. PISKÁČEK.

Nemnoho jest výtvorů lidového umění, v nichž by duše lidu tou měrou se obrazila jako v písni lidové. Příčiny toho jsou zřejmy. Náзор světový, zvyky, starodávné obyčeje dochovaly se měrou nejméně porušenou v jádru národa, v lidu a ten jest skladatelem převážné většiny písni lidových. Jistě jen pořádku se stalo, že některá píseň vzala svůj původ v kruzích vyšších, vzdělanějších. Jsou toho stopy v lidovém umění hudebním dosti řídké a ty nejsou pro celkový ráz jeho zvláště závažné.

Novodobá hudba umělá hojně těží z hudebních výtvorů lidových. Došla v nich svého obrození. Rozdíl hudby umělé od lidové lze zpodobniti přirovnáním vůně umělé s vůní linoucí z rozvitého poupěte. Rytmus a melodie umělé jsou společny všem národům. Stává se málokdy, aby skladatel zvláště nadaný přinesl v té věci něco zcela svérázného a nového. Z moderních skladatelů možno jmenovati snad jediného Wagnera. Skladatelé jako Smetana, Dvořák, Grieg obohatili stupnici rytmickou a melodickou o něco málo prvků zcela původních, hlavní jich počet jest čerpán z prvků lidové písně, jež se v jejich zpracování staly složkami hudby umělé.

Moravská píseň lidová chová ze všech písni slovanských národů rakouských největší bohatství. Píseň taková mohla vyjítí jen z lidu neporušeného, zdravého jádra, z lidu básnicky i hudebně velenadaného. Na písni moravské lze nejlépe seznati, jak současně vznikala slova i hudba. Dokazuje to vzácná shoda slabik dlouhých i krátkých s takovými notami. Ovšem že jsou mezi nimi i písně vzniklé z hudby nástrojové, po přednosti z hudby taneční. Ale těch jest poměrně počet nepatrný, srovnáme-li je s písněmi, v nichž současně vznikalo obé: slova i hudba.

Každá nová píseň neměla nové formy. Nejčastěji vznikaly písně lidové na základě určitých typů, které bezpečně určití lze tři. Prvý typ formy lidové písně moravské nazval bych nejraději typem nekonečné melodie. Druh těchto písni jest nejstarší a hudebně nejvzácnější. Přibližují se uspořádáním melodickým k písni maloruským, jež jsou asi prapřevrem slovanské písně vůbec. Po melodii v dnešním smysle slova ani

stopy v nich není, stejně nelze v nich naléztí stop po učlankování rytmickém, které by bylo lze zařadití v určité periody taktové. Písňe typu nekonečné melodie vyrůstají v nejtěsnější spojitosti se slovem, každý takt jest samostatný, žádný není obměnou taktu předchozího. Forma dána jest úměrností věty. Nápěv jest článkovan jednotlivými tóny dlouze vydrženými. Příkladem tohoto druhu písňe jest na př.:

Z Hr. Vrbky.

Byla svadba, byla jed - néj vdovy syna, zízdařa
sa na ňu prespol - ní ro - di - na.

(Bartoš, Nár. p. m.)

Nepozastavujme se nad zdánlivou neshodou krátké slabiky v textě s dlouhou notou v nápěvu. Těch not nelze měřití po způsobu absolutním jako v hudbě umělé, tím by se mohla na oko dokázatí pochybená deklamace hudební, ač tyto písňe s nekonečnou melodií uvádíme jako pratvary písňe národní, kde vznikala melodie současně se slovem. Zdánlivou tuto neshodu odstraníme nepatrným přízvukem na notě půlové, aniž bychom ji vydržovali přesně metronomicky. Koruny vydržují se ovšem dlouze, ale ani těch nelze připočítatí na vrub pochybené deklamace. Leží to v povaze lidu, že poslední slabiku rád protáhne. Na konec ještě uvažme, že takováto písňe rázu rhapsodického ztrácí úplně na vzhledu, zapsána byvší moderním notopisem. Jak zcela jinak zní z úst zpěváka, v jehož přednese písňe smírujeme se s každým protažením noty, jehož délka se řídí náladou zpěvákovou a chce býti obrazem jeho duševního stavu a nálady!

Druhý druh písňe jsou písňe motivické, vznikající přiřaďováním téhož motivu ať melodického ať rytmického po celou délku písňe. Tento druh písňe nemá s písňemi o nekonečné melodii nic společného. Původu jest pozdějšího a vyvinul se zcela samostatně. Druh tento dělím ve dvě skupiny a to: a) v písňe progressivní (postupné) a b) v písňe symmetrické (úměrné). Prvá skupina vzniká pouhým opakováním motivu základního na různých stupních (jaksi po způsobu postupu, ačkoli nikoli doslovně).*)

*) Janáček nazývá tento druh písňe „písňe thematické“, což zdá se mi nedostí přesným označením, poněvadž thema mají všechny druhy písňe.

Na příklad:

Z Kuželového.

Co tak mocně zvunčelo a tak hrozně šustělo?
A to komár z nebe spad, zřámá sobě křížem zad.

(Kytice). *)

Druhá skupina písňe vede si jiným způsobem. Základní motiv písňe o několika taktích (vlastně motiv složitý) opakuje se po jeho ukončení nejčastěji v tonině vrchní dominanty, někdy i ve vrchní mediantě, řidčeji v intervallu jiném.

Z Petrova.

Co je to za nebe, nebe bez vězdičky, co je to
za svadba, svadba bez mamičky.

(Kytice).

Od Břeclavy.

Frajirenko staro - dávná, pro teb'a mňa nechce
žádná; pro teb'a mňa nechce žád - ná.

(Kytice).

Od Břeclavy.

Počkaj, počkaj, šoha - jí - čku, počkaj, počkaj,

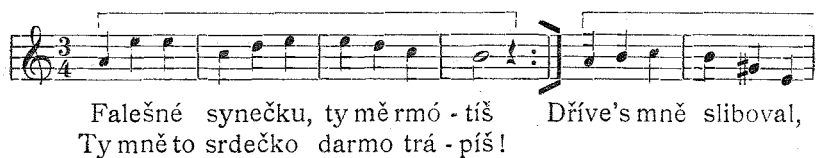
*) Příklady vybírám skoro výhradně z „Kytice národních písňe moravských“, kterouž uvili Fr. Bartoš a Leo Janáček, jednak proto, že jest veřejnosti ze sbírek lidových písňe moravských nejpřístupnější, jednak že jest výběrem písňe nejkrásnějších a nejzajímavějších.

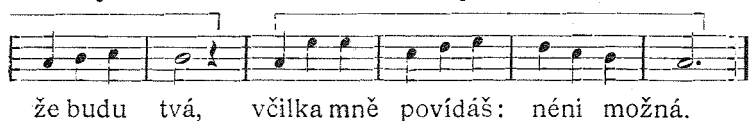
šoha - jí - čku, ej ty mo - síš na vojni - čku,
ej ty mosíš na vojničku.

(Kytice).

Poslední druh písní jsou písně třídlílné původu novějšího.*) Tato forma hudební jest společna valné části národních písní všech národů a svým článkováním dokazuje nejvíce vliv hudby umělé. Počátek písně tvoří perioda čtyřtaktová neb osmi-taktová v tonině hlavní, díl střední vyplňuje perioda menší, obyčejně čtyřtaktová v tonině vrchní dominanty, díl třetí utvoří opakování dílu prvního buď úplné, nebo zkrácené.

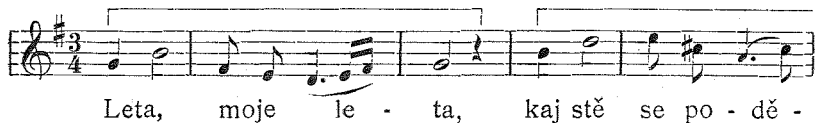
Falešné synečku, ty mě rmó - tíš Dříve's mně sliboval,
Ty mně to srdečko darmo trá - píš!

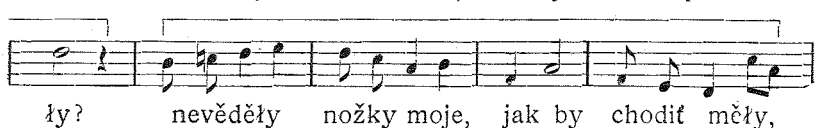
že budu tvá, včilka mně povídáš: není možná.

(Hlavinka).

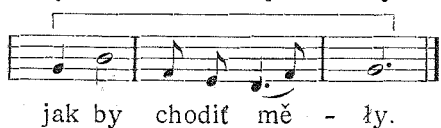
Od Příbora.

Leta, moje le - ta, kaj stě se po - dě -

ly? nevěděly nožky moje, jak by chodit měty,

jak by chodit mě - ly.

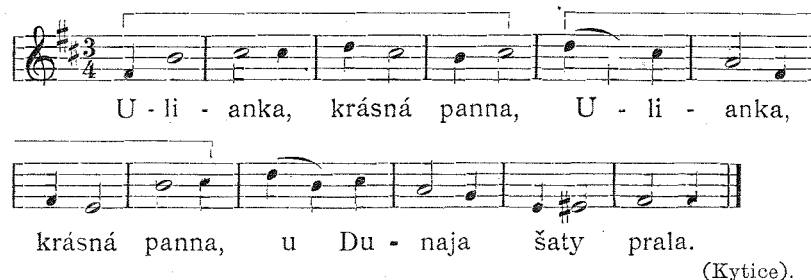
(Kytice).

Tato třídlílná forma písně jednou pouze z hruba nastíněná, jinde naopak pečlivě vyvedená, nemůže býti bezpodmínečně

*) Janáček je nazývá „nejmenší rondo“.

přijímána jako znak písní lidových jen z doby nejnovější. Prá-tvarů formy této dohledáme se již v některých nápěvech ze stol. XV. a XVI. Píseň česká oproti moravské libuje si nemírně v této formě třídlílné. Jest tedy důležité, abychom, rozhodující o stáří písně takové, přistupovali k odhadu kriticky a opatrně probrali nápěv i hudbu, pokud se v nich jeví vliv doby novější.

K tomuto druhu písní připočítávám i ty, jež v začátku opakují prvý verš písně, ale opatřují jej jinakou hudbou neopakující hudby, přilehlé k začátku verše. Písní takových jest značný počet.

U - li - anka, krásná panna, U - li - anka,
krásná panna, u Du - naja šaty prala.

(Kytice).

Řidší jest opakování závětí.

Aj veža, veža, vysoká veža, ztratíš sem pérko
od miřej běža, od mi - lěj bě - ža.

(Kytice).

Toto opakování závětí vede k závěru zmnoženému, rozšířenému. Zdůraznění textu v posledním verši bývá příčinou zdloužení (augmentace) závěru, jež se někdy jeví opakováním buďto závětí aneb jen jeho části, někdy pouze opakováním a zdloužením několika posledních not.

Z Kunovic.

Já chodiťa, chodi - ťa po zele - něj lúce,
po zele - něj lú - ce.

Písni takových mohlo by se uvésti dosti, ačkoliv jsou výjimečným zjevem v hudbě lidové. Závěr podobný má do sebe cosi tesklivého a neskonale zádumčivého.

Zvláštností jinou závěrů lidových písni jest zakončení ná-
pěvu na dominantě hlavní toniny (závěr poloauthentický I. V.). Moravská píseň lidová, jež oproti české řídce přechází v dílu středním do vrchní dominanty, se zálibou užívá tohoto závěru, české písni lidové téměř cizího.

Táhle *f* *p* *p*

Ej nedaj, Bože, abych umřel, ej až zaplatím,

f *p* *pp*

ej, až zaplatím co sem dlu-žen.

Dva závěry lidových písni moravských jsou pro jejich povahu zvláště vyznačeny. Prvý nazval bych závěrkem čistě moravským. Je to ten, který v závěru se obrací od I. stupně k II. a zase zpět se vrací k prvnímu. Harmonie doprovodu jsou trojzvuky tonický, dominantní a opět tonický.

Nalézáme je na př. v písni „Ty Velické zvony“ (155), *) „Černé oči“ (28), „Stálost“ (16), „Věrnost“ (15) atd.

Závěrem čistě slováckým nazývám závěr utvořený z harmonických tónů dominantního trojzvuku v pořadí sestupném. Končí se někdy authenticky (plagálně), jindy poloauthenticky.

po zelenéj lú - ce.

(Kytice, 29).

lebo sni - hy le - žá?

(Tamtéž, 160).

*) Připojená číslice značí pořadové číslo „Kytice“.

Porušeným závěrem jest často obvyklý závěr od dominanty k tonice s diatonickými neb i chromatickými průchody. Jeví se v něm vliv hudby cigánské.

Avšak závěr tento vybojoval si v hudbě slovácké své oprávnění, nikoli ovšem oprávnění aesthetické, a přijímáme jej dnes, nijak se nad ním nepozastavujeme. V některých písni, na př. v písni „Dirka v bečce“ objevuje se jako samobytná současná melodie v jejím začátku, středu i konci.

Nejvýznačnějším znakem lidové písni moravské jest její přebohatá a přerozmanitá modulace. Na ni narážel zvěčnělý Sušil slavné paměti, uváděje v předmluvě své prvé sbírky písni, že charakter národní písni moravské spočívá v jejím přechodě z moll do dur aneb opačně. Modulace melodické vyvinuly se zcela samostatně. Dokazuje to starý ráz právě těchto písni, poznatelný v postupech intervallových a v těsné spojitosti slova s nápěvem, t. j. v absolutně správné deklamaci. Modulace písni jest tak náhlá a překvapující, že moderní harmonika chromatická ani vystihnouti nedovede těch jemných a nejjemnějších úchylek melodických. Mnohé z modulací jsou svého druhu ojedinelé a na př. české písni naprosto neznámé. Uvedení a zdůraznění zasluhují písni se střídavým charakterem tvrdým a měkkým. Opomímím v tomto případě s oblibou uváděné písni „Proč kalino, v struze stojíš“ a uvádím „Hvězdičku“ vysoce zajímavou.

Z Lipova.

Ke - rá je tá vězdička má? Kerá je tá vězdička má?

Je - li světlá lebo tmavá, je - li svě - tlá lebo tmavá?

Moravská píseň se zálibou měnívá uprostřed charakter toniny. Změna ta nebývá tak častá u písni v dur jako u písni mollových, jež ve středním díle se zjasňují lehkým dotekem toniny tvrdé, vracejí se ke konci opět v toninu původní. Jiné písni mollové dotknuvše se uprostřed toniny dur setrvají v ní až do konce. Řídké jsou případy, kde píseň durová vybočí v moll aneb se končí moll. Zmiňuji se z těch nemnohých a

vzácných písní aspoň o jediné, za kteréž sdělení povinen jsem díkem p. F. Úprkovi.

Pršalo, bolo tma.

Trenčanská.

Ej, prša - lo bolo tma, pod naši za - hrádkú těšili

sa chlapi, ho - ja - ja, mému mari - án - ku, duša má.

Příkladem písně molové, zjasněné v středním díle toninou tvrdou, uvádím z „Kytice“ č. 48.

Co se to tam, co se to tam, můj synečku, v poli zele-

ná, v poli zele - ná že se mně to, můj synečku,

hrubě pěkný zdá, hrubě pěkný zdá?

Písní, jež vznikly vlivem hudby instrumentální, jest mnoho. Jsou to ponejvíce písně taneční. K melodii hudci přednášené připojili hoši a děvčata slova z vrozené chuti ke zpěvu. Tančilo se jim ještě lépe, mohli-li hoši píseň taneční doprovázeti nápěvem.

Stávalo se však i jinak. Melodie některá zalíbila se mládeži a podložili ji slovy, aniž jí kdy byli k tanci užili. Takovou písní jest „Svatba komářů“, ve které slyšíme hornácké gajdy.

M - m m - m, komáři se ženili, m - m m - m,

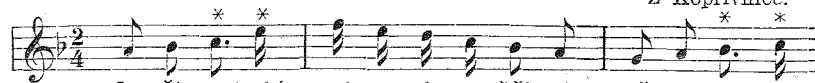

trošky vína neměli.

(Kytice).

„Mladý a starý“, píseň rovněž z „Kytice“, dokazuje zejména nepřiléhavou deklamací (*) původ nástrojový. Jak jinak byl by lid píseň zhudebnil, kdyby byla melodie vznikla současně se slovy!

Z Kopřivnice.

Lepší z mladým v lese drva ščipať, ež ze starym

penize počitať, a - ha, m - hm, penize počitať.

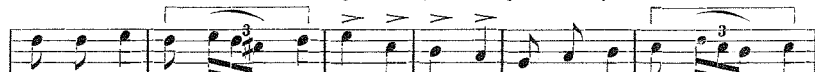
Množství podobných nápěvů vzniklo i cifrováním původní melodie, k níž byla podložena slova. Takové písně snadno poznáme podle jejich průhledné stavby, dle chudoby obrátů melodických a podle šablonovité modulace.

Vycifrování dokazuje v následující písní triolová synkopická figura na konci čtyřtaktové periody. Slyšíme v ní výskot houslí zcela zřetelně.

Od Břeclavy.

Stávaj ho-re, už je deň, už je deň, na tra - vičku

pojdem, po - je - dem, na tra - vičku zelenú, zelenú,

pro krá - věnku dojenú, doje - nú.

(Kytice).

V písních převládají toniny moll. V písních původu staršího zaznívají i toniny staré — krásné ukázky podávají písně v tonině lydické na př. „Vzdálená milá“, „Kytice“ 33. —, dur zaslechneme nepoměrně řídkěji. Objevují se v těch výtvořech lidového umění hudebního, jež na západní straně podlely vlivu písně české aneb jsou původu instrumentálního. V ryzí písní moravské se tvrdý charakter ztěžka objeví.

Jest věru obtížno rozhodnouti, čemu dáti v písních těch přednost: zda jejich bohaté členitosti rytmické, či jejich svérázným zvrátům modulačním, či jejich samorostlé melodie aneb jich rozmanité formě. Všady jeví se takové bohatství materiálu duševního i jeho výborného ovládnání. Všechny tyto přednosti stavějí moravskou píseň lidovou v písních slovanských na jedno z nejpřednějších míst. Má v sobě tolik prvků vzácné původnosti, že na nich bylo by lze vybudovati i v oboru symfonickém, tedy v nejvyšším oboru hudebního tvoření, díla významné původnosti, jak dokázal P. Křížkovský svým dílem životním v oboru hudby vokální. Ale — bohužel — již vtírá se i do krajů moravských náhoda dnešní hudby světské, hudby

venkoncem triviální, které propadla značná část hudebního pokladu českého. Není slov dosti důtklivých, jež by svolala povolané kruhy Moravy v přední řady a stráž, odkud by se porušení národní písně mohlo vydatně čeliti. Odkaz ten jest zejména na Moravě příliš drahocenný, aby byl ponechán pouze náhodnému vlivu osudu. Nejlepším místem k záchraně, rozšíření a povznesení písně jest škola, hlavně škola nižší, kde se zdarem může býti v mladá srdce zaseto porozumění pro ni. Skoly vyšší a vysoké pěstujtež ji způsobem umělým, školy zprvu jmenované způsobem lidovým i s jeho způsobem harmonisačním — doprovodem druhého hlasu — a pokud možno bez záznamu notového.

Vedle Křížkovského získali si v době hudebních začátků nemalých zásluh Arnošt Förchtgott Tovačovský, skladatel celé řady účinných a oblíbených sborů, jmenovitě mužských, a dr. Norbert Javůrek, po přednosti výborný harmonisátor lidových písní.

V poslední době, kdy všemi vzdělanými vrstvami proniklo přesvědčení o nepřebném bohatství písně lidové ať v kterémkoli oboru, přiklonili se někteří skladatelé moravští k písni lidové, jako zdroji svérázných rytmiky a melodiky. V první řadě sluší z nich jmenovati Leoš Janáčka, skladatele pracujícího po výtce na základě hudby lidové a na charakteristických nápevcích mluvy lidové. Vybudoval již dříve obšírnou theorii o zajímavostech lidové mluvy se stanoviska hudebního, snaží se nyní o to, aby totéž dovedl i prakticky. Největším dílem Janáčkovým jest opera „Její pastorkyňa“, složená na stejnojmenné drama Gabriely Preisové.

Mezi současníky jeho vynikli zvl. varhaník na brněnském dómě Čech Fr. Musil, jehož skladby ať církevního rázu či světské, vynikající orginálností a bohatstvím myšlenek. zřejmě projevují pilné studium národní hudby, pak ředitel kúru na dómě olomouckém Čech Jos. Nešvera, jehož poslední opera „Radhošť“ dokazuje možnost, že na základech melodických a rytmických prvků lidové hudby lze vytvořiti díla veliká, a Jos. Čapka Drahlavský, zdatný tlumočník národní písně, jenž dovedl i velké skladby své prodchnouti nár. rázem; Čech Vítězslav Novák, jeden z předních skladatelů mladé generace, těží ve svých skladbách způsobem přehojným z písní slováckých, snaže se vystihnouti i jejich ducha i všechnu bohatou tvárnost hudební. Skladatelský dorost moravský kráčí stejnými cestami. Tím, že usiluje o svéráznost hudby moravské, snaží se o nejlepší, co by lidu dal.

ALŽBĚTA.

NAPSAL LEOŠ JANÁČEK.

Přibíhávala z hořejší chaloupky. I dnes začervenala se v stínu lip její suknička. Zastavila se na chodníčku, když překročila můstek přes strouhu u silnice.

Poběhla zase kousek až k prvnímu úlu ve včelínu; sehнула se, jak by cosi byla našla.

Bylo to kolčí zpod lípy, opodál zase kvítko, voňavá mateřanka. Tak aspoň s něčím přilichotila se až k naší chaloupce.

Lidka ji vábila očima již z daleka. Pak ji lákala hušáčkou; pohazovala do vzduchu šindel uvázaný na slívce provazem. Ostýchala se ještě přede mnou; milostpán-pantáta seděl na lavečce před domem. Tu zavolala Lidka:

— Alžběto . . . Alžběto pod! —

Alžběta krok od chalupy, u hrušky, jež haluze důvěrně na střeše rozkládala, nehybně stanula.

Lidka na ni kýve od hušáčky:

— Alžběto! . . . Pod pod —

Jak by chtěla dodati: no, neboj se „pantáty“.

Alžběta přiskočila k hušáku. Lidka opatrně slézá se šindele a podává provaz Alžbětě.

Ptám se jí, chodí-li do školy?

Odpovídá určitě:

— Ni! —

A proč?

— Sem byla nemocna. —

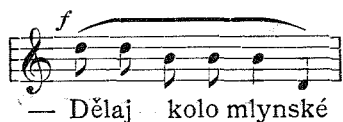
Stojí u slívky bledé děvčátko v sedmém roku. Pěkné tváře a měkký výraz v nich, stín z podvázaného šátku leží jí na čele. Do zelené trávy zapadají jí bosé nohy; jen opálená chudá lýtka jest viděti.

Tak jsou mi milé ty děti, jichž se tu za chvíli kolem mne vyrojí! Jejich smích, nevinné hry, hašteření, jež se pokaždé pláčem končí. Celý jejich život tu na palouku jest jako v ráji. Ranní slunko líbá je vůní dozrávajících ovoce, lípy šumějí jim chládek odpoledne. Nejzvědavěji je sluníčko hledá za poledne. Věrnější než pouhým slovem chci uchovati jednoho odpůldne obraz. S notami! Jak to nezvyklé! Prosím, jen čtěte, ale nezpívejte rozprávky notované. Čtěte je takovým spádem řeči, jak hlavičkami not se zdržuje. Bude vám zvoniti jejich řeč. Poznali byste děti na potkání a — zamilovali si. A kdo ani tak mluvit nesvede jak ty „moje“ děti, přece snad obrázku porozumí. Je krátký a smutný.

Alžběta hušat se nechtěla. Stojí tam pořád nerozhodná. Proto si na hušák jako na koníka sedá zase Lidka. Hušá se a zpívá pořád stejnou:

Alžběta sedla si na zápraží; do ničeho se jí nechce.

Ale všechno nadarmo. Alžbětě stahuje cosi tvrdého srdečko; obruč nemůže povoliti. Z toho konce nebudou dnes děti ani veselé ani rozpustilé ani rozervalé.

Lidka slézá s hušáku.

prohodí mimochodem.

Po silnici jde mimo mladá žena. Slyším, jak se mazlí se svým dítětem, jež na rukou nese. „Ty kohutičku mladý, můj!“

rozkřikl se za ní pasák na krávu. Žene Malinu a Strakatu v pozdním odpoledni za Kamenec na mez. „Mladý kohoutíček“ s maminkou uhnul za hromádku šterku. Za Malinou ukázal se Vinca, synek domácích. Jaksí nesměle vrací se ze školy. Lidka ho spatří a už žaluje matce:

V té požehnané rodině má on své spolužáky.

Vinca se pomalu šourá; nechce se mu ani do jizby, když ho matka volá.

Vyjde Sládečková.

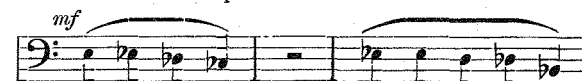
Nic dobrého z těch slov nepojde, to dobře Vinca cítí, když vchází za matkou do síňky.

Cosí zabuchoce jako po zádech. Lidce a Alžbětě stáhne se na obličej jen tichoučký potutelný úsměvek — nálada dobrá už se v nich budí. Čekají, co ještě za dveřmi se ozve. Ale Vinca brzy se vrací s krajícem chleba. Jest po bouřce a ne po první. Lidka s Alžbětou jak ozvěnou se výsměšně na něho rozkřikují. Ucpávají a odkrývají si dlaní ústa a zkoušejí svá hrdélka:

Vinca již nevšímavě si sedí na hušáku.

Po silnici klátí se opilec.

Tak blábolí a poučuje děti. Z celé mlýnské strany se za ním shrne ta drobotina, až na Vincu, to buď k jeho cti pověděno. Smíchem zvoní,

ale přece se před ním bojí a ustupuje, když rozpráhá ruce v posuňcích řečnických. Na štěstí zabočil ke studánce a stíny hustého stromoví zahrady ho brzo pohltily.

Lidka s Alžbětou po chodníčku s křikem se vracejí.

— Nedělejte křiku! —

napomíná je Sládečková.

Kočka ospale na zápraží přisedla. Ale dětem úprkem se vracejícím není co věřit. Střelhitě se pustila ke hrušce a po ní na střechu. Po okapu již zase spokojeně míří k tmavému sklopcei ve střeše. Lidka za ní křičí:

— Kočičko! —

a čtyřikrát zrovna tak a ještě silněji na konec:

— Kočičko! —

Ale kočička už je v bezpečí v seně.

Teď se obrací k Vincovi:

— Ja tě ždurnu, hned budeš na zemi! —

A ždurnula a Vinca byl s hušáku na zemi.

— Spadnul s toho hušača! —

Vysmívá se mu teď. Vinca nemešká a z kaluže před chalupou ji postříkal.

— No to Vinca mě polel! —

žaluje teď matce. Ale zabuchocelo teď Lidce na zádech. Vřavou hlasů, křiku, výsměchu zajelo mi jako nožikem do ucha bzucení komára:

zazvonil tenoučce a ztichl, jak by hlásek jeho kdosi ustříhl. Přinesly ho již stíny večerní a odnesly.

Z lesa vrací se Sládeček. Pušku na rameně, čagan v rukou. Společnost křiklavá našich dětí ztichla hned. Lidka běží mu naproti, Vinca se plete v chalupě. Alžběta opuštěná chvilku postála u slívky a sedla si pak na hušák a tiše se hušá. Ten její tatínek! Když on přijde domů, maminka se bojí a ona se ho léká.

Sládeček vyšel brzo z chalupy a rovno do včelína.

Lidka upomíná Alžbětu, aby se již nehušala, tata to nemá rád. Volá jí jen jménem a tak ji upomíná:

— Alžběto! —

A ještě důtklivěji:

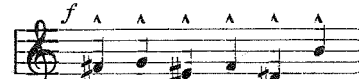

— Alžběto! —

Najednou se tu vzala mezi nimi včela. Zahání Lidku i Alžbětu do jizby. I já se shýbám.

Poznávám ji podle hlasu, že chce píchnout! Alžběta se schovala za velkou pec. Lidka volá na ni:

— ty se ideš schovat? —

U pece se vykládají pohádky, za pecí se hledá bubák. Děti začaly dělati ze sebe bubáka. Alžběta brzo nalezena a hledá zase Vincu a Lidku. Vinca zpod postele se nepoznatelným hlásečkem ozývá:

— u u! —

Lidka pod stolem sedí na stoličce a přivírá víčka. Ještě vyšším hláskem dává znamení:

Strašidelní bubáci!

Vchází Sládeček a je po schovávané. Nese každému po kousku medu a k takové pochoutce dají se „bubáci“ najít. Obrací se k Alžbětě:

Jak by se neoblizovala. Hladu vytrpí dost.

V sínce z hrnce na ohništi již to voní „kobzolami“ a proto Alžbětě se domů nechce.

Proč ji matka volá? Dělá, jak by neslyšela, a volání jest tak určité. Okny proniká.

A zase:

Proč ji volá? Nemá čeho pojíst ani maminka a bratříček v peřince hlady mře. Jablka mu dávají a vyptaného chleba: dítěti několikaměsíčnímu! A tatínek ničeho nevydělá. Co vydělá, propije. Proč ji volají? Do jizby tmavé, plné zhnílého vzduchu z prohnílé slámy na posteli bez peřin, bez pokrývky, do stěn učazených bez kříže, bez obrázku, otlučených rouháním, nadávkami a stálým pláčem ubohého bratříčka! Už by měla jít. Vinca sám ji pobízí:

- Seber se, už di! -

Ale to jablko na stole —! Ručka ráda by se po něm natáhla. Lidka měkce praví:

*) zemáky.

- Vem si to moje jabko, vem! -

S jablkem vyběhla Alžběta na chodníček a z chodníčku dívá se na měsíček. Obrátila se k Lidce a zvolala: „Měsíček jest vždycky na nebi.“ Lidka hlasitě za ní volá:

- na měsíčku - je slečinka -

Slečinka, ta mívala též ty děti tak ráda. Vyšel i Sládeček na zápraží.

»Sovy huhocu.« »Bude přšet!«

Poohledl se po nebi zářivě jasných hvězd. Proč by toto nebe mělo se v brzku zamračiti?

Za chvíli nesl Vinca plný hrnek mléka hladovým. To bylo před svátkem sv. Maří Majdaleny.

* * *

O vánocích již Alžběty nebylo. Rodina o hladě žila, proto bratříček hlady zemřel. Alžběta to tatínkovi vyčítala a tatínek se jí pomstil. Lidka mi to první zvěstovala — hned na chodníčku.

- Alžběta zemřela -!

„Otec prý ji chytil za nos a —“. Tak klidně mluví o smrti andělíci.

„To muselo vystať, to děvča! Vypadalo, jak když ho ubije.“ Jsou jako v ráji ty naše děti na venkově!

Do roka nebylo tedy Alžběty; nebylo ale ani jejího . . . Zapomenout nemohu, jak ji matka „do ráje“ volala:

- Alžběto! -

NOVÉ JARO LITERÁRNÍ NA MORAVĚ.

NASTÍNIL FRANTIŠEK BÍLÝ.

Bylo to r. 1872, když jediná dvě česká — či jak tehdejší úřední název zněl — slovanská gymnasia moravská, po válce pruské milostí panovníkovou r. 1867 zřízená v Brně a Olomouci, vyslala do Prahy první abiturienty své. Všechny touhy, plány a cíle, jimiž srdce i hlava na gymnasiu se naplnila, sloučily se u nich v jedno štěstí, v jednu slast — býti v Praze.

V Praze byly tehdejší poměry neveselé. Čechové vystřízlivěli z krátkého opojení, v něž celý národ uvedla doba Hohenwartova, přiblíživši dávné sny a tužby jeho po samostatnosti české až k samému uskutečnění, jali se hledati nových cest za starým cílem a rozštěpili se proto ve dva tábory s prudkostí a bezohledností potud u nás nevídanou sebe potírající.

Ale neunavní buditelé literárních zájmů u nás, Neruda a Hálek, nedali se odstrašiti rykem veřejných bojů a jak vlastní tvorbou básnickou a kritickou, tak i založením nového časopisu literárního, Lumíra, do myslí čtenářstva vlévali mír a krásu, obraceli zraky k vyšším metám, vrhali do duší jiskry zájmu pro poesii, divadlo, umění, i také pro práci vědeckou. Měli vydatného pomocníka v druhu svém Václavu Vlčkovi, založivším r. 1871, kdy výborné Květy Hálkovy se už už troskotaly o neúčast obecenstva, první českou revue Osvětu. Kolem Lumíra skupila se nová generace básnická, zejména: Sv. Čech, Jar. Vrchlický, El. Krásnohorská a Jos. Václ. Sládek, která málo let před tím byla se ohlásila veřejnosti oblíbeným způsobem: almanachy, z nichž zejména Ruch r. 1868 se stal památným; a zahájila takto uprostřed vřavy bojů domácích nové, pokrokové údobí literárního vývoje českého.

Ten vábil k napodobení, a moravští akademikové neodolali. Utvořili literární odbor při své Moravské Besedě a zkoušeli tam své síly. Když pak počet jejich vzrostl příchodem druhých a třetích odchovanců gymnasií, vzchopili se k činu: urokovali, aby byl vydán almanach moravského studentstva na vysokých školách pražských. Usmíváme se dnes nad dlouhými přípravami a velikým míněním tehdejší družiny studentské o tomto podniku svém. A přece to byl čin veliký, významný: studentstvo moravské v Praze poprvé tu vystoupilo jako samostatný, svérázný celek, poprvé osvědčovalo, že na Moravě

pučí nový život duševní; byl to prvý plod nových středních škol moravských a tedy chloubu jich učitelů, byl to též prvý znatelný účín Prahy na moravskou mládež.

Za místo, kde kniha měla býti vydána, zvolena Praha, aby se vyvrátila hned z předu všeliká námitka separatismu a zvláště aby bylo veřejně manifestováno, že Praha jest hlavou zemí koruny české, srdcem celé trojdílné vlasti.

Almanach významně pokřtěn jménem „Zora“ a pořadatelé jeho nadepsáni Josef Boubela, Leander Čech a Jan Vařeka. Tak po přípravách málem dvouletých kniha spatřila světlo světa r. 1876, věnována jsouc památce Fr. Palackého, krátce před tím zesnulého. Za prvým ročníkem následoval po roce druhý, věnovaný Fr. Bartošovi a uspořádaný Fr. Bílým, Vítězslavem Houdkem a Josefem Večeřou.

To byli první skřivánci nového literárního jara na Moravě a tak tomu rozuměla i kritika. Nejlépe význam toho činu vystihl přední tehdejší kritik moravský, ředitel olomouckého gymn. Čech Jan Kosina, jenž napsal o almanachu podrobný rozbor na plných 11 stránkách a uveřejnil jej v nejvážnějším tehdejší orgáně literárním, v Časopise Matice Moravské a to hned ještě r. 1876. Tam pravil mimo jiné: „Moravěnka naše za prvních let nového ruchu básnického po skrovnu syny svými byla zastoupena; ba i za let posledních hlouček jich v mohutném zástupu jinošstva českého téměř mizel. Podobalo se, jakoby těžká mrákota jakási tížila myslí mládeže moravské, nedovolojíc jí prohlédati ku zářícímu slunci novověšlé poesie české. Tu z nenadání letos omladina moravská v mohutný šik se upravivši vystoupila na pole literární. Vítáme radostně tuto milou „Zoru“; věstíť nám den krásný, den usilovné a bohďa i blahodárné práce na národu roli dědičné.“

Almanach lišil se od podobných toho druhu podniků: popřáno v něm místa také vědě. Posлуhač filosofie Leander Čech netroufal si tu nic více a nic méně než rozebírati záhad plnou nauku Aristotelovu o tragedii, a slavného Platona obratně a s velikou znalostí odbornou obhajoval jako vlastence oproti německým odpůrcům jeho mladistvý doktor filosofie Tomáš Vlastimil Masaryk. Radostně oba vítal Kosina. „Rozprava dr. Masaryka“ — vece — „psána jest s oním vzletem a zápalem, jehož toliko duše schopny jsou šlechtěné, ideami zaujaté, k cílům vysokým se nesoucí. Vítěznou zbraní Platona hájí od nároku, jakoby nebyl dobrým vlastencem býval, vykládáje do podrobnosti a běhy jeho života i učení. Spolu však i z každého řádku na jevo jde šlechtěná snaha, by ideji vlastenectva štěpová i v myslí krajanův, a vystavuje Platona za vlastenectva toho

krásný vzor. Leandra Čecha studie vykládající nauku Aristotelovu o tragedii nejenom o nevšední svědčí pilnosti, nýbrž i o důmyslném záhadných věcí pojmání. Vstupujíc tu do sadu posud bohužel dosti pustého dva dělníkové stateční, o nichž nadíti se jest, že snahou jejich vědě a vlasti vypěstován bude ne jeden keř, ne jeden strom.“

Dobrym prorokem se osvědčil p. posuzovatel; dnes po 30 letech oba ti mužové mají za sebou již celou řadu prací vědeckých. L. Čech zůstal věren aestheticce, Masaryk filosofii a sociologii, v níž se vyšinul — jako též na jiných polích — na místo vůdčí, vydav v těch oborech hojně spisů a rozprav, namnoze průkopných, a vystaviv do popředí po stránce náboženské ryzost nauky českobratrské a po stránce politické zásady Havlíčkovy.

Mezi veršovci a povídkáři „Zory“ čteme leckteré jméno dnes zase v poesii a krásné próse dobře známé. Nejchválenější z nich, Jos. Boubela Vsetínský, od něhož si Kosina nejvíce sliboval, ovšem zaměnil lýru za vážky spravedlnosti — je dnes radou zemského soudu v Brně, Rakovec stal se advokátem v Opavě († dr. R. Dubový), Dubský advokátem v Uh. Hradišti (dr. J. Vysloužil), Brádelský ředitelem ob. gymnasia v Kyjově, slynoucím zvláště v oboru geologie a lidovědy (Jos. Klvaňa), jiní stali se učiteli; sny, které chovali píšice verše své, odvál praktický život. Ale z Jos. Večeře, pohříchu záhy zemřelého, vyklubal se obratný povídkář, který jeden z prvých u nás vycítil z ruského písemnictví sílu a vůni jeho a zkusil jí předchnouti novelky své. Josef Kallus — tehdy tkalcovský tovaryš a samouk, nyní řídicí učitel — stále věrně opěvá krásné Valašsko své zpěvem stejně prostým, jako srdečným a lahodným. Ostýchavý Fr. Hostivít a Sv. Vojmír odložili pseudonymy své, za nimiž se skryli, jsouce ještě gymnasisty, a osměleni pracovali dál pod jmény vlastními, jimiž si záhy získali váhu a čest: jsou to jemnocitný pěvec Hostýna, řízný satirik, výborný překladatel Lermontova a umělecký kritik, prof. Fr. Táborský, jehož hluboký cit slovanský v epických i lyrických skladbách vytryskuje svéráznou formou, národním duchem provátou, a lidovědný novellista i britký publicista dr. Jan Herben. Praha si oba podržela ve svých zdech od prvního jich kroku do ní, a tady setkali se po letech teprve s bývalým druhem a spolupracovníkem svým dr. Masarykem a ku podivu stejná snaha prochvívala jich mysl i nyní. Od pouti české na moskevskou výstavu r. 1867 kladen totiž v Čechách zvýšený důraz na znalost ruské řeči a literatury; psaly a tiskly se mluvnice ruské. Poesie světová podala překlady básní Mich.

Lermontova a Nik. Někrasova, Hálkovy Květy všechny ilustrace své označovaly názvem českým a ruským, studenti čeští chodili skrze lipský seminář za professory na Rus atd. Matice Moravská splatila svým způsobem daň tomuto ruchu: vydala překlady lidové a umělé poesie ruské ve sborníku Slovanská poezie, Fr. Vymazalem uspořádaném. To vše nezůstalo bez účinku na mladé mysl. I členové „Zory“ byli odkojenci toho ruchu a stali se ctiteli ruské literatury. Poznavše v ní jako význačný rys životní pravdu, jakož i že vyrůstá ze skutečného života a oň se opírá, z něho volí látku svou a jej hlavně zobrazuje, jali se doporučovati i pro krásné písemnictvo naše ten její realismus.

Posilu pak nacházeli v podobném proudění, nastalém též v Německu a Francii. Ale také doma měli svého velkého předchůdce, Gustava Pflagra-Moravského. Stáli právě pod dojmem předčasné smrti jeho, r. 1875 jej národu vyravší. Smrt ta oživila zásluhy jeho, kterých si v krásném písemnictví získal jako básník, dramatik, romanopisec a novellista, jenž zprvu stál pod vlivy poesie cizí, zejména sentimentálním a záduchčivým rázem svých básnických plodů, ale již ve veršovaném románě Panu Vyšinském, hodně podobném Puškinovu Eugenu Oněginu, dovedl se z nich z části vyprostiti a roztočilým vylíčením maloměstského života českého vypsati k realismu, jenž se vyvrcholil v nejlepším snad díle jeho, románě Z malého světa. Tu poprvé český dělník se svým utrpením, se svou prací, se svými spory se zaměstnavatelem románově zachycen. Dílo to „je krásným, mužným činem uměleckým: dobývá českému románu, dotud vlastenecky historickému a venkovsky idyllickému čtvrtého stavu — a třeba že sociálních problémů neřeší, jest vzácně významný tím, že je podává v bohaté celistvosti ve varu a klidu“.

Vnímavost pro nový směr v čtenářstvu byla připravována především překlady z ruské literatury; jimi měla býti i zkyprněna půda pro tvorbu původní. V překladatelské činnosti této Morava se zúčastnila v pravdě význačně.

Tak zejména Vilém Mrštík převedl na jazyk náš největší románové dílo Lva Tolstého Vojnu a mír a ponuré drama jeho Vláda tmy, z Dostojevského Uražené a ponížené, z Gončarova slavného Oblomova, z Michajlova Zlatem a mlatem, z Lejkina Kousek chleba a Humoresky, z Potapenka Lásku, z Garšina Povídky a Červený květ, z Puškina Pikovou dámu, zvláště hojně spisů pak z Pisemského; Ignát Hošek přeložil z Gogola Mrtvé duše, Revisora a j., z Tolstého Zpověď, z Turgeněva román Otcové a děti, jež také přeložil Jos. Koněřza, připojiv k němu téhož spisovatele Básně prósou, Gogolova

Tarasa Bulbu a jiné překlady z Puškina, Dančenko, Korolenka atd.; od Bronislavy Herbenové vyšel překlad Obyčejné historie Gončarova, Sebrané prósy Apuchtinovy, zápisek býv. vyhnance Na Sibiři od Melšina a drobných prací Grigorovičových, Turgeněvových, Dostojevského a j.; z týchž a jiných ještě autorů překládali též Norb. Mrštík, E. Görlich, pak Jan Unzeitig a syn jeho Vítězslav; od A. G. Stína uvedení k nám m. j. též Gorkij, Čechov, Gnědič, Potapenko a Marie Krestovská, jakož i velká Historie literatury ruské, podle Skabičevského a j. sestavená; hojný jest také počet drobnějších překladů od různých jiných znalců toho jazyka uveřejněných. Vedle ruské těšily se zvláštní přízni také poesie a belletrie polská. V první řadě byli to Kraszewski, Orzeszkova a Balucki, pak také Junosza a j., jež podal čtenářstvu našemu v českém rouše Jos. Koněrza, kdežto Vil. Mrštík sáhl ke Gomulickému, Jan Hudec k Sienkiewiczovi a Grudzińskému. Jan Nečas převedl poesie Mickiewiczovy, Malczewského, Slowackého, Syrokomlovy a m. j. do češtiny a uspořádal též anthologii z polských luhů jako Vymazal kromě zmíněné už Slov. poezije, kde také jest bohatý oddíl polský. Ani ostatní písemnictva slovanská nezůstala bez povšimnutí; v tom se náš národ liší prospěšně ode všech ostatních Slovanů, že vzájemnost slovanskou nemá jen za plané heslo, nýbrž aspoň literárně ji uskutečňuje. V tom Čechám věrně po boku stojí i Morava. Tu z charvatštiny překládal Jan Hudec (Šenou, Tomiče, Njogoše a m. j.), ze slovinského A. Koudelka (Jurčiče), z bulharštiny Koněrza (Vazova a j.). V Olomouci jal se vydávati Karel Wolf zvláštní Matici slovanskou, v Brně Joža Barvič Besedy slovanské pro množící se překlady. Obzor pak se šířil dál, i na západ. A tu zejména P. Alois Koudelka (píšíci pod jménem O. S. Vetti), proslulý svou znalostí mnohých řečí, vydal celou řadu pěkných překladů ze španělštiny, portugálštiny, angličtiny, švédštiny, čudštiny, maďarštiny, italštiny, novořečtiny, novoarmenštiny atd., rodák valaško-meziríčský pak Hugo Kosterka, v Praze usedlý, z dánštiny, švédštiny, norštiny a španělštiny (Björnsona, Garborga, Hamsuna, Kiellanda, Strindberga). Překládá zejména též světoznámé spisy paní Flygaré-Carlénové. Z italštiny pořídil nový překlad Manzoniho Snoubenců dr. T. Korec, jiné spisovatele ital. předvedl Dostál-Lutinov a Jos. Snášel (též angl.), francouzské pak I. Hořica, Fr. Sekanina, J. Žeranovský atd.

Již z překladů těch jde na jevo, že heslo uměleckého realismu nezůstalo samovládým. Duševní život evropský dnes nesnese dlouho jednoho směru. Jakoby byl zachvácen jakousi horečkou, střídají se v něm rychle horko a zima. Přechody

dějí se náhle. Vedle realismu vyvstala záhy škola naturalistů, po ní a proti ní škola dekadentů, impressionistů a symbolistů, a tak i v české obci literární záhy se uplatnily tyto nové směry a našly si i na Moravě dokonce zvláštní literární orgán.

Než na to došlo, vybojovala si zatím obě hlavní města moravská, Olomouc a Brno, svůj zápas o duchovní prvenství. Olomouci náleží první údobí nového ruchu literárního na Moravě. Byla to věc přirozená. Jestliť město to sídlem arcibiskupovým, chovalo v sobě universitu, z níž tam posud zbyla fakulta bohoslovecká a hlavní knihovna zemská, tak zvaná studijní. Tam zřídili si museum vlastenecké proti německému zemskému v Brně, tam také počal vycházeti belletrický časopis Koleda již roku 1876, jakož i učitelský časopis Komenský jakožto výsledek oslavy 300. úmrtnice nesmrtelného našeho učitele národů. Oba tyto časopisy založil neunavně čilý professor česk. gymnasia Jan Havelka spolu s energickým ředitelem Janem Kosinou. Oba tito mužové, ideálně zanícení pro zvelebu národa, rozehřivali myslí žactva duchem vlasteneckým a nacházeli vydatné podpory v ostatních professorech, zejména též v prof. Vinc. Praskovi, potomním řediteli opavského gymnasia matičného a pilném badateli v oboru kulturních dějin moravských a slezských, zvláště stavu selského. Co ve škole bylo podníceno, to rozdmýchovali dále redaktor polit. časopisu Našince, vysoce vzdělaný Jos. Černochoch, kdysi sám básník, s nadšenou chotí svou, kteří uměli vynajítí vždy nejčipernější studenty a je pečlivou rukou literatury a práci národní získávali. Nebude na Moravě mezi starší generací muže veřejně činného, aby nebyl přišel ve styk s rodinou Černochovou a nevzpomínal rád zejména též i chotí jeho, věnovavší celé značné jmění své (asi 20.000) národním účelům. Oni obraceli vždy též pozornost svých mladých přátel na bratrské, zubožené Slovensko. V čtenářském spolku olomouckém utvořil se působením ředitele Kosiny zvláštní kruh besedníků, v němž nesmělo se o ničem jiném hovořiti, než o literárním a uměleckém životě národním. Léta trvala tato společnost, již přezdívalo Olymp. Rozhovory ty daly Kosinovi podnět k jeho Hovorům Olympským, které vydány pak jako kniha v Brně (2. vyd. 1891). Velmi se líbil také jeho Život starého kantora. Obé vycházelo napřed v čas. Komenském.

V témž časopise Komenském pěstována byla také horlivě kritika. Zvláštní váha při všech posudcích kladena na stránku jazykovou. Neboť jazyk pokládán byl od Kosiny za nejvyšší statek, od předků nám zůstavený, a ryzost jeho měla býti přední snahou každého spisovatele. Ostře postavili se proti volnosti jazykové v Čechách zejména v novinách oblíbené a jali se jazyk očišťovati ode všech germanismů. Tak vznikla na Moravě

t. zv. škola brusičů, kteří však neměli všichni nezbytných vědomostí jazykových zvláště z oboru staré češtiny.

Utkvěli na době veleslavínské jakožto době domněle nejkrásnější mluvy české. Stalo se pak, že některá kritika pronesla jen málo slov o obsahu knihy třeba básnické, za to vypočítávala dopodrobna a obšírně kde který poklesek mluvnický. V Čechách nelibě nesli toto přílišné broušení jazykové, jež došlo výrazu též knižně v Bruse Slezana prof. Vinc. Praska, tak že posléze se ozvali proti těm přílišnostem a vtipem i vážným slovem se postavili proti brusičům, zejména též Hálek a Neruda, později také Sv. Cech.

V Koledě setkáváme se s mnohými známými. Jednak celá družina „Zořanů“ přihlásila se za spolupracovníky a také věrně v slově stála, jednak pilně přispívali olomoučtí profesoři, na mnoze beze jména; ale také spisovatelstvo z království statečně pomáhalo, aby Morava měla v Koledě list literárně cenný a obecně užitečný. Jako „Komenský“ péči Havelkovou hned se vyšinul mezi nejlepší listy učitelské, všímající si nejen otázek paedagogických a didaktiky, nýbrž české literatury vůbec, tak i Koleda jevila hned jeho obratnou a šťastnou ruku: měl se v něm vypěstovati list rodinný a vlastenecký, potřebám Moravy hovějící, a šel tedy svými zvláštními cestami. Potom převzal řízení Koledy Fr. Bayer a Josef Večeřa, a Komenského Fr. Slaměnik, který jej vydává podnes.

Ale pomalu Olomouci v hlavním městě země, v Brně, vyrůstal vážný soupeř. Rozmnožily se tam české školy a spolky, rozhojnila se intelligence česká, rozšířil kruh přátel literatury a ti našli si vlivný orgán v Časopise Matice Moravské roku 1869 založeném. Byli to zejména první profesoři brněnských středních škol vedle archiváře Vinc. Brandla, kteří se ujali literární práce v Brně: Fr. Bartoš jako jazykozpytec, lidopisec a kritik, Čechové Vác. Royt jako dějepisec zvl. polabských Slovanů a dr. Jan Reichert jako badatel v kulturní historii, P. Vladimír Šťastný jako básník a podněcovatel literárního ruchu mezi kněžstvem, professor a katecheta německého gymnasia Karel Šmídek jako bystrý aesthetic a literární historik a mimo jich řady stojící polyhistor Fr. Vymazal. Brandlovo a Bartošovo působení vypsáno na jiném místě obšírněji, odkazujeme tedy čtenáře tam. Vlad. Šťastný vzal si za životní úkol odkaz Frant. Sušila plniti věrně: srdce své i práci svou věnoval církvi a vlasti, každé půl, každé celé. Učitel tu žil v žáku dál. S druhem Sušilovým, prof. Matějem Procházkou, napsal ideu cyrillo-methodějskou na svůj štít i jal se jí klestiti cestu do duše moravského lidu i kněžstva a udržovati v ní. Za tím účelem založil též belletrický časopis Obzor roku 1877, jež v tom směru vede

do dneška. Měl kněžstvo udržovati v kolejiích Sušilem vytknutých, budití a udržovati v něm zájem pro domácí písemnictvo, literární práci získávati nové síly a nerozdílného spojení lásky vlastenecké s povoláním ostražitě hájiti. Poesie jeho, ať epická, lyrická či didaktická, něžná a klidná, jako její tvůrce, tímž ideály je prodchnuta.

Nepracovali nadarmo. Pro šíření myšlenky cyrillo-methodějské založen zvláštní Sborník velehradský, řízený P. J. Vychodilem, a kněží-literátů přibýlo tolik, že v Olomouci vznikl časopis Obzoru podobný, jen že nejširším vrstvám lidu určený, Náš Domov, redigovaný od počátku (r. 1881) čilým P. Jos. Vévodou.

Nové proudění duševní na západě nezůstalo však bez účinku ani na kněžstvo. Nejmladší generace duchovní v Čechách a na Moravě se srozuměla a podnikla smělý krok vpřed, založivši roku 1896 zvláštní časopis svůj Nový Život, v jehož redakci se uvázal tehdejší kaplan v Novém Jičíně a nynější farář prostějovský Karel Dostál-Lutinov, známý také několika sbírkami básnickými. Nepotkala se v opravných snahách svých s přízní všeobecnou ani ve vlastních kruzích, ale nepoddala se a kráčí nastoupenou cestou houževnatě dále.

Trvalou zásluhou Vladimíra Šťastného zůstane, že získal našemu písemnictvu Václava Kosmáka. Bylo ho třeba opravdu dobýti, nejen proto, že první práce jeho byly německé, nýbrž i proto, že dobrovolně, do zásoby nerad psal. Bude jistě málo povídek, ke kterým by nebyl se musil získati. O životě a tvorbě jeho vypravuje v této knize Vl. Šťastný sám. Větší studii o něm složil prof. Karel Juda za dob svého učitelského působení na reálce novoměstské.

Zcela kromobyčejným zjevem literárním jest Fr. Vymazal. Máme od něho překlady románů, anthologie z veškeré slov. poesie, překlad pohádek Afanasjeva, spisy mathematické, výklad Rukopisu královédvorského, větosloví, pravopis, praktické mluvnice snad všech evropských jazyků atd. V Brně ho najdeme nikde než v tiskárně Besedního domu, kde je korektorem, a pak v jeho vyvolené kavárně, kde sedí většinou sám a i tam píše. Pronikavý úsudek, bystrý důvtíp, širé a všestranné vědomosti byly by z něho udělaly učence prvního řádu, kdyby byl nastoupil dráhu vědeckou. Neúmorná pracovitost jeho uštedřila literatuře počet knih, jakým se žádný druhý spisovatel moravský nemůže vykáhati.

Vymazal převzal také na nějaký čas pořádání Koledy, když tato pojednou ke konci roku 1879 uprostřed ročníku změnila redakci. Tím, jakož i současným skoro přeložením časopisu

Komenského do Přerova Olomouc pozbyla hned dvou literárních orgánů a přestala býti vévodícím střediskem literárním. Tím zase vystoupilo do popředí Brno, kdež na množící se české školy dosazovány číperné síly, literárně a společensky činné — uvádíme na př. vynikající badatele v oboru dějin mor. (Čecha) Fr. A. Slavíka, potomního ředitele hodonské reálky české, který zejména v oboru místopisu moravského a o Blahoslavovi a Komenském vykonal pilná bádání, provázená četnými výsledky zcela novými, a s prof. dr. Fr. Dvorským podnítil vydávání velké Vlastivědy moravské, jejíž náklad převzal brněnský Musejní spolek český, po příkladě olomouckého založený; dr. Fr. Kameníčka, jehož třísvazkové veledilo Zemské sněmy a sjezdy moravské, jejich složení, obor působnosti a význam od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání obnoveného zřízení zemského dle archivních pramenů byly vydány nákladem zemského výboru; dr. Fr. Šujana, který zvláště dějiny města Brna vypsál, Rudolfa Dvořáka, který se první podjal úkolu napsati celé dějiny moravské u rozměru širším — drobnější spisek o nich napsal prof. Jan Havelka —, Čecha Fr. J. Rypáčka, nadšeného básníka, známého pod jménem Jaroslava Tichého, pak z oboru jazykovědného Mat. Blažka (Čecha), Ant. Vaška (Slezana) a bystrého kritika dr. Jana Korce, z oboru duševědného Jana Kaprasa (Čecha), z oboru přírodopysku dr. Fr. Koláčka, nyní profesora čes. university pražské, jehož práce známy jsou i za hranicemi, a v přírodopise dr. Edv. Formánka (z Klatov). Josef Bartocha teprve v Olomouci se vyvinul v zdatného liter. a kulturního historika a tlumočníka básnických děl. Také za redakčními stoly octli se literáti, jako zejména Ant. H. Sokol, dramatický spisovatel mor., činný též v oboru lidové povídky, novellista (Čech) Vác. Beneš Šumavský, folklorista, básník a výborný překladatel Jan Spáčil Žeranovský, slovanský filolog a překladatel Benj. Popelka, R. Cejnek a j. Do širších kruhů vnášen zájem zvláštním lit. klubem Čtenář. spolku. Stálé divadlo české dovršilo pak tuto nadvládu Brna nad ostatní Moravou.

Tiše a skoro v ústraní sledovala nový život choť zemského soudního rady Kōrschnera, paní Františka Stránecká. Čilost všeobecná zachvátila také ji a operutila tvůrčího ducha jejího. Jala se pilněji psáti povídky, jež všechny ovívá miloněžný půvab celé její bytosti, bytí i život a duši moravského lidu rozevírala též se stránek stinných. Z důvodů rodinných (manžel nepřál této spisovatelské činnosti její) bylo jí pracovati více úkradkem, hlavně za nepřítomnosti mužovy. A to snad bylo příčinou, že se nedostala k práci veliké, rozsáhlé, v níž by podobně jako duchem jí příbuzná B. Němcová, vyobrazila celý život mor. lidu,

nýbrž že přestala na veliké ovšem řadě drobných kreseb, vesměs vynikajících rovněž tak řešením různých konfliktů vnějších i vnitřních, sociálních i srdečných, v lidu dnes také hojnějších, jako trefnou dušmalbou, povahotvorbou a milou přirozeností v podání.

Spisy její vydány sebrané v Mor. bibliothece, redigované později brněnským prof. Pražanem Fr. Dlouhým. Tento převzal po smrti prvního redaktora Fr. Vrány také redakci Literárních Listů roku 1880 založených a belletrického časopisu Vesny, čímž opět Brno literárně posílil. Čtyři léta později (r. 1884) brněnská knihtiskárna benediktinů rajhradských jala se vydávati časopis podobný Literárním Listům, Hlídku literární, v jejíž čelo postaven mladý člen řádu dr. Pavel Vychodil, osvědčivší se také až způsobem obecnou pozornost budícím na poli filosofie; neboť již jako gymnasista napsal do Obzoru Štastného recenzi o Durdíkově Aesthetice, jejíž hloubka i samostatnost získala mu rázem vážné jméno. Dnes má v něm poetika, filosofie, liter. historie a kritika jednoho z nejzdatnějších pracovníků; samostatnost jeho vůči soudruhům v povolání duchovním a objektivnost v posuzování jich prací zjedнала mu úctu i odpůrců.

Kdežto v Čechách přes všechny pokusy neudržel se časopis věnovaný výhradně literatuře a také Bibliografický Věstník, moravským rodákem a pražským knihkupcem Fr. A. Urbánkem v Praze vydávaný, po pěti letech zanikl (roku 1873, pak znovu vzkříšen roku 1880 na 4 léta), na Moravě přetrvaly oba literární listy, Dlouhého i Vychodilův, všecku nepřizeň času i lidí. Nad tím vyslovován v Praze nejednou podiv a zjev ten vykládán náklonností Moravanů ke kritice; ba řezavá kritika nazývána jeden čas i vůbec moravskou kritikou. — Ale věc se prostě vysvětluje hlubokým zájmem, který nacházíme na Moravě pro písemnictvo naše.

V letech devadesátých propůjčil prof. Fr. Dlouhý svoje Literární Listy nejnovějším směrům v krásné literatuře u nás se ujavším; i našla tu hlavně česká moderna (Jiří Karásek, F. V. Krejčí, Arnošt Procházka, F. X. Šalda, Jindř. Vodák a j.) vítaného tlumočníka svých snah a prací. Tehdáž byly Literární Listy nejobávanějším posuzovatelem krásné tvorby domácí.

Novému ruchu sloužila také „Zora“, Benjaminem Popelkou r. 1882 v Brně založená jaksi náhradou za Koledu pro hmotné ztráty VI. ročníkem (1881) zaniklou, a zprvu Janem Hudcem, pak vydavatelem samým řízenou. Jménem svým, bohatým obsahem i hojným počtem spolupracovníků, mezi něž ochotně se přidružila nejzvučnější jména z Čech, věstila pěkné časy literárnímu životu na Moravě, ale nedočkala se jich — nebyloť jí práno dlouhého života.

S jejím jménem vynořil se roku 1885 opět almanach jakožto nástupce prvých dvou ročníků jejích. Jeden z redaktorů této Zory, dr. Jan Herben, udržoval spojitost s předchůdci jejími, druzí dva, Jan Kabelík a Fr. Roháček, byly nové síly, z jichž příspěvků kynuly naděje, později opravdu splněné. Vystoupili tu již pospolu učitelé a žáci. Těžiště almanachu spočívalo v naučných pracích, k nimž přispěli Bílý, Čech, Herben (o moderní balladě), Kabelík (o Shakespearových dramatech v Čechách) a Fr. Roháček (vzpomínkou ze života A. V. Smilovského). Co tu Leander Čech pověděl o zvláštních úkolech krásné literatury na Moravě, nepozbylo ceny ani podnes.

Fr. Roháček chtěje, aby slova jeho nevyzněla na plano, nýbrž tělem se stala, odhodlal se s obětovností věru vzácnou přes odstrašující příklady předchozí založiti nový časopis belletristický „Nivu“ a provedl to roku 1891. Po 7 let měla tu zvláště omladina moravská literární kolbiště, kde měřila své síly a tužila křídla k dalšímu a vyššímu letu. Ze spolupracovníků Nivy kromě redaktora, z něhož se vyvinul obratný vzdělavatel společenské povídky, zejména dvě ženy moravské vynikly tvůrčí silou a nechabnoucí svěžestí její. Z nich Růžena Svobodová dnes slyne jako vzácná znatelka duše lidské a hlavně ženského srdce, která umí zachytiti každé hnutí jeho, najíti vždy nové kombinace citové a také nový, jemný pro ně výraz. Zapadlá samota jako rušný společenský život velkého města poskytují jí nevyčerpatelný pramen pro její povídky a romány a vždy se tu osvědčí mistryni psychologické drobnomalby. Pseudonym Jiří Sumín (sl. Am. Vrbová) líčí život mor. lidu s podobnou péčí psychologickou, odhalujíc ráda stinné a chmurné jeho stránky, jeho bolesti, tvrdosti a trpkosti. K nim se řadí Češka Vlasta Pittnerová, jež s oblibou prodlévá v rodné českomoravské vysočině a předvádí rázovité zjevy tohoto zapadlého kraje slohem prostým a umělecky nešperkovaným.

Z mužských spolupracovníků vyšinul se nejvýše Josef Merhaut, redaktor Moravské Orlice. V něm našlo konečně Brno svého povolaného básníka.

Brno má život tak rozmanitý, pestrý, národnostně i sociálně spletitý, jako snad žádné město druhé. Dobrá čtvrtina obyvatelstva se rekrutuje z dělnictva, a to českého. Okolí je české, ale kapitál je v rukou německých, hlavně židovských, a ten tu vládne a pohřichu i znemravňuje. Stýká se tedy denně nádhera a rozmařilost s nedostatkem a bídou; odrodilství se odměňuje a vší mocí podpirá. Proti tomu stojí tam národnost česká a lesklým štítem starého práva i věčné pravdy, a českou knihou, tiskem i slovem lásky vlastenecké odráží podle sil svých ná-

silnou moc odpůrcovu. V takovém ovzduší bují hřích a kvete ctnost. Merhaut má srdce pro lid a jeho utrpení, cit pro náš boj i dobrý postup, jasný zrak pro poznání zmatenosti a zmotanosti brněnského života a péro jeho má barvy, aby účinně vyobrazilo celou tu sociální prohlubeň a mohutnost českého zápasu. Jeho Povídky, Had, Černá pole, Andělská sonata a Vranov zjevují v autoru vzácně silný umělecký talent.

Zdomácněl-li Čech Merhaut na Moravě, Moravan Ignát Hořica zase málem všecku působnost svou belletrickou, novinářskou a poslaneckou přeložil do Čech. Vojenské povídky jeho vyplynuly většinou ze zkušeností nabytých na slovanském jihu, jen některá dějištěm svým zasahuje Moravu a Slezsko. Slezsku posléz věnoval i politicky zvláštní péči.

Morava s pestrostí svou kmenovou, krojovou a jazykovou, s bohatstvím svých písní a pohádek dala popud také k lidovědnému ruchu našemu. V Olomouci byl to neunavný Havelka s nadšenou chotí svou, Vlastou Havelkovou, dcerou mor. palaeologa dr. Jindř. Wankla, pak kons. rada Ignát Wurm a prof. Prasek, v Brně Fr. Bartoš, Vinc. Brandl, Leoš Janáček a Dušan Jurkovič, na Vsetíně Mat. Václavek, v Praze dr. Herben a jinde jiní (zejména Vikt. Houdek, Jarosl. Palliardi, P. Alois Hlavinka, Jan Vyhliďal, Jos. Klvaňa, R. Kreutz, pí. Lucie Bašešová a sl. Madlenka Wanklová, rovněž dcery dr. Wankla, Anna Waltrová, Fr. Bayer, Ed. Peck a j., kteří s nadšenou láskou stopovali lid, jej prozkoumávali a vypisovali pak kmenové zvláštnosti jeho, kroje, zvyky, povahu, práci, způsob života, jeho písně a pohádky, stavby, jeho umění domácí atd. Paní Aug. Šebestová svými Lidskými dokumenty, knihou přímo jedinečnou, osvětlující duši lidu jihomoravského a zvláště jeho dětí a žen způsobem stejně důležitým pro sociologii, jako pro národohospodářské poměry, pro jazykozpyt jako pro dušesloví jeho, způsobila přímo sensaci.

Olomoucký spolek musejní, z podnětu dr. Jindř. Wankla vyrostlý, založil roku 1883 zvláštní Časopis, jež redigoval mnohá léta bývalý člen družiny „Zory“ V. Houdek, nyní ministerský rada ve Vídni, a po něm notář Jaroslav Palliardi, oba stále pilní přispěvatelé jeho. Časopis ten shromáždil kol sebe řadu vzácných spolupracovníků z oboru národopisu a zvl. praehistorie, z nichž nad jiné prosluli ve vědeckém světě svými výkopnými nálezy a studii Karel Maška, dr. Martin Kříž a Karel Absolon (tento vydává právě velké, nádherné a nákladné dílo Kras moravský a jeho podzemní svět nákladem Al. Wiesnera v Praze), jimž vydatně po boku stojí J. L. Cervenka, Jan Knies, Fr. Koželuha, Fr. Lipka, Vladimír a Al. Procházka, dr. Mauric Remes a j.

Také nářečí přivábila po Al. Vojt. Šemberovi a zvláště Fr. Bartošovi nové badatele jako Jos. Bartochu, Ign. Hoška, Jiř. Malovaného, Jos. Neorala a j., kteří dílem doplňovali, dílem rozšiřovali lepší poznání jejich.

Byl to šťastný čin přivést lid moravský k poznání své ceny po stránce folkloristicko-kulturní tím, že jeho kroje a výšivky, malůvky, stavby a výzdoby domů, jeho krásné a ušlechtilé zvyky, písně, pohádky, říkadla, hry a tance zvoleny za předmět studia a dále též výstav a slavností. Tím sebevědomí lidu se zdvihlo a vysoko povzneslo, a ježto historické vědomí má na Moravě málo opor, národopisné studie vykonaly netušené poslání.

Při zájmu, který pro ně vytryskl, není divu, že jím nezůstalo nedotčeno ani písemnictví krásné. Samorostlý humor hanácký stlumočili — používajíce pro věrnější charakteristiku také nářečí — zvláště jadrně Otakar Bystřina, Jan Spáčil Žeránovský, Jan Vyhlídal, Karel Křen (P. Zgoda), Herben a j. v řadě výborných postav; Bystřinův Jakub Čágala málem znárodněl. Do valašského života pasekářského zasáhl J. M. Slavičinský svým velezdařilým obrázkem Vlk Krampotů, v němž hranice mezi povídkou a lidopisem dosti často se proniká, zvláště v popise svatby, kroje a obydlí. Čeněk Kramoliš a dr. Fr. Sláma (Čech) zpracovali lidové pověsti a minulost valašského lidu v hojných povídkách a románech. Chmurnějšího rázu, pohříchu však věrně pravdivé jsou obrazy přítomného života valašského od Fr. Sokola-Tůmy a zvl. M. Jahna, který ovšem nepřestává na této látce hojných povídek svých a šťastně vládne i veršem.

Bujivá náplň slováckého života na Moravě zvábila především Češku G. Preissovou, aby jej uvedla nejen do krásné prósy, nýbrž i do dramatu. Bydlíc dlouho mezi moravskými Slováky oblíbila si je a v řadě povídek této sympathii dala šťastný výraz. Její povídka Počátek románu zavdala podnět malíři Věšínovi k soujmennému obrazu a Leoši Janáčkovi ke skladbě operní. Dramaty jejími Gazdinou robou a Její pastorkyní dobyli Slováci i pražského jeviště, a zvláště první kus získal si uměleckou hodnotou a životností svojí trvalé přízně pražského obecnstva.

Také dr. Janu Herbenovi vděčí krajané jeho za několik svěžích knih, z nichž Do třetího a čtvrtého pokolení jest smělý a šťastný pokus vykreslit v širokém rámci rodinný a společenský, obecní a národní život dědů, otců a synů na jižní Moravě, za dávné poroby a nové svobody.

To je náš lid, jak miluje a nenávidí, jak rozumuje a cítí, jak vnímá a se brání, pracuje a světlí, zpívá a trpí; tak se dál přerod poměrů. I slohem spisovatel vystihl ráz lidový; dobře

se vycvičil ve škole ruského realismu. Jakož pak jen úzká hranice dělí směr ten od bezohledného naturalistického zobrazování veškeré životní skutečnosti, tak i Herben leckdy tu hranici chutě překročil.

Nejbojovnějším však přívržencem naturalismu prokázal se Vilém Mrštík. Smělý ve volbě látky, smělý ve výraze, nebál se zobraziti i nejstinnější stránky našeho lidu; ale dovedl i slunci odkouzlití jeho oživující jas. Čím svéráznější a osobitější jest povaha, tím ochotněji jí propůjčil péro.

Jeho Santa Lucia, již po druhé vydaná, představila bohémský život chudého studenta moravského na universitě pražské. Že umírá hlady, jest jen vyvršením stínů, které v tomto díle zvláště hojnou měrou na Prahu se sesypaly. A přece zas propůjčil jejím krásám tak vroucí a nádherné barvy, jako před tím snad se ještě nestalo.

Pohádkou máje, trojího vydání již se dočkáví, Vilém Mrštík znovu se osvědčil mistrem v líčení psychologickém a přírodním; sálá ohněm a barvami, hřeje hlubokým citem, kypí duchaplností a plastikou stejně jako jiné jeho povídky, obrázky a cestopisy. V řadě statí, shrnutých později v knihu Pia desideria útočili do literárního, uměleckého a společenského života tak britkým kordem, že mnohdy všecku veřejnost vzrušil.

Přímou událostí literární stala se kronika moravského života Rok na vsi bratrem jeho Aloisem Mrštíkem složená. Probíraje tento život podle měsíců vykreslil nám v devíti svazcích náš venkov národopisně v povídkové formě tak vroucně, tklivě a barvitě, s humorem i satirou, po všech stránkách od kolébky až do hrobu, ve všech věcích, dětském, jinošském, mužném i stařeckém, i ve všech stavech, v slzách i radostech, doma, v hospodě, na návsi, v poli a v lese — všude, kde se odehrává, že literatura povždy mu bude vděčna za tento originální výtvar slovesného umění.

Oba bratří spojili se také ke společným dílům povídkovým (Bavlnkova žena) a dramatickým.

V dramatech jest Maryša prvním jejich dítkem. V Praze přijata byla po jakémsi váhání na jeviště, ale zalíbila se rázem, v Brně jí tak nepřálo štěstí; autoři veřejně prohlásili, že vinou herců.

V paní Urbanové Vilém Mrštík chtěl vytvořiti domácí drama rodinné, ale bylo mu nesnadno se vybaviti z vlivu francouzského a ruského.

Jakkoli těžkým se zdá vylouditi Slovácku ještě nových stránek po Preissové, Herbenovi a Mrštících, přece to zkusili ještě jiní a nelze upřít, že jmenovitě Fr. Horenskému a Michalu Srubjanovi se to podařilo pěkně.

Některým kmenům moravským vyrostli také zdatní básníci. Jemně znějí struny valašského pěvce Jos. Kallusa, vtípem a radostí životní vyznívají hanácké písně MDra. Oldřicha Příkryla, bolestný výkřik nad útlakem lidu lašského na Ostravsku a ve Slezsku mohutně proniká v jímavých písních Petra Bezruče, který silou citu a myšlenek i britkostí sarkasmu rázem obrátil všechny zraky a všechna srdce k sobě.

Pověst o králi Ječmínku zpracoval v díle velké koncepce Fr. S. Procházka, použiv k tomu živlů pohádkových a allegorických, jimiž byl hned v první knižní skladbě své *Písní o Činu* získal pochvalu skoupého na chválu Jana Nerudy. V něm našla i národní píseň později šťastného napodobitele, francouzská literatura obratného překladatele a mládež vítaného spisovatele a redaktora, vlastenecká poesie pak účinného pěvce slávy a úpadku královských Hradčan.

Allegorické roucho zvolil pro své skladby, budící soucit pro utištěné a horující pro svobodu, též kněz Adam Chlumecký (Fr. Kuželka); dovedl šťastně zasáhnouti i do proudu života jako zachytiti tón poesie lidové. Tu drobným krokem lyrickým, tu zase vážným chodem didaktickým, jindy epicky vypravujíc — ale vždy skromně — vystupuje músa Jana Nečasa po dlouhá léta skoro ve všech časopisech moravských. Zcela osamělá, rázem naprosto ode všech odlišným vyvíjí se symbolická a impressionistická poesie Otakara Březiny. Velké skladby jeho určeny jsou jen vyvolencům, schopným vycitovat krásu z velkolepé obrazomalby a skrytých v ní myšlenek a citů. Náleží Moravě ne sice rodem, ale studiemi, životem a působením svým.

V almanaších a časopisech, z části též samostatnými knihami vystupovala a vystupuje ještě celá řada básníků a povídkářů, z nichž tu aspoň jménem uvedeni budte Jan V. Hrubý, Fr. Kyselý, Ferd. Místecký, Vikt. K. Jeřábek, Fr. Novák, Fr. Pavlíček, Miloš Hýsek, silou i barvitostí líčení vynikající Karel Sokol-Elgart (velký román *Slunce*, drobné kresby *Děti a j.*), ponurý Sokol-Tůma též v dramatech se zkušivší, Fr. Sekanina atd.).

Širý obor naukového písemnictví rovněž se honosí — kromě již zmíněných — řadou pěstitelů, z nichž někteří už dávno náležejí k předním ozdobám jeho, jiní pak vzbuzují nejpěknější naděje. V národním hospodářství chlubit se může Morava dvor. radou dr. Albínem Bráfem, směrnatně činným též na poli politickém, jakož i prof. dr. J. Kolouškem, v lékařství prof. dr. Arn. Spinou, J. Janošikem, Iv. Honlem, V. Návratem a j., v právnictví dv. radou Jaromírem Hanelem, ve fyzice prof. dr. Fr. Kolářkem, v matematice a filosofii F. Tilšerem, v zeměvědě a kartografii dv. radou K. Kořistkou, v jazykovědě

prof. dr. Fr. Pastrkem, v bohosloví kan. dr. J. Pospíšilem, dr. R. Neuschlem a j., v orientálních vědách dr. Al. Musilem; v paedagogice Jos. Úlehla vynikl nad jiné původními pracemi i překlady ze Spencera a Milla; k němu se řadí nejbliže Jan Mrazík; dále též Fr. Slaměník, Jan Funtíček, K. Šmídek, Zdeňka Widermannová vedle četné řady jiných se osvědčili čestně, namnoze zabírajíce ve svou činnost též příbuzné obory jiné. Několikery časopisy, z nichž zvláště se vyznačuje vnitřní hodnotou *Sborník Ústředního spolku učitelských jednot na Moravě*, pořádaný Jos. Úehlou, stále uvádějí nové síly v pohyb.

V literární historii a filologii zvláště čilý ruch se projevuje v době novější hlavně zásluhou Jos. Bartochy, Jana Kabelíka, Fr. Autraty, J. Korce, K. Weniga, Kl. Vepřka a j. O Danteovi bádá J. Bloksa. Jednotlivé obory dějepytu získaly bystré vzdělavatele v dr. Václavu Novotném, B. Navrátilovi, dr. Janu Ka-prasovi, Al. Hlavinkovi, P. Aug. Kratochvílovi, F. V. Peřinkovi, P. Janu Tenorovi, Tom. Kalinovi, Hub. Doležilovi, Josefu Svozilovi, britkém kritiku, publicistovi a organisátoru (pro neshody s učením církevním vystoupivším z církve katolické), zeměpis v dr. Fr. Kahlíkovi, přírodopis v prof. V. Spitznerovi, dr. Oldř. Kramářovi, Janu Kranichovi, fyzika v Jarosl. Simonidesovi, astronomie v dr. Fr. Nábělkovi, technologie v Leop. Weignerovi, zemědělství v řed. J. Adamcovi, prof. B. Macalíkovi a veliké řadě jiných, zkrátka nebude oboru, aby se k němu nepřispívalo vydatnou hřivnou také z Moravy. Všech jmen tu nelze ani vypočísti.

Že také Čechové, jež osud zavál na Moravu, zdatně pomáhají udržovati literární ruch a zvyšovati vědeckou úroveň sesterské země, budiž tu vděčně vzpomenu. Jsou to zejména řed. Fr. Polívka, prof. Fr. Černý, Fr. Dlouhý, Rud. Neuhöfer, Stan. Souček, Tom. Šílený, řed. Vinc. Vávra, V. Jeřábek a Fr. Nerad, insp. V. Kubelka a j., jichž jména v literatuře naukové požívají nejlepší pověsti.

Ale ještě se neprobudily všechny duševní síly, dřímající v nadaném lidu moravském. Nově zřízené vysoké školy technické, budoucí universita a české školství mají se státi a stanou se ohnisky nové duševní práce. Bratrské Čechy najdou bohda v sesterské Moravě pevnou oporu a vítanou soupeřku v ušlechtilém snažení po vysokých metách věd a umění, a Morava má tu úkol přiváděti ze slovanštější zachovalosti své v duševní proudění české jak nové myšlenky, tak i nové zvuky a barvy, sílivé vůně, rodové svéráznosti i radostné, něžné svěžesti, a býti opravdovým mostem mezi českým západem a slovanským východem.

O JAZYCE ČESKÉM NA MORAVĚ.

OD FR. BARTOŠE.*)

Slovanské obyvatelstvo Moravy je sourodou částí národa českého, s nímž od věků v jednotu národní spojeno jest společnými dějinami a společnou řečí spisovnou i literaturou. Nářečím pak a krojem (nyní již většinou vyhynulým) i jinými zvláštnostmi ducha kmenového liší se více méně jak od Čechů v království, tak i mezi sebou. Dle těchto rozdílových známek rozeznáváme patero hlavních kmenů moravských: slovenský, lašský, hanácký, horácký a český.

Podstatným znakem všech nářečí vlastně moravských jsou více méně nepřehlasované samohlásky *a, u, ú*: moja čepica, do koša, cuzí l'udé praviá (pravíja, pravijú) vedle: cizí lidi (hanácky: cězi lědi), za našú řužú. V nářečí slovenském, lašském a většinou i hanáckém rozeznává se přesně tvrdé *ř* od měkkého *ř'*: uheř (úhel) — uheř' (uhlík), řež — řež' (ležeti).

1. Od pramenů Dolní Bečvy podél celých hranic uherských na jihovýchodě a jihu Moravy až po Podivín usazeno jest obyvatelstvo téhož kmene slovenského, jako jest sousední obyvatelstvo uherské. Jednotný tento původně a též kmen slovenský rozlišuje se sice dle některých zvláštností krojových a nářečových ve 3 skupeniny, označené i svými jmény; jsou to: Valaši, Doláci a Slováci; ale nepatrné tyto rozdíly kmenové jednoty neruší.

Valaši mají svá sídla v okolí měst Zlína, Vizovic, Vsetína, Val. Klobouk, Val. Meziříčí a Rožnova. Jména Valachů dostalo se Slovákům těmto nepochybně od Valachů rumunských.

Doláci usazeni jsou na pravém břehu Moravy od Napajedel po Klobouky brněnské. Nářečí jejich liší se od sousední slovenštiny některými patrnými zvláštnostmi hláskoslovnými, jmenovitě v okolí Velehradu:

α) Spřežka *aj* se přehlasuje v *ej*, *e* pak i v této přehlasované i v původní spřežce *ej* úži se téměř v *i*, *y*, tak že dej, zavořej, neutrácej, nejlepší zní tu: dýj, zavořýj, neutracíj, nýjtepší.

β) *y* vždy, *i* po *l*, *ř*, *c*, *č*, *s*, *š*, *z*, *ž*, rozšiřuje se v *ej* ve všech slabikách i kmenových i ohýbacích: vel'ikej bejk, hřejch, cejn, čejtat, našejch husej, psejk, vozej na vozejku obil'ej do ml'ejna.

*) Vytáto ze čl. jeho Národopis Moravy ve Slovníku Nauč. a z jeho Dialektologie moravské.

γ) *ú* i *ů* rozšiřuje se v *ou*: Pětadvacet kominou, všechny věci pominou.

Tytéž vlastnosti nalézáme též v podřečí v okolí města Kelče.

Domovem Slováků vlastních, tím jménem i vůbec jmenovaných, jest: α) krajina řečená Záhoří v okolí Uh. Brodu;

β) Pomoraví, počínajíc od Napajedel, na celém levém břehu Moravy, od Rohatce pak na sever na pravém břehu podél hranic farních osad Ratiškovice, Milotic, Mistřina, Hovorán, Prušánek a Podivína;

γ) tak zvané Horňácko. Jest to osmnáct dědin na východ od Strážnice po St. Hrozenkov roztroušených po hlubokých úvalech a strmých stráních jihovýchodního pohoří moravsko-uherského, jež dostavše své obyvatelstvo v dobách pozdějších z různých krajín Slovenska uherského, posud zachovávají svá původní podřečí, jichž jest v této krajině takměř tolikero, kolik tu osad. Podstatný rozdíl všech těchto podřečí je hláska *r* za *ř* slovenštiny moravské: Tri a tricet krepeček pre'etěto pres naše pol'e. Ukázkou slovenské ho nářečí budiž toto vypravování:

Kolerový poplach na Slovácku roku 1884.

(Nářečím lhotským (u Luhačovic) vypravuje P. Karel Lysý).

„Chťapi, na mú hřišnú sa ně zdá, že sa cosi zemele. Francúzi to začali a v Netáliji už to také mají. Je tam zle; padajú tam — nech nás Pánbů chrání — jak muchy.“ Tak mlúviť Vincek Hamařuj, zkušený světový chťap a jediný štenář ve Spolném, seďa v hospodě u štvrtky téj jařovcovej. „Ono to modlení po ty tři dni nebylo enom tak na leďa; mosí sa cosi čut; a nech su šejďa, nevyzobe-i sa z toho modlení kolera. Luď nemře, a co neboščík strýc Váňovi umřeli — šak je tom už bez máta pů roku — nebylo pořádněj zavďanej,“ doložil smutně.

A chťapi pokyovali hlavama, rozímali, až pro samý strach aj na borovicu zapomínali. Najvěc to trħlo pudmístrem, od nátury bez tak strašidušů, že ani nevid'ěl, jak svú piščeřku¹⁾ přeškobrtl²⁾ a že obráčenú trėsku místo cigárky cumle.

Hospockém to nevonělo; byl by Vincka račí k šlaku pošlát, že mu chťapy tak zbobošit.³⁾ Chca ich trochu rozgurašit, nasy-pát⁴⁾ pudmístrovu prázdnu piščeřku těma pěsničkama⁵⁾ zas, a zavďaja si napřed' sám, podávál pudmístrovi: „Toto je chťap na kolera, pudmístře. Dokłádejme sa Pámbička, chyťme sa borovice, a tož ani čert nám nebude.“

„Ja, dyby to enom bylo, jak pravíš, bylo by; ale ono tento mně už dávno v levém uchu zvóní; věř, ono cosi přijde, a pamatuj, že přijde,“ pravil pudmístr vracaja prázdnu piščeřku.

¹⁾ láhvička, ²⁾ převánil, ³⁾ poplašil, ⁴⁾ nalil, ⁵⁾ kořalka.

A přišlo.

Na druhý deň odpoledňa, dyž u pudmistru seděli ešče za stožem, přiněsť poseť psané od úřadu. Pudmistr nebyť štenářem a tož lámáť ty háky lámáť, ale dyž to nešlo, načgáť⁶⁾ si klučku⁷⁾ krucákém pro posíťu a zapříhľ sa podruhéj do toho.

Naráž zbledľ a byť by sebu istě na zem rošil,⁸⁾ dyby ho pudmístřena nebyťa zadržáťa.

„Francku, Francku! co je? Pro Boha pamatuj sa!“ voľá stará.

„Děti, zle je; už je tu,“ vzdycháľ pudmistr.

„A kdo?“

„Ó, Kriste Pane! Kolera je tu, děti, kolera!“

„A kde je?“

„Tu je,“ ukazováľ na psané od úřadu prám⁹⁾ přišťé.

Jak známo, dostaťo se každěj obci od úřadu politického poučivého upozorněni, aby pro případ kolery v iných susedních zemách hleděťa sa v obcách všecky nečudrnost¹⁰⁾ zamezit, a štyřé chľapi v obci zvoleni aby každého nešpitu¹¹⁾ hned udali; a takové upozorněni držáľ v ruce aj pudmistr spolenský.

„Tu je,“ opakováľ ešče jednúc, ale dál ani pranút¹²⁾ nemohľ; až po hodněj chvíli teprú se zbrcháľ¹³⁾ a na všecky sa ogébil:¹⁴⁾

„Hybajte pro Vincka Hamaľového; hned nech je tu!“

Vincek přišěľ, hákáľ a łomozil¹⁵⁾ sa ze psáným. Dľho se radili, až sa im zdáľo, aby sa na takovú věc všeci susedi zavoľali.

Za pľ hodiny, byťo čut na obci štabárat na buben a fojtík¹⁶⁾ oznamováľ ludu:

„Roby, nelekejte sa! Z dopuščěni miľostivého pana hejtmana přišťa do obce kolera, a proto majú od razu všeci chľapi k pudmistřovi, aby sa kole toho jednaťo přijme-i sa lebo ne!“

Na důkaz pravdy zaštabáľ si ešče jednúc a šotřňáľ¹⁷⁾ od zbobošeného ludu dál na horní konec. Za chvíli byťa celá dědina pohromadě: chľapi sa v izbě radili a roby aj s tým zoľem¹⁸⁾ do oken pudmistřových pocmurovaľy.¹⁹⁾

Tam Hamaľuj Vincek stoja naprostřed izby rozčápený a psáným sa rozháňaja čaganil²⁰⁾ susedom vľlu pana hejtmana: „Jak sa vám oznámil, tož víte, že od úřadu kolera — nech nás Pámľu chrání — do obce přišťa a je tu; enom se žáďa od slavného hejtmanství, aby sa z nás vyvolili štyřé silní chľapi, co by sa jí zaujali.“

⁶⁾ nacpal, ⁷⁾ dřevěná dýmka, klice podobná, ⁸⁾ udeřil, ⁹⁾ právě, ¹⁰⁾ nečistota, ¹¹⁾ nečistotného člověka, ¹²⁾ drobet, ¹³⁾ sebral, ¹⁴⁾ obořil se, ¹⁵⁾ lopotil se, ¹⁶⁾ obecní sluha, ¹⁷⁾ hrabal se, ¹⁸⁾ drobotina — děti, ¹⁹⁾ nahlédaly, ²⁰⁾ vykládaly.

Hospodáři učili tú smutnú správu strápeni a žadný ani nešpetľ. Na konec sa jeden z toho strachu přeca vyďurbáľ²¹⁾ a odpluja si řekľ: „No, a slavný úřade, což by sa tom nedaťo oprít, či ju mosíme akorát už hned přijat?“

Na to sa otevřely všeckým huby; ale Vincek Hamaľuj udera na stůľ uděľáľ ticho: „Máľo pľatné, susedi, ináč není; mosi sa přijat. Což nevíte, že máme most rozbarúchaný?²²⁾ A budeme-i sa v tomto přičít, poščetíme²³⁾ na sebe úřad a bude děľat baligu zas s těj strany a čert potom nech ich chaňká.“²⁴⁾

„Dyž tak, tož tak; ináč-i není — Pánu Bohu poručeno,“ pravili susedé a vytráceli se pomáľu z porady. Ale venku ich roby natahaľy. „Joško, Antošu, Francku! tož co je a jak je?“

Nejstarší z výboru, strýc Mikleninovi, odpovědili za všecky: „Abyste věděťy, jak je, tož na mú hřišňu, kolera je tu. Výbor ju přijáľ, panačci nemajú nic protiv tom a tož sa přijímá a ve jměno Boží od dolního konca začne.“

Chvaľa Bohu nezačata a trůfám ani nezačne. „Ale ono přeca,“ pravivajú strýc Mikleninovi, „zme se jí šikovně zaujali; úřadu sa uděľaťo po vľli a opatřnosti nikdy nezbyvá.“

Sousedé Valachů v severovýchodním cípě Moravy, vtěsnaném mezi obojím knížectvím slezským v okolí měst Frenštátu, Štramberka, Příboru, Mor. Ostravy a Místka, jsou Laši, ale nářečí jejich od valašského značně se liší, a to hlavně přizvukem polským na předposlední slabice, nedostatkem dlouhých samohlásek a změkčováním slabik *ne, de, te v ně, dě, tě*: Miša tětko, kaj (kam) idětě, co to něsetě a kaj to tēla vedětě?

Zbožní Laši na př. takto si zpívají o smrti.

Smřt.

Byltě jeden člověk,	Co dělaš, můj choti?
Bylo mu jakkolvěk.	Mám s tebu mluvití.
Šel od roli k roli,	Jdu od role k roli,
Hleděť na obili.	Hleděť na obili.
Obiličko moje,	Mocny, mily Bože,
Co si je tak pěkne!	Jak je ono pěkne.
Je pěkne zelene	Zaněchaj obile,
Od vrchu do země.	Stroj se v rucho bile.
Kterak ja tě sežnu,	Mam s tebu mluvití,
Do stodoly svezu.	Maš ty se mnu jiti.
Potkala ho smřti	Něch mne, mila smřti,
Na velkej silnici.	Ja mam co činiti.

²¹⁾ probral, ²²⁾ pobouraný, ²³⁾ počtveme, ²⁴⁾ konejší.

Dam ti peněz dosti, Co můžeš unesti. A což mi to zlato, To kladu za blato. Mam ja drobne děti, Chcu jich spořadati. Tvoje drobne ditky Budě Buh živiti. Malženku mam mladu, Komu ju poručim? Tu tvoju malženku Sam Pan Bůh opatří. Zaněchaj mne, smrti, Až pošlu pro kněze,	Co sem v mladi činil, Na oči mi leze. Juž tam kněze něchaj, Jenom se mnu spěchaj. Běda mně hřišnemu, Jsem dlužen každemu. A najvēc jednemu Panu Bohu svemu. Střelila ho smrti Střelu přeukrutnu. A pichla ho v srdce, převelice těžce.
--	---

(Fr. Sušil: Moravské národní písně.)

Nejznamenitějším z moravských kmenů jsou Hanáci, jejichž sídla jsou uprostřed země moravské, v pozeňnané rovině Hané; mimo to počítají se k Hanákům obyvatelé krajiny od ústí Bečvy na severovýchod po Hranice a odtud na jihozápad přes Bystřici pod Hostýnem po Napajedla v okolí měst Holešova a Kroměříže. Hanácké obyvatelstvo této krajiny není zcela jednotné, nýbrž různí se v několik částí krajem (nyní už vyhynulým) i podřecím.

Osobitý ráz nářečí hanáckého zakládá se ve zvláštních změnách samohlásek *e, i, í, y, ý, o, u, ú, (ou)*, jichž výslovnost Nehanákovi velmi nesnadno jest napodobiti.

V krajině pohraniční od Valachův a Slováků s jedné strany na Holešovsku, Kroměřížsku a jižním Přerovsku, s druhé strany na Slavkovsku, Bučovsku a Ždánsku mění se toliko *y* v *é, ú* v *ó*: dobré stréc, za našó stodoló; ostatní hlásky zůstávají celkem nezměněny. Na Kojetsku a severním Přerovsku hlásky *e, o, u* znějí čistě jako v češtině, ale *y* vždy a *i* po *l, ř, c, č, s, š, z, ž* přezvukuje se ve zvláštní, velmi zúžené *è*: rěbè, lěd, peřena, sěla, zěma, žěto; *í* se obyčejně krátí: dvacitka, obili, nosim, nebo mění se v *ě*, t. j. v *é* velmi zúžené: klěn, křěž, čětat, *y* přechází v totéž *ě*: dobře strěc. Krátké *u* zůstává nezměněno, *ú* se mění v *ó* budu, za našó stodołó. Největší a nejrozmanitější změny podstupují vytčené samohlásky ve výslovnosti „pravých“ Hanáků na Vyškovsku, Prostějovsku, Olomoucku a Šternbersku. V tomto podřecí jest každé původní *e* poněkud zúženo: věděté; *y* vždy a *i* po vytčených nahoře souhláskách přezvukuje se v široké *è*: dèbè bèle rěbè, běla bè è máčka; lěd, peřena; sěla; zěma, žéd. Dlouhé *i* se obyčejně krátí: mēslim, mlátíme, nebo se mění v jistých případech v *ě*,

t. j. v *é* trochu zúžené: slěbit, čěhat, rohlěk; v totéž *é* mění se také *y*: dobře strěc. Původní *o* jest malinko zúžené: olóvó, *u* se vyslovuje jako široké *ó*: bódô, *ú* jako *ó* více méně zúžené: za našó stódolô. Hanák této krajiny dobře rozeznává různé znění hlásek *é* a *ê, ó* a *ô* ve slovech Nehanáku na poslech stejných: Tam bélé lédô (ledu) — tam bélé lédô (lidu), kós (kos) — kôs (kus), bók (bok) — bók (buk) atd., a zavolá-li: Franckó! ozve se Francka, pakli Franckó! porozumí hned Francek, že se to jeho týče. Mimo to všem podřecím hanáckým společna je změna spřežky *ej* v *é*: dé, zavolé, nélepší, a dlouhého *é* v *y* (*y*), *í* (*i*): dyšč, prstynek, dobrohy, nyst, mlíko, chlib atd.

Aby vysvitl ráz hanáčtiny, podáváme zde toto vypravování:

Strěc Chal'ánek.

Znal'è ste strěca Chal'ánka? — Vrtíte hlavama, že né, a něni divu. Už só tam na pravdě boží — dě jim Pámbu l'efky odpočěnuti — aže zpomínám ich často. Běl'è z tech starěch vojáku a pijáku.

Alé neběl'è l'edajakě ošusta, bèle dobře hospodář. Grunt měl'è ešče ze žudrem, po starosfětsku spraveně. Střecha dochová ze schlopce na seno. V izbi stálè vel'ěky kachl'ovy kamna, za něma pec, hde to drobjasco skotačělo. Kořem kamen běla lafka a v kótě u okna šferhranatě stuł s trnožim. Legátè mněl'è v l'enochu věřezávany srdečka a na stěně v kótě visel'è obrázkè sfatěch z barevnyho vosku l'ebo z papíru. Nad stořem na nitce visela žłuta hołubička, taky z vosku, — »duch sfatě«. — Okna bèle mały: na desce pod oknem bèle járkè, kerěma voda stěkała do plěchověch žbánečku pod deskó.

Jako obědl'i sfoje zachovával'è strěc Chal'ánek taky krui zrovna jak chodíval'e za mlada. Na hlavě v zeměně v l'itě kul'ató baranicu, — »je-l'è Pámbu doma« se ji říkávalo — koženy pl'kè po kol'ena, bèle barvě třeba hděsè červeně, al'e časem zašla červená barva a hrál'è tak hodně do hněda. Pod kol'e-nama bžoncal'è střapce po bižech podl'ěščkách. Do parádè bral'è pěkný hol'inkè, po fšedně chodil'è věčim diřem boskè. Košul'a zavazovala se i u krku i v zapěstí na šnurkè. V l'itě chodíval'e bez obl'ečení, na zěmu mněl'è sókeně burnus a ceřé boží rok pukával'è z krátkè oderkè. Ani děž odplóval'è, nevětahl'è ji z hubè.

Hdo jich neznal a bèle bèle jich počětal za nejakýho starosfětskyho hłopáčka, a bèle bèle se v nich tuze změl'el. Pane, ten mněl'è za ušěma! — Běl'è první, kerě dal'è sěnka na študije, a jejich Francek bèle první panáčkem z ceřé dědinè. Po Franc-

kovi šit na študije jejich Janek, kěř šit na rectora, a třeti, Vincek, dostał se ke štrece.

Dvě chěbè měl'è: jednu tó, že si rádi zavdal'è, al'e né často — jenom tak al'e štěrèkrát do roka. Po tě běl'è zas dobrěm hospodářem a kłokl'è se člaňkama l'ebo ai pěstó do čela: „al'e Tomášu, stěšiš, tē sē lump — lump sē! . . .“

Druhá chěba běla, že si zakládal'è na sfojě chětrosti. — Děž chodival'è chłapci na vagaci, strěc Chal'ánek hned na ně: co se naučel'è f tech škol'ách? Chłapci musel'è pěkně ven ze sfojó učenosť ze zemněpisu, přírodopisu ba ai z vězdárstfí. Strěc podchětlè z teho l'edaco, — nehdy si to pravda taky trochu zmátl'è. A děž zavdy rozevřel'è nekeró knížku študentovu a uviděl'è obrázkè všelèjakèch hadu, draku, lvu a inèch tvorů nečěstèch — potom teprof s něma neběvało ani zběti.

(Přepsal P. Al. Hlavinka).

Obyvatelé pořiči Švarcavy a Svitavy, pahorkatiny mezi Znojmem a Brnem, hornaté krajiny od Plumlova ke Konici a Litovli a odtud k Lošticům a Zábřehu, pak vysočiny Drahanské nazývají se Horáci. Nářečí jejich má ráz hanácký s různými v různých krajinách odchylkami. Většinou horáčtina liší se od vlastní hanáčtiny přidechem *v* před každým náslovným *o* původním: voko, votypka, voheň, a přidechem *h* před náslovným *a*, *e*, *i*, *o*, (= *u*) *ó* (= *ou*): handěl, Héva, hiskra, hodělat, hórada. Na Brněnsku a Tišnovsku *i* se nekrátí: císař, počítat, a v přičestí činném jednotného čísla rodu mužského dloúží se všecy samohlásky: dál, běl, seděl, píl, nehnól. Na Tišnovsku mimo to hláska *o* přechází v *u*: Pučké, te putvuru! Na Brněnsku *á* v některých osadách vyznívá v *ó*: Marióna Zóstěrova mó novó zóstěro. — Na Ivančicku, Krumlovsku, Znojmsku a Třebíčsku, jakož i na Zábřezsku *i* se velmi často pohlcuje, zbývající souhláska zní pak sama slabičně; i vyslovuje se *bel' v les'* (byli v lesi) dvojslabičně, poviaal' čtyřslabičně se zvláštním pazvukem samohláskovým: l'di, oň' to kópil', bř'tva, ž'to, š'ska, ň'ti. — Na Jevíčsku, Konicku a Zábřezsku, jakož i na Litovelsku *a* se přehlasuje v *e* celkem tam, kde i v jazyce spisovném: mojé čepicé, dó košé, pana hōčētélé. Na Kunštátsku *y* a *u* se nemění: ryby, budu, jenom *ý* přechází v *é* a *u* v *ó*: silné bék, za našó stodoló. — *l* je všudy jedno, střední. K Horákům počítá se také obyvatelstvo osedlé od Jemnice přes Zeletavu k Bystřici nad Pernštýnem a k Jimramovu v celé krajině na západ k Čechám, na Žďársku a Novoměstsku. Nářečí této krajiny liší se od obecné češtiny jenom základním znakem moravských nářečí vůbec, totiž nepřehlasovaným *a*, *u*, *ou*: jatelina, čepica — čepicu — čepicou, do

koša. *ý* se rozšiřuje v *ej*, *ú* v *ou* jako v češtině: dobrej strejc, za našou stodolou.

Slyšme, jak zní nářečí Horáků:

Hrách.

Děž chodilè Pán Ježíš se svatém Petrem po světě, šle polem, hde hakorát sedlák rosíval hrách, a hned ho cestè zastavilè se ho něho a Pán Ježíš povídá: „Sedláče, proč siješ ten hrách haž k cestè? Děť ti ho lidí bodó trhat!“ „E necht, děž bodó mět lidí co trhat, bodó mět he já.“ A mjél.

Šlè dál. Tam zas hiné sedlák sél hrách, ale ho cestè véko. Zas se ho Pán Ježíš ptál, proč k cestè dáva véko a tepruvá dál hrách. „No habé mně lidí nechodilè na hrách. Děž pudó vokolo, bodó vidět véko a nepudó na hrách.“ Hale nemjél hani véké, hani hracho. Pámbu mo nepožehnáł.

Napsal P. Šeb. Páral.

V okolí měst Třeště, Telče a Dačic přestupuje na Moravu nářečí české. Lid osedlý v této krajině nazývá sam sebe Čechy a řeč svou českou. Nářečí toto ničím se neliší od obecné češtiny sousední, jak vychází na jevo z tohoto vypravování:

Kdo snědl holoubjátko?

Ševcovka upekla dvje holoubjátko, jedno pro sebe a jedno pro muža, pjekně barvy zlatý, postavjila je na pec a šla nekam ven. Švec zatím šil. Chvílkama zdvíhl nos a čuchal do sebe hezkou vůňu, kterou byla celá sednice nadchnutá. Konečně ho zarazila vůňa tak hodně, že mu mlsnota dýl na stolijce posedět nedala. Sotva žena paty ze dveří výtahla, byl ze stolíčký zhuru u randlíku. Spíš ale, nežli pro jedno sahl, pozoroval, nýjn-li žena v síni, a to z tý přičiný, že se žený moc bál. Venku býlo ticho a švec v čerstvosti holoubjátko výtáh a sněd. Mlsný jen dýž oblíznu, a hladový dýž se najijou, je starodávný přísloví. Švec byl ale mlsnýj i hladovýj: teda nebýlo jednoho holoubjátko dost; proto se taký bez delšího rozmýšlení do druhého pustil a beze všeho snědl. Potom sedl na třínožku a bedlivě šil.

Žena přišla do sednice, a že býlo právě poledne, uchýstala na stul talíře a dala objed. Všecko šlo dobře, jak přišlo, ale na pečeňu, nastala z čista jasna bouřka. „Kdo snědl holoubje?“ znělo první udeření. „Mje se neptýj, já ne; dýť sem ani nevěděl, že je pečeš!“ zněla zase odpověď, a to šlo v jednom kusí dál, otázka za otázkou, vodpověď za vodpovědí. Švec se nepřiznal, až konečně řekl, že to žena sama snědla, co na ňom na ubohým níčko sce. „No dobře teda, necháme hádký prozatim; ale od týto chvíle nebudem jeden ani druhýj mluvjit. Kterýj bý spíše promluvjil, natom to zoustane, že holoubje snědl.“

Tak rozhodla ševcovka a podle jejího výroku musilo se stát. Vod tý chvíle bylo v ševcovém domje jako v hrobje. Mrzelo je to dost. Ševcovka nemohla se vadit a klevetý vypravovat, ševcovji se zase stýjskalo, že nemuže vodpovídat a zpívat, i radši bý její vádu bý poslouchal, než to mrtvý tícho snášel. Ale první slovo výřknout přece nescel jeden ani druhýj. Býl třetí den od tý doby, co naposled spolu mluvji, dýž zastavil u domku kočár, sloužící skočil dol a ptal se na cestu k mjestu. Už mjela ševcovka hubu otevřenou na vodpověd, ale najednou zase sedla a jen hukázala rukou na stranu, kadý mají jet, a švec udělal to taký. Sloužící přijda nazpátek povídal pánovji svýmu, že sou v chaloupce dva němý. V tom výbjehne ševcovka z chalupý, kerá si býla neco výmýslila, a leze k pánovji do kočáru, dávajíc na srozuměnou, že mu cestu hukáže. Pán hudělal místo, kočí praskl do koní a už ujížděl. Tu křičí švec z vokna: „Ženo, ženuško, neodjíždij a odpust mji, já snědl holoubjátka!“ Žena se dala do smíchu, až jí krýv do tváří stoupala. Ničko teprve pánovji celýj kousek výpravovala. Pán se srdečně zasmál a dal ševcovce dukát, abý si koupjila jiný holoubjátka; z tých nedostal ale mlsnýj pan manžel ani na zub.

Napsal J. Puchnar.

Jak ostatní znaky osobitosti kmenů moravských, tak nyní působením školy a literatury i zvláštností dialektické znenáhla se stírají. V některých osadách moravských nejstarší pokolení mluví: bodo, rebe, hotěkat, prostřední: budo, rybe, otěkat a nejmladší již: budu, ryby, utěkat a t. d.

KROJE LIDU MORAVSKÉHO.

POPISUJE JOS. KLVAŇA.

Rozmanitost krojů, která před sto, ba ještě před padesáti lety činila Moravu, přihlížíme-li k malé rozloze její, zemí snad nejpatrnější v celé Evropě, zanikla skorem docela a to, co dnes jako vzácný přežitek z dávnějších časů do 20. století se udrželo, jest jen nepatrná část, pouze stín bývalé krásy a pestrosti krojové.

Vlivu rušivého ovzduší druhé polovice století 19. podlela zvolna v letech jeho padesátých roztomilá rázovitost krojů

západní Moravy, českým krojům tak příbuzných. V letech šedesátých zanikla nádherná vážnost úboru hanáckého, v letech sedmdesátých a osmdesátých vymizel úplně skorem prostý, ale svědčný kraj z Valašska. Do století dvacátého udržel se pouze pestrý kraj slovácký, třebas již valně pozbyvší své bývalé starožitnosti. Jen v ústraních hor na př. na Lhotkách a v Javorníku u Strážnice a kolem Star. Hroznkova na Uhersko-Brodsku udržel se jeho starobylý, jednoduchý ráz, sahající jednotlivými tvary oděvu i výzdoby jeho daleko nazpět do středověku.

Všude jinde uchýlil se i kraj slovácký k bohatějším, pestřejším, ale ne vždy pěknějším formám. Ale žije tu ještě skutečně, vyvíjí se dál v přechetných odrůdách, často i neznalci nápadných a většinou dle bývalých velkých farností utvořených. Ve farním kostele scházeli se totiž a dosud zpravidla se scházejí lidé téhož kroje.

A tak mohlo by se dosud na Mor. Slovácku na 28 různokrojů slovenských vypočítati a popsati a ještě mnohý z nich na jakési odrůdy rozdělití.

V okolí Mikulova jsou tři osady Gutfjeld, Nová Prerava a Frlešdorf (Fröllersdorf), osazené od konce 16. stol. Chorváty. Ti zachovali si tu, uprostřed Němců, nejen svou řeč chorvatskou, ale i svůj honosný kraj, který — poněkud odchýlný — nosí i Břeclavsko a nosily i rakouské pohraniční osady blízké kolem Břeclavě a Cahnova.

Němci mívali ovšem i na Moravě svůj kraj, většinou jako všude jinde, vážný a smutný. Jen tam, kde se více stýkali se živlem slovanským, zalíbili si veselý kraj svých sousedů slovanských, zrovna jako Maďari v Uhrách. A tak vznikl pěkný kraj německý na Jihlavsku, českému příbuzný, kraj Němců vyškovských, na hanácký kraj připomínající a kraj německých osad kolem Nového Jičína, skorem totožný s lašským krojem od Hodslavic. Leč i německý kraj zanikl a jen ženy, které vždy déle se drží kroje svého, zrovna jako svého nářečí, ty kolem Jihlavy a Kučerova chodí ve starodávných rukávcích, kordulkách a sukních.

* * *

U každého kroje našeho lidu rozeznáváti nutno šat dělný (všední) a nedělní (sváteční). Jako šat dělný býval a na Slovácku dosud jest prostý a hlavně u mužů skorem všude stejný, tak šat sváteční byl pestrý, bohatý a rozmanitý.

Nejlépe a nejrychleji se o tom nyní ještě přesvědčíme, navštívíme-li — ovšem za krásné pohody — nějakou pouť slováckou, na př. v Žarošicích tu sobotu před jménem Panny Marie, na Provodově na Pannu Marii v srpnu, u sv. Antonička v neděli po 13. červnu, nejlépe pak na Velehradě v den sv. Cyrilla a Methoděje. Jinak nutno na poznání svátečního kroje, hlavně slováckého, věnovati mnoho nedělních a svátečních dnů. Všední poznáme, projedeme-li Slovácko od západu k východu, za jediný skoro den!

Všimněme si především všedního oděvu krojového u našich Slováků, když jdou do pole, nebo na „tovarych“ (práci výdělkovou).

Mužové oblečení jsou prajednoduše. Bílé konopné široké „gatě“, zpravidla do vysokých bot zastrčené, konopná košile (na jihu Moravy má široce otevřené rukávy) a „širák“ (klobouk), formy podle kraje se různí — toť celý oblek mužský do práce! Jde-li se na celý den, připojí se „kabela“ (brašna) na denní potřeby a „halena“ z hrubé houně pro případ nepohody, v zimě ovšem kožich.

Ženský všední kroj jest rovněž jednoduchý. Košili nahrazuje „rubáč“, který se podobá sukni s vysokým límcem, na svrchní části těla se nosí „rukávce“ (krátká košilka s nabíranými rukávy a „obojkem“), pak buď „šorec“, podobný černé zástěře od zadu do předu na tělo kladené, anebo krátké sukně. Novější dobou připojuje se ke všemu buď vestičkovitá „kordulka“ anebo nepěkná „kacabajka“ (jupka), vždy pak nějaké „fěrtůšky“ (zástěry). Hlavu zakrývá různě vázaný šátek.

Za dávných časů chodívalo se jen v těch částech oděvu, které mají slovanské názvy: mužové tedy v gatích a v širáku, ženské v „rubáčku“, rukávcích a v „šatce“, která na způsob ručníku kolem hlavy v týl se uvazovala a konci svými kryla záda. Místo botů mužové i ženy nosily „opánky“ nebo „krpce“, na zimu každý měl kožich.

Šat nedělní naproti tomu vyniká bohatostí a rozmanitostí. Místo gatí se mužové oblékají do úzkých, různě barevných a různě zdobených „nohavic“, mívají vestičkovitou „kordulku“, na podzim „lajble“ s rukávy, „haleny“, a v zimě rozmanité kožichy. Ženské zase místo šorců bílé fěrtochy, rovněž zástěrovité, prerozmanité, zpravidla hedbávné a květované fěrtůšky, kordulky i rukávce bohatě zdobené, šátky na hlavách různého vázání, v zimě kožíšky, většinou bílé s černými „prémy“ z kožešiny.

Ještě bohatší „stroj“ se jeví o svatbách, kdy ještě na mnohých místech možno viděti i slavnostní „pentlení“ (věnčení)

nevěsty a družiček, původem svým až do středověku sahající, a nádherné „nevěstinské plachetky“ (úvodnice), kolem loktí svatebčanek ovinuté.

Hanáci z Křenovic u Kojetína.

Všechny tyto součásti selského kroje slováckého, ovšem všelijak pozměněné, nacházíme ve všech krojích Moravy.)*

* * *

Nejvýznačnějším representantem Moravy byl a jest dosud kmen hanácký. Úrodnost jeho půdy a rozumné hospodářství

*) O krojích moravských před 80 lety zachoval nám zajímavou památku V. Horn ve svém díle „Moravské význačné kroje lidové“ z r. 1837. Mnohý krásný obraz kroje moravského, českého i německého, zachoval nám také vynikající český malíř Josef Manes, který v letech padesátých století minulého se zdržoval na Moravě.

založily zámožnost jeho a podle té byl i jeho kroj: vážný a bohatý. Žel, že juž skoro všude dnes zanikl!

Pravý hanácký kroj, jak býval na Tovačovsku, udržuje v Tovačově jako vzácný přezitek horlivost slečny Xav. Běhál-

Hanácká nevěsta z Tovačova.

kové. Tu o slavnostech jí pořádaných, o obžinkách, přástkách, draní peří atd. viděti ještě krásné Hanačky v šorcích tmavých nebo bílých fěrtochách, až ke kotníkům sahajících, ve střevíčkách jirchových s červenými podpatky, v bílých nadýchaných rukávcích s rozmanitými obojky (krésly), ve frydečkách neboli

lajdičkách (vestičkách) z červeného sukna nebo damašku, pod nimiž vzadu se bělá až po šorec otáhlé, bohatě vyšité oplíčko, a v lipských (pestrých) šátcích, vázaných na velké záušnice. Starší tetičky mají kabátky a kožíšky starodávné, jen k pasu sahající. Mužští nosí vysoké „vyblyščené“ boty, krátké červené koženky na bocích vyšíváné, zelené marýnky (vesty bez rukávů) a frydky (kabátce) s rukávy, na hlavě pak člunovité klobouky. Vlasy se lbi krátce přistřihují, jen v týle nechávají se dlouhé, na záda splývající. Přes ramena přehazují modré pláště s límcem jedním nebo několika. Kozichy dávné, dlouhé, úzké v pase, dole široké, hnědé, bohužel i na Tovačovsku sežrali moli, tak jako různé zimní čepice (vydrovice, schořovice, ano i beranice).

Jinde na Hané zachovaly se jen stopy bývalého kroje. Na Holešovsku, Kroměřížsku a hlavně na Tlumačovsku uvidíme tu a tam ještě červené koženky (na Kroměřížsku baňaté vrapené „plky“), kolem Záhlenic bílou, v Tlumačově černou halenu, střiženou jako kabát po paty sahající. O slavnostech se tu tam děvčata nastrojí více méně správně do bývalého selského kroje hanáckého, někdy i do úboru nevěsty, která mívala na hlavě vysoký válcovitý „pantlík“, zrcádky a třásněmi pokrytý, a od něho na záda plno faborů červených, a odívala se do „úvodnice“ (nevěstinské plachetky) žlutým hedbávem bohatě vyšíváné.

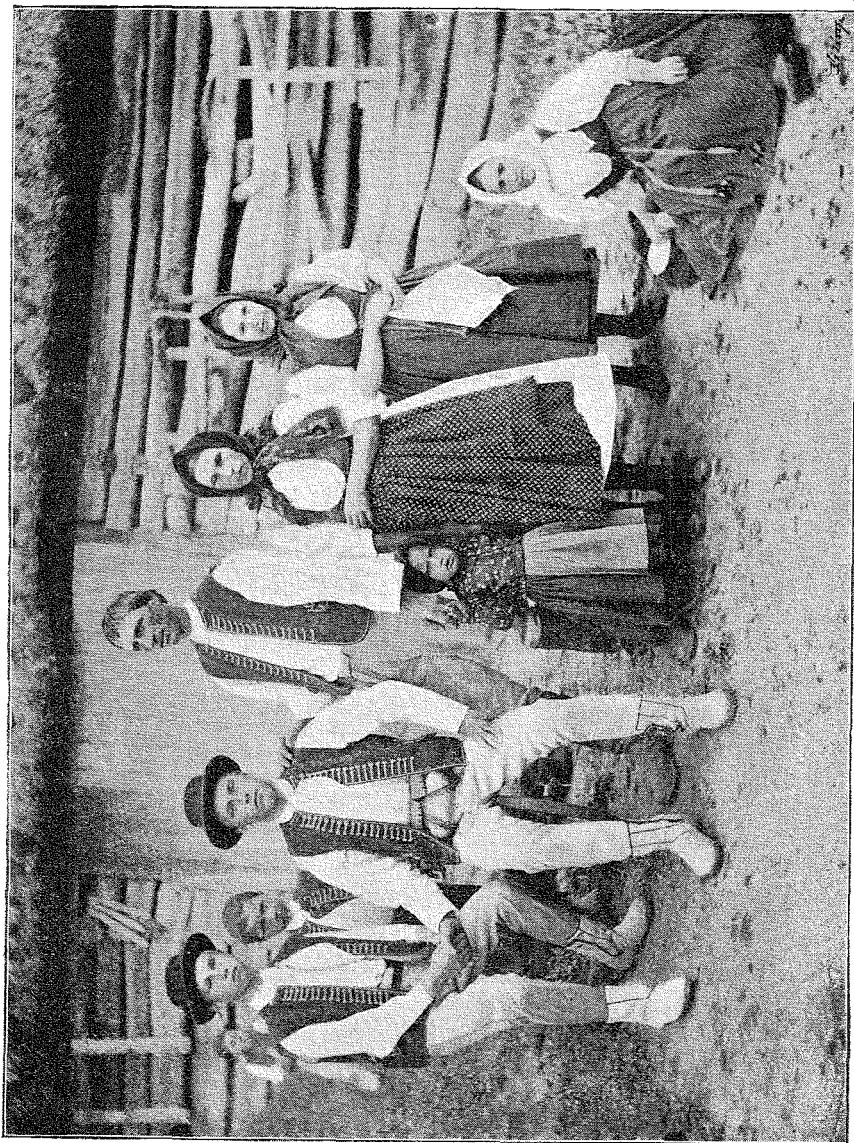
Na hanáckém Záhoří od Bystřice pod Hostýnem ku Přerovu, kolem Dřevohostic, býval ještě v letech šedesátých kroj, hanáckému pravému dosti podobný. Jenže mužští nosili žluté koženky, tak jako na Vyškovsku, a nevěsty ani družičky neměly pantlíků, než velké věnce z umělých květín, zlatých a stříbrných třásní a zrcadel.

Četné drobné úchylky v hanáckém kroji od Litovle, od Prostějova, od Kojetína, od Kroměříže, Tlumačova, Holešova, Dřevohostic (Záhoří), Zdounek a Vyškova dodávaly kroji rozmanitost a lišily kraje. V posledních třech krajích nosily se koženky žluté („žlutí Hanáci“), jinde všude červené („červení Hanáci“), různého ovšem zdobení a střihu.

* *

*

Vedle Hanáků bývali druhdy po celé Moravě nejznámějším kmenem Valaši. Rozváželi křiváky, vařečky, kolečka a tra-gače, dělávali šindel a vozili na pltech dřevo a desky po Bečvě i Moravě až do Rakous. Tehdy nosívali ještě všichni svědčný, třebaš prostý svůj kroj, který do dneška zachoval se a to ne-

Valaši z Popova u Val. Klobouk.

úplně jenom v zákoutí karlovickém, vyzovském (kolem Polánky) a val.-klobouckém kolem Bilnice. Rožnovský, velmi pěkný druh kroje valašského, úplně vymizel.

Nejnápadnější částí oděvu mužského bývala u Valachů červená nebo kermezinová vestička — „brunclek“ zvaná, jíž se

lišili ode všech ostatních kmenů moravských. Přes to, že mívala na pravé straně mnoho knoflíčků kulatých, bývala vždy otevřena. Úzké nohavice, barvy modré, bílé nebo hnědé, zhotovovány z hrubé vsatské huně a zapínaly se na lýtkách na „haklíky“. Kolem pasu býval opasek, začasťe velice široký, kožený. Košile s rukávy obyčejně otevřenými, s úzkým límečkem u krku, spínala se na jihu špendlíkem nebo dvojitým knoflíkem, kolem Vsetína uprostřed ňader „kotulou“ jako zlatník velkou. Rožnovjan jí vůbec nezapínal, vzdoruje i největší zimě. Místo kabátu Valaši nosili „župicu“, od boků odstálou, do nadkolení sahající, na všedno bílou neb hnědou, na svátek modrou, na Rožnovsku i zelenou s červenými výložky, vždy se řadou bílých, začasťe i stříbrných „gombíků“. V zimě nosívali krátký kožich dubňák (hnědý). Hlavu, na níž se vlasy přistříhovaly podle „randlíka“ do kulata a nerozčesávaly na dvě strany, kryl „širáň“, na severním Valašsku velmi vysoký, na jihu nižší, nahoře rovně zakončený, homolovitý; na zimu se vytáhla beranice nebo „schořovice“ s aksamitovým dýnkem. Na nohy obouvaly se vysoké boty v létě, v zimě bílé huněné „papuče“ s vysokými holínkami. Do sněhu na ně přivazovány v horách kruhovitě „křpě“ ze dřeva. Do hor brával se též vždycky sekyrkovitý „obušek“ proti dravé zvěři.

Ženský kroj vyznačuje na Valašsku hlavně šátek malý, uvazovaný pod bradu. Nosíval se tu vždy původně rubáč, s oplečím do poly ňader sahajícím. Rukávce nebyly tak baňaté jako na Hané a neměly obojku u krku, protože se šátek zavazoval pod bradu. Vyšití límečků a náramků bylo skrovnější než při kroji hanáckém. Na rubáč odíval se buď šorec nebo fěrtoch, jako za stara na Hané, ale častěji uzavřená černá nebo modrá „kasánka“, jinde „leknice“ zvaná, k níž živůtek byl přišit. Na zimu se nosily soukené „mezulánky“, na svatby „sukně“ fialové nebo zelené s červeným lemem dole.

Živůtek (kordulka čili frydka) býval zpravidla soukený, červený nebo fialový, z předu vykrojený a všelijak zdobený, v jižním Valašsku začasťe i damaškový se stříbrnými nebo zlatými portami. Naň se na podzim oblékal soukenný kabátek, nyní kacabajkami nahrazený. Protože byl tak jako leknice a fěrťušky tmavých barev, Valašky, když nebyly v rukávcích nastrojeny, působily dojmem skoro pochmurným.

Kožichy zimní bývaly dlouhé buď „dubenné“, nebo i suk-nem obtažené. Na nohy si Valašky obouvaly šněrovací střevíce (jančary), v zimě papuče z bílé huně. Punčochy bývaly hlavně na severním Valašsku velmi dlouhé (na tři lokte) a varhánkované. Na oděti brával se vždy buď ubrus nebo vliák. Děvčata chodila

v létě s holou hlavou, majíce vlasy spleteny v jediný „lelík“ dolů visící a „omašlený“. Dnes již dělají si „drdol“ ze dvou pletenců. Ženy nosí dosud pod šátkem čepec, jehož krásné krajky v předu pěkně čelo lemují.

O svatbách upravovalo se nevěstě a družičkám „pentlení“, malé, ale starobylé, místo věnců.

Přechod od kroje valašského ke slováckému prostředkoval kraj na Luhačovsku, v němž bylo již více pestrosti.

*
*
*

Na sever od Valachů, od Nového Jičína po Frydlant a Ostravu rozkládá se kraj lašský, již i nářečím (o krátkých samohláskách a polském přízvuku) od valašské mluvy odchylný.

V kraji tom pěkný dávný kraj skoro úplně zanikl. Jen v Mořkově a Veřovicích nosí ženy dosud týž kraj, v němž chodily sestry Palackého. Mužský kraj dotrhalo před lety ještě několik veřovských staříků.

A slušivaly zajisté zdejší šohajům soukenné černomodré nebo huněné bílé nohavice se širokým opaskem! Vesta červená se žlutými štrápci, černomodré župky (krátké kabátce) a na hlavě „širáň“ se šňůrami aksamitovými a pentlemi neobyčejně vysokými! Mládenci se poznávali podle pavích pér, která si tam přidávali. Na zimu se vyndávaly ze skříně tchořovice s aksamitovým dýnkem, kožichy (krátké) a „kopýtca“, t. j. papuče z bílé huně. Na velké slavnosti se oblékala dlouhá kabátovitá v úponky utažená župice ze zeleného sukna, valašsko-rožnovské podobná.

Ženy a děvčata se více pestřily svým krojem starodávným než jižnější Valašky.

Rukávce jejich měly velké, baňaté rukávy se širokými „taclami“, které se u lokte podvazovaly barevnými pentlemi. Sukně obyčejné byly černé „leknice“ s modrým pruhem u spodu a se živůtkem nízkým, někdy i červeným. O svatbách ustupovaly soukenným zeleným „mezulánkám“ nebo dokonce i starodávným drobně svrapeným „gromrážkám“ se živůtkem damaškovým, s předu sešněrovaným a lemovaným stříbrnými nebo zlatými portami. Zástěrky, tu „kasánkami“ zvané, byly květované, punčochy buď stávkově červené nebo pruhované, střevíce šněrovací (jančary), nebo soukenné s „ušima“, jazykovitým to přeložením přes šněrování. V zimě se ovšem nosila bílá huněná „kopýtca“. Na hlavě mívaly Veřovjanky buď bílé,

Rozina Palacká, nejmladší sestra Palackého.
(Kroj lašský z Hodslavic).

na kraji vyšívané „šatky“ nebo šátky „lipské“, pestré jako na Hané nebo na Slovácku. Obojí bývalo pod bradu uvázáno. Vedle toho nosily později mnohé i malé šátečky.

Svobodná děvčata mívala hlavu často i v zimě bez šátku a vlasy v jediný, dolů visící lelík spletené. Ženy za to mívaly

vždy čepec s dýnkem úzkým, vysoko nad hlavu čnějícím. Od nepohody chránil bílý ubrus nebo „vlnák“, zpravidla zelený, v zimě kožich, dlouhý dubenný, barevnými kůžičkami v předu, a liščinou u krku a rukou zdobený, od boků odstálý.

Nevěsty bývaly na svatbu vždy zapentleny, č. jak tu se říkalo, „zahlazeny“.

S krojem tím se stýkal v okolí Nov. Jičína původní zasmušilý kraj německý. A osady Životice a Žilina našly v něm, ovšem pokud se týče ženského pohlaví, zalíbení a nosily se po lašsku. Za to čeští mužští v Bernarticích hlízkých oblíbili si kraj Němců sousedních s dlouhými kabáty, vestami rázu německého, žlutými koženkami a cylindrovitými klobouky.

* * *

Na jih od Valachů a Hanáků od hranic moravských až po čáru, spojující stražovský vrch „Veselý“ u Kyjova s Břeclavou, bydlí jiskrný, švarný kmen slovácký, kterýž u Podivína a Čejkovic ne nářečím, ale krojem přechází do Hanáků či správněji do Brněnska horáckého. To jsou t. zv. hanáčtí Slováci. Na Luhačovsku, Slavičínsku a Bojkovsku jest zase i v řeči i v kroji přechod k Valachům. Lid zdejší mohli bychom vyznačiti jako valašské Slováky.

V kraji slováckém, jak již řečeno, nejlíp se udržely a také bývaly nejkrásnější kroje moravské.

Velice rázovité tvary krojové viděti v okolí Uherského Hradiště, Uh. Ostroha, na Strážnicku, Uhersko-Brodsku, Břeclavsku a Kyjovsku. Kraj starohrozenský jest příbuzný kroji uhersko-slovenskému, Vracov u Bzence má mnoho švábského ve svém kroji, neboli, jak tradice praví, staropruského. V Žeravicích bylo něco německého (fraky modré a nízké cylindry). Na severním Kyjovsku konečně vyčítiti možno i vliv kolonistů českých, kteří se tu hojně ve století XVII. a XVIII. usazovali v opuštěných osadách.

Juž děti se na Slovácku moravském parádí krojově! Alespoň čepička jest z různé pestré látky, často bůstkami zdobena, na Břeclavsku i kožešinou. Tu a na Ostrožsku mívá často i velký chochol z červených pentlí — aby dítěte někde neurkl!

Jakmile dítě začne běhati, dostane šatky sice v celku šité, ale chlapec na hlavu širáček příslušného kroje, děvčátko šáteček. Od třetího neb čtvrtého roku strojí se děti jako staří, jen že hošík nemá ještě úzkých soukenných nohaviček, leč plá-

těné gafky přes boty a děvčátko nemá pořádných botů. Nohavice dostávají chlapci po desátém, někde až po čtrnáctém roce. Do té doby chodí vždy v plátěných širokých gatích, na Kyjovsku v poloměstském tmavém šatu. Také na Břeclavsku nosí do tohoto věku obyčejně různé cajkové šaty.

Slovácké děvčátko z Lanžhota.

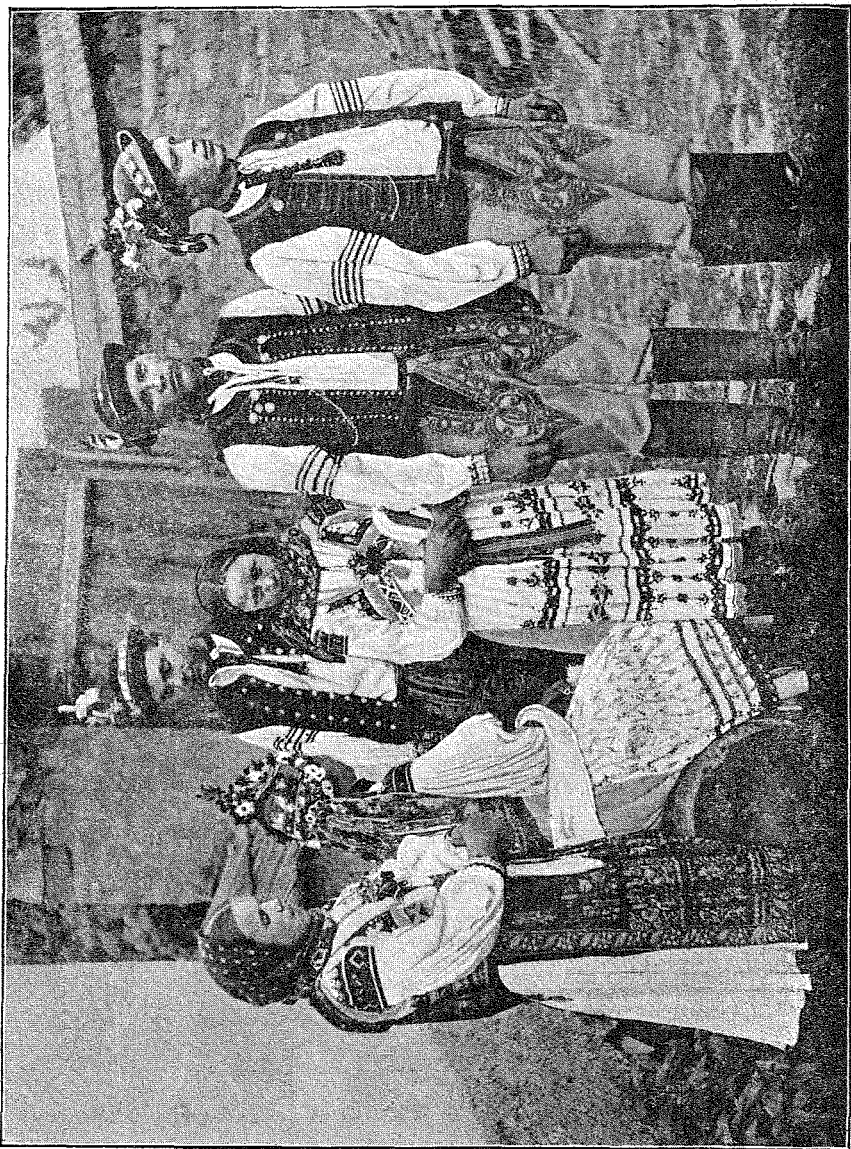
Vychodiv školu, každý hledí již opatřiti si vůbec kraj dospělých. I děvčátka šat svůj doplňují.

* * *

Ženský kraj nelze pro rozmanitost jeho na Slovácku podrobněji popisovati, aby věc neunavovala.

Většinou nosí se dosud všude ještě, alespoň od starších žen, rubáč místo košile, s oplecím tu vyšším, onde nižším a buď jednou nebo dvěma šňůrečkami přes ramena drženým. V chudobnějších okrscích: na Kunovsku a Velecku bývá delší

než svrchní šorec nebo fěrtoch; říká se tu, že jest „delší sobota než neděle“. Rukávce mají často velice duté (nafouklé)

Slováci ze Star. Hroznkovska (svatebčané).

rukávy, hlavně při Moravě a na Kyjovsku. V okrscích hanácko-slováckých a na Buchlovsku jsou u krku obojky „obršláky“ na hanácké „krésle“ připomínající, jinde jsou stojaté, všelijak

vyšíváné i krajkami zdobené límečky, na Strážnicku, Břeclavsku a jižním Kyjovsku obojky více méně velké, široké, námořnickým límcům podobné, bohatě vyšíváním zdobené.

Sukně nosí se dosud jen na západě a jihu Slovácka. Všude jinde zastupuje sukni černý zástěrovitý šorec, hustě sevrapený a lesklý, nechávající v předu rozporek otevřený. Aby rubáče spodního rozporkem nebylo viděti, převazuje se široký fěrtůšek z předu, skorem celý šorec kryjící. Na svátky vezme se místo šorce bílý fěrtoch, rovněž husto sevrapený. Jen na Velecku mívají pěkné fěrtochy šafránem na žluto obarvené. Na Hroznkovsku nosí se bílé s vyšitým živůtkem spojené „leknice“, ve Vracově a na Strážnicku modré, světle vzorkované sukně, na Kyjovsku na obyčejno ohnivě červené kanafasky a delínky, ve svátky a svatby zelené nebo černé soukenné sukně s modrým, pentlovým, na 1 dm širokým pruhem u spodu.

Tu na Kyjovsku jsou také nejkratší sukénky, sahající jen pod kolena. Jinde šorce jsou do poly lýtek a jen na Buchlovsku dosahují sukně ke kotníkům. Na Břeclavsku nosí se v létě široké světlobarvé sukně, v zimě soukenné, těžké a tmavobarvé. Nejužší úbor mají ženské na Hroznkovsku, Velecku a Kunovicu, protože nejjednodušší, pouze z rubáčku a šorce se skládající. Jinde bývá mnoho spodních sukni pod svrchními a děvčata jsou někdy jako zvony, hlavně u hanáckých Slováků a na Břeclavsku.

Fěrtůšky bývají nyní pestré a hedbávné. Dříve bývaly jednodušší, mušelinové nebo kanafasové. Na Rohatecku, Hodoňsku a především na Kyjovsku jsou tmavomodré a krásně vyšité, jakkoliv se výzdoba ta nyní místy všelijak nahrazuje pentličkami a portami stříbrnými.

Živůtek č. kordulka má nejrozmanitější stříh a úpravu. Na Hroznkovsku jest plátěný a vyšíváný a k „leknici“ přišitý. Kolem Velké jest z bílého flanelu šňůrkami zelenými a vyšíváním zdobený. Jinde býval druhdy z temného sukna a pěkně šňůreckovaný, s červenými třapci „kytkami“. Tak zachoval se na Nivnicku a Ostrožsku. Ale i tu ustupuje již živůtkům z hedbávního, kolem výstřihu pentlí, často i portami zlatými a stříbrnými zdobeným. Dlouhé jsou kordulky ve Vracově a na Nivnicku, krátké a vkusné na Kyjovsku a Břeclavsku. Většinou všude poprsí velice špatně ke platnosti přivádějí.

Šátek nosí se dosud většinou pestrý turecký, rozmanitě u každého kroje vázaný. Na Kyjovsku nosí, hlavně na všedno, pěkně vyšíváné bílé, velké „šatky“, pod bradu vázané, na Břeclavsku, u hanáckých Slováků, v Kunovicích, v novější době i na Hradištsku samém, ba i na Ostrožsku malé šátečky pod bradu,

což jest ovšem již znakem úpadku, jako svého času na Hané. Starobylé „šatky“ ručnickovité, na koncích krásně vyšité a krajkami zdobené, uviděti možno již jen v Javorníku u Velké a na svatbách a pohřbech v Lanžhotě. Na Kyjovsku mívají ženské pod šátkem čepeček, někde drnda, gargula zvaný, jehož okraj krajkami zdobený po stranách i nad čelem pěkně vyniká. Na Břeclavsku strojí se děvčata o hodech do pěkných čepicovitých rožků nahoře velikou „frčou“ z pentlí zdobených.

Vlasy na severním Slovácku panny splétají v jediný lelík a na konci zdobí mašlí. Ženy mívají tu vlasy ve dvou lelicích, různě na různé „obalenky“ namotávaných. Nejzajímavěji na Kunovicku, kde obalenka jest ze drátu, čtvercovitá a na temeni hlavy sedí. Té říkají tu také „rožky“ a okolí se Kunovjankám pro ně velice vysmívá. Přece však každé děvče rádo přijde — „pod rožky“ (vdá se)! Jinde mají děvčata i dva lelíky a v drdol nebo kolem čela otočené.

Na podzim nosíval se na kordulku bílý flanelový „lajbl“. Místo něho zavádějí se nyní bohužel různé „kacabajky“ přilehlé a volné „jupky“ často velice strakaté a nevkusně zdobené (na Ostrožsku).

Kožich ženský bývá v Přimoraví dlouhý, bílý, pásem červeným, často i vyšitým, přepasovaný. Na Kyjovsku a Břeclavsku jest kožíšek kratší, fráčkovitý, na Luhačovsku žlutý dubenný.

Když děvčata nebo ženy jdou někam dále, mívají vždy různé vlnáky pod levou paždí pro případ deště. V zimě vlnák slouží i za rukávník. Stařeny, hlavně na Velecku a Hrozénkovsku nosí dosud místo vlnáku plachty nebo obrusy konopné.

Na nohy obouvají si sice většinou různě vrapené a formované boty; jen na Ostrožsku a Kunovicku s holínkami tuhými a lesklými. Ale na Brodsku a u hanáckých Slováků ustoupily boty naprosto skoro vysokým šněrovacím střevícům. Také na Hradištsku již velice se zmáhají střevíce.

Nádherní podívaná bývala o svatbách. Tu jakoby se životní radost byla vtělila i ve krojích. Nevěsta i družičky mívaly slavnostní „pentlení“ (věnění) svatební, a to v každém kroji jiné. V podstatě byla to všude starodávná „párta“ dívčí, vyzdobená kvítím krámským, zrcadly a třásněmi, na temeni hlavy všelijak zabeďněná, aby nebylo viděti vlasů; v zadu byla změt pentlí, až k pasu visících. Doposud se pentlení zachovalo na Kyjovsku, Kunovicku, Hrozénkovsku a Brodsku. Ponenáhlu vytrácí se na Strážnicku, Ostrožsku a Břeclavsku. Jen v Lanžhotě chodí ještě nevěsta a družičky místo pentlení v „rožkách se šátkou“ a ve žluté sukni s červeným pásem u spodu. Na

Hradištsku zaniklo pentlení teprv asi před 15 lety. Jednoduché, ale starobylé bývalo pod Lopeníkem, bohaté na Ostrožsku, nádherné vyšívanými šatkami na Břeclavsku.

Ke svatebnímu úboru přísluší, alespoň na severním slovácku, plachetka nevěstinská, uprostřed pěkně vyšitá. Tu nosí ženy i ke křtu a na úvod a proto říká se jí místy i „úvodnice“.

Slováci z Derfle u Uherského Hradiště.

Pentlení, ovšem jednodušší, nosí družičky, i na pohřby mládeňců a panen v průvodě pohřebním.

V Lanžhotě mívají dosud svatebčanky v zimě na sobě dlouhé kabátové „šuby“ temnomodré, kermezinově šňürované a černou baránčinou přemované. Ve Velké a v Javorníku spa-

tříme podobné světlemodré „mentýky“ s černou baránčinou. Druhdy nosily se tu mentýky tmavomodré, liščinou lemované, velice nádherné střihem i barvou.

* * *

Mužský kroj slovácký — ovšem nedělní — jest také velice různotvárný, v den všední naproti tomu prostý a všude stejný, leda že na severu košile má rukávy v zápěstí sepiaté, na jihu otevřené; někde se nosí ke gatím zástěra obyčejně modrá, plátěná, jinde ne.

Na neděli dostane synek, zpravidla teprv ve 14. roce, až si školu vychodí, prvé řádné nohavice, dlouhým řemenem utažené a jest „pacholkem“, šohajem. Nohavice úzké jdou do vysokých bot, a jsou s poklopem „puntem“ a zpravidla modře nebo černě a dle kroje rozmanitě bohatě šňurované. V hornatých krajích, na Hrozénkovsku, bývají bílé huněné, na jižním Kyjovsku a Hovoransku modré, na Hradištsku, Ostrožsku a Strážnicku černé, na Břeclavsku ohnivě červené. Na severním Kyjovsku nosí se místo nohavic ještě někdy jirchové žluté „koženky“ č. kožky, jež druhdy mívali i na Břeclavsku a u hanáckých Slováků.

K nohavicím přidává se u svobodných někdy také zástěra — aby se nepomazaly. Širokých pasů — někdy až 25 cm z šíři — jež zároveň byly skladištěm pro peníze, tabák, fajfku, křivák a jiné drobnosti, těch už neuvidíme leda kolem Uh. Brodu a na Luhačovsku. O něco užší jsou či bývaly na severním Kyjovsku. Tu kolem nich ovíjel se na předu turecký pestrý šátek. Kordulka, t. j. vestička, bývá na severu soukenná, černá nebo namodralá, různě šňůreckovaná, někde červenými (Ostroh, Kunovice, Staré Město), jinde modrými střapci v předu, u šůsků a kapes zdobená. Na Velecku bývá delší, hlavně ve Lhotkách, a z bílého flanelu. Ale již ve Velké se hojně vedle flanelové nosí kratičká hedbávná a květovaná, na dva knoflíky zapíatá. Břeclavsko má malé hedbávné kordulky květované nebo zelené, portami stříbrnými v předu i kolem výstřihu pro ramena obšířte. Podobným střihem, ale na látce černé, hedbávné, se vyznačují kordulky na jižním Kyjovsku, kdežto na severním jsou látkové černé, kol dírek a límečku vyšité a po krk zapíaté. Košile jest v každém kraji také jiná a jinak zdobena. Na Ostrožsku a kolem Uher. Hradiště jsou nabírané rukávy její velmi široké a v zápěstí zúžené, na severním Kyjovsku i černými pentličkami svázány. Na jižním Kyjovsku a na Břeclavsku nosí chasa rukávy otevřené a až přes prsty sahající. Na Strážnicku a Brodsku

jsou rukávy také otevřené, ale kratší, neb i zavřené. Košile bývají na přednicích, náramcích a u ruk rozmanitě, u mládeže ovšem bohatěji vyšívány, a to na Hradištsku, Brodsku a Ostrožsku pestře, jinde jednobarevně, červeně, černě, bledomodře nebo bíle. Na Břeclavsku a Velecku zavazuje se košile bílými stuhami pod krkem a nad pravým ramenem, jinde se zapíná špendlíkem.

Šátek na krk, černý, nosí se jen na Kyjovsku severním. Jinde — jako na Břeclavsku — si jej uvazují chasníci, jen jsou-li odvedeni k vojsku.

V kordulce a s volnými rukávy košile jest šohaj oblečen „enem tak“. Starší lidé, mužáci, oblékají pravidelně, hlavně při chladnějším počasí lajbl, druhdy všude bílý, flanelový s výložky u ruk červenými, řidčeji modrými. Nyní ustupuje zvolna lajblům černým, na Břeclavsku i šedým.

Proti dešti nejlépe chrání halena, která se proto vždycky bere na cestu, malebně jsouc přes rameno jedno přehozena. Bývá obyčejně nemotorně z hrubé bílé houně šita a neobléká se, leda někdy přes rukávy, když juž jest starší a do práce, jindy jen přes plece se přehazuje. Límeček její čtyřhranný sahá více méně hluboko do zad, ale vždy tak, že se může přehoditi přes hlavu, nebo nad ní sepiati, aby ji kryl při nepohodě. Proto místy i hazuchou se zove. Jinde mu říkají cymbál, darmovis a pod. Jen na Velecku mají pěkné, jemnější haleny, s límcem šňůrováním zdobeným, dole černými trásněmi opatřeným a pod záda až sahajícím. Také jsou tu haleny delší než jinde, sahající ke kotníkům. Tu a při celé východní hranici Slovácka mají haleny z předu podle kroje rozmanité, pestrý výložek ze suken barevných, největší a nejpestřejší na Lhotkách, podle něhož příslušníci toho kterého kroje snadno se poznávají. Snad to jsou barvy bývalých vrchností. Shlédneme-li pak mužské kabátce z bílého flanelu, na předu černě a červeně soukennými pruhy vyzdobené, se šosy odstálými, střihu prastarého, pak jsou jistě od Velké.

Za starších dob o svátcích se bohatší strojili černými nebo tmavomodrými, modře šňurovanými mentýky, jež tu a tam „úradé“ o Božím Těle ještě podnes nosí, v Lanžhotě i o svatbách svatebčané ženatí. Tu také ženich často mívá „kabát“ červený, pod kyčle sahající, v bocích utáhlý.

Zima, Slováck a kožich náležejí nerozlučně k sobě. Ale i v kožích jsou veliké rozdíly. Nechať se Slováckovi smáli, že se řídí pravidlem: Do sv. Ducha neodkládej kožucha, po sv. Duše choď zas v kožuše! — to se ho netkne. Kožich hřeje i chladí podle potřeby — a proto leckde se nosí také dlouho do

léta. Na Brodsku jest jen krátký dubenný (hnědý) s černou beránčinou, na Hradištsku, Ostrožsku a Kyjovsku zase velmi dlouhý. Hradištský kožich má jako vracovský kolem krku bílého beránka jako „bou“, ostrožský jest samá bílá a červená kůžičková výzdoba na švech a černomodrá beránčina u krku a ruk. Na Velecku zase si oblíbili kožich kratší s modravou beránčinou. Veselsko-strážnický se podobá hradištskému, ale má u krku černou beránčinu; břeclavský má zase tulipány na zádech a je velice dlouhý, žlutohnědý. Podobný, ale bílý nosí hanáčtí Slováci kolem Podivína a Kobylí. V bílých kožích se širokými černými límci z beránčiny, dole a v předu s obrubou z bílých a černých čtverečků kůžičkových si pyšně vykračují na jižním Kyjovsku a severním Hodonsku. Čistě bílé kožichy, jen na švech černými a červenými kůžičkami zpestřené má i kroj kunovský (viz obr. z Derfle). Vzácnější jest bílá výzdoba kosmatá na kožichu v předu a za krkem. Tou se honosí dlouhé dubenné kožichy na severním Kyjovsku a u hanáčtích Slováků kolem Stavěšic.

Byla by zajímavá podívaná, kdyby se Slováci v kožích ze všech krajů někde sešli aneb někde uspořádána byla aspoň výstava všech kožichů slováckých!

Rozumí se, že také pokrývka hlavy jest součástí kroje a tedy rozmanitě se střídá podle krajů. Jen beranice v zimě jsou všude stejné: černé, astrachánové. Ale v kloboucích už se jeví krojový ráz. Na Hradištsku nosí se malé, černé, na Kunovsku světle šedé, na Ostrožsku do nedávna tmavošedé se zelenou pentlí (nyní většinou také černé), ve Vlčnově sokolským kloboučkům podobné, na dýnku červenou lehkou látkou zdobené. Velečtí jako ve všem jsou i v podobě klobouků svérázní. Jejich klobouky jsou vysoké, pentličkami a housenkami přes polovic zdobené. Za to kolem Kyjova a na Břeclavsku vládnou housenkami zdobené širáky a oba kraje se liší jenom tím, že v prvém mají širší střechy, v druhém „širůšky“ jsou zase malé. Nejvíce vyšperkované kloboučky nosí hanáčtí Slováci kolem Stavěšic. Pro housenky a ozdobné špendlíky není z klobouku mimo stříšku viděti nic. Za dávných dob nosily se vysoké klobouky hrotkovité skorem všude a v zimě „aksamítky“ s okolkem vydrím nebo tchořím. Mládež nosí za širákem takměř po celém Slovácku bílá kohoutí péra, často velmi draze placená (10—20 korun!). Nejdělsí, někdy až do pasu, mají na Kyjovsku. Na Břeclavsku nahrazují je volavčími anebo pštrosími péry. Jsou vždy odznakem statného šohaje. Říkají jim obyčejně kosírek, někde řezál, štros, ba i pomoranč. Pro dlouhý, pěkný kosírek svedla se nejedna krvavá bitka mezi chasou, za dřívějších dob i smrtelná. Móda kosírků přišla od jihu z chorváckých vesnic.

Na nohy obouvá Slováci boty, všední místy neohrabané, oukladové, nedělní pěkně svrapané čizmy, na Břeclavsku s červenými, po nárt sahajícími střapci. Bos chodí Slováci nerad; jen ve Vracově a v Žeravicích chodí mnoho mužských na boso. Krpce (opánky) kožené se řemínky viděti pouze na Lhotkách u Velké a na Hroznkovsku častěji. Jinde mívají je leda pastýři. Na Hroznkovsku nosí někdy i huněné papuče (kapce č. krpce).

Vlasy stříhají si hlavně mladí nyní již všude krátce, na severu Slovácka i starší lidé. Jinde rozčesávají si mužáci po staru své dlouhé vlasy, po většině černé a maštěním lesklé na dvě, s pútcem (cestičkou) uprostřed.

Ale výstroj mužáka, jde-li na cestu, nebyla by úplná, kdyby jí chyběla kabela kožená a čagan, t. j. hůl s ohnutou rukovětí, jak je vyrábějí Březovjané a Lopeničáři.

Při kroji moravských Slováků dlužno zmíniti se i o oděvu moravských Chorvátů, který jest jaksi původním kromem kroje břeclavského. Tři osady chorvátské u Mikulova: Guttfeld, Frlešdorf a Nová Prerava udržely si jej uprostřed Němců po staletí, jako zachovali si od roku 1580, kdy na Moravu přivedeni byli, svůj jazyk, přes to, že školy mají německé a bohoslužbu — českou!

„Láče“ (nohavice) šohajů jsou červenofialové nebo ohnivě červené; také námořnickým límcům podobné „kuolariny“ (obojky) děvčat a rovněž i „opletě“ (rukávce), „facua“ (šátky) a celý ostatní úbor děvčat jest podobný kroji děvčat na Břeclavsku, jenže snad ještě honosnější a pestřejší. Mužáci však mají modré, modře šňůrkované „láče“ a nosí svědčné dlouhé modré „mentye“, na způsob „mentýků“ slováckých, ale z lehkého sukna. Kožichy nosí bílé dlouhé. „Bélačí“ (halen) skoro již nevidíme. Také starodávné „slovenke“ děvčat a „škofie“ (čepce žen) již jen po truhlách se povalují. Připomínají ovšem na lanžhotské „rožky“ a čepce. Ženy nosí na zimu krátké hnědé kožíšky. —

* * *

Z krajů okolí brněnského zachovaly se tu a tam ještě zbytky. Na „zeleném trhu“ brněnském dosud hojně Lišnaček se objevuje v neděli ve velkých šátcích a četných zvonovitých sukních. V Troubsku a Ořechovičkách hlavně při slavnostech vlivem paní Bakešové mnoho krojového se udrželo. Na vysočině drahanské a ke Slavkovu kroj již zanikl dávno a jen ke Slováckům udržuje se v t. zv. hanáčtích osadách západně od Kobylí a kolem Klobúk u Brna.

Mužští na Brněnsku nosívali žluté nebo černé koženky, často červené, někdy modré kordulky a sice dosti dlouhé, skorem jak nosily se ve století osmnáctém, a kabátce temně modré s velkými mosaznými knoflíky. Klobouky byly tu nad-

Nevěsta slovácká z Hroznové Lhoty u Strážnice.

míru široké a housenkami zdobený. Někdy i na jedné straně „na guráš“, t. j. se zvednutou stříškou. V zimě nosívaly se vydrovice vysoké.

Ženské mívaly na svátek bílé fěrtochy (sukně), vystřižené „spenzly“ s rukávy u ramen širokými a šušky vzadu, na hlavě šátek na babku a přes něj ještě bílou dírkovaně vyšitou

„šatu“. Děvčata oblékala do parády červené sukně hedbávné se zeleným neširokým lemem, zástěrky rovněž hedbávné, kordulky damaškové vykrojené, rukávce s oboječkem pěkně varhánkováným. Šátek byl uvázaný na malé záušnice.

Spenzly (kacabajky) se záhybovitými odstálými šušky a četné sukně udržely se dosud až skoro ke Slavkovu.

Ke Klobúkám a východně od Hustopeče začíná se pestřiti onen kraj, který se nejlépe zachoval dosud u t. zv. hanáckých Slováků kolem Kobylí a Vel. Pavlovic. Hanáčtí Slováci mluví po slovácku, ale nosí se po „hanácku“ t. j. jinak než sousední Slováci. Kolem Ždánic mluví se však již hanácky (na př. bodó, dlóhé) a kraj v Ostrovánkách jest takový jako v blízkých, slovácky mluvících Stražovicích nebo Stavěšicích, také „hanácký“.

Za dřívějších dob nosívali tu mužští všude koženky a černé nebo modré z předu šňůreckované kordulky. Ale dnes skoro všude již ovládly látkové nohavice a vesty i lajble s čamarovitým zapínáním. Nohavice na jihu nosí se do bot, na severu přes boty. V zimě mívají na jihu ještě dosti často kožich bílý, velice dlouhý, vzadu vyšitý, na severu, jako na blízkém Kyjovsku, hnědý podobně střížený. Haleny už vymizely. Klobouk má mládež všude velice vyzdobený housenkami červenobílými a k vrchu i ozdobnými špendlíky. Na jižní části zdobí jej „kosárky“ nebo „štrosy“. V zimě pokrývají hlavu beranicí černou místo někdejších vysokých „šopovic“ z tchoře neb vydry.

Kroj ženský připomíná kordulkou hluboce vystřiženou a širokým nabíraným obojkem (obršlákem) svých rukávů, ba na severu i vázáním „tureckého“ šátku na pravý oděv Hanaček.

Pěkně slušivaly za stará ženským čizmičky, mnohem lépe než dnešní vysoké sněrovací střevíce. Také rubáč s oplečím ustoupil obyčejným košilím skoro všude. Sukní spodních velice vyžehlených mají hlavně děvčata mnoho na sobě, jako na Brněnsku, nahoru buď všední kanafasky nebo nedělní parádní hedbávné nebo aksamitové černé, místo dřívějších „bavnek“ nebo „súkenic“ černých, zelených nebo modrých. Zástěra, tu „fěrtochem“ zvaná, bývá nyní ovšem též hedbávná krajkami nebo „portami“ lemovaná.

I rukávce, druhdy se širokými baňatými rukávy, nyní se vytrácejí. Kordulky, druhdy soukenné nebo atlasové, bývají nyní aksamitové a kol hlubokého výstřihu pentličkami nabíranými zdobené, v předu i vzadu pestře vyšité. Místo dřívějších lajblů soukenných a marýnek s rukávy nahoře širokými nosí se nyní přilehlé kacabajky z hedbávi a sametu a děvčata, mající místo starodávného šátku na záušnice pouze šáteček hedbávný pod

Chorvatský šohaj z Guttfjeldu u Mikulova.

bradu, podobají se dosti děvčatům na Plzeňsku nynějším svým oblekem. Šátků na křídlaté „záušnice“ již skorem neuvidíš. V severní části váže se častěji ještě turecký šátek „na rožky“. Kožíškem se chrání hlavně starší ženy od zimy; mají je kratičké, strážnickým sukнем obšité, na prsou a u ruk beránčinou zdobené, vzadu se stojatými šúsky. Nevěsta a „stárky“, t. j. první děvčata pro „hody“ zvolená, tančí ještě dosti často, hlavně v jižní části „ve věncích“ z kvítí krámského a třásní i zrcádek a s velkým „kotoučem“ různých hedbávných pentlí na temeni hlavy.

*
*
*

Na kroj z á p a d o m o r a v s k ý nebude pomalu již ani pamětníků. Z jižní části Telečska, Dačicka, Třebíčska a Znojemska vůbec ani popisů nemáme. Kroj jihlavského českého okolí, kterýmž i německý ostrůvek jihlavský se šatíval, zachován alespoň od ženského pohlaví na několika místech dosud. Obrázky kroje jihlavského, ale z německé kterési osady okolní, zachoval nám Mánes a také uvedený zpředu Horn, jenž vyobrazil i párek od Znojma, a Rožinky.

Na Jihlavsku nosili m u ž š t í černé koženice na zelených šlích, vestu černou, červenou, modrou neb zelenou s velkými cínovými knoflíky, klobouk široký s barevnými housenkami, kabát dlouhý modrý nebo tmavozelený s četnými bílými knoflíky. Na zimu místo klobouku nastupovala vydrovka.

Děvčata a ženy měly šněrovačkový živůtek, na hlavě byl červený „lipský“ šátek, kol čela turbanovitě ovinutý, vzadu „na ocas“, hluboko ke kolenům splývající, jak se dosud nosí na Veselsku od malých děvčic. Sukně barvy modravé dole se obšívaly širokým červeným lemem. Rukávce měly krátké baňaté rukávky. Pod šněrováním, červenými pentlemi provedeným, nosívala se za stara od svobodných tuhá, u vdaných polštárky zvětšená vložka. Zástěrky byly velké, bílé nebo modré, punčochy červené, stěvíčky vykrojené a mašlemi zdobené.

Starší ženy mívaly krátké kabátky s rukávy u ramen namnutými a místy i čepce dosti vysoké; na zimu krátké kožíšky.

V okolí V e l. M e z i r í č í nosívali m u ž š t í koženice černé i žluté, na léto kalhoty manžestrové. Na vestu barvy tmavé přišívaly se četné knoflíky. Jiní volili vesty květované. Kabát se širokým límcem sahal až po lýtka. Vedle něho nosil se i límcový dlouhý modrý plášť. Boty byly shrnovací. Hlava se pokrývala

čepicí z „kašketu“, nebo kloboukem, v zimě beranící nízkou nebo vysokou „persiánkou“ ze šedé kožešiny a s mašlemi po bocích.

Ženy nosily sukně „cajkové“, různě barevné i hedbávné, na všední den kartounové. Na ně se uvazovaly fěrtochy hedbávné, černé nebo jinobarevné; plátěné bývaly bílé a poněkud vyšívané. Kabátky („špenzly“ později) byly hluboce vystřižené s rukávy nahoře širokými. Na zimu se oblékaly kožíšky, rovněž zřepředu vykrojené. Do výkrojku přišel hedbávný, mušelínový nebo plátěný a pak na cípech vyšívaný šátek.

Děvčata nosívala v létě „košile s pufnama“ (rukávce) s krejslíčky u rukou a k nim živůtky (lajblíčky) damaškové nebo hedbávné, ohnivých barev, na háčky nebo na šněrování. Vdané nosily někde čepce bílé po způsobu českých holubinek, ostatně čepce černé, stříbrné i zlaté s velkou, na drátech připevněnou, nazad ohnutou střechou. Vedle čepců se vyskytovaly i šátky pestré, na „věnec“ (babku) uvázané. V zimě na hlavu přišla „plína“ vázaná již po způsobu v Čechách jižních obvyklém. Na krku nosily parádnice perly a koraly s křížkem nebo penízem. Na nohy braly se nízké střevíce v neděli, ale v den všední pantofle nebo bačkory, jako místy v Čechách.

Podobně jen s malými odchylkami se strojili též i na Bystřicku. V okolí Znojma bylo viděti u žen a děvčat rovněž ony černé čepce s krajkovými, od čela dozadu skloněnými střechami na drátech, jež jsou více méně v první polovici 19. století i jinde a v německých krajích obvyklé a asi ze století 18. pocházejí. V letech čtyřicátých se na Znojmsku nosily bílé sukně, k nimž patřil modrý, vysoko vázaný fěrtůšek a modrý špenzl s hlubokým výstřihem, do něhož zapadal červený šátek. Na krku mívala hlavně děvčata skleněné korály v několika řadách. Mužové mívali často již pantalony, modré a červené vesty až ke krku, krátké kabátce s vysokým límcem a na hlavě vydrovky s lebí zelenou aksamítovou, jichž zadní štít byl někdy až 30 cm vysoký. Takový кроj měli kolem Znojma i Němci

Věčná škoda, že to vše pomalu bude žít jen ve vzpomínkách, v knihách a museích!

RÁZ KMENŮ MORAVSKÝCH.

O. BYSTŘINA:

○ HANÁCÍCH.

Ne o těch, jací jsou Hanáci nyní, ale o těch, jací bývali před 40 ti, 50 ti lety chci vyprávěti. Dnešní Hanák namnoze již se stal světoobčanem, nelišícím se příliš od ostatních kmenů českých; hanáckého sedláka rozeznáme od „statkáře“ z Kolínska nebo Roudnicka a od rolníka z Opavska snad už jen podle rozdílů v řeči.

Zeměpisně rozumí se Hanou rovina od Zábřeha po Napajedla, a od Vyškova po Lipník, a zahrnuje v sobě okresy (polit.) litovelský, ze Zábřežska Lošticko, českou část Šternberska, pak Olomucko, Prostějovsko, Vyškovsko (dolní část v poříčí Hané), Kroměřížsko, Přerovsko, Lipnicko a Holešovsko. Jádro Hanáků tvoří ti, kteří obývají v poříčí říček Blaty, Romže, Valové, Hané (dolní tok), Moštěnky, pak v poříčí Moravy od Moravičan k Napajedlům a Bečvy od Lipníka dolů. Tito Hanáci neuznávají rádi za soukmenovce již ani obyvatelů Kounicka, Plumlovsko (se strany hor) a Vyškovsko; ze Slavkova a Bučovsko teprv ne!

Všecky řeky a potoky, jakmile vplynuly do území hanáckého, počínají klidně, pomaloučku se plížiti, rozlejí se často ze svých nizoučkových břehů, aby zaplavily, zejména z jara, širé a úrodné své poříčí. — Ale nejen vody, vše jest na Hané pomalejší a klidnější, než za hranicemi: vítr fouká mírněji, mráz méně pálí, bouře tak nezuří jako jinde — i železnice sotva se plíží; vlak ujede dráhu 23 kilometrů z Olomouce do Přerova za 36 minut, tedy ani ne 40 km za hodinu. A to na rovině jako dlaň, a bez zákrutů!

Jak by jinaký měl býti obyvatel této pozeňnané země, Hanák, své půdy rodné horoucí ctitel, ba zbožňovatel? Měl by on chvátati, a hnáti se střemhlav někam, když vše kolem něho jest tak váhavé, klidné?

Ovšem, časem i ty mírné vody opustí své břehy a zaplaví okolí; vyjede i Hanák ze svých klidných kolejí, vzepne se, a pak se mu neubráníme! — Ale to jen na chvíli; rozmysl a klid se zase vrátí, voda opadne, a Haná i Hanáci jsou opět „pořádní!“

Kdo by tuto rozmyslnost a rozšafnost Hanákovi měl za zlé? Grunt jeho urodí mu hojně, čeho potřebuje k živobytí i k pohodlí; kdyby na „dáňce“ jaksi byl přetáhnut (on platí na druhé, kteří tolik nemají!) — však řepa, třebas oblaciněla, vynese mu ještě tolik, že zaplatí za čtyři Valachy a Horáky. A neurodí-li se letos nebo potluče-li, bude na přesrok zase lépe!

O půdu ovšem umí se Hanák postarati. Díváme-li se naň, jak za pluhem kráčí, nebo jak se hrabíci rozhání, řekneme snad na prvý pohled, že se „nepřetrhne“! Ale postavte vedle něho kohokoliv — však on najímá i Valachy a Slováky v době pilné práce polní! — nevyrovná se mu nikdo. S rozmyslem a pravým fortem umí se chopiti práce; ale také s láskou ji koná! Není druhého zemědělece na světě, který by tak rád půdu vzdělával, a tak rozumně. Jeho budovy hospodářské i nástroje jsou ve vzorném pořádku, a má pro každou částčku jich tak vhodné pojmenování, jako nikdo jiný.

Ovšem, nádherný kraj Hané zasluhuje veškeré té lásky Hanákovy, jako švarná děvčice přítulnosti švižného šohaje! — Nechť jiný po horách a po skalách si „lozí“, však neví, jak je Hanákovi, když za pěkného svátečního dopoledne v létě vyjde si na pole, obhlédnout úrodu

Na rozlehlých lánech černé, vonící prsti vlní se nepřehledné moře ječmene, rži a žita. Lehounký větrík dýchá na lány, od dědiny k dědině se táhnoucí, a pod jeho chladivým dechem sklání obilí své klasy, jakoby se širá pláň vodní kolébala pod nárazy přídí lodních. — Mohutné proudy paprsků slunečních bijí ve tvář úrodnou matku zemi. Pole máku, střídající se s lány řepy, kvetou bíle, rudě a růžově — zrak jest až oslněn živými barvami jich květů. Lípy, nasázené po návsi a kolem bílých silnic, rozlévají opojnou vůni po zaprášených cestách a do žudrů a okének doškových stavení, dřímajících poníže bílého kostela. Tisíce včel obletuje košaté koruny stromů a naplňuje vzduch jemnou, bzučivou hudbou, která se mísí do hlaholu zvonů chrámových, harmonicky zladěných . . .

Hanák smeká v dojetí širák a tiše se modlí. — Jak neděkovati Všemohoucímu za to vše, čeho mu štědrá rukou svou nadílí? Jak nebýti zbožným až k zanícení v tom požehnání a klidu drahého kraje? — —

K rozvaze, sebevědomí, pracovitosti a zbožnosti Hanákovy povahy druží se i dobré srdce jeho a milovnost pravdy. Maje sám všeho hojnost, přeje i druhým. Ale když i po cizím netouží, — svého nepopustí! Ale sobeckost jeho jest zdravá; vidí, že ti, kdož se nepřičinují, rádi by mnohdy na útraty druhého dobře se měli. Tak on nerozumí běhu světa; přičiň se, Pán Bůh ti požehná! Zejména člověka, který „chodí světem“

a půdy nevzdělává, si pranic neváží, a také mu nerad něčeho dá. Myslí si: „Dělej a nechod jak světů Jan!“ — Drátař, zdravý žebrák, neb i chudý student, cestující v prázdniny — málo od Hanáka užije! — Za to „hofer“ v dědině, který pomáhá při polní práci a se přičinuje, má se dobře od svého hospodáře; popřeje mu rád ze svého stolu, i jeho drobným dětem a neduživým stařečkům.

Za to před pány, zvláště „od úřadu“, rád se ukáže. Všim, čeho poskytuje jeho hospodářství, prohýbá se stůl, dojde-li třebas jen — sluha od berního úřadu! Okázalost Hanákova tu nezná mezí! I v jiných směrech: mítí koně a kočár jako nějaký kníže, toť vrchol jeho pýchy! O svatbách nejede-li nevěsta na „zdvání“ šestispřeží nebo aspoň čtyřmi, ta svatba nestojí za nic! A v neděli vyjede si Hanák s panímámou do města na hrubou jako „hrábě“. A neptejte se, kolik dá po kostele tam utržiti, aby se neřeklo, že si nemůže dopřáti! Drahé víno, plzeňské a v kavárně třebas pět černých káv — nebude přece seděti při prázdném, a zacpávati místo druhým! —

Tomu navykl si všemu v době, kdy obilí, mák a řepa tolik platily; od té doby se sice časy velmi změnily, a bylo by na místě se uskrovniti; i gruntovní kniha, často hodně zalepená, by tak kázala! Ale pýcha Hanákova nedovolí obrátiti; a tak mnohý následkem své schlouby došel až na pokraj záhuby — obzvláště byl-li několik let starostou, a měl-li mnoho práce ve městě, či stal-li se ředitelem záložny, nebo výborem v ní!

Než, to jsou výstřelky. Za pravidelných poměrů ovšem Hanák také rád „užije“, ale s mírou a ve vsí počestnosti. Po „honě“ nebo v „hody“ zabouří si ve společnosti rád; poplatí i za jiné — pro „čtvrtně“ nebo dvě nepůjde snad z „gruntu“! — při tom zazpívá si žertovnou nějakou, obyčejně na „svatou“ notu, i zatančí — ale tak, aby se tuze nezapotil: cófavó, komárka nebo kalamajku; když už je hodně v ráži, „hovado“ nebo „žabskou“. — Ale na druhý den se rozpomíná a tluče pěstí do hlavy: „Ignáco, co's to enem včera veváděl?!“ — A vrací se tím raději k úsilovné, pilné práci, kde by druhý vespával nebo hýřil dále!

Ale jinak je myslí vždy bodré a veselé, rozený humorista. Obrázky ze života Hanáků jsou — až na malé výjimky — vesměs humoristické. Nikdo by neuvěřil, že v tichých, klidných zracích Hanákových tolik šotků žertovných rejdí, obzvláště kápne-li na někoho, koho Bůh méně obdařil „vtipným semínkem“. Vtip Hanákův jest však více škádlivý nežli řvavý. Nejraději vysmívá se z cizích krajů a krajanů; vše, co leží za hranicemi Hané, jest podivné a k smíchu!

Hanák jest velký milovník pravdy; lháti vůbec nedovede, a začne-li přece, poznáš to na něm, než první lež z úst vypustí: buď se směje, nebo je v rozpacích, nevěda, jak dále do toho. Ale ani od jiného nesnese lži, a také nedá ničeho na lichocení. Přijde-li kdo naň se sladounkou řečí, jest již z předu proti němu zaujat, a myslí si: „Pane, ten mě chce ošidit, nebo něco na mně vymámít!“ Na Hanáka musí se zpřít: Ano — ne! —

Další dobrá vlastnost Hanákova jest houževnatost; on ne tak brzo chopí se nové myšlenky, a dlouho jí nedůvěřuje — ale, jakmile se přesvědčil, že jest dobrá, zasadí se o její provedení s tělem, s duší, a nepopustí, až zvítězí! Boje o dobývání zněmčených měst na Hané (Prostějov, Litovel, Vyškov) jsou toho zářivým dokladem. „Hanák se ne tak hned rozkve, ale po tem drží!“ — Vykládá se mu tato vlastnost za váhavost, nehybnost — ale jest to spíše rozvaha, která jest většinou místná!

Sebevědomý a zmužilý jest Hanák, a nelekne se hned tak něčeho. Nebezpečí schválně nevyhledává, ale octne-li se v něm, ví si rady, a neuhne, dokud ho nepřekoná. Ovšem, uváží vše klidně napřed, a pokusí se nejprve, nemohl-li by se bez boje vyhnouti zlu. Malá ukázka této vlastnosti z „taliánské vojny“: Synek z gruntu a jeden z chaloupky z téže dědiny sloužili spolu u téhož pluku a téže setniny; před Veronou, když se začalo troubiti k útoku, burcuje voják „z chaloupky“ toho druhého: „Alárm, Janko! Poďme, všeci jož běžijó!“ — Synek z gruntu: „No, počkème ešče, třeba na nás zapomenó!“ — Ale nezapomněli, a pan hejtman mává na ně šavlí; nebylo více zbytí, a tož synek z gruntu povídá: „No, málo platny, Frolišo! — Ale te běž napřed, se jenom z chalópke — nebode tě tak škoda!“ —

Ale není pochyby, že se pak oba bili jako lvi, když už byli v tom! — Hanák jest voják udatný a vytrvalý, jak ukázal na Bílé Hoře a pod Radeckým.

Z hořejší ukázky vysvítá, a jest také všeobecně známo, že na Hané bývalo a jest nad míru vyvinuto kastovníctví. Sedlák nedovede pochopiti, jak by „hofer“ nebo člověk, který má jenom podsedeck nebo chaloupku, mohl se rovnati jemu? — Trvalo nesmírně dlouho, než sedláci se smířili s tím, že v obecním výboru za třetí sbor mohou voliti domkáři a hoferi zástupce ze sebe. A kdo káže Hanákům o rovném právu volebním do obcí, ten jich na svou stranu tak brzo nenavnadí; socialisty sedláci hanáčtí nebudou asi nikdy!

Neústupnost hanácká —- najmě v „držbě“ — svědčí o houževnatosti jeho už dříve zmíněné. Co má Hanák v moci své, nepustí, dokud se mu to násilně z rukou nevyrazí. Třeba by byl stokrát přesvědčen o tom, že „právo“ je na straně druhého — dobrá, ať si své právo tedy vysoudí! Zatím jsem já pánem,

až jak soud uzná! — A výminkář se soudí se synem o výměnu třebas každý rok! Ve výměně nebydlí — ale hospodyň, když jí spadla pec, napekla ve výminkářské světničce jedenkrát chleba; — rušená držba! Jindy při návštěvě své výměny hledá výminkář klíčů od chaloupky, která je však otevřena; hospodář neví, kam se klíč poděl: žaloba na vydání klíčů, která proběhne všechny 3 instance! A s klidem, jakoby pole vlácel, chodí výminkář od soudu k soudu — a třebas prohrál, ale „on si musil hájit svého!“ — — Ovšem, tyto zjevy jsou staršího data, ale bývaly hojně! —

Zámožnost Hanákova přirozeně napomáhala i pokroku ve vzdělanosti. Hanáci mnoho čítávali, a časně, kdy ještě jiné kmeny národní na Moravě po novinách a po knize ani nesáhli. Skoro v každé dědině hanácké jest čtenářský spolek, založený v letech 60 tých a 70 tých. „Besedy“, svého času studentstvem pořádávané, budily kraj. Zámožnost dovozovala také Hanákům, dávatí synům svým vyšší vzdělání; bývaly časy na Moravě, kdy intelligence, zejména „panáčci“, advokáti, professoři a učitelé skoro výhradně z bohatých gruntů hanáckých pocházivali; teprve v novější době počali studovati i „chudobní“ Hanáci a ostatní kmeny. Odtud vysvětluje se dlouhá doba konservatismu na Moravě, kterou může teprva nová generace zlomit.

Čistě rolnický ráz Hané byl příčinou toho, že ani města jeho (Litovel, Prostějov, Přerov, Kojetín, Kroměříž, Holešov, Vyškov) nevykazovala mnoho průmyslu až do nejnovější doby. Teprve zavedení strojů hospodářských, pak snaha po lepším zužitkování a zpeněžení plodin hospodářských dala vzniknouti četným továrnám na stroje hospodářské (Prostějov, Přerov), sladovněm a pivovarům (Přerov, Litovel, Holice, Prostějov, Záhleňice atd.), cukrovarům (Vrbátky, Holice, Brodek, Kroměříž atd.) a mlékárnám, dnes v každé významnější obci téměř zřízeným. Zakládání továren dělo se však většinou nesoustavně; dařilo-li se jednomu pivovaru dobře — hned vznikla celá řada nových; pak došlo zase na cukrovary, a nyní mlékárny jsou na radě! — Mimo tento průmysl honosí se města hanácká silnými trhy na obilí a na koně.

Konečně dlužno vzpomenouti i množství škol středních: 5 gymnasií, 6 reálků, 3 obchodní školy, pedagogium, škola průmyslová a několik hospodářských trvá v hanáckých městech.

Nová doba čeká Hanou i Hanáky. Úpadek průmyslu cukrovarského (za řepu se platí sotva polovici toho, co se platvalo před 30 ti lety!); nedostatek pracovních sil hospodářských; nově chystaná regulace řek a zřizování cest vodních; četné úpadky záložen, zaviněné důvěřivostí Hanáků, kmetrovstvím a netečností k věcem veřejným; z toho a z okázalého vystupování

pocházející ochuzení kraje; nehospodárnost s inteligencí, z Hané pocházející (nikdo se téměř nevěnuje zemědělství, průmyslu a obchodu!) atd. — vše to změni brzo tvárnost Hané na dobro.

Kdo pozná Hanáka za padesát let? —

FRANT. KRETZ:

SLOVÁCI.

Jedeme-li z Přerova drahou císaře Ferdinanda dolů k Vídni, projíždíme zprvu žírnou Hanou, u města Napajedel pak se ocitneme v krajině již slovácké. Zabírá od toho města počínajíc celý jihovýchodní cíp země mezi Karpaty a řekou Moravou kolem měst Uh. Hradiště, Uh. Brodu, Veselí, Strážnice, Břeclavy, Podivína a Kyjova.

Ocítáme se tu v kraji přírodními krásami bohatém, dílem rovinném, dílem hornatém, místy bohatém, jinde zas chudičkém, ale vždy zcela odlišném od jiných, který doposud houževnatě udržoval svou samobytnost a po každé stránce poskytuje zajímavou příležitost ke studiu lidovému. Najdeme tu zachovalé kroje, zvyky a způsoby životní i neporušené novou dobou ještě povahy, které jakoby byly ztrnulou minulostí a po věky udržovaly tradice předků.

Zjev tento souvisí těsně s jedním zvláště význačným rysem slovácké povahy: s nedůvěřivostí k novotám a k cizím lidem vůbec. Domácká výchova založená na zděděných způsobech má mnohem větší vliv a hlubší účinek než jakákoli výchova školní, které ovšem nemohla se přizpůsobiti rázovitá výchova domácí. Že pak tento lid po své způsobě vychovaný přece stál na vyšší úrovni vzdělanosti, tomu dopomáhala jeho podivuhodná bystrost a chápavost. Tato výše duševní obráží se zejména též v jeho příslovích. Ukazují jak zdravý názor světový, tak jadrnou moudrost a vtipnost tohoto lidu, že nemůžeme než se tomu podiviti. Bystrost, jadrnost a vtip postřehneme ihned ve způsobě, jakým Slovák s námi hovoří a nám odpovídá. Nepřivedeme ho hned tak do rozpaků nějakou otázkou; spíše tazatele přejde po jeho odpovědi chuť ptáti se ho ještě. Vůbec hovor s lidem slováckým jest po každé stránce velice zajímavý. Buď odpoví hned, nebo pokrčí rameny, buď se vytáčí, nebo se dělá, jakoby nerozuměl; uvažuje, proč se kdo nač ptá a co by asi mohlo vzejíti z odpovědi jeho. V hovorů také rád si zažertuje.

Vedle této duševní pružnosti setkáváme se často se zdánlivou nehybností tělesnou. Ale to je jen na povrch. Kdo by

na tom přestal a nepohledl hloub do duševní dílny Slovákovi, posuzoval by ho křivě, a mohl by ho nedoceňovati.

Povaha lidu slováckého novotou překvapující působí na ty, kdož jsou zvyklí setkávati se ve světě s lidmi, strávivšími již — ať tak díme — všechny časovosti a dávno odloživšími staré způsoby. Pohříchu poslední dobou již se ztrácí bývalá rázovitost života a rozvazují se pouta, která Slováka úzce pojila k osobitému, tradičnímu životu. Tyto prvky jsou čím dál větší, a bojíme se, aby tento do nedávna ve všem tak zachovalý lid nesplynul se svým zmodernizovaným okolím. Zkáza už se valí všemi směry i na vesnice a samoty, na vzdálené horňáky a bídné kopaničáře.

Snahy osvětové a pokrokové těžko pronikají na Slovácku! Největších ještě úspěchů dosaženo v oboru zemědělství. Od hroudy zemské, tedy od základů, bude se však bohdá postupovati dále i v jiných směrech, třebaš krokem volným. Prozatím odtud ovšem ještě uniká blahobyť stejně jako malebný kroj, jako ladný průmysl domácí, jako bývalá zachovalost jeho vůbec. Jest to podivný zjev, že všeliká plevel nalézá v našem lidu tak chytlavou půdu a dobré, zdravé jádro že se neudrží. Necudná odrhovačka se ujme ihned, píseň nádherného nápěvu a básnického pelu se zapomíná, nelíbí. Žijeme patrně v jiném ovzduší, než bývalo za dřívějších časů. Jen aby se zkáza nedotkla též povahy slovácké!

Bylo by přeškoda těch statečných, neochvějných tuhých postav, složitého, obratného, pevného těla!

Tenčíť se počet chvalitebných vlastností a ctností, které zdobily náš venkovský lid. Prudká vášnivost setrvala podnes, nesmířitelnost pro malichernosti, domýšlivá ješitnost se nevytratila. Též o vychytralou úskočnost není nouze. Mnozí jsou hladcí diplomati, mnozí vážní poctivci nejvybranějšího zrna. Prudká, náhlá povaha převládá téměř u všech, ačkoliv na druhé straně se nachází dosti měkkosti, citu a horoucí oddanosti přátelské, spojené se srdečnou přímostí a dobrotou. Avšak jsou chvíle, kdy se roztrhávají city vážné a nad hladinu vyvírá nezkrocená, rozbouřená vášně, ohnivá letora provázená neohroženou statečností zanechává po sobě často žalostné následky.

Lehce vznětlivá letora Slovákova zaviňuje smutné výjevy, které se naskytují často při pitkách, při muzikách, při odvodu, při sporu o „kosírek“, o milou, o „vonicu“; všude proniká vzdor a neohrožená odvaha, která nedbá ani těžkého zranění, ba neleká se ani smrti.

Obchoduje-li Slovák, pozná se teprve jeho vychytralost. Má v tom směru dobrou školu. Ošiditi se nedá a čím zkrou-

šeněji se tváří, tím větší šibalství provede. Zejména proslulí jsou obchodníci s koni. Ti předčí kde koho. Pokládají si přímo za zásluhu, podaří-li se jim kupce ošáliti. A jak vroucně Slovák se modlí v kostele v den před některým „jarmarkem“, „aby mu Pán Bůh dal štěstí“!

Ale na druhé straně jest přece jen většina vážných a poctivých mužů, spravedlivých hospodářů a obchodníků. Nikde na světě není světla beze stínu. V povahách Slováků nalezneme nejostřejší odstíny a různosti. Co vidíme na jednom, marně hledáme u druhého. Souborně vztahovati určité charakteristické známky na všechny jednotlivce není možno. Duševní dílna tohoto lidu je skutečnou záhadou. Nálady a výbuchy vášní střídají se tak, že ani nepostřehneme příčin oněch náhlých přechodů a převratů. To se jeví nejen u mužských, nýbrž i u ženských, které jeví tuhou vytrvalost a nepoddajnost jako mužové. U žen větší měrou se dochovává pověřivost; starodávné názory některé sahají svým původem až do dob pohanských. Náboženství s pověrou se křížuje, osobní názor jest často v rozporu s treštním zákonníkem. Slováci mnohá věc se zdá býti nevinnou, má důvody pro její ospravedlnění, ale liché, jako na příklad, když vezme něco bohatému; to prý boháče nebolí. Ale v mnohých případech je zase velmi citlivý, a houfně se vzájemně žalují z malicherných příčin pro urážky na cti.

Náboženské povinnosti své Slováci konají věrně a oddaně, s vroucností vnitřní. Rádi chodí též na pouti. Ale náboženství a mravnost nelze u nich směřovati v jeden celek, ač jedno vyplývá z druhého. I tu zděděné názory často nabývají vrchu nad zásadami dnes platnými. Slováci mají některé mravy, které nám se přičí, ale k povaze slovácké těsně přiléhají. A nebyl by Slovák Slovákem, kdyby pozbyl těchto zvláštních způsobů.

V práci i nejtěžší jak muž tak žena jsou pevní a vytrvalí. Proto jsou hledáni daleko na polní práci a k různým řemeslům, při čemž vyvinují záhy podivuhodnou zručnost. Nejvíce jich se věnuje zedničině a tesařství. Ale také v každém jiném oboru řemeslné práce výborně se osvědčují. Za starodávna mistrně ovládali ve všech směrech domácí průmysl; zachovalé památky zároveň dokazují ušlechtilou mysl nadaného lidu.

Bohužel mnoho zla způsobuje alkohol, který při vznětlivých, ohnivých povahách Slováků zlopověstně řádí. Naše soudy mají hojně dokladného materiálu o tom, v jaké černé ovocce dozrává símě alkoholismu, hojně pěstěné v různé jakosti v nesčetných hospodách a krčmách v uzavřených i neuzavřených nádobách. Tu často nastávají hádky a pračky, při nichž zpravidla teče krev. Vznícená prudkost a nezkcrocená vášnivost pře-

náší své stíny i do domácností, kde vrcholí pak v surovostech a příkrostech ke všem domácím. To víno a ta kořalka!

Ale případy ty zvolna přece jen řidnou. Rolník se vymaňuje z drápů upírů a cizopasníků, staví se na vlastní nohy, poznává své vady a vystřihá se jich. Vrací se sám sobě, k poctivosti a dobru. Máme mnoho neporušených rodin i obcí, kde se statečně obhájili proti alkoholu i proti lichvě.

Mezi příbuzenstvem bývá upřímná sdílnost a družnost, která se namnoze jeví též v obcích. Svornost a dohoda až do nedávna bývala vzorná. Ale poslední dobou vneslo se mnoho bludných hesel mezi lid, mnoho zavinil úpadek blahobytu a tak rozseto do klidných chat a obcí na mnoha místech hojně zlé vůle. O dobrém srdci Slovákove svědčí též jeho štědrota: nelakotí a když Pán Bůh požehná, rád pomáhá nuzným a potřebným.

Jemnost a měkkost slovácké povahy prozařuje nejskvělejšími barvami v nádheře národních písní. V nich jako v zrcadle nejvěrněji odráží se pravá povaha Slováka v radosti, rozkoši, plesání i v bolesti a žalu. Písni zněl kdysi celý slovácký kraj, i v noci ponocný zpěvem ohlašoval hodiny, i žebráci zpěvem dům od domu vyptávali si almužnu, i děti na pastvě za zpěvu obháněly stáda. Vůbec pestrost kroje, jemnost vyšívání, lahoda obrovňavek a malúvek, úprava domácností a vzorná čistota ve všem zřetelně charakterisuje ušlechtilou povahu tohoto rázovitého kmene.

Jednotlivé divoké výstřelky nesmějí se stotožňovati s povahou celého kmene. Dobré vlastnosti Slováka doposud vysoko vyvázejí všechny ostatní odchylky různými okolnostmi přivoděné a nemění základního rysu povahy jeho. Mravnost, poctivost, ušlechtilost, statečnost a pilnost setrvává stále ještě v tomto kraji a pokrokem vzdělání, umožňovaným a podporovaným školami hojně zřizovanými, bohdá se ještě zdokonalí a ušlechťí ve formy nezdolatelných ryzích povah.

VALAŠSKO.

MĀTOUS VĀCLAVEK.

I. KRAJ A LID.

Moravské Valašsko zabírá severovýchodní část Moravy, prostoupenou odnožemi Bílých Karpat a Bezkyd. Bezkydám se přikládá též název Javorníkův od pohraničního vrchu Javorníka. Valašským Bezkydám náležejí nejpamátnější a nejmilejší každému srdci moravskému hory: velebný Radhoš t.

plný podivných bájí, ve vnitřní skupině jejich a posvátný Hostýn v nejzápadnějším jich výběžku.

Území valašské má na svém okraji města Frenštát, Kelč, Zlín, Vizovice, Valašské Klobouky a Brumov. Jádrem Valašska jest kraj mezi Bečvami, Vsetínskou (Vsackou) neboli Horní a Rožnovskou neb Dolní. V něm jsou města Valašské Meziříčí (Meziříčí nad Bečvou), Vsetín a Rožnov.

Je na snadě, že v krajině hornaté, jako jest Valašsko, úrodné země jest na mále; toliko v údolích Bečvy a jejích přítoků jest půda poněkud úrodná. Obilí rodí se tedy málo. Hlavní strava pro valnou část obyvatelstva jsou zemědělské plodiny a zelí. Ovocného stromoví jest hojnost; zarodí-li, suší se ovoce a ze švestek (trnek) pálí se dobrá slivovice. Z jalovinek dělají borovičku. Dobytek chová se nejvíce hovězí a ovčí, kravami nebo volky obdělává rolník pole. Ovce chovají se posud na Rožnovsku a Vsacku. Pro snazší živobytí Valaši chápají se také všelikého výdělků, drobnějšího odchodu a průmyslu, zvláště výroby křiváků (kudel), nožů, brousek, košíků, škopků, putýnek, hrabí a jiného hospodářského náčiní. Továrny na nábytek a sklené hutě na Vsetíně, Hrozenkově, v Karlovicích a v Krásně přispívají též k poživě obyvatel. Ve Vizovicích a Kloboukách vyrábějí se huněné papuče, v Rožnově a ve Frenštátě kvete plátenictví. Jindy býval veliký obchod s dřevem.

Valachů počítá se na 160.000 duší, jméno pak „Valach“ znamená pastýře, zvláště pasáka ovec, neboť ovčáctví a dobytčářství bylo druhdy jedním z hlavních zaměstnání lidu valašského. Za sousedy mají na severu Lachy, kteří však mluví nářečím valašskému podobným, a ani kroj není nebo nebyl hrubě odlišným, zvláště při okruhu vesnic valašských. Na severozápadě sousedí s nimi Zahoráci, mezi Bystřicí pod Hostýnem a Lipníkem usedlí, činící přechod od Hanáků k Valachům; na jihozápadě jsou Hanáci (kolem Holešova) a na jihu konečně sousedí s nimi Slováci, kteří jak řečí tak poněkud i v kroji a ve zvycích a obyčejích jsou podobni Valachům.

Dle náboženství jsou Valaši po většině katolíci, evangelíků obojího vyznání je nejvíce v okrese vsackém (16.400 oproti 17.700 katolíkům).

Protireformace byla zde, ač krutá, přece však malomocná. Valaši zůstali na Vsacku, (jakož i v některých obcích Rožnovska a Meziříčska) po většině vždy věrni víře dávných otců svých (t. českobratrské), a od pronásledování a všelikých trampot osvobodil je teprve toleranční patent císaře Josefa II. (1781). Ve 30leté válce drželi Valaši se Švédy, podporující je

všelijak buď pomocnými zástupy svými nebo dovážením píce a potravin, začez byli jako zemězrádci i na hrdle trestáni (1644). V posledních však válkách císařů Leopolda I. a Josefa I. s Turky a odbojnými Uhry stáli věrně na straně císařské a bili se statečně s Turky i Maďary, když tito v houfch zabíhali z Uher do Valašska (1663, 1683, 1708). Ale těmi vpády nepřátelskými byla krajina valašská ničena a hubena až běda, lid vybíjen, dědiny a městečka páleny a lid odvláčen do zajetí.

Chalupy valašské jsou všechny dřevěné. Střechy jsou pobity šindelem. Kuchyně v chalupě není, vaří se nyní v jizbě (světnici) v „kamnech“. Dříve v jizbě bývalo topení, otevřená totiž pec, a vatra (ohniště). Z peci vyčníval široký, dřevěný komín, jehož otvor (sopuch) nad čelustí visel a kouř pak z peci i z vetry odváděl tlem (stropem) na hůru (půdu). Odtud ucházel kouř skulinami střechy ven.

Nábytku v jizbě je málo. Okna malinká. Nad nimi jsou malované lišty s květovanými talěrkami a tufarovými džbánky. Na stěnách visí obrazy těsně vedle sebe na skle neb zrcadle malované. V pravém rohu u okna stojí stůl s vyřezávanými trnoži. U stola jsou dvě lenošky (židle) s opěradly vyřezávanými a sedadly vykládanými. Za stolem v rohu je kútnice (almárka), v níž se uschovávají cennější věci. Kolem stěn jsou lavy (lavice). Blíže stola je ložnice (postel), nad ní upevněn z plachty kolebač, který nahrazuje kolébku.

V síni jsou žrna, ruční mlýnek. V komoře je sůsek (truhla) na stravu (mouku, obilí, zrno) a j.

Z nemocí jsou obyčejné astma, dýchavičnost, následek chůze do hor, kopcův a strání, kde mají buď své chalupy (paseky) nebo polnosti. Hojně se vyskytují též plicní neduhy a vřed (vředisko) soujem to mnoha nemocí, zvláště reumatických.

Národní uvědomění a politické vzdělání je mezi venkovským lidem valašským teprve v počátcích, a ještě dlouho potrvá, než se vzdělanectvu měst valašských podaří vštípit lidu myšlenku, že přináleží veškerým životem svým k národu českému, obývajcímu v širých vlastech koruny české, kterýž jako národ v říši má vedle povinností také svá nezadatelná práva. Že učitelstvo, duchovenstvo, ano i združení sokolská též v tomto směru za rozličných příležitostí na lid účinkovati mohou, a to vydatnou měrou, netřeba dovozovati.

Duševnímu vzdělání valašského lidu slouží mimo obecné školy zvláště c. k. vyšší gymnasium ve Val. Meziříčí, pak měšťanské školy, chlapecké a dívčí ve Val. Meziříčí, ve Frenštátě, na Vsetíně, ve Zlíně, Vizovicích a v Kloboukách, při nichž

jsou i pokračovací školy průmyslové pro živnostenský dorost. Mimo to prospívá průmyslu tkalcovská škola ve Frenštátě, řezbářská (odborná) v Meziříčí, a školy košíkářské ve všech skoro městech. Pro zvelebování zemědělství působí hojné spolky hospodářské a zimní škola v Rožnově.

Krása valašského kraje a hojné prameny vodní daly vznik četným lázeňským místům i letním obydlím. Zvláště vyhledávány jsou cestovateli a lázeňskými hosty Pustevně na Radhošti, kdež architekt Dušan Jurkovič vykouzčil překrásné domky k letnímu pobytu, pak Rožnov, Kunčice, Frenštát a mn. j.

METHODĚJ JAHN:

II. POVAHA VALACHŮ.

Jaký kraj, taký lid, možno právem říci o valašském člověku.

Hory, junácké hory to byly, v nichž se po staletí vytvořoval ten drsný, houževnatý a nepoddajný duch pravých Valachů, těch, kteří žijí v odlehlých, od světa odřízých koutech, kam nepřinesla osvěta svého světla a s ním ani svého čadu.

Štíhlý, ale pevný a kostnatý Valach jakoby stvořen byl k životu v horách, kde je mnoho krásy, ale málo slunce, hojné drsno, mlhy a sněhu, hojně kamení, ale málo prsti a málo chlebička.

Příroda Valachova není jeho mateří dobroditelkou, je skoupou macechou, s ní se musí rvátí o každé sousto, aby se uživil. Podívejme se na jeho pole! Krčí se někde pod lesem a trčí z něho kámen na kamenu. Už je vybírá z políčka tolik století, urobil si z kamení zeď, aby přivaly nespláchly tu skrovnou vrstvu prsti — a pořád je ho tam ještě tolik! A jaká půda, taká úroda. Když někdo jede na Valachy tam do hor, povídají mu: „a tam je začátek kamení a konec chleba“. Svatá pravda! Viděti nutno ty černé ovesné osušky, aby kdo pochopil, jak nuzně místy se stravuje valašský horal. Ten bílý městský chlebiček jednou za uherský měsíc je mu sváteční štědrovkou. Těžký, únavný, klopotný život!

Pole jsou nerůdná, ale i ten dobytek je takový skrovný, zakrslý. Mohl by býti jiný, podmínky tu jsou, pastvin hojně. Ale vykládejte tu o dobytkařství, ovocnictví a lukařství — kdežpak! Neuvěří vám. Jen ne poslechnout a začíti něco. Ne, je to zatvrdlá kůstka a k pánům nedůvěřivá ode dávna. Rozlož tu člověku co chceš a jak chceš, vyslechne tě a třeba ti dá za

pravdu, ale jak se sejde se svým, už pohodí rtem: „řanu, věřte těm pánom.“ Ovšem zkusil dost za dob, kdy všemohoucí páni násilím, lstí a chytrostí ujařmovali a zotročovali Valáška hmotně i duševně.

Při tomto svízelném životě nedivíme se, že časem Valach ztrácí odvalu, že se vysílí zápasem o skývu a dá se na marnost, mysle, že je mu napřed souzeno ve hvězdách, co ho tu potká. Často, když by měl jednat, založí ruce a řekne si: „a jaksi bylo, jaksi bude,“ anebo utopí hoře v židovské otravě, nejhorší neřesti, která rakovinou spaluje zdravý jinak jeho kořen.

K bídě hmotné přisedá bída mravní.

Pije se o křtech, úvodech, svatbách i pohřbech, pije se o končinách, o pouti, o hodech, o svátcích, v neděli, jak rok zdělí. Pijí muži, ženy — i děti! Kořalka jítří krev a podněcuje hádky, rvačky a soudy, kořalka rozplaměňuje mládež při muzikách až k bezuzdnosti. Muziky hubí mladé a soudy dospělé. Často pro kus meze šla „huňka za Valáškem“. Ty hořké konce! Buď otročina a dřina doma nebo Amerika. Tolik rodin hledá ročně svou lichou spásu tam za mořem. Vlastně jdou zase otročit, ale myslí, že lépe se otročí v cizině než doma vlastním na očích.

Černý obrázek, ale což jsou ty hory jiné? Nejsou ony samy tak drsné a chmurně zamženy jako ten život horala?

Ale přece i zde jest časem slunno a jasno a též i lid má své světlé stránky.

Valaši jsou lid nadaný, vtipný, přizpůsobivý, svobody milovný.

Ty staré výšivky, kraslice, svědčivý kroj, ty různé dřevěné výrobky, písně a pohádky — vše to vyprýštilo samorostle z kořene duše lidové. Sem tam najdou se krásné duše, milé a líbezné ženy, zachovalí a moudří starci, s nimiž jest radost pobesedovat. Posloucháme takového staříčka a divíme se, odkud se vzal ten opozdřený prorok ve hrubé haleně.

Právě pro ty krásy kraje a pěkné prvky v duši valašské je třeba, aby se pracovalo s úsilím o zachránění hor a Valachů. Hory podtíná panská sekyra a hrozí zpleněním kraje a kořalka ničí soustavně lid. Valašsko volá po pracovnících. Ne hřmotem a třeskem, ale drobnou a vytrvalou prací Valašsko se vrátí Valášku. Každý pracovník vytuší, kde a jak třeba dlaně přiložit.

Usnadnití hamižný život, prosvítiti mozek a srdce — pak lepší, pevnější bašty proti cizímu přivalu se strany severovýchodní — a nebude nad kmen Valachů!

MAT. VÁCLAVEK:

LAŠI A LAŠSKO.

Jedeme-li z Přerova Severní drahou vzhůru k Moravské Ostravě, pozdravují nás na pravo za Hranicemi již z dále ssutiny hradu starojického, a po chvílce vynoří se nám na téže straně největší památník krajiny, pozůstatek hradu štramberského: okrouhlá věž zvaná „kulatina“ nebo též „trúba“ s historickým vrchem Kotoučem. Ale řečené památníky pozdravují nás též jízdou z Valaš. Meziříčí, blížíme-li se stanicí hodslavské, uprostřed bujného lesa položené, a další jízdou ku Frenštátu. Odtud dále až k Místku vede dráha rozkošnou krajinou. V pravo i v levo pnou se do značné výše hory Bezkydy s památnými vrchy: v pravo Radhoštěm (1130 m), Smrkem (1282 m), Lysou Horou (1325 m) a j., v levo táhlým Ondřejníkem (965 m), Kazničovem a j. Od Místka, podél říčky Ostravice až do Mor. Ostravy rozkládá se v levo rozsáhlá rovina, posetá městečky a dědinami, rozloženými uprostřed širých lánů polí a zahrad. Úrodnost však pro drsné klimatické poměry není valná.

Ostravice činí hranice mezi Moravou a Dol. Slezskem (Těšínskem) a řeka Odra tvoří opět hranice oproti Hor. Slezsku (Opavsku). Pravý břeh Ostravice jest poněkud vyvýšen, tvoře okraj náhorní planiny slezské.

Tato jízda zde neb onde poskytuje nám výhled do nejzazšího kouta severovýchodní Moravy naší, do krajiny, jež se označuje obecným a přijatým jménem Lašsko. Na jeho nejsevernějším konci ocítáme se také v kraji ostravském, kdež tisíce lidu dobývá si nuzného chleba těžbou kamenného uhlí, kdež obyvatelstvo domácí je od průmyslových závodů utiskováno po stránce hmotné i duševní až běda.

Krajina kolem Nov. Jičína sluje mimo to také Kravařsko, od někdejších majetníků, pánů z Kravař, tak pojmenované, a nikoli snad od chovu dobytka, který je tam náhodou znamenitý.

Jméno Lašsko, Laši, jest názvem kmenovým, národopisným. Co se však pojmenování toho a hranic Laška týče, jest posud a bude vždy v nejisté váze; zabíráť zajisté mimo moravskou část též Opavsko a západní část Těšínska, pokud se tam mluví jazykem českým. Ale hranice nářečí lašského zvláště na Těšínsku zůstanou vždy více méně nepřesné proto, že na mnohých místech živel polský ubírá víc a více půdy živlu českému.

Mimo to jméno „Lach“ svrhují obyvatelé některých míst se sebe, příkládajíce je svým sousedům, sami sebe jmenující buď „Valachy“ neb „Moravci“. Ano v Těšínsku na rozhraní řeči české a polské „Lach“ a „Valach“ jsou vzájemnými přezdívkami. Na rozdíl *l* a *l* zakládá se i různý význam slov; *l* zní hruběji, *l* jemněji, jako v polštině: *l*ach je trhan, *L*ach jméno obyvatele. Lid sám jmenuje svou řeč „moravskou“.

Nelíčená, upřímná, srdečná zbožnost — praví Fr. Bartoš — jest základním rysem kmenové povahy lašské. Je sice všecek lid moravský ve svém jádru zbožný, ale zbožnost kmene lašského jest jaksí hlubší, niternější. Tak srdečného zpěvu kostelního jako na Laších neslyšeti jinde. Jako nářečí lašské, nemajíc žádných slabik dlouhých, tak i zpěv lašský rychlým tempem se nese a zní velmi lahodně. Srdečná zbožnost proniká také veškeru poesii kmene lašského, docházejíc výrazu i v písni milostné. Z moravských legend dobrá polovice jest původu lašského a tolik krásných koled nemá žádný kmen jako právě Laši.

Ale povaha Lachů, skvějící se i jinak všemi přednostmi moravských kmenů, zdravotou tělesnou, pracovitostí, ladným krojem, valašskému podobným, rychleji než u jiných kmenů změnila se ve svůj neprospěch a to hlavně vlivem průmyslu, na Lašsku nejbohatěji rozvinutého, při němž tisíce domácích lidí se shání za živobytím.

Před lety se odložil kroj, po něm odkládají se ostatní složky bývalého života. Žel, že se tím vším ztrácí u zanedbaného lidu i vědomí národní příslušnosti a ve velikém zlomku tisícových mass rozestírá svá vlákna ošklivý pavouk mravní lhostejnosti v doprovodu alkoholu. —

Aby se zlu tomu tak zhoubně do lidu na Ostravsku se zahrázdivšímu poněkud čeliti mohlo, starají se pečliví jednotlivci a české spolky ostravské především o zvelebení školství s příkladnou obětivostí a nadšeným úsilím, ale za nepředstavitelných překážek odpůrců.

Dnes bohudíky Mor. Ostrava má již své české gymnasium a svou českou reálku, sousední Mariánské Hory a Zábřeh české školy měšťanské, Mar. Hory i obchodní, Polská Ostrava získala český ústav učitelský a jedinou českou měšťanskou školu (chlapeckou a dívčí) v celém Rak. Slezsku. Tak bohdá vzděláním a osvětou budou tam vyváženy a zmařeny nástrahy poněmčovací, které zejména se strany průmyslových závodů v Moravské Ostravě a ve Vítkovicích se kladou lidu s úsilím lepší věci hodným, a obmezována bude též další mravní pokleslost — tato kletba průmyslu.

Rušivě též působí jednak na svéráznost, jednak zase na povahu lidu ve střediskách průmyslových (v Mor. Ostravě, ve Vítkovicích, Frydlandě a j.) stále přistěhování cizích žvlů, zejména Poláků se strany jedné a haličských židů se strany druhé. Ze konečně i alkoholismus podtíná lidu kořen jeho dříve neporušeného charakteru, jest na snadě. Druhdy vyznačoval se lid lašský kromě zmíněné už zbožnosti zvláštní prostotou života a bezúhonností mravní; věrně zachovával svůj kroj a lpěl na zvycích a obyčejích svých otcův a dědův. Jeho krásné písně, jak světské tak i duchovní, jeho pohádky, přísloví a j. projevovaly plnou neporušenost a nezkaženost jeho života. Jistý znalec a stálý svědek těchto neutěšených věcí charakterizuje případně život na Ostravsku: průmyslový čmoud, lopota a téměř vagabundský trochu život opálil ty dřívější květy zbožnosti, sahaje přímo na kořeny a na dětinské jádro ducha lidového. Není to niterná zbožnost, s čím se setkáte v denním shonu životním a v naše průmyslové neděle na Ostravsku a Karvínsku, je to jen převážně konservatism forem, z nichž se též povlovně vyzouvá značná část dělnictva.

Lašsko se honosí zvláště hojným počtem krásných, památných a zajímavých míst. Cestovatelé měli by voliti tento kraj častěji než dosud za cíl svých výletů. Tu teprve by poznali, jak vypadá náš lid, jaké jsou poměry naše národní. Kdo nezná Lašska, nezná našeho národa — to možno říci směle.

Máme tu *Hodslavice*, rodiště Františka Palackého. Na vrchu Kotouči ve Štramberku uhájili se křesťané při vpáde tatarském do Moravy r. 1241. Vrch ten, skládající se z tuhého vápence jurského a prorvaný rozpuklinami, jest i zajímavý svými jeskyněmi Čertovou dírou, Šipkou a Psím kostelíkem. V děrách těchto lze spatřiti krásné krápníky a nalezeny zbytky předpotopních zvířat mamuta, nosorožce, soba a j.

Nový Jičín, hlava „Kravařska“, ležící nad říčkou Jičínou, má většinu obyvatel německých. Čechové tu žijí ve značné menšině. I vedou tuhý zápas ve všech směrech národního života, zvláště ve školství, s nepřítelí německou.

V úhledném městě Příboře, nad říčkou Lubinou ležícím, v němž jest český ústav učitelský a zemská vyšší reálka, narodil se znamenitý místopisec moravský *Rehoř Volný*, benediktin rajhradský (1793—1871). K osudům města Příbora pojí se namnoze i osudy nedalekého hradu *Hukvaldu*, jenž ovšem nyní jest napolo zbořen. Ale i zříceniny jeho uchvacují jak polohou, tak i rozsáhlostí a ohromností svou. Byl hrad *Hukvald* největším na Moravě, podle něhož už ve XIII. věku celé panství se nazývalo, kteréž nyní jako léno koruny české

náleží olomouckému arcibiskupství. Četní hosté z Vídně usazují se tu v létě, aby tu okráli na nádrech přírody — pohřichu sem vnášejí též cizotu. Obec *Hukvaldy* jest rodištěm skladatele *Leoše Janáčka*, kterýž tedy jest původu lašského jako jeho vzor a učitel *Pavel Křížkovský*.

Frydland proslul rozsáhlými hutěmi a doly železnými, jež náležejí arcibiskupu olomouckému. *Frydlandská kamna* železná jsou známa po celém světě. Podobné železné hutě jsou i v rozsáhlých dědinách *Čeladné* a *Ostravici*. Jdouce dolů po řece *Ostravici*, slyšíme všude, na moravské i slezské straně, rachot a hukot v četných průmyslových závodech, tisíce pilných dělníků tu v hamrech, onde v přádelně oživují krajinu.

S obou stran *Ostravice* poutají nás města *Místek* a *Frýdek*, *Místek* je moravský, *Frýdek* slezský. V obou je sice správa městská v rukou Němcův a odrodilých synů národa českého, ale v obou probouzí se ponenáhlu národní vědomí české. České gymnasium v *Místku*, založené pomocí a péčí *Maticy* (místecké a Ústřední r. 1895), převzato loni ve správu státní. *Frýdek* jako poutní místo navštěvován jest ročně tisíci a tisíci lidu moravského. V *Pachovském* zámku je krásná sbírka mincí římských císařův a obrazárna. Město *Brušperk*, založené biskupem *Brunonem*, dle něhož má i známé jméno své, slyne soukenictvím a plátenictvím.

Podél *Ostravice* dospíváme k *Vítkovicům* a *Mor. Ostravě*, střediskům velkolepých průmyslových závodů. Sta komínů dýmá tu a kouřem zahaluje celé okolí ve dne a v noci. Jest to vzácná podívaná, i cestovateli vyhledávaná, jak v noci ohně z komínů hoří do širé dáli. Ve *Vítkovicích* jsou nejrozsáhlejší hutě železné celého téměř mocnářství našeho. Založil je roku 1828 arcibiskup olomoucký arcikníže *Rudolf*. Jsou tam vysoké pece, tavníky, válcovny a jiné potřebné dílny. Vyrábějí se koleje železniční, kola železná, parní stroje, parní kotly, pancéře lodní a j. V *Mor. Ostravě* konečně jsme na půdě, která v objemu několika set kilometrů (200 km²) pohošťuje v lůně svém mocná ložiska kamenného uhlí. Tuť důl na dole. Roku 1900 čítalo se 42 důlních závodů (jam), devět na straně moravské a 33 na straně slezské. *Polská Ostrava* sama má 15 dolů, ostatní jsou kolem *Karvína*. Nejhlubší jáma jest 700 m. V celém revíru *ostravsko-karvinském* jest zaměstnáno více než 40 tisíc havířů, kteří vytěží ročně přes 60 mil. metr. centů uhlí. Méně cenné uhlí jest koks, z prachu uhelného pálením získaný.

Města *Mor. Ostrava*, *Polská Ostrava* (mostem přes *Ostravici* s *Moravskou* spojená), *Vítkovice*, *Přívoz*, pak osady *Hrušov*, *Mariánské Hory* a *Malé Kunčice*

těsně spolu sousedí. Jestli to moře domů, hostící přes 100.000 obyvatel, jest to ohromné lidské mraveniště v práci neustávající, za chlebem — i dosti trpkým — se ženoucí.

Není na Moravě kmene tak vydaného nebezpečí odrození a udušení národního i mravního, není tedy kmene a kraje, k němuž by rozvaha a pozornost všeho národa měla se obracet, jako jest tento. Zemský ráj to na pohled — pro cizince opravdu ráj, pro nás jen — na pohled!

FR. V. AUTRATA:

MORAVŠTÍ HORÁCI.

Horákům jako kmeni národnímu náleží na Moravě místo v téže řadě s Hanáky, Slováky, Valachy a Lachy. Bydliště jejich rozložena jsou od hranic českých až po řeku Svitavu a Svatku na východ, na jih až po pomezí čáru dolnorakouskou. Kraj většinou je hornatý; od pohraničních Žďárských hor s nejvyšší horou Žakovou (810 m) svažuje se půda k východu a k jihu. Směrem svahu pohoří protékají řeky Oslava, Jihlavka, Rokytenka, Jevišovka a Dyje. Půda v nižších polohách na jihu a na jihovýchodě jest úrodný nános, kdežto v polohách vyšších chudá, písčitá, místy těžký jíl, a vyžaduje nejen pilného obdělávání, ale také hojného hnojení, má-li rolníkovi dáti skrovnou úrodu. Lesy, zvláště borové a smrkové, v hojnosti okrašlují krajiny a mají zároveň s čerstvým horským vzduchem znamenitý podíl na zdravoti venkova. Podnebí krajů horáckých je zvláště ve vyšších polohách drsné; časně přichází zima a nerada ustupuje létu. Jihozápadně okolo Telče a na severu za Novým Městem, tam v horách, tak se zdá mnohým nevlídnou, že kraj světa se říká: Tam už čert dobrou noc dává.

Drsnost podnebí, hrubost horstev a pracná námaha, s níž Horák mámi na jalové půdě úrodu, nepodmiňují sice, ale podle přesvědčení mnohých valně přispívají k obhroublosti dialektu. Nářečí Horáků je širokých forem. Spisovné ou rozvírá se v něm v ó, tenké ý se šíří v é. Jsou snad tyto dvě zvláštnosti znaky, podle kterých Horáka z řeči poznáme? Nikoli! Shledáváme je stejně i v krajínách obydlených Hanáky. A protože patrnějších obecně rozdílu horácké mluvy od hanácké vůbec nesnadno postřehnouti, uznává na př. Bartoš ve své Dialektologii moravské, že osobitého nářečí horáckého vůbec není, nýbrž že Horáci mluví hanácky. Mluva nářeční je tam vlastně v každé osadě

trochu jiná; každá se hanáctině podobá, ale ta tím, ona zas něčím jiným se od ní liší — liší se něčím horáckým. Postavme pravého Horáka (z některé dědiny okolo Velkého Meziříčí) vedle Hanáka (třebas od Prostějova) a rázovitost jejich různých se nářečí poznáme po několika slovech.

Pohraniční kraje horácké dialektem se přibližují mluvě užívané na straně české tak velice, že moravské nářečí jejich lze pokládati za české. Pro úplnost nezamlčuji ani několik ostrůvků německých, jako je jihlavský, slavonický, znojemský, břeňský, svitavský.

Horáci jsou lid statný a otužilý, postavou spíše jsou větší než menší, svalů silných. Zjev Horáka nasvědčuje práci velmi klopotné, tuhému boji se skrblou přírodou, která bez vůle své v tom jen štědrost ukazuje, že tesá povahy lidu v samostatné charaktery. Vlivem přírody se vysvětluje uvyklost Horáků uskrovnovatí se v potřebách. Ani při stálé, úmorné práci neztrácí Horák járé, dobrácké povahy a dbá pohostinství. Při vši úprímnosti jest málo sdílný, většinou vážný, ač ovšem i vtipný, nepoddajný jako ty skály, které oborává, vytrvalý, neodkladný.

Zaměstnáním Horáků je z největšího dílu polní hospodářství. Na horských půdách sázejí se brambory čili jabka, jež mají přívlastek zemská proti ovoci, které nazývají jabka stromská. Ráda se pěstuje i bílá řepa a to nejen pro dobytek, nýbrž i na jídlo. Na setí hodí se jim obzvláště žito, oves, hrách, čočka; výnosné kdysi pěstování lnu pomalounku přestává; ceny jeho klesají a klesají, neboť látky bavlněné jsou mnohem lacinější nežli látky z příze lněné.

Na mírných návrších nedaleko osady rozloženy bývají na obecních pozemcích t. zv. zahrádky; políčka o nic větší než obyčejná světnice má tam soused vedle souseda. Záhy z jara vyprošují si děti rytí zahrádek, do nichž pak matky zasévají hlavatici řepnou. Když ta povyroste a zasadí se do řepniště, na zahrádky obyčejně naseje se maku, někdy nasázejí se rychlé brambory — „rechlíke“. Dosti obstojná bývá sklizeň ovoce, jehož se pěstují ovšem jen druhy otužilejší, jablka, hrušky, třešně, kadlátky a drobné trnky.

Polní práci vykonávají hospodářům dvě tři kravky, obyčejně od práce hodně utahané. Je-li v hospodářství koník, zřídka se vyplácí; leda by ho rolník užíval k tak zvaným formankám, t. j. k jízdám do města za obstaráním nákupu pro venkovské rolníky a obchodníky. Při polní práci nezřídka viděti spřežení koně s kravou. Volů tažných málo se užívá; krávy mají proti nim tu výhodu u rolníka, že jeho rodině poskytují na jídlo k suchým bramborům trochu mléka.

Mylně se o Horácku tvrdívá, jakoby se tam obírali pilně chovem dobytka; chov je vedlejší, dobytek je na práci. Nejvýše, že se pěstuje chov dobytka vepřového, ač ovšem beze vší umělosti. A chov ten stále klesá, protože se nevyplácí. Nákaza dobytčí vyprazdňuje chlévy a přivádí do bídy rolníka, který se po dlouhé často měsíce těšil na dobrý odprodej vykrmených kusů.

Hospodyně mívá na dvoře několik slepic, od nichž vaříčka, pokud si na nich nepochutná tchoř nebo kuna. prodává babám překupnicím, aby za pár stržených grošův opatřila pro kuchyni sůl. Hrstka drobných kuřátek, zvláště kohouti; obyčejně nedorůstají, — snědí je páni v městech. Hodně je po vesnici hus. Od jara do podzimu pasou je děti, na podzim většinu skoupí husák, který jich stáda honívá k Brnu. Pro domácnost ponechávají se dvě tři, větším dílem nedochůdné, které opatrný soused v létě ve škodě lapiv, poznamenal na noze nebo jinde klackem. Jedna z takových hus obětována bývá na posvěcení, jiná na pout; houser s husou nebo se dvěma zbývá jako základ husí rodiny pro rok příští.

Na hospodyňských pracech samostatných mohou přestávat jen selky nebo dvořky; ženy drobných rolníků pracují o polním hospodářství stejně jako muži. Nezadají ani zdatností tělesnou pranic mužům. Není zjevem neobyčejným, vídati matku s dítětem na zádech v plachtě, ana seče trávu na louce nebo se ohání hrabicemi v dozrálém žitě. Dcera na vdávání stojí na voze a bičem prásá do krav nebo do koní, které jedou pro mandele na strniště. A když na podzim se orá pod žito nebo z jara brázdy na brambory se rozorávají, často pluh řídí žena a dobytek vodí jí syn školák.

Podle všeho byste řekli, že je na Horácku stále mnoho práce, když již děti musejí pilně pomáhati. Pravda, jak se otevře jaro a potom až do prvních sněhů nesnadno se uhladá chvíle odpočinku. Ale na práci při malém hospodářství stačí si rodina sama, a kdo hospodářství nemá — podruzi, nádeníci — o práci nejednou mívají potíž. Nájemné obdělávají si obyčejně práci u svého hospodáře: v zimě mlátí nebo dobývají pařeží; za žní by se hospodář bez nich neobešel. Nejméně zaměstnání mají přede žněmi, koncem června a v červenci. Bývá jim tedy vítáno, když pro ně v žebřinovém voze přijede zámožný německý sedlák od Židlochovic neb odněkud od Znojma — říkává se z Dolska nebo z Rakous — a odveze si je na své ranné žně. Některé horské vesnice po odjezdu najatých sekáčů jsou na několik týdnů prázdný.

Po práci podzimní — mimo mláčení a draní peří — na zimu málo práce zbývá. Zvláště hospodář by se unudil, marně

si hledaje zaměstnání, když byl porouchané náčiní polní uvedl do pořádku. Štěstím pro mnohého bývá, že umí nějaké řemeslo. Pouští se do své ševcoviny nebo krejčoviny. Řemeslníků, kteří by byli ve vsích živi jen od řemesla, bys pohledal. Řemeslo bývá vedle obdělávání polí více méně zaměstnáním vedlejším. Samým řemeslem nejvýš ještě kovář nebo kolář by se vyživil.

Rozvoj průmyslu jest na stupni nízkém. Nebylo k němu a není dosud nutných podmínek. Není majetnosti, není podnikavosti. Západní Morava hříšně je zanedbána v železničtví. Až si na kraj zubožený vzpomenou páni z vysokých křesel, až opatří krajům horáckým dopravní prostředky, aby konečně vzkřísily průmysl na př. Inářský z úpadku, tenkrát již bude pozdě: obnovené začátky nesnesou soutěže pevně usazených podniků z krajin šťastnějších a ostatně nebude ani pracovníků. Statistika pohybu obyvatelstva maluje velikánské číslice o ubývání lidu. Synkové venkovští s pláčem odcházejí na učení do Brna a do Vídně, ale neradi se po letech vracejí, leda na krátkou letní návštěvu. Dcery utíkají od hrubé polní práce na službu a v cizině se provdávají.

Příští doby budou míti také vliv na stravování lidu. Nebude statných, tvrdých, klidných Horáků, kteří by ráno přede dnem kyselou nebo zapraženou polévkou připravovali se na lopotu dne, kteří by se v poli občerstvovali ze studánek čerstvé vody při kusu černého chleba a v poledne se silili polévkou, kaší, hrachem, čočkou, knedlíky, pekáči a hrubými buchtami, kteří by si večer pochutnali na loupaných bramborech, někdy s troškou mléka nebo sýrem. Budou mívati, a již mívají, ráno, v poledne i večer špatně slazenou kávu a občerstvovati se budou ne snad kořalkou, která je pořád dražší, ale líhem, špiritusem, gajstem, jež si rozředí ve vodě. Záhodno vysloviti se o horáckém postu. Posty venkov přísně zachovává. Namítne se, že je Horákům snadno se postiti, když jejich kraje rybníky se lesknou a široko daleko jsou proslulé výbornými kapry; leč kapři jsou jen pro „pány“, rodiny horácké jedí ne ryby, ale rybičky jednou za rok, když se loví rybník a po vybrání ryb dovolí se chlapcům v kalhotách nad kolena vyhrnutých do spodního bláta.

Nové časy vyznačují se mezi jiným také uniformováním, jednotěním obleku. Móda, věčně nová a mladá, každým rokem zašlapává to, co se jí vidí zastaralé, a na kroje národní, jimiž osobitě se u nás lišival kmen od kmene, zdá se, že zanevřela zvláště. Z národních krojů částečně se ještě udržuje slovácký a hanácký. O Horácích dnes pomalu nikdo ani nevěří, že by

také byli měli svůj rázovitý kroj. To proto, že jej odložili již aspoň před padesáti lety.

Podívejme se nyní do horácké chalupy na vsi. Výstavnost vesnic není veliká; v polohách vyšších, lesnatých, kde není o stavební dříví nouze, posud ještě převládají stavby dřevěné. Zdi mnoho práce nedaly. Naklady na sebe oloupané klády a mezery mezi nimi vymazány hlinou. Střecha je došková, jen nová část její od vyhoření červená se křidlicí. Ze štítu v průčelí domu vykukují dvě okénka od půdy se zelenými rámcí, a mezi nimi do zdi couvá výklenek s obrázkem nebo soškou P. Marie nebo sv. Jana nebo Floriana; tam někde také potácejí se písmena a číslice letopočtu, kdy byl dům vystavěn. Okna na náves bývají ze světnice dvě až tři, drobná. Pod okny černá se po celé délce zdi půlmetrová podrovnávka.

Světnice v domě bývala jediná; stačila hospodáři i s četnou rodinou, tam i s čeledí jídal a v zimě s čeledí pracoval. Podlaha čili zem bývala hliněná. Před svátky se stříkala, ostrým koštětem prometla a posypala drobným pískem, který se smetal teprve na Boží hod. Novější dobou kladou se podlahy dřevěné, které se v sobotu umývají a potom posypávají přes noc drtinami, nebo se na ně ustele slámy, která v neděli ráno se vymetá. Staromódní stropy byly z trámů a desek přes ně kladených. Hospodyně buď strop černila nebo raději barvami červenou a zelenou pro okrasu postříkovala. Vaření připravovalo se ve velkých kamnech, za kterými postavena byla pec. Na peci spávaly děti, někdy za zimního odpůldne pokouřil si tam hospodář. V kamnech býval zazděn železný kotlík na ohřívání vody a přikrýval se dřevěnou deštičkou.

Nábytku ve světnici mnoho nebylo. Na první pohled zarážela jediná široká postel, vysoce peřinami vystlaná. Podle zdi stála dlouhá lavice a druhá trochu kratší u kamen. Ta se před jídlkem přitahovala ke stolu; židli skoro nebylo. V koutě měl hospodář almárku na spisy a na peníze. Na stěně proti dveřím zavěšena byla ozdobná římsa s toufarovými talíři, hrnky a džbány. U dveří odpočívala pěkná truhla na šatstvo a jiné tajnosti hospodyně nebo dcer domácích. Na té nebo na lavici u kamen rádi sedávali sousedé návštěvníci. O těch připomínám mimovolně, že na besedách čepice nesmekali. Kdyby byl přece některý smekl, hospodáři to nebyvalo milé a hned hosti přimlouval: „Děte na hlavu. Snad beste nesmekal“.

Ze „seknice“ přecházelo se do „sekničke“, která mívala malinké okénko do vsi. Tam ukládávala hospodyně vejce, máslo, mouku, koláče. Tam také bývala díže, slaměnky na chléb a maslenica; na svátek uklidily se tam též všední šaty — hábe.

Do kuchyně šlo se také ze světnice. Bývala tmavá nebo jí osvětlovalo malé okýnko do dvora. Pod kuchyní byl sklep. Na dvoře postaveny byly chlévy a chlívky, kůlna a v pozadí stodola s mlatem.

Nechci se dále pouštět do popisu, domnívaje se, že co selivosti obrázku schází, snadno již se domyslí z podobností venkovských statků z kraje kteréhokoliv.

V chaloupkách venkovských jako všude, tak i na Horácku dlouho zachoval se, ať mluvím s básníkem Pakostou, „ten náš dávný život idyllický, jenž Bůh ví kam teď od nás odletěl“. Bez velkého hluku bývalo dost a dost srdečných veselostí, k nimž brávaly se příležitosti nahodilé, nikoli přitažené. Slavivalo se vesele posvícení, svátky výroční, pouti, svarbe, křty, ba i pohřby. Lidové obyčeje při nich, samorostlé, bývaly neobyčejně hojné a zajímavé.

Ještě o povšechném stavu vzdělání na Horácku. V horách se na vzdělání dbá. Děti chodí rády do školy a rády i dobře se učivají. Nebýti jich tolik potřebí při domácí a zvláště při polní práci, co pláče by často dětem ušetřeno bylo chtějícím přes zákaz do školy! Mládež škole odrostlá ráda se vzdělává čtením z knihovny knězovy neb učitelovy. Lidí neznajících čísti a psátí nenajde se veliké procento. Novinářská politika a plané spolkaření jen násilně se mezi lid dere. Poctivost a mravnost má dosud kořeny velice pevné a zakládává si na tom otec, když zestarav, může svým dětem říci: O náš dům nezavádil posel od soudu, kraj světa nesmí o vašem otci říci křivého slova. Lid je zbožný, ale nikoli pobožnůstkářský. Komu možno při skrovných poměrech majetkových, poprává dětem i vyššího vzdělání. Nejvíce se studuje na učitelství a na kněžství. Střední školy byly nejpříhodnější do nedávna v Brně a v Telči. Nyní je do škol blíže. Má gymnasium Třebíč, reálky Velké Meziříčí a Nové Město, a zřízeno i několik škol měšťanských a hospodářských.

PŘEHLED ÚSTAVNÍCH DĚJIN MORAVY DO ROKU 1628.

NASTÍNIL dr. KAREL KADLEC.

Úvod. Ze všech zemí někdejší koruny české jediná Morava zůstala trvale a neztencně spojena s hlavou koruny, královstvím českým. Spojení obou zemí bylo od jakživa tak přirozené a tak pevné, že málem by se byla z nich vyvinula země jediná. Týž národ sídlil v obou zemích, nad nimiž vládl týž panovník na základě týchž právních řádů. Že nedošlo k úplné jednotě, a že se vyvinula pouze jistá územní souběžnost, česká a moravská, toho příčinou bylo částečně rodové dědické právo Přemyslovců a částečně i to, že se císařové římsko-němečtí stále míchali do záležitostí českého státu.

Ústavní dějiny Moravy možno rozdělit na tato troje období:

1. na dobu nejstarší od pádu říše velkomoravské (r. 906) až do konce XII. stol., kdy Morava, rozdělená dosud na údělná knížectví, stala se jednotným markrabstvím pod svrchovaností českého knížete;

2. na dobu střední od konce XII. století do r. 1628, t. j. do zavedení absolutismu obnoveným zřízením zemským;

3. na dobu od r. 1628 do r. 1848, kdy zanikl stát stavovský.

V době prvé byla Morava patrimoniem, t. j. vlastnictvím knížecího rodu přemyslovského. Proto také moc knížecí měla ráz samovládny. Obyvatelstvo počalo se teprv ustavovati ve zvláštní třídy s politickými právy neboli ve stavy. Říše česká skládala se v té době jen z Čech a Moravy, a Morava nebyla sjednocena. Právo vyvíjelo se ze základů domácích, slovanských.

V době druhé svazek Moravy a Čech občas se uvolňuje, ale pak zase utužuje. Do popředí vystupují znenáhla stavové moravští, na stavech českých úplně nezávislí. Morava není už jedinou vedlejší zemí českého království, nýbrž předním údem české koruny. Od r. 1526 vstupuje pak jako vůbec všechny země české říše ve spojení i se zeměmi uherskými a rakouskými. Vedle zemských úřadů a právních ústavů moravských působí na Moravě ústřední úřady a ústavy celého státu českého a vedle toho i společné orgány zřízené panovníkem pro všechny tři jmenované státy. Státní moc je v době této rozdělena mezi panovníka a stavy. Vedle starého práva slovan-

ského objevují se v zemi práva cizí, německé, církevní a římské. Také obyvatelstvo dosud jednorodé rozmnožuje se příchodem německým živlem, který tu nabývá obsáhlé samosprávy. Ale přes to v právu zemském zachovává si výhradní platnost jazyk český. V době této český stát stojí na vrcholu svého vývoje, ale znenáhla objevují se známky úpadku.

Dobu třetí vyznačuje rozmach neobmezené moci vládařovy. Panovník, zvítěziv nad odbojem protestantské šlechty, uchvacuje všechny obory státní moci. Stavům ponechává v „obnoveném“ zemském zřízení z r. 1628 jen stín bývalých práv. Ústava česká počíná se rušiti. Připravuje se nynější státní dvojtvar rakouskouherský. Morava se Čechám odcizuje. Staré právo slovanské zaniká, a přijímá se právo římské a německé. S cizími právy zdomácňuje i cizí dosud jazyk německý. O této době úpadku pro obmezenost místa jednati nebudeme.

I. DOBA NEJSTARŠÍ OD ROKU 906 DO KONCE XII. STOLETÍ.

Trůnní právo. Podle rodového práva přemyslovského (t. zv. starešinského zákona Břetislavova) nastupovati měl vždycky nejstarší člen rodu na vévodský trůn český, a členům ostatním mělo se dostávati údělů. Pro tyto úděly vyhlednuta byla zvláště Morava. Po smrti Břetislavově (1055) za synů jeho rozdělena byla zprvu na dva úděly: brněnský (Konrád) a olomoucký (Ota), za vnuků Břetislavových však na úděly tři. Od údělu brněnského odštěpil se znojemský. Ke konci století XII. bylo už údělů patero: od knížectví olomouckého oddělil se na sklonku století XII. úděl břeclavský a od Znojemska týmž časem úděl jemnický.

Soustava údělů měla jisté výhody i nevýhody. Všichni členové dynastie měli býti celkem, z něhož vždy osoba nejstarší měla býti českým vévodou. Jednotnou byla nejen dynastie, nýbrž i obě země, Čechy a Morava, která v době té neměla ani vlastního znaku ani vlastní pečeti. Nynější znak svůj obdržela teprve za krále Jiřího z Poděbrad. S druhé strany oddělila se však Morava od Čech správou. Ale ani sama netvořila jednotného celku. Každý úděl se vyvíjel svým způsobem. Jednotlivé části země, úděly, odcizily se sobě. Konrád Ota znojemský dosáhl pomocí císaře Fridricha Barbarossy r. 1182 dokonce úplné nezávislosti na českém vévodovi a podřízen přímo císaři jako říšský (německý) markrabí. Ale již někdy r. 1186 se markrabí Konrád Ota vzdal přímé závislosti na říši německé a uznal opět českého vévodu za svého vrchního pána, podržev pouze titul markrabský.

R. 1197 byl státoprávní poměr mezi Čechami a Moravou upraven konečně. Bratří Přemysl Otakar a Vladislav Jindřich rozdělili se o vládu v Čechách a na Moravě. Tato podržela sice titul markrabský, ale měla tvořiti s Čechami jedinou říši. Ještě několik let potrvála na Moravě soustava údělů, až na počátku XIII. století vymřením moravských Přemyslovců přestala.

Panovnická moc. Teprv z doby údělů, tedy ze stol. XI. a XII., máme jisté zprávy o moci panovnické. Knížata údělní vykonávali ve svém knížectví práva vladařská, ale pod svrchovaností českého vévody, který jako rodový starešina zastupoval dynastii na venek. Údělní knížata nesměli o své újmě ani vésti válku ani uzavírati mír. Tak zvaná práva regální (jistá požitková práva vyhrazená panovníkovi), jako právo na veřejné dávky, na cla a mýta a j. náležela českému vévodovi. Jen část výnosu práv regálních připadala údělným knížatům. Svrchovaná moc českého vévody na Moravě jevila se i v dosazování olomouckých biskupů.

Správa. Údělní knížata užívali pro své osobní i zemské potřeby úředníků a sluhů podobných jako čeští vévodové. K obstarávání písemností používali svých kaplanů.

V čele správy hradských obvodů neboli t. zv. žup stáli kasteláni, županové, t. j. policejní a vojenští správci župního území, jimž dání byli k ruce pro správu finanční komorník a pro soudnictví sudí. Na sklonku XII. století uvádí se všech žup 19, avšak počet tento zdá se býti přemrštěný. Nalézalo se v jednotlivých župách několik soukromých hradů knížecích, jež byly středisky hospodářské, nikoli politické správy, a ty jen omylem bývají pokládány za hrady župní. Hospodářskou správu knížecích statků seskupených v obvody, nazvané villikacemi, vedl vladař (villicus), který byl zároveň soudcem. S villikacemi stála asi na roveň území soukromých knížecích hradů.

Sněmy. Byly-li v době údělné na Moravě jaké sněmy, je nesnadno pověděti. Zdá se býti věcí jistou, že společných sněmů pro celou Moravu nebylo. Za to však konaly se asi v jednotlivých údělech sněmy zvané curia generalis, colloquium generale, conventus. Účastnili se jich asi jen knížecí úředníci a velmoži, potomní vyšší šlechta. Sněmy tyto měly asi význam sborů spíše poradných než rozhodujících, a konaly se na nich, jak se zdá, i soudy.

Obyvatelstvo, jako jinde, dělilo se na svobodné a nesvobodné. Z lidu svobodného počali vynikati nejdříve velmoži a pak třída zvaná milites, potomní nižší šlechta. K velmožům neboli pánům (barones, domini terrae) náleželi správci žup, kteří svých úradů nabyli znenáhla dědičně, i jiní

vyšší úředníci, mimo to pak i ony šlechtické rody, jež vynikaly rozsáhlým majetkem nemovitým. „Vojáci“, milites (pozdější stav rytířský neboli vládycký) byli onou třídou obyvatelstva, jež za konání vojenské služby dostávala nemovitosti. Svobodných sedlákův ubývalo již asi ve XII. století jednak tím, že jednotlivci vstupovali do řad „vojáků“, jednak i tím, že z rozličných příčin upadali v poddanství velmožům. Otroctví bylo v této době na Moravě zjevem tak obecným jako v zemích sousedních.

Duchovenstvo počalo se ve XII. století stavovsky teprv ustavovati. Spojeno jsouc až do počátku XIII. století rodinnými svazky s ostatním obyvatelstvem, nemohlo už proto státi se samostatnou jeho třídou. Kněžské bezženství provedeno bylo v zemích českých teprve po čtvrtém koncili lateranském z r. 1215. Kromě toho kostely se svými statky byly majetkem svých zakladatelů, knížat a velmožů, kteří těžili z jich důchodů, vykazující z nich podle vlastního uznání jistý plat duchovním správcům, a tyto sami po své vůli dosazovali a sesazovali.

Od samého počátku dějin moravských shledáváme v zemi židy, kteří tu požívali zvláštního postavení; živili se obchodem, zvláště prodejem otroků, a lichvou.

II. DOBA OD KONCE XII. STOLETÍ DO ROKU 1628.

Území. Od konce XII. století Morava spravována bývala už jen jediným členem českých Přemyslovců jakožto markrabím podřízeným českému králi. To trvalo až do r. 1253, kdy markrabí Přemysl Otakar II. nastoupil na královský český trůn. Od té doby neměla Morava za Přemyslovců už žádného markrabí a stála přímo pod českým králem. Za Přemysla Otakara II. počala se však zároveň rozpadávati na troje území: na vlastní markrabství, na vévodství opavské a biskupství olomoucké. Udělil totiž Přemysl Opavsko jako zvláštní vévodství svému levobočkovi Mikuláši, jehož potomci panovali tam až do druhé polovice XV. století.

Také biskupství olomoucké, založené r. 1062, z něhož chtěl Přemysl Otakar II. zříditi arcibiskupství, domohlo se zvláštního postavení tím, že manské statky jeho byly z práva zemského vyňaty.

Právní postavení řečených moravských území ke koruně české upravil Karel I. (IV.) majestátem ze 7. dubna 1348, dle něhož biskup olomoucký, markrabě moravský a vévoda opavský jsou many a přímými poddanými krále českého a mají

země ty toliko od králů a od koruny království českého přijímali v léno. Z vlastního markrabství, jež dosud bývalo osobním lénem jednotlivých členů královské rodiny české, Karel učinil léno dědičné, uděliv je listem ze dne 26. prosince r. 1349 a pak znova majestátem ze dne 27. září r. 1355 bratru svému Janu Jindřichovi a mužským jeho dědicům. Než linie Jana Jindřicha vymřela již jeho syny Prokopem (1405) a Joštem (1411), a Morava dostala se opět do přímé moci českého krále. Nerozlučně spojil s Čechami Moravu král Jiří majestátem ze dne 13. ledna r. 1464. Nicméně měla Morava ještě po dvakráte vlastní markrabí: v l. 1478—1490 uherského krále Matěje Korvína a v l. 1608—1611 arciknížete Matěje Habsburského.

Vojvodství opavské se odcizovalo Moravě čím dál více. Rozděli se na vlastní Opavsko a Krnovsko. Opavsko se dostalo z rukou potomků Mikuláše I. do přímé moci českých králů, a bylo uděleno r. 1613 lénem Karlu knížeti z Lichtenštejna, Krnovsko drželi po jedno století (1523—1621) markrabí braniborští. R. 1623 uděleno lénem rovněž kníž. z Lichtenštejna.

Jako v době údelů, tak ani v období pozdějším nebyla Morava územím jednotným. I když od konce XII. stol. sjednocena byla pod jedním markrabím, zbyla přece z dřívější doby jistá samostatnost. Souběžně vyvíjela se dvě hlavní města zemská, Olomouc a Brno, jakožto bývalá sídla dvou údelných knížat a pak střídavě sídla jediného markrabí. Větší význam než Brno mívala s počátku Olomouc, zároveň sídlo biskupské. Dvojitost správy jevila se hlavně v zemském soudnictví a ve spojených s tím zemských deskách. Nezávislost vyvíjela se od XIII. století i v právu městském původu německého.

Poměry k Čechám. Podle úpravy Karla I. (IV.) byla Morava podobně jako Slezsko a Lužice přivtělena ke koruně české a počítala se od té doby za nejpřednější úd české koruny. Poměr ten obnoven byl králem Jiřím v listině ze dne 13. ledna 1464. Běželo-li o záležitosti společné všem zemím koruny české, měla míti Morava — i ostatní země přivtělené — stejný hlas a stejnou váhu jako království české. Jinak ve svých vlastních věcech, a to jak v soudnictví a správě, tak v zákonodárství používala úplné samosprávy a svézakonnosti. Společnými záležitostmi s králem českým byly po zániku vlastních markrabí na př. otázky týkající se trůnní posloupnosti. Morava neměla práva voliti si zvláštního markrabí. Volby a korunování krále účastniti se měli Moravané i stavové ostatních zemí přivtělených dle zákona Karlova z r. 1348 stejně jako stavové čeští. Ve skutečnosti vykonávali volbu Čechové sami. Přes to však král zvolený, po případě přijatý v Čechách, musel objeti

všechny přivtělené země a potvrditi písemně i ústně (přisahou) jejich zemské svobody.

Teprve při volbě Fridricha Falckého čeští stavové měli zřetel i na stavy zemí přivtělených. O jediném státním celku svědčí i jeho společné státní občanství, t. zv. inkolát, indigenát čili právo obyvatelské, jež mělo působnost pro všechny země koruny české. Společny byly také některé úřady a zřízení, jako česká kancelář, komorní soud (byť jen po krátkou dobu), česká komora (nejvyšší finanční úřad panovníkův pro země koruny české), rada nad appellacemi, generální sněmy všech zemí koruny české.

K říši římskoněmecké Morava nebyla v žádném přímém poměru. Jen král český, jakožto kurfirst německý, osobně byl v jistém spojení s říší. Listem z 19. května 1366 prohlásil Karel IV., že markrabí moravský říši ničím není povinen.

Moc panovnická. V čele zemské správy stál markrabí, dosazovaný králem českým a jemu také jako svému lennímu pánu podřízený, později markrabí dědičný, a nebylo-li zvláštního markrabí, jakož i po vymření sekundogenitury lucemburské, český král, zastupovaný nejv. zemským úředníkem, zemským hejtmanem. Markrabí měl vlastní dvůr, podobný dvoru českých králů, a vykonával na Moravě téměř táž práva jako v Čechách král, byl tedy v zemi nejvyšším správcem politickým, nejvyšším soudcem a nejvyšším vojevůdcem. Práva regální náležela mu právě tak jako českému králi. Vyňat byl jen regál mincovní a horní, jež byly v rukou králových. Byly sice ve XIII. století pro Moravu raženy v moravských mincovnách zvláštní peníze, avšak panovníky českými. Ještě více závislá byla Morava na českém mincovnictví ve stol. XVI. Moravané domáhali se sice již r. 1529 u Ferdinanda a pak opětovně, aby v zemi zřízena byla mincovna, ale marně. Pouze kardinálovi Frant. Ditrichštejnovi povolil r. 1608 Rudolf II. vlastní mincovnu v Kroměříži. Teprve za povstání zřídili si stavové moravští mincovny v Brně a Olomouci.

Ačkoliv uvnitř země byl markrabí úplně nezávislý, nemohl na venek vystupovati samostatně. Politiku zahraniční provozovati a válku vésti mohl jen český král.

Když od r. 1411 neměla Morava vlastních markrabí, vykonával tam práva panovnická přímo král český sám. Moc jeho byla od válek husitských silně omezena ve prospěch moci stavovské. Stavové nabývali větších a větších práv v soudnictví, ve správě a zákonodárství, a to počínajíc již králem Janem Lucemburským, který jim r. 1311 a pak opětovně potvrdil základní zemská práva. Poněvadž nástupci Janovi nejen potvrdili starší zemské svobody, nýbrž je i rozhojňovali, a stavové

mimo to používající změn trůnu, vymáhali na panovnicích nově nastupujících nových a nových práv, vyvinula se znenáhla v markrabství moravském právě táž podvojnost mezi mocí panovníkovou a mocí stavů jako v Čechách. Některé záležitosti náležely jen do pravomoci panovníkovy, jiné jen do pravomoci stavů, a jiné měly býti vedeny společně oběma činiteli. Moc stavů byla tak veliká, že panstvo titulovalo se již v XV. století Jejich Milostí páni, zrovna tak jako Jeho Milost král.

Úřady. V dobách, kdy Morava měla vlastního markrabě, tento měl své vlastní dvorské úředníky, kteří pak odpadli, když král český sám se stal markrabím. Důležitým dvorským úředníkem byl kancléř. Markrabská kancelář neměla však dlouhého trvání. Několikrát zanikla, ač znova zase zřízena. Stálým úřadem se stala teprve, když na Moravě založena byla za Lucemburků sekundogenitura. Markrabský kancléř byl někdy zároveň i zemským písařem. Nanovo zřízena byla zvláštní moravská kancelář r. 1608, když se stal markrabím Matěj Habsburský, trvala však jen do r. 1611.

K úředníkům zeměpanským náležel původně i dvorský sudí neboli hofrychtěř moravský (supremus curiae regiae judex), nejv. soudce nad královskými many na Moravě, a také podkomoří moravský (subcamerarius), správce panovníkovy komory. avšak oba tyto úředníci nabyli časem zároveň rázu orgánů zemských, ač oba přísahali až do r. 1545 jen panovníkovi, nikoli i zemi. Smíšený ráz měl též prvý úředník v zemi, zemský hejtman, který se arci objevuje teprve tenkrát, když Morava nemá zvláštního markrabě. Přisahal od samého počátku panovníkovi i zemi.

Vedle těchto úředníků polozeměpanských a polozemských jsou tři nejv. úředníci pouze zemští. Jsou to nejvyšší zemský komorník (supremus camerarius), nejvyšší zemský sudí (s. czudarius, s. judex) a nejvyšší zemský písař (s. notarius, proto-notarius). Úřady dvou prvých byly až do r. 1493 obsazovány dvojmo, a také zemští písaři byli až do r. 1350 dva.

Z úředníků českých měl vedle nejv. kancléře českého působnost na Moravě nejvyšší zemský maršálek, zvaný na Moravě maršálkem královským nebo českým. Co se týče pořadí, šli nejvyšší zemští úředníci za sebou takto: 1. zemský hejtman, 2. český maršálek, 3. nejvyšší zemský komorník, 4. nejvyšší zemský sudí, 5. nejvyšší hofrychtěř, 6. zemský podkomoří, 7. nejvyšší zemský písař.

Prvým úředníkem v zemi, náměstkem panovníkovým a zároveň repraesentantem stavů byl zemský hejtman neboli starosta (capitaneus), jehož úřad se vyskytuje poprvé r. 1298. Jmenoval jej panovník po úradě se stavy, ostatními nejvyššími

úředníky a soudci zemskými (přisedícími zemského soudu). Zemřel-li král, měl zemský hejtman svolati sněm a složiti úřad do rukou stavů. Sněm mohl zemského hejtmana opětně jmenovati anebo zvoliti jiného. Zemský hejtman od stavů takto potvrzený nebo nově jmenovaný zůstal v úradě až do holdování novému panovníkovi, který měl právo zemského hejtmana od stavů zřízeného potvrditi nebo „s radou panskou“ jiného jmenovati. Zemský hejtman býval tak v době bezkráloví pravidelným zemským správcem.

Jako náměstek panovníkův předsedal zemský hejtman na sněmích a na zemském soudě, byl nejvyšším poručníkem šlechtických sirotků, měl právo, nebyl-li panovník v zemi, dovolovati spolky čili sstupy a byl zejména i nejvyšším soudcem v zemi „jako ten drže markrabino místo.“ Naproti ostatním nejvyšším zemským úředníkům, kteří za své úkony brali jen jisté taxy, zemský hejtman měl pevný roční plat (jorgelt).

Maršálek český, který byl úřadem svým zavázán králi českému i koruně, byl soudcem ve sporech o šlechtické stupně a z nářku cti vůbec. Za přisedící svého soudu měl míti „pány i jiné dobré lidi, jakž pře jest, malá neboli veliká.“ Měl své vlastní many, kteří souzení byli na manském soudě v Mor. Krumlově.

Nejvyšší zemský komorník měl pod sebou zemské desky, vykonával disciplinární moc nad soudními posly (půhončími), předsedal při posudcích a nařizoval exekuce. Z domácích úředníků náleželo mu prvě místo po zemském hejtmanu, a měla-li země vlastního markrabě (a tedy žádného zemského hejtmana), byl sám prvým úředníkem v zemi. Podřízen mu byl komorník práva menšího, jehož si sám mohl jmenovati při nastoupení svém nebo starého potvrditi.

Nejvyšší zemský sudí řídil jednání před zemským soudem a vedl rovněž dozor nad zemskými deskami. Podřízen mu byl sudí práva menšího čili podsudek, od něho rovněž dosazovaný, který předsedal na menším soudě zemském.

Nejvyšší dvorský sudí byl nejvyšším královským úředníkem nad královskými many moravskými, předsedal na soudě manském, dosazoval jeho přisedící, uchovával knihy manské, přijímal od manů místo panovníka přísahu a dbal toho, aby královská léna nestala se statky svobodnými. Poněvadž manství zeměpanských následkem jich svobození stále ubývalo, ztenčovala se působnost moravského hofrychtěře.

Zemský podkomoří byl nejvyšším správcem zeměpanské komory v zemi, k níž náležely zeměpanské statky, král. města, statky duchovní a klášterské, platy židů, obmezené zem-

ské daně a regály. Přijímal, vydával a účtoval „užitky“ král. komory, vykonával vrchní správu nad král. městy, zakročoval jménem krále při obsazování městských úřadů, přijímal odvolání od městských soudů, sám jsa podroben revisi soudy zemského hejtmana, a v zemském soudě hájil zájmů panovníkových financí. Až do polovice XVI. stol. byl zástupcem zeměpanské komory (fisku), i pokud běželo o soudní spory. Od té doby však přešlo zastupování to na nového úředníka, t. zv. komorního prokurátora.

Nejvyšší písař zemský sepisoval všechny úřední listiny zemských sněmů a zemského soudu, k příkazu nejvyššího zemského komorníka obstarával vklady do zemských desk i výmazy z nich a byl i opatrovatelem zemské pečeti. Měl též za povinnost uveřejňovati tiskem sněmovní usnesení. K ruce měl dva menší písaře, jednoho při menším právě brněnském, druhého při olomouckém, které si sám zřizoval a kteří měli u menšího zemského soudu totéž postavení jako nejvyšší zemský písař u zemského soudu většího. Menší písaři činili pod dozorem nejv. zemského písaře vklady do desk a výpisy z nich, přijímali půhony a obstarávali písemnou agendu menšího zemského soudu.

K menším úředníkům zemským náleželi vedle uvedených též zemští purkrabí, olomoucký a brněnský, kteří stíhali zemské zhoubce, soudili s menšími úředníky pře mezní, při soudech přijímali přísahu od svědků a pomáhali při jejich vyslýchání. V XVI. stol. vyskytuje se však jediný purkrabí se sídlem v Olomouci. Dbal o pořádek při zemských soudech a sněmích a zakročoval při exekucích, maje na pomoc drabanty.

Až do XIV. stol. potrvaly na Moravě i soudní úřady venkovské, t. zv. popravy. Župní ústava klesala již v prvé polovici XII. stol. a rozpadla se pak úplně ve stol. XIII. Způsobil to jednak knížecí centralismus, jednak immunity, výsady totiž, jimiž panovníci vyjímali církevní korporace z moci řádných úřadů župních a udělovali jim pravomoc nad obyvatelstvem usedlým na církevní půdě. Z moci župních úřadů vyňata byla i města.

Kromě toho dostaly se mnohé hrady zastavováním do rukou kastelánů jakožto osob soukromých a vymanily se tak z podřízenosti pod úřady župní. Ze svazku župního vyprostili se také velmoži, kteří nechťeli uznávati nad sebou jiný soud než složený z lidí sobě rovných za předsednictví markrabí. Na venkově udržely se tedy jen menší soudy neboli popravy, řízené t. zv. popravci (judices provinciales, lantrichter). Velmoži

(páni) souzeni byli na dvorských sjezdech, které byly zároveň jakýmiś sněmy a konaly se v markrabských sídlech Olomouci, Brně a Znojmě, od konce XIII. stol. jen v Olomouci a Brně. Vznikly tak na Moravě dva zemské soudy čili cúdy. Po nějaký čas trvaly vedle těchto hlavních cúdy ještě po krajích menší soudy venkovské (popravy), ale i ty ve XIV. stol. zanikly, a místo nich zachovaly se rovněž jen dvě popravy, t. zv. menší zemské soudy v Olomouci a v Brně. Tak se vysvětluje, že na Moravě vznikly dva větší a dva menší soudy zemské s dvojími nejvyššími zemskými úředníky. Na větších zemských soudech předsedali král nebo markrabí nebo zemský hejtman a zasedali z nejvyšších úředníků: komorník, sudí (po případě i královský český maršálek) a zemský písař. Kmety zemskými, t. j. přisedícími, byli původně jen páni. Počet přisedících býval nestejný, pět až dvacet. Od r. 1492 bývalo přisedících 20, a to 14 z pánů a 6 z rytířů. Tito měli býti vybráni podle krajů, tři z Olomoucka a tři z Brněnska. Biskup olomoucký, nenáležel-li k stavu panskému, v soudě zemském nezasedal, leč byl-li zvláště pozván.

Roku 1493 byly oba zemské soudy moravské spojeny v jediný. Na menším soudě zemském zasedali menší zemští úředníci: menší komorník, podsudek a menší písař s několika přisedícími stavu rytířského, kteří byli povoláváni menšími úředníky zemskými za přisedící. Větší soud zemský zasedal v Olomouci i v Brně vždy dvakrát do roka. Menší soud zemský souditi měl dle majestátu Vladislava II. z r. 1493 „ty pátky a časy, kdy půhonové (k velkému soudu) puštění budou.“

Větší soud zemský soudil především ve věcech týkajících se šlechtických statků, vedle toho však i v mnohých jiných věcech civilních i trestních. Odvolání z jeho nálezu se nepřipouštělo, král tedy nemohl nálezy soudu toho měniti ani milost uděleti. Nesoudilo se dle psaného práva, nýbrž dle starobylých obyčejů. Menší soud zemský byl příslušný o věci do 10 hřiven bez věrdunka, avšak jen pokud běželo o spory rytířstva. Páni nemohli poháněni býti k menšímu soudu zemskému, ani když šlo o věci do 10 hřiven bez věrdunka. Mimo to napomáhali menší úředníci většímu soudu zemskému, přijímali půhony, vyslýchali svědky, přítomni byli přísahám stran, vyšetřovali zločiny a prováděli exekuci. Ani z menšího soudu nemělo býti odvolání, avšak ve skutečnosti odvolávaly se strany dosti často k soudu panskému (většímu soudu zemskému).

Jazykem soudním byla výhradně čeština. Půhony psaly se v nejstarší době jazykem latinským, od r. 1405 však česky. Roznášeli je soudní zřizenci zvaní při soudě olomouckém půhončími; při soudě brněnském činili tak obyčejní poslové.

Ve spojitosti se zemským soudem byly zemské desky. Byly vedeny dvoje, jedny v Olomouci, druhé v Brně. Obojí desky otvírány byly jen v dobách, kdy se konaly zemské sněmy nebo soudy. Jen výjimečně v případech naléhavých povoloval panovník a později zemský soud, aby i v jiné době desky byly otevřeny. Nejvyšší dozor nad deskami náležel nejvyššímu zemskému komorníkovi. Jen on povoloval žádané vklady, jen on měl právo žádosti řádně nedoložené zamítati. Také výmazy mohly se díti jen s jeho svolením. Jazykem vkladů byla až do r. 1466 latina. Od r. 1480 stal se jazyk český výhradním jazykem zápisů.

Král Vladislav učinil pokus, aby nejen oba zemské soudy, olomoucký a brněnský, nýbrž i obojí desky byly sjednoceny. Plán tento se však v příčině desk nezdařil. Desky psaly se nadále dvoje, tak jako dříve.

Tu budíž učiněna zmínka i o manském soudě biskupském a deskách manských. Zakladatelem četných manství na území olomouckého biskupství byl biskup Bruno ze Šaumburka (1245—1281). Manský institut zavedl na Olomoucku za tím účelem, aby opatřil statkům církevním vojenskou ochranu v osobách manův usazených na biskupských hradech nebo nadaných celými vesnicemi, ano i statky záležejícími z několika vesnic. V manském poměru k biskupovi stáli nejen četní rytíři, nýbrž i mnozí pánové, ba i jednotliví slezští knížata. Manové měli vlastní manský soud, konaný zpravidla v Kroměříži. Předsedal mu sám biskup nebo dvorský sudí čili hofrychtěř biskupský nebo hejtman biskupství olomouckého. Přisedícími byli manové. Ve starší době nebyla stanovena určitá doba, kdy se soud měl konati. R. 1529 však zaveden jeden a r. 1532 ještě druhý termin zasedání. Manskému soudu biskupskému podrobeni byli nejen manové biskupovi, nýbrž biskup sám, běželo-li o věc manskou nebo stolní zboží (statek náležející biskupství). — Na manském soudě biskupském užívalo se saského práva manského, avšak již ve XIV. století počali manští soudcové souditi podle vlastních nálezů svého soudu a podpůrně i dle práva zemského. Biskup Stanislav z Tuřího (de Thurzo) dal pro manský soud přeložiti a r. 1538 vytisknouti *Práva manská*, t. j. Švábské zrcadlo, k němuž připojena „zřízení, která se stala na obecních sněmích manských“, totiž usnesení manův olomouckých z r. 1529 a 1538. Přes to však spravovali se manové biskupův olomouckých i nadále svým právem obyčejovým, zv. od druhé pol. XVII. stol. *Olmützer Lehensconsuetudinarium*.

V XVI. století vznikly dva nové úřady zeměpanské, a to oba odštěpením od úřadu podkomořského. V polovici XVI.

století objevuje se královský komorní prokurátor, právní zástupce zeměpanské komory, jehož činnost se počíná rozvíjeti teprve v období následujícím, a pak nový finanční úředník zeměpanský, král. rentmistr čili rendýnar (z něm. Rentdiener), který podle původního plánu měl býti kontrolorem zemského podkomoří, avšak vyvinul se v samostatný finanční úřad. Pro odpor zemského podkomoří i stavů moravských nemohl se úřad tento dlouho ujmouti. Rozkvět jeho spadá rovněž do období následujícího.

Orgány krajských obcí byli krajsí hejtmané, jejichž úkoly podobně jako v Čechách týkaly se hlavně vojenství (zemské hotovosti), bernictví a krajské policie.

Zemské sněmy mají v období tomto v zemi větší moc než sám panovník. Váha jejich roste tou měrou, jak se vyvinuje a utužuje moc stavů naproti moci zeměpanské, až konečně za Jagelovců dochází k vládě takorba parlamentu, načež opět Habsburkové se snaží přílišnou moc sněmů obmeziti.

Ještě i v době markrabství mají prvé sněmy ráz dvorských sjezdů soudních. Jako prvý takový sněm (colloquium, curia) uvádí se sněm znojenský z r. 1215, po něm sněm brněnský z r. 1254 a pak opavský z r. 1256. Dokonce tři sněmovní a soudní sjezdy konaly se r. 1278 (v Brně, ve Znojmě a Olomouci). Od té doby množí se zprávy o moravských sněmech. Nicméně dovršil se vývoj sněmovního zřízení na Moravě teprve ve stol. XV. Kdežto v Čechách se účastnili zemských sněmů po válkách husitských jen tři stavové, vyšší a nižší šlechta a města, udržely se na Moravě stavy čtyry, vedle uvedených tři ještě prelátský. Trvale se účastní sněmů moravských čtyři stavové od r. 1440. Biskup olomoucký a zemský hejtman jmenováni bývali vždycky mimo stavy, prvý jako duchovní kníže, druhý jako zástupce markrabí. Páni a preláti docházeli na sněmy osobně, rytíři sice také, avšak někdy posílali za sebe podle krajů zástupce. To později odpadlo, když krajské sjezdy nebyly panovníkem trpěny. Města královská zastupována byla svými písaři nebo jednotlivými měšťany. Hlasovalo se podle kurií a ke konci scházel se sněm celý. Předsedou kurie panské byl zemský hejtman nebo místodržící úřadu hejtmanského nebo nejv. komorník zemský, předsedou kurie rytířské dvorský sudí a předsedou spojené kurie prelátské a městské zemský podkomoří. Preláti tvořili s městy jednu kurii proto, že statky církevní počítaly se ke komoře zeměpanské podobně jako města. Biskup olomoucký nehlasoval s preláty, nýbrž v kurii panské. Předsedou celého sněmu byl předseda panské kurie. Sněmy svolával panovník, ač v XV. stol. sněmy

svolávány i zemskými hejtmany. O propositcích král. jednalo se na sněmích ze slušnosti obyčejně napřed, načež teprve rokováno o vlastních potřebách zemských. Někdy stavové nepřipouštěli jednání o královských předlohách, dokud se neprobraly „obecné artikuly“ (zemské potřeby). Také v usnášení se sněmů usilovali moravští stavové o úplnou svobodu, chtějíce, aby usnesení jejich měla platnost i bez královské sankce. Hájili zejména zásady vyslovené již v Knize Tovačovské, že mají právo zřízení své beze zvláštního povolení krále napravovati, ujmáti i rozšiřovati. Přes králův odpor vložili tento článek o svobodě markrabství do zřízení zemského z r. 1545, uveřejněného bez královny sankce. Nicméně neobhájili tohoto svého stanoviska. Zmíněný článek nebyl přijat do pozdějších zemských zřízení z r. 1562 a 1604. Usnesení sněmovní byla vyhlašována po zemi zvláštními posly zemského hejtmana. Tito předčítali je vrchnostem, a ty zase oznamovaly je na veřejných shromážděních svým poddaným. Kromě toho šířila se sněmovní usnesení tiskem.

Obor působnosti moravských sněmů byl značný. Stavové tu panovníka značně obmezovali, účastníci se zákonodárství, udílejíce inkolát, povolující berně, zemskou hotovost atd. Působnost sněmů sahala i do trůnního práva. Přijímání nového krále bylo záležitostí sněmu právě tak jako jiné důležité zemské záležitosti. — Ačkoli král měl právo vydávati privilegia, nesměly výsady jeho jakožto constitutiones singulares čelíti proti obecným zemským zákonům, constitutiones generales, ani proti starším privilegiím, sice byly neplatné. V obecných věcech zemských nepřislušelo králi samotnému vůbec právo vydávati zákony.

Obyvatelstvo vystupuje v tomto období již zřízeno v politické stavy. Vedle tří stavů starších, panstva, rytířstva a duchovenstva, objevuje se nový stav měšťský, který se vytvořil teprve počínajíc XIII. stol. na základě práva německého. V popředí veškerého ústavního vývoje stojí a dlouho výhradně jako politický činitel obmezující panovníka vystupuje stav panský (barones, domini terrae). Bylo to několik málo bohatých rodin vyšší šlechty, v jejichž rukou byla ve XIV. a XV. století vlastně veškerá správa země i zemské soudnictví. A také na sněmích hrál stav panský první úlohu. Dělal se však rozdíl mezi rody starými a mladšími. Přednost místa na sněmech a soudech náležela jen rodům starým. Poněvadž z toho nastávaly četné různice, Matěj uherský jakožto markrabí moravský učinil r. 1480 výpověď o sedání panském, v níž 15 panských rodů počteno za starožitné, mezi nimiž nemělo býti žád-

ného rozdílu. Nové rody panské, jichž napočteno r. 1480 osm, obdržely sice rovněž místo na soudě zemském a na sněmě, avšak až do třetího kolena nesměly se rovnati rodům starým. Právo přijímati nové členy náleželo stavu panskému výhradně, a to na sněmě anebo na velkém zemském soudě. Teprve v třetím pokolení mohl nově přijatý rod žádati u starých pánů, aby byl přijat mezi rody starožitné. R. 1612 učinil stav panský usnesení, kterým přijetí mezi pány značně bylo ztíženo. — Někteří z pánů sluli korouhovními. Byli to oni bohatší velmoži, kteří při vzdvihování „zemské hotovosti“ (domobrany) vypravovali sami pod vlastní svou korouhví vojenské zástupy.

Z řad pánů bráni byli původně všichni nejvyšší zemští úředníci, od r. 1538 však, když Ferdinand I. rozhodl spor o úřady vedený mezi panstvem a rytířstvem, jen zemský hejtman, nejvyšší zemský komorník a nejvyšší zemský sudí, kdežto dvorský sudí, zemský podkomoří a nejvyšší zemský písař měli býti bráni z rytířstva. I soud zemský obsazen byl původně jen osobami ze stavu panského, pročež zván soudem panským. Teprve r. 1492 připuštěno do něho i šest rytířů.

Druhým stavem byl na Moravě rytířský neboli vládycký, nižší šlechta. Na vojenský původ rytířstva ukazují jich latinské názvy milites a ordo equestris, jakož i pojmenování německé Ritter (z Reiter) a české rytíř, kdežto o jich obdarování půdou svědčí české názvy vládykové a zemani. Poněvadž nebylo vojáků bez pozemků, stala se slova rytíř a vládyka stejnoznačnými, tak že se jich pak mohlo střídavě užívati v témže smyslu. Na vojenské povolání i držbu pozemků kladl se při této třídě obyvatelstva původně stejný důraz, později však hleděno více k držbě pozemků a konečně k dědičnému příslušenství ke stavu šlechtickému, tak že pak rytířem byl jen ten, kdo se již jako rytíř narodil, kdo tedy měl rytířské předky. Na tento vývoj ukazují česká slova šlechta (z něm. slahta, t. j. Geschlecht, rod) a šlechtic. Jakmile se z rytířstva stával stav dědičný, obmezován byl přístup do něho čím dál více, a šlechta počala se naproti ostatnímu obyvatelstvu uzavíratí. Přispívalo k tomu nejen její privilegované postavení, nýbrž i erby, jež přijala již ve XIII. století. Také v rytířském stavu dělal se rozdíl mezi rody starými a novými. Kdo byl teprve za šlechtice povýšen, slul panošem (cliens) a nesměl se až do třetího pokolení tříti mezi rody starožitné. Někdy v XVI. století vyšel titul panoše na Moravě z užívání, a říkalo se místo toho vládyka. Teprv obnovené zřízení zemské uvádí opětně titul „slovutný panoše“. I příslušenství k stavu rytířskému u osob

nově povýšených do něho záviselo na přijetí od rytířstva. Rytířská kurie sama rozhodovala o přijetí.

Kdežto rodin panských bývalo na Moravě 30—40, počet rodin rytířských činil mnoho set. Přes to nedomohlo se rytířstvo v zemské správě, v soudnictví, na sněmích a vůbec v životě veřejném toho vlivu, jaký by mu byl příslušel podle počtu. Byloť mezi rytířstvem množstvím rodin zcela chudých, které se jen nepatrně lišily způsobem života od rodin selských.

Stejně s panstvem vykonávala nižší šlechta — vedle důležitých práv politických — vrchnostenská práva nad poddanými sedláky, měla právo vařiti pivo, páliť kořalku a obě čepovati, právo honební, právo rybolovu, právo horní, odúmrtné právo k selským pozemkům, právo patronátní, právo stavěti mlýny i některá jiná práva.

S nižší šlechtou v úzkém spojení jest svobodné selské obyvatelstvo, jež tvořilo přechod od poddaných sedláků ke šlechtě. Počet svobodníků byl na Moravě čím dál menší. Náležely k nim zbytky bývalých svobodných sedláků, t. zv. dědiců, dále dědiční rychtáři neb fojtové vesničtí, svobodní mlynáři, nápravníci na statcích klášterních a posléz soudní sluhové neboli púhončí (pohoňáci) olomouckého kraje, jimž dány byly za službu svobodné usedlosti náležející zemi. Tito púhončí sídlili ve starší době v sedmi, později (po třicetileté válce) jen v šesti obcích na Olomoucku. Přes XVII. a XVIII. století udrželo se jich jen 30. Neměli nad sebou po několik set let jiného pána než nejvyššího zemského komorníka, ač si nad nimi v XVII. století osoboval právo i nejvyšší písař. Po obnoveném zřízení zemském nekonali už úřední služby. Byliť místo nich zavedeni komorníci placení králem. Za Marie Terezie upadli v částečné poddanství a museli platiti vrchnosti 4 procenta zdavného (laudemia). Ke svobodníkům náleželo dále 12 „lovců“ (hajných) ve Stříbrnicích pod Buchlovem. Bývali přísedíci „loveckého práva“ na panství buchlovském.

Podobně jako v Čechách mohli i na Moravě všichni svobodníci vkládati své statky do zemských desk. Znenáhla bylo však jim právo to upíráno, a záviselo jen na dobré vůli pánů. Následkem toho dělá se v XVI. století rozdíl mezi svobodníky, jejichž statky jsou v deskách zapsány, a těmi, kteří výhody té nepožívali.

Třetím stavem jsou na Moravě preláti. Prvý z nich, biskup olomoucký, nepočítal se k nim jakožto stavu, nýbrž měl mezi stavy postavení zvláštní, ještě před zemským hejtmanem. K prelátům náleželi vedle olomoucké sídelní kapitoly opatové,

proboštové a abatyše klášterů, jež měly statky zapsané v zemských deskách.

Organisace stavu duchovního dovršila se v zemích českých teprve během století XIV. Duchovenstvo, vyšší i nižší, vymanilo se znenáhla ze závislosti na moci světské po stránce hmotné i právní. Již ve statutech Konráda Oty z r. 1189 uznána byla pravomoc biskupova nad duchovenstvem ve věcech duchovních a trestních (privilegium fori). Obecným privilegiem z r. 1222 osvobozují se poddaní duchovních ústavů od veřejných povinností, vyjímají se skoro vesměs ze soudní pravomoci hradských úředníků a podřizují se přímo pravomoci krále a úředníků dvorských. Asi od polovice XIII. stol. církevní ústavy domohly se nových úspěchů. Privilegiemi panovníckými byl jim postupně odevzdán nejen zbytek pravomoci, jež podrželi úředníci hradští po r. 1222, nýbrž i značná část pravomoci panovníkovy. Ve druhé polovici XIII. století nabyta většina církevních ústavů soudnictví nad svými poddanými ve věcech občanských i trestních.

Od vlivu světského počala se církev v zemích českých emancipovati od počátku XIII. století i tím, že provedením coelibátu oddělila se od světské společnosti, jakož i tím, že volba biskupů vykonávaná dříve knížaty se dostala do rukou kapitol a od XIV. století do rukou papežů, kteří na sklonku první polovice XIV. století počali zasahovati i do voleb opatů českých a moravských klášterů. Také obsazování nižších církevních beneficií přešlo během XIII. a polovice XIV. století do rukou církevních, a vrchnostem zůstalo nejvýše jen právo patronátní. Desátek a jiné důchody kostelní, vybírané dosud od zakladatelů kostelů, přešly od XIII. století z rukou vrchnosti do rukou farářových. Těmito změnami církev velmi mnoho získala i v soudnictví. K soudům duchovním náleželo nejen duchovenstvo — vyjímajíc spory o deskové statky — nýbrž i laikové ve věcech patronátních, v příčině desátků a jiných církevních důchodů, ve věcech manželských i j.

Statky klášterní byly pokládány na Moravě právě tak jako v Čechách za součást komory panovníkovy. Proto panovník vybíral od nich úrok jako od královských měst a v případě potřeby je i zastavoval. V XVI. století objevují se na Moravě již i první amortisační zákony, jimiž se zapovídá duchovním — vyjímajíc olomoucké biskupy — nabyvati deskových statků.

Čtvrtým stavem byla král. svobodná města na rozdíl od měst poddanských, jichž obyvatelstvo trvalo v poddanství podobně jako lid vesnický. Některá moravská města založena byla již v první polovici XIII. století, většina jich však

teprve vznikla ve druhé polovici XIII. století po nájedu tatarském. Cizí, hlavně německé obchodní a průmyslové obyvatelstvo zváno bylo do země markrabími, duchovními i světskými pány a zejména biskupem Brunou ze Šaumburka. Za něho byl živel německý na Moravě již tak rozšířen, že v předních městech měli převahu Němci. Města zakládána byla na Moravě za stejných podmínek jako jinde. Všude vyňato bylo obyvatelstvo městské z pravomoci úřadů a soudů zemských i krajských, zřízen pro ně zvláštní soud městský, přiznáno mu vlastní zákonodárství (statutové právo) a obsáhla samospráva jakož i právo konati trhy týdenní (fora) i výroční (nundinae), právo míle a jiná práva. Jinak byly však organisovány úřady v městech úplně nově zakládaných — skrze t. zv. lokátory — a jinak zase v podhradích, v nichž ode dávna byli usazeni kupci a živnostníci. Důležitější byla města vzniklá z těchto starých sídel. Přední mezi nimi byla města Olomouc a Opava, Brno, Jihlava a Znojmo. Prvá dvě založena byla na právu magdeburském, druhá tři na právu bavorském (jihoněmeckém). Ve všech těchto městech vyvinul se dvojí úřední sbor měšťanů; sbor soudní dosazovaný panovníkem nebo jeho úředníky (jurati principis, scabini, kmeti), který společně s královským soudcem vykonával městské soudnictví, a sbor volený měšťanstvem (jurati civium, konšelé, městská rada), který měl na starosti obecní a tržní správu. V městech založených na právu magdeburském nazýval se král. soudce fojtem (z lat. advocatus), v městech s právem jihoněmeckým rychtářem. Menší byl dále počet soudních přísedících (kmetů) v městech založených na právu magdeburském (sedm) než v městech s právem jihoněmeckým (12). A podobně bylo tomu se sborem městských konšelů. V druhé polovici XIII. století dostali se v obou uvedených skupinách městských měšťtí radní neboli konšelé do městského soudu, a kmeti zase stávali se členy městské rady. Takovýmto způsobem splývala městská rada s městským soudem, v němž čím dále tím menší úlohu hrál bývalý jeho první člen a předseda, městský rychtář (fojt), který se časem proměnil v obyčejného městského úředníka. Za to do popředí vystupoval nový orgán městské samosprávy purkmistr (magister civium), předseda městské rady, obyčejně jeden z konšelů, kteří se v úřadě purkmistrovském střídali. Rostl i význam městské rady, která se vymanila jednak z moci panovníkovy, jednak z moci obce. Jen po krátký čas volilo si měšťanstvo (celá obec) své konšely. Za nedlouho dostala se městská správa i volba radních trvale do rukou starousedlého měšťanstva, a zeměpán nebo jeho zástupce (podkomoří) povoloval, aby odstupující rada sama si volila své ná-

stupce. Zcela do pozadí zatlačena byla městská obec, hlavně řemeslnictvo, v němž zastoupen byl čím dále tím více živel český. Ani po válkách husitských drobné, jmenovitě české měšťanstvo nedomohlo se v hlavních městech moravských žádoucího zastoupení v městské správě.

Města Olomouc, Brno, Jihlava a Znojmo stala se „vyššími právy“ a tak i předními městy v zemi. Mnoho měst moravských spravovalo se zejména právem brněnským. Právo jihlavské uděleno bylo i některým městům českým. Menší důležitost mělo právo Znojma. Za to velkého rozšíření došlo právo olomoucké. Nejvyšším soudem pro moravská města s právem magdeburským stala se od r. 1352 Vratislav, kde sami Olomoučtí brali naučení. Ještě po zřízení pražské rady nad appellacemi udržely se na Moravě nějaký čas appellace do Vratislavě. Od r. 1590 chodí však pravidelně do Prahy.

Ve XIV. stol. uvádí se na Moravě 30 královských měst, ale již r. 1413 jmenuje se jich jen 11. Když pak ještě některá z nich se dostala do moci soukromých vrchností, zbylo jich jen šest: Olomouc, Brno, Jihlava, Znojmo, Uh. Hradiště a Uničov.

Od měst poddanských počala se od XVI. stol. rozeznávati t. zv. města ochranná, později zvaná městy munitivními. Byla to města, jež se povznesla ze stavu úplného poddanství k poddanství více méně obmezenému. Mnohá města byla totiž propuštěna z poddanství (osvobozena zejména od robot) a zůstala jen pod ochranou vrchnosti, začež musela platiti ochranný poplatek.

Podobně jako prelátům bráněno bylo i městům na sklonku XVI. stol. kupovati deskové statky a žádáno, aby stav městský předložil privilegia, že má k tomu právo. Spor tento skončil se, jak se zdá, ve prospěch měst. Byly však ještě jiné spory mezi šlechtou a městy. Příčiny jejich byly nejen hospodářské a politické, nýbrž i národnostní. Šlechta zastupovala v těchto sporech český živel, který se postavil na obranu proti poněmčování. Některé sporné otázky urovnány byly již za Matěje Korvína r. 1486. Když si však obě strany, šlechta i města, vykládaly řečené narovnaní podle svého, král Vladislav učinil roku 1493 v této věci výpověď. Jak narovnaní samo, tak výpověď krále Vladislava přijata byla do všech zřízení zemských. Roku 1532 uzavřena byla mezi pány, rytířstvem a městy nová smlouva, v níž vyřízeny další sporné otázky. Přes to trvaly mezi městy a šlechtou spory o poměru soudnictví zemského k městskému i nadále, tak že Ferdinand I. byl nucen r. 1546 potvrditi výpověď krále Vladislava z r. 1493 a doplniti ji výpovědí vlastní.

Právo německé položilo základ nejen k samostatnému stavu městskému, nýbrž i k vybavení lidu selského a po-

lepšilo značně postavení rolnického obyvatelstva. Vedle skrovného počtu svobodných malých statkářů a méně zámožného zemanstva byli v zemi bohatí velmoži a církevní ústavy, jež vládly ohromnými prostory půdy vzdělané i nevzdělané. Pokud osoby tyto měly dostatek nevolné čeledi, držely půdu ve vlastní správě, ale pokud neměly pracovních sil, dávaly pozemky k užívání svobodným bezzemkům (hospites, censuales, coloni). Poměr těchto svobodných osadníků k vlastníkovi půdy byl upraven jen ústními smlouvami a nebyl všude stejný. V několikátém pokolení zhoršilo se postavení tohoto selského lidu a nelišilo se mnoho od postavení nevolné čeledi panské. Od XIII. stol. setkáváme se s novou třídou rolnického obyvatelstva. Světští i církevní velkostatkáři, chtějíce zužitkovati i půdu dosud nevzdělanou, povolávají německé osadníky a dávají jim onu půdu v právo zákupní čili emfiteutní, německé, purkrechtní neb hamfeštní, jež spočívalo v tom, že osadník se stával dědičným držitelem odevzdaného mu pozemku, začož odváděl pánovi pozemku po jisté řadě let neb t. zv. lhotě — odtud název četných Lhot — jisté písemně ujednané platy („úroky“) nebo naturální dávky nebo konal jisté práce (roboty), při tom však byl vyňat z působnosti zemského práva a z pravomoci vesměch úřadů, osvobozen od veřejných břemen a podřízen svému vlastnímu německému právu a obecním samosprávným orgánům. Lhoty (osvobození od dávek) povolovány byly nově přistěhovaným sedlákům za tím účelem, aby se v prvních několika letech mohli zařídit, zejména vymýtiti potřebný kus lesa, proměnití jej v role a zřídití si obytná i hospodářská stavení.

Zakládání německých osad na právě německém se dalo podobným způsobem jako zakládání měst. Pán půdy svěřoval osazení půdy cizími osadníky obyčejně podnikavému člověku, zvanému lokátor nebo fundátor. Za to, že sedláky v nové vsi usadil, vedl obecní správu, vybíral pro vlastníka nově kolonizované půdy úroky a dávky a konal vojenskou službu, lokátor se stával dědičným soudcem neboli rychtářem, fojtem příchozích osadníků, dostával od pána jeden, po případě i několik lánů svobodných, t. j. zproštěných od úroků a dávek, často i svobodný mlýn, krčmu, právo péci chléb, sekati maso i jiná práva a zejména i část vybíraných činží a soudních pokut. Soudní moc vykonával fojt s několika kmety neboli radními obyčejně jen v menších věcech. Případy těžší (hrdelní) odkázány bývaly t. zv. fojtovskému soudu (Vogtting) nějakého blízkého města, konanému třikráte do roka, k němuž se scházeli fojtové všech dědin spadajících k onomu městu. Pouze v jednotlivých případech byla vesnickému soudu propůjčena i pravo-

moc ve věcech hrdelních. V případech pochybných kmeti hledali naučení v blízkém městě, jež bylo jejich vrchním právem. Vedle fojta nabyt ve vesnici záhy velkého významu jeden z obecních starších, t. zv. burmistr neb bulmistr (z něm. Bauernmeister). Někde byli dva, starší a mladší. Zvláštními smlouvami (t. zv. emfiteutními) sedláci nabývali za výhodných podmínek dědičně půdy, byli zproštěni veřejných břemen, požívali osobní svobody a těšili se samosprávě. Proto se snažilo i domácí selské obyvatelstvo, aby převedeno bylo na právo německé čili purkrechtní, čímž se znenáhla stíraly rozdíly mezi jednotlivými vrstvami selského lidu, a rolnictvo splývalo v jednotný selský stav, který za příznivých podmínek by se byl vyvinul zrovna tak jako měšťanstvo ve zvláštní stav s právy politickými. Že na to nedošlo, zaviniily rozličné okolnosti. Především selské obyvatelstvo, zabývajíc se skoro výhradně jen zemědělstvím, nemohlo tak zbohatnouti jako lid městský živící se obchodem a průmyslem. Kromě toho působil zbytek vyskytující se ještě nevolné čeledi nepříznivým vlivem na svobodný selský lid. Vlastníci půdy počali své požadavky na sedláky zvyšovati. Ve XIV. století stoupla mimo to moc panstva a znenáhla i moc rytířstva. Oba tyto stavy jakož i preláti, chtějíce si učiniti selský lid úplně služebným, usilovali o to hlavně dvojím způsobem. Především byla jim trnem v oku selská samospráva a soudnictví. Snažili se tedy dostati do svých rukou dědičná rychtářství (hlavně jich skupování) a tím i soudní moc ve vesnicích. Vesnický lid přestal ve svých sporech odvolávati se do soudních měst a městeček, pozbýval samosprávy a souvislosti se svobodami městského stavu a dostal se do vrchnostenské pravomoci (t. zv. patrimoniální soudnictví). Pouze vrchní soudní moc, zejména též soudní moc v těžkých soudních případech náležela panovníkovi (a jeho soudům), a později, když si vrchností vymohly v té věci výsady, vrchnostem, jež ji daly vykonávati buď vyššími svými úředníky anebo soudem některého svého poddaného města anebo soudem některého města královského, s nímž o tom uzavíraly smlouvy.

Ještě účelnějším prostředkem měli býti připoutáni sedláci k hroudě, totiž zákazem volného stěhování a zbavením osobní svobody vůbec neboli t. zv. nevolnictvím. Pokusy o to jeví se již ve XIV. stol., ač celý vývoj znevůli táhl se v zemích českých po dlouhou dobu. Počátky tohoto zjevu sáhnají na Moravě k sněmovnímu usnesení z r. 1380, jež žádá, aby poddaný sedlák opouštějící půdu se vykázal propouštěcím neboli výhostným listem. Vedle propuštění listem vyskytovalo se již v XV. stol. propuštění „poklončím“, jež spočívalo v tom, že vrchnost, jež stála o propouštěného sedláka, poslala si pro

něho fojta své vesnice. Kdo statek svůj opustil bez výhostného listu nebo bez zakročení poklončího, byl sedlákem sběhlým a nesměl od nikoho býti držán ani přechováván, a to pod pokutami stanovenými na sněmích.

Takovýmto způsobem stal se z poddaného sedláka v pravém slova smyslu nevolník. K půdě byl přikován nejen hospodář, nýbrž i jeho rodina. Děti jeho nesměly se bez povolení vrchnostenského oddati studiím ani řemeslu. Ani v manželství nemohl poddaný vejíti bez panského povolení. Také před soudem nebyl schopen jednati svým jménem. Ať sám žaloval či byl žalován, vždycky jej zastupovala vrchnost.

Přes to, že právní postavení poddaných v XV. a XVI. století značně se zhoršilo, nebyly povinnosti jejich přece tak těžké jako počínajíc druhou polovici století XVII. Robot bylo v XV. a XVI. století poměrně ještě málo. Zabíralyť u jednotlivého poddaného pouze několik dní do roka. Platy úroční odváděly se z pravidla dvakrát, někde i čtyřikrát do roka. Ani naturální dávky nebyly veliké. Byli-li poddaní utiskováni svou vrchností nebo vrchnostenskými úředníky, mohli si podle sněmovních usnesení stěžovati již v XVI. stol. u zemského hejtmána, jemuž i vrchnosti mohly přednáseti své žaloby na sedláky („hejtmanovo právo“). Hejtman rozhodoval za přítomnosti 3—4 osob stavu panského nebo rytířského. Velmi často utíkali se poddaní se svými stížnostmi k samému panovníkovi. Když se žaloby selské množily, vyhrazovány bývaly selským sporům dva dni při každém zasedání většího zemského soudu — „selské roky“ —, což někdy nestačilo. Roku 1612 usnesl se brněnský sněm za příčinou přílišného nahromadění selských pří, aby na příštím soudě olomouckém věnován byl robotním přím celý druhý týden. U zemského soudu opavského stanoveny byly selské roky obyčejně na pátek. — Sedláci z manských statků kostela olomouckého podávali své žaloby na vrchnost buď přímo biskupovi nebo manskému soudu v Kroměříži.

Ve spojitosti s obyvatelstvem rolnickým třeba se zmíniti i o moravském lidu pastýřském. Osazování půdy neproniklo do východních hor. Za to objevuje se v nich znenáhla nepozorovaně pastýřský lid zvaný Valachy, jehož původ podnes není náležitě osvětlen, jenž však nejspíše pocházel od rumunských salašníků, kteří se rozšířili po celých Karpatech a dostali se i do Polska a kteří zaujavše v nepatrném počtu hory východní Moravy, splynuli asi brzo s domácím obyvatelstvem. Vrchnosti vidouce, že chovem dobytka po způsobu valašského mohou bez nákladu zužitkovati neúrodnou dosud půdu horskou, zaváděly nejen na svých statech dobytčářství, nýbrž dávaly Valachům k užívání půdu, z níž netěžily samy. Pastýři tito měli své vlastní

rychtáře a vrchnostenské správce zv. vojvod y, kteří předsedali „valašskému právu“ (soudu), vyměřovali novým osadníkům půdu, ano v dobách nepokojných konali společně s Valachy pohraniční stráž. Vojvodství zřizována bývala jen na velikých statech, k nimž náleželo mnoho lesů a hor.

Velice byli na Moravě rozšířeni židé. Od Přemysla Otakara II. obdrželi dvě privileje, spojené dohromady a potvrzené Karlem I. (IV.) roku 1356. Podle zprávy biskupa Bruny z r. 1273 papeži Řehořovi X. židé moravští „mají křesťanské kojné, lichvu veřejně provozují a ty, kdo jich potřebují, tou měrou utiskují, že úroky do roka jistinu převyšují. Vykonávají veřejné úřady, stávají se celníky a nájemci mince . . .“ Přízeň panovníků k židům bývala vrtkavá. Opětovně a opětovně bývali židé pronásledováni a vykupovali si ochranu jen vysokými daněmi a platy. Potřebovali jich nejen panovníci, nýbrž i obyvatelstvo. V době jagelovské přešli židé v Čechách a na Moravě z panské královské do područí stavovského, čímž si zhoršili větším dílem právní postavení své.

Od druhé polovice XVI. stol. židé nebyli Ferdinandem I. v zemích českých trpěni. Jednotlivým židům dávány však byly listy fedrovní, a mandáty protižidovské nebyly řádně vyhlašovány. — Jako jinde i na Moravě židé mívali svou vlastní organizaci, spravováni jsouce svými staršími a rychtáři, pokud se týče rabíny.

MORAVSKÉ DESKY ZEMSKÉ.

PODÁVÁ JOS. BOUBELA, RADA ZEM. SOUDU V BRNĚ.

Desky zemské jsou veřejné knihy pro zápisy věcných práv velkostatků se týkající, tedy knihy stavovské, na rozdíl od obyčejných, teprve v novější době zavedených knih pozemkových, určených pro domy městské, pak pro statky a pozemky měšťanské a selské. Mají i dnes ještě také důležitost politickou, ano vlastnictví statku v zemských deskách zapsaného opravňuje k volbě v kurii velkostatkářské. Zápisy do zemských desk neomezují se však, a neomezovaly se ani v dřívějších dobách, jenom na šlechtu, nýbrž děly se i pro stav měšťanský, pokud byl majetníkem panských statků. Výjimečně byly roku 1480

zápisy do desk zemských omezeny na stav šlechtický, což však se dlouho neudrželo.

Původ českých a moravských desk zemských sahá do šereho starověku. Jest věc jistá, že již ve století XIII. na Moravě trvaly. Tenkrát vedeny byly v Olomouci, tehdejší hlavní cůdě zemské (cúda tolik asi co nynější krajský soud sborový) pro celou zemi. Před tím vedeny zvlášť při každé jednotlivé cůdě (v Olomouci, Brně, Znojmě, Jemnici a Břeclavě). Z nařízení císaře Karla IV. byly v roce 1348 obnoveny, při čemž rozdělena Morava na dvě oblasti: olomouckou pro severní a východní Moravu (kraj olomoucký, přerovský, hradištský a některé statky na severu brněnského kraje) a brněnskou pro Moravu jihozápadní (Brno, Znojmo, Jemnici a Jihlavu) a pro oblast brněnskou zřízeny vedle olomouckých ještě samostatné desky zemské v Brně.

Staré desky zemské (z doby před r. 1348) přišly neznámým způsobem na zmar; obnovené desky zemské však přízní osudu i přehorlivou péčí hodnostářů je spravujících i celého stavu panského zůstaly zachovány až do doby naší, jsouce nejkrásnějším pomníkem nejstaršího zřízení soudního v národě českém, kdežto desky zemské království českého v r. 1541 a zemské desky opavské již r. 1431 požárem zničeny byly.

Jest tedy Morava, any mimo korunu svatováclavskou v starých těch dobách takové knihy nikde jinde ještě se nevedly, v celé naší říši, ba v celé Evropě jedinou zemí, která si zachovala o existenci a změnách velkostatků svých, o jich majetnících a převodech nepřetržitý a spolehlivý doklad, ale spolu i obraz tehdejšího zřízení zemského a právního. Neboť do desk zemských vkládaly se i zákony a nařízení královská, ze soukromoprávních pak jednání též testamentsy, svatební smlouvy a pod. Jen zápisy dluhů na velkostatky se tenkrát nepřipouštěly.

Desky tyto tvoří proto nejen pro jazykovědce a dějepisce, nýbrž i pro právníka a národního hospodáře, vůbec pro veškeré veřejné i soukromé poměry vlasti naší za starých dob nevyčerpatelný zdroj poučení, i jest v zájmu národním velice litovati, že učený svět náš jich až na Wolného a Šemberu pramálo dosud si všímal.

Zapisování do desk zemských dělo se slavnostním způsobem na sněmích dvakrát do roka, v Olomouci v lednu a v červnu, v Brně v únoru nebo březnu a v září, zpravidla vždy po 14 dní. O zajímavých obřadnostech při tom zachovávaných a o převelike vážnosti k zemským deskám svědčících podává nám zevrubou zprávu Kniha tovačovská (na str. 58. a násl.).

Skládaly pak se desky ty ze svazků pergamenových nazvaných kvaterny, z nichž každý jednotlivý pojmenován byl dle tehdejšího zemského hejtmana jakožto nejvyššího představeného zemských desk a zpravidla ozdoben jest též jeho erbem, namnoze uměle provedeným, na titulním listě. Uschovávány byly v truhlách železem pevně a skvostně pobitých v ohnivzdorných sklepeních při dómě v Olomouci a na Petrově v Brně. Klíče od truhel měli nejvyšší komoří zemský, pak nejvyšší sudí zemský a nejvyšší písař zemský; prvnější klíč od zámku na straně přední, oba ostatní od zámků na pobočných stranách. Zámky ty svým neobyčejně důmyslným sestrojením ještě dnes budí podiv. Mimo to se truhly po každém uzavření desk zemských řečenými hodnostáři zapečetily.

Zápisy samé vykonával nejvyšší zemský písař, jehož úřad byl z nejvyšších zemských důstojenstev. Zápisy ty měly působnost zákonnou; jakékoliv jich falšování, ba i pouhé obnažení nože neb meče při otevřených deskách trestalo se na hrdle.

Nejstarší část zemských desk obsahuje dobu t. zv. latinskou, od r. 1348 až do r. 1466, vlastně až do r. 1480, jelikož v tomto 13letém mezidobí zemské desky vůbec otevřeny nebyly (následkem odboje velké části moravské šlechty, pak veškerého katolického kněžstva i několika měst, zejména Brna, Olomouce, Znojma a Jihlavy proti králi Jiřímu Poděbradskému, a prohlášení uherského krále Matěje Korvína za krále českého a markraběte moravského v Olomouci r. 1469.) V tomto údobí zápisy do desk se děly jazykem latinským (až na čtyry listiny německé a jednu českou).

Část tuto vydali tiskem ve dvou dílech: Cúda brněnská a cúda olomoucká pod názvem „Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren“ nákladem moravských šlechtických velkostatkářů Petr rytíř Chlumecký, Josef Chytil, Karel Demuth a Ad. rytíř Wolfskron za redakce zemského archiváře Josefa Chytila roku 1856.)*

Údobí toto zabírá 11 kvaternů olomouckých s 6944 zápisy a 10 kvaternů brněnských s 6964 zápisy.

II. (české) údobí (od r. 1466, po případě 1480 až do roku 1620, do pohromy bělohorské) vykazuje v olomouckých deskách 34 kvaternů s 2521, v brněnských 31 kvaternů s 2230 zápisy. Čeština přijata byla výlučně za jednací jazyk při zem-

*) Litovati jest, že nebyl připojen překlad. Bylo by zajisté záslužno, jej poříditi. V pozůstalosti Chytilově jest prý též zpracování českého údobí zemských desk. Jest přímo povinností povolaných kruhů — snad sněmu moravského, kdyby šlechta sama nechtěla potřebného nákladu poskytnouti — aby uspořádáno bylo též vydání této neméně důležité části.

ských deskách jednohlasným usnesením šlechty s odůvodněním tím, že každý pán i poddaný jest jí mocen, a že při vkladech do desk jazykem domácím není tak snadno možným výklad mylný neb i klamný jako při vkladech jazykem latinským, do něhož se česky sepsané listiny teprve musely překládati. V této periodě nestal se ani jediný zápis jazykem německým; i zákony a majestátní listy od roku 1480 jsou výlučně české, z doby před r. 1480 však též ještě několik latinských, listin to ještě před rokem tímto vydaných.

III. údobí (1620—1642) vyznačuje se již duchem protireformačním; zjednan opět přístup zápisům německým a pro nekatolíky desky naprosto uzavřeny (majestátním listem krále Ferdinanda II. ze dne 7. března r. 1625 a Obnoveným zřízením zemským ze dne 10. května r. 1628), tak že nekatolíkům, i když statky jim nebyly konfiskovány, nezbývalo, leč je prodati.

Domácí rody panské, kteréž — počtem arci skrovným — nebyly z vlasti vypuzeny, používaly při zápisech do desk zemských i na dále řeči české; Jezuité a cizozemci řeči německé, částečně též latinské. Úvod neboli protokol o zasedáních úřadu desk zemských však pořád ještě se psal výlučně jazykem českým.

Toto III. (smíšené údobí s převahou češtiny) obsahuje 4 kvaterny při brněnských a tolikéž při olomouckých deskách.

IV. údobí (1642—1783) se označuje centralisací. Nařízením Ferdinanda III. ze dne 25. listopadu r. 1641 byly olomoucké desky spojeny s brněnskými a dne 18. března r. 1642 slavnostně převezeny do Brna, kteréž zatím jakožto hlavní město země nad Olomoucí nabylo převahy.

Zároveň staly se zemské desky ústavem hypotekárním; připouštěly totiž i vklad dluhů. Jich vedení svěřeno zvláštnímu zeměpanskému úřadu s o u d n í m u. Rozděleny byly na „kvaterny majestátní“, obsahující zápisy majestátních listů a nařízení královských, týkajících se celé země, pak na „větší kvaterny“, obsahující zápisy vlastnických změn statků a na „malé desky“, obsahující kvaterny dlužní a soudní. Kvaterny statků pak rozděleny byly dle krajů na brněnský, hradištský, jihlavský, olomoucký a znojenský; zápisy, týkající se kraje přerovského, zapisovaly se do kvaternu olomouckého. Mimo to zřízeny byly zvláštní kvaterny odhadní a posléz také zvláštní kvatern pro židy.

Co do jazyka šetřeno rovnoprávnosti; úvod psal se při zápisech dle toho, v jaké řeči sepsána byla listina.

V. údobí (německé) sahá od r. 1783 až do r. 1855. Nařízením císaře Josefa II. ze dne 24. března r. 1783 byl samostatný soud desk zemských zrušen a desky zemské přiděleny

c. k. moravsko-slezskému zemskému právu brněnskému, čímž stavovská vážnost jich ovšem poklesla. Centralisační systém mocnáře tohoto i zde se uplatnil. Dvorním dekretem ze dne 28. května r. 1791 byl vliv samosprávy na desky zemské úplně odstraněn a žádost moravských stavů panských za odevzdání starých desk do archivu zemského zamítnuta. S tím spojeno bylo též úplně poněmčení desk zemských.

VI. údobí. Při soudní organizaci r. 1855 svěřeny desky zemské c. k. zemskému soudu v Brně. Při zakládání nových pozemkových knih založeny byly též nové zemské desky pro velkostatky a to venkoncem jazykem německým. Zápisy do nich dějí se nyní podle jazyka podání, kteráž jsou až na nepatrné výjimky německá, ježto velkostatek náš nyní, jak známo, jest z velké většiny v rukou německých.

Podrobnějších zpráv o moravských deskách zemských naléztí lze v díle „Geschichte der Landtafel im Markgrafthume Mähren“ od Karla Jos. Demutha, Brno 1857.

* * *

Z přebohatého v nich uloženého historicko-právního materiálu vybral jsem z 34. brněnského kvaternu jen tak namátkou závět Kateřiny z Waldštejna, vdovy po Smilovi Osovském: na Třebíči, kteráž dne 22. června 1614 znova se provdala za Karla z Žerotína, slavné paměti zemského hejtmana moravského, jsouc čtvrtou manželkou jeho. Albrecht z Waldštejna, kníže frydlantský, byl jejím bratrem. Byla horlivou příznivkyní Jednoty bratrské a následovala roku 1628 manžela svého do vyhnanství vratislavského. Svého manžela, dne 9. října 1636 zemřelého, jenom několik měsíců přečkala; smrt stihla ji v únoru r. 1637.

Závět její svědčí nejen o šlechtetnosti, rozšafnosti a vysokém vzdělání zřizovatelky, nýbrž i o velikém blahobytě, kterým naše vlast před třicetiletou válkou oplývala. Toto bohatství zajisté více než reforma náboženská přilákalo z celého světa: ze Španěl, Portugal, Francie, Italie, Uher, Švédska a Německa kořistichtivé dobrodruhy, kteří svou lakotu na majetku předků našich ukojili tak, že kvetoucí vlast naši přeměnili v hollou poušť. O tom, jak se dělili o statky předků našich, podávají též zemské desky výmluvné svědectví, a bylo by velice žádoucí, aby i Moravě narodil se Jakub Bílek,*) jenž by sepsal dějiny jejich konfiskací!

*) Autor díla Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618.

VKLAD PORUČENSTVÍ PANÍ KATEŘINY ŽEROTÍNSKÉ,
ROZENÉ Z WALDŠTEJNA.

Ve jméno Blahoslavené a Nerozdílné Trojice Svaté, Amen!

Já Kateřina Žerotínská, rozená z Waldštejna, znamenaje (sic), jak jiné všechny věci, tak i byt lidský na tomto světě nestálý a rychle pomíjející, a nejsouce tím jista, kdy a v kterou hodinu Pán Bůh na mne smrt dopustiti a mne z tohoto světa k sobě povolati ráčí, jsouc při dobrém rozumu a čerstvé paměti a nechtíc, aby po smrti mé o to, což by po mně pozůstalo, jaké odpory a nesnáze vzniknouti měly, toto poručení aneb kšaft podle obnoveného zřízení zemského, od Jeho Milosti Nejjasnějšího, Nejnepřemoženějšího, Velikomocného Knížete a Pána, Pana Ferdynanda Druhého z Boží Milosti Voleného Římského Císaře, po všechny časy Rozmnožitele Říše, Uherského, Českého, Dalmatského, Charvatského a Slovanského Krále, Arciknížete Rakouského, Markrabí Moravského, Lucemburského a Slezského, Knížete a Markrabí Lužického, Pana, Pana nás všech Nejmilostivějšího, vůbec vydaného: též i podle obzvláštního consensu aneb povolení J. M. Cís. na pergameně v německém jazyku mně k ponížené žádosti mé daného a pečeti J. M. Cís. ztvrzeného i vlastní rukou J. Milosti podepsaného, jehož datum v městě Řezně osmého dne měsíce Novembris, leta minulého 1636 činím a týmž poručenstvím, jakž o těle mém (když by čas mého z tohoto světa se odebrání přišel) mrtvém, takž i o všelijakém jmění a statku mém vlastním, od Pána Boha mně propůjčeném a v ničemž žádnému nezávadném takto, jakž níže nařizují:

Předně. Co se téhož mrtvého těla mého, když by mne Pán Bůh podle dobře libé vůle své smrtí navštívil ráčil, dotýče, ačkoli bych toho velmi povděčna byla, aby se jeho hned po mé smrti pan bratr můj nejmilejší, vysoce urozený pán pan Adam z Waldštejna, na Hrádku nad Sázavou, Lovosicích, Dobrovici, Zidlochovicích a Novém Waldštejně, Jeho Milosti Císařské skutečná tejná radda, komorník a nejvyšší purkrabě Pražský, náležitě ujal, jakž by taky to panu nejvlastněji příslušelo, avšak prohledaje já na sešlost věku, na nestálé zdraví, na mnohé práce a zaměstnání rozličné i smrt nenadálou páně, soudíc také i to, že dříve, nežli by týž pan bratr můj vzdálen jsa o smrti mé zvěděl a v místo to, kdež bych ní zachváčena byla, dostati se mohl, že by se žádný téhož mrtvého těla mého ujíti nesměl, a v tom času Pán Bůh milý ví, co by se s týmž tělem mým mrtvým státi mohlo: Protož ušetřujíc v tom téhož

pana bratra mého nejmilejšího, s dalším bedlivým rozvážením svým vysoce urozeného pána, pana Rudolfa, svatě římské říše hrabě z Waldštejna na Rožďalovicích a Novém Ronově, Jeho Milosti Císařské raddu, komorníka a soudce zemského v království Českém, syna jeho a pana strejce mého nejmilejšího za poručníka tomuto kšaftu jsem nařídila a pro snadnější všeho toho vykonání, což v něm vyměřeno a zřízeno jest, ku pomoci panu přidala urozenou paní, paní Marii z Lippého, rozenou Zárubovou z Hustiřan, paní tetu mou nejmilejší, aby oni podle žádosti mé, v též příčině na ně vzložené a k sobě přijaté a podle mé k nim obzvláštní důvěrnosti buď oba společně aneb jeden z nich ihned po mé smrti nejprve kšaft tento můj s tím se vším, což k němu přiloženo bude, k sobě přijmouce, těla mého mrtvého i všechné a všelijaké pozůstalosti mé, na čem by se ta koliv a kdekoliv nacházela (ježto by prve ode mne za živobytí mého někomu zadána nebyla) se ujali. Též mrtvé tělo mé v jistý uložený den, o nějž by se společně snesli, v místě k tomu v Třebíči ode dávna ode mne obraném, kdež také mrtvé tělo nebožtíka dobré paměti pana manžela mého předešlého, pana Smila Osovského z Doubravice odpočívá, beze všelijakých nádherných prachtů a ceremonií zbytečných, toliko prostým, však počestným způsobem (což nejdřív možné) složití a pohřbiti dali, a po témž vykonaném pohřbu týž kšaft neb pořizení toto mé zjevně vůbec přede všechněmi přečísti dajíce, podle toho dále, co jsem komu z nadepsané pozůstalosti mé z upřímné lásky tímto kšaftem odkázala, to vše zúplna a v celosti, beze všeho odporu, ihned po témž pohřbu mém jednomu každému náležitě odvedli, jakož pak cele se jim v tom beze vsí pochybnosti důvěřuji, že podle dotčené žádosti mé na ně vzložené (spravující se však při všem tom v potřebách nastalých dobrým zdáním a radou pana bratra mého nejmilejšího nadepsaného), tak činiti a zachovati se skutečně snažiti budou.

Zatím jak o statku svém mohovitém i nemohovitém takové poručení činím:

Co se statku a panství mého třebíčského, vlastního a dědičného, žádnému v ničemž nezávadného a od dobré paměti urozeného pána, pana Smila Osovského z Doubravice, pana manžela mého předešlého mně pořádným kšaftem odkázaného, dotýče: Poněvadž jsem ten se vším jeho příslušenstvím na onen čas, když jsem ven z země podle patentův od Jeho Milosti Císařské vůbec vyšlých vyjítí měla, na jistý však způsob, s jistými a znamenitými výminkami napředpsanému panu Adamovi z Waldštejna, panu bratru mému nejmilejšímu, erbům i potomkům jeho, jistou smlouvou, kteréž jest datum v Menším Městě

Pražském, leta Páně 1628, v pondělí po neděli Jubilante, to jest 15. dne měsíce Máje, zadala a odevzdala, i také potom s lidmi usedlými i neusedlými a se vším plným hospodářstvím postoupila a v moc jeho uvedla, toho tak při též smlouvě, jakž ona koli co v sobě šířeji a zřetelněji zdržuje a zavírá, zanechávám a postavuji a tímto poručenstvím víc nic o něm neřídím ani nevyměřuji kromě samého toliko toho artykule prvního (jehož moci své sobě zanechávám), totiž strany nápadův a vydávání po smrti mé peněz, jeden druhému z pánův bratrůch a synův pana bratra mého nejmilejšího z téhož statku třebíčského v nadepsané smlouvě obsaženého, poněvadž jsem se já zase do markrabství tohoto moravského s jistým a milostivým povolením Jeho Milosti Císařské dostala, a tudy vedle obzvláštního vyměření v reversu od téhož výš připomenutého pana bratra mého nejmilejšího proti smlouvě již jmenované mně odvedeného, jehož jest datum v Menším Městě Pražském 30. dne Septembris leta 1628 obsaženého všecko právo a moc, kterou jsem před učiněním smlouvy výš dotčené měla, k ujetí se vlastnímu téhož statku Třebíčského zase na sebe převedla a touž smlouvou svého práva dědičného se nezbavíc, i v skutečné užívání jeho podle toho bych vjíti a s ním, jakž by mi se líbilo, činiti a poroučeti mohla, kdybych toho tak dalece žádostiva byla, ale ohlédaje se na věk můj již hrubě sešlý a ku pracem mnohou nezpůsobnost nic takového na ten čas před sebe bráti nechci. Toliko vedle práva výš dotčeného, kteréž mám, jakož také i consensu aneb povolení J. M. Císařské napředpsaného, jímž mi se dostatečně toho povoluje, abych o všelijakém jmění a statku svém mohovitém i nemohovitém, jakž by mi se za dobré vidělo a zdálo (na nic se neohlédajíc) poroučeti a kšaftovati mohla.

O týchž nápadích výš doložených, statku Třebíčského se dotýkajících takto řídím, poroučím a to z jisté neproměnitelné a skutečné vůle své míti chci. Jmenovitě, pokudž by vysoce urozený pán pan Rudolf hrabě z Waldštejna, můj nejmilejší pan strejce, pana otce svého, pana Adama z Waldštejna, pana bratra mého nejmilejšího, živobytím svým na tomto světě přečkal, aby ihned po smrti téhož pana otce svého, on jakožto nejstarší syn jeho, plným právem statku častopsaného Třebíčského se ujal, a pakli by dříve nežli pan otec jeho výš dotčený z světa sešel, tehdy ihned po smrti pana otce jeho, aby ten statek Třebíčský na dítky mužského pohlaví téhož pana Rudolfa hraběte z Waldštejna, jakož také jestli by on, pan Rudolf, pana otce svého nejmilejšího živobytím přečkal, podobným způsobem po smrti jeho na týž dítky jeho immediate pro tu obzvláštní a skutečnou lásku, kterou z příčin hodných a sluš-

ných vždycky jsem k němu i k jeho dítkám měla a mám, se vším a plným již dotčeným právem a příslušenstvím posloupně a nápadně, z jednoho na druhého, z nejstaršího na nejstaršího (v živobytí zůstávajícího) připadal.

Když by pak, čehož Pán Bůh na dlouhé časy uchovati rač, všickni páni synové téhož pana Rudolfa hraběte z Waldštejna z tohoto světa prostředkem smrti vykročili, tehdy týž statek svrchupsaný po nich aby předně na pana Maximiliana hrabě z Waldštejna, pana strejce mého, a pana syna nadepsaného pana bratra mého nejmilejšího, (ač by v živobytí byl), po něm pak na jiné mladší pany bratry jeho a syny téhož pana bratra mého, totiž na Jana Viktorina a Karla Ferdinanda, a po těch týmž způsobem na pany syny téhož pana Maximiliana hraběte z Waldštejna, posloupně po starších z jednoho na druhého a z nich na jiné potomky mužského pohlaví a tak na dědice z též linie pocházející, a vždy z nejstaršího na nejstaršího, jakž již dotčeno, zcela a zouplna přicházel, a z téhož rodu a linie pana bratra mého častopsaného nižádným způsobem, pokudžkoli táž linie trvati bude, nevycházel, a žádný z držitelův a nápadníkův jeho na něj nižádných dluhův, pod padením nápadu svého a statku toho neuvozoval, ani jeho nikterakž neztenčoval, ovšem nespouštěl, a což nejvíce jest, ani prodati moci neměl.

Když by pak taž linie dokonce sešla, tehdy z druhé linie nejbližší často jmenovaného pana bratra mého nejmilejšího páni strejcové a páni z Waldštejna k témuž statku Třebíčskému tím vším nadepsaným způsobem, jakž již hojně připomenuto, právo míti mají a budou.

Poněvadž pak častopsanému panu strejci mému nejmilejšímu, panu Rudolfovi hraběti z Waldštejna, pán Bůh také i dcerku, jménem Kateřinu Poxlinu, kteráž tento můj kšaft zastihla, dáti ráčil, protož i té tímto kšaftem svým také i to nařizují a dostatečně to míti chci, aby jí, když by k letům svým přirozeným přišla, z statku Třebíčského ten, kdož by jeho tehdáž v držení zůstával, na hotových penězích konečně vydati povinen byl a vydal 6000 zlatých počtu Moravského, tak, aby to ode mne pro mou památku za dar míti mohla.

Co pak koli dále o vydávání peněz z statku Třebíčského po mé smrti v častopsané smlouvě hned v témž prvním artikuli položeno a vyměřeno jest, to již nyní tímto poručenstvím a poslední vůlí svou dokonce ruším a v nic obracím, takže držitel téhož statku Třebíčského po mé smrti podle též smlouvy žádnému již více žádných peněz kromě výš připomenutých 6000 zlatých Moravských vydávati povinen a zavázán nebude.

Co se svrškův všelijakých, peněz hotových neb zápisy ujištěných (kromě těch, kteréž bych ještě za živobytí mého někomu dobré vůle dala a je odvedla, a pakli bych jich nebyla odvedla, však zhotovené po smrti mé nalezeny byly, ty v své mocnosti a podstatě zůstaněte a těm, jimž svědčí, odvedeny budte), též klenotův od zlata, stříbra, drahého kamení neb perel, šatstva všelijakého a summou všeho toho, což by koliv mně náležejícího v markrabství Moravském, v knížectví Slezském aneb kdekoliv jinde nalezeno a doptáno bylo, dotýče, o tom všem takto řídím, poroučím a níže psaným osobám z toho toto odkazuji:

Především a nejprve na pohřeb mrtvého těla mého poroučím 1000 kusův dukátův.

Za tím pak předpsanému vysoce urozenému pánu panu Adamovi z Waldštejna, panu bratru mému nejmilejšímu, mimo statek Třebíčský, již prve jemu a panům synům jeho posloupně ode mne odkázaný, ještě více z upřímé sesterské lásky z hotové summy peněz 10.000 zlatých rýnských, též summou peněz 20.000 zlatých rýnských za stavy knížectví Lehnického zůstávající, která na mne od mého nejmilostivějšího pána, dobré paměti, pana Karla z Žerotína pořádnou dobrou vůlí převedena jest, odkazuji a poroučím, s tou při tom znamenitou výminkou, pokudž by též pan bratr můj dříve nežli já smrtí z tohoto světa sešel, aby též obojí summa 30.000 zlatých rýnských zase na mne plným právem se navrátila a připadla. A ačkoliv dobře o tom vím, že též pan bratr můj nejmilejší z požehnání Božího hojně prve statků a jmění svého má, avšak jsem k němu té celé a nepochybné důvěrnosti, že jako pán vysoce soudný a rozumný toto mé z upřímé lásky sesterské jemu učiněné odkázání netoliko vděčně ode mne přijme a na tom přestane, ale také co jsem jiným chudým a opuštěným přátelům svým i komukoliv jinému tímto kšaftem z lásky odporučila, toho jim beze všeho odporu přátelí bude.

Synu pak nejstaršímu téhož pana bratra mého, vysoce urozenému pánu, panu Rudolfovi hraběti z Waldštejna, mému nejmilejšímu panu strejci, z lásky té, kterouž k němu, jak již dotčeno, mám, poroučím z peněz po mně na hotově pozůstalých na dukátech 25.000 zlatých rýnských, což učiní osm tisíc, tři sta třiceti tři kusův dukátův a šedesáte krejcarů.

A Františkovi Adamovi, synu jeho, vnuku pana bratra mého nejmilejšího, hraběti z Waldštejna, též odkazuji řetěz velký z tisíce dukátův s velkými kroužky, který se ve třé rozjímá.

Item: šlechticně Kateřině Polixině, dceři téhož pana Rudolfa, hraběte z Waldštejna (mimo to, což jí tak na statku Třebíčském odkázáno jest), poroučím nový velký halspanť, v němž

jest diamantových klíků sedm a rubínových též sedm a klíků o čtyřech perlách čtrnáct, s záponou z samých diamantů.

Urozenému pánu, panu Pertoldovi Bohubud z Lippého, panu bratru mému nejmilejšímu, též na hotových penězích 25.000 zlatých rýnských, a stříbra má všechna, krom těch, kteréž jsem tímto poručenstvím jistým osobám odkázala.

Pánům synům pak téhož pana z Lippého, jmenovitě panu Adamovi Karlovi a panu Čeňkovi Hovorovi z Lippého každému z nich po 25.000 zlatých rýnských a to z těch 50.000 zlatých Moravských, kteréž na statku Brandejském nad Orlicí deskami zemskými království Českého od mého nejmilejšího pána dobré paměti ujistěné sobě mám, buď že by se též summa na hotově neb na zápisech zjištěná nacházela, odkazuji a poroučím.

Urozenému pánu, panu Frydrychovi z Kaunic, ujcí mému milému, poroučím 25.000 zlatých rýnských, které za dědici nebožtíka Antonína Flandryna a Bartolomějem Mudrochem, měšťany a kupci Vratislavskými mám, a tomu chci, aby panu jistota na takovou summou, mně od týchž Flandrynů učiněná, kteráž se mezi věcmi mými najde, odvedena byla. A k tomu dvacet čtyry šály stříbrné, které jsem na onen čas od něho byla koupila.

Synu pak jeho, panu Rudolfovi z Kaunic, tisíc kusův dukátův na hotově odkazuji.

Urozenému pánu, panu Ertmanovi z Lobkovic, ujcí mému milému, odkazuji a poroučím na hotových penězích 25.000 zlatých rýnských, též truhličku malou s těmi stříbry, které do ní vcházejí.

Urozené paní, paní Eusebii z Kaunic, rozené z Sezimova Oustí, manželce urozeného pána, pana Frydrycha z Kaunic, a vysoce urozené paní, paní Zdislavě hraběnce z Waldštejna, rozené z Sezimova Oustí, manželce vysoce urozeného pána, pana Rudolfa hraběte z Waldštejna, vlastním sestřám a tetám mým velice milým, odkazuji a poroučím všechny a všelijaké svršky, jakými by koliv jmény jmenovány býti mohly, avšak toliko ty, kteréž by po mém nejmilejším pánu, panu Karlovi z Žerotína v městě Vratislavi na můj díl se dostaly a po mé smrti se našly tak, aby se nimi spravedlivě a sestersky rozdělily.

Panně šlechticně Kateřině mladší Žehušické z Waldštejna, tetě mé nejmilejší, jeden tisíc dukátův a perly větší okrouhlé, které pětkrát okolo hrdla jdou a váží sedm lotův, z lásky, kterou k ní mám, odkazuji a poroučím.

Šlechticně Marii, dceři nadepsaného pana Frydrycha z Kaunic, poroučím čepici novou perlovou s diamantovými štefly.*)

*) štefl, šteflík = jehlice.

Pannám mým služebným, totiž Kačence Wolbramce a Aničce Javornický (pokudž by při mně do mé smrti zůstávaly), jedné každé řetěz ze sta dukátův kladeným dílem, jednou okolo hrdla; item více: Kačence Wolbramce 1000 zlatých a Aničce Javornický 500 zlatých, vše počtu Moravského, poroučím.

Paní Barboře Wolfové z Reminku, mateři manželky Martina z Šternfeldu, též jí samé manželce Šternfeldové, jménem Juditě, každé z nich po jednom stu dukátův kusův na hotově odkazují.

Synu téhož Martina z Šternfeldu, Maximilianovi, řetěz ze sta dukátův s kladeným dílem, jednou okolo hrdla.

Tolikéž třem dcerám jeho, Eusebii, Kateřině a Anně Alžbětě, každé z nich s lože dobrých peřenných šatův po sedmi kusech i s povlaky na ně hodnými a po jedné sukni hedbávné, buď axamitové neb karmazinové, i s kabátkou poroučím.

Ostatní pak klenoty všelijaké, mimo ty již rozporučené a zejména položené, od zlata, perel a drahého kamení, což by se jich takkoli po mně našlo a v obzvláštním inventáři pečeti mou stvrzeném a rukou mou vlastní podepsaném, kterémuž datum na Třebíči v pátek den památky sv. Bartoloměje apoštola Páně, to jest 24. dne měsíce augusti, leta 1629 poznamenáno bylo, poroučím urozeným šlechticnám, šlechticně Marii a šlechticně Kačence, dcerám pana Frydrycha z Kaunic a šlechticnám dvěma, jmenovitě Eusebii a Appolonii, vlastním sestřám a dcerám pana Karla z Kaunic, již nebožtíka, a to míti chci, aby ony šlechticny z Kaunic takovými ostatními klenoty spravedlivě poděleny byly.

Více týmž čtyrem šlechticnám z Kaunic výš jmenovaným k spravedlivému mezi ně rozdělení odkazují a poroučím všecky sukně sváteční, kabáty, mantlíky i hazuky; též kožichy sobolové i z kožiček sobolových i kuní, (kterýchž bych prve nezadala), všecky. Item ložních šatův dvanácte loží v nově nasypaných, a to každé lože po sedmi kusích a strakatým cvilinkem zobláčených, též patero povlečení na to každé lože, polovice vyšíváných s barvami a s bílým, a druhou polovici samých prostých. Item kolter *) nejpěknějších dvanácte a na tu každou koltru prostěradlo s bílým vyšíváním. Item ubrusův damaškovým dílem na prosté malé stoly, každé dvanácte a na dlouhé tabule po dvou. Ručnickův též damaškovým dílem každé po dvanácti, servitův též damaškovým dílem, po pěti tuctech každé. Item ubrusův lněných tenkých, na prosté malé stoly, každé po 24, a na dlouhé tabule po dvou každé. Ručnickův lněných tenkých též po 24 každé. Servitův lněných tenkých každé po

šesti tuctech. Plátina lněného, tenkého, vybíleného pět kop loket každé, avšak z nahofe psaných sukní svátečních, kabátů a mantlíků mají napředpsaní pan Rudolf hrabě z Waldštejna a paní Marie z Lippého ještě pannám mým služebným, (které by, jakž napřed dotčeno, při mně do mé smrti v službě setrvaly), jedné každé po jedné sukni axamitové a po kabátkou, k tomu též po jednom mantlíku, item šaty mé všednější všecky, totiž sukně, kožichy a bílé vinuté šaty též jim polovici a děvečkám, které by při mně zůstávaly, polovici, však aby se o to mezi sebou pěkně rozdělily, vydati. Item více, té jedné každé panně, aby od týchž z pozůstalosti mé se dvě lože šatův po sedmi kusích a na to každé lože dvoje povlečení; item ubrusův dvanáct, ručnickův dvanáct, servitův šest tuctův, mis cínových dvě pouzdra, talířův též dvě pouzdra, svícny 4, konvice 4 a po jedné medenici s nálevkou vydáno bylo.

Panu Janovi Adamovi Wolbramovi z Štějře odkazují 100 zlatých.

Martinovi Šternfeldovi, hofmistru dvoru mého, pro jeho jakž ku pánu mému nejmilejšímu, panu Karlovi z Žerotína, dobré paměti, tak i ke mně samé vždycky věrné, pilné a mně příjemné prokazované služby poroučím a z lásky odkazují na hotové tisíc kusův dukátův.

Jindřichovi Wolbramovi z Štějře, služebníku mému, poroučím 300 zlatých, Václavovi Beršovi, též služebníku mému, 200 zlatých.

Pavlovi Předmostskému, někdy písaři pána mého nejmilejšího, 200 zlatých, Martinovi Novoveselskému do Bratislavě 300 zlatých, Nikodemovi Špalkovi 100 zlatých, Kašparovi Zbudovskému, písaři důchodnímu Třebíčskému, 100 zlatých, Pavlovi Vladislavskému, písaři mému, 200 zlatých, Zikmundovi, purkrabímu Třebíčskému, 100 zlatých, Pavlovi Benjaminovi, synu nebožtíka Jakuba Petrozelína Kundstatského, sto zlatých; sirotkům dvěma, synu a dceři, pozůstalým po nebožtíkovi Říhovi Grynovi, někdy čeledínu mém, 100 zlatých; Janovi Starkovi, písaři důchodnímu, na Brandejse nad Orlicí 50 zlatých; Pavlovi Turynovi, krejčímu, 25 zlatých; Tobiášovi Kamenickému, předešlému lokaji mému, 25 zlatých, Janovi Kamenickému 20 zlatých; Vondrovi, kuchmistrovi, 50 zlatých, Bartoloměji Einspieglovi, kuchaři, 50 zlatých; Vondrovi, zahradníkovi, patnácte zlatých; dvěma lokajům 50 zlatých; pacholatům 50 zlatých; Blažkovi, pekařovi, 20 zlatých; dvěma kočím 50 zlatých; dvěma forejtářům *) 20 zlatých, dvěma zenftářům **) 40 zlatých; dě-

*) koltra = záclona, přehoz.

*) Vorreiter = předjízděč.

**) bezpochyby nosítkáři.

večkám, co jich koli při mně ten čas bude, po stu zlatých; a to vše počtu Moravského, kteréž jim všechněm, aby po mně památku měli (mimo službu jejich zasloužilou, kteráž jim také zúplna zaplacená býti má), poroučím.

Ty pak peníze, kteréž jsem tímto kšaftem odporučila, mají zaplacený býti tak, jakž zejména jednomu každému buď z hotových, neb zápisích a dluzích, ukázaných penězích v tomto mém pořízení svědčí, a se nalezají, avšak před všechněmi jinými odkazy neb legatami služebníci, služebnice a jiná čeládka má, kteříž by při mně až do mé neb jejich smrti v službě setrvali, aby všickni ti z peněz hotových, po mně pozůstalých, což jim tak ode mne odporučeno jest, s touž službou jejich, kterouž bych jim pozůstala, náležitě zaplacení a spokojení byli, to jistotně míti chci a nařizují. Pakli by který z nich svévolně, bez slušné příčiny, služby mé se strhl a v ní do mé smrti nasetrval, takovému každému toto mé odporučení ničímž býti má, nýbrž tudy o svůj odkaz sám sebe připraví.

A jakož jsem všelijakých svrškův na zámku Třebíčském po pokojích panu bratru mému, panu Adamovi z Waldštejna, podle inventáře zanechala, a mimo to ještě jiné svršky, jakož i všelijaké smlouvy, kvitance, registra, knihy právní a jiné rozličné potřebné listy a paměti po nebožtíku panu manželu mém předešlém pozůstalé, do města Vratislavi zavésti dala, ty všechny poroučím a odkazuji panu Rudolfovi hraběti z Waldštejna, strejci mému nejmilejšímu. Toliko z týchž nadepsaných svrškův vymíňuji a zanechávám knihy všecky theologické, též peřiny ve dvanácti žocích ode mne složené, z nichžto se některým osobám, podle odkazu jejich, vydávati má.

A poněvadž mimo toto poručení mé, co jsem ním tak komu odkázala, ještě z milosti Boží drahně od všelijakých svrškův, peněz hotových neb zápisy ujištěných po mně pozůstane a po mé smrti se najde, protož, co by toho koliv a na čem koliv se vynajíti a jakýmikoliv jmeny jmenováno býti mohlo, poroučím a odkazuji často psané paní Marii z Lippého, rozené Zárubové z Hustiřan, paní tetě mé nejmilejší, aby se toho ujítí a k svému dobrému opatřiti a tudy mne památku míti mohla, jsouc kní té nepochybně naděje, že to ode mne za vděk přijme a s tím spokojena bude.

Při čemž i toho ještě dokládám a to míti chci, jestliže by kdokoli z těch, kterýmž buď na penězích, zápisech, klenotech, na šatstvu, neb na čemkoli jiném co poroučím, před mou smrtí tolikéž skrze smrt z tohoto světa sešel, aby proto poručení toto mé rušeno nebylo, než v mocnosti své při všech jiných punktech a odkazích zůstalo, to pak, což by tomu

umrlému v něm svědčilo, aby s otce na děti a s dětí na otce, pakli by otce neb dětí nebylo, na nejbližší přátely připadlo, a oni budou míti právo, po nich to zděditi.

A ta jest jistá, celá a dokonalá, s dobrým rozmyslem a bedlivým uvážením vykonaná poslední vůle má, nad kterouž že ruka ochranná držána a jednomu každému, což jemu tak kšaftem tímto odkazuji, náležitě odvedeno bude, za to šetrně pro Boha a jeho spravedlivý soud, též pro Boží odplatu jednoho každého prosím.

Což pak koliv tuto činím, poněvadž to z své dobré a svobodné vůle a z lásky upřímné činím, jednomu každému, což se mně za dobré vidělo a zdálo, odkazuji, jsem té celé důvěrné a nepochybné naděje, že jakž častopsaný pan bratr můj, pan Adam z Waldštejna, tak i páni synové jeho a jiní všickni, jimž tak, co tímto kšaftem odkazuji, spokojeni s tím budou, na tom přestanou a dále žádný z nich příčinou tohoto kšaftu mého a odkazův v něm položených nižádné nepřiležitosti žádnému činiti, ovšem pak k nějakým tudy odporům a soudním zaneprázdněním příčiny dávati nebude.

Pakli by se vždy někdo (čehož se nenaději), vynašel, ježto by tomuto mému kšaftu odporovati a jej na svou stranu vykládati chtěl a na tom, což jemu ode mne ne z povinnosti, nežli z lásky odkázáno jest, nepřestával, chci tomu a ta jest má celá a neproměnná vůle, aby takový každý všeho toho, což se mu tímto kšaftem odkazuje, zbaven byl a k tomu žádného práva neměl, nýbrž je dokonce ztratil.

Tolikéž i tomu chci, pokudž by se jaký jiný kšaft, kterýž by ode mne, prve před tímto, nyní vedle obnoveného zřízení zemského učiněným kšaftem vykonán byl, našel, aby ten platnosti žádné neměl a tomuto přítomnému kšaftu mému k žádné újmě a překážce nebyl, jakož jej pak tímto kšaftem ruším, kazím a dokonale mořím.

Naposledy v kšaftu tomto toho sobě na svobodě zanechávám, abych mohla a moc měla, jestli že by se mně kdy vidělo a potřeba toho vyhledávala, z slušných příčin. též kšaft buď docela zkaziti, jiný na místo jeho udělati aneb jej z části v některých punktech a artikulích proměnití aneb z něho vypustiti, jednomu ujítí a druhému přidati, abych to vždycky podle dobré libé vůle mé a potřeby uznané učiniti mohla. A kdybych tak z něho co ujala, a z toho komu, buď jednomu, dvěma neb více osobám mužského neb ženského pohlaví poručiti, zříditi neb za živobytí dáti co chtěla, a to listem na papíře pod pečeti svou (přiřadajíc k tomu jednoho neb dvou dobrých panských neb rytířských lidí, aby pečeti své podle pečeti mé na svědomí

přítiskli), opatřila, aby takové, týmž listem na papíře odkázání touž moc mělo, jakoby to slovo od slova v tomto mém hlavním poručení zapsáno bylo, a předpsaný pan Rudolf hrabě z Waldštejna jakožto poručník ode mne k tomuto kšaftu nařízený spolu s paní Marií z Lipého, rozenou Zárubovou z Hustiřan, též k tomu ode mne dožádanou, aby tomu všemu, což by takkoli ode mne týmž listem na papíře aneb codicillem poručeno, odkázáno a nařízeno bylo, aneb ještě bude, zadosti učinil, jakž jeho za to, i též paní z Lippého, paní tety mé nejmilejší, vždy šetrně a snažně žádám.

A že ta celá, dokonalá poslední vůle má jest, na potvrzení toho kšaft tento pečeti mou jsem zpečetila a vlastní rukou v něm jsem podepsala.

A pro lepší důvěrnost dožádala jsem se urozeného pána, pana Baltazara z Žerotína na Mezříčí pod Rožnovem a Kujavách, Jeho Císařské jako i Jeho Královské Milostí Ferdinanda Třetího rady, a urozených a statečných rytířův pana Zdeňka Přepiského z Rychmburku a na Želatovicích, pana Václava Švábenského z Švabenic a pana Bernarta Václava Bravánského z Chobřan a na Vinařích, že jsou také pečeti své vedle mé (však sobě, dědičům a erbům svým beze škody) k tomuto poručení u přítomnosti mé, jsouce osobně tu přítomni, přítisknouti dali.

Jehož jest datum na hradě Přerově, v pátek den svatě panny Doroty, to jest šestého dne měsíce února, jinak februarii, leta Páně 1637. počítajíc.

MORAVA NÁRODOHOSPODÁŘSKÁ.

Dr. ALBÍN BRÁF.

„Těžiště otázky české jest nyní na Moravě“ — „V Moravě se rozhoduje otázka česká“. Takové a podobné výroky bylo slýchati v posledních dobách častěji. Jsou ovšem pravdivy, i když se jimi nechce vyjádřiti více, než že česká Morava rychle dohání na roli politické i v zařízeních osvětových, v čem nepřizní poměrů zůstávala pozadu za českým živlem v království. Jsou však pravdivy i ještě v jiném smysle, jež dobře chápou národní odpůrci naši v zemích českých i jinde. Málo více než

dvě desetiletí jest tomu, co věrohodná zpráva vypravovala výrok jistého předního státníka rakouského, že on Moravy počestiti nedá. Ten výrok nepřýštil jen z nevědomosti, která se dá klamati povrchným zdáním čerpaným ze zevních známek poměrů, jež dávají Moravě v tak mnohém směru ještě nátěr německý. Znamenal spíše zásadu vládní, po dlouhé časy na Moravě zachovávanou, na té Moravě, jejíž tři čtvrtě obyvatelstva jsou národně české, tak že ona jest co do početních poměrů nejčestější zemí rakouskou. A výrok o zábraně počestění Moravy patrně neměl smyslu jiného, než ten, že vláda se přičiní, aby převládající na Moravě národnost nenabyla ve zřízeních veřejných a v prostředcích kulturních ani té platnosti, k jaké dospěla v Čechách. V platnosti měly zůstati všechny umělé prostředky, kterými se udržovala nadvláda německá na sněmu, v úřednictvu, v zájmových zastoupeních, kterými se zdržoval všemožně rozvoj kulturních prostředků na Moravě. Umělá nadvláda protičeská na sněmě nyní již vzala za své, ale vládní tradice ještě dávno nepominula úplně — jen proud národního života sám prolamoval a podlamoval hráze, které proti němu byly udržovány. Kus po kuse domohl se národní živel český většiny v řadě měst, jež měla v pravdě jen nátěr německý; z počínu obcí a národní svépomocí spolčovací doplnila se síť českého školství středního i odborného. Došlo i na zřízení první vysoké školy české na Moravě, vysoké školy technické. Ale úporný, křečovitý odpor, se kterým se postavilo všecko německo rakouské proti požadavku druhé české university, která nemůže jinde býti zřízena než na Moravě, prozrazuje více než mohou pověděti celé knihy. Ano, řeší se na Moravě otázka česká. Každý nový úspěch českonárodní v oboru kulturním, politickém i hospodářském na Moravě znamená nový stupeň k cíli stejně důležitému pro budoucnost celého národa českého jako pro budoucnost Rakouska. Onoť v sousedství mocné říše německé, vždy dobývačné a nyní po světovládném hospodářském předáctví bažící, může si zachovati důvod i záruky samostatného bytí, jen když konečně přilne k ideálu, který mu vytkl velký Moravan Palacký, když se uprostřed velkoněmeckého hnutí r. 1848 opřel konání voleb v Rakousku pro frankfurtský parlament. A ten ideál jest, aby Rakousko bylo štítem a ochranou existence i rozvoje všem národům v něm sloučeným. Silný, ani hrubou mocí bezohledných a násilných utlačovatelů nezdotatelný národ slovanský v sousedství říše rozpínavé, s níž část obyvatelstva rakouského je stejné národnosti, znamená mocnou překážku pro snahy, které ve zjevném velkoněmeckém hnutí v Rakousku od roku 1870 pořád nepokrytěji se hlásí a s nimiž mnozí, třeba se s nimi zjevně nestotožňovali, aspoň počítají.

Právě pak tyto skutečnosti dávají nejhlubší smysl heslu, že se na Moravě řeší otázka česká. Přivést k plné síle dosažitelného rozvoje český lid na Moravě a ovšem též v československé části Slezska — znamená konec politiky, jež žila z tradic státníků, kteří chtěli z Rakouska mít stát německý s vedoucím postavením v říši německé. Když se brzo po porážce rakouské u Hradce Králové utvořila nová říše německá pod císaři z rodu hohenzollernského, tu sice plány o německém Rakousku v čele říše německé se zvrátily v nívěč, ale zatím bylo se vládní mocí tolik učinilo pro posilu německví v Rakousku, že podnes mohou z toho vydatně těžiti všickni, kteří se snů o německém Rakousku nechtějí vzdáti, nechtějí tedy obětovati starou vládní tradici a dovoliti, aby se vládlo Rakousku opravdu rakousky, to jest v duchu ideálu Palackého. Český vývoj národní mařil tu neblahou tradici krok za krokem, nejprve a nejvydatněji v království díky oporám, jež poskytovalo soustředění nejlepších sil národa v Praze. Teprve nověji čelí jim vydatněji též Morava. Proto se zde soustřeďuje dnes také měrou nejvyšší odpor proti všemu, co vadí tužbám vědomého i bezděčného pruského vlastnictví v Rakousku.

Uměle ustrojené soustavy volebního práva neodolají mocným časovým proudům, na záměry vládní nestačí vždy vládní prostředky — bezpečněji než umělé pomůcky politické a správní působí hmotné zdroje hospodářské síly. Otázka česká v Čechách i na Moravě bude teprv rozřešena, když i ve směru právě řečeném budeme si moci dáti odpověď uspokojivou.

Všimněme si tedy Moravy národohospodářské.

Nebudeme vypisovati věci známé, jak jest bohata na půdy úrodné, jak hojné jsou a kde jsou její poklady nerostné, jak od staletí v městech jejích kvetla řemesla a obchod, jak také ona náleží mezi ty země rakouské, kde nejprve se uchytily novověké převraty v technických prostředcích výrobních a dopravních. Také nebudeme sledovati, kde která odvětví výrobní na Moravě dnes kvetou. Obmezme se na jisté skutečnosti rázu povšechnějšího a na úvahy z nich plynoucí.

Ze všech tří zemí koruny české Morava zachovala dosud nejvíce ráz země rolnické, ačkoliv ani ona již více nepatří mezi rolnické země v tom smysle, v jakém se tento pojem vyjadřuje statisticky. Již totiž ani na Moravě není více plná polovice obyvatelstva živa zemědělstvím. Dle sčítání z r. 1900 bylo z každého tisíce obyvatelů moravských průměrem jen 461 lidí činných v zemědělství a příslušníků jejich, v Čechách ale už jen 357, ve Slezsku pak pouze 351 — v celku zemí předlitavských průměrem ještě 524 a v Uhrách 684. Kdežto pak ve Slezsku

a v Čechách žije úhrnem větší počet lidí z průmyslu než ze zemědělství, není tomu posud tak na Moravě. Na 1000 přítomných obyvatelů při sčítání z r. 1900 připadalo v průmyslu činných a jejich příslušníků na Moravě průměrem 340, v Čechách 419, ve Slezsku 460. Jenom na ty, kteří jsou živi zaměstnáním obchodním a dopravním, vypadá na Moravě větší poměrný podíl obyvatelstva než ve Slezsku, totiž na každých 1000 obyvatelů na Moravě průměrem 84, ve Slezsku jen 75, za to v Čechách 107. I pokud rozdělení obyvatelstva dle velikosti obcí, v nichž bydlí, jest výrazem většího neb menšího stupně zemědělskosti, jeví Morava rozhodnější znak rolnického rázu než obě ostatní země. Neboť žije na Moravě z každého 1000 obyvatelů jejich ještě 624 v obcích majících méně než 2000 obyvatel, v Čechách 592 a ve Slezsku už pouze 463.

A Morava má také poměrně více držitelů půdy, neboť vypadá v Moravě na 1000 obyvatelů 223 případů držby pozemkové,* v Čechách jen 138, ve Slezsku 107, tedy na Moravě více než dvakrát tolik jako ve Slezsku. To ovšem se nevysvětluje jedině větším stupněm průmyslnosti, nemohl by z té příčiny jedině býti rozdíl tak příkrý, tím spíše, anať na Moravě je spolu poměrná lidnatost menší (průměrem 110 obyvatelů na 1 čtv. kilometr proti 122 v Čechách a 132 ve Slezsku). Vysvětluje se ta věc také rozdělením držby pozemkové. Připadá na Moravě na jeden případ držby průměrem 4.1 ha půdy vůbec (vzdělané 4.9 ha), kdežto v Čechách 6.0 ha (vzdělané 7.5 ha), ve Slezsku 7.1 ha (vzdělané 8.7 ha). Tento stav značí se také v poměru, v jakém jsou k sobě čísla o jednotlivých hlavních rozdílech pozemkové držby. V Moravě připadá skoro polovice (49.6 proc.) všech případů držby pozemkové na majetek půl ha nepřesahující (v Čechách 42.9, ve Slezsku 35 proc.); o něco více než třetina případů (36.2) vypadá na držbu mezi půl ha až 5 ha (v Čechách 38, ve Slezsku 43.4 proc.); za to jen 13.8 proc. na případy držby pozemkové mezi 5 až 50 ha (v Čechách 18.5, ve Slezsku 20.7 proc.). Ovšem na držbu této posléz řečené třídy připadá i na Moravě skoro stejně jako v Čechách bezmála polovice všech ploch, přesně 46.8 proc., v Čechách pak 46.3, ve Slezsku jen 41.2 proc., kdežto na vlastní velké statky (o více než 200 ha) na Moravě méně než v Čechách i než ve Slezsku; připadá na ně z veškery půdy na Moravě 32 proc., v Čechách 34.8 proc. a ve Slezsku 39.9. Rozdělení držby pozemkové jest tedy na Moravě

*) Jest řeč toliko o případech držby pozemkové a nikoliv o počtu držitelů, neboť statistika držby pozemkové zjišťuje se podle obcí a jen částečně se při tom i počteně vystihnou případy, kde témuž držiteli v různých obcích téhož okresu neb v různých okresích pozemky patří.

poměrně příznivo a mezi držiteli půdy plná polovice (50·8 proc.) provozuje zemědělství jako povolání — v Čechách i ve Slezsku jen málo přes 35 proc.; domkářů jest mezi držiteli pozemků na Moravě necele 31 proc., zbývajících 18 proc. připadá na takové, kteří mají hlavní povolání jiné, kdežto v Čechách činí domkáři skoro 38 proc. a ostatní držitelé půdy přes 27, ve Slezsku domkáři přes 40 a ostatní nezcela 24 proc.

Ačkoliv — jak jsme viděli — průmyslový ráz, pokud znak jeho hledáme v poměrném čísle lidí živících se zemědělstvím nebo průmyslem, v Čechách a zvláště ve Slezsku je zjevnější, přece, když přihlídneme ke skladbě obyvatelstva průmyslového, poznáme, že v početně obmezenějším kruhu průmyslového obyvatelstva poměrné zastoupení velikostních skupin závodů průmyslových v Čechách a na Moravě se mnoho neodchyluje, ano, že poměrné zastoupení největších závodů průmyslových jest právě na Moravě větší. Podle sčítání živností z června 1902 bylo z každého 1000 hlavních závodů živnostenských (malých, středních i velikých) takových, ve kterých je zaměstnáno osob:

	jediná	2—5	6—10	11—20	20—100	101—300	přes 300
v Čechách	403	496	42	17	18	4·4	1·7
na Moravě	391	495	42	16	16	4	2
ve Slezsku	363	507	57	20	25	6·1	3·8

Počítáme-li prvé dvě skupiny mezi živnosti malé, další tři mezi střední a poslední dvě za veliké, můžeme ten obraz zkrátiti tak, že v každém tisíci samostatných závodů živnostensko-průmyslových připadá (v čas sčítání činných) na

	malé	střední	veliké
v Čechách	899	77	6·1
na Moravě	886	74	6·0
ve Slezsku	870	102	9·9
kdežto v celém Předlitavsku	886	81	4·8

Z každého pak tisíce lidí v závodech těch zaměstnaných (i zaměstnatele v to čítají) připadá na lidi zaměstnané v závodech

	malých	středních	velikých
v Čechách	355	277	357
na Moravě	341	254	386
ve Slezsku	233	245	512
v celém Předlitavsku	385	286	317

Což tedy zřejmě dosvědčuje, že sice průmysl na Moravě proti zemědělství jest méně četný než v Čechách a zvláště nežli ve Slezsku, že však jsou zahrnuty v tom poměrně menším celku závody veliké, mohutnějšího rozsahu nežli v Čechách.

Vůbec však vyplývá z přirovnání průměru celorakouského, že Morava náleží v Rakousku k zemím průmyslově nejvyspělejším.

Až potud by obraz náš byl velmi příznivý. K neveselejšímu dospějeme, když se ohlédneme, jak se v zemi, obývané ze tří čtvrtin lidem národnosti české, věc má s národností vlastníků závodů středních a velikých. Neboť v rukách těchto jest soustředěna moc, která v kulturních i politických snaženích nemálo se pocituje. Na tom, jak oni jsou zastoupeni v jednotlivém národě, závisí velikou měrou moc a váha toho národa naproti všemu nepříznivému i nepřátelskému tlaku. I víme všickni, že jsme v tom směru dosud opozdilí. Nad jiné jasně to ukazuje skutečnost, že mezi pěti průmyslovými skupinami, jež vysílají své zástupce do úrazových pojišťoven dělnických, ani v Čechách ani na Moravě není jediného Čecha mezi zástupci zaměstnavatelů a z obchodních komor v zemích koruny české jediná má složení české — průmyslově poměrně slabší budějovická — dvě jiné, v Praze a Plzni, mají sice většiny české, ale nejvyšší poplatnické skupiny průmyslu i obchodu jsou v nich zastoupeny členy německými, v obou pak obchodních komorách moravských teprve při posledních volbách po neobyčejném a obětovném úsilí pronikli ponejprv ve skupinách nejnižších poplatníků národní zástupci čeští. Není ostatně potřeba dokladů pro věc, nám všem z každodenní zkušenosti známou.

Patříme-li na vývoj svého písemnictví a umění, vidíme-li hojnou síť českých škol od nejnižších k nejvyšším, zdává se nám, že naše obrození národní, po hrozném dvousetletém úpadku hloučkem mužů směle a oddaně započaté a vlivem jejich následovníků srdcem i duchem silných dále vedené, jest již v podstatě dovršeno. Ale stav náš národohospodářský praví nám, že nikoliv. Požehnané dílo našeho obrození národního přivedlo nás ve mnohých směrech už zase ke stupni takovému, že lze nám měřiti se s jinými národy, pokládati se za rovnocenné jim. Ale toho dosud nedosáhlo obrodné dílo naše, aby odčinilo následky, které přinesl úpadek náš národní ztrátou těch tříd společenských, které v nynějších společenských zřízeních jsou nositeli nemalé části moci a nezávislosti národní. Právě v době našeho nejtěžšího úpadku národního provádělo se velké a dalekosáhlé národohospodářské přetvoření po Evropě. Za účinné podpory a přízně státu, který se jal horlivě a záměrně podporovati rozkvět všech větví výroby, zvláště průmyslové, a snažil se oživit obchod zahraničný, vyvíjely se vedle starých čelných stavů nové mocné třídy společenské, jejichž rostoucí vliv nespočíval na privilegiích rodových, nýbrž na předáctví, jehož si

zjednávaly podnikatelským vůdcovstvím jak v oborech průmyslu, pracujícího s novými technickými prostředky, tak v oborech tržby, bankovníctví i dopravnictví. Dávající všemu hospodářskému životu rozmachy před tím netušené zároveň soustřeďovaly v rukách svých kapitál a s ním hmotnou i všelikou jinou společenskou moc, která jim dopouštěla vyrovnávat se vahou svého vlivu na veřejnou správu a na různé směry života lidu potomkům bývalých privilegovaných stavů rodových. Ano tyto posléz řečené stavy nemajíce stejné zdatnosti a schopnosti v činnostech výrobního podnikání a v obchodních závodech, jako ony nově se tvořící vrstvy velkovýrobní a obchodnické, z části po stránce hmotné přímo upadaly, z části aspoň nedovedly s těmito zachovati stejný krok. Celý tento vývoj společenský, událost nedostížné společensko-historické důležitosti, u nás se udál proti nám. Starých stavů, rodových přechovatelů společenské moci, jsme v době úpadku svého pozbyli, nové vznikaly dlouho výlučně v řadách národních našich protivníků a když i porůznu z řad našeho lidu energičtí jednotlivci vlastní silou a přízní okolností k povýšenějším postavením se povznesli, neodolatelný proud společenských styků a vlivů je odnárodňoval. V době tohoto velikého přetvořovacího kvasu buditelé čeští prováděli první kroky národního obrození. Pomocí knihy oživovali a zvelebovali zanedbaný a opovrhovaný jazyk a obrazy staré slávy i nadějemi v číselnou mohutnost Slovanstva vnášeli ducha vzkříšení do chyší venkovských a do příbytků malého živnostníka městského. Vnášeje ducha toho do škol národních a znenáhla i do poněmčelých středních, kladli základy k obnovení národního rázu v těch vrstvách společenských, ke kterým se hlavně obraceli zdatnější neb šťastnější synové chudších tříd národu zachovaných, když se chtěli vyšínouti do postavení poměrně příznivějších. V povoláních učennějších, v povoláních kněží, učitelů, lékařů, advokátů, úředníků všeho druhu vidíme nové nasazování tříd středních, jejichž vývoji novověké poměry byly příznivé. Na vydatnější nasazování nových českých živlů v zámožnějších vrstvách středních stavů výrobních i konečně ve vrstvách velikého podnikatelstva dochází teprve znenáhla v posledních desetiletích, když nás v tom směru německý živel dávno valně předběhl.

Pravíme, že národ se společensky obnovuje, to jest postupně dospívá k takové skladbě svých různých vrstev, která by se srovnávala s panujícím společenským složením nejvyvinutějších národů. Bylo by to úsilí beznadějně, kdyby se bralo doslova, co se běžně učívá o přemoci kapitálu, že totiž značný majetek kapitálový nemožným činí vzestup k lepším postave-

ním lidem sice zdatným a příčinlivým, ale méně majetným. Na štěstí není tomu tak doslova.

U národů, ve kterých kapitalistické směry výroby a obchodu dospěly k nejvyšším stupňům dosud známým, přece se ustavičně může sledovati zjev, že jednotlivci ozbrojení podnikavostí, velkým věděním odborným, čilostí a vytrvalostí, vůbec silnými dary ducha a povahy, z počátků malých stупeň po stupni se vyšínují k velkopodnikatelské samostatnosti. Kapitalistický ráz neznamená slepou nadvládu hmoty, vůdcím přece zůstává duch, když se bystře dovede zmocniti nových pokroků technických, vystihnouti potřeby, vniknouti v záhady trhu, sledovati hru nabídky a poptávky a kořistiti ze všeho toho poznání. Zmalátňující a hloupá jest víra, že se tyto vlastnosti dědí. Nabývají se různými vychovacími vlivy, jež tam, kde se člověk už narozením dostává do kruhu podobných lidí, bývají arci zcela bezděčné. Kde tomu není, musí býti péče o ně záměrnou, ať už jde o vychování skrze jiné neb o vlastní vědomé sebevychování. Ani jedno slovo z bohatého pokladu řeči kteréhokoliv národa by dítě nejvzdělanějších rodičů v nejpokročilejším národě samo ze sebe nevytvořilo, kdybychom je hned od narození naprosto osamotili — ani jeden z oněch mravních citů, jímž se lišíme od zvířete, by v nás nevznikl, kdyby nám nebyl vstřípen pomocí řeči a jiných smyslových dojmův. Proč by měly zrovna podnikatelské schopnosti a vůbec dokonalejší hospodářské způsobilosti býti čímsi vrozeným? Ostatně dostačí se ohlednouti mezi lidmi českými, kteří v posledních desetiletích dospěli k vynikajícím postavením podnikatelským ve výrobě jakékoliv, abychom už poznali, jak málo jest mezi nimi takových, kteří by byli své závody prostě zdědili, ať už od otců národně uvědomělých nebo německých. Samovolným počestněním velkopodnikatelů německých vůbec nejméně nám přirostlo předáckých osob podnikatelských. A to je úkaz nanejvýš potěšitelný a nadějný. Svědčí, že mezery, kterou mezi naším a německým rozvojem hospodářským vytvořily neblahé běhy časové, s úspěchem stále rostoucím dostihnouti lze. V naší době sice mocné hnutí dělnické, podporované zákonodárstvím i veřejným míněním, zmírňuje pouto závislosti dělníka na zaměstnavateli a zlepšuje po stránce hmotného zabezpečení postavení onoho, způsobuje jisté pošiny v rozdělení důchodů ve prospěch dělnictva a tím i jisté nenáhlé vyrovnání nejostřejších protiv majetkových. Ale dokud potrvají základy nynějšího společenského zřízení — a podobá se, že přese všechno úsilí organisovaných stran socialistických ještě na dobu více než dozírnou potrvají — nemůže

se národ náš zřikati tužeb po stejných pramenech a prostředcích moci, jakými vládnou národové jiní a zejména ti, kteří těchto prostředků moci proti němu, i proti jeho kulturním důležitostem dovedou obratně a vydatně využítkovávati.

Jistá kapitálová síla v našem lidu jest. I na Moravě. Měříti ji podle stavu vkladů u bank a spořitelen, ovšem zrovna na Moravě jest nesnadno. Samostatných bank českých Morava nevytvořila. Když novější dobou i na Moravě život hospodářský, zvláště v městech, vyžadoval forem bankovního úvěru, mohly prostě naskočiti pobočky českých bank pražských. Na kolik jde o drobnější ústavy úvěrní, zejména spořitelny a záložny, tu trvá na Moravě podobný stav jako v Čechách, jenže na Moravě ještě nápadněji. Spořitelny ve správě německé vládnou většími kapitály než ty, které jsou ve správě české. Obraz kapitálové síly obou národností, či lépe těch vrstev, jež se s úsporami svými uchylují do spořitelen, výkazy spravovaného jmění obou těch skupin spořitelen proto nepodávají, že na Moravě nemalá část spořitelen starších jest v městech, jež tvoří o sobě neb s okolím nejbližším německé národnostní ostrovy, a do spořitelen těch měst vkladatelé čeští ode dávna se uchylovali a dosud uchylují. Příklad-li tedy z 365,000.000 korun aktiv všech 69 spořitelen moravských koncem r. 1903 na 32 venkovských spořitelen českých jen 80,000.000 korun, jest to z části vysvětlitelnou řečenou skutečností a kratší dobou trvání spořitelen českých. Ovšem jen z části, neboť příznivější poměrně hospodářský a majetkový stav německé menšiny jest nepopíratelnou a nepopíranou skutečností. Na tom také nic nemění další skutečnost, že občanské záložny na Moravě, podobně jako v Čechách představují větší kapitálovou sílu než německé, počtem menší, takže na 279 milionech K aktiv všech obč. záložen moravských účastnily se české roku 1903 sumou 213 milionů, na 244 milionech vkladů 187 milionů a na 12,800.000 K rezervních fondů více než 10 milionů. Trpčí než poměrná německá převažka, která se i tu postupně odciňuje, jest faktum, že podle neklamného svědectví četných případů nestojí správa záloženství českého průměrem na těch nezbytných základech správnosti, obezřelosti, ano porůznu i poctivosti, která je při správě svěřeného jmění dvojnásobně hospodářskou i mravní povinností, na to pak v národě, ve kterém s každým grošem kapitálovým jest účtovati jakožto s vážným činitelem národní síly a platnosti. Svěřovati správu takových ústavů rukám neschopným, dopouštěti se nepoctivosti při ní anebo i jen nedostatkem péče dozírací usnadňovati nepoctivost, není menším proviněním na národě nežli kterékoliv jiné z těch, jež bývají veřejnou potupou stíhána, ano je horším než mnohé z těchto.

Tak řečená spořitelní a záložní společenstva soustavy Raiffeisenovy jsou původu poměrně nového, tak že jakožto činitel kapitálové síly valně na váhu padati dosud nemohou. Jejich význam spočívá ve skutečnostech jiných. V tom především, aby na podkladě důvěrnější vzájemnosti užších sousedství usnadňovaly úspory a osobní úvěr způsobem, který lid hospodářsky vychovává a potřebné v tom směru ctnosti tuží.

Nevalný jest dosud na Moravě počet větších průmyslových závodů českých, náležejících jednotlivcům, ač právě ne jeden z nich, ba skorem všechny, jsou svým založením a vzrostem doklady, že ani českému člověku nejsou nedostižny vysoké stupně podnikatelské čilosti, obchodnického ducha, přičinlivosti, rozhledu a potřebného odborného vědění. Čím více takových bude, tím více sami mezi sebou budeme míti půdy pro ono bezprostředné a třeba bezděčné pěstování smyslu pro samostatné hospodářské úkoly, které dorostu průmyslových a obchodních vrstev i krajů jest na snadě měrou mnohem hojnější. Ale pouhý spoleh na takové bezděčné a takřka nepozorovaně uchvacující vlivy nám nesmí stačiti. Pozorujeme to právě pohříchu nezřídka v Čechách, kterak synové mužů, kteří se vlastní silou z počátků skrovných vypracovali k podnikatelským postavením poměrně vynikajícím, nemívají ani snahy ani síly jíti po stopách otců, těžiti hřivnou nabytou a množiti ji. Snad nejčastěji proto, že otcové sami dost nedbají, aby v čas a důsledně pěstovali v synech vlastnosti k tomu potřebné.

Ostatné závody jednotlivců nejsou jedinou formou podnikatelského uplatnění sil národních. Majetkově slabším poskytuje podnikatelské spolčování nejsnadnější cestu, aby si získali výhod podnikání ve velkém. Cesta ta nastoupena byla na Moravě zejména v oboru tak řečeného průmyslu zemědělského zakládáním spolkových cukrovarů, sladoven a pivovarů. O správě takových podniků lze říci, co bylo řečeno o správě záložen. Zpravidla však vyžaduje ona ještě vyspělejší schopnosti, nejenom co do odborné znalosti té které výroby, ale též po stránce obchodního vedení a podnikatelské obratnosti. V nedostatečnosti kapitálové výpravy a ve slabé schopnosti obchodnické bývá hlavní příčina, ne-li nezdaru, aspoň neuspokojivého výsledku takových podniků. A přece už při založení nějakého průmyslového závodu, volbě místa, opatření kapitálu, nesmí rozhodovati žádný zálud fantasmie, žádné důvěrování v ten či onen příklad, nýbrž přesný a chladný úsudek obchodnický zvláště o nákladech výrobních a rozsahu možného odbytu i prostředcích k zabezpečení jeho nutných.

Proto stává se nezřídka, že schopný obchodník s lepším úspěchem založí a vede průmyslový závod, aniž měl zevrubné studie a dlouhé zkušenosti v příslušném oboru technickém, nežli výlučně technický odborník, jemuž schází způsobilost obchodnická. Kde tedy hledati nejvhodnější cesty praktického vychovávání národohospodářského, netřeba napovídati.

Stupeň obchodnické zdatnosti ve spojení s využitkováním všech pokroků technických rozhodne konečně také o míře národohospodářského úspěchu a posílení lidu českého, pokud jde o menší společenské podniky maloroľnické, jež v podobě družstev mlékařských, dobytkařských a j. nynější doby i mezi českým roľnictvem na Moravě se rozšířily. Zde jde o věc velikého dosahu. I moravského roľníka a také v krajích s půdou výbornou kruší krize, jež stlačuje ceny obilniny; celá řada jiných svízeli, jež souvisí s dopravou, přísnou zvěrolékařskou praxí pohraničnou, s kolísáním cen cukru a jejich vlivem na ceny řepniny, kruší jej i tehdy, když je dobrým, pilným, bdělým a šetrným hospodářem, a urychluje jeho pád, nemá-li těch vlastností. Roľnické organizace družstevní mají plodinu polní přiváděti přímo do poslední ruky ve velkém nakupující a tím mají zachrániti roľníka od závislosti na obchodnických prostředkovatelích, kteří z jeho tísní a jeho podnikatelské neobratnosti kořistí; mají mu zjednati možnost, aby využil pro sebe všech výhod stanovení cen. Nejde tedy pouze o to, obchodníka kořistivého se zbaviti, ale zároveň obchodníkem býti, dovésti na trhu totéž co on. Proto nemůže býti úspěch družstevní náhlý. Ale organizace družstevní má konec konců sloužiti k tomu, aby se zachovala půda, na níž lid náš sídlí, v rukách dělných, schopných ji uhájiti a na ní udržovati zdravý, statný rod. Proto má tak veliký dosah v dnešních poměrech. Nemá-li však selhati, musí v ní míti slovo jen nejschopnější, nejčilejší a nejpoctivější živly roľnické, daleké vši plané frázovitosti a odhodlané k pevnému a důslednému vylučování všech s věcí nesouvisících hesel a všeho mimohospodářského stranictví z tohoto ryze podnikatelského družstevnictví. Projde asi v příznivém případě doba celého jednoho pokolení, než se v těchto organizacích vyškolí pevný kmen obchodnický schopných roľnických odborníků a dojde se k tomu cíli tím rychleji, čím méně se tento vyškolicí úkol zůstává náhodě, čím více a jasnějšího vědomí bude o všem, čeho tu vlastně jest třeba a čím více se podle toho bude jednati a pomáhati. Nejsme první mezi zemědělskými národy evropskými, mnohým se dosud nevyrovnáme; ale lid náš jest najisto pokročilejší v odborném vědění a konání roľnickém nežli v podnikatelské čili obchodnické stránce živnosti roľnické, ač právě tato stránka pořád a pořád o zdaru

roľníka rozhoduje. Ale předčí nás také nejeden národ jiný jistými ctnostmi, vlastnostmi mravními, které k hospodářským úspěchům jsou nezbytny. Tu pak se nám naskytá problém širší pozornosti hodný — neboť nedostatky řečených vlastností neobmezují se v našem národě na roľníka, jsou obecným nedostatkem národním, kterýž nesouvisí s nějakou zděděnou vlohou, nýbrž prostě s dosavadním chodem našeho vývoje, s povahou prostředí, ve kterých mnoho pokolení našeho lidu vyrůstalo, a se směry vychování, jež tím byly podmíněny. Tedy věc, kterou lze změnití záměrnou pospolitou péčí národní. V tom směru musí pomáhati i škola. Kéž by toho nezapomínala pro jiná, toliko zdánlivě závažnější, v pravdě jen přechodná a přeludná hesla!

A tak, shrneme-li vše, co pověděno, znamenáme, že se opravdu řeší na Moravě otázka česká. Nikoliv v tom smysle, že by v Čechách už vše se bylo stalo nebo zabezpečilo pro její rozřešení, ale v tom, že se na Moravě záměrnou, všestrannou péčí — vylučující všechna dělicí hesla, jež jsou luxusními pro malý národ o životní nutnosti bojující — musí doháněti, oč český lid v Čechách v šťastnějších okolnostech ji předhonal a to nejen v organizaci kulturní, nýbrž též po stránce hospodářské. Je nám třeba národního vlastenectví hospodářského. Málo lidí si dosud úplně uvědomuje jeho velikou důležitost — a přece na něm záleží především, bude-li míti doháněci naše dílo úspěchy rychlejší či jenom pomalé.

O DOPRAVNÍCH POMĚRECH A POTŘEBÁCH MORAVY.

NAPSAL ING. ANT. SMRČEK, PROFESSOR NA C. K. ČESKÉ VYSOKÉ ŠKOLE TECHNICKÉ V BRNĚ.

Do netušené šíře rozvinul se v naší době smysl slova doprava. Hned z předu budiž prohlášeno, že rozumí se jím dnes nejenom všechno to, čeho třeba, aby se uskutečnil pohyb osob, věcí neb zboží s místa na místo, nýbrž i převádění a dodávání zpráv, buď písemných neb telegrafních a telefonních; v budoucnosti nedaleké přibude k tomu snad i doprava síly hybné, světla, tepla atd.

V tomto článku pojednáme pouze o dopravě osob a zboží po suchu a po vodě. Dopravu vzduchem vyne-

cháme, jelikož je doposud jen v počátcích a prakticky jí měrou rozsáhlejší ještě užívatí nelze. Taktéž nepojednáme o dopravě mořské, ale za to blíže se dotkneme umělých cest vodních, v naší zemi chystaných, k jichž uskutečnění dle zákona vodocestného ze dne 11. června r. 1901 stát ihned přikročiti má, a načrtáme, co znáti záhodno o silnicích a železnicích moravských.

K dopravě osob potřebuje nynější dopravnictví silnic a železnic. Silnic pro kratší vzdálenosti a méně čilou frekvenci, železnic pro dopravu rychlou a na velké vzdálenosti, při živé, čilé frekvenci.

Na dopravu zboží potřebujeme silnic, jedná-li se o přemístění jeho na kratší vzdálenosti. Pro vzdálenosti větší je doprava i po nejlepší silnici příliš drahá a pomalá, i třeba míti železnice. Dopravu na velké vzdálenosti umožní však jedině cesta vodní, jedná-li se zejména o zboží velkého objemu neb velké váhy a menší ceny.

Za dob prastarých, v dětském věku lidstva, nepotřebovali ovšem ani silnic, ani železnic neb umělých cest vodních. Osoby přemísťovaly se, šly, vlastní silou zboží nesly, tak že potřebě tehdejší úplně stačily stezky i jen trochu vyšlapané. Těžších předmětů ovšem dopravovati vůbec nebylo možno, a také práce vykonaná i rychlost dopravy dnes by již po žádné stránce neuspokojila.

Zboží neb osoby bývají za našich dob umístěny za účelem snadnější dopravy na vozidla (vůz, vagon, loď), jež uvádíme v přiměřený pohyb buď silou lidskou neb zvířecí, parou nebo plyny prudce ohřátými, aneb i elektřinou. Vozidla pak pohybují se na souši s výhodou po cestách přiměřeně upravených, silných, t. zv. silnicích, na nichž během doby upravovány byly pro koleje pojíždějících vozů t. zv. kolejnice z kamene, dřeva, železa neb ocele, čímž se vyvinuly nynější železnice. K dopravě na cestách vodních stačil původně kus dřeva, jenž člověka s trochou zboží unesl, později se shledalo, že kmen dřevěný více unese, odstraní-li se část jeho vnitřku a dá-li se mu tvar neckovitý, čímž se zmenší jeho vlastní, mrtvá váha, až během tisíciletí se vyvinul nynější tvar poměrně lehké lodí, jejíž stěny a celé sestavení jsou buď ze dřeva nebo železa, z ocele neb jiného kovu, na př. lehoučkého alumina. K pohybu takového vozidla vodního užije se pak buď proudu vody na řece, čímž se bez veškerého namáhání, nejlacinějším a nejjednodušším způsobem vozidlo takové (prám, vor nebo plř, loď neb člun) unáší směrem po proudu, aneb se užije vesel lidskou silou v pohyb uváděných, jindy plachet nad lodí umí-

stěných na stožárech, o něž vítr se opírá a tak loď i proti proudu žene, v nejnovější době pak užívá se k pohybu lodí koles, šroubů a turbin, hnaných silou parní neb elektřinou.

Každé vozidlo má jakousi tíži, t. zv. mrtvou váhu, již musíme zároveň se zbožím s místa na místo dopravovati. To jest nevýhodou, již prozatím odstraniti nelze, a proto jeví se snaha, mrtvou váhu vozidla uvésti na míru nejmenší. Při dopravě na pevné zemi, na př. po železnici, tato mrtvá váha obnáší plnou polovici, kdežto při dopravě po vodě vozidlo, loď, má sotva čtvrtinu váhy dopravovaného zboží.

Aby se vozidlo pohybovalo ku předu, jest třeba překonati různé odpory, zejména tření. Při dopravě po souši bývá někdy třeba překonati mimo to zvláště obrovský odpor, jestliže se na př. vůz zabořuje do půdy, jak jest tomu na mokřích, čerstvě zoraných polích neb na rozježděných polních cestách v době deštivé. Ale i na silnici výborně udržované jest třeba ještě překonati poměrně značný odpor u porovnání s jinými způsoby dopravy, jak viděti z tohoto sestavení:

Kůň na vodorovné trati utáhne:
na dobré silnici 11·2 metr. centů,
na železnici 84 " "
na průplavě 280 až 1000 " "

Podle toho jest i dopravné za 1 tunokilometr, t. j. za dopravu jedné tuny (= 10 metrických centů) na vzdálenost 1 kilometru velice různé, jak ukazuje toto srovnání:

Způsob dopravy zboží:	Výdaje za 1 tunokilometr v haléřích.
Lidskou silou (náklad nesen neb vezen na kolečku neb karkou)	40 až 60
Zvířecí silou vezen neb nesen	30 až 40
Po železnici	1·60 až 3·00
Na průplavě	0·20 až 0·50
Na moři	0·10 až 0·40

Doprava zboží na velkých lodích mořských a na velké vzdálenosti jest zvláště levná, neboť obnáší jenom asi čtyřicátý díl dopravních výloh našich c. k. státních drah. Proto může tak snadno na př. anglické uhlí vítězně soutěžit s uhlím ostravským na jihu Rakouska, anebo americké obilí s obilím evropským v kterémkoliv přístavním městě, neboť obilí americké se dostane výhodně zřízenou sítí vodních cest až k moři,

tedy za velice nízký poplatek či tarif dopravní, kdežto na př. naše zboží a naše výrobky v soutěži světové těžko obstátí mohou i při jinak nízké ceně výrobní a při malém výdělku výrobcově, jelikož dopravné po železnici na velké vzdálenosti je příliš vysoké.

Tak na příklad doprava jednoho lodního nákladu zboží o váze 650 tun = 65 vagonů, na př. cukru z Přerova do Hamburku, by stála:

a) Po železnici při vzdálenosti 850 km a dopravném 3 haléřů za 1 tunokilometr:	
$650 \times 3 \times 850 = 1,657,500$ haléřů =	16.575 korun
b) Po vodě, až bude zřízen průplav pardubicko-přerovský: z Přerova do Pardubic, 182 km daleko, tarif 1·2 h,	
$650 \times 1·2 \times 182 =$	1419·60 korun
Z Pardubic po kanalisovaném Labi do Ústí n./L., 221 km, tarif 1·1 h,	
$650 \times 1·1 \times 221 =$	1580·15 korun
Z Ústí n./L. do Hamburku, 659 km, dle nynějších tarifů 0·9 h za 1 tunokilometr	
$650 \times 0·9 \times 659 =$	3426·80 korun
Celkem 6426·55 korun.	

Uspoří se tedy při dopravě jednoho nákladu lodního po vodě, oproti dopravě po železnici, obnos okrouhle 10.000 korun!

Jest proto pochopitelno a vysvětlitelno, proč každé město na vodní cestě položené vzkvétá, a proč snaží se každý sebevědomý, vzdělaný národ, aby umělými cestami vodními zlevnil dopravu ve své vlasti a nevyhazoval nesčetných millionů na drahou dopravu po nedokonalých cestách jiných, nynější pak komunikace své: cesty, silnice a železnice aby přivedl na nejvyšší stupeň dokonalosti a jich síť tak soustavně upravil, aby se doprava zboží a osob s místa na místo dala co nejlevněji, aby se ušetřilo jak na čase, tak na dopravném.

A) SILNICE.

Každá účelně založená cesta má spojovati vytknutá, důležitá místa směrem nejkratším a se stoupáním co nejmírnějším. Nemá se jezdit zbytečně několikrát do kopce a s kopce. Tím se plýtvá prací na dopravu osob neb zboží vynaloženou, vozidla trpí a potahy se utýrají. Cesta má být dobře odvodněna a položena za tím účelem pokud možno nad okolní území.

V údolích řek nechť jde aspoň 50 cm vysoko nad největší známou velkou vodou; vede-li úvozem, nechť chráněna je od závějí sněhových. Výhodno jest nasázeti po obou stranách cesty stromořadí, jímž se získá v létě příjemného, osvěžujícího chládku, v době noční pak a v zimě, když cesty zaváty jsou sněhem, potřebného označení, kudy cesta vede.

Častějším pojižděním, zejména těžkými povozy v době dešťové, rozjezdí se každá cesta a stane se nepotřebnou, by byla sebe líp odvodněna. Proto třeba její povrch, t. zv. vozovku, přiměřeně upravit, a to co nejdůkladněji — nejlépe kamenným podkladem — v šířce potřebné pro vozy; chodníky pro pěší mohou býti již bez té důkladnosti upravovány.

Silnice s kamenným podkladem jsou známy již z nejstarších dob. Tak připomíná Herodotos tak zvanou stomílovou silnici ze Sus do Sard, opatřenou v přiměřených vzdálenostech budovami k odpočinku a k pohodlí cestujících; v Babylonii zakládala královna Semiramis četné silnice; i v Číně a Americe byly silnice dobře známy a zakládány ještě před příchodem Evropanů. V Evropě proslavili se výstavbou silnic hlavně Římané. Silnice své stavěli méně z důvodů obchodních, jako spíše z důvodů vojenských, strategických, a to neobyčejně důkladně, na silném loži betonovém, jež pokryli kamennými deskami. Dostí ještě je zbytků silnic těchto zachováno v Rakousku, Německu, Francii, Švýcarsku, Anglii atd. — hlavně však v Itálii samé.

Na Moravě byly veřejné cesty a silnice známy již v nejdávnějších dobách, na něž dějiny našeho národa navazují. Povinností každé župy v zemích českých bylo, aby ve svém okrsku udržovala cesty i mosty v dobrém stavu a dle potřeby zřizovala nové. Za užívání mostů, cest pozemních a vodních vybíráno bylo ve městech, poblíž hradů a mostů t. zv. mýto, o čemž se děje zmínka písemná již v X. a XI. století. Z jeho výnosu měly v první řadě tyto cesty býti v dobrém stavu udržovány. Časem mýt přibývalo, ale péče o silnice a mosty přechásto byla zcela nedostatečná, taktéž lesy nebyly vždy, jak žádáno za příčinou ztížení loupeží a zvýšení bezpečnosti, vykáčeny po obou stranách na dostatečnou šířku, na př. dle usnesení stavů moravských z r. 1651 na dostřel z pistole. Citelný byl nedostatek zájezdnych hostinců. Obchodníci musili s ozbrojeným průvodem jezdit po vykázaných cestách, zboží prodávati v některých městech i proti své vůli, na př. v Jihlavě, Olomouci, Uher. Brodč, Opavě atd., tak že cestování a obchodování nenáleželo tehdy zajisté ku příjemnostem života.

V šestnáctém století šla silnice z Vídně přes Znojmo, Mor. Budějovice, Třebíč, Jihlavu a Kutnou Horu do Prahy, z Brna

přes Rosice do Třebíče, z Brna přes Židlochovice a Břeclav do Vídně, z Prahy přes Litomyšl, Třebovou a Litovel do Olomouce, z Brna přes Vyškov, Olomouc a Hranice ke Krakovu, z Olomouce přes Šternberk hlubokou, zlou cestou, přes vysoké vrchy do Cukmantlu a Vratislavě, na kteréžto silnici více než na jiných četní loupežníci znepokojovali pocestné a obchodníky.

Koncem 17. století připomínají se již četné královské cesty a poštovní silnice na Moravě.

Za Karla VI. počato bylo roku 1727 se stavbou první císařské silnice z Vídně přes Brno do Olomouce za vedení stavovského zeměměřiče Jana Křaupala. Na dvě míle daleko musili se robotníci ke stavbě silnice dostaviti a povozy a potřebný kámen dodávati. Na krytí výdajů vybíráno bylo od 1. května roku 1727 na hranicích moravsko-rakouských erární mýto na př. obnosem 1 a 2 kr. z vozu a kusu tažného dobytka a z vědra vína 45 kr. Práce stavební pokračovaly však pro nedostatek peněz velice zvolna. Teprve ke konci roku 1740 dospěla stavba až k Olomouci, ačkoliv i tu se počalo stavěti již roku 1728 směrem k Vídni. Roku 1739 přikročeno i ke stavbě silnice z Vídně přes Znojmo a Jihlavu do Prahy, aniž se zachoval při tom směr prastarých cest a silnice královské. Za jeden rok vystavěna však sotva 1 míle! Nové tyto silnice neměly však ještě ani náležité šířky, ani vypouklosti či konvexity jízdní dráhy; také byly leckde dosti povrchně provedeny, takže se po nich poměrně špatně jezdilo.

Teprve za panování Marie Terezie počaly se trochu rázněji stavěti nové císařské silnice a přestavovati a zlepšovati silnice a cesty starší; ovšem používalo se robotníků neplacených z oblasti dvou mil od silnice. Marně stavové zemští hleděli odvrátiti nové toto břemeno od svých poddaných, jichž sil potřebovali pro své účely vlastní!

Obchodní a válečné zájmy celé říše byly silnější, než slabý odpor bezmocných stavů. I přestavěna v krátké době silnice z Mikulova přes Brno do Olomouce a Šternberka, v letech 1751—1760 pak silnice vídeňsko-pražská přes Znojmo a Jihlavu. Roku 1752 počato se stavbou císařské silnice z Brna přes Černou Horu a Letovice do Čech. Taktéž se počala stavěti silnice náměšťská a dačická. Do roku 1757 bylo na Moravě provedeno již 28.5 mil takových silnic. Pro ušetření vlastní silnice byly ponechány po obou jejích stranách o šířce 4 sáhů pruhy země jako cesty vedlejší, po nichž se za příznivého počasí jezdit mělo. Okolo silnice nasázeny stromy: lípy, topoly, ořechy, javory, mruše, třešně atd. Roku 1773 napočítáno 35 mil silnic, jichž udržování stálo ročně 53.961 zl. 30 kr. Na krytí těchto výloh zřízena byla na přechytných místech erární

mýta. Ředitelem silničním byl tehdy hrabě Kořenský, jehož dílem mimo jiné bylo zlepšení komunikací v nejbližším okolí Brna, obzvláště vystavění okružní silnice brněnské v letech 1774—1776, důležité proto, že před tím nebylo za deštivého a blátivého počasí dovoleno povozům v neděle a svátky projížděti městem, okolo města pak na bezedných cestách vozba za nepříznivého počasí byla vůbec nemožnou. Za to nebylo postaráno o dobré cesty ve většině krajů moravských, na př. na Přerovsku a Hradištsku, kde nebylo ani jediného sáhu silnice, takže na bídných cestách a za vyšších stavů vody byla tam jízda ne-li zcela nemožna, tož aspoň s velkými obtížemi i nebezpečím života spojena.

Z nedostatku peněz byly za Josefa II. některé silnice, pro účely vojenské méně důležité, přenechány svému osudu a udržovati je ponecháno na vůli těm zájemníkům, jichž krajem silnice šla. Udržování silnic císařských a jich mýta byla pak pronajata a stavba potřebných nových silnic odevzdána vojenskému ženijnímu fortifikatoriu. Pachtýři však sobě silnic mnoho nehleděli. Tvrdý štěrk pro vozovku doplňovali jakýmikoliv odpadky kamene, takže se silnice nanovo staly nesjízdny. Ani mosty nebyly řádně udržovány, vše pustlo. Teprve roku 1793, za Františka I., nastal opětně pořádek: udržování silnic císařských převzato do státní správy.

Za Josefa II. vystavěny byly nicméně i některé nové silnice s rychlostí na tu dobu kromobyčejnou, a to: 20 mil dlouhá silnice haličská z Olomouce do Bílska v letech 1782—1787, silnice černo-horská dokončena, vystavěna 10 mil dlouhá silnice meziříčská a napolo dohotovena silnice slavkovská. Všech těchto nových silnic mělo as 40 mil délky, jich výstavba děla se však s menší přesností a důkladností.

Za Františka I. vystavěna v letech 1804—1811 silnice lechovická z Brna přes Pohořelice a Lechovice do Znojma, silnice trebovská z Olomouce přes Litovel, Loštice, Mohelnici a Svitavy do Č. Třebové v letech 1816—1833, šumperská silnice v letech 1839—1844, a dokončena uherská silnice ze Slavkova přes Hodonín do Holíče na uherském Slovensku.

Silnice tyto stavěny byly již důkladně, a to podle dekretu dvorské kanceláře z roku 1803 o šířce 5 sáhů (9.48 m), při šířce vozovky 6.32 m. Vypouklost silničního povrchu = $\frac{1}{30}$. Největší výška kamenin uprostřed silnic předepsána 55 cm, u krajů 50 cm. Kamenina tato leží na urovnané, pevné půdě, tak zvané pláni či planij, a skládá se zdola nahoru z tak zvaného štětu, to jest z kamenů asi 30—35 cm vysokých a tak položených, aby širšími stěnami spočívaly na pláni. Mezery se vytlukou drobnějším kamením, pak se klade vrstva štěrku tlu-

čeného a na to písek. Po této práci teprve se cesta válí. Štět může býti z měkšího kamene, ale na štěrku má býti brán jenom kámen tvrdý, houževnatý, jenž se při pojíždění nerozdrtí tak snadno v obtížný prach a nepříjemné bláto.

Silnice císařské nestačily však nikterak potřebě, aby navzájem spojena byla všechna důležitější města Moravy, a také jich čím dále tím méně přibývalo, zejména když zatím začaly jich důležitost pro říšský průvoz a pro vojenství zatlačovati rychle se vyvinující železnice. Zlepšovány byly proto po celé století XIX. jednak posavadní cesty po ní, jednak stavěny silnice nové, ale t. zv. okresní, tedy ne tak široké jako silnice státní neboli císařské. Do r. 1848 užíváno bylo k jich stavbě vydatnou měrou nejčastěji robotníků z okolí nejbližšího, později konala se stavba na náklad jednotlivých okresů s přiměřeně velkým příspěvkem zemským a příspěvkem jednotlivých zájemníků, poskytnutým ponejvíce v naturáliích, totiž přenecháním lomů na kámen, dodáním kamene a štěrku, zapůjčením povozů a potahů, bezplatným přenecháním potřebných pozemků atd.

Výstavba silnic moravských podnes ovšem ještě ukončena není, jest ještě přespříliš mnoho míst, nemajících spojení dobrými silnicemi. Zlepšiti třeba také trvajících již cest, aby se jich beze škody pro povozy a dobytek tažený mohlo výhodně užívatí zvláště na př. z jara nebo v době sklizně obilí a na podzim, kdy řepa se sváží do cukrovarů, a kdy podnes i na mnohých t. zv. silnicích kola těžce naložených vozů až po nápravy hluboko se zabořují. Kolik síly se tu zbytečně vynaloží, jakých škod utrpí povozy a co času se promarní!

Ani samy císařské silnice na Moravě nejsou dosti dobře udržovány, jsou na mnohých místech až na štět vyježděny. Také je těchto silnic poměrně málo, na př. schází erární silnice, jež by vedla údolím Moravy od Lanžhota přes Napajedla do Přerova, a podobně není širokých a pohodlných silnic na mnoha jiných místech našeho markrabství.

Následující sestavení a srovnání ukáže, jak Morava, země přechetnými miliony každoročně nejen na potřeby státní, ale i na potřeby jiných korunních zemí rakouských přispívající, až dosud uskrovnívati se musí po každé stránce, tedy i pokud se týče cest a silnic, v neprospěch svého obyvatelstva, jež velikou většinou tohoto zkracování a bezpráví snad ani vědomo si není!

1. Císařských neb erárních silnic máme celkem 831.948 km, připadá tedy na 100 km² pouze 3.744 km (v Tyrolsku 5.608 km, v Horních Rakousích 6.467 km, ve Slezsku 7.917 km, v Čechách 8.267 km, v Dalmácii 8.465 km atd.). Mají tedy na př. v Čechách více než jednou tak hustou síť silnic státem udržovaných než jest tomu na Moravě.

Na udržování jednoho kilometru silnic císařských připadá na Moravě ročně pouze obnos 645 korun, z čehož si dovedeme vysvětliti jejich špatný stav. Na přechetných místech, kde silnice zbytečně prudce stoupá a klesá, závady tyto by měly býti nákladem státu zmírněny, když ne odstraněny, jak se činí neustále v jiných zemích rakouských, kde silnice mnohem lépe udržovány jsou, což viděti z těchto cifer: Udržování 1 km erární silnice ročně stojí: v Čechách 765 K, v Haliči 854 K, v Solnohradech 1446 K, v Tyrolsku 1531 K v Dol. Rakousích 2444 K, tedy bezmála čtyřikrát tolik co na Moravě. Mohou tam býti tedy a jsou silnice přiměřeně lepší.

2. Okresní a obdobné silnice, které staví a udržuje země s okresy a zájemníky. Těch bylo na Moravě koncem r. 1902 celkem 8304.449 km, na 100 km² tedy připadá 37.370 km, v Čechách však 41.181 km, v Dolních Rakousích 56.832 km. I těchto silnic neškodilo by tedy na Moravě více.

3. Obecních cest bylo celkem 2995.462 km, na 100 km² tedy připadlo 13.480 km, v Dolních Rakousích 4.371 km, v Čechách 8.464 km, v Korutanech 2.607 km, což je dosti nápadno, avšak snadno vysvětlitelno, připomeneme-li, že v těchto zemích jest na husto silnic erárních a zemských, které potřebě mnohem lépe hovějí a hospodárnější jsou, nežli poměrně špatné cesty obecní.

4. Veškerých cest: erárních, okresních a obecních měla Morava roku 1902 celkem 12.131.859 kilometrů, na 100 km² plochy tedy 54.594 km. I tu zůstává pozadu za mnohými jinými rakouskými zeměmi, na př. za Čechami s 57.956 km, Přímořím se 64.110 km, Dolními Rakousy se 67.559 km, Horními Rakousy se 72.107 km a Slezskem se 73.809 kilometry. Což teprv za zeměmi s vyvinutými prostředky dopravními, na př. Belgií, Anglií atd.! Mnoho má na poli tomto Morava doháněti, a jest na čase, aby se vydatné pomoci státní domohla, neboť příliš dlouho již přispívala na zlepšení komunikací passivních zemí soustátí našeho, sama hynouc!

V novější době válejí se silnice těžkými parními válci, aby se dosáhlo hladké, tvrdé plochy, a hledí se takto, jakož i pečlivým udržováním silnic pomoci nejcitelnějším nedostatkům trvajících veřejných cest. Doplnění sítě silnic nákladem státu s příspěvkem země a přestavění nevýhodně vedených silnic z dob dřívějších jest však spravedlivým požadavkem Moravy, na jehož vyplnění v době co nejkratší houževnatě trvati třeba.

Dozor na silnice moravské vykonává zemský a místodržitelství stavební úřad, cestmistři a pohrabáči, jež dobře vyškoleni

třeba ve zvláštních pohrabáčských kursech. Na obecnstvu pak jest, aby se domáhalo na příslušných místech toho, aby cesty a silnice byly v dobrém, bezvadném stavu po celou dobu roční.

B) ŽELEZNICE.

Již při silnicích jsme se zmínili, že pro zmenšení odporu při poježdění těžkých vozů po cestách byly koleje zvlášť upraveny, na př. z kamene, dřeva, později pak i ze železa. Již při stavbě pyramid egyptských užíváno bylo kolejnic z kamene. V hornictví pak od dávných dob užíváno při dopravě t. zv. huntů, nízkých to vozíků o koleji dřevěné, které za příčinou menšího opotřebení později opatřovali nahoře kováním ze silných železných plechů. Tyto plechy postupem času byly zesilovány, až došlo na kolejnice tak silné, že bez podložky dřevěné samy unesly váhu pojezdějících kol vozových. Ovšem byly za příčinou přenášení váhy vozidla na pevný únosný spodek podporovány t. zv. pražci buď po celé délce aneb od místa k místu. Nynější kolejnice železné jsou nejrůznějších forem i délek. Dříve zhotovovaly se v krátkých kusech z litiny (od r. 1776), později vyváleny ze žhavého železa kujného, nyní se válejí ponejvíce z ocele v délkách až 12 i více metrů. Navzájem spojeny jsou zvláštními spojkami, k pražcům pak jsou buď přibity anebo přišroubovány. Pražce samy jsou buď ze dřeva, nejlépe dubového, železa, neb i z betonu.

Vozy pojezdějící po kolejích opatřují se zvlášť upravenými koly s nákolkem, aby z kolejí nevyjely; pojezdějí buď jednotlivě aneb jich pojezdí současně více spolu spojených; tu pak je nazýváme v l a k e m. K pohybu jich užívá se buď síly lidské neb zvířecí, aneb vozů motorických (lokomotiv), hnaných silou parní, nyní i přehřátou parou, neb elektrickou, motory benzínovými, petrolejovými, lihovými atd. Elektrickými lokomotivami dosaženo bylo počátkem tohoto století rychlosti přes 210 kilometrů za hodinu, tak že na př. jízda z Brna do Vídně trvala by ne celé $\frac{3}{4}$ hodiny.

Prvních železnic se užíváno v Anglii. V Rakousku první zřízena byla koňská dráha z Českých Budějovic do Lince v letech 1825 až 1832. První lokomotivu parní sestrojil Evans r. 1801 ve Filadelfii a znamenitě ji zdokonalil Jirí Stephenson, jenž při jízdě na zkoušku dne 25. června 1814 urazil s ní na železnici blíž Newcastle v Anglii na stoupání 1:450 a maje náklad 80 tun, za hodinu 6.4 kilometru. Při soutěži na nejlepší lokomotivu, jež několik let po té byla rozepsána, zvítězil Stephenson při závodní jízdě, konané roku 1829 u Rainhillu

v Anglii. Jeho lokomotiva, zvaná „The Rocket“, urazila místo žádaných 16 km za hodinu až 21 km, a s jedním vozem o 30 osobách až 40 km. Kol r. 1815 sestrojil parní vůz též náš krajan Josef Božek, hodinář a mechanik na pražské technice. Ale že se mu nedostalo dostatečné podpory, zůstal vynález jeho malému jenom kruhu obecnstva znám, podobně jako jeho parolod, s níž pokusy konal na rybníku v Královské oboře u Prahy.

První privilej ke stavbě lokomotivní železnice v Rakousku udělena byla dne 4. března r. 1836 pro trať z Vídně přes Moravu do Haliče (severní dráha císaře Ferdinanda), pro niž utvořila se akciová společnost. Dne 6. ledna r. 1838 zahájena byla jízda na trati Vídeň-Ogrun (Vagram), a již dne 7. července r. 1839 s okázalými slavnostmi zahájena jízda na celé trati z Vídně do Brna. Téhož dne událo se však také první neštěstí na této trati tím, že jeden vlak do Vídně se vracející narazil na druhý v nádraží vranovickém, při čemž 5 osob těžce a mnoho jiných lehce raněno bylo.

Jak lokomotivy, tak strojvedoucí brali se tehdy z Anglie. Teprve roku 1841 postavena byla první lokomotiva, jménem „Patria“, v Rakousku, také ještě však za vedení anglických inženýrů.

Rakouská vláda přenechala z počátku stavbu železnic a jich využitkování soukromé podnikavosti s tou výhradou, že jakmile uplyne lhůta koncessní, na př. za 50 neb 90 let, železnice přejde do vlastnictví státu. Roku 1841 rozhodla se vláda jinak, že totiž sama bude stavěti železnice a provozovati vozbu. V roce 1858 nastal však opět obrát, vláda prodávala státní železnice soukromým společnostem, takže jí zbylo pouze 13 km spojovacích tratí na hranicích. Se zřetelem na zájmy národohospodářské, obchodní a hlavně válečné převzal stát vzhledem ke společnosti ručení za přiměřené zúrokování vynaloženého jimi kapitálu. Byla to těžká chyba, které se tehdy neprozírává vláda dopustila, a zle se vymstila na Rakousku celém a na Moravě zvlášť, jelikož jsme se tak zbavili žádoucího vlivu jak na výstavbu drah, tak na jich provozování a zejména na poplatky za dopravu zboží (tarify).

Dílem z důvodů hospodářských, ale přecasto i z národnostních poskytovány byly jednotlivcům výjimečné tarify, na př. při dopravě uhlí, cukru, obilí atd., atd., jimiž se jim na úkor ostatních ulehčovalo soutěžení na trhu světovém. Zvláště tím poškozováno bylo a jest naše rolnictvo a drobný průmysl, ale také jiné z té či oné příčiny rozhodujícím činitelům té které dráhy nepohodlné závody.

Nicméně musila vláda, tedy veškeré obyvatelstvo, jednotlivým společností na mnohé dráhy po millionech ročně doplácti, zvláště po „krachu“ roku 1873. Na základě sekvestračního zákona ze dne 14. prosince roku 1877 postupem času počala proto vláda přebírat v provozování ony dráhy, které vykazovaly schodek, jenž měl býti hrazen státem, a pak takové železnice, které použijí po pět let více nežli poloviny garantovaného čistého výtěžku. Takto vykoupeny byly mimo jiné: Moravská pohraniční dráha a moravsko-slezská ústřední dráha. Státu pak připadlo množství drah nevýnosných, kdežto železnice dobře se vyplácející, na př. severní dráha císaře Ferdinanda atd., zůstaly v rukou společností kořistících ze své privileje. Jelikož doba sestátnění se však blíží, zanedbávají různé soukromé železnice jak těleso dráhy, tak stavby nádražní, vozový a lokomotivní park, aby se z kapitálu — ke škodě naší — co nejvíce akcionářům vyplatiti mohlo, což jest zcela přirozeno, státu pak aby se co nejméně odevzdalo, až doba koncesse vyprší.

Hlavní železnice na Moravě jsou:

C. k. priv. severní dráha císaře Ferdinanda, probíhající údolím řeky Moravy od Břeclavě do Přerova, pak údolím Bečvy a Odry k Mor. Ostravě, s vedlejšími liniemi: Břeclav - Brno - Přerov, Nezamyslice - Olomouc - Šternberk, Kojetín - Hulín - Bílsko, s četnými místními drahami a přípojkami; dnes konečně jest již státem zakoupena.

Priv. společnost rak-uherské státní dráhy, probíhající z Vídně do Hrušovan, Brna, moravským Švýcarskem kol Svitav do České Třebové a Prahy. Další trati jsou: Olomouc - Česká Třebová, Brno - Tišňov, Brno - Vlárský průsmyk, Brno - Okříško a různé přípojky.

Rak. severozápadní dráha probíhá jihozápadní Moravou od Znojma do Jihlavy.

C. k. státní dráhy, jichž ředitelství pro Moravu jest v Olomouci, skládají se z těchto linií: Šternberk - Krnov, Olomouc - Krnov, Olomouc - Kostelec, Třebovice - Prostějov, Svitavy - Skuč a různých drobných tratí. Trati tyto nejsou však souvislý celek, takže pro poměry národohospodářské a obchodní na Moravě u porovnání s jinými drahami mají jen menší důležitost.

Z místních drah uvedeny budtež dvě dráhy s českou správou, a to dráha Brno - Líšeň a Újezd - Luhačovice.

Z drobných drah pak brněnské a olomoucké elektrické dráhy.

Podle úředních výkazů bylo roku 1902 na Moravě celkem 1878.245 km železnic, na 100 km² tedy 8.45 km oproti 10.07 km

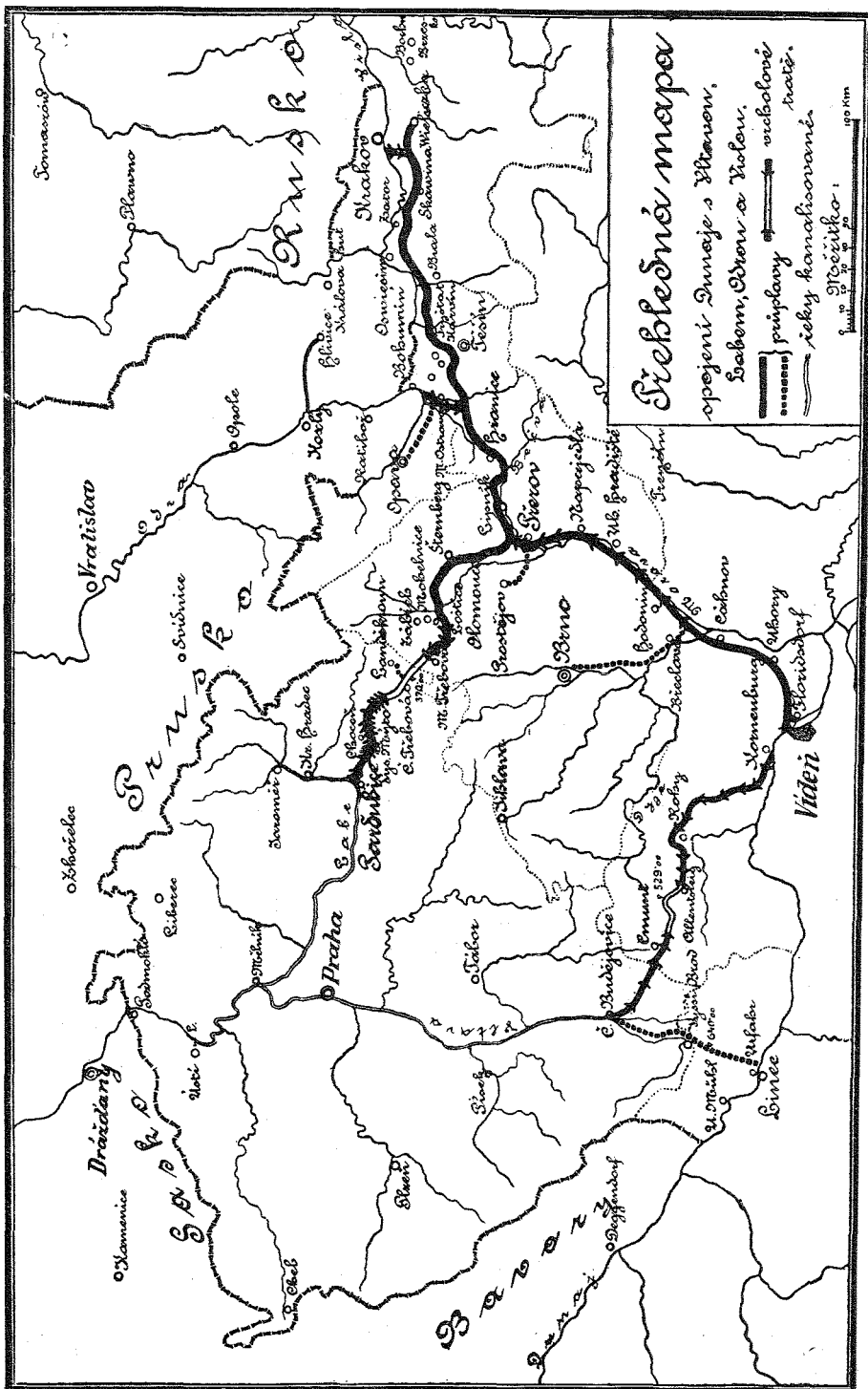
v Dolních Rakousích, 11.50 km ve Slezsku a 11.89 km v Čechách. Na 100.000 obyvatelů připadá na Moravě 77.05 km železnic, v Dolních Rakousích 64.38 km, v Čechách 97.77, v Solnohradsku 19.74 km.

Sít železniční na Moravě bude třeba soustavně doplniti potřebnými spojkami, na př. z Přerova do Prostějova, a odtud přímo na západ do Jihlavy atd., dráhy pak mimo linie hlavní bude upraveni tak, aby se po nich mohlo jezdit větší rychlostí. Také nepříznivý jízdní řád dosavadní bude nutno účelněji sestaviti, tak aby spojení mezi jednotlivými městy se usnadnilo, nádraží se rozšířila a přestavěla, jak toho vyžaduje rostoucí doprava. Ještě jiné úkoly tu bude třeba vyplniti jak pro pohodlí cestujícího obecně, tak pro rychlé překládání zboží; budou se museti vymítiti nepohodlné vozy pro dopravu cestujících, spravedlivě upraveni tarify, postátniti všechny dráhy a dosíci toho, aby orgány jistých železnic byly povždy ochotné a naprosto nestranné po stránce národnostní vzhledem k cestujícím a vůbec k obecnstvu na užívání drah odkázanému. Aby dráhy přestaly býti germanisátory onoho území, jímž procházejí a z jehož přírodních sil bohatnou, jest požadavkem samozřejmým. Majít úkoly docela jiné.

C) VODNÍ CESTY.

Podle statistiky z r. 1902 má Morava celkem 263.614 kilometrů vodních cest, z nichž 230.470 km vhodných pro plavbu vorů čili plí, 33.144 km pak pro lodí a vory. Ve skutečnosti však dnes již nikdo neužívá ani jedněch, ani druhých pro dopravu dřeva neb jiného zboží. Vymizeli na Moravě „plťáci“, kteří dříve po řece Moravě, Bečvě a Dyji plť plavili a řeky oživovali — snad nadobro a navždy! Jak proti tomu je čilá doprava vorů a lodí v sousedních zemích, i rakouských, na př. v Čechách! Tam dopravilo se na př. r. 1903 po Vltavě 360.792 tun dřeva a 935.331 tun jiného zboží, na zemských hranicích pak obnášela celková doprava po vodě a proti vodě 4.219.199 tun, mimo parníky přibližně pojiždějící (v trati 192.953 kilometrů), osobní dopravu prostředkující!

Podle zákona vodocestného ze dne 11. června r. 1901 má se i Moravě konečně dostati vodních cest, a to vodních cest umělých, průplavů, po nichž budou moci lodí s nákladem 600 tun čili 60 vagonů železničních plouti z Dunaje k Labi, Odře a Visle či Dněstru. Jsou to průplavy dunajsko-oderský a přerovsko-pardubický.

O průplavě dunajsko-oderském již roku 1657 jednali stavové moravští, když plány, na jich podnět v tom směru vypracované, odeslali za účelem brzkého jich provedení a dalšího úředního řízení „české dvorní kanceláři“ do Vídně. Nedošlo však na stavbu. Roku 1700 píše Vigemonte ve svém spise, že na řece Moravě shledal všude hloubku vody větší než 3 stopy, tak že by byla mohla nésti náklady 70 až 80 neb 100 tun; i myslí si pokračování vodní cesty od Dunaje řekou Bečvou, a směrem k Odře projektuje průplav blíž Starého Jičina, ražený horami, o délce 2 mil. Tak zaznamenáno jest ještě několik návrhů jiných s celým tím dlouhým, bezvýsledným jednáním a protahováním úředním.

Snaha, dosíci průplavu tohoto, utuchla, když se počaly zřizovati železnice, zvláště po dostavění severní dráhy císaře Ferdinanda.

Až teprve zase r. 1872 oživila otázka tato, když získala Anglobanka koncesi na stavbu průplavu dunajsko-oderského, již, zároveň s příslušnými plány, odkoupila severní dráha za 1 million zlatých, aby stavbu vůbec znemožnila. V letech devadesátých zabývala se projektováním tohoto průplavu jistá francouzská společnost za podpory domácích kapitalistů, hlavně za účelem zlevnění dopravy uhlí na průplavě z Mor. Ostravy do Vídně. Ale že návrh ten se zakládal na soustavném používání jistého druhu lodní železnice, který odsouzen byl jako neprovedný, sešlo se stavby na novo.

Nyní jest projektování veškerých rakouských, tedy i moravských, vodních cest odevzdáno c. k. ředitelstvu pro stavbu vodních cest ve Vídni, jež mělo podle zákona započítí nejpozději v roce 1904 se stavbami těmito. Současně mělo se počítí soustavně upravovati řeky na Moravě. Podnes však nestalo se nic, vyjma několik úředních jednání komisionálních, jimiž se však uskutečnění dlouho želaných těchto staveb jen velmi málo posunulo ku předu.

Energickému zakročení c. k. ministra obchodu dr. Fořta jest děkovati, že se přepracují průplavní projekty, aby lépe hověly potřebám Moravy, že se zřídí počátkem r. 1907 expositura c. k. ředitelstva pro stavby vodních cest v Přerově a že se počne z jara r. 1907 se stavbou první přehrady údolní na Bystřičce, přítoku vsacké Bečvy! Závazný slib ten dán byl ministrem jménem vlády v Přerově, v půli září r. 1906.

Průplavy, které mají býti vedeny Moravou, překračují rozhraní vod, a to jak směrem k Labi, tak směrem k Odře. Loď od Vídně (kde je výška 160 m nad mořem) plující směrem k Labi dosáhnouti musí u Přerova výšky přes 200 m nad mořem, jest jí třeba tedy o 40 metrů zdvihnouti. Plující dále

dosáhne nejvyššího místa, t. zv. vrcholové trati, na hranicích českomoravských u Třebovic, ve výšce 370 m nad mořem, tedy ve výši 170 m nad Přerovem, a vepluje do Labe u Pardubic, jež jest o 155 m níže než trať vrcholová; ležít tu ve výši 215 m nad mořem.

Kde není třeba s lodí do tak vysokých poloh se dostat, tam stavby průplavní náleží mezi dosti jednoduché stavby inženýrské. Jestliť průplav žlab vodou naplněný v takové šířce a hloubce, aby lodě té velikosti, kterou na průplav nanejvýš připustiti chceme, nikde nenarážely na dno nebo na břehy při plavbě. Obyčejně bývá průplav dvojlodní, t. j. tak široký, aby se na něm lodě všude mohly potkávat a bezpečně vyhýbat. Pro lodě 600tunové stačí hloubka vody v průplavu 2-5 m, šířka ve dně 18 m a ve hladině vodní asi 26 m.

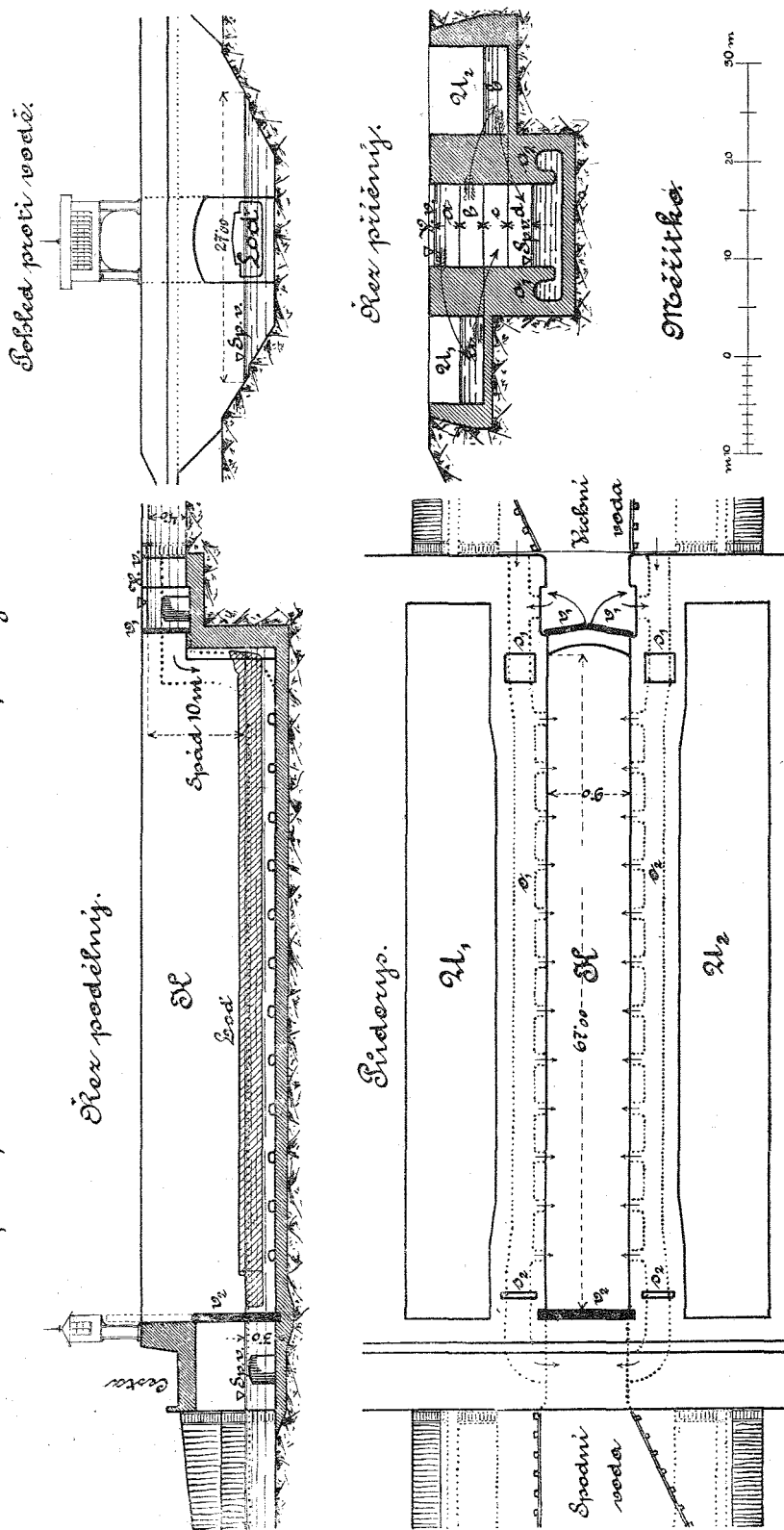
Aby se loď z nižší části průplavu dostat mohla do části vyšší a naopak, k tomu třeba zdvihadel lodních. Nejvíce užívá se komorových plavidel, řídkěji zdvihadel s komorou pohyblivou na plovácích neb na pístech, a jen výjimečně lodních železnic, jichž s prospěchem jakýmsi užito bylo dosud ojedinelé jenom pro lodí o únosnosti nejvýš 70 tun, kdežto lodě u nás pojíždějící budou míti únosnost a tedy i váhu desetkrát tolikou!

Komorovými plavidly překoná se na jednom místě rozdíl hladin až 20 metrů. Pro průplavy rakouské navrhuje pisatel článku tohoto, aby se soustavně užívalo komorových plavidel o prostředně velkém spádu, na př. 10 metrů, s úspornými nádržkami, jež se vyznačují proti jiným druhům umělých zdvihadel lodních velikou lácí jak co do stavby, tak i co do udržování a obsluhy, naprostou bezpečností a velikou výkonností. V hlavních rysech možno zařízení a výkony takového komorového plavidla poznati z obrazce čís. 3a tohoto popisu:

Komorové plavidlo vyznačeno jest v okamžiku, když vjela loď ze spodní vody do t. zv. komory K a zdvihací vrata v_2 byla ve spodním ohlavi spuštěna, aby komora vodou naplněna býti mohla až do výše vrchní vody. Plnění komory se děje dvěma obtoky o_1 , o_2 (viz řez příčný), jdoucími podél celé komory, jež nahoře i dole možno uzavřítí stavidly s_1 , s_2 . Z obtoků těchto vytéká voda do komory četnými příčnými kanálky poblíž dna, aby při plnění nenastaly silné víry, které by snad loď slaběji sestrojenou poškoditi mohly. Otevrou-li se stavidla s_1 , s_2 při zavřených stavidlech s_2 , s_1 a spuštěných vratech v_2 , tož v kratičké době, na př. za 6 minut i dříve, vyrovnají se hladiny vodní v komoře a v horní zdrži průplavní. Loď v komoře ovšem současně se zdvihne do výšky vrchní vody,

Komorové plavidlo

pro spád 10 metrů se dvěma úspornými nádržkami.

i jest pak možno po otevření vrat v_1, v_1 , aby z plavidla snadně vyjela a plula dále směrem k nejbližšímu komorovému plavidlu.

Pluje-li loď směrem opačným a předpokládá-li se, že je komora vodou naplněna do výše vrchní vody a vrata v_1, v_1 že jsou otevřena, tož děje se proplavení takto: Když vjela loď do komory K, zavrou se za ní vrata V_1, v_1 jakož i stavidla s_1, s_1 ; vrata v_2 ovšem jsou spuštěna. Pak otevrou se stavidla s_2, s_2 a voda z komory se tlačí z počátku pod přetlakem 10 metrů příčnými kanálky do obtoků O_1, O_2 a vytéká do spodní zdrže průplavní tak dlouho, dokud neklesne v komoře K do výše spodní vody, načež se vrata v_2 jež jsou závažími vyvážena, zdvihnou, aby loď mohla vyjetí a plouti dále.

Veškeré práce při tom potřebné vykonávány jsou elektrinou, již vyvozuje malá turbina, účelně do zdíva zasazená. Elektrinou otočnými navijáky neboli spilly vtahuje a vytahuje se loď v dosahu plavidla, otvírají se a zavírají vrata i stavidla. K obsluze plavidla takového stačí jediný člověk, který z domku, umístěného nad dolním ohlavím, řídí potřebné manipulace podobně, jako se děje na př. zavírání neb otvírání výhybek z jednotlivých ústředních míst při železnicích.

Na výkrese našem vynechány jsou všechny podrobnosti, jež by jej činily nejasným, ale jest vyznačeno, kterak dvěma postranními úspornými nádržkami U_1, U_2 ušetřiti lze polovici vody, k proplavení potřebné.

Myslíme-li si množství vody, k plnění komory potřebné, rozděleno na čtyry stejné díly, vyznačené písmeny a, b, c, d, a má-li se voda z komory vypustiti, odvedeme vrstvou vody a do nádržky U_1 , b do nádržky U_2 , takže vypustí se pouze vrstva c a d, tedy polovice vody. Má-li se nyní prázdná komora zase naplniti, vypustí se napřed voda v U_2 zachycená, pak voda z U_1 a teprve čeho se nedostává, vezme se z horní nádrže, tedy zase jenom polovice.

Při proplavování zdrží se loď v plavidle pouze 13 minut, při tom však popojede z dolní zdrže průplavní do horní aneb naopak celkem o 200 metrů ku předu. Za sebou mohou loď jeti v obdobích 20minutových, křížení dvou lodí u plavidla, t. j. plave-li jedna směrem jedním, druhá opačným, trvá celkem pouze 30 minut. Obdobné výkony při proplavování nikoliv po jednokolejní, nýbrž po dvoukolejní lodní železnici, vyžadovaly by na podobný rozdíl hladin, jako na př. zamýšleno bylo u Újezda poblíž Přerova, 46, 42 a 47 minut, výkonost tedy jest nepoměrně menší nežli u jednoduchého plavidla komorového. S potěšením uznati třeba, že stavební úřad upu-

stil konečně od nepřírozeného, dobrodružného tohoto způsobu zdvihání lodí.

Pokud se týče vedení směru moravských průplavů, vyznačena jest v hlavních rysech na obr. 1. co do polohy, a na obr. 2. co do výšek. O podrobnostech se pracuje a bude jednáno s příslušnými zájemníky.

Průplav dunajsko-oderský prozatím by sahal jenom do Moravské Ostravy, neboť Odru odtud až do Kozlů prozatím vlada pruská pro plavbu upravení nehodlá. Místo 84 komorových plavidel dříve navrhovaných k překonání výšek navrhuje pisatel pouze 21 plavidel o větším spádu, čímž by se urychlila plavba a zmenšil náklad stavební a provozovací.

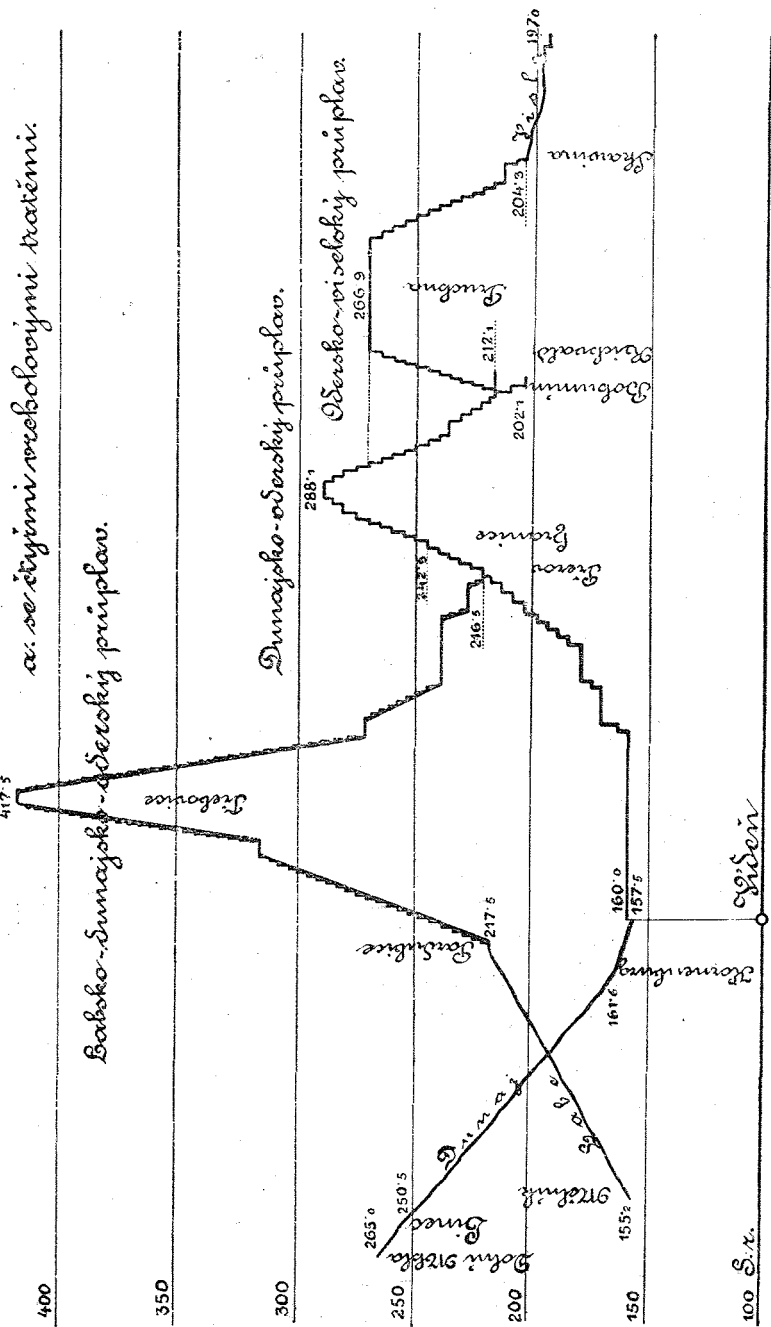
Pro spojení Přerova s Pardubicemi navrženo bylo v předloze vládní z r. 1901 k překonání výšek celkem 157 plavidel komorových, jež jsem jiným vedením směru, a to údolím Třebůvky místo údolím Sázavy, a snížením vrcholové trati zmenšil na pouze 32 plavidel, tedy o 125 plavidel, čím současně jsem dokázal, že spojení toto, o jehož možném provedení se pochybovalo, vybudovati lze bezpečně jako nejdůležitější průplav rakouský vůbec, jehož uskutečněním spojena bude cestou nejkratší, nejlacinější i z národohospodářského stanoviska nejúčelněji oblast řeky Dunaje s oblastí řeky Labe, a spojkou od Přerova na severovýchod i s řekami Odrou, Vislou a Dněstrem. Tento průplav českomoravský má nesmírnou důležitost i pro obchodní styky našich obou sousedních, sesterských zemí, i jest se toho domáhati, aby co nejdříve byl uskutečněn a veden od Přerova na západ k Tovačovu, po pravém břehu Moravy k Olomouci, Litovli a Lošticím atd., aby mimo jiné výhody umožněno bylo připojení největšího českého města na Moravě, Prostějova, k průplavu tomuto.

Na obr. 2. vyznačeny jsou u vzájemném srovnání podélné profily průplavů těchto tak, jak původně vládou byly navrhovány, ale autorem pozměněny. Jaké bude skutečné provedení, nikdo ani dnes ještě nemůže říci.

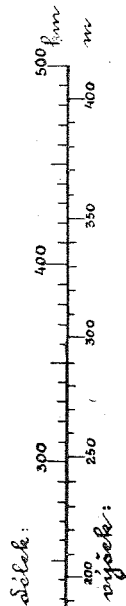
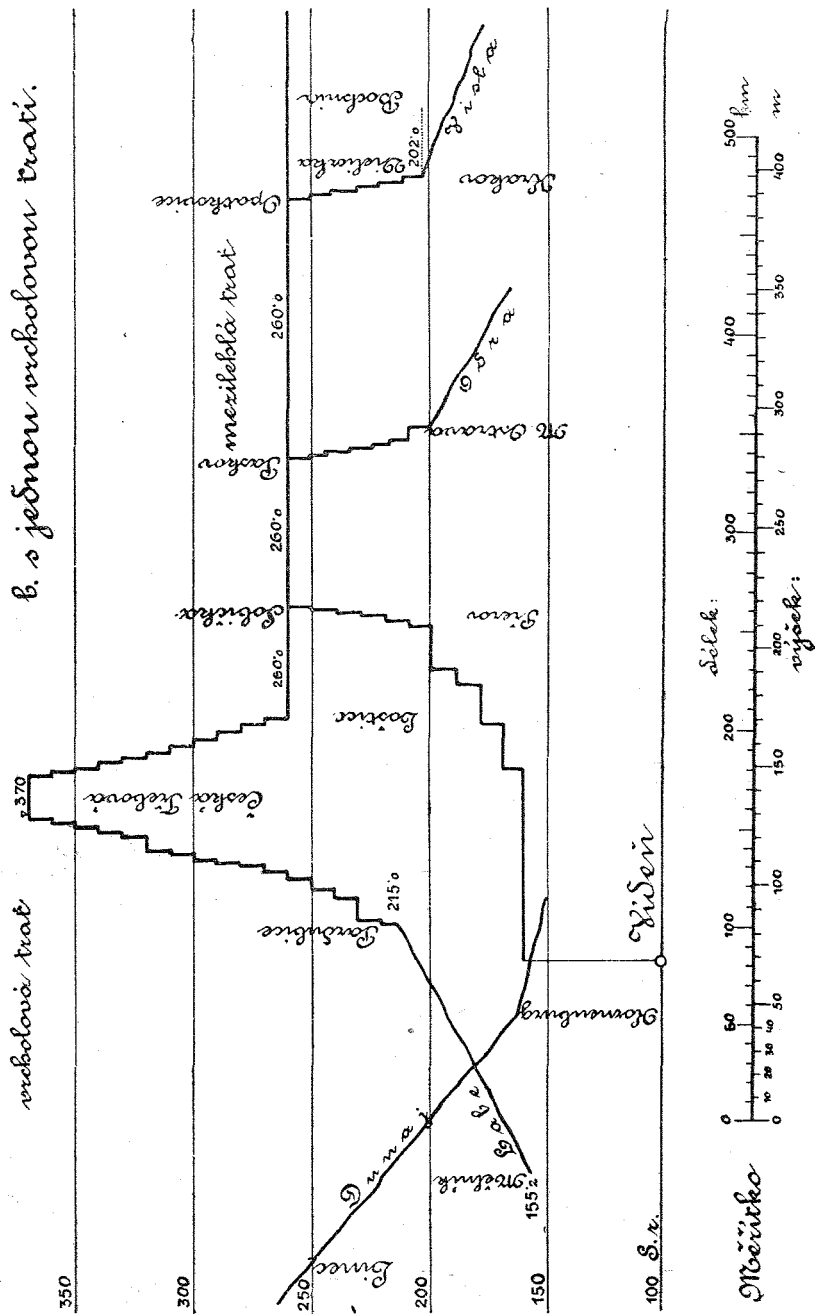
* * *

O výhodách vodních cest bylo v úvodě k tomuto článku pojednáno. Podél průplavů nastane nový, čilejší život, četně továren usídli se podél něho. Jest třeba, aby jednotlivá města i obce hleděly dosíci vedení průplavu co nejbližší svého okrsku, aneb aby aspoň krátkou přípojkou k průběžné trati se dostaly. Ať hledí dosíci zřízení přístavů a překladišť, pokud možno i se železnicí spojených, neboť průplavu v zimě užívati nelze.

Sieblešné profily pedšné.

b. s jednou vřkolovou tratí.

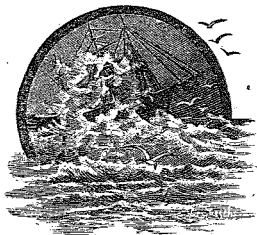

K zásobování průplavů bude třeba opatřovati vodu uměle, a to zachycováním přebytečné, přívalové vody za přehradami údolními, na př. na horní Bečvě a jejích přítocích. Tím zmenší se i škody povodněmi v dolním toku způsobované, a četně koňských sil vyvinutých vodní silou tak zadržanou a v elektřinu proměněnou bude možno rozvésti všude tam, kde o ně bude v čas dbáno.

Stavby průplavní se opozdily nahodilými okolnostmi, avšak provedeny budou, třeba snad ne v celém rozsahu původně zamýšleném. Nechať každý český člověk na Moravě jest si vědom jejich významu, jejich výhod, nechať z nich sami dovedeme těžiti, pokud naším územím vedeny budou, a nedopustíme, aby naší netečností a nedbalostí staly se příčinou dalšího zesílení a zbohatnutí těch, kteří našemu národu byli a zůstanou cizími.

Chceme-li pak vítězně obstáti v soutěži s ostatními národy, musíme se postarati o hustou síť jak silnic, tak železnic i vodních cest, jež se vzájemně doplňují a podporují.

Zajisté dovedeme všech komunikačních prostředků těchto, o nichž jen zběžný náčrtek podati bylo nám zde možno, výhodně užívatí tak, jak toho nová doba vyžaduje. K tomu je třeba neustálého poučování širokých vrstev lidu, pravého vzdělání tříd středních a četného, poctivě českého vzdělanectva. Jednoho i druhého v národě našem poslední dobou utěšeně přibývá a proto vítáme zdokonalení a doplnění všech dopravních prostředků v naší rodné zemi. Jako národ hospodářsky i finančně vyvinutý a zesílený doufejme, že tím lépe ubráníme se všem odpůrcům svým a udržíme svému šťastnějšímu potomstvu Moravu jako zemi převážnou většinou českou pro všecky věky další.

MORAVSKÝ PRŮMYSL A OBCHOD.

DR. RUDOLF ROLÍČEK.

Smutný byl do nedávna pohled na Moravu po stránce průmyslové a obchodní. Cizinec jedoucí touto zemí už dle zevnějšího rázu poznával, že průmysl a obchod jest úplně v rukou cizích. I drobný obchod, pokud byl v rukou českých, závisel skoro úplně na cizích dodavatelích. Sem tam cukrovar, sladovna, pivovar neb továrna některá na stroje, umělé hnojivo neb jiná nedovedly vtisknouti moravskému průmyslu českého rázu. A přece jest to úkolem, kterého nelze pominouti v zemi ze tří čtvrtin české, ačkoliv průmysl a obchod má význam všeobecný, kosmopolitický. Aspoň Němci moravští všude, i v krajinách nejčestějších, postavili průmysl a obchod do služeb také národnostních, každá německá továrna byla zároveň baštou němectví v zemi.

V posledních desíletích nastal v té věci obrat. Poznali jsme, že bez povznesení národohospodářského nedomůžeme se žádoucí samostatnosti, potřebné váhy a významnosti ani blahobytu v zemi. Jestliže naši spoluobytelé němečtí průmyslu a obchodu přidali úkol také národní, tím spíše bylo tak učiniti nám. Dali nám v tom příklad a vzor. A tak k úkolům, které českou Moravu na tomto poli čekají a kterých se musí podjímati mnohem usilovněji než doposud, přistupují také ještě úkoly, které našemu obchodníku a průmyslníku ukládá jeho příslušnost k národu a ke zvláštnímu postavení národa našeho.

Českomoravský průmyslník a obchodník nemůže přestávati na pouhém pěstění národohospodářské a soukromohospodářské stránky těchto dvou odvětví. On musí si býti vědom, že pokud průmysl a obchod jej uvádí ve styk s cizinou, má představovati také svůj národ a jeho vyspělost a tím kypřiti půdu pro vzrůst kulturního významu svého národa a to nejen v rámci říše, nýbrž i v rámci světovém.

Této své příslušnosti k národu a povinností z ní plynoucích nesmí průmyslník a obchodník českomoravský ani při stránce soukromohospodářské pouštěti se zřetele. I tu musí si býti vědom, že hospodářské mohutnění jeho jako příslušníka národa značí zároveň — jako všude jinde — hospodářské zesílení národa, které doplňuje a utvrzuje ostatní vymoženosti kulturní, politické a pod. svého národa a zjednává půdu pro další pokrok. Nesmí obmeziti se na to, aby pěstoval průmysl

a obchod jen a jen pro své potřeby životní nebo pro svou zálibu.

A že právě těmito dvěma odvětvími národního hospodářství úkoly tak závažné jsou vykázány, toho příčinou jest jejich význam v novodobé výstroji národohospodářské; neboť odvětví ta stále vzrůstají, do veškerého života společenského pronikají, rozsah jejich se čím dál více šíří, tvoří se nové a nové podniky pro jejich rozvoj, z čehož pak zase plynou mnohem příznivější výsledky soukromohospodářské, to jest zisky, než na př. v zemědělství, poněvadž se tu kapitál mnohem rychleji obrací.

Proto by každý Moravan, který v sobě cítí zdatnost průmyslovou neb obchodnickou, měl při volbě povolání obrátiti zřetel svůj k těmto oborům pro českou Moravu svrchovaně důležitým a nevyhýbatí se jim. V oborech těchto by ani jediná naše síla neměla zůstávati nevyužitkována.

Ovšem že z velikého významu jejich vyplývají zase také národu našemu jisté povinnosti, podle nichž k obchodu a průmyslu, jakož i k průmyslníku a obchodníku musí zaujmouti určité stanovisko.

Aby průmyslník a obchodník úspěšně plnil své poslání, jest třeba, aby se odborně vzdělal na školách a aby byl národně uvědomělý. Národ pak jako souhrn jednotlivců zaujme k obchodu a průmyslu pouze tehdy správné stanovisko, je-li obeznamen s celkovým stavem průmyslu a obchodu ve své zemi a s poměry, ve kterých trvají k těmto odvětvím jeho příslušníci, tedy jak na nich jsou zúčastněni jako podnikatelé, odběratelé a pod.

Pro odborné vzdělání dorostu průmyslnického a obchodního byly — ač teprve v době poslední — učiněny první úspěšné kroky; pro průmysl založeny české vysoké školy technické v Brně, založeny české školy průmyslové, pořádají se odborné kursy péčí průmyslového musea také v řeči české a p. Ovšem i vydaná v poslední době nařízení zákonodárná a administrativní měla na českomoravský průmysl příslušný vliv (na př. zřízením živnostenských inspektorátů).

Školství obchodní s vyučovací řečí českou bylo až do nedávna naprosto nedostatečné. Teprve v posledních letech — díky svépomocné organizaci českého obchodnictva — založena řada českých škol obchodních.

Avšak ani školství průmyslové ani obchodní nemá ještě takového rozsahu a netěší se dosud takové pozornosti, jaká mu přísluší. V obou těchto směrech bude třeba usilovné práce vzdělavců, aby i těmto druhům škol na Moravě přibývalo žactva i vůbec přízně obecnstva.

Přirozené podmínky pro rozkvět průmyslu na Moravě jsou neobyčejně dobré. Morava, ač má malou výměru plošnou, chová v půdě své vedle Čech největší bohatství nerostů užitkových; zejména jsou to uhlí, jíl, ruda železná, minerální vody, kámen stavební a p.

Z těchto nerostů uhlí dává v nové době vznik mohutnému průmyslu všelikého druhu, pro jehož strojní výrobu je potřeba paliva otázkou nejdůležitější. Na Moravě se těží z úhrnné těžby horní v Rakousku v ceně 280 milionů korun téměř 11 procent. V ostravské pánvi se těží největší množství uhlí z celého Rakouska. Čistý výtěžek na jednoho havíře na Moravě připadající obnáší téměř 2300 korun a jest pouze v území Terstu a ve Štyrsku převyšován.

Avšak měrou ne menší podporuje vznik a rozvoj moravského obchodu a průmyslu zemědělství a to jednak po stránce technické, že totiž vydává plodiny, které průmysl zpracuje, jednak po stránce národohospodářské. V tomto směru jsou podmínky pro rozvoj průmyslu zejména výhodné. Jestli zemědělství moravské na vysokém stupni rozvoje; obyvatelstvo země jest vydatným odběratelem domácího průmyslu a tak je průmysl ten značně chráněn od otřesů, způsobených hospodářskými krisemi v cizině. Má tedy moravský průmysl pevný podklad, má zajištěný trh pro své výrobky.

Zemědělství moravské dalo a dává především podnět ke vzniku a rozvoji mohutného průmyslu cukrovarského, sladovnického a pivovarského; ječmen jest pak předmětem rozsáhlého obchodu domácího i vývozního.

Na Moravě je okrouhle 70.000 ha půdy oseto cukrovkou, z nichž se sklízí pravidelně asi 14 milionů q cukrovky. Cukrovku tuto zpracuje asi půl sta cukrovarů, z nichž přibližně jedna čtvrtina vyrábí bílé zboží, ostatek pak surovinu. Moravský průmysl cukrovarnický vyrábí až 2.2 milionů q cukru, z čehož se vyváží do ciziny až 1.7 milionů q.

Moravské sladovníctví zpracovává výtečný hanácký ječmen, který na světovém trhu nemá soupeře a jehož ceny někdy převyšují i ceny pšenice. Průmysl sladovnický se těší přízni zemědělcově nejen z toho důvodu, že mu odebírá jeho výrobek, nýbrž i proto, že mu vrací odpadky, jichž používá za krmivo a pod. Morava má více než 80 sladoven, z nichž je přes polovici samostatných závodů (nepřináležejících k pivovaru); vyrábějí ročně více než půl milionu q v ceně přes 13 milionů korun.

Na tento průmysl Morava právem může býti hrda. Neboť jednak jej sama stvořila, jednak na takový stupeň povznesla.

Výrobky tohoto průmyslu mají nejlepší jméno netoliko na trzích rakouských, nýbrž i světových (v Německu, Belgii, Švýcarsku, Francii, Dánsku, Švédsku, Norsku, Itálii, Španělsku, Jižní Americe). Ječmen moravský má čistou cenu tržní nejméně dvakrát tak velikou jako na př. ječmen ruský. Tak ušlechtilý druh pěstí Haná. Ale zemědělci moravští nepřestávají na dosavadních výsledcích, nýbrž snaží se pěstění ječmene zdokonaliti ještě více.

Tak lze moravskému průmyslu sladovnickému a moravskému ječmenářství — přes celní politiku Německa — prorokovati skvělou budoucnost. Z něho by bylo nejspíše možno udělati národní průmysl moravský.

Průmysl pivovarnický nedosahuje svým významem ani z daleka průmyslu sladovnického, vyráběje skoro výhradně pro domácí spotřebu. Je-li toho příčinou nedostatek domácího chmele, tedy tato závada časem snad bude odstraněna, neboť se počíná chmel hojně pěstovati. Nicméně vyrábí Morava přece asi desetinu piva z celého Rakouska.

Ostatní způsoby zpracování zemědělských výrobků obmezuji se většinou na vedlejší průmyslové podniky zemědělské (na př. lihovarnictví). Morava po této stránce trpí jako ostatní země nedostí příznivým stavem zákonných nařízení.

Staroslavny průmysl český se zemědělstvím sbratřený, mlynářství, udržuje se při nejmenším na bývalé výši; hledíme-li pak k jeho provozování továrenskému, tedy se značně povznesl. Počet parních mlýnů na Moravě značně vzrůstá. Větších mlýnů je asi půldruhého sta s roční výrobou v ceně 35 milionů korun.

Avšak rozkvět moravského mlynářství lze očekávati teprve v pozdější budoucnosti, až bude upraven hospodářský poměr mezi Předlitavskem a Uhrami a domácím oborům národohospodářským se dostane spravedlivé ochrany. Ochrany té dostati se musí též předlitavskému mlynářství a to ve způsobě cla na uherskou mouku, která tak úspěšně dosud zápasí na trzích předlitavských s moukou předlitavskou. Tíha této soutěže uherské doléhá pak nejvíce na moravské mlynářství, jež samo vyrábí mouku ve velikém množství.

Tato věc, při které ostatně průmysl mlynářský se zemědělstvím postupovati bude ruku v ruce, nesmí býti při konečném účtování s Uhrami přehlédnuta.

Také pro průmysl a obchod dřevařský jsou na Moravě dány přirozené podmínky: hojnost látek ke zpracování dřeva. Lesy pokrývají na Moravě asi 27 procent veškeré půdy a skýtají dříví výtečné jakosti. Tak vyvinul se na Moravě mohutný průmysl dřevařský a vývoz do Německa. Na Moravě je přes 30 parních pil, jichž roční výroba činí asi 3 miliony korun.

Mimo to zkvétá na Moravě výroba zboží truhlářského a výroba nábytku z ohýbaného dřeva v roční ceně 7 milionů korun; obě se vyváží do celého světa a dosahuje na světových tržištích znamenitého úspěchu.

Velký význam pro vývoz surového dřeva do Německa bude mítí nová obchodní smlouva rakousko-německá. Byloť clo na surovinu z Rakousko-Uherska do Německa značně sníženo, takže nastává otázka, nezmůže-li se vývoz suroviny do Německa tou měrou, že nezbuďte dosti suroviny pro domácí průmysl (na př. truhlářský). Tím by byl ovšem poškozen; proto bude nutno otázce té, pro Moravu velmi důležité, věnovati plnou pozornost, aby pro ten případ v budoucnosti byla způsobena náprava.

K nemenší dokonalosti povznesl se i průmysl, který se opírá o prvovýrobu hornickou. V tomto průmyslu pak prvé místo zaujímá průmysl železářský a odvětví na něm založená, jako: výroba drátu, žesti, náradí, strojů a pod. Průmyslu tomuto velmi prospívají kromě jmenovaných již podmínek také vydatné síly vodní. V celém Rakousko-Uhersku nenalezne se místo pro průmysl železářský a jeho odvětví tak výhodné jako je moravské Ostravsko. Kraj ten je v přímém sousedství cizích, hospodářsky zdatných odběratelů výrobků železářských: pruského Slezska, Haliče, Ruska a Uher, nehledíc ani k trhům domácím. Kromě toho je tu po ruce zdroj uhlí. Těmito okolnostmi se snižují značně výlohy dopravní, a zvyšuje se schopnost tohoto průmyslu soutěžit v cizině s výrobky cizími a doma — v Rakousku — zase s výrobky domácími.

Takto vznikl z přirozených těchto výhodných podmínek na Ostravsku ohromný železářský průmysl spojený se závody příbuzných odvětví, jež velikostí jest na pevnině převyšován pouze závodem Kruppovým.

Ale i jiná moravská odvětví průmyslová požívají zvučného jména nejen na trzích domácích, nýbrž i zahraničních. Stačí tu uvéstí jen nejmohutnější odvětví jako: průmysl strojnický, jež vyváží své výrobky do Německa, Ruska, Rumunska a Jižní Ameriky; nebo průmysl papírnický, zaujímající rozmanitostí svých výrobků v Rakousku prvé místo. Tento průmysl má znamenité přirozené podmínky: hojnost laciné vodní síly hybné, dostatek suroviny ke zpracování (odpadky průmyslu textilního, dříví), znamenitý odbyť domácí (u průmyslu textilního). Znamenité výrobky jeho prokrestily si cestu i do Japonska a Austrálie. A mluví-li se o rakouském průmysle vlnářském, musí současně býti vysloveno jméno naší užší vlasti moravské: průmysl vlnářský zaujímá jedno z předních míst na celém světě. A totéž lze říci o moravském průmyslu bavlnářském. Cena výrobků

v těchto dvou odvětvích průmyslu ročně vyráběných páčí se přibližně na 120 milionů korun. Rovněž moravský průmysl textilní zaujímá čestné místo v našem mocnářství a na světovém trhu.

Tato odvětví průmyslová jsou rozsahem i jakostí téměř u krajní meze svého rozvoje, takže pro nové podniky není zde již příznivé půdy, zejména když se jedná o druhy výroby, jichž domácí rozvoj v době nové každý stát usilovně podporuje, snaže se vybaviti ze závislosti na cizině.

Za to se počíná na Moravě vyvíjeti průmysl, jenž ovšem teprve stojí na prahu svého rozvoje: míníme průmysl chemický, zpracovávání některých zemědělských výrobků (na př. výroba sýrů, jež i do Anglie proniká, a j.). Tento poslední průmysl je průmyslem ryze národním a ukazuje, jak mnoho lze vykonati uvědomělou organizační činností.

Všimněme si nyní nejdůležitějšího činitele průmyslu: člověka.

Obyvatelstvo moravské je pracovité, učelivé, rozvážné a houževnaté, takže pro průmysl nelze naléztí lepších pracovníků. Pouze tyto dobré vlastnosti lidu moravského měly za následek, že právě na Moravě se zřizují též podniky průmyslové, pro něž není přirozených podmínek (průmysl textilní). Jest to důkazem, jak se cení pracovní zdatnost lidu moravského.

Ale hledíme-li dále k druhé podmínce zdaru a rozkvětu průmyslového, totiž podnikavosti, nemůžeme nynější stav věcí nazvatí uspokojivým.

Moravský obchod obmezuje se na základní své poslání národohospodářské: činiti zadost pouze potřebám domácím. Dobývati trhu světového, k tomu ještě nejeví chuti. Proto také se na Moravě nevyvinul velkoobchod, jehož národu k hospodářské síle je tak nutně třeba. Vytouženým snem národního hospodáře našeho musí býti, aby nastala doba, kdy by směnka našeho obchodníka byla v Londýně na pouhé předložení eskomptována.

Příčina tohoto neuspokojivého stavu tkví zase jednak v povaze moravské, jednak mimo ni. Morava nemá totiž dostatečného a dobře založeného spojení železničního, jest vzdálena příliš od moře a nemá vodních cest. Mimo to nemá obchodního střediska (patrně pro poměrnou blízkost Vídně), jež pro vývoj velkoobchodu je nezbytné.

Lid moravský pak nemá dosud onoho obchodního ducha, jenž by jej poháněl ke stupňování obchodu a k vytvoření velkoobchodu. Ba on namnoze obchodu se vůbec straní; příčinnost jeho se obmezuje toliko na výrobu; podnikatelství a tedy i podnikatelský zisk ponechává jinému, namnoze i cizinci, jenž

takto se dodělává velkých hospodářských výsledků. Zejména nové směry, jež novodobá národohospodářská organizace vykazuje obchodu, sledovány jsou dosud prakticky pouze cizinci, v jejichž rukou je zahraniční obchod.

Drobným řemeslem se za nynější strojové výroby už dokonce nelze domoci značnějších výsledků.

Odstraniti anebo alespoň zmírniti tyto nedostatky a nerosrovnalosti, toť nejvážnějším úkolem národohospodářským na Moravě. Pokud se jedná o příčiny mimo nás ležící (na př. do-pravnictví), tedy péče ta přísluší správě veřejné. Ale pokud příčiny nedostatku těch spočívají na nás samých, tu musíme také sami přiložiti ruku k dílu. Schopnostmi duševními vyrovnáme se zajisté každému národu, jen zkušeností a tradicí se nám nedostává. Těch ovšem nelze získati rázem! Národ, jehož obchodník hrdě hlásá: „Zde obchodoval již děd mého děda“ — má ovšem vyspělejší obchod než národ, jenž se obchodu teprve začíná věnovati.

Různé jsou prostředky, jež těmto nedostatkům mohou pomoci, především sebevzdělávání a organizace; ale stejně důležité, ne-li ještě důležitější, jest jeden, na nějž se rádo zapomíná: tradice. Syn obchodníkův neměl by se bez závažné příčiny vzdávati povolání otcova. Neboť přechází-li obchod (a totéž lze říci i o průmysle) do cizích rukou, zanikají na velikou škodu s odstupující generací též bohaté zkušenosti jí nastřádané!

Ani v průmysle, ani v obchodě nemůžeme si naříkati na nedostatek peněz. V moravských spořitelnách a záložnách uloženo je okrouhle asi půl miliardy korun. Bylo by záhodno, aby alespoň malého zlomku tohoto jmění bylo použito k vybudování našeho průmyslu a obchodu.

Čím dál větší potřeba peněz pro různá odvětví národohospodářská dá — snad již v nejbližší budoucnosti — podnět k založení nových peněžních ústavů. Tu pak bychom se neměli znovu nechat od ciziny předstihnouti. Velké peněžní ústavy jsou na Moravě málem všechny v rukou cizích a daří se jim znamenitě. Proč si česká Morava nebere z nich příklad, aby zisk odtud plynoucí nepřecházel do cizích kapes?

V době poslední znamenati lze již nový proud, jenž poskytuje naději na obrození našeho obchodu moravského. Obchodnictvo naše se organizuje, uvědomuje si důležitost svého poslání, i možno s myslí radostnější pohlížeti do budoucnosti.

Toto obrození bude moci nejúspěšněji býti provedeno, bude-li náš moravský obchod opíratí se především o přirozené poměry na Moravě pro obchod i průmysl trvající,

a obrátí-li hlavní pozornost svou k podnikům, pro něž na Moravě je půda panenská, málo ještě vykořistěná.

Tu pak mimoděk na oči se tiskne průmysl, který se opírá o výrobu zemědělskou, zpracovává produkty zemědělské. Jestliže náš lid vyrábí surovinu, důsledně by měl dospěti také k tomu, aby ji též zpracovával a zušlechtoval, čímž i zisk průmyslnický případně národu.

A stejně spravedlivý jest požadavek, aby oběh statků nám i produkovaných a nám i zušlechtěných, jakož i naše potřeby obstarával náš obchodník.

Stačí poukázati zde na průmysl sladovnický, pivovarský, mlynářský, škrobařský, dřevařský, lihovarnický, obchod s obilím a j. A nutno zde mítí na zřeteli, že při příští úpravě poměru rakousko-uherského Morava nadíti se může značného zlepšení podmínek pro národohospodářský vývoj svůj, jakož i že význam její jako zásobitelky potravinami značně v Rakousku zmohutní!

Tyto příští události nesmějí nás nechati nepřipraveny! Každé vhodné příležitosti bude nutno energicky se ujmouti; váhání, které tak často v dosavadním vývoji hospodářském nám bránilo domoci se úspěchu, budeme musiti nahraditi zdravou odvahou. Jednotlivé čestné úspěchy, jichž se naši podnikaví jednotlivci již domohli, mohou nám býti mocnou vzpružinou. A zjevují tyto jsou současně též důkazem, že se nám nikoli nedostává samostatně tvořivé zdatnosti výrobní, jež kleslí dráhu dalším a novým úspěchům. Stačí tu uvéstí, s jakým zdarem se zvelebují na domácím základě jednotlivé obory zemědělské, na př. vinařství a zelinářství, které pěstuje tak znamenité plodiny, že nabyly tyto plodiny dokonce pověsti zvláštnosti (ivančický chřest, znojemské okurky). A tato zmíněná tvořivá zdatnost vyskytuje se dokonce i hromadně, na př. na Valašsku a Slovácku; stačí tu uvéstí domácí výrobky Valašska a Slovácka — slivovici, ruční výrobu dřevěných předmětů a hraček a skvostné vyšívání žen, jež na rakouské výstavě v Londýně těšily se pozornosti anglické královny.

Avšak i v továrních podnicích máme slibné příklady: na př. továrny na umělá hnojiva, na zpracování ovoce, družstevní mlékárny a j.

Ale i podnikání průmyslovému již trvajícím u nutno věnovati pozornost. Ani jediná příležitost, získati trvajícím již dobrým podnikem anebo nabýti účastenství v něm (akciové společnosti!), neměla by zůstatí nevyužitkována.

Snahy takové nemají významu agitačního, nýbrž význam čistě národohospodářský.

Úkoly, jež českou Moravu v obchodě a průmysle očekávají, jsou sice nesnadné, ale nikoliv nemožné; neboť příznivé podmínky pro jich splnění jsou tu. Morava je značně vzdálena plného rozvoje průmyslového a obchodního. Průmyslu a obchodu moravskému naskytne se v budoucnosti ještě mnoho podnětů k úspěšné činnosti. Nemůžeme-li pak převzítí podniky již trvajících, tedy věnujme celou svou zdatnost podnikání novému, abychom hospodářskou mocí přispěli ku povznesení národa svého.

VZDĚLÁNÍ JEST MOC.

NAPSAL JOSEF BARTOCHA.

„Štasten jest národ, který má hojnost dobrých škol a dobrých knih a o vychování mládeže dobré předpisy nebo zvyky“. Komenský ve spisku „Štěstí národa“ 22. XV.

„Národu celému poslouží se a napomůže bohdá k tomu, aby skrze povstávání i mezi námi velikých a vysoce osvícených mužů více mezi národy vážnosti a vzácnosti měl, poněvadž zřejmé jest, že pro ten nedostatek posavad nejedním jsme v pohrdání a útržce byli“. Komenský na začátku své Didaktiky české.

„Všeho světa příkladové ukazují, že sláva národů a rodů, měst a osad, obcí a církví, toliko na lidech moudrých a rozumných záleží“. „Naše povinnost jest o to se starati, aby náš bedlivou prací vychování byli.“ Komenský na konci své Didaktiky.

Uvádím úmyslně na prvním místě památná slova nejslavnějšího Moravana a nejmoudřejšího učitele všech národů a věkův J. Am. Komenského, doufaje, že dnes, kdy všechny školy od nejnižších do nejvyšších po všem vzdělaném světě se zakládají podle zásad jeho, každý nabude přesvědčení, že základem štěstí, důležitosti a moci každého národa a každé země jest dobré a spořádané školství, že tedy každá země především o to pečovati má, aby měla škol co nejvíce, aby je měla v nejdokonalejším pořádku a aby měla všechny druhy škol od nejnižších do nejvyšších, aby synové její všichni mohli na nich nabývati potřebného vzdělání a nabyvše ho mohli svému národu

a své vlasti co nejvíce a nejlépe prospívati. Neboť ten národ, který ve vzdělanosti se opozdí a pokulhává za jinými, nemoha se jim vyrovnati, zůstává za nimi ve všem, přijímá řeč a mravy národu cizího, znenáhla se odnárodňuje, až zanikne navždy. Poohledněme se, jak tomu bylo a jest u nás.

1. ŠKOLSTVÍ MORAVSKÉ OD 9. DO 14. VĚKU.

Nejstarší začátky školství moravského sahají do příchodu věrověstů našich, sv. Cyrilla a sv. Methoděje, tedy do IX. století. Církev křesťanská potřebovala k hlásání a vyučování své víry kněží vzdělaných a o vzdělání jejich starala se tím, že při každém biskupském a katedrálním*) chrámě zřídila školu pro učenníky kněžské. Ve škole té učili se schopní jinoši čísti a psáti, jazyku latinskému (u nás i řeckému), písmu svatému i službě kostelní; tím nabyli potřebného vzdělání, aby mohli býti posvěceni za kněze. U nás tedy školu takovou zřídil sv. Methoděj nepochybně při katedrálním chrámě svém na Velehradě, a v ní poznali učedníci jeho slovanský překlad Písma svatého, slovanské knihy liturgické a slovanské obřady bohoslužebné. Umíraje sv. Methoděj r. 885 zůstavil po sobě na 200 kněží, jáhnův a podjáhnův. Za Vichinga, nástupce Methodějova, žáci ti byli vyhnáni z Moravy a tím i přestává tato škola slovanská. Pravdě se podobá, že od r. 890 až do r. 1063 nebylo na Moravě školy biskupské. Ale v tu dobu začínají u nás už školy klášterní a to benediktinské; neboť i kláštery musily svůj dorost sobě vychovávat; ve školách těch mnichové vyučovali také osoby světské. Ve XII. století a v následujících zakládány školy při klášterích praemonstrátských, cisterciáckých a j. Hlavním arci předmětem byla v nich latina a obřady církevní; chtěl-li někdo nabyti vyššího vzdělání, musil se odebrati na vyšší školy do ciziny (Italie, Francie).

Zatím při obnoveném biskupství zřízena byla nepochybně zase katedrální škola biskupská v Olomouci, ale s určitostí vzpomíná se teprv okolo r. 1131. Vedle této školy bývaly také školy zvané kollegiální při kapitolách a klášterech; vedle školy olomoucké děje se zmínka též o škole brněnské a znojenské počátkem XIII. století. Na školách biskupských a kollegiálních kromě bohosloví učivali se mluvnicí latinské, dialektice (t. j. nauce, jak správně mysliti a rozmlouvati) a řečnictví. To byla

*) t. j. hlavním chrámě sídelního města biskupského (jako u nás na př. v Olomouci nebo v Brně).

škola nižší; ježto se tam učili hlavně trojímu umění (trivium), říkali jí škola triviální. Ve vyšším oddělení měli se učiti čtveru umění (quadrivium): počtářství, měřictví, hvězdářství a básnictví. Dohromady tedy v oddělení nižším i vyšším učilo se sedmeru svobodných umění. Také při farách se zřizovaly školy farní, zejména tam, kde bylo kněží několik. V městech větších (v Olomouci, v Brně) vedle škol kollegiálních vznikaly také školy městské vedle církevních.

Školám farním mnohem více péče věnováno u nás ve století XIV., když r. 1348 biskupství olomoucké přestalo příslušet k arcibiskupství mohučskému a bylo podřízeno nově zřízenému arcibiskupství pražskému a universitě pražské, téhož roku císařem Karlem IV. založené. Universita pražská totiž dostala vrchní moc a dozor nad nižšími školami a za správce škol venkovských dosazovala učitele na ní vzdělané (na př. do Jihlavy, Ivančic, Vel. Meziříčí, Třebíče a j.). Ale také faráři osobovali sobě právo dosazovati učitele a to bylo jim příznamením církevním rádem vydaným r. 1349 pro diecési olomouckou. Dle něho vrchním pánem nad tehdejším školstvím byl scholasticus, t. j. kanovník při katedrální kapitule jakožto zástupce biskupův. Jakmile vznikly školy městské, nastaly zase spory o právo dosazovací mezi faráři a konšely; někde zvítězili faráři, někde konšelé, někde se dohodli smírně. Školy farské byly zajisté dosti četné, ale přece ne při každé faře, zejména ne na venkově.

2. ŠKOLSTVÍ MORAVSKÉ V XV. AŽ XVII. STOLETÍ.

Válkami husitskými utrpělo školství arci značné škody a nezůstalo také beze změn. Posavadní školství — jak jsme viděli — bylo latinské, t. j. hledělo především žáky naučiti latině a latinou poskytnouti jim dalšího vzdělání; neboť učebné knihy byly latinské, na universitách učilo se jen latinsky, bez latiny nebylo se možná obejít v církvi římské, latinsky se psalo a vyjednávalo mezi státy, za vzdělance pokládal se jen ten, kdo uměl latinsky. Ale husité byli v krutém nepřátelství s Římem, nemilovali latiny, netrpěli jí ve své bohoslužbě a vyhostili jí také ze škol; školy jejich ze začátku byly české. Latina zůstala jen ve školách katolických. Ale když se za nedlouho církev husitská snažila dohodnouti s Římem, tu také znenáhla zase latina vnikala do všech partikulárních*) škol ve větších městech

*) Partikulárními neboli částečnými nazývaly se ty školy proto, že se na nich učilo jen části (pars, partis) úplného vzdělání (totiž onoho sedmera umění), jehož mohl nabyti někdo pouze na učením všeobecném čili na universitě.

a stávala se zase výhradnou řečí lidí vzdělaných, zvláště když snahy humanistické *) začaly se ujímati též u nás a byly tu pěstovány se značným zápalem i zdarem koncem XV. století. V Brně přízní biskupa Tasa (r. 1457—1482) zvelebily se školy znamenitě. V Olomouci koncem XV. a začátkem XVI. století vznikly společnosti humanistické, které zjednaly Olomouci nemalou slávu; byly tu 2 školy latinské (katedrální a městská u sv. Mořice), vycházelo odtud mnoho učené mládeže, žilo tu mnoho mužův osvěcených, vznikly velké knihovny, zařízena tu knihtiskárna, jako již dříve v Brně; od kandidátů na místa kanovnícká se žádalo, aby byli magistři nebo doctores; někteří šlechtici (Ladislav z Boskovic), kanovníci a biskupové byli velmi učení a účinně podporovali snahy humanistické. Na venkově však bývala o školy nouze; synoda ve Vyškově r. 1412 zakazovala rozmnožování škol na venkově pro nezkušenost rektorův a pro lenivost a jiné neplechty tehdejších učitelů nestálých.

Mnohem více a s větším účinkem z příčin náboženských rozmnožily se školy městské i venkovské ve století XVI. Přibylť školy nové: bratrské a jezuitské, později ještě i protestantské. Školství bratrské povznese se k neobyčejné tehdy dokonalosti, prospělo zvláště českému jazyku a šířilo vzdělanost a mravnost mezi nejširší vrstvy prostého, obecného lidu, kdežto školy dřívější staraly se nejvíc o vzdělání mládeže šlechtické a měšťanské. Jednota bratrská totiž měla své první vyznavače z nejnižších vrstev lidu a poněvadž veškero své učení odvozovala jen z Písma svatého, zavazovala vyznavače své ke čtení Písma svatého a spisů jednotou vydávaných. Proto musila se také starati, aby členové jednoty uměli čísti a psáti. Učení toto musilo se ovšem dít jazykem českým, neboť jinému by tito prostí lidé nebyli rozuměli; kromě toho měli bratří ze začátku nechuf k latině a vyššímu vzdělání. Proto ve školách svých pečovali o jazyk mateřský jakožto přirozený základ každého učení, vychování a vzdělání a tím jej znenáhla vytříbili přední spisovatelé jejich (Jan Blahoslav, Karel st. ze Žerotína, J. A. Komenský) tak, že podnes zůstává měřítkem správnosti a čistoty jazyka našeho zejména památný jejich překlad Písma svatého zvaný obyčejně „Bibli kralická“.

Školy jejich byly na počátku nízké: rodinné, kde nebylo sboru a kde každý hospodář učil své děti; při sborech přecházela povinnost vyučování dětí na duchovní. Školy byly

*) Snahy humanistické záležely v horlivém studování jazykův a spisů latinských a řeckých za tím účelem, aby ušlechtilými myšlenkami spisů těch šlechtily se mravy, cit, vkus a řeč. Mnozí humanisté tak si oblíbili jazyk latinský, že jím uhlazeně psali raději než řečí mateřskou.

rozděleny v chlapecké a dívčí. *) Zvláště bedlivou péčí věnovali jinochům, kteří se měli státí kněžími a budoucími učiteli. Hlavním účelem škol bratrských bylo vychovávatí a věstí mládež k mravnosti a pobožnosti; byla v nich znamenitá kázeň — jaké nebylo na jiných školách — a proto výborně prospívaly. Ale poněvadž se na nich neučilo latině, čili vyšší vzdělanosti dle tehdejšího pojmu, posmívali se jim katolíci a kališníci jako nevzdělaným a bratří tím trpěli značnou škodu; neboť měšťané a šlechtici nehlásili se k jejich víře. Bratří sami nevynikající učeností, nemohli se snadno brániti útokům jejich učení činěným. Bratří byli tedy nuceni vyrovnati se protivníkům svým vzdělaností; za vyšším vzděláním humanistickým musili se nejdříve uchýliti na university za hranicemi a vzdělavše se tam, hleděli doma školy své povznésti a zdokonaliti částečně již po roce 1530, ale hlavně po roce 1550 a 1560 zvláště horlivým příčiněním slavného biskupa svého Jana Blahoslava z Přerova. Zavaděli latinu, řečtinu i filosofii do svých škol, zejména v sídlech bratrských seniorů (starších), jako v Prostějově, Přerově, v Ivančicích a Velkém Meziříčí. Aby mládež bratrská za vyšším vzděláním nemusila putovati do ciziny, 17 šlechticů moravských složilo se na vydržování vyššího ústavu v Ivančicích **) roku 1575 a založilo šlechtické gymnasium čili jak se říkalo gymnasium illustre (potrvalo asi do roku 1600), jehož sláva tak se roznesla, že i z ciziny sem urozenou mládež posílali. Podobné gymnasium r. 1577 založeno bylo ve Vel. Meziříčí. Ale poněvadž bratří nemávali učitelů z povolání a stálých důchodův, ani školy jejich neměly stejného a stálého trvání. Pokud nám povědomo, bylo na Moravě nižších škol bratrských, na kterých se učilo aspoň začátkům latiny, 29 a to: v Holešově, Nov. Jičíně, Tovačově, Vel. Bytš, Znojmě, Slavkově, Fulneku, Krasně, Chropině, Malenovicích, Lipníku, Kounicích, Třebíči, Paskově, Uh. Brodě, Hranicích, Budějovicích, Velké, Dačicích, Dalešicích, Dřevohosticích, Zábřehu, Strážnici, Tišnově, Prostějově (byla tu na čas škola velmi znamenitá), v Uh. Ostroze, v Krumlově, v Náměšti (u Brna) a v Hustopeči. Úspěchy škol bratrských podmíněny byly především mravně lepším učitelstvem, které bylo zvyklé přísné kázi, skromnosti, pořádku, svědomitosti a stále bylo pod přísným a svědomitým dozorem starších. Jádrem školních knih bratrských na nižším stupni byl katechismus, vedle něhož pilně učeno kostelnímu zpěvu, v třídách vyšších

*) Dívčata za středního věku většinou zůstávala beze vzdělání; menšinu jich vyučovaly jeptišky nebo bekyně. O vychování děvčat nejpilněji pečovali bratří, u každého sboru bratrského majíce ženu, která učila děvčata čísti, čísti a psáti, katechismu a náboženství.

**) Byla tam i kollej, t. j. seminář pro kněžstvo bratrské.

kniha evangelií a epištol s návodem, jak vykládati evangelia, na školách vyšších, celkem arci vzácných, vedle latiny a řečtiny (i hebrejštiny v nejvyšší třídě škol bratrských) učilo se počtům, dějinám, začátkům fyziky, hvězdářství a měřictví, řečnictví, dialektice, četly se spisy latinské (Cicero, Vergil, Ovid, Horác) i řecké (Plutarch, Hesiod), podával se nástin mravovědy, práv i zdravotvědy, konaly se učené rozhovory a deklamace latinské. Školami bratrskými vzdělanost u nás byla značně rozšířena i mezi prostým lidem.

Méně dokonalé bylo školství církve podobojí a protestantské, ježto školy neměly ani jednotného rázu ani způsobu vyučovacího a učitelé stále se měnili a s nimi ovšem i metoda jejich. Universita pražská roku 1586 pokusila se sice o jejich opravu a nápravu tím, že městským školám partikulárním vydala tiskem vyučovací řád; ale když šlechta protestantská, nejsouc obětovná, škol štědře nepodporovala, školy ty klesaly. Stav jejich zlepšil se po roce 1609, ale ovšem už na krátkou jen dobu; dostaly r. 1610 nový řád vzorné školy od university pražské, jež měly zachovávat. Veřejným školám všech vyznání náboženských nemálo překážely četné školy pokoutní, jež bujely za všech dob, ač úřady leckdy proti nim zakročovaly; školy takové bývaly bídné, neboť jimi mnohdy chudáci pomáhali si k živnosti.

Řevnivost mezi jednotlivými vyznáními náboženskými byla s počátku na úkor některým školám, zvláště školám bratrským, skoro stále pronásledovaným, pro neustálý zápas a překážky; ale brzy byla příčinou k rozkvětu jejich, protože každé vyznání musilo usilovati, aby mělo školu co nejlepší. Vždyť se vidělo, jak mocnou zbraní jest dobré školství a důkladné vzdělání bratřím. Proto katoličtí kněží a šlechtici, biskup olomoucký i král Ferdinand hleděli zvelebiti značně pokleslé školství katolické jak veřejné tak i klášterské řádem jezuitským.

Biskup Vilém Prusinovský z Víckova, sám jsa vychovatelem jezuitů, povolal jezuity do Olomouce roku 1566, kde hned založili 4 třídy partikulární a seminář pro theology a roku 1570 měli už šestitřídní gymnasium a pomýšleli též na akademii (částecnou universitu), nestarajíce se o školy dětinské čili obecné. S velkou horlivostí pustili se do svého úkolu, jsouce vyzbrojeni nejlepší zbraní svých protivníků: byli pilní, vytrvalí a nadšení. Proto není divu, že zdar korunoval jejich dílo, zvláště když je obětovně podporoval nejen biskup a panovníci, nýbrž i katolická šlechta (zvl. Vratislav z Pernštejna).

Zřídili v Olomouci šlechtický seminář čili konvikt na vychovávání a vyučování šlechtické mládeže roku 1568, do něhož

hrnuli se nejprve cizí, pak i domácí šlechtici; roku 1574 otevřeli fakultu filosofickou, r. 1580 zařídili konvikt pro šlechtice ze severní Evropy, r. 1582 otevřeli fakultu bohosloveckou, tak že tím v Olomouci bylo již půl university, která měla také právo roku 1581 císařem Rudolffem II. jí propůjčené, povyšovati na doktory filosofie a theologie. Bývalá katedrální škola olomoucká splynula s jezuitským gymnasiem a bývalá latinská škola městská (u sv. Mořice) sklesla na školu obecnou. Ale poněvadž školami svými jezuité velmi úspěšně pracovali pro své účely t. j. o povznesení a rozšíření náboženství katolického, neobmezili se pouze na Olomouc, nýbrž snažili se dostati též do jiných měst a zakládali tam školy katolické. Již roku 1572 přišli do Brna a roku 1578 zřídili tam svou kolej, která mívala až 5 tříd; roku 1601 připojen k ní seminář paní Alenou z Tobrau a v něm chováno 11 alumnů. Roku 1624 usadili se ve Znojme, roku 1627 v Jihlavě, 1644 v Uh. Hradišti, 1655 v Telči. Když se stavové čeští vzbouřili, tu byla na čas zastavena školská činnost řádu jezuitského, ale tím mocněji působila po válce třicetileté.

V tu dobu také řád piaristický začal se šířiti po Moravě a jal se zakládati latinské školy čili gymnasia někde nižší, někde vyšší: r. 1632 v Mikulově, r. 1633 ve Strážnici, 1634 v Lipníku, r. 1687 v Kroměříži, 1694 v Příboře, 1756 v Hustopeči. Vedle toho byly ještě četné školy klášterské, kde se učilo i filosofii. Vyučování octlo se úplně v rukou kněží. Po roce 1628 zanikly všechny školy nekatolické, protože všichni nekatolíci se musili buď vystěhovati ze země nebo se pokatolíčiti. Školství našemu i národnosti naší zasazena tím smrtelná rána, poněvadž právě chtěl veškero školství naše opravit i zvelebiti na základě jazyka mateřského dle nejlepších zásad a method nejslavnější syn vlasti moravské a nejlepší učitel všech věkův a národů J. A. Komenský. On už tenkrát zavěsti chtěl školy toho druhu a způsobu, jaké jsou za naší doby. Za tím účelem napsal učitelstvu zlatý spis Didaktiku, t. j. umění umělého vyučování, aby školství naše bylo dokonalejší než u jiných národů. Praví v Didaktice té výslovně: „Nebudme, nebudme, prosím, tak leniví, abychom po jiných toliko vždycky hleděli a za jinými zdaleka se plaziti chtěli! Nech nás také někdy v něčem jiní před sebou vidí. Ne vždycky vypůjčujme oči; také někdy svých, které nám Bůh dal, užívejme!“

Ale nedočkal se pohříchu šlechetný vlastimil rozkvětu své vlasti. Děsná válka třicetiletá strašně zpusťovala naši zemi, oloupila nás o nejzámožnější a nejvzdělanější šlechtu a měšťanstvo, ožebračila velkou část obyvatelstva našeho a lid poddaný úplně zotročila, zaplavila zemi naši četnými, dobrodružnými cizinci, otupila mysl bídou a hrůzami válečnými, zavinila hrozný úpa-

dek našeho národa a přirozeně také všeho školství našeho, jež skleslo na stupeň nejnižší. Školy směly býti opatřeny jen s vědomím kněží, kteří často více přihlíželi k potřebám kostelním než k potřebné učenosti školské; za učitele dosazováni spíše muzikanti (varhaníci) než učitelé; i vojáci a řemeslníci, hlásní, tkalci, ševci, ano i hospodští hlásili se za učitele a zastávali více práci kostelnickou než učitelskou. Kolem polovice XVIII. stol. počítá se u nás přes 300 škol, ale nedostatečných. V Brně bylo plno škol pokoutních, na nichž neučilo se skoro ničemu jinému než náboženství. Nikdo nechtěl na školy nakládati, zmáhala se nevědomost a nevzdělanost měrou takovou, že dle slov dějepisce Rezka nelišili prý se lidé hrubě od zvířat. Tolik jest jisto, že před reformací náboženskou měli jsme více škol než po ní; školy ty byly vyššího rázu, tak že průměrná vzdělanost stavu šlechtického, městského a mezi bratřími také selského byla dosti značná, najisto větší než po válce třicetileté, kdy několik těch gymnasií jezuitských a piaristických nemohlo nahraditi dřívější četnější a znamenitější školy. Jest přirozeno, že tím trpěla též naše řeč a národnost, kdežto dříve vítězně odolávala, protože nezůstávala za vzdělaností cizí, nýbrž se jí vyrovnávala.

Tehdejší jezuitská a piaristická gymnasia nižší mívala 4 třídy (I. parva, II. principia, III. grammatica, IV. syntax), vyšší 6 tříd (V. poetica, VI. rhetorica, tyto dvě třídy měly také název: studia humaniora). Chtěl-li někdo na universitu, musil dříve na některém ústavě ještě vystudovati filosofii, rozdělenou zprvu v 3, později jen ve 2 ročníky (1. logika, 2. fysika, 3. metafysika, jako naše VII. a VIII. třída), potom teprv mohl věnovati se odbornému studiu na universitě. Jádrem všeho vyučování byl výklad spisovatelů latinských (částečně i řeckých), nápodobení jich, řečnictví a básnictví. O počty, zeměpis a dějepis, o živé řeči se ani nezavadilo. Někde bývala před I. třídou ještě příprava o dvou třídách: nižší slula elementárka, vyšší parva minor (t. j. menší) naproti první třídě, které se říkalo parva maior (t. j. větší, vyšší). Řeč česká na tehdejších gymnasiích latinských byla ovšem pouze služkou latiny; pouze v nižších třídách pro porozumění se jí tu a tam mluvilo. Tím hynula tak, že roku 1749 královský tribunál v Brně nařídil, aby se ve školách nezapomínalo na řeč mateřskou a roku 1763 bylo poručeno, aby mládež překládala z českých textů, ale jen do roku 1781. Byla tu tedy čeština jen popelkou. Za to němčině už roku 1750 dopráno místa mezi předměty učebnými. Od roku 1781 přijímání na gymnasia jen ti, kdož uměli německy.

3. ŠKOLSTVÍ MORAVSKÉ V XVIII. AŽ XX. VĚKU.

V polovici XVIII. století bylo tedy školství naše tak bídne, že tou zbědovaností trpěl i stát jak pro zaviněnou nezámožnost občanstva a nedostatek důchodů, tak i pro nedostatek zdárného úřednictva; proto jal se pomýšlet na nápravu, aby sám sobě prospěl a podporou a šířením němčiny zbudoval si stát jednotajazyčný a jednolitý. Nejhrubší nevzdělanost byla ovšem mezi zuboženým lidem vesnickým, který znenáhla po válce třicetileté byl připraven o všechnu svobodu. Za císařovny Marie Terezie a císaře Josefa II. zasvitly našemu lidu první červánky lepší budoucnosti rozmanitými úlevami a opravami. Roku 1770 statky selské prohlášeny za majetek selský, ne vrchnostenský; roku 1775 robotním patentem zmírněna a proti vrchnostenské vůli pevně stanovena robota; roku 1781 zrušeno „člověčenství“ neboli dopráno poddaným tělesné volnosti, aby se směli volně stěhovati a kdo chtěl studovati nebo dáti se na řemeslo, nepotřeboval k tomu povolení od vrchnosti. Tím umožněno nejčetnější a nejvěrnější části našeho národa nabýti lepšího a vyššího vzdělání a časem národu svému prospěti.

Důležitější opravy školské začínají r. 1770, kdy císařovna Marie Terezie prohlásila školy za ústavy státní a nařídila, aby v každé zemi ustavila se školní komise. Když roku 1773 zrušen byl řád jezuitský, zrušeny s ním všechny nižší (o jedné až čtyřech třídách) školy jeho a gymnasia šestitřídní odevzdána piaristům nebo světským učitelům. Všechnen dozor a vedení škol vzal na se roku 1774 stát a svěřil je dvorní studijní komisi. Z tehdejších 15 gymnasií moravských a 2 gymnasiijních seminářů (klášterních ve Žďáře a Louce) zrušeno 8 (v Krumlově, Staré Vodě, Hustopeči, Kyjově, Uh. Hradišti, Telči, Lipníku a Příboře) a ponecháno jen 7 úplných v Olomouci, Brně, Jihlavě, Znojmě, Mikulově, Kroměříži a Strážnici. Zrušená gymnasia měla se proměnit v dobré normální (vzorné) a hlavní školy pro třídy měšťanské, řemeslnické a nastávající učitelstvo. V Brně roku 1775 zřízena direktorem Ignácem Mehoffrem normálka z jezuitské kolleje a na ní byli vyučováni světští i duchovní čekatelé (praeparandí). Ti měli býti ustanovováni za ředitele, učitele a katechety na hlavních školách, aby jimi hlavní školy moravské ještě téhož roku byly obsazeny a stejnou organizací byly upraveny. Roku 1776 hlavní školy *) byly: v Uh. Hradišti, Jihlavě, Olomouci, Telči, Unčově, Znojmě a Kyjově (piaristická).

*) Byly zároveň přípravkou pro gymnasium, učilo se na nich i základem latiny, ale s nevalným prospěchem.

V následujících letech zřídili piaristé hlavní školy ještě v Kroměříži, Mikulově, Strážnici, Lipníku, Hustopeči, Příboře a Staré Vodě, tak že roku 1787 bylo 7 státních a 8 piaristických hlavních škol, 43 městských a 344 triviálních s učiteli nově vycvičenými; mimo to ještě 224 škol s učitelstvem nevycvičeným a 158 škol úplně českých čili dohromady 784 škol. Mehoffrovým vedením školství moravské značně se zlepšilo; neboť roku 1776 bylo na Moravě 784 škol asi s 10.000 žáky, roku 1804 bylo na Moravě 1548 škol asi s 28.586 žáky.

Dobrodiní těchto hlavních škol u nás arci valně bylo zeslabeno tím, že se na nich vyučovalo nesrozumitelným jazykem, totiž němčinou, již se žáci musili teprve pracně učit, než pochopili něco z učiva. Tak zeschlo se u nás všechno toto učení hlavně na šíření němčiny a na újmu naší národnosti.

Pronikavější opravy zavedl císař Josef II. roku 1780. Do gymnasií a universit místo latiny zavedl němčinu (jenom na bohoslovecké fakultě latina zůstala). Aby všichni obyvatelé mohli nabytí základního vzdělání, měly se zříditi školy při každé faře a lokálce, jakož i v těch místech, v jejichž obvodě na půl hodiny cesty jest 90—100 dětí školou povinných beze školy. Kde bylo dětí více, měl učitel býti přidělen pomocník. Plat učitelstvu měl se zvýšiti. K zařízení a vydržování škol rovným dílem měly přispěti vrchnosti, přiškolené obce a patron. Aby učitelé sami byli vzdělanější, musili studovati praeparandní přípravný kurs při normální škole a podrobiti se řádné zkoušce; vrchnostem uděleno právo dosazovati způsobilé učitele. Na docházení všech dětí od 6. do 12. roku do školy měli dohlížeti farář a starosta a mohli pro nedbalé chození do školy trestati. K úřadům nesměl býti připuštěn a do školy latinské nemohl postoupiti, kdo nevychodil hlavní školy s úspěchem; učedník musil aspoň 2 leta choditi do hlavní školy, chtěl-li přijat býti do cechu. Školy normální a triviální byly přiděleny úřadům politickým; krajský školní komisař měl dozor nad všemi hlavními a triviálními (obecnými) školami svého kraje, měl se starati o nápravu a obcovati zkouškám.

Císař chtěl povznést také školství vyšší, rozšířiti vědy a prospěšná studia reálná i odborná; ze schopných a nemajetných lidí chtěl si vychovati služebníky státu potřebné; proto zavedl stipendia (peněžitě podpory) pro chudé žáky. Aby na stipendia peněz, zavedl školní plat (od 1. listop. 1784). Upravil také studia bohoslovecká tak, aby duchovní lépe mohli lid vyučovati a na něj působiti: musili se učiti praktické správě duchovní, vychovatelské, vzornému návodu vyučovacím a přírodopisu s hospodářstvím.

Arci všechna tato pěkná nařízení nevešla u nás v život a nebyla řádně provedena; řečtině a ostatním odborům (dějepisu, zeměpisu, počtům a přírodním vědám) učilo se ledabyle. Velkou závadou žádoucího prospěchu byla u nás němčina, zaváděná do všech škol; žáci čeští trápili se učením nazpamět a neporozuměli dobře předmětu, jemuž se učili; i ušlechtilé zásady jim hlášané i pravdy náboženské neušlechtily srdcí jejich, protože do nich nevnikly. Aby se tedy zvýšila nábožnost, po smrti císařově zavedena denní bohoslužba na hlavních školách a na gymnasiích; ale jsouc zase konána německy, nevnikala do srdcí.

Z téhož asi úmyslu císař František dvorním dekretem 10. února 1804 národní (čili jak tehdy říkali: německé) školství svěřil úplně duchovenstvu. Ke školám dosavadním přibýly ještě opakovací (do nichž v neděli a ve svátky měla choditi mládež až do 18. roku) a čtvrtá třída škol hlavních, na níž se mělo zavésti potřebné kreslení kružítkem a pravítkem. Mívala i 2 ročníky a od r. 1823 učilo se na ní také stavitelství. Zastupovala nynější školu reálnou, ale nemohla se jí ovšem vyrovnati, třeba tehdy z ní chodili až na techniku. Skoro všechna větší města moravská měla tuto čtvrtou třídu: Jihlava, Unčov, Šumperk, Šternberk, Telč a Znojmo. Na hlavních školách učilo se náboženství, psaní, čtení, počtům, německé mluvnici, kreslení, populárnímu měřictví, vlasteneckému zeměpisu; latina, již se tu dřív učili pro gymnasia, se vypustila. Na konci každého pololetí konaly se veřejné zkoušky.

V obcích odlehlých a nepřístupných měly se zřizovati školy *excurrendo* č. stanice pomocnické; na nich měli totiž vyučovati pomocníci učitelští putující dům od domu, když nebylo zvláštní budovy. Podobné byly školy z nouze na menších místech, na nichž učival některý zběhlejší soused (i vysloužilí vojáci, kamenníci). Dozor nad těmi školami měl místní duchovní, okresním dozorcem byl děkan jmenovaný ordinariátem a potvrzený zemským úřadem. Vrchní dozor po celé Moravě vedla konsistoř.

Aby stav učitelský byl povznesen, vrátila jej vláda r. 1807 a znova 1811 mezi úřednictvo. Aby se zvýšilo vzdělání učitelstva, prodloužen byl kurs praeparandů při normálních a hlavních školách (čekatelův učitelských) z 3 měsíců na 6 (r. 1824), požadavky vědomostí učitelských byly zosřeny (1833) a nával praeparandův byl obmezován (1839); ale vlastních průpraven učitelských nebylo do r. 1849.

Rozsáhlejší a blahodárnější opravy školské nastaly v památném roce 1848, kdy bylo zřízeno samostatné ministerstvo vyučování. Národnosti naší zvláště prospěl — ač ne hned —

ministerský výnos ze dne 2. září 1848, jímž se nařizovalo, aby na národních školách (nejnižších i hlavních) vyučovalo se mateřskou řečí žáků, pokud možná hned, pokud nevedla tomu nezpůsobitelnost učitelstva. Aby učitelé byli povzbuzeni k horlivosti, byli učiněni odpovědnými z prospěchu žactva; měli vyučovati zlepšenými methodami (zvláště hláskovací); za volných chvil měli učit kreslení, tělocvik, na venkově včelařství, štěpařství, hedbávnictví a vůbec hospodářským pracem. Aby učitelé sami své vzdělání zdokonalovali, měli se každého měsíce scházeti k úradám. Opravy zvláště proto byly nám prospěšny, že směřovaly k samému základu našeho vzdělání, totiž k obecnému školství. Školy obecné se měly rozmnožovati, učivo se mělo rozhojnit, učitelům se mělo dáti důkladnější a rozsáhlejší vzdělání i lepší plat, aby se mohli oddati jen svému úkolu. Zavedeny lepší učebnice, mnohé triviální školy v městech proměněny v hlavní školy a do nich zaveden přírodopis (i tělověda), vlastenecký zeměpis a dějepis, kreslení, zpěv a tělocvik. Ale krásné tyto záměry nebyly všude provedeny; čeština ještě dlouho nedostala se do hlavních škol pro neschopnost učitelstva. I na gymnasiích zavedeny změny. Těm gymnasiím, kde druhdy bývalo filosofické lyceum, přidána r. 1849 třída sedmá, r. 1850 osmá: v Brně, v Olomouci a Mikulově. Čeština zavedena i na gymnasia, jakožto předmět nepovinný, a později v městech s obyvatelstvem smíšeným i některým předmětům vyučováno po česku v odděleních českých; ano i na olomoucké universitě r. 1849 měla býti zřízena stolice českého jazyka, jedna přednáška právnická byla česká; také na nově zřízené technice brněnské (r. 1849) podle návrhu zem. výboru mělo se vyučovati německy i česky; na olomouckém lyceu učeno některým předmětům jazykem českým. Tu mohla již mládež naše snáze studovati, jsouc hojně rozmnožována z řad uvolněného stavu rolnického, a také se již tak neodnárodňovala. Nad opravami měla bdíti nově zřízená zemská školní rada v Brně, v níž školám našim a jazyku našemu zvláště prospěl horlivý vlastenec professor Al. Vojt. Šembera a prelát Cyrill Napp. R. 1849 bylo na Moravě 27 hlavních škol, 1952 škol triviálních (čili obecných), mezi nimi 1094 českých, 153 českoněmeckých a 705 německých, 1907 opakovacích škol, 11 gymnasií. Ježto žactvo dosud dosti nedbale docházelo do škol, rodiče mnohými dekrety donucováni k pilnějšímu posílání dítek do škol.

I příští léta přinesla několik oprav. R. 1850 vydáno nařízení proti školám pokoutním; r. 1851 zakázány některé nešvary v ustanovování učitelů; r. 1851 čtvrté třídy hlavních škol proměněny v nesamostatné reálky o 2 ročnících; r. 1852 zavedeny byly pokračovací školy pro řemeslníky a obchodní-

cké učedníky; r. 1853 zvýšeny platy učitelům a později také školné a doporučeno zakládati školské knihovny, aby se mládež i dospělí ušlechtilou a poučnou četbou i mimo školu dále vzdělávali. R. 1855 dozor nad vyučováním a učitelstvem svěřen zase duchovenstvu.

Jak bylo u nás v tu dobu postaráno o vzdělání nejvyšší? O to pečovala s nestejným arci zdarem jednak universita olomoucká, na níž znenáhla nátlakem stavů zřízena fakulta právnická (první professor práv ustanoven r. 1679) a časem studium lékařsko-chirurgické, jednak stavovská akademie, jednak i knihovna universitní v Olomouci zřízená r. 1777. Všechny tyto 3 ústavy, třebaš po roce 1780 přednášelo se na nich německy (jenom na theologii a částečně na právech latinských), některý méně, jiný více, prospěly též našemu národnímu obrození na Moravě. Universita, majíc příjmy skrovné, nevábila k sobě ovšem vynikajících učencův, ale časem přece působili na ní mužové, kteří velmi blahodárný vliv měli na české posluchače a smýšlení vlastenecké v nich buďto vzbudili neb aspoň nenechali utuhnouti. Ozdobou právnické fakulty byl Jos. Vratislav šlechtic Monse (1767—1793), jenž přednášel o právě moravském, napsal dějiny moravské, složil i 2 knížky české, shromažďoval, půjčoval i rozdával knihy české a zajisté i na posluchače své bez účinku nezůstal. Českého jazyka i literatury ohnivě se zastával první bibliotekář universitní knihovny Jan Al. Hanke z Hankensteina († 1806), jenž mnoho vzácných knih českých zachránil pro univ. knihovnu a milovníkům literatury české poskytl takto příležitosti, aby je mohli v knihovně poznati. Na fakultě bohoslovecké dle moudrého nařízení císaře Josefa II. (pastorálce*) učilo se také jazykem českým (od r. 1779 až do r. 1802), a to s počátku dle českého spisu dra. Jiljího Chládky vroucím vlastenectvím dýšícího, jenž asi v nejednom bohoslovi roznítil podobnou lásku k hynoucímu jazyku mateřskému; pastorálce české učili Albert Slavíček (1779—1784), Václav Stach (1785—1799) a František Polášek, později farář v Dolanech; poslední dva vydali také české spisy. Od r. 1787 až do 1790 meškal na Klášterním Hradisku přeslavný Jos. Dobrovský, jenž v generálním semináři dobrovolně vyučoval bohoslovce češtině. Símě muži těmito zaseté zajisté nepadlo na půdu neúrodnou. I později (1838—1845) dr. Jan Mácha zdarma učil bohoslovce všech 4 ročníků češtině, aby mohli slušně zastávati svůj úřad pastýřský. Okolo r. 1835 vznikla v semináři olomouckém česká knihovna z da-

*) t. j. vykonávání úřadu kněžského v životě veřejném.

rův i příspěvkův a zásobovala české bohoslovce současnou literaturou českou.

I na studiu lékařsko-ranhojičském, na němž od r. 1807 baciťví musilo se přednáseti také jazykem českým, působili blahodárně J. Svatopluk Presl r. 1820 a od r. 1829 po dlouhou řadu let ušlechtilý dr. Fr. Mošner, český spisovatel a účinný podporovatel českých snah (r. 1848 byl předsedou „Slovanské Lípy“, r. 1862 předsedou „Besedy Olomoucké“). Směrem vlasteneckým také působil dr. Jan Helcelet, professor přírodopisu a věd hospodářských, jenž r. 1849 převzal i suppleturu české řeči a literatury. Po odchodu Helceletově do Brna za nastalé reakce politické zanikla pak sama sebou, ač měla za Helceleta velmi mnoho posluchačů, mezi nimi i theology. Roku 1848 a 1849 i na fakultě filosofické objevily se přednášky české; známý dr. Ign. Hanuš míval v neděli veřejnou přednášku o postupu dějin vzdělanosti, k níž byl takový nával, že ani největší sál universitní nestačil. Také na lyceu *) on a dr. Kabeš učili několika předmětům česky; na celou naši veřejnost působili pronikavě, vydávajíce „Holomoucké noviny“ a „Konstitučního posla“. Na fakultě právnické o rakouském všeobecném právu občanském r. 1849 měl českou přednášku dr. Beck, po něm dr. Michel od roku 1851 až do roku 1854. Českým posluchačům práv vydávala se r. 1850 i česká vysvědčení o řádné návštěvě právnických přednášek; formuláře jejich zachovaly se podnes. Na filosofické fakultě r. 1852 dr. K. Libor Kopecký ohlásil český výklad Hesiodovy básně.

Ale zatím dnové university byli již sečteni; ačkoli ještě roku 1847 dle Šembery měla universita o třech fakultách a lékařskoranhojičském studiu 25 professorův a 550 posluchačů (universita v Černovicích jich ani dnes nemá více), přece ubývalo jí stále posluchačů jak německých (do Vídně) tak českých (do Prahy), když se česky dosti nepřednášelo a když pro bídnou dotaci neměla vynikajících učitelů. Tu se vláda rozhodla universitu postupně zrušiti: r. 1853 zrušila fakultu filosofickou, r. 1855 právnickou; ponechala jen bohoslovecké a lékařskoranhojičské učení.***) Kdyby však universita byla bývala slušně dotována a zachována, nelze se ubrániti přesvědčení, že by se

*) t. j. jak bychom teď řekli v VII. třídě gymnasiální.

**) Už před tím osud její nebyl dosti pevný; od r. 1778—1782 přestěhovala se do Brna, r. 1782 vrátila se do Olomouce s názvem *lyceum*, ač fakulta theologická a filosofická směla povyšovati na magistry a doktory a volily si rectora; teprve r. 1827 obnovena s názvem: *Universita cís. Františka* a r. 1860 definitivně zrušena. Učení ranhojičské potrvávalo až do r. 1873.

na ní časem byly vyvinuly poměry asi takové jako na universitě pražské, t. j. že by časem byla bývala rozdělena v universitu německou a českou a že bychom dnes už měli druhou českou universitu.

Něco dříve zanikla také stavovská akademie v Olomouci, byvši r. 1847 přestěhována do Brna a tam proměněna v německou techniku; ústav ten zvláště ke konci svého trvání měl velmi blahodárny vliv proto, že na něm byla zřízena professura řeči a literatury české. Ústav vznikl už r. 1724 podnětem Fr. Šubiře svob. pána z Chobině, jenž navrhl stavům, aby zřídili zvláštní akademii, kdež by se kromě právu a řečím učilo ještě zvláště gymnastickému umění (tanci, šermu a jízdě); aritmetice, algebře, geometrii a inženýrství učili jezuité. Z odkazu hr. Leop. Saka z Bohuňovic vystavěna pro ni velká budova v Olomouci. S universitou přestěhovala se na čas do Brna, r. 1787 zrušena a spojena s Tereziánskou akademií ve Vídni, ale k žádosti stavů moravských nově otevřena v Olomouci r. 1792 a časem zdokonalována: zavedeno na ní polní hospodářství (1808), vedle francouzštiny vlastina (1815) a přírodopis (1824). Zasluhou místodržitele mor. Antonína Bedř. hraběte Mitrovského povolena císařem Františkem také professura jazyka českého už r. 1815, ale z nepovědomých příčin obsazena teprve 29. srpna 1831 Ant. Bočkem. Ten sice nemíval mnoho posluchačův a vyučoval po německu (až do r. 1838, než se stal archivářem zemským a založil „Codex diplomaticus“), ale za to nástupce jeho prof. Alois Vojt. Šembera (1839—1847) zastával úřad svůj ve dvou odděleních velmi horlivě a s největším úspěchem, tak že k němu docházeli nejen posluchači akademie, nýbrž také university a úředníci. On uměl vzbuditi vážnost a lásku k češtině i mezi protivníky jejími, upozorňoval důtklivě nastávající kněze, lékaře, úředníky soudní a politické na nezbytnou potřebu znalosti češtiny a na zákonitá ustanovení o tom (z roku 1787 a 1843 pro soudní kandidáty, z r. 1816 pro duchovní, lékaře a ranhojiče, z r. 1818 pro politické praktikanty) a tím rozhojnil počet svých posluchačů neobyčejně; on uvedl české zpěvy a divadelní hry na olomoucké divadlo, on studenty měl ke spisování (V. Furcha) a vydával české knihy a vlastenecké kalendáře pro lid a budil všude ohnivě uvědomění národní. O probuzení českého ducha na Moravě má znamenité zásluhy, dosud nedocenené. Roku 1847 měla stavovská akademie 6 professorů s 270 žáky a zvláštní českou knihovnu o 450 svazcích. Toho roku byla přestěhována do Brna a tam r. 1849 přeměněna v techniku, která měla sice býti rovnoprávná, ale za pozdější nepřízně politické úplně se změnila.

Proto také za této zpátečnické a nepřátelské politiky vládní k nám nemohli jsme se domoci středních a vyšších škol českých, až teprv po nešťastné válce roku 1866 sám císař František Josef, aby odměnil věrnost lidu českého k rodu habsburskému, založil česká vyšší gymnasia v Olomouci a v Brně r. 1867. V Telči sice již r. 1862 byla hlavní škola a nižší reálka prohlášena za českou, měla však německého ředitele a inspektora; němečtí inspektoři ještě dlouho strašili též na českých školách národních, ač ani slova nerozuměli. Ale když kterýsi ministr vyučování sám vyřkl pověstná slova, že „Morava nesmí býti poslovaněna“, nelze se diviti, že naši poslancové jak na sněmu zemském tak ani na říšském škol českých nemohli se dovolati a že si je národ vlastní silou musil vynutiti od vlády sám. Občanstvo vlastními penězi musilo si školy střední zakládati a teprve po velkých hmotných obětech státními zákony musilo vládu přinutiti, aby je převzala ve správu státní nebo zemskou. Na školy německé bylo peněz dost, ale na české nic; školství německé se množilo, a české jenom s nejvyšším úsilím a napětím všech sil krok za krokem musilo si dobývatí půdy; nejdříve ve školství středním, pak i obecném a měšťanském, jakož i odborném a nejvyšším. Všeobecný obrat ten, ale poněmáhly, nastal po roce 1868, kdy zaveden (25. května) nový řád školní, školství obecné odevzdáno obcím a dozor nad školami odňat orgánům církevním a svěřen státním.

Obce nebo matice školské zakládaly nejprve převahou gymnasia, méně reálky, později přejímal je stát nebo země ve svou správu; konečně nátlakem českých poslancův a českého lidu někdy ochotněji, někdy neochotně povoloval, ale po každé sami musili jsme učiniti počátek a nésti břímě na své vzdělání sami. Tak vedle původních 2 českých gymnasií státních vzniklo nám ještě 14 dalších: v Přerově (1870), Val. Meziříčí a Třebíči (1871), po dalších 11 letech teprve zas v Kroměříži (1882), Uh. Hradišti (1884), v Brně II. nižší (1885, ve vyšší proměněno 1898), za 10 let zase v Místku (1895), v Zábřehu (1896), v Mor. Ostravě (1897), v Kyjově a Strážnici (1898), v Prostějově a Vyškově (1899) a konečně v Boskovicích (1900). Všech 16 gymnasií těchto mělo r. 1904 žáků 5179; 10 jest úplných, 6 neúplných; 1 jest obecní, 4 soukromé.

Hůře dařilo se českým reálkám, ty vznikly hlavně po roce 1890. Nejstarší mezi nimi jest reálka v Telči (1870) a Prostějově (1871), potom v Brně (1880), potom teprv po 14 letech zřízeny v Hodoníně a Nov. Městě (1894); v Lipníku (1895), Uh. Brodě (1896), Jevíčku a Mor. Ostravě (1897), v Kroměříži (1898), v Holešově a Val. Meziříčí (1899), v Litovli (1901); v Bučovicích, Olomouci a Příboře (1902). Na těchto 16 českých

reálkách studovalo 4508 žáků r. 1904; 6 reálek není úplných; 1 jest státní (v Brně), 1 obecní, 2 soukromé, 12 zemských.

Velmi těžce a pomalu začaly se šířiti u nás české školy měšťanské, které vznikly z dřívějších škol hlavních anebo nově byly založeny dle říšského zákona ze dne 14. května 1896, aby poskytovaly vyššího vzdělání k potřebám živnostenským a rolnickým; od r. 1873 do r. 1888 za plných 16 let zřízeno jich jen 9! [nejstarší v Třebíči (1873), v Slavkově (1874), Frenštátě (1876)]; roku 1884 zřízeny 4; roku 1889 zřízeno 9, roku 1891 a 1892 po 3; od r. 1893 až do 1903 průměrně skoro každého roku po 5 školách, tak že r. 1905 měli jsme na Moravě 82 měšťanských škol českých veřejných a 6 soukromých proti 68 německým. Uvážíme-li, že českého obyvatelstva na Moravě jsou tři čtvrtiny, vidíme jasně, jak i v tomto oboru školním ohromně jsme zkrácení dosud a co máme ještě doháněti, třeba do r. 1906 poměr už se trochu zlepšil; napočítáno už 95 měšťanských škol českých proti 76 německým. Také školství obecné značně se rozmnožilo, oč pečují jak zákony tak mnohé obce samy. Dle úředních zpráv r. 1903 bylo českých obecných škol 1748 (německých 709, českoněmeckých 11), soukromých bylo 22, tedy dohromady 1770; bylo by jich zajisté ještě více, kdyby české menšiny v německých městech nebyly krutě utiskovány.

O dorost učitelský postaráno sedmi ústavami učitelstvími: 3 mužskými (v Brně, Příboře a Kroměříži) a 4 ženskými (v Brně, Řepčíně, Olomouci a Val. Meziříčí).

O dívčí výchovu pečují 4 ústavy: v Brně (Vesna), v Olomouci (Pöttingeum), ve Val. Meziříčí a Vítkovicích. Ale ty nestačí. Dnešní poměry vyžadují zvýšené péče o dívčí výchovu. Bude tu třeba míti na zřeteli pokrokové požadavky nynější doby.

O vzdělání hospodářské pečuje 31 škol hospodářských: střední škola hospodářská v Přerově, rolnické (v Ivančicích, Klášť. Hradisku, Kroměříži a Val. Meziříčí), rolnicko-vinařská v Bzenci, štěpařská v Brně, mlékařskosýrařská v Kroměříži a 22 škol zimních.

O vzdělání dorostu obchodního stará se 6 škol: vyšší obch. akademie v Brně, akademie v Prostějově a dvoutřídní školy v Přerově, Třebíči, Uh. Hradišti a Vyškově.

Průmyslným odborům věnovány jsou školy: v Brně (pro textilní průmysl), tkalcovské ve Frenštátě a Prostějově, košíkářské ve Vsetíně a Val. Meziříčí, strojnická v Přerově. Dohromady 7. Vedle nich přes 70 škol pokračovacích. Vrcholem jejich jest vyšší průmyslová škola v Brně.

R. 1899 po tuhých bojích domohli jsme se také české techniky (kterou jsme měli dostati již r. 1849!! tedy právě před 50 lety) v Brně, jež utěšeně prospívá, ač není dosud úplná.

a také 6 reálek jest neúplných. R. 1904 měla již 340 posluchačů (s mimořádnými), kdežto německá o 50 let starší měla 612 (s mimořádnými). Není pochyby, že česká technika ji brzo dohání.

Ač tedy naše české školství na Moravě proti dřívější své zanedbanosti značně pokračuje a utěšeně zkvétá (nehledíme-li k ohromnému zkrácení svému proti školství německému), přece mu dosud chybí koruna, kterou se dříve honosilo a o kterou bylo oloupeno teprv před 50 lety. Již tato historická vzpomínka sama dokazuje, že na Moravě má býti universita. Neboť když za poměrů mnohem nepříznivějších, za počtu žactva značně menšího mohla býti na Moravě universita, proč by tu nemohla býti za okolností mnohem příznivějších! Vyžaduje toho také pokrok české vědy, která by na druhé universitě české měla plno práce s přečetnými zanedbanými stránkami kulturními na Moravě nemajícími naděje na brzké a dokonalé probádání, poněvadž není tu pracovníků majících dosti času, způsobilosti a povinnosti záhadami těmi se obírat. Na to nestačí ochotní a obětovní jednotlivci středních škol, nebo docela soukromníci; to jest úkolem universit! Už také jakási soupeřivost obou universit českých povede sama sebou k tomu, aby sporné otázky vědecké řešily se s úsilím zdvojeným a tudíž snáze a určitěji se rozhodly; tím naše věda jen získá. Jest také docela spravedливо, aby nadaní a vynikající synové našeho národa došli takového místa, na němž by mohli všechny své schopnosti rozvíti ve prospěch svého vlastního národa a nemusili těžce dobývat si přiměřeného postavení na universitách cizích a nemusili věnovati své vědomosti a síly rozkvětu a rozvoji národů cizích. A konečně česká universita na Moravě jest jen přirozeným důsledkem rozvoje českých škol středních: jako odchovanci škol reálných své vychování dokončují na technice, tak odchovanci našich gymnasií potřebují university, aby mohli na ní dokončiti své vzdělání. A tu se otázka zajisté mnohá, zdali by ta naše universita měla dosti posluchačův? Odpověď jest velice snadná.

Dle úředních zpráv roku 1903 vyšlo z dosavadních úplných 10 gymnasií českých na Moravě (z Olomouce, 2 gymnasií brněnských, Kroměříže, Místku, Přerova, Třebíče, Uh. Hradiště, Val. Meziříčí, Zábřeha) 349 abiturientů, k tomu z Opavy 15, tedy dohromady 364 abiturientů. K nim nejdéle do 3 let (částečně už letos, částečně na rok) přibude průměrně 165 abiturientů z 6 zatím neúplných gymnasií našich (v Boskovicích, Kyjově, Mor. Ostravě, Prostějově, Strážnici a Vyškově); připočteme-li je k předešlým, shledáme, že všech abiturientů by bylo 529 čili okrouhle přes 500 ročně. K nim by zcela jistě přibylo ještě nějaké pro-

cento z německých gymnasií, na nichž také studují čeští žáci (na př. v Kroměříži žáci arcib. semináře v VII. a VIII. třídě přidělení jsou německému gymnasiu, ač většinou jsou Čechové; v Hranicích a j.). Kdyby ani všichni abiturienti naši neodдали se studiu universitnímu a nezůstali na universitě moravské, kdyby z oněch 500 jen 350 (počítám zajisté dosti málo!) jich vstoupilo do I. ročníku, kdyby v II. ročníku zůstalo z nich jen 300, kdyby v III. ročníku vytrvalo jen 275 a ve IV. dokonce jen 250, bylo by všech řádných posluchačů na moravské universitě ve čtyřech ročnících na 1200; mimořádných posluchačů vůbec nepočítám. A srovnáme tento počet s množstvím posluchačů na jiných universitách! Roku 1904 německá universita v Černovicích měla jen 551, v Inšpruku jen 861, v Praze (německá!) 1073, ve Štyrském Hradci 1172 posluchačů; naše česká universita na Moravě mohla by míti ještě více posluchačů. Návštěva naší university jest tedy úplně a skvěle zabezpečena a není žádné příčiny podstatné, aby nám mohla býti odpírána. Toho si byl také dobře vědom dřívější předseda ministerstva baron Gautsch, když roku 1896 slíbil českou universitu Moravě a na pražské universitě dal za tím účelem vzdělávati příští učitele této university. Odpírati nám ji může pouze závist a naprostá nespravedlnost, která také dříve nám odpírala českých škol hlavních, měšťanských, gymnasií, reálek, škol odborných. Ale jako těch nám naši nepřející krajané nemohli na konec odepřít, tak nebudou moci učiniti ani zde. Vždyť nám ničeho nedali, jak tedy nám vzítí chtějí to, co nám patří, co jest naše? To jest přirozené právo naše, to všude dosud zvítězilo nad umělými překážkami našich protivníků, to musí zvítěziti také zde, budeme-li se ho domáhati poctivě, vytrvale a neústupně, jak dosud jsme činili. Jenom nezapomínejme se hlásiti o své, nýbrž číňme tak stále, hlasně a mocně! Lide moravský, který roku 1848 svou věrností chránil jsi rodu panovnického, pozvedni všude hlasu svého a žádej důrazně, což tvého jest!

Že školy té ve prospěch svůj i ve prospěch celého národa našeho nezbytně potřebuješ, pověděl jsem už na počátku a končím zase výstražnými slovy Komenského, jenž důtklivě volá na konci své Didaktiky české: „Ach, přemilí Čechové! námť jest, nám na tyto věci nad jiné národy mysliti, protože předešlých let nad jiné špatněji školami opatření byvše, mimo jiné národy v stínu jsme stáli, a skrze to u cizích v pohrdání a posměchu byli, i úštipky rozličné snášeli, a ne bez příčiny.“

POMĚRY POLITICKÉ NA MORAVĚ.

DR. FR. ŠROMOTA.

Kdo nezažil, neuvěří, jak nebezpečnou byla nedůvěra zakořeněná v lidu moravském proti bratřím českým z království, když nastala doba konstituční v Rakousku. Byl to výsledek vývoje několika věků, byl to následek jmenovitě dvousetleté poroby. Nedostatek intelligence české na úsvitě nové doby, minulost Moravy jako země snad až příliš samostatné v oblasti koruny české, neznalost veliké minulosti moravské u lidu moravského i posléz méně cenný materiál, jenž docházel z Čech na Moravu, způsobily domnění v lidu moravském, jakoby byl odlišným od Čecha z království. Tohoto domnění využítkovali pak nepřátelé národnosti české na Moravě k tomu, aby Moravana zaujali proti Čechovi rozšiřující, že Čech z království dychtí po tom, jak by si Moravu podmanil, ji vykořisťoval. Poněmčovatelé lidu moravského po dva věky hlásali, jak je Čech na rozdíl od Moravana lstivý, neupřímný a ziskuchtivý, Hanákům stavěli na oči, že Čechy jsou neúrodná země a pod. I nelze se diviti, že u obecného lidu ujal se toto sémě kleté nesvornosti bratrské.

Rok 1848, jenž znamenal pro království české ořes, kterým se veškeren lid probírá k uvědomění občanských práv a ústavnosti, nezanechal na Moravě té hluboké brázdě uvědomění v širokých vrstvách lidu, neoživil ho, protože nebylo v městech moravských půdy připravené a venkovu scházel s městy styk. Po krásné jitřence svobody nastala u nás reakce tím všeobecnější — když uveden zase absolutismus do správy věcí veřejných — čím méně bylo v zemi naší nositelů české myšlenky a šířitelů českého ruchu.

Nemalou a neposlední příčinou všeobecného poklesnutí, ba zániku českého života bylo zrušení moravské university, která byla by jistě vydala větší počet mužů z půdy domácí vyrostlých a duchu lidu neodcizených, nežli tak činila napotom universita vídeňská. Jest pamětihodno, že z posledních let trvání tohoto vysokého učení zůstali zachováni Moravě mužové o první práci organisátorskou tak zasloužili, jako byl dr. Alois Pražák v Brně, dr. Jan Kozánek v Kroměříži, prof. Helcelet a dr. Lachnit v Brně a j. Na vrstevníky těchto pracovníků následovala doba jalová, intelligence moravská působením Vídně

se odcizovala snahám a cítění českému a Morava zůstala následekem toho nejméně o jedno pokolení za Čechy pozadu.

Když tedy nová doba konstituční zastihla lid moravský r. 1848 nepřipravený, obmezující se téměř jen na dva stavy: na neuvědomělý lid vesnický a na stav kněžský, jenž hlavně pracoval o národním probuzení lidu moravského, nedivme se, že slabo, nepoměrně chabě uplatnil se v životě veřejném. Cizáctví, snaha po poněmčení roztahovaly se po městech. Kdo na venkově byl dosti zámožný, aby si získal znalost němčiny, počítal se ovšem s pýchou k Němcům, lid se musil teprve učiti čísti (i latinka dělala obtíže) a ty velké otřesy myslí, které na dav lidu dovedou působiti, vykonány teprve velkými sjezdy na Hostýně, na Radhošti a obzvláště r. 1863 na Velehradě.

S velkými obtížemi tedy nečetní buditelé pracovali o organisaci lidu moravského, jenž prostoupen jsa jimi hospodářsky, i finančně závisel na židech a odrodilcích. Pomocí spolků čtenářských, besed a zábav zmocňovali se ti, kdož lid uvědomovali, myslí jeho. Vítězstvím bylo důležitým, když se podařilo získati jej pro svépomoc a vymanění se z rukou lichvářských a utvořena záložna. Hlásil-li se výjimečně někdo z úřednictva k české straně národní, znamenalo to pro něj pronásledování až do malicherností zabíhající, a nátlak při volbách na takové české úředníky byl tak silný a bezohledný, že málo kdo odolal. Všemohoucí tehdy německá byrokracie, poněmčila města, probouzející se venkov, jenž svých práv ani svého významu si nebyl vědom: toť byly složky veřejného života.

Nepřeháníme tedy, že za takových poměrů byl v letech šedesátých stanoven program státoprávní samostatnosti českých zemí nad síly lidu moravského. Tohoto cíle se domoci měl národ arcíř za podpory a pomoci šlechty, tehdy ovšem nepoměrně mocnější než v dobách našich.

Ale nejen cíl politický stanovili přední muži lidu příliš vysoký, i špatných prostředků se užívalo, chyb osudných se dopustilo vedení národa v prvních dobách života politického. Úzký rámeček tohoto článku dovoluje nám vzpomenouti jen příkladů. Pochybená ze základů byla taktika, kterou si Čechové zvolili, vzepřevše se r. 1868 novým školským zákonům. Odpor proti školnímu zákonu odcizoval nám učitelstvo a dával národním nepřátelům našim do ruky školu i úřady školní. Škoda z trpného odporu proti školám zahájeného a bohudíky brzo zase opuštěného není na Moravě ani do této chvíle úplně napravena, ač poslední jmenování školních rad mnoho uvedlo v pravé koleje. Ale v době tak zvaných ústaváckých vlád přinesl nám na Moravě odpor proti školským zákonům značné nebez-

pečí rozvratu v české společnosti, o kterém mladí naši politikové nemají ani potuchy. Němci těžili z této chyby naší vydatně. Utvořili v zemi pomocí učitelstva, které si právem zakládalo na svém osamostatnění a na zlepšení poměrů existenčních, a pomocí separatistických živlů v občanstvu, které se zvaly „moravci“, stranu ústavě a Němcům přátelskou a bylo potřebí, když se v Čechách vzdali odporu proti zákonům školským, úsilovné práce od obce k obci, v novinách i spolcích, aby neblahé to sémě bylo zvolna vyplněno. Zásluhy tehdejší strany národní o to, aby se lid udržel českým na Moravě, v jednom táboře národním a po boku Čechů z království, jsou nemalé a vyžadují již věru svého dějepisce.

Byl-li cíl politiky české v poměru k silám lidu příliš vysoký, byla i taktika politiků tehdejších stejně nepoměrná k silám národa, když se česká opposice na říšské radě i na sněmch odhodlala r. 1863 k trpnému odporu, t. j. opustiti sbory parlamentární. Byli k tomu svedeni příkladem Uher — ale jak jinak si stáli Maďaři v zemi své! —, nehotovostí státního útvaru v Předlitaví a šlechtickým spojenstvím. Bohužel však nebyl obrácen zřetel na ubohý stav lidu, jenž přece jenom je hlavním materiálem i ve vojně politické. Morava stala se v první řadě obětí této radikální sice, ale velkopanské politiky, její vývoj passivitou nevýslovně utrpěl, a nemohl býti nikde tak křiklavě podán důkaz o naprosté nevhodnosti passivního odporu proti státu a sborům parlamentárním pro neobyčejnou nehotovost českého lidu našeho k takovému nebezpečnému zápasu, jako se poskytl u nás na Moravě. V době, kdy jednotlivé stavy a jednotlivé kraje pod čarovným proátkem svobod občanských spěli k bujaré činnosti a vše se rozvíjelo, v době, kdy lid český vstal k novému, nadějnému životu jako národ, kdy vše mělo spěti v živém, zdravém rozvoji ku předu, národ náš na Moravě šel politicky nazpět, dusil se přímo v pronásledování, jež všichni ústavní činitelé proti němu vedli. Němci ve smutných těchto dobách zaopatřili se školstvím, obsadili bez výjimky všechny důležité úřady, drželi obce ve svých poutech a kde z vlastní síly národnost česká vzrůstala nebezpečněji, jako v Prostějově, v Kroměříži, Třebíči, Vyškově a Lošticích, tam smrtelné rány zasadila zavidlost nepřátel české straně tím, že pro malicherné zámlinky rozpuštěny záložny a tím sta živnostníků našich za účelem politickým zničeno hmotně.

Za této passivity se stalo, že města jako Třebíč a Hranice donucena proměnití střední školy své v německé a to prostředky neomluvitelnými. Tak v Hranicích po pádě Hohenwartově výbor (!) zemský zrušil platné usnesení sněmu, že

se má na reálné gymnasium poskytnouti subvence; za to městu slíbena podpora státní i povýšení ústavu na vyšší, bude-li ústav přeměněn na německý. Aby Němci svou většinu na sněmu zabezpečili trvale, upravili volební skupiny (beztoho na naše zkrácení sestavené) znova, připojivše do skupin nedosti jistých okresy a obce německé. Tak okres dvorecký ze šternberského přidělen k hranickému, Potštát vřaděn do městské skupiny hranické, Něm. Brodek přidán k Prostějovu, Stonařov k Třebíči, Kelč k Přerovu, Tišnov k Novému Městu. Kdo se zahloubal do tajů a skryší volebního řádu Schmerlingova a na Moravě Weebrova, uzná, že větší bezzásadnosti nemohli se tvůrcové řádu toho dopustiti na zásadě „zastoupení zájmů“, že lépe a bez zachovávání všech pravidel nemohlo se už provésti majorisování české většiny v zemi, než se tuto stalo. Řád volební stal se již věcí zastaralou pro denní politiku, ale neměl by nikomu býti neznám, kdo o politiku moravskou zavadí; z něho se poznají nejlépe tehdejší poměry a zbraně odpůrců, i nesmírné potíže a nevděčnost práce strany české. Škody, jež tato utrpěla na Moravě tím, že nechala bez dozoru a bez odvety svého národního odpůrce vládnouti a hospodařiti na sněmě zemském i v parlamentě vídeňském, dlužno nazvatí nezměrnými. Žádné výčitky zrádování ani zapřísáhání posléz již nezadrželo voličů, aby neprojevili nesouhlas se vzdalováním se činnosti parlamentární, a to jedni tím, že svému poslanci uložili přímo, aby do sněmu šel (Rožnov), druzí tím, že místo starého politického pracovníka dra. Fr. Šroma zvolili prostého rolníka, který zasedl ve sněmovně moravské jako spojenec odpůrců jeho národa.

To bylo poslední pohnutkou, že dali moravští poslanci za pravdu těm, kdož usilovali o obeslání sborů zákonodárných, a přes odpor poslanců z království zlomili trpný odpor (1873). Zásahu hlavní o tento obrat má dr. Fandrlík, muž politicky vysoce nadaný, společně s drem. Aloisem Pražákem, vůdcem lidu moravského a prozíravým státníkem, jenž sice neměl smyslu pro drobnou práci národní, ale velké a obtížné akce, jako byla tato: obeslání sněmu i říšské rady, dovedl obratně připravit i provésti.

Morava těžce zaplatila neblahou dobou abstinence, ale politikové moravští důmyslnou taktikou připravovali vládu Taaffeovu, příchod českých poslanců z království do říšské rady a utvoření české.

Za vlády Taaffeovy počal se teprv zdravý politický život český na Moravě, ba Morava stala se výbojnou. Nejen že Čechové moravští dobyli 12 mandátů na sněm, tak že z 23 zástupců strana česká vzrostla na 35, ale výboj dál se v městech

také o správu obcí, ve školství, a dosaženo i v nejtvrděších baštách odpůrcových jako v Brně, Olomouci, Jihlavě značných úspěchů.

Z nejdůležitějších prací po celou dobu konstitučního života našeho bylo zpět získati města s obyvatelstvem českým, ale správou německou. Jaký to byl tuhý zápas, vyžadující bezpříkladných obětí a horoucí lásky k svému lidu, velikého sebezapření a ještě větší houževnatosti, to mnohý z dnešních politiků už si ani nepředstaví. Byly to naprosto jiné časy než dnešní, vzduch naplněn byl nadšením, ideály, vysokými snahami, prací. Musil býti sám svědkem těch časů, kdy i v Přerově zápasili o říšské volbě „chlumčáci“ (podle kandidáta ryt. Chlumeckého tak nazývaní) proti P. Ignátu Wurmovi a o volbách obecních „moravci“ proti straně národní, aby mohl si vypočítati, jakým bojem a kdo získal českému lidu správu měst Uh. Brodu, Bystřice pod Host., Dačic, Uh. Hradiště, Hranic, Ivančic, Jemnice, Jevíčka, Klobouk Val., Konice, Kroměříže, Kyjova, Litovle, Meziříčí Val., Prostějova, Příbora, Strážnice, Vyškova, a aby dovedl též plně oceniti význam dobytí těchto měst pro své okresy, pro celou zemi.

Každý ten výboj má svou zvláštní historii nejen zajímavou, ale i vysoce poučnou. Když pak uvažujeme, jak velikého posílení se dostane české národnosti, až se získá česká správa v Břeclavi, Hodoníně, Lipníku, Místku, Mor. Ostravě, Zábřehu atd., tu bezděky litujeme, že se pravidelně ponechá zápas o město příslušné ujařmené části obyvatelstva, ba zmocní se nás pochyba, nebyl-li pochyben vedle státoprávního i národnostní postup český, a utkvíme na kacířské větě, že ne výboj v území německém v Čechách, ale postup v české oblasti na Moravě, ve Slezsku i na Slovensku posílil a dále posílí národnost českou a zvýší politickou moc národa. Proto zvláštní pozornost, lásku a péči bude věnovati ohroženým krajům vlasti.

Od dob vlády Taaffovy roste a sílí česká Morava přes nepřízeň poměrů veřejných nezadržitelně. Jevila-li předchozí doba činnost ve spolicích, období následující vykazuje činnost v obcích s výsledky přímo velkolepými. Města získaná těžkým bojem, ale zocelená v boji za národní statky, provedla na Moravě dílo věkopamátne tím, jak získala svou bezpříkladnou obětovostí národu našemu střední školství. Ovšem nelze tu pominouti i těch Matic školských, které tíž úkol v obcích ujařmených, jako v Hodoníně, Lipníku, Místku, Ostravě, Olomouci a Zábřehu vykonaly za přispění Ústřední Matice Školské. Rovněž nelze nikterak podceňovati vzácného soutěžení Brna i Olomouce, pokud se týče Vesny a Pöttingea, ani ochoty a nadšenosti, s kterou města naše se ujala získávání měšťanských škol. Všechna tato školská činnost, na samém konci devatenáctého

století v skutek uvedená, zasluhuje obecného uznání a má význam epochální.

Teprve začátkem století dvacátého možno říci, že Morava má svou českou inteligenci a že je kulturně aspoň tak opatřena, že neživoří životem cizím.

Tento stav věcí veřejných v naší zemi lze dokázati ovšem i v jiných oborech, na př. statistikou národního školství, statistikou lékařů, advokátů, soudců českých, vůbec výkazy o českém vzdělanectvu, a statistikou českého průmyslu a obchodu (z obchodních komor i z daňových komisí). Jsme tedy počátkem 20. věku na tom stanovisku rozvoje svého, který následkem lepších poměrů národnostních již dávno a při nejmenším po třicet let v Čechách mají. V čem se posud nerovnáme Čechům v království, to je, že nemáme duševního střediska, že nemáme university a co s tím vším souvisí. Že však český strom zdravě roste a rozkládá se po nivách moravských, toho viditelným důkazem jsou města Brno a Olomouc, Jihlava, Znojmo a Ostrava, kde všude přirozeně mohutní národnost česká. Obzvláště obě hlavní města jsou vzácnými doklady toho, jakou bude budoucnost lidu českého na Moravě, bude-li mu popřáno pokojného rozvoje ještě nějaké ty desítky let.

Až Morava obdrží i universitu, kterou již za puštění obstrukce dostati mohla a kterou dostati musí, pak nastane nejen zdravé zápolení mezi vysokou školou v Praze a v Brně, ale i zdravé dostihování na poli hospodářském a politickém.

Mluví-li se dosud o Moravě, činí se tak s příchutí politování, jako by Moravané byli slabší duchem i charakterem. Ty moravské poměry jsou předmětem vtipu, nerozumí se zkrátka Moravě a nynějšímu stavu jejímu. Ale jest nutno poukázati s celým důrazem na to, jak nespravedливо bylo a jest, pokládati lid moravský za slabý a chabý. Neměl prostě stejných podmínek, stejného a současného rozvoje sil, proto se opozdil.

Lid moravský je nadaný a pracovitý. O něm platí totéž, co tvrdí na př. Poláci o Češích vůbec, že jsou nejpracovitějším národem mezi Slovany překonávajice v tom i samé Němce, tak domýšlivé na tuto přednost svou. Morava hlásí se už ve všech oborech činnosti lidské k dílu, a kdo pokrok od 20 let vykonaný sleduje, nepochybuje, že podá skvělý důkaz své způsobilosti. V politice ostatně již v minulosti dokázala, že dovede vyhledati samostatně cesty správnější. Dejme Moravě podmínky, a ona ukáže, že ten její ethnograficky zachovalý lid vydá z lůna svého veliké umělce, vědce, průmyslníky i politiky.

Význam Moravy pro národ český je větší, nežli to vyslovil na př. poslanec dr. Wolfgang Kusý slovy, že je Morava mostem

mezi Čechy a ostatním Slovanstvem. Morava znamená celou třetinu národa českého, třetinu národně zachovalou, jejíž lid je pozvolným přechodem do východního Slovanstva. Její pak postavení k Vídni i Uhrám má význam hluboký. O významu Moravy pro Slezsko a Halič netřeba se zde šířiti.

Minulého roku uzavřen byl na sněmu moravském tak zvaný pakt, obsahující zákon o jazykových poměrech v samosprávných úřadech, který je dobrý tím, že zavádí rovnost a vnitřní úřední jazyk český i německý, dále zákon školský neboli Perkův, který má provést poprvé zásadu do jista správnou, že děti mají zpravidla býti přijímány do školy, jejíž vyučovacímu jazyku rozumějí. Ale ta zásada je tak zaklíčkována, že zatím jsou jen výminky v platnosti. Za to zavedení minoritních škol je nám užitečné. Konečně obsahuje moravský pakt nový volební řád zemský, který proti starému má četné a najisto důležitější přednosti. Starý řád byl vlčí jámou pro českou většinu obyvatelstva země; obsahoval vysoký census 20 až 40 K, nepřímé volby ve venkovských obcích, ústní v městech, nepříznivé pro nás kurie (třetinu velkostatky, rovněž tak města i venkov), potupně pro nás sestavené volební skupiny, nezměnitelnost jeho výbojem atd. Nový řád volební tyto vady odstranil neb aspoň zeslabil, ač třem čtvrtinám českého obyvatelstva nepopřál ani absolutní většinu na sněmu.

Význam jeho lze shrnouti v tom úsudku, že německá většina je na sněmu moravském možná pro budoucnost jenom českými chybami, ale nikoliv přičiněním odpůrců a nátlakem vlády. Bude-li mít Morava zastoupení rázně české a organizaci mezi zástupci takovou, aby utvořili většinu více nebo méně pevně sraženou, nevezme české straně nikdo většinu. Výhoda přední a vynikající jest, že města Brno a Olomouc mají své české poslance na sněmu a že zemský výbor bude většinou svou český.

Pokud na sněmě stačí prostá většina a v zemském výboru tolikéž, může se pro blahobyť a osvětu v zemi vykonati dílo trvalejší kovu i kamene a nemusí v tom vaditi vyhrazené pro kvalifikovanou většinu zákony. Hlavním úspěchem jest, že nebylo uzákoněno veto v té formě, jak toho žádala německá strana, a že vývoj českého obyvatelstva po zemi celé zůstal volný a neobmezený.

Nepochybují, že se provede důkaz, že lid moravský je zralý vésti správu země a poslanci jeho vésti sněm. Jsou tu mnohem nesnadnější úkoly, nežli vytknutý. Na ten česká národnost již i dle uznání šlechty a Němců dozrála. Ovšem, že zástupcové lidu nesmějí zájmy strany klásti výše než dobro obecné, že společným cílem musí býti plodná práce, kterýž úkol jest mnohem odpovědnější a nesnadnější, nežli byl odpor opoziční.

Při tom českou stranu čeká opozice oněch odpůrců národnostních, kteří kmenovou nenávistí pronásledují, tupí a snižují český lid a bezohledně i proti kulturním požadavkům českým se stavějí. Tu bude třeba ukázati, že Čechům nejde o zotročení a znásilnění německé menšiny, že chtějí jen sami vyžítí se kulturně, hospodářsky i národně. Ne záští národní, ale láska k vlastnímu, tolik mučenému kmenu nás povede. Touto cestou lze také jedině dokázati, že pakt nebyl a není protistátopravní, protože se můžeme přiblížiti k uskutečnění samostatnosti své státní jenom ve shodě se spoluobyvatelem německými.

Jistou obavou by mohlo naplňovati, že i na Moravě již nastalo drobení sil podle proudů a směrů nejrůznějších. I tu vedle strany tak zvané národní vznikla strana lidová, klerikální, rolnická, živnostenská, pokroková, národně-sociální a sociálně-demokratická, které namnoze proti sobě stojí v plné zbroji a při nedávných volbách, poprvé podle paktu vykonaných, změřily své síly. Ale těchto směrů a stran dnes není prosta žádná sněmovna. Společenský rozvoj přinesl s sebou, že se zájmy a názory jednotlivých vrstev obyvatelstva křížují a že se chtějí ty zájmy a názory uplatniti. Všecka společnost lidská ocitla se v kvasu, staré poměry se bortí a kácejí, nové se hlásí o slovo. Netřeba tu spínati rukou a zoufale nařikati. Hledají se jen nové cesty ke společnému dobru. Mladé víno se musí vykvasiti. Jen musí všechny spínati svorná láska k národu, k lepší budoucnosti jeho, vzájemná sebeúcta, vědomí, že chceme všichni na konec totéž. Jsme synové jedné matky, jedné země — kdo by chtěl tu matku bítí aneb jí jen ublížovati? Ne rváti se, nýbrž zápolití a závoditi musí býti společnou snahou. Dovedou-li se pro společné dobro Němci sjednotiti, když potřeba velí, ač mezi nimi jest tatáž různost názorů a směrů, musíme to dovésti i my. Máme dokázati, zdali konečně jsme se přece vyvinuli v státotvorný živel, a dovedeme-li více, nežli předkové, kteří nám prohráli kdys velkomoravskou říši, potom samostatnost českou a posléz málem i samu existenci. Zvítěziti se svým směrem, ale národně ublížiti vlasti a lidu svému, vyhráti spor, ale pozbyti při tom všeho majetku — to by bylo smutnější než vítězství Pyrrhovo. Nutno studovati povahu našeho lidu moravského, prohlížeti nejen ke stranným zájmům, nýbrž také a především k tomu, co jemu jde neb nejde k duhu, pokud jemu prospějí nové směry a snahy — a to jistě učiní nová generace. Nebude chtíti, aby pokrok stal se zákrokem.

Nastala Moravě doba nová, nadějná. Kéž správa věcí Tvých, lide moravský, v rukou Tvých se vyvíjí ku blahu celé země i celého národa!

DOSLOV.

Kniha tato jest vtělením krásné myšlenky zesnulého Fr. Vahalíka.

Mnoho nadšených synů Moravě sklátila smrt ve květu mládí. Co budili nadějí na př. Aleš Balcárek, pak zase Josef Večeřa a Hynek Babička, a posléz opět František Vahalík! S dětinnou přímo radostí milovali ten svůj lid, žili jen jemu a jasnější budoucnosti jeho, dychtili mu obnoviti bývalou slávu a významost — a to na každém poli. Ze snahy a práce jejich sršely oživující jiskry, které vzněcovaly také jich okolí.

Ovšem nebyli prvními ani samojedini, jimž šlo o duševní povznesení Moravy. Tisíce studentů moravských, hlav myslivých a srdcí hlubocitných, opouštělo střední a vysoké školy s radostnými úmysly probouzeti dřímající sebevědomí a síly moravského lidu, využíti jeho skvělých darův uměleckých, zachovalosti a svéráznosti jeho jazykové, krojové i povahové k osvěžení a posile celého národa, k oživení svébytnosti jeho, k vypěstění mohutnějšího charakteru českého, za hráz proti rušivým přivalům cizoty.

Staletí moravský lid žil jen j i n ý m, tu robotou, tu vojančením, pro sebe měl jen svou modlitbu, své písně, pohádky a zvyky, své rodinné a lidové plesy a radosti. Žil více životem niterným, nemaje budivého střediska ani s dostatek svéprávných měst národně ryzích; veliké události dějinné nenarážily naň tak přímo jako v Čechách, kde to vždy vřelo mocněji a čileji, kde bylo sídlo královo, středisko šlechty věrné i odbojné, kde četná města starala se o živější ruch dějinný, obchodní i osvětový.

Ale když se také na Moravě ozvala otázka národnostní, když moc vnější se jala sahati lidu i na jazyk, kdy moravský lid měl býti čímsi opravdu nižším, druhořadným, a služebnost jeho za dob nové svobody občanské měla býti utužena a zpevněna ještě jistěji, kdy za tím účelem i kaleno a dušeno vědomí národní spojitosti jeho s Čechami: té chvíle vstali též spasitelé tomuto lidu. Osvícení synové vzpomněli veliké minulosti jeho, představili mu jeho právo, jali se mu získávati těch dober a výhod, které doba přinesla jiným. Lid měl žiti nadále s o b ě, jeho jazyk měl opět hlaholiti vévodně, jeho práce a jeho dary duševní měly nésti ovoce j e m u. Idea národnostní jak u jiných

národů měla také na Moravě znamenati vybavení kulturní a hmotné, přispěti k takové též samostatnosti jeho. Lid moravský měl se čím chlubiti před jinými, zdobily jej mnohé vzácné přednosti a ctnosti, které u jiných svět vysoce cenil, a přece lid ten nevážil nic ani ve vlastním domově, kde býval a měl býti pánem.

Tak nemohlo zůstatí nadále. Kdo jej miloval, musil se snažiti o změnu, nápravu, převrat. To dělali napřed osvícení kněží a spisovatelé, potom odchovanci jejich, až se řady pracovníků rozhojnily, zhustily a posléz zabraly do práce i lid sám. Kniha, píseň, kroj, škola i divadlo, besedy a slavnosti, politika — vše bylo pákou a zbraní buditelskou.

Dnes tu česká Morava stojí probuzená, uvědomělá sestra bystrého a čilého bratra. Zvony vzkříšení zvěstují nové jaro jejího života. A život ten má býti dobrý, důstojný, pokrokový. Jinému všeho přejíc, nikomu neubližujíc, chce, aby také jí bylo přáno, ani jí nebylo ubližováno.

Znamením tohoto vzkříšení jest také naše kniha. Řada rodáků moravských sdružila se tu, aby se všech stránek předvedla bývalý i dnešní stav Moravy, krásu země, její bohatství praehistorické, slavné dějiny a veliké muže, její rozmanitost a svéráznost kmenovou, jazykovou a právní, literaturu, umění a školství, obchod a průmysl, poměry národohospodářské a dopravní, i její postup politický. Aby pak osvědčena byla národní jednota obou zemí, přizvání k práci té také přátelé Moravy z Čech.

Čítanka naše však nechce býti vlastivědou Moravy, o tu jest znamenitě postaráno veledílem dr. Fr. Dvorského a Fr. A. Slavíka i ostatních přispěvatelů jejich, nýbrž má býti toliko zrcadélkem, v němž by mohla viděti svou minulost a shlednouti úkoly své budoucnosti. Pro tuto má z oné čerpati sílu a hrdost, potřebnou v přítomnosti. Tím změnil se také původní úkol knihy, býti čítankou pouze historickou.

Ale není dokonalé žádné dílo lidské; dlužno mnohdy položiti na váhu také vůli. Nebylo v moci pořadatelově, aby vše bylo takové, jakým chtělo a mělo býti. Nemohli býti všickni pozváni k práci, — bohudíky, že jest už pracovníků výborných tolik; ale nepřišli také všichni, kdož vyzváni byli — bohužel, že slibu dostáti nemohli, hlavně z nedostatku času. Práci vymknouti se však nechtěl nikdo. Čítance ochotně věnovány čas a všemožná péče, aby všude byl zjednan potřebný soulad, jakož i aby bylo aspoň dotčeno, co nemohlo býti obsírněji podáno.

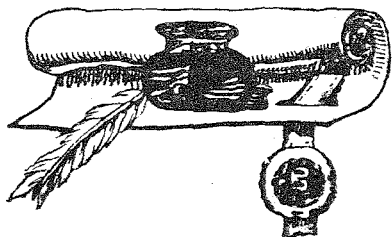
Také Moravsko-slezská Beseda a nakladatel přičinili se všemožně o to, aby Čítanka vynikla důstojnou úpravou vnější i vzácnou lácí a mohla takto plniti úkol svůj v nejširších vrstvách našeho lidu.

Přes to budeme povděčni každé radě pro zdokonalení této knihy. Snad není vydána naposled, nebo se ukáže potřeba dalšího dílu jejího. Pak také se bohdá řady spolupracovníků doplní jmény, jichž sami neradi pohřešujeme již tentokrát, a také novými jmény.

Zatím knihu vysíláme z lásky a s láskou, která jí dala vznik. Kéž najde tutéž lásku v čtenářstvu českém neb aspoň uznání dobrých úmyslů našich!

Zdar provázej její pouť a dobro vzejdi z práce a tužeb dělníků jejích!

František Bílý.

POZNÁMKA.

Na str. 330. po větách „Architekt Jurkovič . . . vytvořiti něco nového, něco našeho, novodobého, moderního“ (řádek 6.—11.) budiž vloženo: „Touž snahu vidíme v pracích architekta Jana Kotěry (nar. v Brně), profesora na umělecko-průmyslové škole v Praze. Také on hledá nový výraz, a na jeho stavbách, zvláště posledních, i na vnitřním jejich zařízení viděti, jak nový ten výraz šťastně nalézá.“

OBSAH.

	Str.
MDr. Ivan Honl: Předmluva	1
Fr. S. Procházka: Moravské vlasti	3
Karel Jaroslav Maška: Obrázky z pravěku moravského	5
Josef Klvaňa: Zeměpisný ráz dnešní Moravy	42
Dr. Fr. Pastrnek: Apoštolové slovanští Cyrill a Methoděj	59
Rudolf Dvořák: Doba pocyrrilomethodějská	65
Viktor Houdek: O zakládání osad na Moravě	71
Dr. Václav Novotný: Jan Milíč z Kroměříže	79
Alois Jirásek: Jan Jiskra z Brandýsa	97
Vinc. Brandl: Ctibor Tovačovský z Cimburka	103
Fr. Palacký: Vilém z Pernštejna	108
Fr. A. Slavík: Jan Blahoslav	111
Dr. Fr. Kameníček: Karel starší ze Žerotína	122
Fr. A. Slavík: Jan Amos Komenský	135
Rudolf Dvořák: Doba pobělohorská	146
Jan Kabelík: Z doby národního obrození Moravy	159
Fr. Jaroslav Rypáček: František Palacký	186
Dr. P. Pavel Vychodil: František Sušil	204
Dr. Karel Eichler: P. Pavel Křížkovský	211
Fr. Bílý: Vincenc Brandl a František Bartoš	223
Vladimír Šťastný: Václav Kosmák	235
Madlena Wanklová: Národní vyšívání	244
Frant. Mareš: Domácí průmysl	254
Dušan Jurkovič: Lidové stavby	263
Fr. Táborský: Morava umělecká	275

	Str.
Adolf Piskáček: O moravské písni lidové	331
Leoš Janáček: Alžběta	341
Fr. Bílý: Nové jaro literární na Moravě	348
Fr. Barтоš: O jazyce českém na Moravě	364
Josef Klvaňa: Kroje lidu moravského	372
Ráz kmenů moravských:	
Otakar Bystřina (JUDr. Ferd. Dostál): O Hanácích	397
Frant. Kretz: Slováci	402
Matouš Václavek: Valašsko. 1. kraj a lid	405
Methoděj Jahn: Valašsko. 2. povaha Valachů	408
Mat. Václavek: Laši a Laško	410
Frant. V. Autrata: Moravští Horáci	414
✓ Dr. Karel Kadlec: Přehled ústavních dějin Moravy do roku 1628	420
✓ Josef Boubela: Moravské desky zemské	441
Dr. Albín Br.áf: Morava národohospodářská	456
Antonín Smrček: O dopravních poměrech a potřebách Moravy	467
JUDr. Rudolf Rolíček: Moravský průmysl a obchod	489
Josef Bartocha: Vzdělání jest moc	497
JUDr. František Šromota: Poměry politické na Moravě	516
František Bílý: Doslov	524

